VÖRÖSMARTY MIHÁLY

M

ÖSSZES MŰVEI

VÖRÖSMARTY MIHÁLY
ÖSSZES MŰVEI 4.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY ÖSSZES MŰVEI

SZERKESZTI

HORVÁTH KÁROLY ÉS TÓTH DEZSŐ

4.

NAGYOBB EPIKAI MŰVEK I.

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST

1963

VÖRÖSMARTY MIHÁLY

NAGYOBB EPIKAI MŰVEK I.

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
HORVÁTH KÁROLY ÉS MARTINKÓ ANDRÁS

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST
1963

Készült
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉBEN

Lektorálta
BARTA JÁNOS
MEZEI MÁRTA

© *Akadémiai Kiadó, Budapest 1963*

AK 236 k 6367

ME Központi Könyvtára
523 878
MISKOLC

Printed in Hungary

Vörösmarty Mihály arcképe. Barabás Miklós metszete.
(OSzK Analekta)

A' HŰSÉG' DIADALMA

KÖLTEMÉNY A' VILLI REGE SZERÉNT
A' TÖRÖK HÁBORÚK ÜDEJÉBŐL

1822

ELSŐ ÉNEK

Csendesen, és egyedűl áll a' zengő liget' alján
Dombynak, a' híres hősnek hajléka. Egyetlen
lánya, ki fenn maradott, a' szép Jola rejtezik itt most
volt dajkájával. Gárdon jár néha, midőn a'
rettegető harczok nem híják küzdeni, hozzá.
Mostan is a' szomorú teremekből félve kiszökvén
rá vár a' szép lány, és csendes halmai' térén
tévedez. Indúl, és léptét elakasztja koronként;
mert se megállva, se menve helyét nem tudja találni.
Hallgat, haj! de gyanús zaj kezd emelődni szivéből:
sejtő keblének dobogása elűzi nyugalmát.
Menne; de a' szerelem kíséri, ha utnak eredvén
hagyja helyét, szerelem tüzesíti, ha vesztegel: égnek
arczai, 's majd panaszos hanggá nevelődik az érzés.
Nyomd el az érzelmet csillagszemü árva leányka,
nézzed, amott közelít a' völgynek délszaki táján
bajnokod, a' raboló népnek csattogva verője.
A' fiatal napként jő hozzád fényben, erőben.
Néz a' lány, meglátja hivét, 's örvendeni készűl,
néz jobban, 's meglátja nehéz kelevéze' aczélját
égre kelő gőgben villámlani pajzsa' rezével;
a' csengő kardot, 's lobogóval büszke sisakját.
Látja 's szelíd örömét bú kezdi borítani: képén
a' gyönyörű rózsák halovány színekben enyésznek.
Menjen-e? kétségek tiltják megiramlani lábát.
Álljon-e? a' kitörő vágyás nem hagyja nyugonni.

Megy még is remegő lépéssel Gárdon' elejbe.
Érkezik a' hős is csillogva, zörögve vasában.
Harcz, szerelem forrnak keblében, 's lángra lobogván
Őt villám sebesen hajtják ösvénye' simáján.
Már itt van, 's döngő paizsát a' fűre bocsátván
's mellé tűzvén a' kelevézt, ölelésre sietnek
karjai, 's ajkáról „Jola" hangzik lágyan ömölve;
az pedig aggodalom' hangján így zengi keservét:
O bajnok, a' szerelmesnek miért
kellett ma illy sokáig várnia?
Mért van, hogy e' gyilkos nehéz vasat
villogni látom, O Gárdon, miért
a' kardot, a' gerelyt, és döngő paizsodat?
Szólna tovább; de hevült ajakát a' bajnok ajakkal
nyomván csókjai közt némúló csendre pirítja,
's a' most is remegőt gyengén kebelére simítván,
lelke' nehéz gondját illy sajnos szókra fakasztja.
Nagy baj marasztott, nagy baj vár reánk,
csillag szemű leánya Dombynak.
Vér festi a' zajos Dunát; magyar
vér omlik a' mezőnek sikjain.
Ah a' pogány had mindent eltipor.
Nem volt, ki védje a' szegény hazát
nem volt, ki viszszaverje dölfösen
dölfös keletnek ocsmány fattyait.
Dúl mindenütt az undok szörnyeteg,
Pusztít, öl éget, népeket rabol,
és a' barommal hajtja Nándorig.
Emlőiről a' csüggedő anyának
a' kisdedet letépi vad keze,
hah, 's hölgyeinkből rút fertő leszen!
Nem, így tovább nem dulja honnomat.
Irtóztató boszúval várja már
e' vérszopókat a' magyar sereg.
Elhagylak én is egy kissé Jola.
O lányka, fájdalommal hagylak el;
de új örömmel térek majd öledbe
a' csendesült hazának völgyiből.
Igy Gárdon; de Jolát félelmes gondok epesztik.

A' lefutó könnyet meg nem tarthatja, 's szivének
mélyéből szakadozva kitör a' gyenge sohajtás.
Bús zokogási után végtére ime' szavat ejti:
Jaj! látom így is, úgy is vesztek én.
Ha itt maradsz, ha mégy, elvesztelek:
Ah a' pogány had mindenütt elér.
Nagy száma megdönt ott, ha szembe szállsz,
eldúl ölemből itt is; menj tehát
o bajnok, a' dicsőség' utjain.
Legyen csapásod a' halálmezőn,
mint a' sebes villámé, rettenet
's ezer veszély népünk' rablóinak.
De vidd magaddal bús Jolád' szivét;
az árva lány eseng, o Gárdon, itt
e' gyenge mell, nézd olly könnyen nyilik,
vidd véremet gőzölgő kardodon,
rémítve vidd az ádázok közé
és csepjeit pogány vér' tengerével
enyhítsd keserved' szüntetésire,
hogy majd ha rettentő bosszúd után
a' durva nép lerontott tégedet,
itt förtelem ne érjen engemet.
O mert ki lesz, ha itt hagysz, gyámolom?
E' puszta földön melly táj rejthet el,
és rab legyen Gárdonnak kedvese?
Ekkép szóltában nem mosták könnyei arczát:
a' hideg elszánás minden félelmit elölte,
's most, mint a' szomorú sírdomb, úgy álla, nyugodtan.
De hősét szilaj érzelmek tüzesítik: erében
harczra, boszúra buzog minden csep vére, 's Joláját
sajnálván biztos gőggel harsogva beszél most,
hogy bátorságot, 's bizodalmat hagyna szivének.
Nem, nem leszen rab Gárdon kedvese.
Ég, föld tanúim! rab te nem leszesz.
Előbb homályba dől a' hold' fele,
társát harapva porba száll előbb,
's sírt rág magának a' veszett pogány,
mint rab legyen Gárdonnak kedvese.
És most rettentő karjával emelgeti pajzsát,

's a' kelevézt, 's rándultában cseng a' ragyogó kard.
Nem szünik ő a' gyenge leányt biztatni azonban.
O tűzszemű leánya Dombynak,
szüntesd meg a' gyötrő kétségeket.
Eljő megént, hidd, a' te Gárdonod,
fény, és dicsőség lesznek társai,
ha majd ölébe int téged megént.
Vágtunkra megcsonkúl a' vad sereg,
és mély sebekkel tántorog haza,
hogy martalékot ördögként leső
fajának elhullott bajtársiról
irtózva hallandó bús hirt vigyen.
Ezernyi hős kar vág most ellene
a' csordanépnek. Elpusztúlt javok,
bús hölgyeik, 's a' drága kisdedek
lévén eszökben úgy bolyonganak,
mint a' hegyekre zúgó fellegek,
mellyekben a' villám lobog, 's dörög.
Ezek között fog Gárdon küzdeni
a' szép hazáért, 's éretted Jolám;
ezekkel önt a' holdra bús homályt,
mihelyt viadalra csendűl a' paizs,
és a' halálnak kürte megrivad . . .
Nyugatra néz majd a' pogány anya,
megáll az agg Dunának szélein,
hogy lássa jőni távozott fiát,
's meglátja a' fejetlen gyermeket
véres habokban uszni csendesen,
's rémülve néz föl tájaink felé,
kisírt szemekkel bujdosik saját
földén halál kísérvén lépteit . . .
Bizzál leány, bizzál: megtérek én.
Szól, 's rivadoz már a' tábornak kürte keletről,
's rézfényes paizsok' rettentő dombora csendűl;
Andor is, a' hősnek bátor szivü régi lovásza
hozza sebességgel konytytipró Csillagot. Ekkor,
ámbátor bizodalmat adott Gárdon' szava néki,
a' lány megdöbbent még is szomorodva tekintvén
bogláros szerszámi között a' büszke futóra.

A' harczot kereső pedig elválásra sietvén
végső csókjai köztt forrón megölelte Joláját
a' lobbant szerelemnek erős, és tiszta hevével.
És indultában legutolsó szózata ez volt:
Jolám, édes Jolám, Isten veled!
Mellyre az aggódó lánynak nem volt szava mindjárt.
A' szakadó szivből szomorú hang jött ki törötten.
Álmából még is fölijedvén végre, midőn már
délczegen ült Gárdon nyeregében, imígy nyöge hozzá:
Isten veled Gárdon, ah Isten veled!
'S még egyszer nyulván hószín karjával utána,
mintha szivét, lelkét elvinné bajnoka: teste
bálványként állott szeretett tárgyára meredten.
Vérzett keble az elsietőnek is ennyi nyomorban
hagyván a' kedvest; de parancsol az ölni hivó kürt.
Megy: dobogó szivét paizsának alája takarja.
Az vérzik még is, 's haj fog még vérzeni jobban.
Csillag, urát hátán érezvén pajkosan ugrál:
megrendűl a' föld rohanó lábának alatta,
mint mikor a' terhes mennykő ráhullik egünkből.
Gárdon, hogy hamarább jusson bajtársihoz, egyre
sarkantyuzza lovát, 's most mint a' fergeteg ugy megy,
a' levegőt gyors mentében csattogva hasítván.
Elmaradoz szaporán fa, bokor csemetével utána,
's rettenetes fölségében már eltünik a' hős.
Hát a' tűzszemü lányt melly gyötrő gondok epesztik?
Szíve nehéz sebeit meg birja e aszszonyi keble?
Néz ő Gárdon után, 's szomorú sejtései szünvén
látja az elsiető daliát rémséges erőben,
melly diadalra reményt adván enyhíti keservét.
Látja, miként rohan a' völgyön, hogy' vágtat előre,
mint a' veszedelem zivatarnak szárnyain állva,
melly vad bérczekről sima térnek ereszti haragját.
'S most neki bátorodottan imígy kezd szólni magában:
Vezessen a' szerelmek' angyala
O bajnok a' halál' csatáiban.
Vágtodra dőljön porba napkelet:
's szélledjen el hazámnak tériről;
's te térj megént ölembe, Gárdonom,

a' csendesűlt hazának völgyiből.
Monda, 's reá mosolyog kiderült arczával az ég is,
a' mint bizva nyiló szemeit magasabbra emelvén
esdekel a' szép lány, 's nyugtot vesz az élet' urától.
Igy siet a' lemenő napként búcsúi keservben
csendes háza felé hű dajkájának ölébe.
Ám csak légy te nyugodt: megtér diadalmas erővel
bajnokod, a' raboló népnek csattogva verője;
meg tér ő; de te hol leszesz? Ah, magzatja vitézlő
Dombynak, a' nagy üdőt át nem láthatja halandó.
Hordja kevély fiait földünk, e' hű anya, hátán,
's hullanak ők, mikoron megrendűl néha dühében.
Oh 's hány ártalmat rejt tágas gyomra, 's ki tudja
rejti e még, vagy már szabados rontásnak ereszti.
Sokszor csak lappang a' sátán szülte gonoszság,
haj! de kitör hamar, és nyomorú sírt ás az örömnek.

MÁSODIK ÉNEK

Gárdon előszáguld a' hoszszú völgyi homályból,
's vért kereső szeminek most egy domb' sikja nyilik meg.
Vége az égbe merűl, közepén nincs semmi is élő,
nincs fa, hogy a' pihenőt hüvös árnyékába fogadja,
nincs barlang, 's füveit földig perzselte verőfény.
Pusztán, és szigorún áll a' harczdulta terűlet,
hajdan szép vetemény, most táplálója vadaknak.
A' dögevő madarak seregenként szállanak erre,
csonttal tengődő rókák, éh farkasok, és az
éji setétségben tévelygő sanda bagoly nép.
Néz a' hős. Bajtársai már eltüntek előle.
Hogy késett, szégyenli nagyon, 's fájlalja kivált, hogy
izmos karja alatt nem dől még Ázsia' népe.
Melle dagad, tüzes arcza pirúl, láng üt ki szeméből:
zúg, csikorog, 's paizsán iszonyút zördítve hevében,
mint a' bünre boszús Isten' nyila, elrohan utján.
Vágtat ugyan nehezen, de közel hozzája lovásza,
's mint másod zivatar, lassúbb zajgással iramlik.
Már a' déli nap is kezd hajlani: távol azonban
nagy por emelkedik, a' csatatért környékzi setéten.
Mint mikor éjszakról, délről tolakodva rohannak
a' ködök, és bús felhővé szaporodnak az égen,
's már nem látni napot: megnémúl a' zaj alatta;
de fenn öszsze csap a' zivatar, zúg, és dörög egyre.
A' szakadó felhőt gyors villám tépi, zavarja.
Úgy a' porban döng, csattog, ropog a' nagy erőszak

's néha kivillámlik szélről a' kardok' aczéla.
Félre tekint mostan, 's ekkép szól a' szemes Andor:
Uram, vigyázzunk, por kereng amott.
Tán szemre vett a' küzködő pogány.
'S a' forgó szélként közelít már porba merülve
négy török, és a' többi közűl egy bátran elő áll,
megszegi a' porkört gerelyét Gárdonra hagyítván.
Döng ennél a' pajzs; de lekoczczan róla rezegve
a' hitvány lövedék, 's most ő is emelgeti karját
's már súlyos kelevéze' hegyén kifeszíti helyéből
a' dühödő kontyost. Fetreng az, nyög, jajog, ordít.
Rátapod a' pajkos Csillag, 's gőzölgve kiomló
vérével keserű lelkét a' porba tiporja.
Annál ádázabb a' többi: dagályos erővel
szúr és sujt, hogy az elhunytért ham[ar]állja boszúját.
A' nyilak, és kopiák vetekedve suhognak, utánok
cseng a' kard, és dulni siet három kar egy ellen.
Ekkor urához tér hű Andor, 's megszegi harczát.
Egy zordon törököt pofon érint kardja' hegyével,
ezt, mikor ellene jő, engedvén félre csavarja,
hogy vad társaival több kárt ne tehessen urában.
A' kettő nem csökken ez által. Tépne, harapna
mérgében; de sebet vesz csak, soha viszsza nem adhat.
Gárdon sujt, és ront; minden vágása sebet váj.
A' kontyos vigyorog; de legördűl most feje, 's undok
káromló ajakán elhalnak az átoki hangok.
A' végső, ki boszús szemmel láthatta elestét
társainak, most, hogy maga volt, elnyomta boszúját,
's mert maga nem bízott, mentségét bizta lovára.
Ámde alig fordúl, a' győzőt érzi nyomában,
érzi hideg kardját oldalt kebelébe merülni:
Jobbja lehullik most, 's a' rongyos törzsök utána.
Andor is elvégzé jól vagdalkozva vitáját,
's most nyargaltában e' szókat hallja urától.
Itt végezénk, de ott hah, ott az éj,
az életoltó rettentő vad éj.
A' zajra viszsza zúg ég, és pokol.
Porfellegekben tévelyg a' halál,
és vérpatakban omlik a' mezőn,

's még kétes a' harcz ... Árpád' nemzete
elszunnyadott e benned a' boszú,
vagy hasztalan hullottak a' tömött
rabló csoportra bús villámaid?
Hah napkelet! mi szörnyűk népeid:
pusztán hagyák honn a' nagy téreket,
hogy itt özönnel nyomják a' Magyart.
De veszszenek! pokolra veszszenek.
Uj népeket látok tolongani:
Tengerbirók! Irtózatos leend
hullámitoknak a' szabad Duna.
Utánam Andor, még jókor megyünk.
Jókor ugyan; mert még nem hajlik az ütközet: állnak
mint a' nagy partok' gátjától közbe szorított
tenger, melly majd égre dagad, majd poklig alá száll.
Állnak: erő, szégyen nem hagyják futni az élőt.
Hősi tehetséggel zabolátlan zordon özön küzd:
Majd minden Magyarért tíz kontyos dől le porába,
's minden eső törököt tíz 's még több vált föl azonnal.
Még is mit tennél zabolátlan, zordon özön te?
Lelketlen sokaság mit tennél gyáva kezeddel
Bús haragos Magyarink sorbontó kardjai ellen?
A' magyar, a' hány, annyi vitéz. Szabadon dobog a' szív
paizsa alatt, 's jól tudja miért ví, tudja miért hal.
A' török ellenben jött, mert hajtotta Agája
hajták a' Bégek, 's akará a' vad Basa: jöttek;
mert kellett. Iszonyú uraik' dörgése riasztá
őket harczra. Szaladnának; de parancsol az önkény,
's a' szaladó katonát szörnyű romlással ijeszti.
Igy áll a' sokaság, 's dől, mint a' rét' füve, mellyet
görbe kaszájával metsz a' tér puszta' lakója.
De ti Agák, Bégek, melly hegy szült títeket? Emlőt
melly tigris nyujtott haragos szátokba? Kemények
's durvábbak, mint a' tengernek szirtjei, álltok,
's a' döntő Magyar is megakad, ha belétek ütődik.
Itt küzd, vérengző karral megölelve Tinódit
Mustafa, 's a' Jeles őszt már majd elnyomja, temérdek
testével; de kifejtődik most kardot emelvén
gyors öregünk, 's vassal csapkodja az ellene omlót.

Fegyvert néz amaz is; mert kardja kiromla kezéből;
és most karja közűl kicsuszott a' nagyra törő hős,
fölragad egy tompult kelevézt; két kézzel üt, és sujt.
Megdől a' nagy sulynak alatta Tinódi; de csengő
tarka sisakjában nincsen sérelme fejének.
Mustafa sujt ismét, 's a' vastag bükfa kitörvén
markából fegyver nélkűl áll második izben.
Nem késik szégyen, 's méreg gyujtotta hevében
ősz daliánk. Mint a' lenyomott hab, emelkedik ujra,
's ámbár nem marad el dühös ellensége, ugyancsak
talpra kel ő még is, 's végig veri Mustafa' keblét:
Ingadoz, azt hinnéd, illyen vágásra az ember.
Ez meg sem rendűl; de sebét érezve szivében
Dúl, fúl és ordít, 's körmit ragadásra mereszti.
Most szabadon döfi már mellét a' gyorskezü bajnok,
mellyre amaz nem győzi tovább fenntartani testét:
torka hörög; rút vérrel elegy lélekzete fullad.
Lábai reszketnek szörnyű terhöknek alatta.
Dől, mint a' szakadó hegynek sziklája, robogva
's még jobbját nyujtván elhuzza magával az élőt.
Igy fetreng vérben, porban. Győzője fölötte
váltig erőlködik, és kardját torkába meríti.
Elhal az ádáz Bég, 's a' győző talpra siet már.
Ekkor nyargal elő a' gyors Jancsár Aga, Arszlan,
Látja az elhullót fetrengeni vére' tavában,
látja emelt fővel bátrabban kelni Tinódit,
's gyáva boszú támad lelkében az ős magyar ellen.
Az még föl sem kelt, ez már átdöfte vasával.
Mintha bizony más ezt nem tudná tenni kivűled
Arszlan, meszsze zajos tengernek vad fia, a' ki
a' rohanó szeleket szilajabb rohanással előzöd
és kitörő fényként szoktál a' közre bevágni,
most fene mérgedben hitvány vágással elégszel?
Méltó volt, hogy szembe kerülj vele, 's mérjed erődet,
's durva, te hátulról alacsony diadalra törekvél.
Elhullt a' nagy öreg szomorú népének előtte.
Hah de ki irja le most harczát a' büszke magyarnak
's elbúsult iszonyú képét a' vészes üdőben?
Mintha világ fordúláskor csikorogva, dörögve

látnál csillagokat földünkre szakadni az égből,
úgy villog 's vág fegyvere. Száz környékzi Tinódyt,
száz környékzi az álnok Agát, 's romlással ijeszti.
Az noha fél, még sem láttat félelmet előttök.
Népei, és kiket a' megholt Bég' karja vezérlett,
mint a' nyáj, mellynek távol van pásztora, futnak,
a' számos falkát egynéhány bús magyar űzi.
Néz Arszlan, 's iszonyú szikrát hány mérge szeméből.
Arra ereszti lovát, gyilkos keze arra törekszik.
Visz sok ütést, sokat ád; de sebes rohanása kimenti.
Népeihez vágtat; utját az ijedtnek elállja;
káromol, és biztat; rémít, és ösztönöz: ekkép
a' szaladók megfordulnak, 's heves uj csata támad.
Igy ered a' hullám széltől hajtatva futásnak;
ámde megállapodik, ha az agg szirt megtöri árját,
és a' honnan jött, oda hempelyg viszsza zajogva.
Balról vad Ferhát száguldoz lomha tevéjén.
Félemlő hadait még csak maga hajtja előre.
Hősnek nem vélnéd; mert inkább terme latornak.
Rettenetes nagy test, orjások' nemzete: borzas
rőt haja, mint a' tüske bokor szétszórva verődik
izmos vállaihoz: ajakáról ritka szakál lóg:
vérrel szikrázik rémítő két szeme' fénye.
Nem tömi markát kard: otromba dorongot emelget,
mellyen markolatig vér gőzölg mocskos özönnel.
Ettől kapta sebét a' bátor Falvi fiastól,
itt a' győzni szokott Fegyverneki élete elhunyt
Ez sujtá le Bakót, 's Kutasit megnyomta lovával,
Téged sem mentett, haragos Boda, a' gyakorolt kéz,
sem száz sebhelyeid, mellyekhez győzve jutottál.
A' teve embereken tipródik lomha nyomokkal.
Nem nézhetve tovább romlását a' magyar, indúl
's a' barmot jobbról, balról szurdalja keményen.
Az bőg, és rogy; urát kínjában földre teríti.
Ferhát nem csökken, valamint völgyekbe menőnek
bokrosodó lombbal föltünnek az erdei nagy fák,
úgy üti föl porlepte fejét, 's botjával utat tör.
Igy dulván mindent leterít. Csattognak előtte,
és csattognak utána vitézink' kardjai: büszkén,

ME Központi Könyvtára
523 870
MISKOLC

gőgős, emelt fővel rohan ő, és semmire sem hajt.
Példáján indúl, 's ellent áll népe merészen.
Változik a' csatazaj: ki előbb futtában ijedve,
hátán vitt vágást, most homlokot ád az ütőnek,
's vagdalkozva tolong . . . De mi zörren az éjszaki részen?
A' nyugvásnak eredt nap tér e ki pálya helyéből,
vagy villámait a' haragos menny' fellege ontja?
Hah mint döng, ropog ott, mint villog, 's mennydörög egyre.
A' harcz' bús fia dől, százanként dőlnek utána
társai, és remegő lábbal hátrálnak az élők.
Út nyilik: a' Jancsár két félről hullva, rakásra
hal, 's dult testével feleit jajdulva takarja.
Nem villám sujt ott, nem nap tér viszsza helyéből,
nemzetem' ifjai ők: maradékid, párduczos Árpád,
's hőseidé, kik támadaton diadalra születtek.
A' Jancsár csapat állt éjszaknak küzdve tömötten,
's ellene már lassú bajt vitt a' számafogyott nép,
kit vezetőjétől Arszlán megfoszta orozva,
's ím rézpajzsaikat vervén rémítve lecsapnak
a' heverő dombról Pannon' tüzes ifjai. Égszín
zászlójok' lapján felhőből látszik eredni
a' sas, melly szárnyát terjesztvén, körme meresztve
villámos szájjal rémes fölségben omol le.
Szél volt, melly a' sas' gőgjét kapkodva emelvén,
a' remegő félhold' beesett képére dagasztá . . .
A' fiatal dandár illy jellel kezdi vitáját,
és noha számos nép tengerként ellene zúdúl,
nem csökkennek ezek, 's útat vág kardjaik' éle.
Innen Erős, és onnan Abár csattogva rohanván
a' sűrű rendet három külön ágra szakasztják.
Nyomban száguldoz Rontó, Bús, Éneki, Zoltán
's két szálas testvér, serdűlő Ikrei Gábnak.
Gárdon vágtat most haragos dultában előre,
Karja serény tettel pótolja ki elmaradását.
Csengő fegyvereit már is vér festi; taszít, dönt,
és a' közbe szorult népet megtolja vasával.
Néki rohan Mehemet, falak' ostromlója, dühödten:
ámde alig rándúl dárdáját gőggel emelvén,

Gárdontól jobbik karján mély vágatot érez,
mellyre az elhajlik; majd mellét furja meg a' vas,
's jajdúló ajakán fájdalmas lelke kireppen.
Néki rohan Zalih is; de alig vág pajzsa' rezére,
homloka szétrepedez Gárdon' karjának alatta.
Igy vész el Kursid, 's fia, Záid, 's a' szeles Achmet,
kit Gárdon, mikor ez balról közelebbre vonulván
karját megsérté, paizsával vert le lováról.
Ekkép nyomja meg a' vad özönt, melly hullani látván
legbátrabbjait is, valamint sziklához ütődött
hullám, viszszaremeg, s' egymást a' földre sodorja.
A' szilaj ifjútól még sincs békével: öl, űz ez;
rettenetes képén a' rontás' bús tüze lángol.
Karja halált csattant, rohanását rémek előzik.
Nyomban jő vele Komp, 's Ámek' fia, Zombor, Emőke,
A' borzas Nándor, 's Nyilak' első bajnoka, Csáti,
's még más száz ifjú mind bátor, 's válogatott nép;
mert a' dandárból legtöbben eredtek utána.
Ő ezeket buzdítgatván, hogy közbe szorított
honnosihoz nyujthassa kezét, a' tömve iramló
eljajdult Törököt mérgében szörnyen emészti,
melly, vasa élétől, két részen dőlve halomra
a' lefolyó vérnek partként gátolja futását.
Nyughatik illy szörnyű esetére vitézinek Arszlan?
Ez mihelyest népét megfordíthatta, Tinódin
Mustafa' vesztéért végképen akarta boszúját
tölteni; de közben tarták hű bajnoki a' hőst.
Hasztalanúl vágott Arszlan tízszerte közikbe,
tízszer viszsza verék, 's paizsokkal födve szünetlen
a' bágyadt öreget mentették minden ütéstől,
Arszlan ezen csapatot környékezi teljes erővel.
Ostroma majd jobbról, majd balról sürgeti őket,
s' villámként majd itt, majd ott cseng kardja fejökre.
Futnak ezen közben réműlt Jancsárai viszsza.
Halvány arczaikon szomorú hír, 's félelem árad.
Jő legelőbb is Abár pusztító karral utánok,
a' leterültek' vérében gázolva lovával:
pajzsa törött immár, repedés is tárja sisakját;
de mellében erősen ver bátor szive, 's ádáz

vad heve nem hűl a' megnyilt mentő vas alatt is;
mert mindent elszór villongó karja, 's halált vág
a' vele küzdőkön, kik megfordulni merészek
néha, 's reá csapván haladását gátlani törnek.
Arszlan vágyainak tárgyát már szinte elérvén
a' szomorú zajból népének sejti veszélyét.
Most hát arra nyomúl. Gyors szürke lovának alatta
nyögnek az elhullott szaladók. Ezt látva, miként a'
kölykeveszett tigris, vért óhajt ontani vérért.
Fogcsikorítva kiáltja Abárt, 's kétszerte serényebb
dúlással szór el mindent, hogy elejbe kerüljön.
Meszsze kerengett már a' győző bajnoki ifjú.
Ösvényén inség, haldoklás nyögtek utána.
Most, hogy bátrabbat látott küzdésre rohanni,
a' félénk sereget hagyván csak az ellen ügyekszik,
's jobb viadalra siet sarkantyút adva lovának.
Érkezik, és sujtó karját már érezi Arszlan.
Mint a' fénysugarak csillognak kardjaik, és a'
mérges ütések alatt sisak, és pajzs csöngve bomolván
bús pillangokkal töltik helyit a' viadalnak.
Szégyenl késni Abár. Karját fölrántja, 's előbbre
ugratván töstént, Arszlan' tetemére halált mér.
Már száll a' nagy ütés iszonyú suhogással, azonban
Hátra szökik szaporán ravasz ellensége, 's elejbe
tartja vasát; de az is le nyomúl a' sulynak alatta,
's igy kiterűlt bal vállához rést enged Abárnak,
a' ki halált nem ugyan, de sebet vág rajta, dühödve,
hogy még küzdeni kell, 's véget rohanása nem ére.
Most uj méreggel kettőzteti kardja csapásit,
's bár mint szabdal amaz, bármint gerjeszti haragját,
's változtatja helyét, majd vágást óva magától,
majd támadva: sehol sincsen menedéke: sebet kap
oldala, és égő fájdalmat csusztat erébe.
Vad szive szégyennel, kinnal megtelve feszíti
mellét: dühre hevűl minden csep vére, 's imígyen
kezd tünekedni: „ha már el kell is vesznem, ugyancsak
seb nélkűl nem győz" 's ím jobban ugorva lovával
viszsza csapó karral hárítja csapásit Abárnak,
majd rozzant paizsát szét tördeli, 's míg amaz ismét

helyre verődni siet, emez eldarabolja sisakját,
's jobbra huzódva megént, valamintha ezernyi
karral birna, boszús dultában szurja Abárnak
mellét, 's oldalait. Vész a' réműletes ifjú:
kardja feszítve szorúl markába; de szíve' sebéből
vérözön omlik alá, 's vele omlik az életi szépség.
Barna szemölde alatt az erő' szikrája elalszik;
arcza' vidámságát halovány szín rejti: rebeg, hűl
ajka, 's bezáródván szomorún elhallgat örökre.
Szánja az elhullót Zoltán, 's keseredve ragadja
görbe vasát: de kitér Arszlan, 's fölfogja helyette
vérző mellében Karam a magyar' éles ütését;
Ez pedig Arszlannak kardjától érezi vesztét.
A' büszkült Aga már nem tartván semmi veszélytől
megcsökkent Magyarink' seregét öldökli, zavarja,
viszsza is állítná szaladó csordáit: azonban
nyersebben cseng a' gőzölgő fegyverek éle;
a' nyilak, és gerelyek szanaszét sűrűdve lökődnek:
rémséges ropogás kél a' csata' tompa zajából,
's mintha világbomlást, 's mennydörgést hozna magában,
jő iszonyú képpel Gárdon, búsultan Abárért,
most jő a' raboló népnek csattogva verője.
Mellyik kar merjen, melly bajnok vágni feléje
hogy futtát gátolja, midőn megzörgeti paizsát,
's égre szegűlt karral rettent villámi hatalma?
Ellene kelni ki mer, mikoron délczeg lova' hátán
földrendítve rohan, 's testén nagy fegyvere villog?
Mint a' zápor elől, mellyet hirdetni rohannak
a' zuhogó szelek, ugy tisztúl el minden előle:
csak távolról peng a' gyávák' lomha kezében
ellene hajlós ij, 's százak' kopiái suhognak.
Látja hatalmában Gárdont közelíteni Arszlan.
Látja, 's felejti dühét, 's kérdés most támad először
lelkében, mire szánja magát? Mig lelke tünődik,
vesztegel. Ámde Abár' torlója közelget azonban,
Ibrahim, és Ali áll egyedűl még ellene bátran;
Arszlanhoz pedig így szól egy meghitte buzogva:
Rémséges Arszlan mit vársz, vesztegelsz?
A' büszke szittyát látod ellened

zudulni, 's még nem is mozdúl kezed.
Vagy gyenge félsz? Arszlan te félsz, remegsz?
A' nagy Próféta csak bátort segít.

Hah! hát segitsen téged is kígyó,
mivel merész vagy; most ugyan vasat nyelsz.
Igy szól a' vad Aga, 's gerjesztőjének azonnal
jobb válaszképen kardját torkába meríti,
mellyre az elszunnyad buzdításával örökre.
A' tehetetlenség így végzeti gyáva boszúját.
Most veszi észre magát Arszlan, 's szégyen tömi keblét:
Ibrahim, és Ali, ő szemlélvén, harczra hevülve
vínak, erősen ugyan, de különb, 's egyenetlen erővel.
Ibrahim erre bukik karját elvesztve, amarra
bús Alinak feje száll, 's tajtékzó méne tiporja
porba hevert ajakát a' bátor régi vitéznek.
A' szégyen, 's kedvelteinek romlása hevíti
ismét a' vad Agát, 's most már nem látja halálát,
's régi dühén kívűl nincs más érzése szivének.
Harczra siet, 's mint a' tűz, melly nem elégli helyét már,
's a' házak' tetején zabolátlan lángokat indít,
gerjedezéseivel nem birva imígy rohan Arszlan.
Kardja vakon hadaráz, 's szilajon vág Gárdon elejbe,
's majd paizsán dönget, majd csattog barna sisakján,
gyakrabban még is levegőt ver vesztes ütéssel
és a' győzni szokott nagy erőt keseredve fogyasztja.
Másképen villog Gárdonnak győztös aczéla,
melly kezeit, 's mellét ellenségének emésztvén
vért áraszt, 's a' sír' hangján csördűl meg előtte.
Már szét bomladozott Arszlannak vérte; sisakja
mocskos czímével földön hever: égeti testét
a' sok seb, 's nyiladozva, fogyó erejének, utat tár.
E' közben látván Jancsárit viszsza nyomulni,
öszszeszedé erejét elbúsultában utolszor
terhes vágását Gárdon derekára eresztvén.
Csillag megszökkent; de urát nem menti szökése:
a' pánczélt 's belső szövevényt átjárja pogány vas,
és testét, noha csak gyengén karczolva, hasítja.
Ellenben Arszlan szörnyű bajtársa' kezétől

már tele van sebbel... Most Gárdon teljes erőből
sujtja vasát, melly a' törököt jól homlokon éri,
sujt ismét, és a' vad fej darabokra szakadván,
mint kopasz ormokon a' villám rontotta fa, úgy áll
büszke nyakán: ezelőtt népének lélekadója,
most dult rongyaival szomorító váza, keserve.
Öszsze rogy, és kiket eltapodott, most szunnyad azokkal.
Árpád' nemzete milly rettentők a' te csatáid
pusztult telkeiden! Vérengző vagy diadalban,
vérengző veszedelmidben. Nincs, a' mi lenyomja
fölséges fejedet, noha sok seb vérezi gyakran.
Ki számlálja el a' maradéknak tettidet, izmos
Döntei, és Kelevér? melly szó mondhatja ki, mit tett
népetek a' sokaság ellen, míg nem jöve uj nép,
Arszlan, 's mérgesedett Jancsárai dultak erősen,
most pedig állhatatos szivvel Ferhátra rohantok,
a' szörnyűre, ki százakat öl maga, 's ezreket elszór.
Csillagi a' beborult magyar égnek, nemzetes ifjak,
Kardotok is rettentő volt a' bús hadi zajban,
és a' jó véget ti adátok az ütközeteknek.
A' búgondos Erős keserült mérgében eredvén
harczra: nehéz karral vág tétova, 's elfogy az élet
a' hova vág: menten nincs semmi előtte: repednek
a' paizsok, sisakok megnyilnak, vért bomol: omlik
a' vér minden részre, 's halál nyög enyészetes utján.
Ekkép járja tekervényes pályáit ijesztő
Líbia' táján a' vadat űző bojtos oroszlán:
Dől, mikor ő száguld, hajlik, törik a' fiatal fa.
Igy itt elfutnak, vagy földre terülnek Erősnek
utján a' nyomorult Törökök, 's im már oda vág be,
hol Ferhát' példája szerént még délczegen állott
's vítt Ómár' serege. Hány nyil nem pattanik itt rá,
hány kard csördűl meg, 's vetekedve suhantja csapását;
de lohad a' zivatar, mihelyest közelítve kivillog
a' deli hős, 's hadakat zabolázó karja fölötlik.
Általa vész Kaiman, ki szaladva kerülte halálát.
Mechmet' melle likad. Handszának vékonya vérzik,
's hasztalanúl emel ez dárdát; mert ujra seb éri
mellyre lefordulván elhal, 's a' bátorodott hős

már Handszára fogá kardját, mikor ellene rándult
Ferhát, 's bal vállát hátulról sujtva letörte
's majd kifeszűlt derekát elzuzta baromnyi erővel.
Igy állott hada helyre megént, 's mikor éktelen arczczal
elfordult a' hős, 's lassan lehanyatla lováról:
zajt üte a' vad öröm, 's gúnyolva nevette halálát.
Medve nehézséggel lépett czammogva előre
Ferhát, 's harsányan kezdé hirdetni dagályát:
Gyáváknak üldözői, a' szives
vitéz előtt lehulló vak legyek,
nem vágtok át a' renden többen is?
Nincs kedvetek tiporni a' futót,
hogy a' merészszel szembe szálljatok?
Port rágatok, kutyák, port véletek.
Hallja emerre jövén rút káromlásit Emőke.
Hallgat, haj, szomorú érzése nem engedi szólni;
de rémítőleg villog markában aczéla,
's szivre ható választ siet adni az álnok ölőnek.
's Ferhát már vérzik, Ferhát, ki ezeknek előtte
csak idegen vérrel volt fertőztetve, ma vérzik.
A' zordon nem is érzi sebét, 's mig Emőke csapást mér,
a' rettentő bot száll nagy mellére suhogva.
Tompán döng a' mell, 's rontóját viszszataszítja,
haj! de szorultában pihegő lélekzete elfogy,
's a' fölemelt haragos kéz nem végezheti harczát. —
Fut minden részről hősinktől viszszaveretve
a' makacs ellenség. Egyedűl Ferhátnak ijesztő
népei küzdenek a' diadalnak karjai ellen.
A' szaladásnak eredt népet nem kergeti Gárdon,
's így szól nyomba jövő hű szolgájára tekintvén.
Futót tiporjak én is? Nem tovább.
Más kardot adj; add ősim' fegyverét.
Add a' nehéz nagy dombú pajzsot is.
Amarra zúg a' bús halál' szava,
amarra jajdúl a' haló vitéz.
Haj honnosim, ti vesztek, nyögtök ott!
Ezt mondván a' nagy kardot markába szorítja,
's balján barna deres paizsát emelinti: setéten
fogja az el testét válltól térdéig eresztve,

a' réz foglalatú perem önt csak körbe világot:
Illyen az ég' köde is, ha borong a' bús nap alatta:
éj van tág közepén; de verőfény környözi szélét.
Gárdon megy: nyög terhe alatt izmos lova, még is,
a' mint tajtékzó száját zabolája vezérli,
elviszi délczegen a' küzdő törököknek elejbe.
Nem készűl ő most ezeret, noha tudna, halálba
dönteni: téged néz Ferhát, sok ezernyi között is
csak téged keres ő, 's im egész csapat állja el utját.
Ordít Ómárnak porlepte porontya, 's ki dárdát
sujt, ki nyilat lődöz, ki boszúsan kardot emelget.
Döng már rézperemű paizsának dombora: rendűl
a' sisak, és iszonyú hangján a' veszedelemnek
meszsze visítva kicseng fülsértő harczi zörejjel.
Vág legelől Tajgon, vele küzd tusakodva rohanván,
a' fene Ábulabud, 's nagy sorral többen utána,
és mellette, kiket biztat, gyujt szóval, erővel.
A' széles pallos Gárdon' markában ijesztve
csattog szerte, 's hatalmasan ötlik előre.
Egy vágása beront sisakot, bőrt, csontot: elesnek
a' fölemelt karok, és fejek; omlanak egyre
a' bezuzott paizsok, fegyver, ló, ember alatta.
Igy oszlat csapatot. Vesznek, vagy futnak előtte
a' megdult népek. 'S már fogcsikorítva kerűli
karját Ábulabud, hátrál már Tajgon is önként.
Gárdon nyomban van rémítő zajjal: amannak
testét vállától mellig megnyitja; ez, a' mint
viszsza fut, elhullott társit tipratva lovával,
megbukik, és közttök nyög, jajgat szára szegetten.
A' többit neki szánt erejének karjai szórják.
E' köz romlásból zaj kél, melly búsan omol szét
a' viadal' mezején, valamint, ha ropogva, dörögve
villám jár a' fellegeken, gyors hangja betölti
a' zavaros levegőt, 's pokol, ég, föld viszsza dörögnek.
's most az egyik részről botját fölfogva közelget
Ferhát: rázza fejét, 's inait küzdésre feszíti;
más részről rezegő fegyverben Gárdon iramlik.
Ettől bátorodást is, amattól népe boszút vár.
A' zivatart viselő fuvalomként zugva, zörögve

vágtat ez, ámde mihelyt Ferhátot látja feléje
jőni dorongjával, hogy egyenlő lenne csatájok,
szállani készülvén így szól a' szembe jövőhöz:
Hah medve várj, majd földön mérkezünk.
Lovam ne nyerjen hírt elesteden.
Mellyre, alig várván végét, így válaszol a' vad:
Szállsz úgy e? Szállj csak, hogy nagyot ne essél,
ha nyers botomban megkoczczan fejed.
Jer majd segítek szállni, rest kutya!
Ekkép dörmögvén agyarogva ereszti le botját
a' sok harczon erős állású lóra, 's fejet zúz.
Megszédültében szomorún rogy Csillag urával.
Gárdon kengyeliből mérgedve ragadja ki lábát
's mint lova lassan ereszkedik, ő is térdire csuklik.
'S ámbár késedelem nélkűl fölegyengeti lábát,
másodszor suhog el Ferhátnak botja fölötte.
Döng a' barna paizs, mint a' sír, mellyen ijedve
gyászra hajolt lábbal bolyg a' búbánatos élő;
ám Gárdon rendítetlen kel alatta helyéből,
's lángkézzel markolja vasát. Nem nyugszik azonban
a' szilaj ellenség, 's még egyszer döngeti pajzsát,
melly többé ki nem állja csapását: hull reze, horpad
dombora, bőre szakad, 's bomlik rongyokra foszolva.
Rettentő sujtás; de utolsó volt kezeidből
o Ferhát, most rád az enyészet' karja csapódik.
A' fiatal bajnok paizsát elvetve, pirongó
szégyennel szegi égre kezét, 's valamintha azonnak
villámától venne erőt, úgy vágja ijesztő
képét Ferhátnak, hogy homloktól ajakáig
meghasad, és torkát vérével itatva befojtja.
Ferhát földre zuhan, lelkét nyökkenve kiadván.
A' leterült tölgyként hever itt botjával, előtte
népének, melly most búsan néz viszsza; sohajtoz,
's futva fut a' delelő napnak; de nem éri világát,
éjbe, halálba borúl, 's zsákmányin halva terűl el.
Ellenben véres diadalnak fénye vezérli
Árpád' hős fiait, 's öröm ének tölti hazáját.
Fölriad a' szomorú Karpát, és büszke tetővel
verdesi fellegeit, hogy oszoljanak a' magyar égről.

HARMADIK ÉNEK

Nagy volt harczaiban Gárdonnak szíve, erősek
karjai, 's rettentők. A' félhold' fénye borultan
vitte nevét, melly vérjellel vala képire vágva.
Sok szív örvend a' deli hős' diadalmi nevének
csak Jola nem: remeg ő, aggással tölti reményét.
Buslakodik, noha képzeletét magasabbra repíti
néha az andalgás, 's koszorút fon hőse' fejére,
még is legtöbbször mély gyászban tünteti képét,
elhalaványodtan, és disztelenűl a' porba keverve.
Ekkép látja hivét, dult vérttel, puszta kebellel
a' leterültek köztt. Borzadva tekinti fölötte
zordon győzőjét, 's vágásra szegült keze' harczát.
Dél' szele, melly lassú fuvalommal lenge vidékén
a' vén tölgyek köztt, ha levélt rezzente suhogva,
elhalt Gárdonnak jajdultát hozta fülébe.
Illy sok tündér kép toldúla zavartan elejbe
a' hüvös alkonyban. Bágyad vele, 's gyötrelem immár
a' szerelem; szárnyát nem emelgeti játszi kivánat.
Agg, eped, és a' lányt búsan kíséri mezőről
kerte' virági közé, hol ez így szól bánatos ajkkal:

Mosolygtok, eddig édes gondjaim,
szépen virító kertem' ékei.
Ah hasztalan mosolygotok, Jolát
föl nem deríti többé bájatok.
Ápolni nem fog többé hű keze.
Nem zengi eztán köztetek dalát

a' boldogító boldog' vig dalát:
elhallgat ő, mint a' bús csalogány,
ha híme' vesztén megszakad szive.
Megjő borongva majd az ősz' dere
eltörli éketekkel ékemet;
Kis száratok megént életre zseng;
de föl nem ébred a' bús lány: porát
ah meszsze, meszsze szórják vad szelek . . .
De mért is éljek én, ha nem lesz ő?
'S ha lesz? . . . csaló tünet hová ragadsz? . . .
Megszünt, majd megerősödvén jobbféle gyanúja,
szép bizodalmakkal folytatta előbbi beszédét:
ha még is, oh ha még is fenn maradna,
ha viszsza térne bús csatáiból,
és élne boldogan, élne énnekem . . .
oszoljatok fölűlem fellegek:
hadd lássam a' nagy ég' derűletét,
hadd lássam abban képét Istenemnek,
mellyet, ha ködbe huztok, félhetek
hogy tán reám is gerjedett haragja.
Im itt borúlok földre. Nem sokért,
csak nyugtatásért hangzik föl szavam,
csak nyugtatást kér, és reményt szivem,
míg hősöm eljő, 's oh ha nem jöhet,
mig bánatimnak a' sír megnyilik!
Végezvén szavait fölös érzésében elindult
zúgó fái alatt, 's lábának nem vala nyugta.
A' hogy' lelkében biztatva remény kele, vagy vad
kétségek nyomták, ugy volt járása, kelése.
Most búsan bolygott, majd kedvre derűle, miként a'
hold, melly felleg alatt lappang, és néha kibukkan.
Ártatlan lélek, te gonoszt nem víve magadban
hogy gonoszok vannak, 's rád törnek, nem jut eszedbe.
Csak Törököt gyűlölsz, ki dühödve ledöntheti Gárdont,
's a' csata rettentő, hol kedvesed' élete veszhet.
Hősödet a' Törökök nem bántják, futnak előtte,
a' csata' rémeit, és veszedelmét ő veti másra;
de ha közel járúl hozzád a' csalfa gonoszság,
harczai' tájáról szivedet nem menti hatalma,

Fenn iszonyú csenddel nyugszik felhője' ködében
a' villám; mert hoszszú köz gátolja csapását.
Jőne csak: a' hegyeken latrok tartóznak alatta,
elragadott jószág' örömét egymásra köszöntve.
Csapna le: szentetlen fejeik vesznének örökre.
Majd közelít a' bús felhő; de lebujnak az álnok
lelkek, 's bántatlan, noha félve üregbe huzódnak.
Dúl, ropog a' villám azalatt, 's rémítve enyész el . . .
Besnyei, régi nemes,—de szivében nemtelen ifju
hévvel vágya Jolára, kezét már kérte is egyszer
's meg nem nyerhetvén közel úgy lappanga koronként,
hogy boszuját tölthesse Jolán, 's kicsikarja szerelmét.
Ám csak lappangott; mert hű őrt álla körűle
a' szeretett szerető, kivel ő megküzdeni nem mert.
Zenge fülében is a' hadi kürt, 's hős vére megindult;
de komoran lecsavarta szemét a' durva gonoszság,
's a' szebb hír' fényét elfödte pokolnyi setéte.
Kardra kapott, paizsát szilajon leragadta faláról;
haj, de nem ellenség, Jola volt itt tárgya dühének,
kit ha egyébként nem, meg akart most nyerni ijesztve.
Czinkost külde hazug hirrel szomorítani a' lányt.
Indult ő is utóbb, 's vele undok czimbora népe.
Undor (imígy nevezék a' bódult ördögi postát)
a' nyugovó nappal végezvén pályafutását,
éjjel akarta setét éjnél tizszerte setétebb
sátánsugta hazugságit hímezve kitárni.
Jött már rejtekiből a' szivnek hírrel ölője,
mint bagoly odvaiból, ugy jött sunnyogva, remegve.
Utjában tompán huhogának előtte az éjnek
szárnyasi, és denevér suhogott mellette visítva.
Búga nehéz reptében az esti bogár. A' legkevesebb zaj
mennydörgés neki már. Agyarog, 's illy szókra fakad ki:

Hah puszta tájnak éjjele,
milly vad vagy a' magányban itt!
Rém űl setétes arczodon.
A' csillagok, szemednek fényei,
egymás után elhunynak útamon.
De rajta, rajta! már közel vagyok. —
Huh rút bagoly, mit borzasztasz te is?

Szól, és megdöbben félszeg szive, vére is elhűl.
Megy még is: sietése alatt elenyésznek az ormok,
a' térség rövidűl, 's már a' kert fekszik előtte.
Ösmeri, 's elréműl. Titkos félelme lehuzza
lábait: állapodik; de megindúl végre 's belappang.
Igy állt a' boldog kertnél csüggedve, morogva
mennyei angyalokat sejtvén a' durva hazugság'
ördöge, ki közanyánk' hitelét vétekre csavarta.
Megréműl a' lány embert közelíteni hallván,
és rémültében némán hajléka felé megy.
Undor nyomban van, 's hogy meggátolja menését,
színes alázattal lépvén így szólal utána:
Mit futsz előlem, Aszszonyom? Ne fuss:
bús hírt, az éjnél búsabbat hozok;
de tőle jó szerencséd függ: megállj.
Válaszol, és remegő lépését szünteti a' lány:
Mit háborítasz éjnek bús fia?
Első szavad már dulja csendemet.
Ki vagy? miért bolygsz a' setétben itt?
Az pedig a' kezdett hazudást folytatva beszéli:
Ah Aszszonyom, mint kezdjem mondani,
hogy csüggedést ne hozzak jó szivedre . . .
Harczok neveltek engem, bajnokot,
a' harczmezőről térek mostan is.
Haj! átkozott az nékünk, átkozott.

Mit szólasz? O mit sejtek! jaj nekem!
Elfojtott sziviből nyög imígy a' tűzszemü lányka,
és noha már ebből elegendő bút veve, még is
ő bizonyost kívánt megtudni . . . Nem állja ki a' szem
a' botor emberi szem titkának ködbe borultát.
Fölfödi azt, 's látván szomorú könnyekkel adózik.
Igy Jola nem nyugszik, 's kérdést teszen a jövevényhez:
Ha átkozott a' harczmező nekünk.
Jól tudhatod, mint harczoló, te is,
a' legdicsőbbik harczos él e még?
Él Gárdon? O mondd, vagy nem ösmeréd?
Mellyre amaz tetetett válaszszal hirtelen így szól:
Nem ösmerém? ah hát kit ösmerék!

Gyermek korától fogva láthatám.
'S a' szép napot mellyik nem ösmeri?
Nap volt közöttünk Gárdon: karjai
csillámsugárként szegték a' homályt;
de fellegekkel rakva száll az est:
elhűl szelére víg napunk' heve,
a' tiszta szép fény elhúny, 's éj leszen.

'S az éj után nap többé nem derűl?
Sürgeti aggódó hangon Jola; az pedig így szól:
Felejtsd el azt most Aszszonyom.

Hogyan?

Felejtsem? O te nem tudod, hogy az
felejthetetlen énnékem. De szólj
nyilvábban, és kétségeket ne hagyj
szivemben égni; mert azt nem birom.
Bokrosodott kétségi közűl így fejti ki gyötrő
érzelmét a' lány; amaz ellenben végezni sietvén
a' szomorító hírt ekképen zárja szavával:
O Aszszonyom, most hagyd el azt: nagyobb
csapás vagyon még hátra híreimből . . .
Megütközünk erősen a' mezőn.
Ómár' csoportja hull hadunk előtt;
de fogyhatatlan tenger az; mivel
egy ölt helyébe hatvan is tolong.
Ujúl csatánk; egekre kél zaja;
búsúlva száguld a' boszús magyar;
tömötten áll sok kontyos ellene,
's haj! elhanyatlik a' vitéz erő.
Szélről valék én. Lankadott karom
alig csapott már, 's négy is a' Török,
ki bús fejemre méri dákosát.
'S ím mint midőn a' felhő megszakad,
zúg és ropog körűlem hirtelen:
a' hadderékból vág ki egy vitéz:
irtózatosbat nem láttam soha.
Halomba dőlt vágtára a' Török.
Futott előtte gyenge, és erős.

Lát engem is dultában omlani,
felém rohan, 's vad ellenségimet
szét szórja mint villám a' szirteket.
Majd félre szólít, 's kérdez, voltam e
dús földein vitézlő Dombynak
's a' halmokon, hol csendes háza kél?
„Ah árva ház az" mondám, és sohajték;
mert itt neveltek (ámde máskor ezt).
Sohajta ő is, 's folytatá szavát:
„Szolgám levágatott; nincs kit küldenem;
menj (szép jutalmat várhatsz) a' leányhoz,
's mondjad, minél előbb készüljön el
nyugat felé az erdőn termek én,
's jobb tájra mentem kedves életét.
Itt küzd az édes testvér; most azért
megyek, 's azonnal nyargalok."
Igy szóla, 's fergetegként elzuhant,
's eltünt előlem zaj, homály közé . . .
Sisak borítá, 's meg nem tudhatám,
ki volt; de mintha ösmerném szavát . . .
O Aszszonyom, ne várj több biztatást.
Már akkor is hajolt az ütközet,
és most ki tudja? . . . O ne várj tovább.
A' hű vitéz kezére bizd magad'.
Ő égre földre, kért, hogy kérjelek.
Im égre, földre kérlek Aszszonyom:
hagyd e' magányos tájat; jőj velem.
Vezetni foglak híven, 's biztosan.
Holt testemen jöhet csak rád veszély.
Mit tegyen? a' fondor szövevény elfogja tünődő
lelkét, 's gondolatit. Rabság' félelme, szabadság
vínak mellében, 's kétség elegyítve reménnyel.
Igy áll a' lesimult tengerként, nyugva kivűl; de
forr, zúg kínja belől. Nyomorúlt, hova hajtsa fejét most?
Enged. Az ördöngös bizodalmát nyerte. Megindúl,
és Istennek ajánlja magát. Hű aszszonya is jő
's égre vetett szemmel ballag mellette sohajtva.
Vétke' tudásában, sülledve, megy Undor utánok.
A' kijelelt helynél lappang már Besnyei álnok

czinkosi köztt kétségeiben. Pánczéla, sisakja
rút feketék mint éj, feketébb még ördögi lelke.
Hátrább bokrokban pislogva szövétnekek égnek;
ő pedig áll legelől egy széles tölgynek alatta,
vizsga szemét tele vágygyal az éji homályba meresztve.
Lábainál fetreng gerelyével pajzsa törötten.
Álnokság, nem az ellenség tördelte meg azt . . . De
im szakad a' csend is; hangzik lépési robajjal
a' sik föld, 's lebegő aszszony ruha meszsze fehérlik.
E' közelítő zajt sejtvén fölkapja serényen
Besnyei tört paizsát, 's gerelyét, 's jelt adva figyelmes
czinkosinak, valamint ha csupán most jőne csatából,
föllázad, 's tetetett kétséggel szerte tekint, 's megy
a' haladóknak elejbe. Megütközik a' lány
és menetét elakasztja; remeg minden tagjában. Előre
lép hát most Undor, 's ekkép biztatja menésre:

Haladj, ne rettegj, Aszszonyom, ne félj.
Itt a' hely immár, a' hol bajnokod
vár, hogy Töröktől mentse éltedet.
Ha más gonosz lappang itt: kardomat
ki nem kerűli. Hidd ezt, és ne félj.

Kardot ránt, 's így szól a' szembe jövőhöz azonban:

Közelgető megállj itt; szólj ki vagy?

Barátotok közelget. Az, kinek
szavára Domby' lányát elhozád.

Igy szólt a' feketés bajnok. Jola közbe sohajtván;
mert idegen hangú szót hallott, viszsza remegve . . .

Nem Gárdon ez. Haj! csalfa vagy remény.
Nem ő az. O nagy Isten el ne hagyj.

Ezt rebegé, 's a' hű aszszony kebelére borúla.
Majd fölemelkedvén kísérőjéhez imígy szólt.

Ez az, kiről szólottál énnekem?
Ez menti meg sanyargó éltemet?

Hirtelen erre amaz bizodalmas hangon igent mond:

Ez az, kitől én hozzád küldetém.
Bizzál szavában, 's engedj nékie.

Hozzá járulván most Besnyei kezdi beszédét:

Nem késhetünk; nyakunkon a' Török,

Szétszóratott már küzködő hadunk.
'S ha nagy bajunkban van mit mentenünk,
mit mentsek inkább, mint személyedet?
Éretted, o tájunk szép angyala,
hozom ki harczomból tört pajzsomat,
's alatta e' törődő bús szivet.
Kövess: erős helyekre mentelek.
Mig kardom ép, mig birja azt karom,
mig csak doboghat a' szív keblemen,
Hozzád pogány kéz nem jut, és ha kell
kiontom értted utolsó cseppig véremet.
Bátorodást nyervén, mintegy hozzája simulva,
vélt mentőjének felel a' csillag szemü lányka:
O bajnok, a' ki mindent elhagyál
érettem, áldott légy jó tettedért.
Isten sugalt e illy kegyet beléd,
vagy más szelíd érzés volt ingered,
nem kérdezem most; csak végy oltalom
alá 's ha önként is már kész valál
jót tenni, tedd azt kérésemre most.
Benn, a' tömött erdőnek fái köztt,
hol a' sütő nap bujdokolva jár,
világi zajtól meszsze, és külön
egy Klastrom áll szentséges csendiben:
O bajnok, Istenünkre kérlek, vígy oda.
Ott a' pogány kéz el nem ér soha.
Kinyugszom ottan aggodalmimat,
velem mulatnak Isten' angyalai,
míg Gárdon eljő, ah ha jő, 's jöhet . . .

Melly szót rebegnek ajkaid, leány?
Mond a' csalfa vitéz, 's hazug érzést nyögve szivéből
mintha nehéz búban szenvedne imezt veti hozzá:
Tudod e, hogy az legelső bajnokunk?
Haj, volt! . . . Dicső nap láttad tetteit.
Veled ragyogva fénylett a' mezőn;
de vérbe nyugvó bús sugáraid
a' hősnek estén alkonyodtak el . . .
Hah vad pogány, ki őtet megtöréd,

mért nem talált meg a' síkon vasam,
hogy szétrepedjen átkozott fejed?
Mért vagy halálnak karja olly erős,
olly győzhetetlen? . . . Nyugszik ő: szivét
nem kelti többé harczra kürt' szava.
Örök homályba dőlt a' szép vitéz
's örök homályba dőlt a' lány vele!
Viszszonoz elfojtott hangon a' tűz szemü lányka:
Ah hát az éj után nap nem derül!
Nincs a' halál után fölvirradás! . . .
Mért nem bomoltok öszsze tagjaim?
Mért nem szakadsz meg gyötrődő kebel?
Egek, ti láttok kinban, szánjatok . . .
Ah Gárdon, ah irgalmatlan csaták!
'S ti bút süvöltő éj' követjei!
keresni fogják őtet lépteim
mély völgyeken bolyongva, 's halmokon,
keresni fogják őtet, 's nem lelik.
Szólna tovább; de üdőt nem akarván veszteni, int már
Besnyei, 's futva szövétnekkel hagyják el az éltes
bokrokat emberei. Bágyadtan szórja setétben
a' szurkos keverék sápadt arczokra világát.
Borzadoz a' bús lány, 's szomorún hátrálva kiált föl:
Hah melly ijesztő látomány ez itt!
Uj rém kel a' setétből ellenem.
Ki őrzi most meg a' szegény leányt?
Ki menti? . . . Gárdon, hol vagy, . . . O Egek!
Borzadva fagy meg minden érzetem,
's e' veszteségre könnyem sem maradt.
Besnyei már csak alig tarthatván durva hatalmát,
jó móddal kíván még egyszer tenni szerencsét;
igy szól hát szerelem' hangján a' gyenge leányhoz:
Cselédim ők: ne rettenj semmit is.
Mindnyája mentségedre jött velem.
De int üdőnk, ösmerd meg hívedet.
Tán nem felejtéd még el: Besnyei
áll most előtted. Itt a' tört sisak,
a' tört paizs; mert épen, hogy te élj,
csatáiból csak életét hozá . . .

Értted jövék, szelíd lány; meg ne vess.
Váramba jőj: ott élhetsz csendesen
Javaimnak, és szivemnek aszszonya.
O jőj: különben itt ér a' Török.
A' levetett fegyvert látván e' közben ijedve
fölveti gyenge fejét Jola, 's fáklya világnál
nézi az álnok hőst. Valamintha halálra meredne
bús szeme, úgy fordúl, és Besnyei arczain áll meg.
Ösmeri még hoszszas képét, a' vérbe borongó
vad szemeket, kinyomult ajakát a' serte bajuszszal,
ösmeri, 's rémítő emlék hat viszsza szivébe.
Elhűl vére, 's feszűlt inait lankasztva lenyomják
a' fölös érzések, szeme' fényei ködbe vonulnak.
Ájultan rogy földre kemény nézői' körében.
Eljajdúl a' hű Aszszony, láttára, 's dühödve
tépi haját, mellét bújában, 's melleje rogyván
elkeseredtében nem tudja, segítsen e rajta,
vagy mivel a' csalatást sejté, átkozza csalóit,
és átkozza magát, hogy az életet ennyire huzta.
Öszszeszedé erejét még is, 's szívére tapintván
a' lánynak, dobogásából sajdítja, hogy él még.
Igy veszi a' híven dajkált nevedéket ölébe.
'S kéri könyüs szemmel környűlállóit az Isten
fölségére, továbbá a' mi előttök
szent, mindenre, ne bántsák a' nyomorult lányt.
Hagyják csendesen itt: neki majdan gondja leszen rá.
Kőszív nem lágyúl. Int Besnyei, 's gyenge ruhákra
nyugtatván a' lányt vele hirtelen utnak erednek
a' rideg erdőben. Fáklyásokat osztva körűle
Besnyei, a' vad öröm' fia jár mellette. Utól megy
semmi fenyítéstől nem tartván, 's jajgat az Aszszony.
Mint a' szárnyas anyák, megfosztatván fiaiktól
fájdalmas csipegések köztt röpdösnek utánok,
most közelebb, majd rettenvén meg hátra maradva:
ugy megy ez a' durvák' képétől viszsza ijedve
néha 's megént fájdalmától közelebbre huzódva.

NEGYEDIK ÉNEK

Véres harcza után közelített Gárdon azonban:
Csak paripát váltott: zsákmányra nem éreze kedvet.
Más gond fogta eszét, gyönyörének más vala tárgya.
Jött, hogy lássa minél hamarább a' tűzszemü lánykát;
jött, hogy félelmét szüntesse, 's az édes' ölében
titkos hű csókot szedjen diadalmas ajakkal.
A' tündér örömek foszolékony szárnyakat öltve
játszi tekintettel környékzik. 'S mennyi kivánat
támad mentében, hány képzet lobban eszéből.
A' csalatott! tele víg kedvvel, tele tiszta reménnyel
futva, sebes vágtatva siet vesztének elejbe.
Igy siet a' csolnak, szélnek játéka, 's haboknak
a' csillámos özön' közepében: huzza veszélye,
huzza az omló víz, 's örvénybe ragadja magával.
Nem tért a' völgyön, mellyen jöve; mert rövidebb út
nyílt meg az erdőben. Bele ment, noha alkonyodott már
és hüvös esti homály kezdett terjedni borongva.
Csend van az erdőben: galyait nem rengeti szellő;
álom uralkodik a' vadakon. Komor, éktelen őrként
nyulnak az agg tölgyek terepélyes lombbal az égbe,
és rendűlhetlen sorral mellőzik az útast.
Igy halodott vadon ösvényén, 's már meszsze be ére;
Andor előre meredt szemmel mene nyomban utána.
Csendesen, és lassan léptetnek. Bomlik azonban
a csend, 's gyenge sugár szegi utjok' durva setétit.
Besnyei jő nyereségével. Már meszsze, miként a'

hullámló tavaké, zaj hallik, 's tompa zsibongás.
's terjedt lombok köztt halovány fény reszket az éjben.
Gárdon meghökken, mi lehet, nem sejtheti. Int hát
és sűrű bokros fák mellé jobbra kitérvén
állapodása után ekkép szólítja lovászát:
Hej rosz lesz ebből, Andor: jól vigyázz,
az éj' homálya sok gonoszt födöz.
Hah milly halotti rémes pompa az!
De várjuk el. Ha jók; ám menjenek.
Ha roszszak, O akkor veszszenek
mint a' setét vész napderültekor.
Igy szólván kivoná kardját, 's hallgatva huzódott
beljebb bokra mögé, 's némán rejtette hatalmát.
Utja' tekervényét hagyván egyenesre jutott már
Besnyei, és szabadon gondolta vihetni hazáig
a' szeretett foglyot, kit már eszmélni tapasztalt.
A' deli hős már hallja beszédeiket, már hallja siralmát
a' bús aszszonynak, 's iszonyút sajdítva szivében
elborzad, 's szörnyen megzördűl fegyvere testén.
Mint a' villámtól megütött, kábultan elállnak
Besnyei' czinkosai, 's a' lányt rémülve lerakják.
Égre szegett karral oda zúdúl Gárdon azonban
's rettenetes kérdést ordít az ijedtek' elejbe.
A' félénk gonoszok, ki hová tud, omoltan omolnak
elvetvén fáklyáikat is. Fut, jajgat az Aszszony
's viszsza remeg nehezült bánattal. Besnyei, hogy van
fegyvere, megfeledé, és a' sűrűbe elillant.
Igy szórodtak szét. Andor neki nyargal eresztett
kantárral, 's amaz éj' madarát elfogni ügyekszik.
Ah de az édes lányt mi veszély környékezi. Ébred
a' levetés' rázása, zörej, zaj fölveri fáradt
lelkét, 's gondolatit. Nyomorúlt, hogy örökre kimuljon;
hogy szomorú vesztét láthassa szerelmese; ébred.
Félig nyilt szemeit zavaros rémképek ijesztik,
és tompult füliben szidalomhang, 's jaj' szava csendűl.
Mit sajdítson mást, mint, hogy Török üldözi őket,
hogy rabszíjra füzik szűz testét. Fölriad erre,
's lassan záródó ajakán e' szózat ömöl ki.
Jaj! a' pogány! O végy magadhoz ég!

Épen jött Gárdon, 's hallá e' szívre ható szót:
Nem a' pogány jő: én jövök Jola,
Jolám, az Istenért, nem hallod e?
Igy szólítja nevén, 's leszökik keseredve lováról.
A' lány nem hall már. Mellét elfogja keserve;
's a' fölös érzések megnyomják kínos özönnel.
Elcsügged, beborítja szemét a' durva halálnak
jégkeze, 's arczairól hidegen lesodorja mosolygó
kellemeit . . . Sírj természet, sírj remeked' estén,
A' fiatal szépség ártatlansága' korában
szunnyad el. O szerelem többé lángokra ne gerjedj
Vidd a' hőst, tova vidd innen, sír' szélein áll itt:
Lánya lehunyt szemmel vad enyészet' karjain alszik.
Gyenge virágszálként így dőlt Jola viszsza helyébe.
Gyász fekvése körűl szomorún pislogtak az üszkök,
és vele szüntek meg, mikoron szivepedve futott már
a' bajnok, 's hidegűlt tetemét kebelébe fogadta.
Hány csókot vet rá! O hányszor ölelgeti őtet
a' forró szerelem' karjával. Kérve, sohajtva
hányszor vár felelő hangot. Mind hasztalan. Elhűlt
a' dobogó bús szív; az ajak' jege csókra nem olvad,
's választ, ah elzárt mellből holt nyelv nem emelhet.
Most Gárdon (ki beszélheti el, miket éreze szíve?)
dermedező nyelvvel tompán így mondja keservét:
Ezért jövék meg épen harczaimból?
ezért jövék o ég, és föld! hogy itt
lássátok estemet, 's ne szánjatok.
Nem volt nyilásod, föld, hogy eltemesd,
villámotok nem volt e, o egek,
hogy semmivé tegyétek a' gonoszt?
Hah! 's én nyomorgó, én nem veszheték!
A' gőgős Arszlán el nem ronthatott,
nem a' temérdek Ferhát' vérkeze,
se tízezernyi csattogó hada
e' látománytól meg nem válthatott . . .
Vagy hát mi tart még, melly öröm, mi jó
ragaszt tovább még hozzád, rút világ?
Mi van kivánatos, ha nincs Jola?
'S oh nincsen ő. Ég, föld, temessetek

egy sírba ő vele.
Szivemre többé nem dobog szive,
ajkán nem ömlik égi láng belém,
nem zeng ezüst hangzású szép szava . .
Hát veszsz örömtelen kebel, te is,
ha nincsen ő. Ég, föld temessetek
egy sirba ő vele.
Ezt mondván emelé kardját, 's már mintha veszendő
volna, az égre szegé szemeit, majd földre lesütvén
még egyszer szemléli Jolát, 's karjába szorítja.
E' közben szomorú lelkét más gondolat éri.
Megrázkódik most, mint a' hegy, melly az alatta
fekvő helységek' vesztére leomlani készűl,
rázkodik, és vele megcsördűl a' fegyver' aczéla.
Így áll a' rémként iszonyú vad képpel az éjben
's új végzése után ekkép fordítja beszédét:
De veszszek én, hogy éljen a' gonosz? . . .
Hah nem! dühömtől rettegjen, ha kél,
boszúm ijeszsze nyugtakor, boszúm
kísérje poklokig vad álmait.
'S ha majd kezembe juthat, jaj szava
töltsön be völgyet, erdőt, és hegyet;
veszszen, miként a' bajnok' szíve vész,
ha hű szerelme' kínján megszakad.

Már indúla, midőn zúgás lön hirtelen, és a'
rengeteg erdőket szunnyasztó tompa zajával,
őszi viharképen lassan közelítve betölté.
Eltelik itt a' hős új érzelmekkel, az égből
szállt nyugalom megemészti dühét. Vont kardja lecsügged;
Lépte szünik, 's csendesbbé lesz dobogása szivének.
Enyhűl lángba csapó fájdalma, keserve, haragja.
A' távol' moraját most hüs szellőcske ragadván
lengedező szárnyán Gárdonnak hozza fülébe.
E' közben meghajlik az ág, nyiladoznak az ernyők.
A' kis fénybogarak járnak villogva közöttök
most eltávozván, majd térvén szerte czikáznak.
Fellegiből kitőr a' hold is, 's koszorúba huzódva
tiszta világánál halovány szép csillagok égnek,

vagy görbült hoszszú sujtással futnak az égen.
A' komor erdőnek ritkúl már éji setéte
's bágyadt csillámnál oszlopként látszanak a' fák
fürtösödő csínos fejjel magas égbe verődni.
A' tisztúlt örömű Villik' hajléka ez. Ekkép
áll szabadon teljes díszében az éj' fele' táján.
Most lejtnek, most tünnek elő a' barna homályból,
's im mikor a' bajnok szemeit bámulva mereszti,
lassan elő lebben hószínű Villi ruhában
a' hajdan szeretett, 's gyászolt Jola' nyájas alakja
elbomlott lebegő hajjal, melly hátra vetődik.
Párta keríti fejét; könnyű lepel áll deli testén
csillámfogta galandjával leszorítva derékon.
Szín váltott arczán a' sír' szép csende borong, és
hajladozásaiból ártatlan biztos öröm kél.
Igy lebeg ő. A' bajnok már ölelésire indúl,
és szólítja nevén, mellyet gyötrelme, szivéből
olly édes panaszos hangon nyelvére magasztal.
Ah de az árnyékszép részt nem vesz földi örömben.
Tündér karjaival Gárdonnak ölébe simulván
csókra nyiló ajakát fagygyá hidegíti; eloltja
keble' tüzét, 's szemeit fényvesztve halálba meríti.
A' vesztés' órája után milly boldog enyészet!
milly jeles egybe kelés! Sziveik megválva bajoktól
válva keservektől egyesülten lengtek az agg föld'
gőze fölé, az erős hűségnek mennyei szárnyán.
Körben lejtegetett sok páros boldog azonban,
's tiszta magas hangon zengett a' Villi karének:

*

Jő, társak, az éj' fele, jő:
rémfajzatok ülnek alakján.
Ránk várva fölölti kezét,
's mély csend lesz előtte, utána.

Légy üdvöz az éjben enyészeti csend,
kedvezz, mig az égi nyugalmas öröm
a' hűknek ez ünnepet űli:
Bús felleg oszolj, ligetek' szele kelj.

zúgj lassan az éjjeli Villik előtt
holdnál, szép csillagi fénynél.

Im búba merülten amott
egy bajnok az út' közepén áll;
Szép hölgye előtte hever:
Ő halna, ha kelne, helyette.
De nem kel az édes alak:
csillag szeme alszik örökre.
A' hős kiragadja vasát,
hogy gyilkosit ontsa halálba.

O hős! keseredve ne nyujtsd karodat!
A' durva halál' kapuját ha vivod,
eltompúl éle vasadnak.
Hagyd nyugton az árva leány' tetemét,
hagyd: szíve kiválva porélet alól
itt lebben elődbe közűlünk.

A' hold teli fényre derűl,
a' csillagok égve kerengnek.
Most hajdani híve felé
a' Villi megy égi gyönyörrel.

O dőlj kebelére, vitéz, tied ő.
Itt senki sem állja el útaidat:
a' lány tied itten örökké.

Szűz lángja vezetve kezét
a' hős is ölelni siet már.
Bús gondjait űzi, vidúl,
's a' Villire hajlik örülve.
'S már mennyei fénybe merűl
hűség' koszorúja az égen,
's ezt játszva kerengi körűl
szép csillaga a' szerelemnek.

Lengj, lengj köreinkbe busult szerető:
itt viszsza veszed letiport örömét

elcsüggedt tiszta szivednek.
Lengj, lengj köreinkbe: nem érezed itt
a' mit keserű epedési között
sok vesztes föld' fia érez.

A' Villi' szerelme örök
nincs nyomva, gyötörve bajokkal,
ég, mint az egek' tüze ég,
és nincs köde, melly beborítsa.

Dőlj felleg az égre, liget' szele kelj,
Zúgj lassan az éjjeli Villik előtt
hold, 's csillagi fénynek enyésztén.

Fut, társak, az éj' fele már:
rémfajzati tünnek alakján.
Elvonja borongva kezét
és zaj riad, ébred utána.

*

Igy dallának ezek, 's eloszoltak az éj' fele' multán.
Jött elbúsúlván tettén, 's iszonyodva tekinté
Besnyei a' kettős romlást: hölgyére borúltan
a' hidegült deli hős testet, 's még látta enyésző
csillogtában az éjjeli kart, még látta ködökként
a' Villik' pártás seregét levegőbe oszolni.
Néze, sohajta; de hasztalanúl esdekle halálért.
Élve maradt, és a' napfényt irtózva bolyongott
öblös szirtok alatt, tövis ülte homályos utakban,
hol rekedett hangon hollók károgtak elejbe,
tompa huhongással denevérek, 's éjjeli baglyok
kísérték, 's fene mérgéből éh farkas üvöltött.
Igy élt kínjaiban holtig gyötrődve az erdőn,
's bünbe merült szemeit komoran nyugtatta homályán.

ÁRPÁD ZALÁN ELLEN

(TÖREDÉK)

Börzsöny

1822. január—március

„Napjaid olly szomorúk, mint a' felhőbe borult ég,
Fegyvereid köztt is bánatnak eredve fogyasztod
életedet, szép birtokodat, 's így híred enyészik.
Meddig fogsz o Fejedelem, vesztegleni? meddig
szenveded a' raboló Magyaroknak terjedezését,
Karjaid a' harczban nem gyengék kardot emelni,
és suhogó nyilaid villámként meszsze röpülnek.
Mink sem forgatjuk gyáván vasainkat utánad.
Szólj bár, 's eltisztúl tájunkról dölfe' hadával
A' jövevény Árpád: gerelyen fog vére pirulni."
Egy bátor Bolgár fellengős lelke hevében
a' lobogó tűznél széles pajzsára terülve
Fejdelméhez emígy szólott [a'] Tételi síkon.
A' Búlepte Zalán, Alpár Ura, gondba merülten
Hallá dombjáról; 's haragos mozgásra hevültek
tagjai, 's dárdáját emelintve az égre sohajtott.
Lángra kapó mérgét nevelé a' csalfa Görögség
Melly a' Bolgárokkal együtt jött víni segédűl.
Haj! 's nem tudta, hogy őt a' fényes támadat' orrán
kelt zivatar zuhogandja körűl, és sírba taszítja
hogy, mikor itten majd honnjától meszszeszakadván
vérében fetrengve terűl a' Pannoni sikra
várt diadal zengése helyett küld viszsza sohajtást.
Hah! de ki táboroz ott? villogva, csörögve vasában.
A' Tisza mentében melly nép gyűl ellened Alpár?
Párducza vállairól, oldalról tegze simúl le,
Paizsa erős, 's ez alatt döntő nagy melle erősebb.
Arcza vidám, szeme tűz, zivatar szava, gyors keze villám,
melly rezgő buzogányával vérontva csap, öl, dönt.

ZALÁN FUTÁSA

TÍZ ÉNEKBEN

(1825)

ELSŐ ÉNEK

Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?
Századok ültenek el, 's te alattok mélyen enyésző
Fénynyel jársz egyedűl. Rajtad sürü fellegek, és a'
Bús feledékenység' koszorútlan alakja lebegnek.
Hol vagyon, a' ki merész ajakát hadi dalnak eresztvén,
A' riadó vak mélységet fölverje szavával,
'S késő század után, méltán láttassa vezérlő
Párduczos Árpádot, 's hadrontó népe' hatalmát?
Hol vagyon? Ah ezeren némán fordulnak el: álom
Öldösi szíveiket, 's velök alszik az ősi dicsőség.
A' tehetetlen kor jött el, puhaságra serényebb
Gyermekek álltak elő az erősebb jámbor apáktól.
Engem is, a' nyugalom' napján, illy év hoza fényre
Már késő unokát, ki előbb a' lányka' mulandó
Szépségén függtem gondatlan gyermeki szemmel,
'S rajta veszett örömem' dalait panaszosra cserélvén,
Hasztalanúl eget és földet kérlelve betölték.
Még is az ifjúság' háborgó napjai múlván,
Biztos erőt érzek: kebelemben nagyra kelendő
Képzeletek villannak meg, diadalmas Ügekről,
'S a' deli Álmosról, 's Álmosnak büszke fiáról,
Párduczos Árpádról . . . Óh hon! meghallasz-e engem,
'S nagyra törő tehetősb fiaid hallgatnak-e szómra?
Megjön az éj, szomorún feketednek az ormok, az élet
Elnyugszik, 's a' fél föld lesz nyoszolyája; de engem
Fölver az elmúlt szép tetteknek gondja. Derengő

Lelkem előtt lobogós kopiák és kardok' aczéli
Szegdelik a' levegőt: villog, dörög a' hadi környék.
Látom, elől kaczagányos apák, 's heves ifju leventék
Száguldó lovakon mint törnek halni, vagy ölni,
Zászlódat látom, Bulcsú, 's szemem' árja megindúl.
Óh hát halljátok, ti hazának gyermeki! szómat,
Későn hangzik már; de magában hordja halálos
Harczok' fergetegét, 's hű a' haladékony időhöz.
Alpár' messze terült síkján búsongva körül néz
A' fejedelmi Zalán. Valamint a' sárga halálnak
Birtoka, olly szomorú csendes most vára, 's előbbi
Pompáját alacson gyászszal fölváltva hanyatlik.
Büszkén állt ez előtt: ellenségére hatalmas,
Jámbor szívvel jött szomszédnak kedvet ajánló:
Szüntelen a' szabados vigságnak zenge zajától.
Mostan mély csendét panasz, és jaj' hangja szakasztja,
És az ürült teremen bágyadt lépéssel inognak
Elrémült hölgyek, szívetlen férfiak, és a'
Harcz' veszedelméből sebbel jött csonka vitézek;
Vagy zörgő buzogányokkal diadalmi örömben
A' rohanó magyarok jőnek hírt hozni uroktól,
Párduczos Árpádtól: mint küzdött gyáva Gelóval
A' szörnyű Tuhutum, Nyirségen mint vala harcza;
Méni Marót milly sorsra jutott; a' büszke Zobornak
Mint vete dárdával rohanó nagy Kádosa véget;
Elmondják, mit tett Nyitránál karja Szabolcsnak,
Tátra' magas bérczén Bors mint ságulda hadával;
Hogy telepedtek meg szabados kéjökre Sajónál,
Zagyva' futó vize' mellékén, a' szőke Tiszának
Partjain, és felhőbe kelő nagy Mátra' tövénél.
'S merre Szamos, 's az aranyfövenyet hordó Körös omlik,
'S a' kis partu Maros dagadó hullámait önti,
Mint jártak tábort, diadalt mint nyertek időnként;
Ő pedig űl komoran, 's a' mint néz messze Sajónak
Tája felé, 's néz Zagyva felé, a' szerte virágzó
Téreken elbúsúl, 's szeme' fényei könybe merülnek:
Szólani kezd, 's a mint szavait folytatja, rezegve
Meg-megzördűl a' fegyver düh-emelte kezében:
„A' hálátlan! ezért engedtem birni Sajónál,

'S Zagyva' lementében a' gazdag földet, ezért volt
Mindenem olly készen hadi szükségére, hogy ő most
Büszke követséget küldvén mindegyre boszontson?
Hírt ád harczairól azt mondva, hogy én is örüljek
Boldog előmentén, mikoron már szinte körűl vesz
Népeivel, 's minden részről vad fegyvere csattog.
A' hitvány jövevény! . . mi egyéb is ez a' ravasz Árpád?
Hányja magát, 's hazugúl Etelével mondja rokonnak.
Mondja, holott tán a' latrok' barlangja nevelte,
'S mérges oroszlán, vagy tigris szoptatta szilajjá:
Hah! de miért epedek? . . . Menj Ungnak gőgös urához,
Nemtelen Árpádhoz, 's fenyegesd meg, Kladni, nevemben,
Mondd: fejedelmi Zalán Árpádnak küldi parancsát.
Mondd: takarodjék el földemről még ma, 's ne merje
A' csendes folyamok' hullámit nyomni hadával,
Mert ön népemmel, görög, és bolgári sereggel
Rajta ütök, 's leverem végkép, hogy nem marad, a' ki
Társai' romlását hírűl vigye Volga' vizéhez."
Kladni, Zalán' öreg apjának, nagy hírü Reánnak
Harczaiból maradott bajnok, hogy karja legyengűlt,
Késő vénségén bölcs, 's biztos békekövet lett.
Most ura' szózatján fölkél, és tisztesen őszült
Hajfürtét lesimítva komoly figyelemmel előáll.
Hallja kevély üzenetre fakadt fejedelme' parancsát,
'S dorgáló szemeket vetvén, így válaszol egyben:
„A' győző seregek' fejedelme, dicséretes Árpád,
Illy szókat halljon tőlünk, unokája Reánnak!
'S én a' békekövet fenyegetve beszéljek-e nála?"
Igy szólott; de Zalán komoly intésével elűzé.
Mint a' csillapodó tenger, hogy látta megindúlt
Hű követét, enyhűle Zalán; de haragja helyett most
Félelem, és bajos aggodalom szállt gyenge szivébe,
'S már kezdé sajnálni, hogy olly fenyegetve beszélett;
A' rohanó magyarok' harczát juttatva eszébe,
Már iszonyú leve lelkében bús képzeletének
A' győző seregek' fejedelme, dicséretes Árpád.
Sors üldözte Zalán! lassúk már a' te csatáid'
Szűkült téreiden, kezeid megküzdeni gyengék
A' nagy erőnek karjaival. Majd zúgva, süvöltve

Fölkél a' zivatar, 's te remegve tekintesz elébe,
Ha szép telkeiden végig pusztítva terül el.
De ki siet hozzád szaporán lépdelve, heves dél'
Tájairól? örömet jósol víg arcza, jövése,
Lágy selymét ékes fegyver czifrázza ragyogva,
És pihegő mellén czímét hordozza Leónak,
A' ki viszontságok közepett nagy tengereket bír,
'S földeket, és félénk népeinek félve parancsol.
Vára Zalán sereget, kedves hírt vára keletről
Constantin' dús várából, 's nagy tengere mellől.
A' követet látván megörűlt; Sthenelos pedig illőn
Meghajtotta fejét, kipihent, 's így szóla Zalánhoz:
„Küldi köszöntését császárom, küldi vezérem,
Ossa vidéki Philó, Alpár' fejedelme, tenéked.
Haemos' bérczeiről, Oetától, a' nagy Olümpos,
A' zajogó tenger, Peneos 's Strimon' vize mellől
Gyűltek bajnokaink: görögök, 's Bolgária' népe.
Hol Tisza' habjai a' mély árku Dunába merűlnek,
Még naphunyta előtt tábort nyugtatnak, az este'
Árnyaiban pedig eljőnek földedre serényen,
'S nyugtalan éjed után meghozzák hajnalod' álmát."
Szóla. Zalán pedig örvendett, 's lelkében eloszlék
A' bajos aggodalom. Kezdett büszkülni magában,
És báná, hogy Kladni' szavát nem tette vadabbá.
Kérdezgette tovább, milly hősök jőnek ez úttal,
Mennyire megy seregök számmal, milly sokra erővel,
'S kikkel már régen diadalmat igére magának,
Mert még nem látá, égett hírt venni felőlök.
De Sthenelos ravaszúl látván, hogy elérni beszéddel
Bajnoki értékét mindegynek ritka szerencse,
'S mert az erős bolgárt nyájánál jobbnak ítélé,
Szégyenből röviden szólott, 's a' spártai Hermest,
Bölcs kormányu Philót, Schediost, az Olümpi Philémont
Emlegeté, 's fattyú Csornát, 's a' haemosi Viddint.
Monda bizottan utóbb „mind bátor, válogatott nép,
És noha latrokat elnyomnunk nem volna dicsőség,
A' lator Árpáddal megvívunk érted örömmel."
A' fejedelmi Zalán pedig andalgásnak eredvén
Messze kinézegetett, 's a' váltságára jövendő

Hősöket, és nagy harczaikat számlálta eszében.
Kladni ezen közben, 's több kísérői menének
A' Tisza' mellékén búsan, 's mély gondba merűlve.
És már Zagyva' vizét érék, a' mint ez omolva,
A' kis partu Tiszába szakad. Még egy napi útat
Tettenek a' síkon, 's már hallák messze zajogni
A' rohanó hadakat, 's mentek hallgatva feléjök.
Messze terűl kiesen, 's pusztán a' zagyvai síkság
Napkelet, és dél' tája felé; éjszakra, nyugatra
Domborodó halmok, 's távolb a' mátrai bérczek
Hamvas felhőkként az egekhez látszanak érni.
Erre levágtatván sebesen, villogva kitüntek
Árpád, 's bajnokai, 's vízárként széllel elönték
A' dobogó nagy tért. Árpád pedig álla magasban
Egy kis domb' tetején. Vala ékes párducza vállán,
Rendítő buzogány jobbjában, 's oldala mellett
Ősei' harczaiból maradott nagy kardja világolt;
És könnyű süveg álla fején, 's toll reszkete ormán.
Mint Ügeké, szépapjáé, nagy termete; könnyen
Mozdúl a' súlyos fegyverrel; karjai, válla,
Mint a' Mátratető, és bérczei, izmos erősek.
Igy állt meg komolyan, 's végig pillanta hatalmas
Szemmel szép hadain, 's intett, és nyomban elálltak
A' rohanó csapatok. Valamint a' csillapodó vész,
Lassú zúgással megszünt a' tábori vas-zaj.
A' fegyver csillámla, de már nem csattoga többé,
'S dárda, gerely, lobogó büszkén emelődtek az égre.
A' fejedelmi magyar még gondosan óva körűl néz,
Megtelepíti hadát, és sátort üttet az ormon.
Kél pirosan, mint a' hajnal, szép sátora, fénylő
Gazdag arany rojttal, tiz rézdárdára feszítve.
Ő pedig egy terepély bükk' árnyékába kitérvén
Nézi kemény hadait, 's iszonyú lelkében öröm kél,
A' mint a' szálló seregek csattognak előtte;
Mert ekkor száguldva hozák a' harczi vezérek
Bátor népeiket. Legelől egy előhadi dandárt
Dárdával rohanó Kadosának karja vezérel.
Nyest kaczagány ing vállaikon; kard, dárda halállal
Járó fegyvereik; rohanások mint az erős szél,

'S a' szélvészek előtt szaladó vad tengerek' árja.
Mindennél rohanóbb pedig a' hadnagy, valamintha
Lába sebes szélvész, keze villám volna, ropogva
Járja meg a' hadakat, 's pusztít mindennek előtte.
Nincs sok fegyverrel terhelve, de rakva sebekkel.
Farkas bőrt hordoz, 's strucztollas kalpagot, és nagy
Dárdát, 's görbe vasat. Most gyorsan szállva lováról
Sátorokat veret, Árpádnak halmára sietvén.
Hozza hadát deli tündérként a' nyalka Zoárd is.
Nyugtalan ez mind harczaiban, mind tettiben; egyre
Változik, és majd űz, majd megszalad a' csatatéren.
A' hadat űzőnek kártévő, mert iszonyú gyors
Megfordultában, 's a' győzőt porba teríti.
Gyermeke ez Kadosával ama' szép arczu Hüleknek,
Kit tündérektől gondolt származni hazája,
Most pedig a' habozó Tanaisnak partjain alszik,
Ott temeték őt el maradékai. Kardja fejénél,
Lábainál réz pajzsa hever, 's dárdái körűle.
Hasztalan! Ő azokat meg nem zördíti kezével,
És nem örűl szeme, fényeiken; pusztítva kerengnek
Hamvain a' viharok: nem hall ő, alszik örökké;
De fiait szép hír hordozza dicséretes úton,
Árpád' harczaiban, Kadosát, és nyalka Zoárdot.
Most sátort veret ez, 's Árpád' halmára megindúl.
Kund nyargalt ezután csapatit térítve fiával,
A' haragos Csörszszel. Mint két kríváni fenyőszál
A' bérczek' tetején, akképen tetszenek ők ki.
Termeteik fejjel magasabbak népeikénél.
Köntöseik barnák, paripáik színre hasonlók,
Gőgösen ugrálnak szörnyű terhöknek alatta.
Ők lobogós kelevézekkel legelőre rohannak
'S czombjaikon csattog nagy kardjok czifra hüvelyben.
Húszszor ezer volt ez, 's még négyet Bojta vezérlett,
Bojta, ki hadnak örűl, 's a' nélkűl nem tud örűlni,
Vígan alá szállítja hadát, valamintha csatára
Volna menendő, kezd sajdítva örűlni magában.
Kalpaga medvéből, farkasból van kaczagánya,
Puzdra zörög hátán, kard villog hősi kezében;
Balra pedig kézíja fityeg derekára övezve,

Most telepedni megyen, 's hadi sátort rendesen üttet.
Végre fehér paripán lassan futtatva előjött
Őszbe borúlt Und is, hajdan katonája Ügeknek,
'S a' jeles Álmosnak, most kísérője fiának.
Tiszteletes képén méltóság, harczi komolyság
Hosszas idők' tudományával vala szépen egyítve.
Rettenetes tigris tarkállik vállain, izmos
Markában vas balta pörög, 's nagy pajzsa setéten
Függ balról. Hoz négy ezeret, sik térre vezetve.
Hogy hordozza vasát, most immár ötvened éve,
'S még jól bírja, erét még ifjú szikra feszíti.
Ezt hogy' szemlélé Árpád telepedni, szelíden
Monda: „Vitéz öreg! a' te karod még rettenetes lesz
Harczaimon. Vénség meg nem szaggatta erődet.
Bajnoka ősömnek, most bajnok társam! örömmel
Látlak erősim közt: jőj föl halmomra pihenni."
A' komoly Und kividámulván, így szóla viszontag:
„Fejedelem! még nem gyengék a' bárdot emelni
E' karok, ám már ollyan erőm nincs, mint vala hajdan.
De kedves még a' kardcsörgés agg füleimnek
S' bár fene ütközetek megszegjék életemet, csak
Vérem után földet hagyhassak gyermekeimnek,
Elmegyek, és nem rémülök a' csatatéri haláltól."
Igy szólván tüstént sietett Árpádnak elébe.
Ekkor már közelebb járult hű Kladni szomorgó
Társaival, 's a' tábornál szeme könybe borúla.
„Óh mi igen más ez, mint pusztai népe Zalánnak,
Óh mi hasonlatlan lesz majdan az ütközet!" így szólt.
Még is, hogy helyesen véghez hajthassa parancsát,
Hűséggel neki bátorodott, bíztatta barátit.
'S ment egyenest a' kis dombnak, hol párduczos Árpád,
A' győztös seregek' fejedelme, vezérivel állott.
Följutván, mély tiszteletét kimutatva imígy szólt:
„Fejedelem! ki vitézséggel, mint hírre nagyobb vagy,
Kit földünk' nagy része ural, kit tisztelek én is,
Nincs-e szabad szólás végkép megtiltva előtted,
'S a' követ új hírrel hozzád küldetve Zalántól,
Ment-e, ha híven szól fejedelme' szavának utána?"
„Szólj bizvást, felel a' győző seregek' fejedelme,

Tőlem, 's hősimtől követ és hű szolga ne féljen.
Féljen az, a' ki kevély üzenettel sérteni bátor."
Erre magas hangon hűséges Kladni imígy szólt:
„A' fejedelmi Zalán, neked Árpád! küldi parancsát,
Hogy takarodjál el földéről még ma, 's ne merjed
A' csendes folyamok' hullámit nyomni hadaddal;
Mert ön népével, görög, és bolgári sereggel
Rajtad üt, és leverend végkép, hogy nem marad, a' ki
Társai' romlását hírűl vigye Volga' vizéhez."
Mint fene kölykes oroszlánok' barlangja, dühödten
Zúg a' hős tábor, 's kelnek csillogva, zörögve
A' rohanó csapatok; száz lángszem méri halálra
Alpár' embereit: szörnyet halnának azonnal;
De nincs bántások, 's hogy ezen félelmök elálljon,
Árpád' hadkötöző fejedelmi tekintete őrt áll.
Csendre verődik mind lelkébe temetve haragját,
'S a' hadat intéző szép méltósággal imígy szól:
„A' fejedelmi Zalánt, Árpád nem kérdezi többé,
Merre mehet, 's menjen földet foglalni hadával.
A' hajdanta dicső Etelének hős unokája,
Merre utat nyithat kardjával, menni fog, és az
Ősi hazát, ha különben nem, megszerzi erővel.
Hogy pedig a' görögöt, 's bolgárt nem rettegi népem,
És hogy vesztünknek Volgánál híre ne lenne,
Bátran előállunk; te azonban menj el uradhoz,
Mondd meg, mint leltél bennünket Zagyva' vizénél,
'S még tán szólani fogsz, mikoron meghallod eminnen
A' zúgó tábort, 's pusztító fegyvere' hangját."
Megriadott a' hős tábor, nagy örömre fakadván
E' szavakon; búsúlt Alpárnak régi követje,
És a' rémítő hírrel reszketve megindúlt.
Árpád, a' rohanó seregek' fejedelme, legottan
Lóra kapat gyors férfiakat, hogy híjanak össze
Hőseket a' megbírt földekről: gyors nyilu Tarczalt,
A' zászlós Bulcsút, 's apját, jó kedvü Bogátot,
'S hadzavaró kaczagányos Etét, ki erőre hatalmas
A' hadban, lelkére nagyobb, szépségre legelső.
Borsot is, és Edömért meg kellett híniok, és Tast,
'S rettenetes fiait: Hábort, 's a' kürtösen ékes

Úti Lehelt, kit utaztában szűlt anyja Meótis'
Habjainál, hol egy ősz tündér lágy hangu dalokkal
Zengedező sípot nyujtott a' gyenge szülöttnek.
Hogy nőtt a' gyermek, gondatlan jára virágos
Völgyeken, és hegyeken, 's bájos sípjába lehelvén,
Anyját lágy dallal tisztelte, 's az ősz tavi tündért.
Énekeket mondott a' késő napnak, az ékes
Hajnal' arany hajszálainak, a' csillagi fénynek,
És a' felleg alól kijövő szép hold' sugarának.
Későbben megváltoztak játékai, látván
Versenyes apjánál, 's száguldó bátyja' kezében
A' ragyogó fegyvert, fényét meg kezdte kivánni,
'S már délczeg paripán kardot villogtata, kopját
Szórt, 's nyilakat, 's örvös buzogánynyal készüle harczra,
'S kéré a' tündért, hogy változtassa keménynyé
Sípja' szelíd hangját. Búsúlt; de nem állhata ellent
A' tündér, 's hadi kürtté lett a' gyenge dalú síp.
Harsány most, és rettenetes hangjával, az égi
Dörgésként zeng táborokon, 's vérharczi mezőkön:
Szívet emel, majd szívet aláz a' bajnok ajakról.
Mindezek a' harcznak szeretői 's tudói valának:
Jaj neked, Alpár, jaj harczban nem bátor uradnak.
Látni fogod komoly arczaiknak viadalmi haragját
'S fegyveröket, mellyet megrontásodra emelnek.
Bodrogköz' szigetén hegy emelkedik a' hideg éjnek
Tája felé, egyedűl, erdővel övezve derékon,
Zölden alúl, pusztán 's szirteknek hagyva fölűlről.
Kis Ticze, a' Tisza' habjaiból lesietve aláfoly
Balja felől, jobbján Bodrog fut csendes özönnel;
Összekerülnek utóbb keskeny szegletre, 's zuhogva
Hagyják el gyönyörű táját a' délre mosolygó
Szép hegynek, zengő ligetit, 's vízlepte lapályát.
Itten az ősz daliák, 's tehetetlen bajnokok, a' kik
Álmos' harczaiban győztek vala, csendesen élnek,
Itten Elem, Csákány, 's hadrontó Tűzima nyugszik.
Itt a' hegy' végén látszik hajléka Hubának.
Ez, hajdan tehetős, Susadalnak rettegetője,
Büszke Kiónál a' kúnoknak vítta csoportit,
És a' mély fenekű Ungnál leütötte Laborczot.

Nyugton van most fegyveri közt, 's majd nézi enyelgő
Gyermekeit, majd vissza sohajt a' boldog időkre.
Kis Bodor, a' hősnek legutósó gyermeke, nyájas
Kedvü fi, most tized évében, enyelegve lehuzza
Néha az ősi vasat, 's atyjának döngeti pajzsát,
Vagy fáradságos kézzel hurczolja temérdek
Buzgányát, 's jó néném mosolyogva fenyíti,
Megy, meg vissza kereng 's így szól nénjére tekintvén:
„Gyenge Szömér! te nagyobb vagy már, még sem birod a' szép
Kardot, még ideget sem tudsz pengetni madárra.
Óh mikor én olly nagyra növök, majd pengetek íjat,
'S tőletek a' gonosz embereket még karddal is űzöm;
Mert vannak gonosz emberek is, lásd édes apánknak
Jobbját egy mérges bajnok meglőtte nyilával."
Igy szólott, csókkal fogadá őt nénje, elaggott
Atyja pedig kiderűle, 's vidám köny csilloga képén.
A' gyermek még szóla tovább „óh néni! nekem volt
Egy helyes íjacskám. Aranyos volt két hegye, 's húrja
Olly szépen hangzott, mint a' liget-esti madárszó.
Volt nyilam is, sebes és ragyogó a' déli sugárként.
Hajnának vittem, vadakat hogy lőne, de Hajna
Még nem lőtt vadakat, pedig elmegy messze az erdőn,
A' kis ivet mindig viszi, és meghozza magával
A' nyilat is; de vadat nem hoz, 's még olly keveset szól . . .
Hajna te, mért búsúlsz? Szemeid mért vannak elöntve,
Mint a' bodrogi lap, mellyet Ticze' árja megöntöz?
Óh ha azért búsúlsz, hogy nem tudsz lőni nyilammal,
Vagy tán a' ligeten jártodban csúszva megérte
Lábadat a' mérges kígyó, . . deli Hajna! ne búsúlj:
Én a' kurta kigyót bottal kergetve lesujtom,
És ha kivánod ez íjammal még sok vadat ejtek.
Add ide bár, hozok őz borjat, vagy gyenge nyulacskát
A' vadon erdőből, hattyút a' vízi lapályról,
'S tollaiból gyönyörű pártát puha szőke hajadra."
Andalodó szemeket vete rá deli Hajna, 's föleszmélt
Gondjaiból öcscsét forró kebelébe szorítván.
Majdan vékony orosz fátyolt burkolva fejére
Fölkelt, s' a' ligeten tegezét zörrentve megindúlt.

Óh, kiket a' hadi zaj, kiket a' bús tárogató hang
'S rettenetes kürtszó ébreszt, nagy lelkü vezérek,
Hagyjatok egy kissé távoznom harczi mezőről,
'S míg nagy táborokon szenderg a' szörnyü halálnak
És veszedelmeknek szikrája vitézi kebelben,
Hadd kössek gyengéd koszorút a' hű szerelemnek.
Dalra talán nem méltatlan, ki ölébe fogadja
A' fene harczokból fáradtan vissza kerűlt hőst,
Karjai közt hervad, 's honjának bajnokokat szül
Nagy kín közt, 's még több kínnal leszakasztja szivéről
A' serdűlt ifjat, ha hazája kikéri veszélyét.
Illy anya, áldott hölgy, méltó a' sorba kerűlni,
Hol nagy hősöknek diadalma 's halála dicsőül.
Ment a' szép haju lány kebelében víve szerelmét,
Mint viszi nyögve, vadász' dárdáját, a' sebes őzfi.
Hajló fényében ragyogott már a' lefutó nap,
Minden fűszálon gyönyör, és báj lenge, de Hajna
Mind csak Etét keresé, földet 's eget űzve szemével,
'S ég, föld szívének Ete nélkűl nem vala kellő.
Meg ne sebezzétek könnyű kis lábait, átkos
Tüskék, 's rút kórók; ti hajoljatok ifju virágok,
'S gyenge füvek deli Hajna' piros talpának alája.
Folyj lassan, Bodrog, föveny ágyad' csendes ölében,
Halkva suhanj el az erdőkön, langy nyúgati szellő,
Meg ne zavard a' lányt, mikor a' deli hősfira gondol,
És minden mást messze felejt. 'S óh tiszta sugár te,
Melly csillogva leszállsz az egeknek fénykebeléből,
A' hév nap' tüzes arczáról, te is el ne sötétítsd
Hajna' szelíd kebelét, melly szebb a' reggeli hónál,,
Szebb a' hattyúnál, 's mint hajnal' csillaga, olly szép,
Hagyd gyengén hajadon képét, piros ajkai' díszét,
Hogy mikor őt a' hős meglátja, elandalodólag
Lásson együtt minden gyönyörűt szeretője' alakján,
Hogy minden bajait kedves láttára felejtse,
'S érte akármelly bajt ne remegjen venni magára.
Csendesen, és folyvást megyen a' hab, Hajna közelget,
Majd a' parton eláll, 's így szól a' vízbe lenézvén:
„Csendes özön, képem mellett csillogva kerengő,
Jő, meg megy maradás nélkűl szép habzatod: óh bár

A' Tisza' mélyéhez vinné el képemet, ottan
Látná Und' ékes fia, és megörülne; talán ha
Látná, mint epedek, meg kezdene szánni magában,
'S jőne serényebben, mint jő; de gonosz vagy özönvíz,
Képemet egy helyben hagyod elbágyadva, remegve,
'S kissel alább lengő fűszált, és parti virágot,
Bokrokat, és fákat mutogatsz a' kékes egeknek.
Csak menj hát, majd elközelít a' hadzavaró hős,
Szép gyönyörűségem, 's megnyugtat erős kebelében."
E' közben leveté lágyan szőtt lepleit, íját,
'S messze kitűnt delin és pusztán a' déli sugárként.
Hogy csendes Bodrogba leszállt, még gömbölyü térde
Látszék a' habból, melly azt fodorodva keríté,
'S hajnalként futa gyors pirulás deli teste' fehérén,
Szálla tovább, 's már a' hullám tele czombjait éré,
Pajkosan ellebegett hajló ágyéka körűl is,
'S mosta sugár derekát. Ekkor meghajla kezével
A' deli lány, 's szép kis tenyerét lemerítve szelíden
A' sietö habokat képére nyakára locsolta.
Megbomlott haja, és szabados fürtökben omolt el
Tündöklő vállán, karján, és a' kerek emlőn,
Melly mint egy fakadó bimbó kipirúla középett.
Alkonyodásra jutott már a' nap, 's tiszta határát
És a' nyugvó tájt bágyadt lángszínbe borítván,
Általadott vizet, és földet hüvös esti homálynak.
Ekkor barna deres paripán, hűs csillagi fénynél
A' Hajnal' szép gyermeke jött, egy délszaki tündér
Mint repülő felleg, szállván a' híg levegőben.
Tündöklött pedig ékes arany haja, 's a' kaczagánynyal
Lenge szelek' szárnyán maradozva utána huzódék,
Balja felől aranyos hüvelyében csattoga kardja;
És vala gyöngyökkel ragyogó szép sípja kezében,
Melly a' természet' hangját elzárva magában,
A' nagy föld' közepén mélyen fekszik vala hajdan.
Onnan az Éj-anya fölragadá, és adta fiának,
A' mikor ezt Hajnal mérgében elüzte magától.
Zenge pedig csalogány' 's tarkás pintyőke' szavával,
Elsietö dörgés' morajával, 's a' fene tigris'
'S kölykeiért sívó vad oroszlán' durva zajával.

Mellybe ha fútt, rettentő volt, vagy gyenge varázsló,
Melly futtában elállítá a' gyorsan iramlót,
'S állót mozdított a' mint szándéka vezérlé.
Hajna hová lesz most? Rémülve, pirulva kiszökvén
Bodrog' habjaiból, veszi könnyű lepleit, íját;
És szalad a' ligeten, 's futtában törli fejéről
A' vizet, és igazítja magán huzogatva ruháját.
Melle födetlen még, csak félig van szövevényben
Szép emlői körűl, azt is lebbenve kibontja
A' suhogó szellő, 's le-lehuzza, ha érheti, róla.
Már elmenne, tömött erdőben rejtve maradna;
De zendűl a' síp, csábító hangja betölti
Minden erét, tagját. Áll most, 's bámulva tekinti
A' fiatal tündért. Az alá száll, 's gyenge szivárvány'
Íve terűl, valamerre megyen, paripája elébe.
Egy kisded csillag ragyogott vezetőleg előtte,
Melly mikor ő vágyódva halandók' földire lépett,
Fényesen, és magasan tündökle fölötte az égen.
Már közel ért, szeme csillámló vala, képe mosolygó,
Fél víg, fél szomorú mint a' hold' éjjeli képe;
De piros, és kellő, 's már nem birhatva szerelmét
Nyájasan áltölelé az előtte szemérmesen állót,
'S rózsás szűz ajakán megcsattant isteni ajka.
Szíve gyönyörködvén a' rég keresettben, örömmel,
És boldogsággal tele volt, de remegve kifejlék
Karjaiból deli Hajna, 's futott. A' délszaki tündér
Gyengén vissza voná, 's édes bús hangon imígy szólt:
„Hajna te futsz, oh Hajna, kiért elhagytam az ékes
Hajlékot dél' fényes egén, ki miatt keseredve
Fölkeresém Kaukáz' üregében az agg szelek' atyját,
Hogy hol létedről hírt vennék, 's édes atyámat
A' gyönyörű Hajnalt tudakoztam napkeleten túl.
Oh ki után annyit bujdostam, Hajna, te futsz-e?
Míg más honnodban Volgán túl gyermeki kedvvel
Szédelgél a' tarka mezőn, és én is atyámmal
Tartózván mint gyenge fiú szállottam elődbe,
Nem futtál, ha jövék, sőt mondtad gyakran enyelgve:
„ „Szép tündérfi, mikor jösz ismét vissza mezőnkre,
Oh ha megént eljősz, hozz csillagot énnekem" " és én

Lassan elindultam, csendes nyugtában atyámnak
Csillaga' fényéből egy szikrát vettem orozva;
Míg lejuték, megnappalodott, 's a' szikra kipattant,
'S elvesze pártalanúl a' világok' végtelenében.
Sirva jövék hozzád; te pedig deli Hajna szelíden
Törléd könnyeimet, 's mondád sajnálva, ne sírjak.
De nemzőm látván a' szikrát szerte bolyogni,
Elbúsúla 's boszús szemmel megtilta magától.
Most hát, mert haragos szántából délre szakadtam
Elfeledél-e, hogy így irtózol Hajna ölemtől?"
Erre, mivel gyermek kora nem rémlett el eszében,
Még jól emlekezett a' lány és monda: „Hogy érttem
Illy tova bujdostál, szép tündér, szánlak; azon kor
Mellyet imént mondál, játékunk, 's könnyü siralmad
Hátra maradt őseim' honnában, Volga vizén túl.
Itt fölserdűltem, hidegek már énnekem a' te
Karjaid, és ölelésedet is megtiltja szerelmem;
Mert tudd: hadzavaró Ete hős van Hajna' szivében.
Olly ékes nem, mint te, vadabb, mint gyenge szerelmed,
De szép, 's jó lelkű, 's a' harczban erőre hatalmas,
A' ki hazát szerzend e' boldog földön atyámnak,
És minekünk, 's hős karjával megnyomja serényen
A' dúlásra jövő harczoknak enyészetes árját."
A' fiatal tündér pedig ekkép szóla viszontag:
„Igy rontál haragoddal, atyám, így tetted örökké
Számkivetéseddel bússá fiad' élete' folytát!
Bár soha csillagodat ne ragadtam volna kezemmel,
Oh bár e' földet soha lábam meg ne tapodná.
Vagy mért lett örök életem is? Haj mért nem enyész el
Földi halandóként, mint árnyék, 's lengedező szél?
Mért tart, míg az egek, 's tündöklő csillagi tartnak,
Ha örömem nincs, és szomorítnak csalfa remények?
'S Hajna, ki enyhíthetsz egyedűl, nem szánsz-e bajomban?
Vagy hiszed azt, hogy mint hősöd, nem védhetem én is
Nemzetedet? Tudd a' bús fellegek engem uralnak,
Tiszta verőfényt is beboríthatok éji homálylyal,
És kényemre parancsolok én a' tengeri gőznek.
Vagy mit ohajtasz még? Jer, az ég' hajlékiba viszlek,
Melly kék szobrokon áll a' déli határnak utóján

'S a' tele fényre jutó holddal van födve tetőűl.
Benn pedig ékes arany rojttal puha szőnyegek, ágyak
Vannak, 's bő teremim mint a' viz' habja, fehérek.
Oh szép Hajna jer el, karomon hordozlak odáig.
Ott pedig óhajtó szivemen fogsz csüggni napestig,
'S csendes lesz palotánk, mint a' vész nélküli tenger.
Ékes tagjaidat reggel harmatba fürösztöm,
Hajnali szép színnel takarom, 's habi gyenge ruhákkal.
Majdha lefolynak az esztendők kedvünkre, vidáman,
Díszes arany haju gyermekeink, egymással enyelgő
Szép fiak, és lányok fognak mosolyogni körűlünk.
'S zengeni fog palotánk örömektől, és szerelemtől!
Jer piros ajkaidért kérlek, 's szép szőke hajadra!
Szürkűl már az üdő, 's szomorún feketednek az ormok.
Vagy mind hasztalanúl szólottam, nincs-e kegyelmed?
Én egyedűl menjek, 's hova menjek Hajna, ha nem jősz?"
Igy szólt, esdeklő képét a' lányra szegezvén,
És állott epedő szemmel még várva szerelmet.
A' deli lány pedig aggódott, sajnálta szivében
A' szomorú tündért; egyszersmind menni kivána,
Barnúló ösvénye felé ijedezve tekintvén.
Száz, meg ezer rémet mutatott zavarodtan az árnyék
És mint álmodozó, haloványan látta Etéjét.
Menne, de két tűz szem kötözötten tartja helyében,
Tartja siralmával, 's titkos tündéri varázszsal.
Áll, mint a' remegő gyermek, nem tudva hová lesz.
A' liget e' közben zendűl és Hajna, nevéről:
Férfias, és gyerekes hangon szólítatik egyre:
Hajnát zeng hegy völgy, Hajnát a' pusztai térség,
Vissza tekint a' lány, 's a' tündér hirtelen elvész,
Hirtelenebb a' szellőnél, 's árnyéki tünetnél.
Ezt hogy ez észre vevé, megörült, és gyorsan elindúlt,
És látá legelőbb öccsét elejébe szökelni,
A' ki heven pihegő mellből édesdeden igy szólt:
„Nénike, hol voltál? Oh melly rég járok utánad!
Egy fiatal hős jött, az ohajtott látni, utánad
Jár az is, és keres itt neveden szólítva; nagy Árpád'
Harcza felé menvén sietett beköszönni, de Hajna
Tudhatnád-e, ha nem szólnék, melly bajnok az, a' ki

Hozzánk jött? Böngérnek véréből-e vagy a' hős
Tasnak nemzetiből? Kulpon' magzatja, vagy Undé?
Nem tudod úgy-e? de várj, megmondom: termete súgár;
Képe fehér; hosszú haja sárga; ruhája setétes,
Bojtos oroszlánból van vállain lágy kaczagánya,
Kalpagján kolcsag' tolláből szép lobogó reng;
Pajzsa pedig kerek, és dombos: közepében aczélból
Verve repülő sas látszik, 's vad tigrisi kölykek.
Mindene nagy: vasa nagy, dárdája nagy, ő maga is nagy.
Méne futós mint a' szarvas, maga mint az evét gyors,
Könnyen jár, fordúl, deli minden mozdulatában,
És rólad tudakoz, téged vár, küldöz utánad.
Véled-e már? Ete az, bajnok fia istenes Undnak."
Ekközben haza érkeztek, később utánok
Megtért gyenge Szömér 's a' szép Ete, hadzavaró hős:
Ősz Huba künn állott, 's áldással hítta be őket.
'S a' szerelem 's az öröm beköszöntenek a' kicsi házba
Hol bájos hajadon serdűle fel a' deli hősnek.
Csak hamar a' szeretők elválnak a' többi családtól
'S a' látás' örömét szemeik' ragyogása jelenti.
A' régi kínnal rejtett sok gondolat ébred
És az ajak' bíbor küszöbét érinteni bátor.
Titkos ohajtásait most a' kebel útnak ereszti
'S szintolly kedvesekért becseréli rokonja' szivétől.
A' nyájas követ, a' szó is végtére kifárad:
Néma gyönyörrel néz Hajnára vitéz Ete, némán
A' deli Hajna reá 's mondhatlan kéj teli szívét;
Majd kebelére borúl az erősnek, mintha örömben
A' hős szív' dobogásainál szúnyadni kivánna.
Illy boldogságban felszólal végre az ifju:
„Oh mi igen jót tett, mikor engemet alkota, 's látnom
Adta Hadúr a' szép földet, 's magas égi világot,
És mikoron kezeimnek erőt, mellemnek erős szűt,
Lábamnak gyorsságot adott, és harczi szerencsét!
De csak ugyan te teszesz boldoggá lánya Hubának;
Mert te szelíden jösz álmomhoz, 's képzeletemhez,
Mint a' hajnali fény, ha mezőn távol vagyok innen;
Most pedig édesded szerelemmel ölembe borulván
Gyorsítod szívem' dobogását, 's megszaporítod

Örömemet, mint zápor eső a' csermelyek' árját.
Ekkoron a' hajlék' közepén már álla rakottan
Gyenge gyümölcsökkel, téjjel, 's hegyi mézzel az asztal,
'S egy sűlt őzborjú' fele volt kiterítve szegetten
Hosszas ezüst tálon. Mert dús vala ősz Huba: hímzett
Szőnyegeket hoza, 's bőven aranyt, bővebben ezüstöt,
Még mikoron kardját 's kezeit jól bírta, Kióból.
És hoza fegyvert is, leütött Bengalnak ijesztő
Fegyvereit: lobogós gerelyét, nagy domboru pajzsát,
Sastollas sisakát, melly mind függesztve soronként
Önnön fegyveri közt falain vérfoltosan állott.
Fenn pedig ékes edény' közepén mécs csilloga. Lelket
Ébresztő bort hoztak most kis bükfa kupákban,
És díszes gyerekek sürgöttek szóra figyelve:
Így laktanak ők. Ete hős pedig ége szivében,
És iszonyú gond nyomta fejét: a' Rémnek alakja
Megjelenék neki, és örömét kebelében elölte.
Elkomorúlt a' hős ifjú, sirodalmas enyészet
Toldúlt gondja közé, 's hidegen megrázta szelével.
Néze pedig heven, és búsan, mint a' ki halálra
Válik társaitól, és sorba tekinte szemével,
Melly mikoron Hajnára jutott, keseredten elálla
Szép arczán, és kezde vitéz szikrája borúlni.
De hamar észre vevé őszűlt Huba, 's monda: „Vitéz Und'
Hős fia, tégedet a' szerelemnek ront-e hatalma?
Ha szerelemmel akarsz bizvást mulatozni, hadakra
Gondolj, 's hozz békét harcz-zárta lakunkra, fejünkre . . .
Oh mért gyengült el jobbom, mért hajlani nem tud,
Hogy kardot rántván tudnék meghalni csatában!
Gyáva Laborcz' szolgájának nyila megszegezé azt!
Te fiatal vagy még, ép, és diadalmas erővel,
Menj el, hozz örömet pusztító fegyvereimmel,
Ott függnek, hajdan viadalmim' fényei: válaszsz!"
Ezt hallván a' gyermek megbúsúl vala, 's így szólt:
„Oh de atyám, ha te mind od' adod, mi marad nekem?
Én hát
A' hüvös erdőben heverészszek-e bujva naponnan,
Vagy csak kurta parittyával harczoljak-e? Távol
Én fejöket könnyen beverem hajigálva kövekkel;

De ha közel jőnek, megmetszik torkomat, akkor
Tagjaimon madarak harczolnak puszta mezőben."
Andalodásából fölütődött hős Ete, hosszas
Elgyengűlését szégyelvén, 's fényleni kezde
Bús szeme, fegyvereit látván fenn függni Hubának.
Titkos búját még érzé, de kevély vala lelke,
Büszkébb a' búnál, büszkébb a' gyáva panasznál.
Néki erősödik, és így szól viszonozva Hubának:
„Harczban előszűlt hős, ám légyen, mint te ohajtod.
Hogy kedvet hozzak, pusztító fegyvereiddel,
Választok; te pedig hősök' szikrája ne búsúlj,
Megjövök én ismét kardjával bajnok apádnak.
Rajta az ellenség' vérét, 's a' régi dicsőség'
Szép sugarát hozom el, melly téged győzni tanítson."
Igy szólott, 's levevé a' kardot, melly vala balról
Egy mély szögletben, 's komoran még rajta borongott
A' vad enyészetnek szikrája: halálos aczélát
A' por régen ülé; de midőn kitörölte porából
Hős Ete, megvillant hegye, 's éle, fogása fehérlett
(Melly elefánt csont volt), lapján borzasztva kitüntek
A' szomorú rajzok: Sas' körmei vittek erőtlen
Kisdedet, a' ki eső félben anyjának előtte
Látszott fenn vergődni, fejét szép vére borítván.
Más felen egy fejedelmi vitéz rablólag orozván
Hölgyeket, és fiakat hajtott a' tűzi halálra.
Hosszú volt pedig, és széles vasa, görbe hegyével,
Fegyvere Zámirnak hajdan, ki kegyetlen erőszak'
Képeit óhajtá, 's ifjú kora' gyenge szakában
Már gyilkolt, 's idegen földön pusztítani kezdett.
Ezt leveré Huba, 's emlékűl úgy vette le kardját
Hajdan, míg az erős ifjúság' szárnyai vitték.
Most Ete vette vasát, 's csattogva vetette hüvelybe.
Ekkor az ajtóban, halovány szép csillagi fénynél,
Megjelenék a' kis gyermek, dallója Hubának.
Lant vala baljában, hímezve mezői virággal,
Köntöse tiszta fehér, kék övvel kötve derékon,
És rózsás koszorúka fején. Most pengeti lantját,
'S hangosan, és tisztán kezd el künn dallani: zendűl
A' lenyugott erdő, 's hegyek, öblök vissza morognak.

„Óh legyetek liget és sík tér szavaimra vigyázók,
'S míg dalomat zengem, megszünjetek esti fuvalmak!
A' fiatalságnak szép napjai, a' gyönyörű kor
Hirtelen illan, mint felhők' sebes árnya tavaszszal.
De az erőseknek nagy tettei a' siető kor'
Kellemivel nem romlanak el, szép déli sugárral
Hintvén szüntelenűl a' jó maradékra világot.
Csendesen űl Huba, gyermeki közt, hegyháti lakában;
De rettentő volt hajdan viadalra mezőkön,
Rettentő a' háborodott tengernek ölében.
Óh legyetek liget, és sík tér szavaimra vigyázók."
Hős Ete gyúladozott e' szókat hallva, 's figyelmes
Lett nagy lelke az éneklő gyermekre 's dalára,
Az pedig elkezdé ismét, és dalla tovább így:
„Nyugton vagytok-e még döntő magyarok? kezetekben
Nem zörög a' buzogány, gerely, és kard. Bús zivatar kél
A' tenger' melléke felől, ti meg' alva mezőkön
Tábori sátor alatt heverésztek. Haj! kipirúl majd
A' hajnal, de sokan nem fogják látni világát.
Keltek-e? Ha későn keltek, haj! hunyjon el inkább
Bús szemetek; mert földeteket pusztítva találja.
A' tenger' dühödő szélvészit hozva magával
Mint egy sírbeli rém, jő Baltom' erős fia, Zámir,
Már késő éjben; de szerencsés széllel evezve.
Tölgy nászáda nem irtózik szirtekhez ütődni;
Bátran leng a' hányt habokon, közelíti Meótis'
Partjait, mint éjfél' felhője, borongva setéten.
'S hah! már szerte megy a' vad nép, elszórja az ékes
Sátorokat, megfojtva szelíd álmában az ifjút,
És öreget, bátor katonát, és gyenge leányzót.
Baltom' erős fia dúl, tör, ront, mint éjjeli farkas.
Vér van fegyverein, vadság, és méreg ijesztő
Lelkében. Senkit nem szán, rabol, és öl egyenlőn,
'S már embert, barmot büszkén nászáda felé hajt.
Óh csak tégedet is ne ragadt el volna magával,
Barna szemű lány, hős Vihadar' szép gyermeke! Inkább
Más ezeret vitt volna az éjszak' lányaiból el.
De gyors nászádon visz téged is a' fene Zámir,

Rettentőn, sebesen, mint ölyv a' gyenge galambot."
„Íme azonban kél Huba, napkelet' ifju sugára,
Népe' zaján riad álmaiból, megdöngeti pajzsát,
'S kardot köt, 's röpülő kopját ragad égve szivében.
Nézi; de nem leli már a' kedves barna szemű lányt,
Szép Szelemért gyors nászádon viszi a' fene Zámir."
„De hova futsz idegen? nászádodat ál szelek űzik,
'S az nem is ollyan erős, hogy szirtek meg ne szakaszszák,
És nem is olly rohanó, hogy gyors Huba' karja ne érje.
Nézd! közelít ő már könnyen lebdesve hajóján,
'S szörnyű fegyvereket, 's haragot hoz büszke fejedre.
Nézd, mi sötéten emelkedik a' szirt tölgyfa hajódra.
Fergeteg űz ordítva, vadan; Zámir hova lészesz?
Megroppant nászádod az álnok szikla' fokában,
A' haragos habokon szórván el népedet. A' szirt'
Fergeteges közepén magad állsz csak, 's élete' fogytán
Szép Szelemért vad hullámok hajtják ki elődbe.
Haj! oda tölgyfa hajód, oda néped, veszve hajóstúl
A' szélhányta Meótisnak tajtékait iszsza.
De jő rettenetes bújában könnyü hajóján
Gyors Huba, 's több daliák lobogós nászádon utána.
Őket az emberölő hadak' istene őrzi kezével
'S messze sebes rohanások előtt nagy kardja világít.
Szép Szelemér! egyedül te vagy itt nyomorultan elölve.
Lábadat a' zajogó tenger' hullámai mossák,
S' gyenge fejed támasztva kemény szirtekhez elájúl! —
Ekközben szörnyebb zaj támad. Zúg fene Zámir
Mérgében, 's tutaját dárdával rontja Hubának.
Az lemerűl; de Hubát ki szorítják a' habok, és áll
Vizben övedzőig, 's így szól megrázva sisakját:
Büszke, ne hidd, hogy kárt tettél lemerítve hajómat:
A' dühödő habokat megbirják lábaim, és e'
Kopja szivedre talál, ha kemény kövek' öblibe búsz is.
Igy szólt, és gerelyét Zámir' paizsára hagyítá,
Elfordúlt Zámir; de sebes vala mentiben a' vas,
Szélén érte nehéz paizsát, és meghasogatván,
Éles sziklákról recsegett a' vízbe törötten.
Nem késik Zámir, kardját zörrentve berándúl,
És veri a' habokat, veri gyors Huba' barna sisakját.

Zúg a' háborodott vízár, fölkapja fenékről
Mélyen elült köveit, 's velök a' magas égre lövöldöz.
Rá iszonyodva borúl le az éj, ordítva rohannak
A' dühödő szelek, és harsog, reng, bömböl az alszirt.
Még is hallani harczaikat. Szél, 's vízi morajból
Messze kicseng a' kard, 's villámvasa fénylik az éjben.
Mint a' tengernek két szörnyei, vínak erősen.
Hullanak a' fegyverrongyok, 's az özönbe setéten
Foly vérök, mint melly patakot soha nap' szeme nem lát.
Vág Huba, 's már közelít Zámirnak vége. Megint vág,
'S véresen elhajlik Zámir' feje, teste kiterjed,
'S ezt a' bús habokon ordító fergeteg űzi.
Hajnalodik; de fejét ez már nem nyujtja feléje,
Hosszan aluszsza sötétségét a' végtelen éjnek!
„Óh bár honnodban tudnál vesztegleni, Zámir!"
Sokszor mondta apád, most mit mond, majd ha feléje
Hajt a' szél, 's halak' étkéül lát úszni habokban?
Óh mért honnodban nem tudsz vesztegleni Zámir!"
„Napkelet' ifju sugára kikél a' szirtre azonban,
'S megy vívén örömet hölgyének, szép Szelemérnek.
Ébred az is, 's bágyadt szemeit hősére nyugasztván
Karjaiból veszi vissza alélt szive' 's lelke' hatalmát."
„Óh hős! szép fiatal korod eltünt már az idővel,
De hadi tetteidet keleten még zengi dalában
A' gyermek, 's nyugat' énekiben még zengeni fogja,
Míg döntő magyarok' népének vére ki nem hűl.
Esti szelek, most már zúghattok csendes erővel
A' ligeten; bontsátok meg kis fürteim' ékét,
'S adjatok enyhűlést keblemben az éneki tűznek.
Eldallottam az ifjúság' szép, 's hirtelen illó
Napjait, a' bátor daliáknak hajdani tettét.
Esti szelek most már zúghattok csendes erővel."
Igy hangzott el az éneklő gyermek' szava, 's kobza;
Benn pedig ültenek a' hősök nagy gondolatokban
Némán és komoran. Huba vissza tekintve korára
Szép fiatalságán andalgó szívvel imígy szólt:
„Óh bizony eltüntél, örömek', 's harczok' kora gyorsan.
Szép Szelemér! te is elhamvadsz a' föld' kebelében,
Hol komoran besötétül az éj, 's nem látni sugárát

A' napnak, se' telő holdnak nem hat le világa.
Messze rideg vénségemtől, most messze hazámnak
Széleitől idegen földön mély álmodat alván,
Nem látod serdülni mosolygó gyermekeinket,
És nem örülsz velem arczaikon. Már nékem is int a'
Néma halál, 's gödröt mutogat vak honna' porában:
Nyissa ki bár; én nem késem. Szép napjaimat most
Élik gyermekeim, hadat űző nemzetem éli.
'S bár még élje ezen választott honnban örökké,
Már mikor e' tetemet mélyen lemeríti az árnyék,
'S rajta hideg szellő agg kórót lenget az éjben."
Hadzavaró Ete hős pedig ekkép szóla utána:
„Harczban előszűlt hős! nagyok a' te vitáid az ifjú
Kornak napjaiból, és szerte dicséretes elmúlt
Életed annyi dicső nyereségeivel. Noha most már
Jobbodat a' röpülő nyílnak megtörte hatalma,
Jó nevedet csak ugyan meg nem ronthatja: örökké
Fenn marad az, mint a' szép hold a' csillagos égen.
Engem is a' dühödő harczok' veszedelmei várnak.
Bolgárok fenik a' vasakat sereginkre; 's ohajtják
A' puszták' madarát, hogy minket emészteni jőjön!
Oh deli Hajna, ne irtózzál, engem soha nem fogsz
Látni gyalázattal. Megtérek majdan elődbe,
Úgy hogy tetteimet hallhasd a' téli napoknak
Vendégségeiben, hol csak nagyok' éneke hangzik.
Vagy ha nem, a' nap rám soha többé nem süt azontúl."
Ekkép szóla erős szivvel búcsúzva Hubától,
'S Hajna' szelíd öleléseitől. Deli Hajna pedig ment
Könnybe borúlt arczczal belső teremébe nyugodni.
Ment; de nyugodni hogyan tudjon, kit szíve fölébreszt
Bús dobogásával? Nem aludt. Oh álmait a' szép
Bajnok aludta kemény lélekkel, mellyben erősen
Zúgtak az ütközetek' rivadásai, 's forra szerelme.
Mondom, aludt; mert fáradtan jöve messze vidékről;
De szomorú hangok fárasztják álmait, és gyász
Képe veszélyének, melly lesz harczára jövendő.

MÁSODIK ÉNEK

Már a' sátoros éj eljött a' földre setéten.
Édesen elnyugodott most a' sokféle halandó,
'S a' mivel ébren nem birhat vala, álma hozá meg;
Vagy remegett üres ártalmat sejdítve magában.
Mert vak kénye szerint csal, játszik az álom eszünkkel.
A' boldog gyakran vesztét álmodja javának,
'S sokszor az altában fejedelm, és föld' ura lészen,
Kit koldusbot vár, ha fölébred, 's százszoros ínség.
Óh fejedelmi Zalán! te is álmodol a' siket éjben.
Bátor bajnokokat 's diadalt alpári meződön,
És neved' új fényét csillogva közelgeni látod:
Meg ne örűlj; kétes nagyon a' harczok' birodalma:
Sok munkát, nagy erőt kíván, 's van kötve halállal.
Lassan az éjfél is leborúl, kiteríti ijesztő
Szárnyait, és susogó rémek röpdösnek alakján.
A' kisded patakok lassú csörgéssel erednek,
Harsog az országos Duna, tétova fölszedi őket
'S a' folyamok' vizeit, 's iszonyúra nevelkedik árja.
Száz ragyogó szemmel bele néz a' mennyei térség.
Nem szünik ő, lemegy a' tengerhez veszni, veszendő
Habjaival lemegy a' nagy idő, hogy vissza ne térjen.
Kezd távozni azonban az éj 's ritkítja homályát.
De kik fénylenek itt a' hajnal' csendes ölében?
Fegyveresen jőnek titkon, 's békével előbbre.
'A bolgár had jő legelőbb, mint egy magas erdő,
Tompa morajjal, erős pánczélban, vas sisakokban,

Nagy somdárdákkal, karddal készűlve, 's paizszsal.
Merre köves Haemos kékellő bérczeivel hat,
'S a' tengerbe vesző Duna' hétszeres árjai zúgnak,
Onnan gyűltenek ők, 's három dandárra szakadtak.
Rettenetes Viddin vezeté szilaj észszel az elsőt,
'S nyugtalanúl, mint éh tigris, ságulda előttök:
Termettel nagy ez, ép, izmos, rohanásra igen gyors;
Törhetlen bátorságú, 's erejével ijesztő.
Fegyvere mint a' nap kiragyog, de ruhája setétlő,
Mint éjfél. Többször nyiltan hordozza sisakját,
'S nagy szeme mint véres csillag tündöklik alatta.
Legfőképen ez a' népnek bizodalma hadakban,
Mellyet külde Simon, bolgárok' büszke királya,
Hogy legyen a' görögök mellett mentője Zalánnak.
Másodikat vezeté Izacs. Ez jó férfi korában
Most van, 's Vidinnel legerősb a' bajnoki sorban.
Csontos is, és izmos; de kisebb termetre amannál,
Bátorságra hason; de merésre nem annyira hajló,
Mint okos, és csendes. Villog nagy kardja kezében.
Sastollas sisakot hordoz, 's vasazottan előre
Toldul mellével, valamint a' szikla tolódik
A' tengerbe, habok, szelek ellen víni keményen.
Harmadikat fattyú Csornának karja vezérlé.
Serdűlő korban van még; de merése nem ösmer
Semmi határt. Istent, embert ő semmibe sem vesz.
Nincsen előtte szeméremnek, böcsületnek, az észnek
Érdeme; mindeneket karjával méreget, és oszt
Avval igazságot. Nincs olly szentségtelen ösvény,
Mellyre, ha vére buzog, ne kívánjon menni hadastúl.
Kit keze megbirhat, mind ellensége. Magáért
Senkit sem kímél, kényére lerontana mindent.
Igy nőtt a' tiltott szerelem' fia zordonan, és majd
Barmi szilajságban, hogy lenne mit enni az éhes
Férgeknek 's gonosz éltéről ne maradna egyéb hír
Régi gyalázatnál, 's átoknál. Ez vala Csorna!
Teste magas, karcsú, haja hosszú barna: setéten
Verdesi fürteivel vállát, és szinte leányi
Lágy szépség mosolyog hóképén. Majd hihetetlen
Hogy lakik ennyi erő 's vadság illy gyenge tetemben,

Gond, nevelés nélkül így nőtt a' gyermek erősebb
Ifjúvá szabadon, játékúl hagyva az álnok
Könnyü szerencsének, melly őt fölvitte kevélyen
Vak bizodalmakkal töltvén, hogy veszne korábban,
És nyomorúltabbúl. Most jő gyors szürke lovával
Kis dandára előtt. Büszkén égnek veti képét,
Mintha nem is földön lakozóktól volna születve,
'S dúlást, és iszonyú öldöklést forral eszében.
Tarnóv jött ezután haragos vad képpel; az ékes
Vértü Kabár, és tiszta Rucsuk léptettek utána.
Bogláros paripán hánykódik czifra Lemők is:
Mind bátor katonák, 's hadi nagy tettekre serények.
'S a' nép, melly nyomokat kíséri, kevert faju bolgár:
Tőre magyar; de vegyült szomszéd idegennel, azért is
Két nyelvűk, az erősb 's győző magyarokra kajánok,
Hittelenek, bérért katonák más nemzet' urának,
Drága rokon vérben zsoldért gázolni nem átlók
És hadi zsákmányért, mellyért gyúl farkasi szívök.
Bátrak azonban 's hadszeretők 's értői csatáknak:
Ősi sajátikból ez egyet tarták meg örökben.
A' görögök' hada jött ezután villogva, robogva,
És illő rendben haladott a' téren. Előttök
Tündöklött szép fegyverben, mint déli verőfény,
Ossa vidéki Philó. Aranyos dárdája előre
Hajlott, 's a' széllel kolcsagtoll rezge sisakján,
Melly ragyogó vala gyöngyökkel 's vert fínom aranynyal.
Pajzsa is, és testén a' rézruha nagy karikákkal
Csilloga, 's szinte sugárt vete, a' mint népe előtt ment
Könnyü lován, melly szürke fejét meghajtva viselvén,
A' ragyogó zabolát lágyan hordozta, 's ülőjét.
Jó császára' hagyásából a' harczra vezérlő
Ez lön, 's a' sereget bírá most fő hatalommal;
Elmés ez pedig, és ravaszabb nincs napkeleten, mint
Ő, ki hadakban, 's békében már forga sokáig,
'S érti kivált a' két értelmű udvari nyelvet.
Nincs nagy erő már karjaiban, de eszére hatalmas
Sergeket ér maga 's válogatott nép ugrat utána.
Hol Rhodopé, hol Pangeos áll eget ütve fejével,
'S híres Olümpos emelkedik és Athos' ormai állnak,

Onnan szedte vitézeit, és oktatta csatákra.
Strímon' tájain is, 's a' zúgó tengeri partról
'S a' közföldekről nagy számmal szedte vitézit.
Mind jól készültek, tündöklők fegyvereikben.
'S vannak húsz ezeren. Köztök mind harczi merésre,
Mind fő nemre kitetsző itt az Olümpi Philémon,
És nem sokkal alább Hieró, 's a' szőke Neander,
Csendes Odüsseos, és a' szép nézésü Lüsippos,
Hősök, tudnillik mint akkor voltak, eléggé
Jártasok a' hadban de puhák a' csendes időben,
És ha nem is bátorságban, megfogytak erőben.
Sokkal gyengébbek, hogy sem víhassanak egy nagy
Romlatlan nép' vas tetemű seregével egyenlőn.
Mert immár elmúla dicső korod, Epaminonda,
Miltiades, véres Marathonnak hőse, öröklő
Lelkek! Azon kor már elmúlt, melly híreteké volt:
Régi dicsőségtek' szikrája aluddogal, és vész.
Óh mert a' hosszú nyugalom' henyesége lerontja
A' nagy nemzeteket, 's a' sas' fia gyáva galamb lesz;
Megfordúl a' hajdan erős természet egészen,
'S melly nép villongó vasakat csördíte örömmel,
Éjjeli mécseknél zabolátlan vétkeit űzi,
'S éltének gyilkos kézzel szaggatja virágát,
Mig végtére kidől 's maga lesz temetője nevének!
Romlatlan vala nemzetem is, szilaj, ép erejében
Fél Európának hajdan megrázta határit:
Szűkre szorúlt most, és kevesét sem birva hanyatlik,
'S a' puhaság' fertőjében megemészti hatalmát.
Melly nép gyávultan, noha czifrán, 's ékesen áll ki
A' rohanó magyarok' seregére, veszélybe hanyatlik,
És a' büszke görög nevet is rabbá teszi egykor.
Majd ismét föllázad erős lelkében az ősi
Hírnek egekbe hivó szikrája: csatákra keményűl,
'S hősi fejét ezerek' testhalma közűl üti fényre
Véresen, és szabadon. — Hova lettünk nemzetem? Ah de
Melly bús útra jövék? komoly elme ne menj tova,
hagyd el
A' gyászunkra jelent nagy idő' haladásait, és a'
Régi dicsőségnek bátran térj vissza nyomára.

A' gyönyörű Hellás' fiait mosolyogva vezette
A' csapodár Theophil, kit hajdan híres Athénae
Szült. Kis termettel bír, könnyen tétova fordúl
Szürke lován. Nagy ezüst csillag foglalja be pajzsát,
Íja pedig, 's puzdrája zörög megrakva nyilakkal.
Kényes pávából visz tollat gyenge sisakján;
Kardja kezében van; fegyverviselője pediglen
Visz lobogós gerelyet, 's réz dárdát nyomban utána.
Népe hasonlóúl puzdrát visel, és sebes íjat,
És rohanó kópját. Nem lévén fegyvere súlyos,
Minden fordulatot könnyen tesz, gyorsan iramlik;
De buta, és álnok: szent Parnass' 's Helicon' alját
Barmaival mászatja, 's szelíd tudományra nem indúl.
Hírből tudja dicső tettét szűk Thermopüláknál
Nagy Leonídásnak, 's példáját rettegi hallván.
'S melly hajdan kivilágított, mint déli verőfény
'S a' butaság' ködeit megritkította, Athénae
Romjaiból csak alig látszik, 's hadi napja lehunyván
Szívetlen vezetőt küld harczra hiú katonákkal.
Volt ugyan egy, ki dicsőségét érezte, 's azonhoz
Minden időn emelé lelkét és tetteit; annyit
Még sem tett soha, hogy megfordíthassa veszélynek
Indúlt honnosait. Csendben ment köztök, erősebb
Lélekkel, mint van valamennyinek: a' veszedelmes
Harczokat, és bajait nem rettent venni magára.
Ez Schedios. Feketén van fegyverkezve, 's kezében
A' mint megy, kardját komoran nyugtatja, 's halálos
Gondolatit nagy mellében viszi bátran előre.
Jött a' szűk közön át Peloponnes' félszigetéből,
'S a' szélvészekkel háborgó Adria mellől
Egy gyakorolt dandár, melly most valamennyi görög közt
Legbátrabb, 's a' nemzetölő viadalra serényebb.
Fő pedig, és köztök legfőbb a' spártai Hermes.
Nemzete' régi keménységét hordozza szivében;
Tartja szoros rendben katonáit, tartja magát is;
Engesztelhetlen, 's iszonyú sebes ütközetében;
A' szaladó szarvast képes megelőzni futással,
Olly sebesen járó paripát tart, melly szökik, ugrál,
Orrából haragos szeleket fú, szája habot ver,

'S barna sörénye lobog, repdes mint saskeselyűszárny.
Mind kik utána megindultak, hadi jó paripákon
Vígadnak, 's hosszú dárdákat visznek előre.
Izmosak, és magasak mint szint' a' spártai Hermes;
Még is legmagasabb Hermes, 's dárdája kezében
Áll rendűletlen, mint egy kőszáli fenyőfa.
E' sor után gazdag Thessália' gyermeki jőnek.
A' gyönyörű Tempét, Ossának völgyeit, ékes
Pindos' tájékát oda hagyták, 's híres Olümpot;
Gyors Peneos' tengerre futó hullámait, és a'
Nagy tenger' szép látását most harczra cserélték;
De nem harczra valók. Munkátlan pásztorok, és a'
Kíméletlen urak' kényétől nyomorodottak.
Lankadtan jőnek. Vezetőjök Heliodóros,
Potrohos és alacson; nehezen piheg, és döczög a' nagy
Fegyver alatt, sisakot, pánczélt visel, és cseri dárdát.
Kénye szerént élő here hajdan, most unalomból,
Mert érzékei már elkoptak az életörömtől,
Eljött, hogy hadat is lásson, 's érezze hatalmát.
Ám csak menj elbiztodban! Vár szörnyü halállal
A' zúgó tábor Tisza' gazdag partjai mellett.
Eztán a' gazdag szigetek' lakozói jövének.
A' tenger' szeleit, hullámait ösmerik inkább
Mint hadak' ártalmát. Fegyverre, ruhára különbek,
Rend nélkűl mennek szanaszét a' többi sereg közt.
Kallimachos, 's a' barna tekintetü Milo leginkább
Vannak jó hírben, 's gyors Krantor, Kréta' lakója.
A' ravasz udvarnak kedvenczei jőnek ezentúl.
Dölyfösen, és nyalkán, kik torkig elültenek a' jó
Élet' kéjeiben, most harczokat, és veszedelmet
Fényes tettekkel már is dicsekedve keresnek.
Czafrangos paripák szökdösnek könnyen alattok:
Lágy selyem öltözetök dúsan megtűzve aranynyal.
Szépen villognak dárdáik, 's a' sisak' orma
Tündöklő köveket forgat, 's megrengeti tollát.
Constantinvárból jőnek 's noha érdemeikre
A' teleket bevető pórnál tizszerte kisebbek,
Büszkék, 's bár az arany lánczoknak rabjai, vélik,
Hogy szabadok, 's méltók szabadokkal harczra kikelni;

Ékesen, és magasan viszik a' szép várasi zászlót,
Mellynek egyik lapján áll teljes díszü ruhában
A' koronás császár, 's a' széllel hajladoz egyre;
Másikon a' vérző Krisztusnak képe piroslik.
Jött még egy különös csapat is, melly Ázsia' belsőbb
Részeiből szedetett, hol zölden emelkedik Ída,
'S nagy szálfái kemény fuvalommal zúgva czivódnak,
'S hol lassú vizeit zaj nélkűl önti Skamander.
E' tájról rosz készületű, de kemény csapat állt ki
Antipater' vezetése alatt, kit messze hazából
Gyenge szerelmével követett szép hölgye szelíden,
Hogy ha ugyan megtér, vele megtérhessen örömmel:
Ha pedig élete a' gyűlölt harczokban elesnék,
Ő is veszne, 's hideg férjére borúlna halottan.
Járt pedig egy csendes paripán mellette urának,
Hogy neme másoknál ne tudódnék, férfi ruhában,
Fegyverrel, 's mélyen leeresztett könnyü sisakkal.
Antipater, ki hasonlókép hajló vala hozzá,
Nyájasan és titkon szólott vele néha; vigyázott,
Gondosan ápolgatta szivét, 's őrzötte szerelmét.
Vitte pedig széles kardját az egekre feszítve,
'S balja felől mint őrangyal, tündökle vasában.
Dárdáit fölvetve siet hű népe utána
'S barnás zászlóján viszi a' szűz Mária' képét.
Bölcs kormányu Philó most sátort üttete, 's népét
Úgy osztá, hogy jobb szárnyán bolgárival állna
Rettenetes Viddin; balról a' spártai Hermes;
Közben egyéb hősök, 's hadak; ő pedig állna derékon
A' magasabb téren, 's mindent meglátna serényen.
Tett még két csapatot födözőűl: Heliodóros'
'S Antipater' csapatit, 's jó rendet hagyva nyomában,
Ment több hadnagyival tüstént fejedelmi Zalánhoz.
Kétszer kelt, 's kétszer lefutott a' tiszta verőfény,
'S Bodrog' mentében már akkoron öszve gyülének
A' meghitt hősök, 's törnek vala szüntelen arra,
Merre nagy Árpád, a' győző seregek' fejedelme,
Vitte hadát. De nem így akará Rémistenök, Ármány;
Más szándékkal volt. Hogy rútúl veszni vihesse
Őket, ezerképen csalogatta. Előbbi időben

Volgán túl szigorú hegynek közepette lakozván
A' döntő magyarok' seregét sokféle gonoszszal
Rontá; most pedig ott nem lévén nyugta, morogva
És bömbölve hagyá Volgán túl régi lakását,
'S Zagyvának forrása fölött megszállta hadával
Erdős Mátra' hegyét fellegdárdája' hegyével —
Melly, valahányszor vág, iszonyút villámlik azonnal —
Itt nyita barlangot, feneketlent, ködbe borongót,
A' télnek bús honna felé. Itt szüntelenűl, mint
A' közelítő fergetegek' zaja, 's éjszaki széllel
Játszó tengernek zúgásai, tompa moraj van.
Néha pedig szörnyebb jaj csendűl. A' gonosz Ármány
Dúl, fúl, és ordít, ördöngit csipkedi, zúzza,
Hogy dühödöttebben száguldjanak a' kijelentett
Kárra; ezek pedig éktelenűl ugrálnak előtte,
'S bőgve keservesen indulnak veszedelmes utaikra.
Akkoron a' viharok' tetején csapatozva rohannak,
Kergetik a' felhőt, 's az eget beborítja haragjok. —
Innen, hol mindig füstfelleg emelkedik, és köd,
'S a' komor éjfélnek nincsen soha szűnete, 's néha
Rémesen és hosszan vérláng lobban ki toronyként,
Innen jött Ármány, 's a' mint üte, vága dühödten,
Villámlott, és szikrázott a' fellegi dárda.
Hogy pedig a' döbögő téren szemlélte haladni
A' magyarok' seregét, szörnyet hunyoríta szemével,
Hörgött mérgében, és már fölfogta ijesztő
Dárdáját; de Hadúr' emléke letörte negédét.
Ártani nem mervén nyilván, csalt vetni leszállott,
'S ördögeit szaporán úgy öltöztette, miként a'
Tót 's bolgár katonák, 's szűrkankós póri csoportok
Járnak ezen tájon. Tüstént zajt ütve rohantak
A' szellemképek; mikoron már éjre sötétűlt
A' ragyogó napfény, 's mélyen lemerűle világa,
Szidva fenyítve lepék a' nyugvók' tábora' rendét.
Kardot zörgettek, 's ideget pengetve nyilakkal,
Rezgő kopjákkal jöttek hadakozni, 's kaszákkal.
A' nyugovó magyarok szilajon lázadva haragra,
Mint ugyan annyi oroszlánok, fölkeltek azonnal,
'S már nyilaik szálltak, magok is már zúgtak utánok.

Ármány ekközben népét úgy vitte, hogy a'hol
Lassúdott a' zaj, dühösen támaszta nagyobbat,
És hadrendítő rivadással zenge közöttök.
Már a' tábortól tova voltak ronda mocsárok
Közt, vizenyős lapokon. Itt hős Ete bátorodottan,
Mint lecsapó sólyom, megrándúlt jó lova' hátán,
'S a' szellemképet könnyű rohanással elérvén
Sujtva derékon üté vasazott dárdája' nyelével.
Megbomlott a' kép, 's szakadozva terült el az úton,
Majd kénkő lángban, 's füstben fölnyulva magasra
Hirtelen elszállott csúfos röhögéssel előle.
Ekkoron a' sereg is megszűnt, 's rémülten elálla
Néma szorongásban. Ármány pedig, a' gonosz isten,
Nagy denevér szárnyon repkedve visíta közöttök,
'S váltig vergődék fejeikre lecsapni sietvén.
Innen ugyan bátor Tasnak vezetésire vissza
A' táborba jutott, 's már kezde nyugodni is a' nép;
De gonosz ördögivel tüstént föllázada Ármány,
'S rút ijedelmekkel rémíté éjjelök' álmát.
Erre az ősz táltos, kit szinte Etel' vize mellől
Csendes rejtekiből Álmos táborba idézett,
Erre kijött Darvas. Kaczagányát földre teríté,
'S csonkás dárdáját forgatván balra kezében,
Hogy dühös Ármánynak röptét elakaszsza imígy szólt:
„Halljad Rémisten, gonoszoknak kútfeje, Ármány!
Hah Ármány, Ármány! nem hallod-e? Szállj le pokolra,
Szállj le, Hadúr isten nem szenved téged az égben.
Légy tőlünk, 's minden néptől átkozva örökké,
Szállj le az ég' ködein, Rémisten, 's veszsz meg előttünk."
Ezt hallván csikorogva megállt röptében az isten,
És mikoron mint egy szakadó nagy szikla leszállott,
Megdöbbent a' föld, 's rengett terhének alatta.
Ekkor már látszott mérges képében ijesztő
Két szeme, melly mint a' katlan, benn pisloga mélyen.
Rőt haja, mint a' láng, szanaszét hátára vetődött,
És meg-meglobbant, ha vadan megrázta dühében.
Így állt a' tábor' közepén, és mintha morajjal
Terjedező szélvész dörmölne, kiálta kegyetlen
Torkából, 's véráldozatot kívána magának:

„Áldozatot nekem, áldozatot! Igy zúga haraggal.
Veszszetek el mind, vagy légyen nekem áldozat, és vér!"
Mellyre merész hangon zúgott a' tábori főbb rész:
„Hagyj el bennünket; mert meg lesz az áldozat, és vér,
Hagyj el bennünket Rémisten, 's veszsz el örökre."
Erre lecsillapodott a' Rém, és elmene gyorsan,
'S megrázá elmentében dárdája' hatalmát,
Melly haragos versujtással megvillana, 's eltünt.
Csend lön ezenközben; de nyugodt még nem vala Ármány,
Háromszorta körül lebegé látatlan az álló
Táltost, és szavait titkon sugdosta fülébe,
Mellyek után ismét eltünt a' tábori helyről.
A' táltos pedig eljajdult, 's kaczagánya' körében
Megképedve maradt, mint a' sós asszonyi bálvány;
Nem sok időre megént bajosan, 's nagy lassan előkelt,
'S így szólott bánat' hangján a' hős seregekhez:
„Halljátok seregek, halljátok harczi vezérek,
Ifjak főképen, kiket a' szép élet örültet,
Halljátok, gonosz Ármánynak kívánata ez volt:
A' ki leginkább vár, 's vágyódik boldog időre,
A' ki ez életet, és javait buzgóbban ohajtja,
Vesse ki minden ohajtását egyszerre szivéből,
Szánja magát neki harczában, és veszszen el: akkor
Megszünik ő, 's rohanó hadainkat nem viszi kárba!
Hallátok, seregek, hallátok, harczi vezérek,
A' gonosz Ármánynak teljes nagy titka imez volt."
Állanak a' hősök, kiki számot vetve szivével,
Mintha halál kötné a' földhöz lábokat, állnak
Néma nagy oszlopként. Már hamvad, búsan, alantan
Égdegel a' sok tűz, mert senki sem őrzi, előttök,
És még nincs, ki magát Ármánynak szánja halálra.
Legtöbbet forgat bajosan küzködve magával
Hős Ete, 's élete' szép örömét mérsékli halálhoz,
És iszonyú gondokba merül. Most mossa veríték,
Majd csupa jég, 's változtában nincs szünte bajának.
Nem lát a' habozó egyebet mint a' mi veszetten
Zajlik keblében, semmit nem gondol azon túl,
És érzése butulva megáll a' néma halálnak
Szörnyű képénél. Im most föllobban előtte

A' kisded tűz, és elenyész. Iszonyodva fölölti
Erre fejét, 's mintegy álmából kelve körűl néz.
Bámulatos szemeit lassan fordítja, 's merően
A' táltosra tekint. Még minden csendes előtte
És nincsen, ki magát Ármánynak szánja halálra.
Talpra kel ő, 's a' tér' közepén elszánva megindúl.
Döng a' föld, a' mint szilajon megy rajta nehéz, és
Nagy lépésekkel, vas fegyvere össze verődik,
És csörög; ő pedig a' táltoshoz lépve merészen
Áll szemközt, 's nagy lelkéből így mondja beszédét:
„Vér kell Ármánynak, 's hadi áldozat. Áldozat, és vér
E' karban neki szánva vagyon; legyen ő csak ezentúl
Nyugton; erősödjék a' nép: én elveszek érte.
De kifolyó vérem lelkét úgy zárja el, a' mint
Zárva van a' komor éj' országa setétes özöntől,
Hogy ha megint a' nép' kárára ohajtana jőni,
Veszszen el, és lelkem diadalmát lássa veszésén.
Átkomtól besötétedjék a' déli verőfény
Akkor, 's a' földből lelkem' sírása kizúgjon.
Akkor jőj te is el hadak' istene, rontsd el az átkot
És a' hittagadó Rémmel sűlyeszd el örökre . . .
Emberevő féreg, mozdúlj meg ronda porodban,
Szállj ide kánya sereg, hős Undnak gyermeke nem fél;
Bátoran esküszi e' fogadást, 's ezen eskü' hatalmát
Őrözzék az atyák' suhogó árnyékai, födje
Karja Hadistennek, 's örök ínség nyomja szegését."
Ezt mondá 's megrázkódék a' harczi halálnak
Szörnyűségénél, mellytől nem rettege máskor,
'S gyorsan elő hozatá diadalmas szög paripáját
Egy forrás mellé, melly lassan zúgva magányos
Útjában csörgő köveken futtatta kis árját.
Meghorkant a' ló a' mint ide lépe; urára
'S a' táltosra setét szemmel húnyorga; sörénye
Hánykódott, mint melly fának szél lengeti gallyát,
És füle állt hegyesen, 's félelmesen égre meresztve.
Tombolt, és tüszkölt; végtére megálla közöttök.
A' bajnok pedig ott termett, megfogta sörényét,
'S rettenetes kardját fogatig mártotta szügyébe.
Megszökkent a' ló, 's nagyot ágaskodva süvöltött,

De nagy erővel megtartá baljában az ifjú,
'S rettenetes kardját még egyszer döfte szügyébe.
Erre ledőlt, és páráját vonagolva kinyögte.
Vére setéten folyt a' kútnak tiszta vizénél;
Hős ura állt szomorú képpel mellette, 's imígy szólt:
„Nyeld be setét föld e' vért, és kebeledbe takard el
Bolygó páráját diadalmas jó paripámnak,
Melly sok harczon erős lábbal, nyíl, dárda, gerely közt
Mint könnyű szellő, sebesen nagy sergeket eljárt,
'S vitte hatalmamat a' rohanó csapatoknak elejbe.
Nyeld be setét föld, és te fogadd el, szűtelen Ármány:
Áldozatom' jele ez, neked és rémidnek ajálva:
Nem sok időre magam föld' árnyékába borúlok,
'S nemzetemért szemeim' fényét viadalban eloltom.
Légy te nyugodt, szüntesd lelkednek régi haragját!"
Igy szólt és hátrább lépett. A' táltos azonnal
Megpörgette kicsiny dárdáját, 's teljes erővel
Háromszor tapodott. Már érzé a' gonosz Ármányt,
'S népe' jelenlétét, 's így szólt bús csendes ajakkal:
„Éji setét, 's ti az éjjelnek bús rémei, immár
Szűnjetek, és a' vérjeleket békélve vegyétek.
Itt van az áldozat a' forrásnak tiszta vizénél,
Itt folyt el nektek buzgó fris vére, 's fölötte
Áll egyedűl, ki ez áldozatot teszi, bajnok erővel,
Nagy bátorsággal fölfegyverkezve, 's halála'
Terhes gondjaival. Ti ne rémítsétek ezentúl
Háborgó lelkét, ne vegyétek tőle hatalmát:
Nem sok időre hideg föld' árnyékába borúland!"
Akkor háromszor megvillant helybehagyóúl
Ármány' jobbjának fellegdárdája, 's elomlott.
A' táltos pedig elrándúlt kaczagánya' köréből,
'S hogy megerősödjék, a' hős ifjúhoz imígy szólt:
„Oh ne nagyon számláld, deli hős, ifjúi korodnak
Napjait, oh ne igen szomorodj, e' létel' utóján.
Mert nem kéne-e menned utóbb? nem kell-e nekünk is?
Ott hol Atillának iszonyú árnyéka huzódik,
Hol nagy Ügek, nemes Álmossal vígadva parancsol
A' sok ezer népnek, mellyet dárdájok elejte,
Ott még áll üresen végtelen tére az éjnek,

A' mi helyünk. Te korán jutsz el jelesedve közökbe.
Jobbodat a' kutigúr árnyékok is áldva fogadják,
'S a' döntő magyarok' vérképei néked örűlnek. —
Szép itt a' ragyogó nap' déli tekintete, kedves
A' piruló hajnal, 's az egek' kék színe nap' estén;
Édesek a' szerelem' forró ölelései, és a'
Társas öröm' víg énekeit mindenki szerette;
De ki lemond itten lelkét elszánva ezekről,
'S a' ki dicsőséggel megváltja ezernyinek éltét,
Százszorosan vesz részt mind ebben az ősi világon.
Ármány kísértett: fölemel nagy karja Hadúrnak.
Az készíti neved' koszorúját csillagi fényből.
Örvendj: a' mi ezerben nincs, fölgyúla szivedben
A' nemesebb bátorságnak szikrája, 's ez éltet
Itt, és síron túl bajnok híredben örökké!"
Igy szólt. Mindnyájan nyugalomra siettek azonnal.
Éjfél múlt. Nehezedve nyomúlt szemeikre az álom.
Minden szúnyadozott, csak az ifjak' lelke tünődvén
A' történeteken. Hábor, kürtös Lehel, és Bors
Megbúsúlva terűltenek el, hogy késedelemmel
A' hír' szép mezejét megjárni egyébre halaszták.
De minden gondot lassan lemeríte az alvás;
Sőt Ete' álmait is szörnyű lelkével elölte
Ármány, hogy mélyen szúnyadjon, mint mikor a' bús
Néma halál' karján szúnyadnak az emberi lelkek.
Téged hágy egyedűl gonddal küzködni magadban
Nagyra törő idegen, Susadal' szép ifja, Laborczán.
Halni, vagy élni neked nem öröm már, végtelen inség;
Nincs nyugodalmad ezen, bizodalmad nincsen amabban.
Állsz, mint tengernek partján az egekre növő fa,
Mellynek zöld tetejét villám és fergeteg éri;
Életadó gyökerét csapkodva emészti az árvíz.
Hogy megdőle Kió, Álmos' harczára, midőn ez
Ősi hazájából seregét rá vitte merészen,
És az orosz földön jól terjesztette hatalmát:
A' frígyes kunok, és oroszok' bátrabbai nyomban
A' diadalmas után indultak hirre sietvén.
Ekkor jött könnyű elmével az ifju Laborczán.
Kedvében vala Álmosnak 's a' hős seregeknek,

Mert fő nemből volt, 's kedves szépségü személye,
És őszinte szelíd; de magában nagyra sovárgó,
Könnyetlen szemmel honn hagyta az érte kesergő
Jámbor atyát, búgondos anyát; ott hagyta eszetlen
Hírre futásában jegyesének tiszta szerelmét.
Ugy maradott a' lány, szép arczú Bellira, árván:
Ége, 's veszett, hervadt bújában; végre lehunyta
Bús szemeit, 's gyászos sírjába temette szerelmét.
Ifju Laborczánnak mikoron már messze vidéken
A' szigorú hegyeket bajosan megmászta, 's ijesztő
Ütközetek közepett állott vérében aléltan,
Sokszor eszébe jutott búsongó Bellira' képe.
Később még, mikoron főbb éveit érte: hevesb lett
Kívánsága; szerelmében most gyúlada jobban,
Most érzé tetemes kínnal, mit veszte, szivében.
Már készűle hazájához fordulni; feledve
Lön nagyság, és hír: egyedűl még éle szerelme,
'S éle szerelmében búsongó Bellira' képe.
Ment; de haszontalanúl: a' bús lány sírba jutott már,
Útjában hallá, későn szomorodva, halálát,
'S megfordúlt ismét 's élt itten azóta siralmas
Csendben, örömtelenűl. Seregektől járt seregekhez,
'S kedve csatákhoz már nem igen lett annakutána.
A' ki vigasztalná, eldődinek istene, azt is
Elfeledé, 's bizodalmával nem járula hozzá.
A' rohanó magyarok' vérengző istene birta
Háborodott keblét: abban hitt, 's rettege tőle.
Most Ármány' jelenéseiből új ösztöne támadt,
És nagy erőszakot érezvén több fényre, 's halálra,
Még mikor a' tábor' rendében mélyen aludtak
Társai, és kezdett a' nap csirkázni, az első
Gyenge sugároknál keserűn így szóla magában:
„Rejtezz' gyűlölt nap, melly búmra világodat öntöd,
A' zivatar' felhői megé rejtezz' el előlem!
Hervadj léptem után, szemeim' láttára borúlj el
Természet, melly díszeidet csúfomra nevelted.
Hah! vagy mért vagyok én nyomorult a' boldog időben?
Illy inségre jutandónak mért kelle születnem?
Vagy mért kéne tovább bajaimhoz kötnöm az élet'

Csalfa kivánatját? Nyilj lelkem' rejteke, vagy bár
Nyilj te keserves szív 's mondd el, milly terhes az élet.
Inte az ifjúság' gyönyörűje, de nem fogadám el;
Férfi dicsőség szólt hozzám a' mennyek' öléből:
Fölhevülék, 's buzgóságom könnyekre fakadt ki,
Haj! de hevültöm után nyomorultan hátra maradtam.
Most gyász képzeteim dúlnak, 's a' csalfa setétség'
Országát keresik .... Te fogadj hát szűtelen Ármány.
Hah! Ármány, Ármány! te fogadj, és ronts is el engem!
Bűn legyen a' maradás nekem, és örök átok az élet:
Én leszek áldozatúl a' népért veszni menendő."
Szóla, 's megúnt fekvéséből fölkelve serényen
Öltözetet veve, melly kékes vala, mint az emelt ég,
Lágy szövevényekből, 's czifrázott rojtos ezüsttel.
Gyenge szekernyéjét, melly félig födte be szárát,
Vékony szíjakkal kötözé. Fölvette továbbá
A' fénylő sisakot, 's paizsát melly domboru térén
A' szaladó vadakat, 's űzőit metszve mutatta.
Vette tovább ragyogó kardját, 's markába szorítván
Megsuhogatta keservesen, és hüvelyébe taszítá.
Most dárdái közűl választa, tünődve magában,
Egy súlyost, 's hegyeset, 's állt elszánt fővel az égnek.
Mint a' sír' mély gödre, üres vala keble, 's borongó,
És szeme messze tekintve veszett a' tiszta határon.
Lassanként már ébredezett a' tábor is. Első
Kelt ki Tas, és fiait hevesen fölrázta. Legottan
Keltek azok. Mint vad párducz fölrobbana Hábor
Öltözetet veve, és fegyvert, melly álla fejénél.
Úti Lehel mozdúla vitéz bátyjának utána.
Nálánál alacsonb termetre, de vállban erősebb,
Mint hegyi tölgy mellett a' sziklafal, álla merően.
Hábor' testén a' ruha zöld; kaczagánya setét kék,
Hímes aranyszálak' ragyogása keríti be szélét,
Fegyverek, és harczok csillognak rajta kivarrva,
Bal sarkán egy kis hű kéz fölnyújtja virágát
A' rohanó hősnek; de vad az, nem hajlik utána.
Harczba siet fölvetve fejét, és karja' hatalmát.
Ezt a' kis Dalamér, Huszton' fejedelmi leánya,
Varrta ki gondosan, és mellette tudatlan ajakkal

Dall vala Háborról, Hábornak barna szeméről,
Kit, mikoron nyargalna Denep' sebes árjai mellett,
Láta magas tereméből, és megkedvele forrón.
Gyenge, minő a' harmatgyöngy, és tiszta szivű volt
A' fejedelmi leány; de reá nem gerjede Hábor,
Bús vala még Tanaisba veszett mátkája' halálán:
Még is ajándékát emlékűl hozta magával.
Most fölvette, 's dicsőn fénylik vala benne, miként fenn
Hajnali díszében az egek' szép csillaga fénylik.
Kardja alant lógott leszorított sárga övéről;
Kalpagján alacson kolcsagtoll renge; de hosszú
Somnyelü dárdáját magasan fölütötte kezével.
Öcscse hasonlóúl jöve fegyverkezve; de vállán
Szarvasbőr vala mente gyanánt kurtára szabottan,
És örvös buzogány jobbjában. Balja felől a'
Hős seregek' riadója lelóg, a' tábori nagy kürt.
Igy készültek ezek, 's döngették pajzsokat: erre
Ébredezett a' nép, 's szilajon kapkodta dsidáit.
Tas pedig állt hős gyermeki közt a' sziklai sasként,
Melly bátor fiait magasan szép napnak ereszti,
És örvend, 's lassan csapkod szárnyával utánok.
Úgy állott fiait biztatva Tas, a' fene képű,
'S láttokon örvendett 's velök a' nép' rendi közé ment.
Távolb fölkele Bors megbízott férfi erőben.
Vissza veté fodros hajait vállára, 's keményen
Nyomta reá süvegét. Sok harcz' emléke vagyon már
Bátor szívében. Attól ég arcza, holottan
A' nem rég vett seb látszik még gyenge huzással,
Nem szégyen; mert nyalka Dobort ő verte le futva
Tátra' magas bérczén. Az előbb ott rajta sebet tőn,
Még is erőt vett Bors, és egy vágással elölte.
Most is kalpagján hordozza Dobor' lobogóját
Melly magasan veri a' levegőt, és messze fehérlik.
Már minden részről valamint nap' nyugta után a'
Csillagok egymást érve kitűnnek az égi határon,
Akkép kelnek ezek, 's szaporán készűlnek az útra.
Itten kél Edömér, 's csattog pánczéla ruháján.
Délczegen ugrál és nyihog a' pej csődör alatta,
'S a' mint hánykódik, megvillan kardja kezében.

Tornyos testével jő zászlós Bulcsu amarról,
Mint döntő elefánt. Ékes zászlója lebegve
Játszadozik széllel, nagy ezüstös szára ragyogván.
Kék lapján képek vannak bele szőve aranynyal:
A' vezető szarvas, 's dárdás űzője nyomában.
Messze terül sietö lábaiknak alatta Meótis.
Naptól csillámló síkján ősz hófuvatok közt
Csak néhol feketül a' szirtek' dísztelen orma,
Hol repeső csókák, 's hollók marakodva tanyáznak.
Látszik alább nagy erőt mutató állásban az első
Hét magyar: Álmos, Előd, komoly Und, Tuhutum,
Huba, Tas, Kund,
A' mint esküsznek fölemelt kardokkal. Ezek közt
A' fejedelmi magyar deli Álmos, díszre kitetszőbb,
Áll magasan, 's vérét 's gőzölgő véröket iszsza.
Hajdan ezen képet könnyű tündéri kezével
Szőtte szelíd Zala, Álmosnak testvére, ki otthon
Megmaradott az előbbi lakon hű Torzon' ölében;
A' zászlót pedig Álmos adá hordozni Dobónak;
Elgyengűle Dobó, 's a' zászlót Bulcsura hagyta:
Ez viszi most gyakran betekerve, ha kis csata zendül,
Fenn lobogatva, ha nagy seregeknek harcza dörömböl.
Réz buzogányt hordoz, 's hadijesztő barna fején mély
Vas kalapot; nem mintha halált rettegne, hanem mert
Könnyen birja, 's hevet, hideget ki tud állni alatta.
Ezt, hogy az alföldön nyargalt, fölrúgta lovának
Lába, ezóta fején viselé kalpagja' helyében.
Apja is, a' jó kedvű Bogács, kél nyomban utána;
Párducz kápa fején, 's van csínos bocskora lábán;
Testi ruhája setét, de ragyog szép csatja övének,
Mellyről kardja lelóg 's hüvelyével verdesi czombját.
Ez hogy népe között járkál, meglátja továbbad
Mint agg 's gyötrődik Susadal' szép ifja Laborczán,
Hozzá tér, 's így szól pusztúló sátora mellett:
„Félre keserviddel szívem-kedvelte Laborczán,
Síra szülőddel apád, 's téged nem tarta siralmok.
Most mikor itt vagy már, te kesergsz-e? Mutasd meg
erődet:
A' bátor seregek' közepébe nem illhetik e' gond."

Ifju Laborczánnak pedig ez volt válasza: „Tévedsz,
Oh jó lelkü Bogács, félénknek vélve Laborczánt;
Meglátod még őt a' harczok' fergetegében,
Meg! réműletlen képét sok ezernyi halál közt.
Néztem mint fordúl a' jóból roszra szerencsénk,
'S elmerülék, de azért meglátsz a' harczokon engem.
Ott hol legsürüebb 's szörnyebb rivadása, veszélye,
Nézz, 's ha megösméred vasamat villogni, ne vádolj!"
Igy szólottak. Ezen közben már bontva valának
Sátoraik, 's a' bajnokok is mind talpra kelének.
Jött Ete hős iszonyú gondját lelkébe temetve,
Délczegen, és bátran. Bojtos kaczagánya kevélyen
Lebbent a' széllel, 's valamintha világnak utóján
A' szakadó egeket föl akarná tartani, állott
Izmos markában vasazott dárdája merően.
Tarczal is a' nyilazó seregeknek büszke vezére,
Fecske lován mint könnyü madár, nagy gyorsan előkelt!
Szép arany ív fénylett baljában, 's rakva nyilakkal
Csengett, és zörgött ékes puzdrája, ha mozdúlt;
Görbés kardja pedig csillámlott oldala mellett.
Fecske lován, a' mint sebesen fordúla, ezüstös
Czafrang hányódott, 's meglebbent sárga sörénye.
Mint, ha megindúl a' fuvalom nagy Mátra' vidékén,
Rengenek a' tölgyek, fejeik meghajlanak ingva:
Úgy mozgott Bodrog' táján a' reggeli tábor.
A' nyihogó paripák, 's hősök keveregve forogtak
Itt is amottan is a' vezetők villogva kitünvén.

HARMADIK ÉNEK

Míg ezek itt késnek, 's hatalommal vágtat előre
Árpád a' győző seregek' fejedelme Tiszánál,
És füves Alpárnak haddal közelíti határát:
Fattyú Csorna' szivét egy dölfös gondolat éri.
Tudnillik fejedelmi Zalán' hű kéme kilesvén
Hogy Bodrog' táján sereg indúl, rendre beszélte
A' szilaj ifjúnak, ki legott teli telve merészen
Gondolt tettekkel, föllázada, 's nem vala nyugta,
Miglen rettenetes Viddint, és bajnok Izácsot,
'S a' nemes Antipatert el nem csalhatta magával.
Már zengett kürt, tárogató, már kész paripákon
Ültenek a' magyarok, mikor itt a' völgynek öléből
Ellenök a' bolgár seregek lovagolva jövének.
És látszék legelől szörnyű erejében az ádáz
Öldöklő Viddin, látszék dárdája' hatalma,
És hada, melly bátor nyomain ment bátran. Utána
Bajnok Izács toldúl. Ezt fattyú Csorna hadával
Éri, 's nyomába rohan. Legutól jő Antipaterrel
Csendesen és komolyan bőtermő Ázsia' népe.
Kik mikor a' völgyből már mind sik földre kelének,
És a' kész sereget látták, hadi zajra fakadván
Megrivadások után sebesen zúdúltak előre.
Ellenben délczeg lovakon száguldva rohantak
A' magyarok. Mint két felhő, melly távol az égen
Jár, 's meg-megdördűl, a' mint egymásra közelget,
Ugy zajog a' két had. Cseng dőng paizs, és sisak' orma,

A'mint a' suhogó nyilakat föltartja rezével,
'S róla kemény gerelyek lekoczognak tompa törötten.
Megy Tarczal, nyilazó seregeknek büszke vezére,
Fecske lován legelől; nyilait pedig a' levegőben
Már viszi zúgva feszűlt idegének könnyü hatalma.
Dől sok erős bolgár. Megakad torkában az éles
Vessző, 's vérével lelkét hadi térre bocsátja.
Egymást érve megy a' magyarok' nyila, kit fejen ütvén.
Kit mellben vervén letaszít. Most Tarczal erősebb
Nyílvesszőt veszen, és idegét fölhuzza halálos
Ujjaival. Peng a' jó húr, nyila csengve röpül már,
'S mint az egek' villáma, hatalmasan éri az ékes
Vértü Kabárt vállban. Megrettenik a' deli bajnok,
A' mint látja kezét fénylő kardjával elesni,
'S érzi sérelmét. Átkozza magában az omló
Gyors nyilat, elbúsúl esetén, 's átkozza lövőjét.
Hasztalan! a' suhogó nyilakat még hallja röpülni.
Szállnak azok mind szüntelenül. Ő lankad azonban,
Elhalaványodik, és kardos nagy jobbja lelógván
Vissza csavarja lovát, 's keseredve megy a' seregektől.
Más részről gerelyek hullnak nagy erővel omolván
A' sujtók' keziből. Hegyeikkel előre ragyogván
Verdesik a' levegőt, 's rohanó hősökre sietnek.
Most Hábor szívos gerelyét markába szorítja,
És háromszor irányozván veti nagy hatalommal.
Nagy kopjája megy, a' levegő megreszket előtte,
És szörnyűképen hallik suhogása, azonban
Rettenetes Viddin látván kikerülni akarja,
'S megbukik; ámde sebes mentében eléri sisakját
A' gerely, és nagy erőszakkal leszakasztja fejéről.
Megszédűl a' hős; de hamar meg' helyre verődik,
'S rettentőbbre borúl képén nagy szíve' haragja.
Ollyan most ő, mint a' széltől hányva boszontott
Tenger. Lelkének minden nyugodalma kifordúl.
A' hadakon végig hangzik rivadása szavának,
És dárdája' hegyén viszi bántott lelke' hatalmát.
Össze robog már a' két had, dörmölve nagyobbúl
A' moraj, és sürü por kelvén lábaiknak alóla,
Bodrog' szép táján szomorún besötétedik a' föld.

Erre tiporva megyen Viddin, 's órjási kezével
Földre sodor mindent. Megdőlnek előtte Bobor, Bűs,
Távozik a' kis Etúr; csak zászlós Bulcsu tud ellent
Állni csapásának. Megreng a' nagy fa kezében,
A' mint rettenetes Viddin csapkodja; de áll ő
'S egyre viaskodik a' zászlót markába szorítván.
Nem szünik a' bolgár. Neki szúr nagy dárdavasával
Több ízben. Zászlós Bulcsúnak balja az éles
Dárdától vérzik; mellén is hosszan elárad
A' buzogó fris vér, 's megrendűl harczi kalapja:
Ő pedig áll egy lépést sem hátrálva helyéből;
A' bolgárra keservesen üt, vág vissza vasával,
És hozzá, látván hogy erőlködik újra, imigy szól:
„Bolgár hős! mire vesztegeted nagy erődet irántam?
Hozd bár a' szélvész' erejét ordítva kezedben,
Nem veszed e' zászlót. Miglen markomban az isten'
Mennyköve meg nem üti, magasan fog az állni, 's merően!"
Igy szólván szörnyű karját fölnyujtja, 's keményen
Hány ellent a' rettenetes bolgárnak, azonban
Vére foly; ő el nem csügged, folytatja vitáját,
Miglen utóbb a' hős elvész a' zajban előle.
De ki fenébb köztök mint fattyú Csorna dühében?
A' kiket ér, vad párduczként szaggatja, 's az ömlő
Vérben, elesteknek kínjában, 's a' vad enyészet'
Képeiben gyönyörére talál. Itt kardja ledönti
Szőke Csabát, kit hogy meglát a' síkra terülni,
Néki rivalkodik, és igyen szól büszke kaczajjal:
„A' földet mit méregeted? nem durva fajodnak
Termett az, hitvány; de megállj, majd fölszabaditlak,
Hogy keserű lelked bujdossék vissza hazádba!"
Igy szólt, és testét kezdé tipratni lovával.
A' nyilazó Tarczal távol meghallja kegyetlen
Csorna' szavát, 's elbúsúlván katonája' elestén,
Gyorsan ereszti nyilát. Megkocczan Csorna' sisakja,
És remeg a' mint a' gyors nyíl ormához ütődik.
Borzad Csorna, 's fején szomorún megrázza sisakját.
Néz csikorogva körűl, 's mikor épen balra csavarja
Szürke lovát, Tarczal' nyila csenduűl második ízben.
Látja ez a' nyilazót; de rogy a' szép szürke azonban,

Melly megszökve, fejét a' nyilnak elébe fölütvén
Mérges ülőjének gonoszúl eltűri halálát.
Nyargal már Tarczal maga is, megvágja derékon
A' dárdás Bukorót, 's ezután lenyakazza Mezirkét,
Kik menetét gátolni jövének elébe; de Csorna
Ekközben gyorsan paripát vált, 's délczegen űl már
És megyen a' rohanó vívónak elébe rohanva;
Vág Tarczal, 's első vágása hatalmasan éri
Csorna' fején a' réz sisakot, melly csengve lehullván
A' földet veri: Csorna megáll, 's egyszerre halálos
Szinbe borúl haragos szeme' bús szikrája; de Tarczal'
Kardvasa a' nagy ütést nem birván eltörik, és jő
Ellenben Tarnó, 's jobbját megszurja dsidával.
Tiszta Rucsuk pedig a' sisakot fölnyujtja urának.
Csorna föleszmél már. Tarczal fut csorba vasával
Elkeseredve; de még szívét nem vesztve, miként a'
Megszaladó farkas melly gyors űzőire gyakran
Vissza kap, és szikrát ereget csattogva fogával.
Már készíti nyilát; de serényebb Csorna' haragja,
Ott terem, és ragyogó kardját úgy vágja fejéhez
Tarczalnak, hogy messze lehull koponyája, 's lováról
A' megcsonkúlt test sebesen lehanyatlik. Az ékes
Fegyvereket dühös ellensége letépi, örülvén
Szép arany ívének, 's terhes puzdrája' nyilának;
A' bajnok pedig ott fetreng vérében aléltan,
Vissza sohajt hős társainak harczára, 's elalszik.
Tagjain is gázolni kiván a' vad' diadalma,
Ám a' gyors nyilazók, Tarczal' hű népe, darázsként
Pezsgenek a' téren 's urokat nem hagyni halálig
Elszántak zápor nyilaikkal ijesztik az ellent.
'S mintha egyébütt harcz nem dúlna, csak erre röpülnek
Vesszőik 's leszegezve rogy el, ki közelgeni bátor.
Csorna is elretten, borzadván pajzsa nyilaktól
'S harczi szerencséjét máshol kívánja keresni.
A' hű nép pedig a' testet vértháton orozza
A csata' vészeiből 's bíztos menedékbe fogadván
Őrt röpülő nyillal tart ott mellette 's temérdek
Nép hull el haragok mia és nyilaiknak alatta.
Tas, mint harczi vezér, emberkedik, és közepette

Gyermekinek, valamerre megyen, dől, széled előle
A' hadi nép, de nagyon megtartóztatja haragját.
Mint egy lesben ülő keselyű, áll hátra gyakortább,
Jegyzi az ütközetek' folyamatját, és hadat intéz,
A' gyengűlőket szava karja előbbre segíti,
Vagy födözőűl van, ha ki megfáradna, hadával.
A' nép mind inkább kevereg, 's vívódik azonban,
Győzetlen karját a' rajta ütőkre szegezvén.
Itten Izács toldul széles mellével előre.
Hullámként zajog, és rohan a' nép vágva feléje;
De nagy mellének szirtében megtörik a' zaj,
'S karja' hatalmától a' hullám vissza verődik.
Lábi rohan, 's egyenest zúdúl dárdája Izácshoz,
És bizik ő, de erős a' bolgár' barna sisakja:
Róla lefordúl a' fegyver; Lábit pedig állban
Vágja keményen Izács, 's melléje lefekteti Bátát,
'S Dúst, rohanó Villám' fiait, 's Villámot azokkal:
A' ki midőn fiait védné, velök elvesze, 's vérét
Magzati' vérével megölőjök vitte keverve
Gőzölgő kardján, melly Villám' szíve alatt járt.
Ellenben gyors karvalyként csapkodja vitézit
Kún Edömér. Milasint nyakszirten vágva ledönti;
Kardja alatt ketté szakad agg feje barna Merőnek;
A' hosszú Nadorol kopjáját érzi hasában,
'S össze tekergődzik kinjában gyenge kigyóként.
Így Edömér valamerre kerűl, ront, kerget, öl egyre.
A' szomorú Lomhár sebesedve iramlik előtte;
Ő pedig űzi, kereng, vág, és ordítoz utána.
A' nyomorult bolgár itt már elveszne. Azonban
Közbe vetődik Izács. Edömér jő gyors lova' hátán,
Látja rohantában harczának ritka cseréjét,
'S a' daliás bolgár' képén bámulva megáll most.
„Mit vizsgálsz bámúlva vitéz? bolgár vagyok én is.
Jőj, lássák feleink kihez áll a' harczi szerencse."
Mond az erős bolgár, 's elejébe szökelteti ménét.
Hős Edömér nem fél, hanem így szól válaszadólag:
„Emberséges vagy szavaidban, harczi mezőn is,
Oh bajnok, 's karodon nagy erőnek látni csodáját.
Tisztelem a' te tekintetedet, 's veled itten örömmel

Vívok, hogy lássák kihez áll a' harczi szerencse."
Igy szól, és sebesen neki rugtat jó paripáján;
Nem gyáván villog sebesítő kardja kezében.
A' bolgárnak karvasa cseng, és vére megindúl,
Hogy' rá vág Edömér, 's könyökén gyűrűit eloldja.
Vissza csap a' bolgár; de kerűli serény lova' hátán,
'S könnyeden elfordúl Edömér, és vagdal azonban,
Hogy már szinte kifárad Izács. Végtére kitetszik
A' nagy erő. Balról úgy vág Edömérre halálos
Karral Izács, hogy mellcsontját beszakasztja, holottan
Elsárgúl a' hős, 's lemarad félhalva lováról;
A' bús ló pedig elrohan, és viszi páraszakadva
Megpusztúlt nyergét, ura vérzik, 's haldokol. Ezt hogy
Látta Izács, így szólt sajnos hunytára tekintvén:
„Igy fizet a' véres hadak' istene minden időben.
Bátor bajvívó! boldog legyen a' te nyugalmad,
Megjő majd napom is, mellyben mint szinte hanyatló
Testedet, engem is a' förtelmes férgek elesznek."
Monda, 's tovább indúlt seregét uj zajba vezetvén.
A' völgy' mélye felé küzdött hada Antipaternek.
Ő maga szóval is és példával is ugy megy előttök
Hogy vezetése után Bors' népét vissza szorítják.
Látja, 's elő ugrat buzogányt rengetve kezében
Bors, és a' görögök' nyilait fölfogja merészen
Czifrás pajzsával, 's megyen Antipaterre rohanva.
Bátran küzködik a' két kar, 's kétségbe huzódik
A' viadal; de utóbb már lankadoz Ázsia' hőse,
'S a' rohanó Borsnak rosszúl fordítja hatalmát:
Vág ugyan, és széles kardját Bors' mellire szegzi,
De paizsát tüstént oda nyujtja ez, és üt azonnal
Nagy buzogányával. Beszakad rozzanva sisakja
Ázsia' hősének, 's megkocczan erős koponyája.
Hölgye pedig remeg, és besetétűl szép szeme' fénye.
Már őrzői között nincsen nyugodalma, kirándúl,
Bajnokit inti, 's viszen segedelmet gyenge kezével.
Hátrál Antipater, 's itt tüstént közbe nyomulnak
A' görögök. Bors dúl; gyávának szidja magában
Antipater' lelkét, 's tör utána, de bátran elállják
Utját: öldököl ő; de azok meghalni se' félnek:

Megsebesült urokat karddal 's testökkel is őrzik.
Antipater pedig a' bús nőt biztatja szavával,
'S szíve' szerelmével mosolyog rá bajnoki képe.
Nagy keseredve megy és vagdalkozik ifju Laborczán
Más részről, és semmi veszély nem tartja futását.
Megy mint könnyű szél, 's szabdalva boszantja magára
A' hadakat. Mirzát gerelyével mellbe hajítja,
És vérét látván megörül. Majd czifra Lemőkre
Vagdal. Vissza ver az; ki nem állván végre csapásit,
Megszalad; ez pedig űzi vadúl száguldva nyomában,
'S hát hosszat ragyogó kardjával vágja keményen;
Czifra Lemők leesik, 's földet rág kínos ajakkal.
Inti körűl vívó bajtársit, 's kéri halálát.
Nem könyörűlnek azok: hagyják gyötrődni bajában:
De az orosz gyermek már vesztét érezi. Nincsen
Nyugta sehol. Mélyen belevág a' had' derekába,
És oda vágy, hogy legszörnyebb veszedelme. Azonban
Végkora még nincs itt; Csornával kezdi vitáját.
Vág, 's pusztít kegyelem nélkűl a' két heves ifju,
Kardjaiknak fennyen hangzik csöngése, 's erősen
Ver, dobog a' hő szív dagadó mellöknek alatta,
'S már fejlik, bomol a' pánczél fene Csorna' nyakánál,
Erre keményebben lecsap ő is, 's homlokon érvén
Vágja Laborczánnak paripáját, össze rogy a' ló
Szörnyü süvöltéssel; de Laborczán bátran előkél,
És gyalog áll harczot, de rohanva jön égve csatától
Erre Bogács, győző Csornát meg' hátra szorítja,
'S gyilkos szándékát bajnok karjával elüzvén,
Dárdás társaival szorosan bekeríti Laborczánt,
És lovat ád neki, és így szól a' harcz' örömében:
„Ember vagy fiam. A' te karod nem gyáva. Dicsőség
Van veled; én hallám vasadat csattogni vitézűl.
Menj, harczolj magyarán, s' méltó lészsz mint magyar élni!"
Monda, 's az ifjú ment; de nem élni — keresni halálát,
Antipater' csapatit kezdé kísérteni. Bátran
Vága be, 's már oda jött hol csendesen áll vala néhány
Bajnoki közt a' szép görög asszony férfi ruhában.
Titkos erő unszolja,'s mivel nem lát nemesebbet,

Erre megy. Ármány itt mindent elkerget előle,
Hogy hamarább vesztét érhesse csatája' hevében.
Áll maga, 's ví egyedűl a' bús hölgy, fényes aczéllal.
Ellent hány; de erőtelenűl. Megnyitja Laborczán
A' könnyű sisakot, 's a' pánczélt gyenge nyakánál,
És már látni fejér kebelét, a' szerte vetődő
Hosszú barna hajat, 's epedő szeme' tiszta sugárit.
Bálványként oda vész néztében az ifju: csapása
Fenn akad, a' lélekzet eláll, szive verni szünik: majd
Megdöbben nagyon: és hangos kopogása kihallik.
A' szép hölgy pedig áll veszteg, 's réműlten előtte,
Mintha beszélné, hogy nem volt szándéka csatázni,
Mintha rebegné, hogy hűsége kötötte urának
Harczaihoz szívét, úgy áll itt félig aléltan.
Képe' könyörgését, 's csendes bánatja' hatalmát
A' vesztő szerelem' bágyadt szikrája segíti,
És csábítóbb lesz szépsége veszélyes ügyében.
Ekközben már jő szörnyű fájdalma, hevével,
A' feleségféltő görög, és oda szöktet azonnal,
Mint haragos tigris, porrá tördelni Laborczánt.
Nézi ez is, 's iszonyú képét meglátva gyanítja:
„Ez tán férje lehet" 's lelkét új gondolat űzi.
Még egyszer pillant a' hölgyre, 's levetve halálos
Képzeletét, örömet forral szín-csalta szivében.
Lelke lebeg kardján, kezeit vágyása vezérli.
Élni kivánna . . . Szegény! mikor élhete, veszni ohajtott,
Most már élni kiván; de bolond fogadása kiveszti.
Bús, komor árnyékban szédítő rémi jelekkel,
Csak neki látszólag, lebeg Ármány' képe fölötte,
'S élete' szép örömét sanyarún elfogja szivétől:
Antipater nagy dárdával szaggatja derékon,
És üti szertelenűl a' vágyó nyugtalan ifjat;
Össze rogy ez, 's kedves képét elfutja setétség,
És melly ollyan igen nagy volt, szive' lángja elalszik.
Néz iszonyodva, szemét a' tágas egekre szegezve,
És nem lát egyebet, mint Ármány' ördögi képét,
Mást, mint vesztének keserű fájdalma, nem érez.
Igy vész el nyomorúlt szép ifjusága' korában.
Látta Bogács bús harczában lankadni az ifjút,

És sietett, de ledőlt az, 's már örvendve letépnék
Fegyvereit. Nem hagyja Bogács, orditva közökbe
Csap, 's a' holt testet kardjával védi vitézűl.
Hősi haragja elől sokan elréműlve kitérnek,
És sokat a' hidegűlt test mellé fektet, azonban
Mind inkább gyűlnek katonái, 's közökbe fogadják
A' vérrel porral csúfított bajnoki testet.
Nézi Bogács, és gondba merűl így szólva magában:
„Haj! csak ugyan meglelted utóbb a' harcz' mezejében,
A' mit ohajtottál gyakran, vég vesztedet, ifju.
Itt idegen porban temetődöl: messze hazádtól,
Messze szüléidtől, 's nem fogják sírodat a' bús
Hölgyek szép szemeik' nedvével elönteni, róla
A' fakadó ibolyát hű kéz nem tűzi kebelbe.
De te nyugodjál békével, bús ifju, porodban:
Itt csapodár örömek nem fognak kelteni többé,
'S álmodat a' titkos búnak nem ijeszti hatalma,
Melly ifjú napodon komor éjszínt vonva borongott."
Igy végzé 's csapatit biztatva előbbre nyomúla.
Zúg a' harczoknak haragos rivadása; keményen
Csattog az össze ütött fegyver, 's a' büszke levente
Még viszi teste' sebét, karját még harczra feszíti,
De fáradtan zeng a' kései ének utána.
A' fene bajvívót, 's daliás komoly arcza' haragját,
A' mellébe törött nyillal keseredve vesződőt,
'S a' diadalmi öröm' hangját nem győzi követni.
Gyengék is már e' letünő kor' lelkei; a' nagy
Ősi dicsőséget nem bírják tartani többé.
Tí kaczagányos apák, hadat űző szittya vezérek,
Hős eleink, mi csekély nektek keveredni csatába,
Ott új honnotokért küzködni, 's elesni vitézűl.
Nem! méltó unokátoknak most mondani én nem
Merném nemzetemet; mert a' kard' súlya keserves
Már neki, 's mellékes gondokra vetődve, mohón a'
Béke' futó örömét kapdossa (nem őrzi) bolondúl.
Ollyanokat még is szült századom, a' kik örömmel
Vissza tekintenek a' lehunyó fény' régi nyomára,
'S hátra maradt sugarát fölfogják tiszta kebellel,
Hogy vele áldozatot lobbantsanak a' haza' színén.

Oh ha ezek' számát érhetném gyenge dalommal,
Föld! gyönyörűséget nem kérnék tőled azontúl.
Szívem' örökségét itt hagynám hűbb fiaidnak,
És komolyabb örömem nagy egekkel lenne határos.
A' ki kemény szűvel viszed Ármány' rémeit, és a'
Szörnyü halál' utján nem tudsz csüggedni, vitéz Und'
Hős fia! hát téged hol nézzelek a' csatatéren?
Sűrűn áll, mint a' telekek' zöld szálai, a' nép;
De visz vesztednek sanyarú érzése közökbe.
Meg nem akadsz, és a' hadakat rémítve zavarván,
Mint a' villámé, tündöklik fénye vasadnak,
Vagy magas árboczként forog a' nagy dárda kezedben;
A' gyűlt nép pedig elréműl, vész, és fut előtted:
Vér fakad útaidon 's haldoklás nyögdel utánad.
Áll nem messze kemény harczban csillogva, zajogva
A' három bolgár, 's ádázan vágtat előre,
A' népnek sokasága pedig dől nyomban utánok.
Látja, 's vitéz elszántában nekik ugrat az ifjú
Fénylő kardjával legelőször megtöri fattyú
Csorna' fején a' réz sisakot. Megdőlne legottan
A' bolgár; mert elkábúl feje, 's balra lehajlik
Válla fölé; de hamar nagy zúgás' hangja közelget,
Ármány jő, 's a' harcz moraját csikorogva hasítja.
Itten Etét, a' mint ellenségére halálos
Vágást tenne, setét rémítő képpel ijeszti,
'S tornyos szikla gyanánt szakadólag elébe vetődik.
'A hős nézi, 's nem irtózik; jól tudja veszélyét;
De szive megbúsúl, hogy legjobb harcza' korában
Kell hátrálnia 's dárdáját fölemelve boszúsan
Verdesi a' szellemképet. Mind hasztalan: össze
Bomlik az, és annál iszonyubban ütődik elébe,
Újabb rémekkel. Most őt vadan űzi halála:
Nincs nyugodalma futásában, sem győzödelemben.
Karja legyen bár a' villámnál ütni serényebb,
Pusztítson bár nemzeteket, nincs vége bajának:
Győztös kardja' hegyét az enyészet vissza taszítja.
Ezt érezve veszettebben kezd dúlni csatáin.
Képe setétebb lesz, valamint mikor a' magas égre
Felleg emelkedik, és szép fénye' sugárit eloltja,

Úgy beborúl szép hősi tekintete. Szökdös alatta,
'S tajtékozva megy a' pej mén, sujtásra szegetten
Áll egyenest a' rettenetes nagy dárda kezében.
Hasztalanúl dől most Ármány rémképe feléje,
Hasztalanúl veti nagy mellét, és kardja' hatalmát
Ellene bajnok Izács. Hegyek essenek, a' sebes árvíz'
Tengere zúgjon bár, ő győz, vagy halni fog: igy megy
'S ég, föld nem képes megtartóztatni menését.
Most oda szúr, hol Izács nagy mellvasa össze fogódik.
Messze kihallik rémületes csengése vasának;
Megszakad a' vastag pánczél, mellében Izácsnak
Mélyen jár a' dárda, 's szivét megnyitja hegyével.
Vész az erős bajnok, szép czímere búsan alá hull
A' szédűlt fejjel. 'S még itt sincs nyugta Etének,
Megy keseredve tovább, 's viszi véres fegyvere' súlyát.
Rettenetes Viddint leli nyargaltában ez úttal,
És neki vág, s döngő paizsát megzúzza kezében;
Őtet azonban az ellenséges Rém vadan űzi
Ál fénynyel csábítva szemét. Most merre rohanjon
Honnan védje magát, 's hova vész nem tudja 's halotti
Borzadozás hidegen fut végig tagjain. A' sok
Bolgár mind rá zúg; megbúsúlt népe Izácsnak
Ellene jő haragos szájból ordítva boszúját.
Eszmél Csorna is, és ide csattog vad dühe' szárnyán.
De legrettenetesb a' bántott haemosi bajnok:
Mint ha veszett sárkányt szemlélnél a' magas égen
Éjjeli felhők közt száguldani lángos agyarral,
Úgy rohan ez, 's ragyogó kardjával csapkod Etéhez.
A' tajtékzó mén már össze rogy: ő pedig állva
Véresen, és tépett fegyverrel még keseredten
Vissza ver, és harczban készűl elvenni halálát.
Veszne, 's erős lelkét a' Rém' vad körmei vinnék
Mátra' setét barlangja felé; de fölöttök az égben
Fényhajlékából lát a' hadak' istene mindent,
És megszánja Etét, 's a' Rémre haragja kilobban.
Gyorsan előragyog a' felső levegői határból.
Villámsujtásként látszik nyoma, 's messze világos
A' tájék, mellyen földrázó fegyverivel megy.
Nap ragyog arczában, de szemölde haragra huzódik.

Kalpagján magasan szikrázik szép lobogója,
És hamvas kaczagánya' körét aranyozza verőfény;
Kardja pedig nyugaton végig csillámlik. Előtte
Elkomorúl a' Rém, 's besötétűl csalfa világa.
Barnás fellegeit bajosan burkolja magára,
Messze kinyujtja setét dárdáját, 's zúg, morog, és fut.
Hasztalan üt, nem villámlik dárdája kezében,
'S a' mint csillámló kardjával rá ver az isten,
Megszakad a' sűrű felleg ruha rémes alakján.
Búsan folynak alá barnás felhői, utána
A roncsolt árnyék, 's hitvány dárdája lebegnek,
'S megy pusztán, 's egyedűl nyomorúlt rosz lelke pokolra;
Itt pedig a' zivatar' hangján így szólal az Isten:
„A' ki vitéz lelkét elszánván honnja' javáért
Veszni megyen, gonosz Ármánynak nem jut le kezébe.
Én oltalmazom azt, 's hírét szép csillagom őrzi"
Monda, 's legott bátorság gyúlt lelkében Etének.
Vissza vevé kifogyott erejét hős karja 's hatalmas
Lőn vágása megént. Más részről jőnek azonban
Vesztét sajdítván megbúsúlt társai. Hábor
Első, a' ki Etét paizsával födve fejéről
Elveri Viddinnek rettentő dárdacsapását.
Majd a' sűrűdő bolgár csapatokra kerűlvén
Hátban sujtja Csetert, 's oldalt letaszítja lováról;
Megdöfi oldalban Hilkát, hogy azonnal elejti
Kardját, 's a' kantárt, 's csörrenve lehajlik utánok.
Igy a' bolgárok' csapatit gyéríti; de őtet
A' haragos Viddin dárdával szúrva derékon
Hirtelen által üté. A' hős nem is érzi sebét jól,
Már vész, és csengő fegyverrel földre hanyatlik.
Fennyen emelkedik a' fiatal cser' törzsöke Fátrán,
Égnek eresztgeti zöld sudarát, és zúgva czivódik
A' viharos bérczek' lecsapó mérgével: azonban
Fejszés jő, 's alacson bokrokhoz fekteti lombját.
Igy fetrengesz most, Hábor, te is a' hideg úton.
A' gyávák mellé leborúl nagy bajnoki tested,
'S nincsen erőd melly karjaidat viadalra emelje.
Most Ete hős, ki beszélje busúlt nagy szíve' haragját?
Megfordúl, noha vérbe borúlt deli termete, arcza,

Mint az eső kőszál fordúl meg az erdei fákra.
„Haj Hábor, hol vagy, bajaim' hű társa? ki bántott
Tégedet oh Hábor? Hol vagy, hova veszszek el érted?"
Igy ordít, 's vas dárdáját két kézre szorítván
Mint ha egész sereget le akarna sodorni dühében,
Nem szúr, és nem döf, hanem ordítozva körűl vág,
'S a' hova ér, tör, zuz; vele jár, és dúl az enyészet.
Igy letöré derekát egy gyors nyilazónak, Azirnak,
Arczon üté Mekirát, ki legott jajdulva hanyatt dőlt.
Mellben vágta Simont, 's szörnyen leütötte lovastúl.
Már Viddinre rohant, gyalog a' lovag ellen, azonban
A' ló Viddin alatt iszonyú jövetére nem állt meg,
Meghorkanva szökött, hátrált kikerülni csapását.
Rája nyilak jöttek, kopják szállottak azonban
Távolról; de Hadúr inté, hogy térne ki gyorsan.
Itt pedig a' nép mind inkább gyűl, 's mintha egyébütt
Béke uralkodnék, nyargalva csak erre rohannak
A' legerősbek is. Elkeseredve fiának elestén
Villám-szikra gyanánt jő Tas, 's nagy kürtü Lehellel
Bors kíséri nyomát. Már hős Ete mentve van; újra
Fegyvereket, paripát szándékszik venni; de hozzá
Járúl a' Táltos 's komolyan nyugtatja szavával.
A' heves ifjú a' bölcs szót keseredve fogadja,
És hogy hév sebeit kötözik, most érzi leginkább
Fájdalmát, még is Hábort jajgatja szivében,
Háborról tudakoz, 's kardját kiragadva megindúl
Harmadszor; de szelíd Hajnát szemléli lebegni
Kardja előtt, 's útját véres siralommal elállni.
Ezt küldötte Hadúr, hogy hősét vissza idézze;
Árnyék volt; de valójához termetre hasonló.
Szinte fehér kebelén látszott pihegése, 's kinyujtott
Szép keze' tiszta haván ragyogott harmatja szemének.
A' mint szólt, bájos zengés lön alakja' körében,
Átka vad Ármánynak elenyészett hangzatos ajkán,
'S elvesze hirtelenűl a' bajnokot intve magához.
Ekkor az ifjúnak lelkét más gondolat éri,
Bágyadtan leborúl széles szekerére Bogácsnak.
Csendes ajakkal hálát mond kardodra, Hadisten,
'S ismét kezd a' szép életnek örülni magában.

Távozik a' véres hadak' istene innen azonban,
'S vissza ragyog sebesen szép hajlékába egének.
Rettenetes Viddint pedig a' sok fegyver eléri,
A' bolgár sokaság csattog mellette, 's keményen
Harczol Csorna közel; de vitézei futnak; utánok
A' görögök' hada is megfordúl, őt is erősebb
Karjával tüzesen hajtván Bors vissza szorítja.
Viddin' népe marad, 's maga a' hős, harcza' helyében,
'S a' bús mérges atyát, a' mint rohan ellene, és nem
Vígyáz harczában, gyakran megsérti; de nyomban
Éri Lehel, 's örvös buzogányát rázva keményen
Verdesi mellehez. Most már ki nem állja; dühében
Megcsikorítja fogát. De fut a' nép, hátra megy ő is.
Gyötri kevélységét a' szégyen, 's gyakran elállja
A' rohanók' utját: öldöklő fegyvere, mint a'
Vérbe borongó nap, megvillan néha; de tüstént
Megcsendűl fülinél súlyos buzogánya Lehelnek;
Ekkor hátra vonúl ismét, és lassan iramló
Népeihez keveredve boszús lélekkel elindúl.
Jó darabig megyen így a' két had, 's szörnyü nyomában
Holtak, haldoklók vérrel fertőzve maradnak.
Elválik végtére külön pályára szakadván
Mindenik, és csendesb leszen a' szép bodrogi tájék.
De zeng a' rohanó magyarok' mentében az ének.
Fujja Lehel czifrás kürtét diadalmas ajakkal,
És az egész tájék reszketve felelgeti hangját.
Bús, de hatalmas hang; valamint, ha setétes öléből
Csattog az ég, a' kába világ meghallja haragját,
És retteg, mikoron hegy völgy megharsan utána,
Úgy zeng tárogató, és kürt' szava, rettenet és bú
Terjed az ellenség' földén hangjoknak utána;
Mert tudják hogy azok pusztító fegyverü hősök,
Kiknél büszkén zeng a' bús dal harczos ajakról;
Jól tudják, hogy azok Tanaist elhagyva kijöttek
Barna szemű deli hölgyekkel, sok gyenge fiakkal,
Hogy honnot keresők, 's diadalmasak a' csatatéren.
Oh de te nem zengesz többé, hadi kürte Lehelnek.
Csendes vagy, 's az erős ajak is, melly csontodat érte,
Némán hamvad el a' földnek lemerülve porába.

Nem viszi hangodat a' szellő vérharczi mezőkön,
'S a' maradék, noha kívánná, nem hallja meg azt már.
Híred azonban, 's a' bajnok' nagy híre le nem száll,
Mig csillag ragyogand magas éjjeli fénynyel az égen.
A' mit vérengző had meg nem emészte, gyakorta
Álnokság töri meg, 's veti jégkarjába halálnak.
Igy készűl neked Antipater, neked ídai szép hölgy,
Hű két élettárs, így készűl szörnyü haláltok.
Kardja Laborczánnak mikoron megtörte az asszony'
Gyönge vasát, 's réműlt halovány kegyes arcza kilátszott
És hava keblének, 's hosszú haja' fürte' homálya;
Látta, közel víván a' fattyú, 's lángba borúla
Kellemein, 's azokat szilajon kezdette kivánni.
Vére' gonoszságát gonoszabb szándéka nagyítá,
'S a' mit ohajta, legottan el is végezte magában.
Vétke fogantatván rengett bele mindenik íze.
Hányta, vetette fejét. Sokfélét gondola, többet
Érze, 's akart mindent. Végtére kifőzve csalását,
Minthogy visszamenő seregében nem vala nyugta,
Antipaterhez tér, 's így szól tüzet adva szavának:
„Igy hát, így fog-e a' nemes Antipaterrel egész nép
Néma gyalázatban megtérni Philónak elébe,
'S a' fejedelmi Zalán bennünk így tartsa reményét?
Viddin, ama' rettentő is, hátrálni tanúl már,
És mellette boszúlatlan vész bajnok Izács el,
Zsákmány sincs, melly enyhűlést hozhatna szivünknek.
Jer, rajtunk soha illy szégyent nap' fénye ne lásson.
Jersze, tegyünk zsákmányt, 's hozzunk hirt vissza hadunkkal."
Erre felelt nemes Antipater, 's beborúl vala képe:
„Csorna! serény vagy az ütközeten; de nagyon heves és vad.
Nincs nyugtod, veszedelmet ohajtsz, melly téged el is veszt.
Bizva megindúltunk most is szavaidnak utána,
És a' többi sereg' csufjára megyünk haza; mert sok
Bajnok esett, 's önnön vérünk fertőzi ruhánkat."
Még sem szünt, hanem indulatit titkolva, 's haragját,
Vissza felelt szaporán, a' szép, de gonosz szivü gyermek:

„Oh bizony ollyan igen nincs mit csüggedni az első
Gyenge csapásoknál, inkább jobb hirre sietni
Most van okunk, hogy ez egy harczunk el lenne felejtve;
Mert noha ők sem örülhetnek, hogy győztek, elesvén
Sok buzogánynyal erős fiaik, 's nyilazóik előttünk,
Még is vesztségünk, 's az erős Izacs' este siralmasb.
Tartsd itt hát hadadat, megtartom népemet én is,
És menjünk ketten, vagy hárman amarra, hol a' fák
Reggeli árnyékkal hozzánk fordúlva virítnak.
Túl azokon gazdag zsákmánynyal elülve lakoznak
A' magyarok. Másik csapat, és tízszerte csekélyebb,
Mint ez volt. Te pedig jőj el, 's vizsgáld meg először
Mint leszen ott dolgunk, hogy kész légy bizni azontúl.
Jőj el, 's kísérőidet is hozd arra magaddal."
Monda, 's megállította hadát a' puszta vidéken.
Hitt neki, és népét amaz is szüntette haladni.
Ámbár a' bús hölgy szomorún vonogatta sisakját,
'S inte szerelmével; csábított férje megindúlt
Csorna után, minthogy nem tartott semmi gonosztól.
Ment maga a' hölgy is, mint Csorna kivánta leginkább.
Ment vele Bellerophon, ki jeles bajnok vala és hű,
A' ki Skamandernek jött zúgó partjai mellől,
És az egész nemzetségben egyedül vala élő.
Kis fia, 's atyja szelíd hölgyével egy éktelen éjjel
Tengereken járván a' barna habokban elűltek;
Anyja pedig, 's kedves testvérei rég kihalának.
Ő vala még egyedűl, 's nem zúgott napjai ellen.
Vitte kemény szűvel, mi reá volt mérve, 's csatában
Sem lehetett réműlt képét soha látni 's futását.
Illy bátor vala ő, 's most így kísérte vezérét
Néma komolysággal. Csornának húsz katonája
Rejtve maradt sűrű fák közt, 's igy Csorna, midőn itt
Meglátá a' nagy görögöt lépdelni nyomában,
Elkomorúla; de nem rettent jól bizva kezében,
Bizva vitézeiben, 's ment gyors vezetéssel előre.
Már is az erdőnek hüvös árnyékába merültek
És a' tábortól tova jártak titkos utakban,
'S szólt nemes Antipater nem akarván menni továbbá:
„Merre vezetnél még háborgó Csorna? Talán csak

A' gonosz ellenség' markába nem ejtesz egészen?
Állj meg, 's a' zsákmány hova van halmozva, mutasd ki."
Mellyre felelt szaporán a' gyors deli termetü Csorna:
„Jersze tovább; a' mély völgyön tova fekszik az; onnan
Hol lombos tetejét az idős cser az égnek ereszti,
'S áll egyedűl magasan több apró zsenge cserek közt,
Onnan mink látunk; de azok nem látnak, előttünk
Sűrű fák lévén iszolaggal elülve setéten."
Monda, 's előmene a' sűrűn törtetve serényen,
A' csábított is ment gyorsan utána, veszélye
Huzván őt, mint huzza vizár a' könnyü hajókat.
Hölgye pedig hátrább akadékos utakban elállván
Borzadoz, agg, remeg, és ment férjét vissza ohajtja,
'S a' mellette jövő hű Bellerophonnak imígy szól:
„Bellerophon, ki jövésemnek vagy hű követője,
Jámbor Bellerophon, nem látod-e, hogy megutálván
A' magas istenség bennünket veszni hagy itten?
Úgy hiszem én: vagy az ellenség ott férjemet érvén
Meggyilkolja, vagy a' rosz fattyú Csorna' kezétől
Dől le siralmamnak, 's akkor, ha ohajtani tudnám,
Hogy haza térhessek, nyiljék a' föld meg alattam,
'S rám nagy terhével honnom' hegye Ída szakadjon,
Vagy fene tengernek zivatarjai tépjenek össze,
És ne legyen temetőm a' tágas földi világon."
Tiszteletes szóval felel a' hős erre viszontag:
„Oh bizony a' gonosz ifjú már rosz harczra vezérlett,
Most pedig e' helyben még több veszedelmet okozhat.
Loppal amott látom katonáit jőni nyomunkba;
Jót nem akarnak azok, téged 's vesztünket ohajtván:
Ám de ne hidd, hogy bennünket megutál vala 's elhágy
A' magas istenség. A' jókkal megmarad ő mind
Holtiglan; te pedig jobb vagy más ídai nőknél
Tiszta szerelmedben, 's jámbor szép ifju korodban.
Fogjad azért ragyogó nyiladat, 's jól húzd az ideggel,
'S a' magas istenben bízván nagy gyorsan ereszd el.
Hidd, sokan elvesznek; mert angyalok őrzik irányát
Gyenge lövésednek, 's adnak neki gyilkos erőt is.
Én pedig ellökvén hegyezett kopjáimat, éles
Kardomat is rájok fordítom, tégedet óván,

'S zajt ütök itt, hogy hallja urad, hogy hallja hadunk is."
Monda, 's legott teli torkából ordítva kiáltott.
Antipater hallá; de nem a' had, melly tova zajgott.
Már ekkor közel állottak fene Csorna' vitézi.
Bellerophon hegyezett kopjáit rájok ereszté,
És megüté legelöbb a' döngő pajzsu Szilárkot,
A' ki midőn beleit szaggatná a' hegyezett vas,
Nagy zuhanással alá fordúlt jajgatva lováról.
Másodszor meglökte nyakon hős Kaldorit, a' ki
Haemos alól szép öcscsével, Dalainnal, elindúlt,
És aranyos gazdag fegyvert hoza drága ruháin.
Ennek erét nyaka' jobb részén megszegte az érchegy.
Vérbe borult ragyogó dús fegyvere, 's teste hanyatlott,
Kit mikor öcscse, szelíd Dalain, fölfogna kezével,
A' magas istenben bízván neje Antipaternek,
Megrántá idegét, 's nyila róla rezegve lecsendűlt.
Hogy Dalain dőlt bátyjáért meghajla, födetlen
Vékonya, a' panczél lehuzódván róla, kilátszott,
Itt éré a' nyíl, 's szabadon megjárta hegyével,
'S élte' tüzét kedves fiatalságában eloltá.
Szép Dalaín eldőlt bátyjával, 's össze ütődött
Fegyvereik megcsöndültek testvéri panaszszal.
Látta, mi történik, 's elbúsúlt Ázsia' hőse,
És széles kardját tartván vágásra kezében
Vissza rohant, de amaz vadan ellene álla vasával,
'S szóla, hogy a' völgy is zengett bele, durva haraggal:
„Hölgyed enyém, ég föld sírjon bár, hölgyed enyém lesz:
Te pedig átkozz meg, 's feküdyél keseredve porodba."
Evvel elébe rohant, 's szörnyen megütötte sisakját.
Ingott az, 's nagy messze hatott csengése rezének.
Vissza ütött tüsténT fattyú Csornára boszúsan.
A' nemes Antipater, 's kardját elcsapva magáról,
Mellben, 's hóna alatt hosszú vágást teve rajta.
Itt ugyan a' dühödött bolgár' szeme' fénye lehúnyna,
És csúfos munkái közűl ez lenne utósó;
Mert iszonyú rohanásában nem győzi kiállni
A' feleségféltő görögöt, 's nem bírja csapásit.
Már hátrál; de segéd közelít pártjára, sietve
Kalpi, 's vitéz Turibán jőnek melléje csatázni,

'S a' görögöt hosszú tőrrel szurdalva fogyasztják.
Mérges oroszlánként ordít a' bús görög, és küzd.
Mély sebeit nem is érzi, előbbre tör égve közűlök.
Kalpi, 's vitéz Turibán sebesedve lehullnak előtte.
Végre lefektetik őt két részről csapva reája
Csorna, 's az álnok Emőr, ki utána kerűlve orozva
Szúr derekába dsidát, mellynek hegye köldökit éri.
Így esik el, 's szörnyen megcsördűl fegyvere testén;
Teste pedig még rázkódik, 's remeg a' nagy erőtől,
Mellyel megbúsúlt hős lelke kiszálla belőle.
A' nő, haj! nem is az, búsongó férjtelen asszony,
Elfásúl, leereszti kezét dermedve nyiláról.
Élni nem óhajt már, egyedűl még retteg az ádáz
Csorna' kaczér szándékától. Ez erőre segíti
Újolag, és boszuló nyilat indít a' lator ellen.
Megy nyila, 's Csorna' kezét paizsán áttörve megéri;
Vérzik az, és paizsát döbbenve leejti; de annál
Mérgesb, és rohanóbb vágyásit elérni remélvén.
Kit mikor a' bús hölgy látott közelíteni, képe
Elsárgúlt, 's ragyogó íjáról jobbja lefordult,
'S még csak alíg, nyitván ajakát, így szóla rebegve:
„Bellerophon, haj! Bellerophon, nem tudsz-e megölni?
Ölj meg, az ég' jósága megáld valahára helyettem."
Szánta, de meg nem ölé a' hős; hanem egyre csatázván
A' dárdás Bugarót agyon ütve leverte lováról.
Megtöri most Kallót, és büszke Lemerki' hatalmát,
'S mond a' bús hölgynek, lelkét hogy erőre vihesse:
„Oh ne remegj, kisegít minket még a' kegyes isten.
Bízzál, és nyiladat fordítsd a' gyilkosok ellen."
Szóla, 's vasát villogtatván folytatta vitáját.
De fene Csorna előtt megereszté jó paripáját
A' bús hölgy, 's futa, merre nyilást lele a' vadon erdőn,
'S már oda Bellerophon. Molkob szájába ütötte
Dárdáját, mikor ez Csornához vága vitézűl;
Csorna reá hajtott, 's testét tipratta lovával.
Most, mert vélte, hogy a' sereg e' zajgásra megindult,
'S látta, hogy a' hölgyet nem nyerheti vissza kezére,
Futni hagyá, 's hév vágyait elfojtotta szivében.
Véresen, és szomorún ment a' görögökhöz, azoknak

Mintha vad ellenség' kardjától folyna ki vére,
'S Antipatert is azok rontották volna le 's hölgyét,
Úgy szólott, 's a' kábákat megcsalta szavával:
Balgatag azt várá, hogy majd ha vasával elejti
Antipatert, hölgyét a' mély völgyekbe vitetvén
Többi vitézivel, a' görögöktől elszökik ő is,
'S kéjét Antipater' vesztével dölyfösen éli.
Igy gondolta; de a' gyönyörűség elfuta tőle:
Bűne maradt csak meg, 's méltó félelme szivében.
A' görögök nemes Antipatert meghalva találván,
Véres fegyvereit 's testét paizsokra emelték,
'S hölgyét nem lelvén, szomorún indultak el a' vad
Csorna' nyomán, kiki fenn hangon esküdve boszúját.
A' hölgyet pedig útnak eredt lova szerte ragadván
Vitte hegyen, völgyön tajtékzó szájjal az erdőn,
Végre kifáradván egy csendes völgyben elállott;
Hol mikor a' bús hölgy siralommal epedve bolyogna,
Elvesze félelem és bánat-szerzette bajában.
Erre vadász ifjú térvén így lelte meg őtet
Elbomlott hajjal, leterülten egy almafatőnél:
Íja, sisakja közel heverének bal fele mellett.
Szépséges tetemét kis sírba letette az ifjú.
Nézte soká, 's szomorú látásán könnye lecsordúlt.
Czifra palástjával betakarván port vete rája,
És puha zöld hantot, 's fiatal szép völgyi virágot,
És ragyogó íját emlékűl vitte magával,
Mellyre midőn egyedűl ligeten sétálna, gyakorta,
Szíve megindulván, csendes köny hulla szeméből.

NEGYEDIK ÉNEK

Mint mikor a' juhokat zúgó habok ellen ereszti
A' sietö pásztor, vagy előttök az esti homályban
Róka fut el: fele megfordúl, fele történt előbbre.
A' szilajabb kosok állnak elől szarvakkal erősbek
'S bátrabbak lévén, a' többit félelem űzi,
És az egész falkát buta zűrzavar éri miattok:
Bodrogi harcza után meglévén törve dagálya,
A' görög, és bolgár tábor most így vala: soknak
Vissza dobog szive honna felé; más menni kivánna
A' gyámoltalanúl maradott jó lelkü szülékhez.
Némelly társairól gondol; sok ohajtja mosolygó
Gyermeke' játékát, 's fiatal deli nője' szerelmét.
Másokat a' rohanó magyarok' nyila meg nem ijesztett,
Ütközetet várnak, köszörűlik az érczeket, és nagy
Fennyen igér szájok diadalt fejedelmi Zalánnak.
Mind e' közt fene gyűlölség, 's szívbéli boszú forr,
'S félelem, és szégyen. Viddint, noha sokra halált szórt,
Szégyene marja nagyon. Valamint kebelébe huzódván
Kurta kigyók marják a' parton csendesen alvót,
A' ki hogy álmából vesztő kinjára fölébred,
Nyög, forog, és ordít; de baját nem tudja kerűlni . . .
Ázsia' népe vezértelen áll, 's mély búba merűlve
Rejti gyanúját még; de boszú' tüze gyúlad erében,
'S kész az egész tábort vassal földúlni haragja.
Csorna setét bünben sanyarú gondokkal evődik.
Hát fejedelmi Zalánt, mi nehéz bú' fellege nyomja?

„Vissza tehát? hah! vissza verék, így szóla magában,
A' bolgár sereget, mellynek legjobban örültem!
'S most mire várjak még? Te kevély nap hunyj el előttem,
A' fejedelmi Zalánt földig megalázva ne lássad."
Monda, 's kerülte szemét mindennek, rejtve maradván
Belső termeiben, hol nagy dárdája Reánnak
Függ vala régi szegen, 's tarajos hadi sárga sisakja,
'S a' szörnyű kardvas, 's bikabőrös pajzsa fölöttök.
Most ezeket henye békében por, rozsda emészti;
Mert soha nem jutnak, noha birja, kezébe Zalánnak.
Mind e' közt féltette Philó, hogy tábora belső
Zendűlés által megbomlik, 's vagy nyomorultan
Vész el hír nélkűl, vagy harcztalan a' hazaföldre
Vissza szökik, 's őt mindenkép nyomon éri gyalázat.
Sok forog elméjén. Végez, meg' vissza kerülget
Első gondolatin. Hogy Viddin társa' tanácsán
Tőle külön hadat indított a' bodrogi síkon,
Nem vala szíve szerént, sőt megtiltotta először.
Engede végre; de most azok ellen gyúla haragja,
Kik vad erőszakkal meg merték törni tilalmát.
Ez vala rettenetes Viddin, 's a' nyugtalan ifjú
Csorna, ki lázított sokat a' rosz harczra leginkább.
Szólna; de Viddinnek lelkét jól ösmeri: feddő
Szóval azért nem mer közelíteni a' nagy erőhöz,
Rejti tehát mérgét, 's ravaszúl elszánja dícsérni,
Kit legyalázni akart. Fő gyűlést rendel: azonnal
Megtelik a' nagy tér. Daliák, és harczi vezérek,
Hátrább számos nép jőnek tolakodva. Zsibongás,
'S tompa moraj terjed tüstént, mint éj' szele' fúttán
Lenni szokott a' nagy tavakon, hol barna özönnel
Fölzúdúl a' víz, 's partját közelíti morogva.
Űl legelől aranyos székén a' fejdelem; aztán
Ossa vidéki Philó, távolb más harczi vezérek:
Szemközt, 's hátúl a' népség áll nyugtalan észszel.
Kis váratra Philó fölkél, 's int messze: kezében
Fenn ragyog a' szép kard. Látják, 's hallgatnak azonnal,
Ő pedig elrejtvén kardját nagy hangosan így szól:
„Bőtermő Alpár' fejedelme, 's ti harczi vezérek,
Bolgárok 's görögök, legyetek szavaimra vigyázók.

Úgy hiszem én, mikor ellenség közelíti hadunkat,
Nagy, 's rohanó, valamint a' szerte dicséretes Árpád,
Nem kell szaggatnunk seregünket gyenge csapatra;
Mert az erő kapcsolva nagyobb, ha megoszlik alább száll.
Tiltom azért, valamennyi vagyon, mindennek ezentúl,
Hogy hírem nélkűl seregét vigye bár mi dologra,
Vagy rablásra, vagy ál hírből csatatérre vezetvén . . .
De, fejedelmi Zalán, te is a' bús gondokat űzd el.
Majd ha egész hatalommal ütünk a' büszke magyarra
Nem fog örülni, tudom, napjának, mellyen az ősi
Szűk honnból nyugat' orma felé vesztére megindúlt.
Most ugyan azt hinnéd: hogy veszve van a' mi szerencsénk;
Hogy hős Antipater oda lett viadalmas Izácscsal;
Még is hallhattad, Viddin' hadi tette kipótol
Mindeneket. Ne is aggódjál. Ő, a' ki legelső
Bajnoki nagysággal, 's egyebek közelítve hasonló
Hősim, ama' gőgös hatalomnak végire járnak."
Szóla, de ősz Notaras nem tudta javalni beszédét.
Fölkel azért, és mond feddődő szókra fakadván:
„Máskor ugyan te, vezéri Philó, bölcs szózatot ejtél,
Most pedig eltévedt elméd, mikor ennyi görög közt
Első helyre tevéd Viddinnek harczi hatalmát.
Nézzed bár Schediost, 's a' bátor spártai Hermest,
Karddal erősebb az, győzőbb ez dárdacsapással;
Észre pedig sokkal főbbek Viddinnek eszénél,
Annyira, mint hogy' az ég magasabb az olümpi tetőnél.
Mert ki nem érti? Gonosz harczot kezdett ez imént is,
'S fattyú Csornának kész volt befogadni tanácsát.
Látta pedig minden jó szem, hogy vissza huzódott,
Ég, és a' vérrel beborúlt föld látta futását.
Bajnok Izács oda vész torlatlan dőlve porába,
'S a' nemes Antipater, s' mind ez láttára esik meg.
Én ugyan inkább a' tenger' fenekére borúlnék,
'S jobbom előbb lobogó tűztől megemésztve lehullna,
Mint sem megtérnék bajtársam' eleste után is.
'S vajha csak annyi erő rejteznék agg kezeimben,
Mint mikor elvertem házamról Lerkü' hatalmát.
'S a' gyilkos Temerét, ki orozva ütötte le kedves

Ősömet, agg Peleüst. Az én ifjúi koromnak
Láng szakaszán dobogó lábbal kergetve lehajtván,
Kopjával megütém Strimon' hullámai mellett.
Hol mikor egy karját a' szívós kopja letörné,
Megrendűle, 's hanyatt a' könnyű habba lefordúlt.
Átkoza még ott is, de betömték szája' szidalmát
A' zúgó Strimon' hullámai. Ott vesze, 's testét
Vad halak' étkéül becsavarta fenéktelen örvény.
Oh de minek szólok múltakról? Antipaternek
E' remegő vén kar már gyenge boszulni halálát;
Gyenge! szivem bús csak; mert kedves volt neki a' hős.
Őt még, mint csecsemőt, láttam kegyes anyja' ölében,
'S emberré nevelém, hogy most itt veszne szegényűl . . .
Úgy de te, bölcs kormányu Philó, mint kezdted, ezentúl,
Tiltsd meg mindennek, hogy tétova menjen erőtlen
Harczaival megrontani a' diadalmi szerencsét.
Inkább, mint illik, ha vezér, népére ügyeljen,
Azt biztassa, lovat, fegyvert forgatni tanítván.
Lóra, ha köz bajnok, 's rontó fegyverre vigyázzon,
És köszörülje vasát, 's hallgassa vezére' parancsát.
Igy lesz, mit tennünk, míg a' rohanó had előjő,
És nem kell külön a' veszedelmek elébe szaladni;
Eljön az úgy is utóbb, 's a' bajnok lel hadi munkát."
Szóla 's leült, de boszús szívvel rég álla helyében
Rettenetes Viddin, 's csak alig zabolázta haragját.
Ége setét arczán szikrázó két szeme, mint ég
Két haragos csillag barnás felhői homályban.
Szóla vadúl, és a' gyávák reszkettek előtte:
„Ostoba vén Notaras, te dicsekszel eszeddel, azonban
Meg sem gondolod azt, hogy majdha porodba ledöntlek,
'S hangos gégédet megmetszem, megszakad a' te
Bölcs eszed is, 's nyelved nem fog dicsekedni fölöttem.
Sőt némán dőlsz el, mint szinte ha pásztora vágja
A' ligeten bőgő barmot vas fejsze' fokával,
Némán fetreng az, 's többé nem bőghet az erdőn.
Hát ha ugyan tizszer, vagy százszor lenne is elméd
Bölcsebb másénál, senkit te boszontva ne mocskolj.
'S még ha talán valahára gonosz szó jőne belőled,
(Mert csak szólni serény; de egyéb jót tenni csekély vagy)

Tudd meg, utósó az, 's a' díszes Tempe' határin
Nem hallják szavadat fiaid, 's unokáid azontúl."
Jól el sem végzé, már ellene zúg vala minden
Fő görög, és hangos moraj indúlt a' seregek közt;
Szólni pedig nem akart még ellene senki is. Ekkor
Egy dühödő csapat Antipater' hű népe közűl jő
Nagy hevesen, 's fattyú Csornának kéri halálát.
És Lamias szomorú képpel, mint éjjeli bús rém,
Lép ki közűlök, 's szól, keze kardján reszket azonban:
„Bölcs kormányu Philó, 's ti dicső nagy harczi vezérek,
Ha nemes Antipatert, valamelly tisztelte közűlünk,
Most, mikoron meghalt, adjunk neki jobb nevet, és hírt.
Engemet ő kegyesen mint gyermeket elveve, 's táplált
Ön hajlékában, 's vala jó vezetője hadának.
Most pedig őt soraink mellől fene Csorna kicsalta,
És megölé gonoszúl katonáival a' vadon erdőn.
Ott vesze szép neje is daliás nagy Bellerophonnal,
'S mind ezt Csorna tevé, most hát érette lakoljon,
És temetési torúl legyen étke az éhes ebeknek.
Antipater' sírján kell néki elesni kezünk közt.
Adjátok ki legott; búnk, 's a' hős' vére kívánja."
Monda 's haraggal emelte kezét, és kardja, kezével
A' mint fölrándúlt, nagy zajjal csörrene vissza.
Mindnyájan bámultak ezen; de gonosz szive forrván
Erre felelt heven a' mérges deli termetü Csorna:
„Jöjön bár, ki halálra siet, kísérteni, jöjön!
És te mivel bús vagy, búdat megszerzem azonnal,
Árúló Lamias, ha szavadnak végire nem mégy."
És ekkor valamennyi görög neki zúga dühödten;
Ő pedig a' ragyogó kardot tartotta kezében,
'S megréműlt, de felé indúlt pártjára szegődvén
Rettenetes Viddin, 's rivadó szava zenge közöttök:
„Senki kezét bajnok Csornára kitenni ne merje,
Vagy tüstént ellenségink' örömére csatázunk
Egymás közt, 's iszonyú öldöklés végzi pörünket.
Én ugyan azt leütöm, ki közel mer jőni haraggal,
És szeme' víg fényét kezeimmel örökre eloltom."
Monda, 's boszús karját a' rajta ütőkre kitartá.
Spártai Hermes volt balról mellette. Ez is most

Ellene szólt hevesen, 's hosszú dárdája kezében
Állt rendületlen, mint egy magas ídai szálfa.
A' feketés Schedios lépett vele közre 's merészen
Állt fegyvertelenül vont fegyverek ellen, azonban
Hátrált mindenik, ő pedig így szólt hangos ajakkal:
„Elbüszkült gyermek, 's te ki szép hírben vagy erőddel,
Haemosi nagy Viddin, ne reméld, hogy mindenikünket
Elrémít fennyen villongó fegyvered' éle;
Ám de heves társak, ti se üldözzétek az ifjú
Bajnokot oktalanúl, vétkét bizonyítani kell még,
Aztán szenvedjen; de ha mostan ezekre idő nincs,
Álljon elő, 's kettős viadallal mentse hibáját,
Vagy veszszen, mint a' sors' istene rendeli dolgát:
Ím én mindenitek' láttára vivok vele, jőjön:
A' nemes Antipater méltó, hogy ez áldozat essék."
Szóla, 's reá zúgott javalólag az ostoba népség.
Csorna pedig megfélemlett, de kiszálla sietve
A' fejedelmi Zalán székéből, 's szóla szomorgón:
„A' nagy igéret után így tesztek-e búmra, vitézlő
Bolgárok, 's görögök? Bár inkább hagyjatok el mind
Hogy vég vesztemnek ne lehessen senki tanúja!
Oh de mit is mondék? Ellenségimnek alatta
A' dobogó paripák port vernek földemen: íme
Itt van vég napom, és nincs a' ki segítene rajtam.
Ám legyen, elveszek én, ha boszúsak rám az öröklő
Istenek, elveszek én, 's majd földem' puszta határin
Megtipor a' rohanó bajnok, ki letépi dühödve
Véres fegyverimet, de ti bár haza térjetek innen,
Visszavonó katonák, meg fogtok adózni Zalánért."
Szóla, 's kiment tüstént haragos, bús képpel előlök,
Elbámult a' nép, mikor ezt szemlélte 's ijedten
Nézett a' sebesen rohanó magyaroknak elébe.
Szégyenlette Philó, hogy meg tuda rende bomolni,
Forrott mérge, setét lőn homloka, 's ránczba huzódott
Két szemefénye fölött. Valamintha fölűl az egekben
Gyenge homály lebeg a' nap előtt s' még látni világát
A' nagy tengerben; de körűle setétedik a' víz,
És haragos habokat fodorít rá mély fenekéből,
Ekkép szálla Philó' képére haragja szivéből:

„Erre jutottunk hát?" így szólott „csorda ez inkább
Mint hadi nép 's én illy népet viadalra vezessek?
Jól vagyon, elvezetem; mert meg kell térni nevünknek,
Melly már csuffá lett; de vezéri szavamra kimondom,
S' a' magas istennek fölségire esküszöm, egyben
Meghal az, a' ki parancsomnál mer tenni különben.
Menjen azért kiki, 's tartsa helyét a' tábori rendben
Hogy mikor arra megyek, jól fegyverkezve találjam."
Szóla, 's nem is mertek most ellenkezni szavával.
Ment kiki, és fegyvert, paripát készíte serényen.
Ekkép csillapodott, nem szünt a' párt' dühe: titkon
Forrott még, 's a' fegyver alatt lappangva nagyobbúlt.
E' zajogás közben megtért hű Kladni, szomorgó
Társaival; mint a' sír' éje, borult vala képe,
'S monda rebegve: „Zalán, végső unokája Reánnak,
Oh fejedelmi Zalán, fuss innen az ősi telekről:
Mert temetőddé lesz; fuss, vagy nem hallod amonnan
A' zúgó tábort, 's pusztító fegyvere' hangját?"
Monda, 's boszús lön rá Alpár' fejedelme felelvén:
„Hát te is ősz ember keseríteni jősz-e bajomban?
Most mikor össze fogott minden gonosz ellenem, és az
Istenek elhagytak, keseríteni jősz-e te is még?
Veszni fogok, de te sírni ne merj szemeimnek előtte.
Sírni fog a' bús hölgy elesett jegyesének utána,
Sírni fog a' gyermek haldokló atyja' halálán
Gyászba borúlt küszöbén, de mig élek szánni ne merjen
Senki is, agg siralom ne gyalázza Zalánnak elestét."
Végzi, 's parancsokat ád, hogy gyűljenek össze vitézi
'S a' heverő fegyvert gőggel leragadja faláról.
Fenn vala még a' nap, 's híg felleget űzve világolt
Díszes egén, mikoron, mint egy deli sas sereg, Alpár
Elleniben telepedve megállt a' puszta mezőben
A' rohanó tábor. Nem sokkal utána jövének
Meghítt társaik is. Valamint mikor a' vizek' árja
Két külön ágra szakad, 's egyikét mentében elállja
A' besodort kőszirt; az gyűl, haboz, és zajog egyre,
Majd kicsap árkából, 's megfogva lefútja töretlen
Ösvényét; 's mellytől elvált, azon útba csap ismét,
'S abba fejér tajtéku vizét mormolva vegyíti:

Bús hadi dalt zengvén lassú diadalmas ajakkal
Igy jöve Tassal elő a' véres bodrogi tábor.
Sok búsúla vitéz társát nem lelve közöttök,
Némellyik nagy Hábornak tudakozta csatáit,
Kún Edömért keresék mások, sokan ifju Laborczánt,
Legtöbb a' nyilazó Tarczalt keseregte szivében.
És mikor a' daliák, 's kaczagányos harci vezérek
Nagy lelkű Árpáddal együtt tanakodni valának,
Istenes Und kezdvén legelőbb így szóla közöttök:
„Fejedelem, 's ti derék buzogányos szittya leventék,
Valljon hős rokonink, kik győztös harczban elestek,
Bodrog' szép táján temetetlen fognak-e veszni?
A' deli Hábort, és Edömérnek bajnoki testét,
A' nyilazó Tarczalt, és kellemes ifju Laborczánt,
Férgek emésztik-e hogy honnért tusakodva kivesztek?
Oh bizony igy komor éjjeleken fejeinkre lebegnek
A' nyomorult lelkek, 's álmunkat sírva szakasztják.
Nemde Kiónál is temetésünk félbe szakadván
A' zivatar' dühödése miatt, Hadur isten ijesztett,
'S éji lidérczképen szakadott seregünkre haragja.
Küldjetek inkább egy csapatot, melly fölszedegesse
Elszórt tagjaikat, és csillagi gyenge sugárnál
A' habozó Bodrog mellett szűk sírba temesse.
Én ugyan igy vágynék meghalni, ha vég napom eljő,
Hogy csendes mély sírba tegyék a' harczi mezőről
Testemet, és főmnél buzogányom' gombja heverjen.
Vagy pedig azt fiam, és unokám hordozza csatáin,
'S véresen, és győztös kézzel függeszsze falára."
Igy szólt, és javalák szavait zajt ütve baráti.
'S várták mit mond a' seregek' fő táltosa Kárel;
Az komolyan fölemelte fejét, 's rá inte; de tüstént
A' lobogó tollú haragos Csörsz' apja, merész Kund
Álla elő, 's vadan és akadozva beszéle imígyen:
„Jókor gondoltok temetést. Bátor hadi munkát
Várnak az elhunytak, 's ellenség' vére' patakját
Ontott véreikért; de nem illy temetői siralmat.
Őket majd az erős viharok temetik be fövénynyel,
Vagy zuhogó zápor csendes Bodrogba lemossa,
Mink pedig itt addig harczoljunk bátran, erősen.

Igy kívánja Hadúr, 's egyedűl így kedveli népét.
Engem ugyan bár éh farkasnak gyomra temessen,
Vagy heverő poromat vad szél ragadozza magával,
Nem bánom, ha dicső viadalban eleshetem egykor."
Végzi, 's kemény kardját magasan fölnyujtja az égnek,
Ellenségei' romlását vadan eskve magában.
A' lobogó tollú Csörsz áll mellette, 's leszegvén
Tornyos dárdáját komoran figyel apja' szavára,
'S zúgva körűl állják javalólag az ütközetértők.
Mond pedig a' seregek' fejedelme, dicséretes Árpád:
„Nem szükség vetekedni tovább, ti vezéri leventék.
Mindketten bölcsen szólottatok. Úgyde tanácsosb
Adni halottaknak vég tisztességet ezennel,
Mint Hadur istennek botorúl elvárni haragját.
Egy csapat, úgy tartom, hát elmehet esti homályban,
Hogy ne gyanítsák meg, 's mikoron hideg éjjeli fénynyel
Fölragyog a' tele hold, az elesteket egybe takarja,
Halmot emelvén ott, 's áldozván barna tulokkal.
Onnan Bodrogköz' szigetébe siessen azonnal,
'S födje az elgyengűlt daliákat, hölgyeket, apró
Gyermekeket, kik azon tájon gyülekezve maradtak.
Menni pedig fog ez uttal az istenes Und' fia: úgy is
Bajnoki híre betelt az utósó szörnyü csatával."
Szóla, 's parancsolatit javalák valamennyi vezérek.
Űlt Ete hős egyedűl zöld sátorboltnak alatta.
Mély vágás nem volt testén; de körűl vala sebbel.
Dárdacsapás sajgott fájdalmasan égve bokáin;
Czombja szurást vett, és keze, melle, bal oldala vérzett;
Vére lefolyt testén, és a' por alatta megázék.
Ezt mind elkötözék füvet értő férfiak. Így ült
'S Ármány' rémképét, 's az ijesztő éjjeli bolygást
'S harcza' nehéz napját hányá türödelmes eszében.
És ámult szörnyű veszedelmén, mint ki setétes
Éjjeleken komor álmaiból serkenve csodálja
A' tüzesűlt tarajú sárkányt, vagy bojtos oroszlánt,
Mellyeket álmában látott ordítva rohanni,
És még írtózik, 's félig hiszi álma' csodáit:
Igy Ete még borzadva tekint harczára; de hála
Ébred hű kebelén, hálát zeng ajka Hadúrnak.

„Isten! erősebb, mint földön valamennyi halandó,
A' ragyogó napnál, 's tengernél karral erősebb,
Hála, dicsőség, és áldás neked a' magas égben.
A' szeleken rohanó Ármányt megalázta hatalmad,
'S a' fogadott iszonyú veszedelmet elűzte fejemről.
Hála, dicsőség, és áldás neked a' magas égben!"
„Oh ha felőlem hall szép szőke leánya Hubának,
Mint fog örülni, 's köszönni neked; mert általad élek,
Mint fogok én is örülni, ha őt ép karral ölelvén
Rám dobogó kebelén boldog szerelemre hevűlök.
Égi Hadúr isten, te ne hagyj ezután is el engem!
Légy velem a' hadakon, 's csendes békében azonkép,
Áldalak én holtig, 's valahányszor ez év' szaka megjő,
Áldozatúl dobogó lovaim' legszebbike veszszen."
Ekkép zenge Hadúr istennek hős Ete hálát
Sátora' belseiben, mikor ifjú társai jöttek:
Csörsz, Lehel, és barnás Csongor, magzatja Veleknek.
Kikre, midőn nézett, megörűlt lelkében az ifjú.
És azok elmondák, Árpád mit végze szavával;
Erre pedig nagyon elbúsúlt, 's bánatra hajolván
Földre sütötte fejét, és monda keserves ajakkal:
„Haj! bizony itt gonoszúl vezet ismét csalfa szerencsém.
Újra ki kell Árpád' harczából messze maradnom.
És ti Lehel, Csongor, 's te merész Csörsz, szüntelen a' nagy
Harcznak híre után vigadozva siettek előlem?...
Menjetek. Ép karral nem volnék most is utósó,
Megsebesedve pedig, mint van jobb része karomnak,
Nagy hadi munkákat nem tudnék tenni; de a' hűlt
Testeket eltemetem szép csillagi gyenge sugárnál.
Majd nekem is, ha talán leterűlök puszta mezőben,
Tisztességet adand legutószor egy ifju levente,
'S dombot emel tetemimre futó kis völgyi pataknál ...
Menjetek! Ójon meg villongó kardja Hadurnak.
Adjon erőt nektek, veszedelmet az ellen ütőknek."
Monda, 's barátságos jobbját nyujtotta Lehelnek,
És nyujtotta merész Csörsznek, 's búcsút veve tőlök.
Csongornak nyujtá végtére; de nem veve búcsút
Tőle, hanem kérvén mondá: „Magzatja Veleknek

Jőj ma velem, ha te jősz, örömestebb elmegyek én is.
Jőj velem, és kísérj bajtársi karoddal utamban."
A' viadalt báná Csongor; de barátja' szavának
Engede, 's ment fegyvert, paripát készíteni tüstént.
Igy végzének ezek, 's Ete hős egyedűl vala ismét.
Fáradozása után érzéki leszenderedének,
És aluvék mélyen; látott pedig álma' utólján
Egy ragyogó képet, valamint volt képe Hadurnak,
Melly is előlebegett a' híg levegői határból,
'S messze világos lett a' tájék, merre leszállván
Szörnyü sebességgel földrázó fegyverivel jött.
Inte; de nem szólott alvó kaczagányos Étének,
'S kardja midőn vágott, a' zúgó Bodrogot érte.
Háromszor vágott, 's mindannyiszor arra jelentett.
Ébred az ifju, 's csalárd álmának kergeti képét.
Istene nem jelenik: de megújúlt bajnok erővel
Ver szive, 's teste vidám épségben kel ki sebeiből.
Mellyre midőn könnyen érezné tagjait, indúl,
Sürgeti társait, és készűl utjára serényen.
Árpád, a' rohanó seregek' nagy lelkü vezére,
Ütközetét bajtársaival más napra halasztja.
Megy kiki, 's rábízott dolgát végezni törekszik.
Őröket állít Kund, 's a' tábort óva kerűli.
A' leleményes Csomb élelmet rendel az éjre:
Tulkokat, és juhokat, 's szüretét a' régi hegyeknek.
Fát hoznak mások. Reng, zúg, ropog a' vadon erdő
Nagy fejszéik alatt, 's fahalom kél sorra helyenként,
Melly kivilágítand a' barna homálynak öléből.
Bors ott, hogy tova járt, egy szarvas ünőre találván
Űzte heven, hogy majd megvendégelje vezérét.
Vérzett a' vad már; de nyilát még vitte nyakában.
Űzte tovább is Bors, 's már társai messze maradtak,
Ő futa egyre ohajtván a' kis ünőnek erőtlen
Tagjait, és bőrét, melly szép vala, 's gyenge növésű;
A' vad ünő pedig olly könnyen, mint a' hegyi szellő,
Ment, kis lába alatt még a' fű' szála sem ingván,
'S mentében nyomait szép ifjú vére borítá.
Túl a' rengetegen szemközt nagy bátran elálla,
'S már a' hős dárdát készűle hajítani, mellyre

Még közelebb járult az ünő, 's oda nyujtva nyakával
Gyenge fejét, így szólt csábító asszonyi hangon:
„Oh bajnok, szünjél kergetni, magam jövök immár,
Vedd nyiladat, mellyet lőttél, vedd vissza nyakamból."
Vissza vevé, 's elbámúlt Bors: könnyűlve megugrott
A' kis ünő akkor, 's födözetlen gyenge leány lett.
Éjszaki hóhegyként, mellyet nem bánthata lábnyom,
Sem ragyogó napfény, itt állott ékes alakja.
Mint a' parti virág, kékellett szép szeme fénye,
'S kis kerek ajkán a' szerelem' rózsája mosolygott.
Balról által volt szögszín haja vetve előre,
Mellyet baljával pihegő mellének alatta
Tart vala, 's térdiglen befödé ágyéka' szemérmét.
Jobbjával mutogatta sebét, melly tiszta nyakának
Hattyu fehérségét vékony pirulattal elönté.
Ekkor Borsot az ámúlás izgatta, 's imígy szólt:
„Lányka, ki vagy te, hogy a' természet' alakja megolvad
Kényed alatt, 's könnyen mutogatsz tündéres enyelgést?
Mért csaltál ide, társimtól mért tartasz el engem?
Nem tudod a' viadalt, mellyet fog párduczos Árpád
Büszke Zalán ellen görögök' vesztére viselni?"
„Jól tudom én" felel a' csábító lányka „de téged
A' boldog szerelem' nyugodalmas karja fog el ma.
Jőj el azért te is, engedvén szerelemnek, ölelj meg.
A' hegyeket birom én, Jég, és hó enged erőmnek,
És csikorogva leszáll, ha kivánom, az éltes oromról.
Ott lakozom; de szivem forrón ver az édes örömhöz,
'S kölcsönös érzéshez. Jőj el hát, csendes az este,
Csillagi szép fénynyel bujdosva forognak az égen,
És szerelem' hangján suttognak gyenge fuvalmak.
Jőj el, az ércz fegyver ne legyen gátlója szivednek:
Százszor erősebb lészsz karaimból vissza menendő."
Igy szólván nyujtotta kezét, melly szebb vala minden
Földi leány kéznél. Csendes lett ekkor az este,
Csillagi szép fénynyel bujdosva forogtak az égen,
És szerelem' hangján suttogtak gyenge fuvalmak.
Minden bájos lett az enyelgő lányka körében.
Állíthatlan erő vonzá Bors karjait: egyben
Ált ölelé a' lányt, 's kiveté a' harczot eszéből.

Szinte megérzé már kebelének erős dobogását,
'S ajka hevét, mikor a' lány megrázkodva kifejlett,
'S lassan odább lebbent, mint egy kísértetes árnyék.
Onnan is ámító hangon csalogatta vitézét;
Az pedig a' szégyen' 's harag' indúlatja' hevében
Vette nyilát, 's gyorsan csábítójára kilőtte.
Véresen elment a' sietö nyíl, és nyaka' bőrét,
Melly egyedűl sértést szenvedhete, újra megéré,
Mellyre sikoltva szökött a' lány, és szíve vadulván
Hév fájdalma miatt hangos sírással elindúlt.
Nagyra, minő a' legfőbb bércz, olly nagyra dagadván
Ment agg Fátra' hegyén, 's sziklái zörögtek alatta.
Végre megállt, 's Kríván tetején keseredve leűlvén
Jajgata szüntelenűl: szörnyűkép harsoga hangja
Végig az ősz Kárpát' sorain, 's zivatarba szedődvén
Záporként lecsapá a' nagy tengerbe siralmát.
Igy büntette Hadúr, ki vitézét csalta hadaktól.
Bors pedig a' síkon kedvét elvesztve bolyongott
Hasztalanúl, 's a' táborhoz nem juthata többé.
Társai várják őt künn, és a' tábori helyben,
'S hívén, hogy megtér, dolgokhoz látnak erősen,
'S a' farakást ide is, tova is jó renddel elosztják.
Állnak egyéb katonák csapatonként, és veszik, adják
Harczi parancsaikat. Paripáik fékesen állnak,
És meg-meg csördűl a' fegyver erős kezeikben.
A' nap alá száll már, halványodik arcza' világa
A' zajgó nyomorúlt földnek közel érve határit.
Áll egyedűl Árpád egy csendes kis halom' ormán.
Nézi körűl a' sík tájékot, az elleni tábort,
Melly sokaságával mozog a' nagy téren előtte.
Lelke magas képzelmekkel forog a' nagy időben,
Annak előbbi, 's jövő tüneményit látja lebegni,
'S titkos imádságot mond hála-buzogva Hadúrnak.
Barna haját, 's vállán tarkáló párducza' szélét
A' sietö szellő kapkodja, 's aranynyal elöntött
Fegyvere' szép fényén halványan reszket az alkony.
Néz iszonyodva reá a' pezsgő elleni tábor.
Egymást kérdi heven, 's a' kérdés közben elámúl,
A' mint látja felén rettentő kardja' világát,

És daliás tetemét magasan fölnyúlni toronyként.
Nézi Zalán bús várából, és Kladnihoz így szól:
„Kladni, te megjártad seregét a' büszke magyarnak,
Szólj, ki az, a' ki amott egyedül áll a' halom' orman?
Párducz inog vállán, 's ide látszik fegyvere' fénye.
Olly daliás képet mutat ez, mint hírnek utána
Gondolom Árpádot, kit nemze Ügek' fia, Álmos,
És kire mindenek azt mondják buta vélekedéssel,
Hogy daliás iszonyú képét ki nem állja halandó;
Én pedig útálom, mint a' lator éjjeli farkast."
Erre felelt tüstént szomorún hű Kladni urának:
„Jaj! bizony a' hírből igazán ösmerted el őtet.
Árpád, a' győző seregek' fejedelme az ottan.
Láttam rettenetes karját kardjával emelve,
Mellyel népének mikor int vala könnyü lováról,
Azt véltem, hogy csattanik a' levegőben utána,
És beszakad földünk, valamerre dobogva lenyargalt.
Csendes egyébkor, 's a' kegyes égre hasonlatos arcza.
Népe vadabb, 's egyedül ő tartóztatja haragját.
Oh de reánk vad lesz; mert meg van sértve szavunkkal."
Mellyre boszús fejedelmi Zalán igy szóla viszontag:
„Hah! remegő öreg, és vadsága ijeszthet-e téged?
A' delelő napot az többé nem fogja megérni,
'S népe szelídebb lesz, mint a' füves éjjeli sírdomb."
Igy szólt, és büszkén végig pillanta gyülöngő
Bajnokain, 's tenger bolgár, 's görög ezredek' árján,
'S állhatlan lelkén félelmit elölte haragja.
Még is imádta Hadúrt Árpád a' kis halom orman,
És ragyogó arczán forró könycsepje lecsordúlt.
Hír égett hevülő kebelén, 's új honna' szerelme.
Értetek, oh új honn' keresői, fohászkodik ő most,
Már született hősök, 's születendők, értetek ég ő,
'S harczi vitézséget kér a' hadak' istenurától.
Meghallgatja Hadúr, és ád hadi szörnyü szerencsét,
Melly sok bajba kerül, 's a' nemzetet untalan űzi,
Melly véres hadakon forog, és nem lelheti nyugtát,
Nem boldogságát; de remegnek előtte, utána,
'S fél Europának megrendül tőle hatalma.
Harczi szerencsét így kért és nyere párduczos Árpád,

'S a' mint szikrázó karddal rá inte Hadisten,
Reszkete ég, és föld, 's a' földnek büszke lakói,
Csak maga Árpád nem, nagy erőt érezve szivében.
'S a' ki szilaj nemzetségét ösmered, az ádáz
Harczok' fergetegét láthattad rajta; de csendes
Békenapot keveset számlálhatsz gyászos egében.
Már ekkor nyugaton lemerűlt a' sárga verőfény,
A' fejedelmi magyar most össze hivatta vezérit,
'S táltosait, 's így monda nekik fölszólva közöttök:
„Férfiak! alkonyodik. Tüzetek most keljen az éjnek
Űzni setétségét, 's melly áldozatunkat emészsze,
Egy farakás álljon közepettünk rakva Hadurnak.
Vendégséget ütünk azután, 's kiki zengje csatáit:
Dallal hadd muljék a' nyugtalan éjnek unalma.
Mert szemeinket előbb nem zárja be kellemes álom,
Mint a' büszke Zalánt megalázzuk vára' falánál."
Hangosan így szólt ő, és mindenik engede szónak.

ÖTÖDIK ÉNEK

Távol azonban az éj' szörnyű veszedelmei dúlnak,
Elkomorúl rajtok szép csillagos arcza az égnek,
'S vad zajgásaikat szomorúan vissza morogja.
Oh ha tovább mennem szabad a' nagy tábor' öléből,
Elmegyek a' földet pusztító néma halállal,
Felfödözöm véres mezejét hideg éji homályból,
'S rajta kitüntetem a' holdnál ordítva czivódók'
Harczait és a' holtaikért tusakodva veszőket.
Hallván a' földnép, hogy az alsó tájra huzódott
A' fő tábor, erőt, 's szívet veve, 's forrva dühében,
Merre magyart telepedve tudott, oda zúga hegyéről,
'S öldöklő kezeit gyarló öregekre, fiúkra,
És gyámoltalanúl maradott hölgyekre vetette.
Bodrogközbe rohant legelőbb; de zajos vala jötte,
Mint a' fergetegé, melly még a' bérczeken űl, és
Már iszonyú morajját hallják a' puszta' lakói.
A' bodrogköziek hallák, hogy zúga vidékök,
És kiki, mint tuda, ment, bujdosva kerülte halálát.
A' hegyüregbe vonúlt némelly; sok bolyga az erdőn;
Sok Bodrognak eredt, 's hídján át omla zsibongva;
Volt, ki setét vizeit lappangva meguszta az éjben.
Másokat a' dühödő pór népnek elére haragja,
Kik lehajolt fejjel szomorún egymásra halának.
Jókor ment Huba, 's fogta Bodort, és fogta kezénél
Gyenge Szömért; deli Hajna pedig mene nyomban utána,
'S már bús ösvényén a' zúgó Bodrogot érte.

Szólítván Hajnát, szólítván rendre cselédit,
A' szűk gyenge bürün félelmes lábbal elindúlt.
Igy át vitte Bodort, és kezdé vinni Szömért is.
Ekkor erős hangon megdobban utánok az ösvény,
'S szó- és fegyverzajt harsognak vissza az öblök.
Megfélemlik ezen, 's viszi gyorsan gyenge leányát,
Elsiet, és sajnos vesztségét sejtve csak akkor
Jajdúl el, mikor űzőit nagy messze kerülvén
Mérgök elől eltért, és nem leli a' deli Hajnát.
„Haj! mi kemény vég ez, mi gonosz kéz hajt ide engem?
Agg fejemet sietek megmenteni; 's veszni felejtem
Lányomat, a' szeretett Hajnát, fene latrok' ölében."
Így szólván keseredve ledől egy szikla' tövénél,
Mert agg lábai már nem birják vinni; körűle
Nyögve siránkoznak kedves fia, lánya, cselédi.
Kérdi Bodor, vele kérdi Szömér: apa, Hajna hová lett?
Nem felel az, hanem a' sziklához nyomja keservtől
Kába fejét, fölnéz a' csillagos égre merően.
Háromszor fölkél elszánva keresni leányát,
'S háromszor rogy vissza szegény a' szikla' tövéhez:
„Nem mehetek, vad szikla te légy, légy erre tanúm ég!
Nem mehetek; de te, hű Szakadár, menj gyorsan utána,
És ha lator kézben lelvén nem mentheted, öld meg."
Monda, 's reá nyögtek síró fia, lánya, cselédi.
Hű Szakadár pedig elmenvén sírt éjjeli utján,
'S hasztalanúl bolygott a' csillagi gyenge világnál.
Látta Hadúr e' fájdalmat, megszánta vitézét,
'S szóla legottan az Álomnak, hogy menne le hozzá,
Enyhítné fájdalma' hevét, biztatva reménynyel.
Éjszakról tüstént a' kellemes Álom alászállt.
Szép aranyos szegetű szárny inga suhogva nyakánál.
Hosszu setét hajait hamuszín koszorúja keríté,
'S könnyen gombolyodó híg barna köd úsza nyomában.
Tart vala lágy iratos szövevényt betekerve kezében,
Mellynek egyik lapján víg hajnali színben elöntve
A' boldogságnak vidor ábrázatjai tűntek;
Másikon állt a' bús sanyarúság' képe sötéten.
Ott a' búsan ülőt meglepte szelíden ölelvén
A' koszorúzott hölgy, tarkás rét' csermelye' partján;

Ott a' távol eső meglátta barátait ismét,
Véreit a' rokon, a' bujdokló honna' határit.
Megholt társával mulatott vigadozva az élő,
Hitte jelenlétét, 's örömétől lángola képe.
A' hős győzve kitünt ragyogó nagy kardja' vasával.
Éhesek, és szomjúk boldog bőségben ülének,
És fejedelmi arany ragyogott a' durva paraszton.
Itt lesütött fejjel rabok állnak régi bilincsen,
'S jár éhen szomjan fonnyadt bőrképpel az ínség.
Itt a' gyilkostól remegő elfutna: de nem tud;
Veszti dicsőségét a' hős, vas fegyvere bomlik;
Népe fut, ő leesik, 's dobogó paripája tipor rá.
A' csecsemőt dühödő farkasnak körmei tépik,
Anyja sikolt, 's iszonyodva fut a' fene vadnak elébe.
Itt a' hajnallal sokszorta szerelmesen eskvőt
Alkonyodás tájban mással szemléli mulatni
A' bús lányka, 's virágpártáját tépi fejéről.
Illyenféle, 's ezer más képet tüntet az Álom
Lágy szövetén, mikor a' nyugvókat elönti ködével,
Azt pedig a' jó, vagy rosz szinnel nyomja fejökre.
Most jöve, 's csendes dalt mormolt még távol az égben,
És hallék zúgása, miként a' szirteken omló
Kis pataké, vagy az erdőé, mikor esti szelektől
Lassan meghajlik leveles feje, 's benne moraj kél.
Már közel ért, 's legelőbb a' két kis gyermeket éré,
'S lágy, iratos szövevénye' hegyét nyujtotta szemökre,
Mellyen rakva gerezdekkel szőlőtövek, ifjú
Kis csemeték piros almákkal fejeikre lelógtak.
A' két gyermek aludt atyjának ölébe hajolva;
Ősz Huba is fáradt szemeit nehezedve lehúnyá.
A' boldog szövevényt rá nyomta mosolygva az Álom.
Látta Etét ragyogó képpel diadalmi örömben,
A' győző sereget látá vágtatni merészen,
'S párduczos Árpádot hadat űző karral előttök.
Jött végtére leánya elő, és sírt örömében,
És csókolta kezét, és kedveze, szóla, mosolyga,
Mint ezelőtt ébren vala szólni mosolygani kedve.
Igy mikor álképeit a' kellemes Álom elosztá,
Vissza röpült betekert szövetével az éjszaki tájra.

Itt ugyan ők rövid álmaikat nyugalomban alutták
A' baj után; de kik a' véres hadi téren alusznak,
Álmaikat valahára megint fogják-e elűzni?
Vagy ki lesz, a' ki szelíd kézzel kelthesse föl őket,
Hogy még gyenge tavaszt, 's napfényt láthassanak egyszer?
Senki sem! éktelenűl a' véres porban enyésznek.
Im! hogy' emelkedik a' csendes hold' képe ragyogva.
Szürke világánál, mint a' kríváni fenyőszál,
Látszanak éktelenűl a' termetes éji leventék.
Bús lábok, valamerre tapod, holt testeken áll meg,
Mellyek alutt vérrel feketedve, kihülve hevernek.
Lassu hideg szellő játszik huzakodva hajokkal,
Némült ajkaikon besivít, és (hallani szörnyű!)
Tompa sohajtásként jő vissza halálos özönnel.
Igy járnak köztök Csongor, 's Ete bajnokaikkal.
Néma, halálos gondolatok kísérgetik őket,
Nyelvök eláll, zajló mellöknek hangja dobog csak,
Vagy mikor indulnak, megdöbben alattok az ösvény,
És a' holtak után hajlónak fegyvere csördűl.
Itt fekszik Hábor hosszan sík földre terűlve,
Arczczal alá, valamintha porát keseredve harapná.
A' ragyogó szegetű kaczagány, 's kelevéze törötten,
Haj! máskép, mint míg viselőjök birta, hevernek.
Hős Ete rá botlik, meg is ösmeri, 's képibe pillant,
Élete' vég sugarát vélvén még rajta találni.
Oh de setét az már, 's bús éjre van űzve világa,
És hideg, és merevűlt, mint a' fagyos éjszaki tenger.
Mind bámulva körűl állják, paizsokra bocsátja
Őt Ete, 's elnehezűlt szivből igy ejti beszédét:
„Bajtársam, hajdan víg gyermek társa koromnak,
Vérbe borúlt földön nyomorúlt így lellek-e téged?
Rám dühödött a' vad bolgár, te helyettem elestél.
'S haj! most hol van erőd, szemeid' szép fénye hová lett?
És legelől rengő lobogód hova szálla fejeddel?
Mind letiporva hever, 's te enyészet' karjain alszol.
Ifjúság' koszorúja! korán kiszakadsz te közűlünk,
'S a' sápadt holdnál temetésed nem lehet ékes.
Kis domb' aljánál fogsz dísztelen éjben alunni,
'S fegyvereid' fényét a' föld' árnyéka berejti;

De feledékenység nem rejt el örökre előlünk.
Kardodat elviszem én, villogjon holtod után is,
És legyen öldöklő, valamint, ha te vitted előre,
Ezt pedig árnyékok seregében bird te sajátúl.
Majd egykor hozzád nyugovó helyeinkre leszállunk,
És kereső jobbunk ránk nyujtott jobbodat éri."
Igy szólván kardját gerelyével váltani készűl,
'S könnye reá csordúl, mikor oldani hajlik utána.
Már viszik őt szomorún széles paizsokra terítve,
'S borzasztó látás! mikor a' holtakra tapodnak,
Elnehezült fejjel lassan fölütődik előttök
Egy haldokló hős. Sanyarú képére tolódván
Kínja halálának, szemeit komor éjbe borítja,
Ősz haja véresedett fürtökben lóg le fejéről,
'S szívrázó hörgése között illy szózata hallik:
„Föltámadtok-e hát ti halott bús társak az éjben?
Vagy kik járnak emitt zörgő fegyverben előttem?
Haj! nagy az én kínom: lelkemnek nyissatok útat."
Igy hörgött, 's feje ismét a' holtakra hanyatlék,
'S a' mellébe törött kopját markolta kezével.
Itt iszonyodva megállt, mind a' ki körűl vala' s Csongor
Ment legelőbb hozzá, 's minden haja' szála fölálla,
'S keble dobogni szünék, mikor a' hős rája mereszté
Haldokló szemeit, 's ő a' tört kopja után nyúlt.
Hogy kivoná, megrázkódék, a' vér pedig omlott
Annak kebléből, és lelke sohajtva kiszálla.
Kínjától feketült arczát a' csendes enyészet
Most elsárgítá, 's szemeit betakarta ködével:
„Nagy volt, oh bajnok, 's tartós fájdalma szivednek;
Szúnyadj most, valahára megáld szélhányta porodban
A' maradék, ki ezen földnek bírandja határit,
'S szörnyü haláloddal fiait nagy tettre heviti."
Igy szóltak, 's betemették őt a' kis halom' alján
Társaival, 's a' tört kopját melléje letüzték.
Erre hozák Edömért lehajolt bús fejjel, utána
Tarczalt a' nyilazó seregeknek büszke vezérét.
„Haj! mi nem igy nyugodott csak reggel is a' csatatéren,
Mondák mindnyájan, szeleket megelőze futása,
És nyila messze röpült ragyogón, és gyorsan előtte.

Most pedig éktelenül itt fetreng véres ajakkal,
'S szép arany íjából gonosz ellensége lövöldöz!"
Végre Laborczánt is hozták, 's kis halom' alján
Négyöknek tágas sírt ástak az éji leventék.
A' többit halmokba rakák, és dombot emeltek
Testeiken. Tüzet is gerjesztete Csongor azonnal,
Áldozatot hogy tenne nekik kis barna tulokból,
És szomorú torral végkép megválna közűlök.
Hős Ete járt egyedűl holt ellenségei' halmán,
És az erős bolgárt, kit nagy viadalban elejte,
Nézé, hogy neki is vég tisztességet adasson.
Távol azonközben megvillan az éjjeli fegyver,
Mellyre midőn pillant Ete hős, nagy gyorsan elindúl
Társaihoz, nekik a' jelenést kimutatja, holottan
Sok megrettenik, és javasolja kerülni futással
A' sokaság' erejét; de nem így Ete, 's Csongor: erősen
Állnak ezek bátor sziveikkel akármi baj ellen,
'S a' közelítőket készek fegyverre bevárni.
Még is, hogy ne talán némelly hadi társok elessék,
Hős Ete cselt gondol, 's szaporán így ejti beszédét:
„Társak, az éj kedvez. Fekügyék kiki szerte nyugodtan
A' tetemek mellé, magam itt a' holtakon ülvén
A' lobogó lángban piszkálok dárdavasammal,
Vagy sárkány tarajú sisakát föltűzöm Izácsnak
Egy hosszú véres fénylő kelevézre, hogy ettől
Vissza ijedjenek, és rend nélkűl fussanak, akkor
Keljetek, és őket fent kardotok' éle fogyaszsza."
Végezi. Szét vezeté Csongor kis számu vitézit,
'S a' holtak mellé fektette le őket ötönként,
Hogy mikor a' jövevény sereget szét bolygani látják,
Ők egyesült karral bízvást ölhessenek abból.
Rejtve maradt maga is, 's borzadva ölelte az elhült
Bajnokokat, 's véres képökre remegve tekintett,
'S ége halálos fekvését harczokra cserélni.
Szép Ete hős pedig a' tüznél kelevézre szegezvén
A' sárkány tarajú sisakot fölütötte magasra,
'S bajnok Izács' tetemét, fej nélkűl, vértesen, és bús
Helyzetben föltámasztá holt testi halomra,
És maga ült lobogós sisakot kapcsolva fejére.

Már az alatt közelebb járult amaz éji csoport is,
'S erre tüzet látván sebesebben kezde rohanni.
Csorna hozá őket. Lelkét szilaj érzetek ölvén
Vétke' tudásában többé nem lelte nyugalmát.
A' tábort oda hagyta, 's futott kikerülni halálát,
Mellyet az elbúsúlt Lamias' dühe forrala titkon.
Futsz gonosz öldöklő, de utól ér szörnyü hatalma
Véres bűnödnek, 's fejedet bekeríti halállal,
Balgatag! a' hölgyet megnyerni hiába reményled
'S holtakról zsákmányt szedvén haza térni veretlen.
A' hölgy férjével, kit elöltél, nyugszik örökké,
'S itt legutósó lesz neked e' réműletes éjjel.
Jő sebesen hadi népeivel deli termetü Csorna,
'S rézhegyü kopját tart könnyen forgatva kezében . . .
Ekkor kél a' hős, valamint Bakony erdeje' halmán
A' sudaras nagy tölgy, melly zölden messze kinyujtja
Ágait, és magasan jár büszke fejével az égben.
Ott szép fürteivel lágy szellők játszanak, és a'
Tiszta verőfénynél feketés nagy sasfiak ülnek:
Igy kél hős Ete, és lobog ékes tolla sisakján.
Integet a' fölemelt dárdával, 's vissza riasztó
Mozdúlattal Izács' csonkúlt tetemére mutatgat.
Illy szörnyű lehet a' déltengeri sárga halál is,
Melly a' szárazhoz kis sajkán csendesen indúl,
'S lassu szelek hordják veszedelmes szája' leheltét;
Végre rohanva megyen, 's a' népes partok utána
Holtak' testeivel hosszan beterítve maradnak.
Szemmeredezve tekint a' bolgár, látja fejetlen
Bajnok Izács' tetemét, 's kelevézen függve sisakját,
Elréműl. Iszonyodva megáll maga Csorna is, és néz.
Mit véljen, nem tudja, 's mihez tarthassa irányát.
Végre pogány lelkét ekkép szólítja magában:
„Most van-e hát szaladásra idő? Hah! vagy hova fussak?
Hol vehetek békét, mellyet nem fegyverem adna?
Ál ördög, vagy akárki vagy ott tetemével Izácsnak,
Míg fegyvert birhat, nem látod Csorna' futását."
Illyent gondolván, kopját vete rája boszúsan,
Melly nagy erőszakkal sebesen zúgott ki kezéből,
'S ment egyenest, de kifáradván a' földre lehullott.

Ekközben pengő idegéből kétszer ereszte
Gyors nyilat Und' fia is, megüté egyikével Ikámort,
A' fegyverhordót, ki legott Csornának elébe
Általütött nyakkal leesett, sok kopja zörögvén
Markában, nyomorult! többé nem nyujthat urának;
A' másik nyíl zúgva röpül fene Csorna' nyakánál,
'S a' sisakos Hirkunt sebesítvén jobb szeme' táján
Csap be, 's hideg vas hegygyel örökre eloltja világát.
Hős Ete gyors nyilakat lövén igy kezdte csatáját;
Most pedig a' kopját fölkapta, 's hatalmas erővel
Vissza veté. Reszketve futott ki előle az alszél,
Ez pedig a' levegőn sebesen tolakodva sivított,
'S most nem esett le, hanem nagy erővel ütötte középen
Csorna' kemény paizsát, 's ketté osztotta hegyével.
Gombos övét éré azután, 's ott félre hajolván
Gyenge fehér csipejét szurván vérével elönté.
Fattyú Csorna midőn evvel keseredve vesződnék,
Már közel állt Ete rettentő dárdával előtte.
Népe keverve futott, 's közben valamintha halálok
Kelne, serény haddal némán föltámada Csongor.
Oh mig az öldöklést rebegéssel zengi el ajkam,
Bújatok el ragyogó szép csillagok a' magas égen,
Hogy besötétedjék boruló lelkemnek az éjfél.
Csongor előbb karddal leveré a' termetes Illit,
És az öreg Bekirót ketté szaggatta derékon,
A' kik szinte együtt estek le halottan előtte.
Hátban üté Bogomilt, azután a' sanda Kolombárt,
Kit, mi időn arczczal fordult, 's szégyelve futását,
Bőr paizsát védűl tartá, és vagdala karddal,
Szája fölött megvága nagyon, kiütötte kezéből
Kardját is, melly csengve legott a' földre lehullott.
A' bolgárt Csongor még egyszer ütötte meg arczúl,
Mellyre hanyatt fordúlt dombos paizsával elesvén.
Sok futa, mint nap előtt fut az éj' köde völgyek ölében,
Ő, mint könnyü sugár, hozzájok elére vasával,
És kegyelem nélkül járt ölve, riasztva közöttök.
A' gyalogokból már ötöt ejte le, most kelevézt vön,
Egy földön heverőt, 's Irkunt leütötte lováról,
(Mert csak némellyek szálltak le keresni barátjok'

Elhidegült tetemét, 's a' többi lovon vala) Irkun
Vérző oldallal leesett, és esve nyakát is
Szegte szegény, kit jó lova futván messze lehurczolt,
Hogy kengyelben akadt lábát nem tudta kivetni.
Csongor után mind föltámadt a' fürge magyarság,
'S a' szaladó csapatot könnyű harczokban emészté.
Kis szemü Báta, ki mint a' bús csillagtalan éjjel,
Rút vala képében, nagy fejjel, 's ferde ajakkal
Száz ezerek közt is kitünő, komor éjszaki rémként
Kelt, 's iszonyú ordítással kezdette csatáját.
Négy bolgárt űzött egyedűl maga. Karjait egynek
Elvágá, 's másiknak megtörte sisakját,
És megtörte fejét, mellyel szédülve ledőlt az.
Futtában megbotlott itt a' kis szemü Báta,
'S vastag törzsökként leesett a' földre zuhanva.
A' bolgár Hircsut megfordult rája dsidával,
'S szidva fejének szúrt; de tömött kápája megótta.
Talpra szökött szaporán, 's elvágá ellene' karját,
Majd torkába veré az aczélos kardot; azonnal
Eldőlt a' bolgár, és társa ijedve odább állt.
Vitte szekerczéjét a' markos Tárkony is, és ölt,
Pusztított, valamerre futott ló, ember előtte.
Öt rétű paizsát a' vívó testes Olápnak
Elrontá egy vágással, 's ugyan annak alatta
Oldala' két csontját betöré másodszor. Oláp sem
Várá balgatagúl. Kardjával jól csapa hozzá,
'S bal vállát mélyen megvágta; de őtet azonnal
Főben üté Tárkony, hogy aléltan földre hanyatlott,
'S rajta futó bolgár bajtársi remegve tapodtak.
Már a' két népség' űzése, futása vegyes lőn,
A' rejtett magyarok mind gyors viadalra kelének,
És rosszúl forgott váratlan harczban előttök
A' buta bolgárság. Már a' réműletes éjben
Holtakat is gondolt vesztére rohanni, 's csatával
Nem mere, mint máskor, kétséges harczi szerencsét
Várni, hanem bizonyos veszedelmét futva kerűlte.
'S most az ölők' dühödött ajakán, 's az ijedve futóknak
Torkaiból kisüvöltő hang egy zajba verődik,
'S a' fegyverropogás, paripák' nyihogása eget ver,

Ott, hol előbb holtak borzasztó csendben aluttak,
'S a' letiport földön még féreg sem vala élő!
Csorna, midőn látá népén gonosz éje' csodáit,
'S a' rettentő hőst, 's fölemelt dárdája' hatalmát,
Megrendűlt, 's vadsága kifogy vala minden erőből.
Fölhágott szaporán, 's megereszté jó lova' fékét,
És futa, mint a' rém, mellyet megkergete isten,
'S melly hosszan nyujtózik el a' nagy felleges égen,
'S hogy' leszakad, bús árnyék megy tépetten utána.
Igy futa Csorna, futó népét szaladással előzvén,
És holtakra vetett árnyéka követte futását.
Még sebesebb árnyékánál, és rettenetesb volt
A' szaladó Ete hős, ki vivén dárdája' hatalmát,
Mint a' mennydörgés, ment zúgva, zörögve nyomában,
'S csak hamar által üté paripáját hátra feszített
Lába előtt, hol vékonyodik hasa, szőre kopottabb.
Lassúdott a' pára 's halálgond érte ülőjét.
Félre szökött hát, és a' mellynek előle iramlott,
El nem futhatván, fegyverrel várta halálát.
Főben üté legelőbb is Etét; de törötten esett el
A vékony kelevéz hegyezett vasa csonka nyeléről,
És Ete még állott, mint a' nagy tátrai kőszál.
Annak kormos agyát sok villám szállja ropogva,
'S kár nélkűl elenyész, mikor eljut régi tövéhez,
Melly mélyen gyökerezve megállt a' föld' közepében
'S ott az idők' végét ingatlan fogja bevárni.
Igy Ete még állott, 's dárdáját hosszan előre
Nyujtván, míg kardot rántott az, erőt veve ismét.
Monda pedig mikoron rá készűlt Csorna rohanni:
„Hitted-e hát te kölyök bolgár, hogy gyenge csapásod
Engem is a' holtak' seregébe fog űzni? de téged
Most megemészt tüstént e' hosszu kezembeli dárda,
És ragyogó kardom szivedet megjárja hegyével.
Majd panaszolni fogod népednek ferde ajakkal,
Hogy mikoron szaladál, magyar ifju levente ütött meg.
Az pedig ottan rád nem fog hallgatni; hanem fut
Fegyverem' élétől, 's egyedűl hágy téged az éhes
Férgeknek, kik majd dögödön marakodva lakoznak."
Erre felelt, noha félt, bátran deli termetü Csorna:

„Téged ugyan nagy erőd büszkévé tenne; de láttam
Én már elréműlt fejedet, melly szinte lehullott
A' nagy Viddin előtt. Hej! máskép állsz vala ottan:
Most engem büszkén éhes férgeknek ajánlasz.
Várj csak, azok téged sem fognak messze kerülni,
A' ki reánk lappangva csapál, mint éjjeli farkas.
Most vedd e' választ, holtak' rablója, 's dögölj meg."
Igy szólván ragyogó kardját neki vitte, 's keményen
Csapkoda balja felé, 's most mint két tigrisi kölykek
Víttanak elhangzó iszonyú csengéssel az éjben.
A' szaladók megfordulnak bámulva, 's közöttök
Látván egy harczolni urát egyenetlen erővel:
„Vajmi buták voltunk, hogy féltünk eddig is e' csúf
Latroktól, kiknél majd tizszer több vala számunk.
Jertek most, üssünk rájok, 's mentsük meg urunkat."
Hangosan így szólott; 's mind zajra fakadtak utána,
'S mint sívó lelkek keseredve rohantak urokhoz.
Csorna, kerek paizsát verdeste keményen Etének;
Ez meg' vissza szökött, 's dárdáját messze kinyújtván,
Mellben üté Csornát, hogy azonnal vére kibugygyant
Torkából, 's elalélt karjával kardja lehullott.
Kardra kapott Ete is, 's nagy erővel vága nyakához,
Melly a' pánczél' kapcsa fölött gyengén vala födve.
Itt éré: a' bolgárnak feje porba vetődött,
Teste pedig nagy zörgéssel hullott el utána.
Szörnyű kínjától vonagoltak tagjai, ékes
Arczát szájából kiszivárgó vére csufítá.
Rá hágott Ete, 's mellyeket ő kérkedve letépett,
Tarczal' ivét, teli puzdráját most vissza szerezte,
'S pajzsa helyett baljába vevé, 's vállára akasztá.
Egy csapatot Csongor, 's öldöklő társai űztek,
Sok most erre rohant, ha lehetne, megóni vezérét,
Vagy legalább testét megmenteni víva remélte,
'S csenge boszúálló markokban kardjok' aczéla.
Kikre midőn nézett Ete hős, elejökbe vetette
A' véres fejet: az nagyot földre lekoczczant;
Ő pedig így szólott rettentő szóval „Ihol van
A' magasan kelt fej feketítő porba keverve:
Bánatos anyjának nyujtsátok vissza, hogy őtet

A' zajogó tenger' habjában mossa fehérre;
Mert nagyon elcsúfúlt . . . de ti sem juttok haza többé,
Sorra vasat nyeltek, dühödők, 's vért isztok előttem."
Elkeseredtek ezen, 's szilajabban zúgtak előre
A' bolgár katonák, de amaz sem szóla sokáig
Mint fecsegő szajkó; hanem a' vont húrral ereszté
Tarczal' erős nyilait, sok az által szörnyü halált halt.
Báluz Imérrel alá fordult: azt mellben ütötte
A' hegyezett vessző, száján besivíta emennek,
A' mint ordított: egyszerre elállt szava, 's a' nyíl
Által járva fejét jó messze kiálla hegyével.
Így ezek a' csörgő fegyverrel porba zuhantak.
Harmadszor csendűlt Tarczal' szép íja kezében,
'S ekkor sem suhogott nyila hasztalan, a' gyalog Eddint
Fülhegyen érte, 's tovább kelvén megakadt az idősebb
Eddin' czombjában, ki amazt lovagolva követte.
Eljajdultak ezek; de velök nem gondola senki.
Könnyű dárdával Szemiringa leszálla lováról,
Megragadá izmos baljával Csorna' fejetlen
Testét, és szaporán elvonta Etének előle.
Mint őz borjat evő tigris, vagy bojtos oroszlán,
Mellyre hiéna rohan, 's konczát vonszolni merészli,
Rá viszi rettenetes körmét ordítva, dühödve:
Úgy mene hős Ete most hosszú dárdája' vasával,
És letöré derekát a' hű bolgárnak: az ottan
Össze rogyott ura' testével, 's nyöszörögve reá halt;
Bajnok Etét ez alatt láncsával mellben ütötte
A' gyors Kelde, 's egyéb társit biztatva reá tört.
Még is Etét mikoron szemlélte rohanni feléje,
Szembe nem állt vele, jó deresén szaladásnak eredvén.
Őt az ölő ifjú leveré döngetve lováról,
'S lóra kapott maga, 's most mint a' sas jára közöttök,
És magasan forgott véres lobogója az égben.
Balra szegett fejjel viszi a' mén szörnyü hatalmát,
Tombol, tajtékzik, remeg, izzad, borzad alatta.
Most Ete hős nyilazó Rollónak szúrja hasába
Dárdáját: lerogy az, 's kínjában marja ruháit.
Megtöri Boncsik' agyát, 's melléje lefekteti Zákát,
És jámbor Rutufot, ki gerelyt vete rája; de gyengén

Koczczant az paizsán, 's leesett a' földre rezegve.
Igy ment, mint a' nyíl sebesen, 's veszedelmes erővel
Csorna körül már harmadszor, 's kikerülte futással
A' rá hányt kopját, vagy meg-megrázta aczélos
Pajzsát, 's a' bele tört fegyvert hullatta: körűle
Ember, ló hullott az alatt, 's nyöge véresen a' föld.
Senki ezentúl a' testet nem merte ragadni,
Csongor is erre került ismét, 's a' kis szemü Báta.
Most a' bolgárság másodszor eredve futásnak,
Vissza futott, árnyékát is rettegve tekintvén.
A' csend, mellyet az éj' viadalma szegett meg, ezentúl
Még iszonyúbb, mélyebb lön, mint mikor a' nagy idő még
El nem kezdődött, 's a' fő hatalomnak ölében
Életerő nélkűl nyugodott a' néma teremtés.
A' két tábornak nem volt nyugodalma azonban.
Zúga szünet nélkűl a' csillagos égnek alatta,
És tüzeik versent csillogtak az égi tüzekkel.
Áll fenn várában Alpár' ura, néz le, 's ezerszer
Változik el gondos szive' indúlatja: tünődik.
Majd hűl, majd izzad, félelmét váltja haragja;
Majd megalázódik, majd gőgösen érzi hatalmát.
Ébren van, de az álommal vetekedve röpülő
Bágyadt gondolatok támadnak erőtlen eszében,
'S járva, pihenve fején leli szörnyű gondjai' terhét.
Fegyvert ölt most, és a' nagy táborba lekészűl.
Egyben elébe siet zokogó neje, fátyolos Íno,
'S szőke Melitta, kiket, mikor egy kikeletkori nappal
Ossa' hegyaljában szedtek koszorúba virágot,
Szép Görögországból tiltott szerelemmel elorzott,
'S titkon ölelt, az anyák' átkait gyönyörébe keverve.
Most ezek eljöttek, 's legelőbb szólt fátyolos Íno:
„Merre Zalán, haj! merre sietsz, bús árva fejünket
Melly szörnyű inségre hagyod hites esküid ellen?
Vártalak, ah mert nélkűled nem is édes az álom,
'S most nem jősz te, miként ezelőtt vala jőni szokásod,
Hogy keblemben elaltatnád nagy bűneim' átkát,
'S képzelt boldoggá karodon ringatna szerelmed.
Óh mi igen más szív voltál, mikor Ossa' tövében
Szűz lány társammal leltél koszorúzva, 's virágát

Ifjúságunknak, te hitetlen, örökre kicsaltad.
Akkor csábító szemeden szép szikra világolt,
'S ifjú ajkadon olly kedves vala hangja nem ösmert
Honnodnak. Hitető, most melly csúfságra hagyandasz?
Éjtszaka rejtve vagyunk, egyedűl elzárva naponnan.
Csak te valál örömünk komor éjjeli csendes időben,
Most fegyverbe sietsz, 's ránk nincsen gondja szivednek.
Ah hát, mig harczolsz, idegen kéz birjon-e minket?
Vagy szabadulván is, hova a' nagy földi világba
Tisztesség nélkűl, nyomorúlt, hova menjek ezentúl?
Jőj ki Zalán, oh jőj ki velünk e' harczi vidékről:
Szolgád, és szeretőd, valamerre menendesz, utánad
Lépdelek én, 's el nem fárad kísérni szerelmem.
Kedvez az éj, jer vissza Zalán, jer, veszni ne hagyj itt.
Vagy várod, hogy bús fényét szemeimnek eloltsa
Ön kezem, és ki setét éjben szívemnek alatta
Fekszik, az is veszszen, nyomorúlt, a' gyilkos anyával,
És valamerre hajolsz, legyen átka, keserve fejednek?"
Mellyre Zalán szomorodva felelt, és közbe sohajta:
„Most jősz hát te is, oh most jősz keseríteni, bús hölgy,
Kit más szíveknél tüzesebben kedvele szívem?
Most keserítesz-e? haj mért kellett arra vetődnöm,
Mért kellett idegen földön szemeimbe ötölnöd,
Hogy most könnyeidet lássam kebeledbe lehullni?
De ne remegj, megmentelek én: ti előre lementek
A' Duna' partjaihoz. Ha szaladnom kellene, ottan
Fölfoglak titeket, 's a' nagy hullámos özönnel
Kis sajkánk szaporán leröpűl Nándornak alája."
Ő ugyan így szólott, 's megörűl vala fátyolos Íno.
Szőke Melitta meg' állt, mint ékes völgyi virágszál,
Melly gyönyörű kebelét a' csalfa melegre kitárta,
'S csak hamar a' fagyos éj' dere hullott gyenge fejére.
Leng azután a' langy szellő, fris harmat esik rá,
'S fürte fölött melegen tündöklik az ifju verőfény,
De kebelét az már többé nem nyitja; hanem vész,
'S hervadt gyenge fejét vékony szárára lehajtja.
Szőke Melitta imígy állott fejcsüggve Zalánnál,
És halovány ajakát szomorún illy szókra nyitotta:
„Bár inkább vennéd el tőlem az élet' unalmát,

És vérző szivemet nyitná meg kardod' aczéla.
Haj ! nincs már örömem, nincs semmi reményem azóta,
Hogy veled itt egyedűl elzárva gyalázatot élek.
Majd mire kell jutnom, nem tudtam balgatag, akkor.
Fennyen igérgetted, hogy drága szüléim' ölébe
Vissza vezetsz, 's aranyos szavaid vesztemre hitettek:
Most buja véreddel megrontád lelkemet; eltűnt
Szép ifjú napomat komor éji homályba vetetted,
És megvetsz, ínségemnek hia hogy ne lehessen.
Menj hát, bizvást menj, örvendtesd fátyolos Ínót,
'S hagyj engem csufságra; de majd megbüntet idővel,
Mellytől elragadál, honnom' szent istene téged,
'S a' sírból kikiált örömidre leányi szemérmem."
Igy szólván szomorun belső teremébe vonúla.
Menne Zalán örömest, hogy vígasztalja; de Íno
Lágy ölelésével megtartja, 's kezére borulván,
Féltékeny szavait sugdossa remegve fülébe.
'S már lágyulna Zalán; de felejteti gyenge szerelmét
A' népes tábor, melly zúg várának alatta,
És melly ellenben csillámlik az éji tüzeknél.
Most lezörög, mint egy kísértet, utána Preheszka,
'S a' szálas Kornyik, fegyverhordója, sietnek.
'S csak kevesen bolgári közűl, kik elaljasodottan
Véröket elhagyták idegenbe merűlni 's fogyottúl
Éltenek, úgy látszék, hogy kínos végöket érjék
'S végét a' népnek, melly elpártolva magától
Ősi szokásait és nyelvét indúla feledni.
Ő pedig, a' fejedelmi Zalán, aggódva szivében
Hű kísérőket rendel, kik gyorsan utazván,
Éjtszaka hölgyeivel futnának el a' hadi térről,
'S a' Duna' partjánál hírét várnák be, vagy őtet.
Íno pedig keserű könnyekkel tölti meg arczát,
'S szőke Melittával nem egyenlő búban elindúl.
Ekközben jeles áldozatot készíte Hadurnak
A' győztös tábor. Sík tér vala hagyva középett,
Hol magasan lobogott a' tűz halmos farakásból,
És ropogó haragos szikrái az égbe röpültek.
Jó távolságban, mint a' délesti szivárvány,
Melly az eget csoda színezetű boltjával elosztván

A' fagyos éjszaktól délig nyujtózva legörbűl,
'S szemtévesztve megáll zúgó nagy tengerek' árján:
Úgy állt félkereken, képpel fordulva tüzének,
Alpár' tája felől Árpád' hadi népe nyugodtan.
Szemközt, és közelebb a' tűzhöz elődi vezérek,
És bátor daliák álltak viadalmas erőben,
Mind tisztelve Hadurt, mind hálát mondva Hadurnak.
'S most a' fő táltos Kárel, magzatja Izárnak,
Mellén gombokkal ragyogó köntösben előjött.
Keskeny övét derekán aranyos csatjával akasztván,
Hosszan alá lógott zöld rojtos barna ruhája.
Tarta pedig baltát, 's nagy selleget ötvös ezüstből,
És közelíte, miként közelít a' nyúgati felhő
Nap' lesiettéhez, mellytől a' barna setétség
Ritkúl bús közepén, 's kiragyog szép széle körösleg:
Úgy leszen itt kitünőbb a' táltos' termete, képe.
Hosszu szakállával havas üstöke, bajsza fehérlik,
És magasan kiderűl nagy homloka tiszta szemével.
Csendes buzgóság izgatván lelke' nyugalmát,
Tiszta tekintettel dalt kezde magában; utána
Titkos dal repesett a' zengő táltosok' ajkán.
Most hátrább lépett, 's szolgáltak társai, zúgó
Csermelyi habzattal megtöltvén sellege' öblét.
Bükfa kupáikat is megtölték gyorsan utána.
Zengve körűl állák azután a' nagy tüzet, és azt
Mind egyszerre, kupájokat is bele hányva, megönték.
'S im valamint mikor a' sok századok óta kevergő
Forróság kitör öbleiből, és szikla-tetőjét
Fölrúgván magasan szikrázik el a' levegőben:
Rettenetesb lánggal lobogott föl az éjjeli nagy tűz,
És vereses ropogó szikrái magasbra kelének:
Szerte világos az éj, de az álló néma hadaknak
Tornyosodott árnyéka setét órjási hegyekként
Messze lenyujtózik réműlt várára Zalánnak.
De mi moraj támad, mi riad meg az éjszaki sarkon?
Áldozatúl barmok voltak czövekekre kötözve,
Gyenge juhok, 's ökrök, 's harczok' paripái. Előttök
Két őrző állott kezeit botjára nyugasztva:
'S im vastag kötelét dühösen rángatva letépvén

Egy nagy igátlan ökör vészes rohanással elindúl.
Mint naptól a' hó, fénylettek szőrei testén,
'S vitte magas szarvát, ádázan előre szegezve.
Ez legelőbb a' két őrzőt kergette, 's ki rája
Bottal ütött bátrabb lévén, azt messze kivetve
Megtapodá, dühösen földet hányt szarva hegyével,
'S bőge veszett torkát iszonyú hangokra feszítvén.
És futa messze; de a' seregek mindenhol előtte
Álltanak, és ha közel szaladott, fegyverrel ijeszték.
Vissza kerűle tehát, és nagy fáradtan elálla
A' lobogó tűznél. Bámulva tekintgete itten.
Véres nagy szemeit vadan a' nézőkre mereszté,
'S álla magas fejjel, mint a' havas éjszaki jégdomb.
Megragadá szarvát tüstént a' fő hadi táltos,
'S homloka' nagy csontját megüté baltája' fokával.
Földre rogyott az erős állat messzére kinyujtván
Lábait, és hosszú szarvát a' földbe szegezvén.
Ekkor imádságát igy kezdte Izár' fia Kárel:
„Nézz le Hadúr, csillag szemeiddel az ég' közepéből,
És ha mikor kedves vala néked az illyen ajándék,
Vedd kegyesen most ezt; adj honnt idegenbe futóknak.
A' barmok neked esnek el itt kezeinknek alatta,
És neked ég lobogó lángunk. Hagyd, veszszenek úgy el
Elleneink, valamint a' viznek cseppjei vesznek
A' lángban, 's valamint vasainkkal az áldozat elhull.
Veszszenek el, 's tűzzel, vassal ronthassuk el őket."
Égre tekintgetvén igy szóla Izár' fia Kárel,
'S a' figyelő daliák mind megzendűltek utána.
Rettenetes lett most az imádság' hangja szavokkal.
Szörnyű láng szemeik, mint egy bús üstökös, égtek,
És hademésztő tűz csillog vala mindenik arczán.
Igy könyörög komor anyjának, mikor érzi jövését,
Barna fejét rázván a' vad kölyök éhes oroszlán,
Vagy sziklás fészekben ülő nagy sasfi, ha hallja
Barnás felhőkből apját csattogva leszállni;
Igy könyörög nagy erőszakkal, 's éhsége' hevében
Éles erős szemeit, 's száját megnyitja visítva.
Párduczos Árpádnak csendes vala képe, 's szemében
Köny ragyogott, mint kék levelen szép reggeli harmat,

Hangja pedig rettentőbb volt valamennyi' szavánál,
Olly nagy erővel jött érző fejedelmi szivéből.
Még magasan lobogott a' tűz' nagy lángja Hadúrnak.
Kardjaikat kivonák mostan valamennyi vezérek,
'S égre szegék, haragos hangon egyszerre kiáltván:
„Veszszenek el! tűzzel, vassal ronthassuk el őket."
Ezt mikor a' seregek hallák, buzdulva emelték
Fegyveröket, földrendítő rivadással üvöltvén;
„Veszszenek el! tűzzel, vassal ronthassuk el őket."
Nem ropog így a' hegy, mikor éltes sziklatetőin
Össze veszett viharok harczolnak durva szelekkel,
'S roskadozó szirtét feketés üregekbe lehányják.
Vagy mikor a' nyugvó tengerre zuhogva lecsapván
A' magas árboczokat kitörik csikorogva derékon,
'S tarka vitorlájú nászádokat össze kevernek:
Nincs illy szörnyü moraj, 's rémítő hangos üvöltés.
Hősei Alpárnak, meg nem réműltök-e, vagy kik
Messze hazából illy tova jöttök halni, görög nép
'S harczos bolgárság, szivetek nem hűl-e meg erre?
Mért dobog olly zajosan, hajatok mért borzad az égre?
Oh bizony itt méltán támad félelmetek. A' melly
Éjszakról iszonyún harsog, nem gyáva kiáltás:
Férfiak állanak ott, nagy romlást eskve reátok.

HATODIK ÉNEK

Barmaikat most sorra ölék a' táltosok, és hogy
A' nagy igátlan ökört meg akarnák metszeni, gyorsan
Lábra kel az, 's a' tűzláng' szélén által ugorván,
Éktelenűl kormos bőrrel hamar lefut előlök.
Űzik, ölő nyilat, és kopját lődöznek utána,
Meg nem tarthatják; fut az egyre, kemény hasa' bőrén,
'S hátában viszi a' nyilakat, 's tört kopja' darabját.
Most szabadon megyen, és vaktában előre bolyongván,
A' jövevény bolgár seregek' közepébe vetődik.
Sok vala már, ki nyilat, kardot készíte, gyanítván
A' nagy zajgásból, hogy baj támadhat, azonban
Látván a' szaladó barmot, nagy örömmel örűltek,
És leverék tüstént víg tort készítve belőle.
Haj! mi keserves lesz reggelre az étel ezeknek,
Hány vagyon itt, ki ma tobzódik jó kedvvel utószor,
Kit többé se' velős csontok' bele meg nem erősít
A' sírnak fenekén, se' vidáman rája köszöntött
Életadó bornak ragyogó szép nedve nem ébreszt.
De térjünk ismét lobogó lángjához az Úrnak,
Kit forró szívvel hadat űző sergek imádnak.
A' tüneményt látván sokan ott gyanakodva jövendő
Rosszakat értének, 's tévesztő csalfa szerencsét.
Hozzájok szaporán így szóla Izár' fia Káiel:
„Mit rémültök ezen, hadat értő férfiak? Íme
Mind leesének az áldozatok, csupa egy futa tőlünk,
Éktelenűl az is, és sürüen vérezve nyilakkal.

Meglássátok, az öldöklő viadalnak utána
Csak kevesen fognak csúfúl menekedni futással;
És azok is véres fejjel bágyadtan omolnak
Réműlt hölgyeikhez, hogy azoknak nyögve mutassák,
Melly iszonyú sebet ejt a' fényes szittyai fegyver."
Így szólt, 's a' néphez szavait több társai vitték,
'S a' zajgó seregek némulva lecsillapodának.
Ekkoron a' lakozást kezdék; de nem inga helyéből
A' tábor, se' csoportba, se' szét nem bomla; hanem gyors
Férfiak öntöttek habozó bort bükfa kupákba,
Sorra vivén étkekkel együtt a' kész seregek közt.
Körben erős daliák, 's kaczagányos harczi vezérek
Ültenek, és vígan lakozának az áldozatokból.
Jól megelégedvén, buzdító harczi beszéddel
Váltogaták egymást, 's dal verte az éjnek unalmát.
Közre pedig legelőbb viadalmas Izár' fia Kárel —
Unszolván őt a' daliák, és harczi vezérek —
Jött rézzel ragyogó kobozát pendítve szavához.
Hangos enyelgéssel játszott könnyű keze húrján,
'S messze kizengett ajkairól a' kellemes ének.
„Gyászos vagy, 's szomorú, emléke az ősi időnek.
„Pusztító képpel leng rajtad az átkos enyészet,
„'S vissza, letűntöd után, fájdalmak' hangja süvöltöz.
„Haj! valahányszor az énekben zendűlve közelgetsz,
„Köny lepi a' szemet, a' későkori énekes' arczát.
„Gyászos vagy, 's szomorú, emléke az ősi időnek."
Igy kezdé: szavain szemfényei könnybe telének,
Mindenik erre veté szemeit, 's ő dalla tovább igy:
„Mért örvendsz magadon ragyogó szépsége Csatárnak,
„Szűz Habilán? mért pártázod fiatalka fejednek
„Ékes arany szálát koszorúzott völgyi virággal,
„Fürteidet pedig a' havazó vállakra bocsátván,
„Mintha sokáig örülhetnél, szellőnek ereszted?
„Ah viharok zúdulnak elő, 's egymásra csatázván
„Elszórják örömed' pártáit gyenge hajadról,
„Eltemetik napodat, 's szemeidnek tiszta világát.
„Fogsz te örülni, de víg örömed' tartása rövid lesz,
„Ah rövid, és elenyész, valamint a' hajnali szép fény.
„Vagy mi moraj támad? Nem Bendegucz, a' ki közelget.

„A' haragos kutigúr? Nem az ő, szép ifja Csabának,
„Bajnok Apor lovagol sebesen vágtatva keletről.
„A' dobogó gyors mén büszkén hánykódik alatta:
„Fényes boglárok csillognak sárga fejéről;
„Kurta sörény veri tiszta nyakát, szél hordja sörényét.
„Ő pedig űl aranyos dárdát ingatva kezében,
„Mint zöld ág' tetején reggel szép égi madár űl,
„Melly ott szárnyat emel ragyogó tollának örülvén.
„Igy közelít a' hős: öröm, és szerelem van alakján,
„'S messze előre ragyog vágyódó lelke szemével."
„Jár ősz apjával Habilán sík puszta mezőben.
„Ott leli őket bajnok Apor, 's leszökelve lováról,
„A' lányhoz tüzesen pillantván, mond az atyának:
„Ősz atya, régi vitéz, ha jeles volt híre Csabának,
„'S ösmeretes nálad, fia jő most, vedd kegyelembe.
„Lányodat, a' hajadon Habilánt add, hölgye lehessen."
„Erre Csatár, az előszűlt hős, így szóla viszontag:
„Tőled is oh Habilán, szép gyermekem, elmaradok hát?
„Elmaradok, 's veled itt elhágy vég dísze koromnak,
„El végső örömem! . . . De te vidd nagy hírü Csabának
„Hős fia, vidd haza őt nyugovó váradba; szeressed,
„Légy gondos mellette, 's vitéz, mint híres apád volt,
„Hogy boldog legyen úgy a' bajnokok' anyja öledben."
"Így az öreg, s első szerelemmel Apornak ölébe
"Hajlott szűz Habilán. Levevé pártája' virágit,
" 'S bajnok Apornak adá; de közel vala szörnyü haraggal
"Bendegucz, a' kutigúr, 's most mint nagy üregbeli sárkány,
"Melly véres tarajját magasan viszi barna fejével,
"Elfödi a' napfényt, 's rémítőn röpdös az égben,
"Körmei, 's emberevő foga mérgesen össze koczogván:
"Úgy mene Bendegucz, a' zengő csarnokba haraggal."
"Most oda már örömed, szép fürtü leánya Csatárnak.
"Megszakad a' vigaság, ijedelmek' fellege száll le,
" 'S a' zengő hajlék némúl a' benne lakókkal.
"Merted-e hát, így szól, — 's a' csarnok reszket alatta —
"Merted-e, gyáva fiú, megelőzni szerelmemet? Élted,
" 'S honni csekély híred, ha hatalmam akarja, kivesznek:
"Nem Csaba' magzatját illetheti lánya Csatárnak,

"Hagyd nekem őt, 's haragomtól félj, melly téged elejthet."
"Igy szólván fenyegette Aport. 'S harcz lenne közöttök,
"Rettenetes, mellyen Habilánnak szíve szakadna.
"Nem tűrhette Csatár, bátran mene Bendegucz ellen;
"Megtartá haragos karját illy szókra fakadván:
"Bendegucz, így vagy-e hős eleidhez tettre hasonló?
"Nem rémülsz az atyát végső örömében elölni,
"Hogy kisüvöltsön bús sirjából átka fejedre?
"Menj, kérd dús Emezát, vagy az ékes Bimba' szerelmét,
"A' ki Meótisnál nagy földnek birja határit.
"Menj, te hatalmas vagy: Kérj, és nyersz hölgyet egyébütt.
"Hagyd itten Habilánt, én őt, kire vágya szerelme,
"Nagy Csaba' magzatjának adom, szép bajnok Apornak."
"Tisztelvén az öreg daliát elhallgata ekkor
"A' kutigúr; de szivében még elvitte haragját.
"Jó szelek a' morajos felhőt éjszakra csavarják,
"Zúgva, borongva megy az; de megáll végtére, 's ijesztő
"Barna halálos kebléből elszórja sokáig
"Rejtett mennyköveit, 's hegyek, erdők égnek alatta:
"Gyászos vagy, 's szomorú, emléke az ősi időnek!
"Elmene már Habilán fiatal deli nője Apornak,
" 'S űl vala hősével Tanaisnak habjai mellett,
"Csínos fürtü fejét a' hős' vállára lehajtván.
"Csendes volt a' víz, sok fény fürdik vala benne
"Gyenge sugárzattal, 's szél nem fodrozta be színét.
"Elnémúlt mind a' zajos élet' hangja körűlök;
"Ünnepet ült a' természet, nyugalomra bocsátván
"A' viharok' seregét, 's az ölő villámi hatalmat,
"Kísértő denevér félt a' tündökletes éjtől,
" 'S megmaradott üregén az irígylő sanda bagolylyal.
"Illy díszes nyugalom közepett csak félig örülvén,
"Megszólal Habilán, és zeng szava kellemes ajkán:
"Bajnoki szép férjem, kedves nekem a' te vidéked,
"Ah de nagyon retteg Habilánnak szíve miattad.
"Vagy nem fegyvereket hallok csördűlni? mi barnúl
"Déli fenyérünkön? nem Bendegucz, a' ki közelget?
"Jőj, vígy el, szaporán, vígy el váradba 's nyugaszsz meg."
"Igy szólván mene férjével; de utánok eredvén

"A' haragos kutigúr, mérgedve kiáltoz Apornak,
"Hogy hölgyestűl őt, ha nem áll meg, elejti nyilakkal,
" 'S mellyet rejte, kivillámlik réz fegyvere szörnyen.
"Ekkor Apor, hova lenne? megáll, 's hölgyére borultan,
„Hölgyem, szép Habilán, mondá neki, veszni maradsz-e
„Itt velem, ah fuss el, küldj fegyvert csarnokaimból,
, Vidd haza csókomat, így, vidd el, majd elmegyek én is."
„Menne; de a' kutigúr kopját vete rája kegyetlen
„Markából, 's mene, mint villám, a' kopja' hatalma.
„Kárt még sem tehetett, a' földben elálla rezegve.
„Onnan Apor kiragadta, 's az öldöklőnek imígy szólt:
„Hős vagy-e, vagy latrok' vezetője, hogy így közelítesz,
„Mint rabló fene vad? De ne bizzál, vissza megy e' vas,
„És iszonyú dühödő fejedet megfúrja velődig."
„Igy szólott, és vissza veté a' somnyelü kopját.
„Bendegucz elkerülé; de serény katonája Kelendi
„Általa meghasadott fejjel láttára lefordúlt.
„Zúg, morog a' kutigúr, karddal rohan ellenök . . .
Indúlj,
„Indulj szép Habilán, oda lesz hős férjed, elejti
„Őt a' vad kutigúr önnön várának előtte.
„Újra viaskodnak. Nincs fegyver bajnok Apornál,
„Még sem rettenik ő. Egy zordon szikla darabbal
„Rá megyen, és dombos mellét üti teljes erővel.
„Bendegucz itt megdöbbenik, és lélekzete fúlad,
„Nagy feje is lehajol; de körűl van népe, segíti.
„Eszmél újra, 's az ellene jött, 's katonáit ijesztő
„Hőst döfi, nagy kardját puha ágyékába merítvén.
„Indúlj szép Habilán, oda már hős férjed, elejté
„Őt a' vad kutigúr önnön várának előtte.
„Indúl, haj! későn, a' vadnak körme közé jut,
„S' szörnyet hal gyötrött lelkét fájdalma elölvén.
„Ott vész, 's gyenge fejét vérző férjére lehajtja.
„Még ekkor nem húnyt le borongó napja Csatárnak.
„A' viadal' hírét hallá, 's átkozta vivóját:
„Mért rázzátok irígy szelek a' fát, melly egyedűl áll?
„Gyenge virágai elhullnak fonnyadni tövéhez.
„Mért jőtök viharok, zöld ágat törni fejéről?
„Áll a' bús törzsök. Keserűség' nedvei mossák

„Vén gyökerét, hogy dísztelenűl fölkeljen az égbe.
„Óh Apor, óh Habilán, ti virágai voltatok a' vén
„Törzsöknek. Hova hagytalak el, hova hagytatok engem?"
„Igy szólott csikorogva, 's szavát elfogta keserve;
„De hallá fenn a' hadak' istene lelke' siralmát,
„Csúfos harczáért megutálván Bendegucz' éltét,
„Rajta ütött, 's leveré haragos villáma' tüzével.
„Gyászos vagy, 's szomorú, emléke az ősi időnek!"
Végezi; bús fejöket mindnyájan földre sütötték,
Árpád a' győztös seregek' fejedelme pedig szólt:
„Éneked, óh Kárel, szomorú, gyötrelme szivünknek.
Mert harag, és szerelem, ha határ nincs benne, keserves
Romlással megyen a' rövid élet' napjain által.
Mégis az elmultról mindenkor kedves az ének,
És örömest halljuk dalszóban az ősi hatalmat.
Csak rokon, a' rokonok' keblébe ne mártana gyilkot,
Haj! csak véréhez soha senki ne lenne kegyetlen.
Nemzetem! és késő unokák, a' mit mi szereztünk,
'S szerzendünk ezután, nem dönti-e porba, homályba,
Egymás ellen ütött villongó kardotok' éle?"
Így szólt; s' mindenik elnémúla vezéri szavára:
Aggodalom tölté lelköknek harczi haragját.
Végre kiáltának némelly hadi büszke vezérek:
„Mondj te nekünk más dalt, kürtös Lehel, ősi hadakról,
Győzödelem legyen éneked, és zengése örömzaj."
Ekkor előveszi szép kürtét Lehel, és bele fúván
Vékony hangot ereszt torkából, melly az üreglő
Csontot megjárván harsány hatalommal ömöl ki,
'S változatos gyönyörű zengzettel játszik az éjben.
Megszünik, és az erős ajakakról elveszi kürtét,
'S dalra fakadván, most így mondja csatáit Ügeknek:
„Halljátok szavamat, daliák és harczi vezérek!
„Bár azok is, kikkel földrázó harczokat űztünk,
„Hallhatnák azok is dalomat diadalmas Ügekről.
„Hol vagytok rohanó Hábor, deli termetü bátyám,
„Hol van hős Edömér, hol kellemes ifjú Laborczán,
„'S a' nyilazó Tarczal' kezeit melly álom emészti?
„Ah, mint máskor, ezek többé nem hallanak engem:
„Némán a' szomorú holdnál leterűlve feküsznek,

„'S vérök az öldöklő harczok' mezejében özönlik.
„Nem hallhatnak már, de dicsőség, 's fény lepi őket,
„'S száguldó paripák telepítik elébe Hadurnak,
„Hol diadalmasan űl nagy fellegen a' magas árnyék.
„Mégis erős megválni nagyon; de csatáit Ügeknek
„Halljátok figyelő daliák, és harczi vezérek!"
„Honn! besötétedik a' te eged, porfelleg omol rá;
„Ellenséges erő közelít, fene népe Huronnak,
„Barna Huron legelől, mint örmény bojtos oroszlán,
„És rengő sisakú fia, délczeg Uláma rohannak.
„Mért rendűlsz veszedelmeiden nagy honnja Ügeknek?
„Még neked állnod kell, oh mért rendűlsz meg alattok,
„Bajnokaid nem gyáva fiúk, nem gyenge galambok!
„Kél Ügek, a' véres kardot hordozza Kevergő.
„Csattog az össze hivó paizsok' hangos reze, buzgány
„Dárda, tegez, kardok csördülnek, 's össze verődik
„Száguldó lovakon a' döntő szittya magyarság.
„Kél Ügek, és zajogó seregek villognak előtte.
„Rajta! kiált, 's az egész tábor földrázva megindúl,
„És csattogva süvöltve csap a' két nagy sereg össze.
„Igy vínak hegyi fergetegek magas erdei fával,
„Vissza imígy harczol nagy szálfa szeleknek urára,
„Hogy moraj indúl, és döbbentő szörnyü csikorgás.
„Itt is az össze ütött fegyver, fene harczi süvöltés,
„A' nyihogó paripák rettentő zajba verődnek.
„Vas karral bátor daliák egymásra rohanván,
„Kopja röpűl, 's gyors nyíl, a' vívók' szörnyü halála.
„Döng, recseg a' paizs, és kelevézek törnek el élén.
„Vértek, 's a' tarajos sisakok rongyokra bomolnak,
„'S véres kalpagokat tipor a' ló ronda fövényben.
„Bátor Ügek viszi öldöklő nagy kardja' hatalmát,
„Nincs, ki megállja szemét, 's hademésztő karja' csapásit.
„Csak te vitéz ifjú, gőgös magzatja Huronnak,
„Csak te rohansz neki biztodban; de halálos ütéssel
„Téged Ügek lever a' lóról nemződnek elébe,
„'S porba kevert ajakad panaszos hangokra csukódik.
„Ott nem késik Ügek, viszi harczos lelke' haragját.
„A' láncsás Hubarát ketté vagdossa derékon,
„És testes Remilint, ki reá nagy bottal irányzott,

„Gyorsan agyon vágván, velejét kardjával elosztá.
„Őt azalatt dühödött hangon szólítja Huron, 's jő
„Két élű dárdával elő, mint éjszaki csillag,
„Melly haragos szikrákat hány, 's fut az égen ijesztve.
„Úgy jöve, 's a' sereget szörnyű rohanása megosztván,
„Bátor Ügekre csapott, 's derekát megütötte keményen,
„És behatott az ütés a' hősnek harczi vas üngén:
„Réz öve tartá meg, behajolván a' nagy erőtől.
„Őt Ügek, a' dobogó paripán meg' helyre verődvén,
„Vissza nyomá, dárdája nyelét elvágva vasával.
„Hátra tekint azalatt, 's mint látja, körül vala véve,
„Népe kemény harczczal harczától messze szakadván.
„Hagyja Huront, és vissza kiált, és vissza ügyekszik.
„Útját állnák itt; de zörögve lehullnak előtte,
„Mint a' sárga levél szélnek futtára mozog, 's hull.
„Bajnoki közt van már, 's rettentőbb harczokat indít,
„Hajtja Huront fene népével, 's öldökli, zavarja.
„Barna Huron megfordúlt most, mint hirtelen árviz,
„Megragadá nagy Ügek' lova' fékét, 's mellire tartván
„Széles erős paizsát, így szóla „megállj Ügek, a' nép
„Veszve ne szenvedjen, harczoljunk ketten ügyünkben."
„Igy szólott; horkanva megállt nagy Ügek' lova 's a' két
„Hős megverte rezes paizsát, és inte hadának.
„Mint mikor a' tündér lecsap a' tengerbe kezével,
„Ott az eget vívó hullám két részre kitérvén,
„Tiszta verőfénytől ragyogó vízoszlopok állnak,
„Ő pedig a' száraz tenger' fenekére lerándúl,
„'S a' kibukó szörnyet buzogánynyal verdesi, rontja:
„A' két had fénylő fegyverben imígyen elállott,
„És iszonyú képpel közepett egymásra rohant a'
„Két fejedelmi vitéz. Legelőbb Huron ére Ügekhez,
„'S vállon üté, 's paripája' nyakát megvágta keményen.
„Bátor Ügek' vállán a' párducz nyomban eloszlik,
„Vérzik válla, süvöltéssel paripája megugrik,
„De nagy erővel vissza csap ő, megdönti Huronnak
„Sárga lovát, vele barna Huront megsujtja, hogy eldől;
„Hagyja lovát ő is, melly már meghajla nyakával.
„Addig erős lábbal fölkél Huron, újra csatát kezd
„A' megrendített sisakot leszorítva fejére.

„Most gyalog ütköznek, szikrázó kardjaik' élén
„Harczi veszély reszket, s' az enyészet' szörnyü hatalma.
„Vág Ügek, ellent hány dühödő Huron, és valahányszor
„Úzi az, annyiszor ő nagy erővel vissza szorítja.
„Vérzenek, és a' vér tapadó lábaikra lecsordúl.
„Most Ügek elszántan, hogy győz, vagy halva terül el,
„Gyorsan odább ugrik, 's jobbját megkapja Huronnak,
„'S markából kitekert kardját a' földre hajítván
„Mondja; Huron hátrálj, megalázott téged Ügek ma.
„Engem-e? halj meg előbb, mint ezt mondhassad! imígy zúg
„A' bőszült, 's véres kezeit nagy Ügekre kinyújtja.
„Harmadszor rohan a' két hős egymásra haraggal.
„Porzik lábok alatt a' föld, csikorogva forognak
„Karjaik, és széles mellök dobbanva üt össze,
„Gyengül végre Huron, nagy Ügek töri nyomja kezével.
„Folyt a' sik' közepén Álom' kis csermelye délről,
„'S teljesen eltölté szűk medrét szőke vizével,
„Abba merült fél lábával Huron, és veszedelmét
„Lelte, erőt vesztvén gonosz állásával; azonban
„Jőne segítő nép; de Ügek' hada vissza ijeszti.
„Barna Huron leesett Álom' patakába, szorongó
„Oldala, 's hátra feszült derekának csontja ropogván.
„A' két hős Álom' medrét roppanva betölté.
„Tajtékozva kitért nagy földet elöntve vizével
„A' dagadó csermely; de kikelt Ügek onnan azonnal,
„'S Barna Huront fúladva hagyá bús népe' kezére."
Igy dallá az apák' harczát Lehel: őt komoly arczczal
Hallák a' daliák, és buzgó lelki gyönyörrel;
Szíveiket pedig a' seregek' rivadása betölté,
'S megmozdúlt iszonyú kezeikben az emberölő vas.
Párduczos Árpádot fellengző képzet emelte,
'S dallá lett ajakán a' szittyai szózatok' árja;
Szólt pedig így, 's közelebb tolakodtak az ütközet értők:
„Rendűletlen atyák! melly szó lehet a' ki fölérje
„Bajnoki lelketeket, 's karotok' diadalmi hatalmát?
„Döntő vállaitok megnyomnák a' vasak' és a'
„Megszakadó sziklák' rohanását, könnyű nyilakkal
„A' szélvészt megelőznétek, 's a' záporok' árját.

„Mégis hol vagytok? szemetek' hadi fénye hová húnyt?
„Ősz fejetek haj! porba merűlt, 's csüggedve lehajlott
„Bajvívó karotok. Pedig így kell veszni nekünk is;
„Ott, hol Ügek, deli Álmos atyám, hol ezernyi leventék,
„'S nemzetölő Etelének erős vas karja nyugosznak,
„Nyitva van ott a' vissza hivó föld' gyomra nekünk is.
„Mert isten' keze van rajtunk. Ez akarja, 's ropogva
„Megrendűl a' sziklafenék a' föld' közepében,
„És vele megrendűl az egész nagy földi kerekség.
„Ez pillant, 's a' tengereket kifogyasztja szemével,
„Új forrást indít, 's abból harsogva lezúgnak
„Országos folyamok, tengerré gyűl az özönviz,
„És hulláma eget verdes: nincs földi határa.
„Ő int, 's a' rohanó daliának karja hanyatlik.
„Jő szele, 's száz ezerek' lelkét viszi, hozza magával.
„Mégis az ordító zivatart ha ereszti, 's utána
„A' feketűlt sziklát csikorogva kirázza tövéből,
„A' daliák' neve ott nem vész: azt hordja magával
„A' zivatar, 's hegyek és völgyek' zendűlnek utána.
„Sőt ha hegy és völgy elsűlyed mélységes üregbe,
„Akkor is ékes egén a' hős' szép csillaga fénylik.
„Oh hát kísérj el hadi bátorsága szivemnek,
„Kísérj el, valamerre megyek, valamerre csatázok,
„Hogy mikoron fejem a' megemésztő porba lehajlik,
„Mondhassák: fia Álmosnak, unokája Ügeknek,
„Itt nyugszik sok harcza után a' párduczos Árpád,
„A' honnért küzdő seregek' fejedelmi vezére."
Végezi. Elszántan, 's némán állottak előtte
A' daliák, minden csep vérök harczra hevűle,
'S bátor, emelt fejeik iszonyún Alpárra hajoltak.
Bujdosik e' közben megtévedt lánya Hubának.
Őt mikor a' hidat átkelvén megcsúszna, levitték
A' csendes Bodrog' hullámai, partra vetődvén
Ott nyugodott egyedűl. Közelíte dühödten azonban
A' vad póri csoport; de sürün nőtt zsenge füzekkel
A' remegő lánykát Bodrognak partja befödte.
Mentve maradt, 's mikor észre vevé távozni veszélyét,
Merre hivé apját bujdosni, serényen iramlék.
Nem tett zajt sehol is, félvén az előbbi veszélytől,

Nem zengette nevét; hanem eltelt szíve sohajtván,
Sírva kereste nyomát, és könnye az útra lehullott.
Végre közel jut egy erdőhöz, hol szálas iharfák,
'S illatozó hársak sűrűn állottak előtte.
Itt borzadva megáll, betekint a' barna homályba,
'S vissza ijed; de csaló lágy zengzet tartja figyelmét,
'S lassu moraj terjed, valamint ha beszédes ajaknak
Hangjai volnának. Néz, és ösvényt lel az erdőn,
'S megy remegő kis lábaival puha földre tapodván.
Messze haladt; de az álösvény elhagyta, 's azontúl
Úgy bolygott, mint a' csábító hang' nesze csalta.
Mentében tövisek szaggatták könnyü ruháját,
'S szőke haját, melly fodraival vállára leomlott,
A' lehajolt ágak bekeríték vad koszorúval.
Rettentőbb lett a' hang is, közeledve, fülének,
Sas keselyűk víjjogtak alá vén sziklatetőre,
És csattogva levergődvén, a' fészkes üregben
Nagy zajgások után haragos szerelemmel elültek.
Megmordúlt a' mély barlangok' gyomra, 's az erdőn
Lengő gyenge szelek zúgó szárnyakra kelének.
Itt a' rengeteg, ott vad szikla vetődik elébe,
'S fenn, hogy lássa baját, száz csillag' fénye világít;
Ő pedig a' futamó rémek közt védtelen állván,
Illy panaszos szózatra fakad, 's fagyos ajki remegnek:
„Ah hova csaltál el, melly most rémítesz, ölő hang?
Hol van atyám, hol testvérim, játéki szivemnek,
'S hol vagyok én nyomorúlt? Itt a' bús rengeteg, ott a'
Kormos agyú sziklák, rettentőn kelnek előmbe,
'S a' futamó rémek, 's fene körmű állati csordák.
Istene hősömnek! hova hagysz illy ótalan' engem?"
Igy szólván, a' földre rogyott,'s szeme ködbe borúla.
Veszni jövél-e, szerencsétlen, körmébe az éhes
Medvéknek, 's étkűl a' bolygó rókafiaknak?
Tiszta kökény szemedet hollók vájják-e, fehérlő
Ékes tagjaidon férgek' lakozása leend-e?
Nem, téged soha sem hágy el, ha nyomorgat is egyszer,
Istene hősödnek . . . Ím száll a' mennyei nemtő,
Egy tündér gyermek, védnek küldetve Hadurtól.
Ezt, hős Zongortól nemzette világtalan Olna,

És bajjal nevelé. Tündérek jártak előtte,
Gyenge szülötte körül, 's körülötte susogva röpösvén.
Végre baját látván, forrásos Orozda hegyénél
Mélyen elaltatták, 's a' gyermeket égig emelték,
Ott hogy erősödjék, adták a' Szellem anyának.
Az mihelyest látá, nagy erőt ada gyenge szivébe,
Melly, mint embereké, testéből el ne röpüljön,
És az időkön uralkodjék. Szép gyermeke így nőtt,
'S titkos kedvéből legelőbb is az isteni helyről
Földre tekintgetvén gyakran lemosolyga, 's leszálla.
Égi szelíd arczán csábító földi vonások
Változtak, 's érzés látszott gerjedni szemében.
Most is az ájúló lánykát sajnálva, megindult.
A' hadak' istene őt bátorrá tette nyilával,
'S könnyü galambszárnyat vete két karjára segédül.
Itt hogy az ékes lányt látá elhagyva heverni,
A' morgó vadakat csendessé tette nyilával,
'S hangos ezüst íját suhogó hársgalyra akasztván,
Hogy lassan zúgjon, meghagyta az éjjeli szélnek;
Tüstént lassúdott a' szélzajos éjjeli zúgás.
Ő pedig a' bágyadt lánykát álomba merítvén,
Gyermeki karjaival lágyan ringatva kivitte,
'S egy patakér mellé letevé puha völgyi füvekre.
Ott lemosá deli tagjairól sebe' szennye' homályát.
Eltüneté sebeit, 's könnyített szíve' szorultán.
Szép haja' fodrait is könnyű tündéri kezével
Össze szedé, 's lassan dobogó mellére bocsátá.
Megtépett leplét gyengén szőtt égi ruhával
Váltva, sugár derekát lekötötte tulajdon övével,
Mellyen gyenge szivárványként sok színü huzások
Látszottak, 's szélről hajnal' szép színe piroslott.
'S még nem kelté föl; hanem a' hűs csillagi fénynél
Csendesen a' nyugovó lánynak melléje borulván,
Szép haja' fodraival, 's ragyogó karjával enyelgett,
'S ártatlan csókkal meghinté ajkait, arczát.
Már ekkor keleten kiderült a' hajnali szépség.
Atyja helyett most a' vágyódó délszaki tündér
Jött új fényben elő. Nem volt illy ékes az első
Leggyönyörűbb hajnal. Mint a' sós tengeri tajték,

Válla, 's emelt nyaka, 's lábának teli szára fehérlett;
Bájlólag lesimult egyebütt deli teste' ruhája,
'S tiszta szivárvány kelt karcsú derekának övére.
Lába setét dombon nyugodott, feje égen ötölt fel.
Tündöklőbb lévén, mint máskor, fodra hajának,
'S bánatos orczáján fiatal szépsége ragyogván,
Igy kele, 's rá az egész természet' képe mosolygott.
Felleg nem látszott, szélvész nem zúga az égen.
Ő kinyitotta piros kebelét, 's vágyódva sohajtott,
'S szellőként mene szét tüstént a' gyenge sohajtás.
Megnyílt szép szeme, és szerelemmel néze le, nyomban
A' nyugovó földön minden fű' szála megindúlt,
'S hozzá hajladozott falevél, és gyenge virágszál.
Ez, mikor itt epedő szemmel letekinte, Hubának
Lányát, a' gyönyörű Hajnát meglátta, 's szivében
Fölgyúladt hevesebb lángokkal előbbi szerelme;
Nyugtalanúl igy szólt, 's a' föld hallotta beszédét:
„Veszszen-e hát a' kedves alak, kit szívem ohajtoz?
Veszszen-e, 's e' bús szem békével lássa halálát?
Ah nem, előbb örök életemet átokba merítem,
Mint szép tagjain a' vadakat marczonglani lássam.
Meg kell mentenem őt, vagy már ha lehúnya örökre,
Eltemetem, 's gyászos sírjánál ülve kesergek,
És besötétítem vesztén a' földi világot."
Igy szólván, szép orczáját felhőbe borítá,
'S veszni lejött szomorú felhőkön az égnek öléből.
Tüstént a' nagy eget befogá sürü barna setétség,
Éj lön másodszor, 's a' rémek vissza tünének;
Ő pedig a' földön vala már, 's meglátva Hadurnak
Hangos ezüst íját a' zúgó hajlatos ágon,
Elrettent, de utóbb levevé, 's lelkében azonnal
Biztos erőt érzett. Igy ment tova, 's völgyi mezőben
Lelte az alvó lányt, 's az enyelgő gyermeket. Itten
Elrejté az ezüst íjat, 's így monda szelíden:
„Jaj hol jársz egyedűl kedves kis mennyei nemtő?
Itt neked a' földön veszedelmes késni sokáig,
Menj el szép gyermek, menj most haza Szellem anyádhoz."
A' játszó gyermek rémülten vissza tekintett,
'S rajta szemeit megnyugatván, így monda viszontag:

„Ah ki van itt? tündér ifjú, mi hozott ide téged?
Nemde te a' Hajnal' fia vagy? Hogy az égen utaztál,
Egykor anyám mutatott, 's mondá, hogy déli hazádban
Roppant hajlékban lakozol, 's szomorú vagy örökké.
Most már ösmerlek; de te tündér kellemes ifjú
Hasztalanúl bíztatsz haza mennem Szellem anyámhoz.
Ő neki rám többé nincs gondja. Hadúr maga küldött
E' szüzet őröznöm, 's nagy erőt ada hangos ivével."
Erre felelt szaporán a' vágyó délszaki tündér:
„Mégis igen kérlek, szép gyermek, menj el anyádhoz.
A' szűznek majd én gondját viselem ma helyetted;
Menj szaporán, míg kérek, utóbb is erőmmel elűzlek."
Mellyre viszontag imígy szólott a' mennyei nemtő:
„Jól tudom én, hogy erősebb vagy; de te engem elűzni
Még sem fogsz, ha Hadúr' íját kezeimbe szorítom.
Hagyj el azért, szép álmából ne ijeszd föl az alvót."
Igy szólván ölelé még inkább a' deli lánykát.
Nem szenvedte ezen látást a' délszaki tündér,
Megragadá gyengén, 's a' híg levegőbe röpíté.
Itt a' kis tündér fenyegetve megálla, 's legottan
Lombjaihoz sietett leragadni az isteni kézíjt;
Nem lelvén pedig ott szomorúan vissza kerűle,
'S szóla siránkozván, 's kérvén a' délszaki tündért:
„Ah ne neheztelj rám, többé nem bántalak én már;
Add ide íjamat, és megtérek azonnal anyámhoz."
Igy könyörög vala, mellyre amaz könyörűle, felelvén:
„Látd-e szegény gyermek most milly siralomra jutottál.
Vissza adom nyiladat; de te tüstént menj el anyádhoz,
'S eskve fogadd, hogy fegyveresen nem bántasz ezentúl."
Erre nagyon szomorodva felelt a' mennyei nemtő:
„Ah olly csalfának gondolsz-e kegyetlen eszeddel?
Nem tudok én eskünni; hanem hidd: innen azonnal
Távozom, és tőled megtérek Szellem anyámhoz."
Ekkor vissza adá íját a' délszaki tündér.
A' nemtő megörült, köszöné, 's megölelte barátját,
'S csattogván kézíja, 's fehér kis szárnya suhogván,
Vissza röpült szép anyjához magas égi lakába.
A' Hajnal' deli gyermeke most egyedűl vala. Gyengén
Áltölelé Hajnát, és a' gonosz álmot elűzvén,

Csókjai közt fölemelte fejét. Fölserkene Hajna,
Hosszu sohajtással kinyitá szép bíboros ajkát,
És szemeit. Halovány arczán a' gyenge pirosság
Ismét elterjedt, 's szabadabban vert szive, keblén,
Kétes csillagi fény rezgett a' barna homályban,
Ő bámulva körűlnézett, és csendesen így szólt:
„Hol vagyok? Ah melly csalfa világ árad le szemembe?
A' gonosz álomból ki segített? Melly kar ölelget,
Ah melly tűzajak ez? nyomorú melly ügyre jutottam?"
Monda, 's kifejlett a' tündér istennek öléből.
Az tisztább fénynyel ragyogott most, 's nyájasan ülvén
A' remegő lánynyal szemközt, szerelemmel utósó
Ékeit össze szedé, 's így szólt kegyes édes ajakkal:
„Lányka! hogy életedet láttam sűlyedni veszélybe,
Hajnali fényemet a' magas égen ködbe borítván,
Mentségedre jövék; de ne rettegj, ajkamon e' tűz
Végső lesz, 's többé álmodhoz nem jövök én már;
Csak most légy kegyesebb, légy hajlóbb, lányka,
szivemhez;
A' szép föld' színén add boldog végemet érnem,
Haj! mert nem sok időre kiveszt törvénye Hadurnak."
Monda, szelíd balját a' szűz vállára bocsátván.
Csókja elől amaz akkoron is meghajla fejével,
'S vissza felelt érző, 's fájdalmas szíve' hevéből:
„Vedd tüzes ajkaidat, vedd, ah vedd vissza: nagyon forr
Arczomon a' szerelem' csábító csókja, 's kezedben
Szép fiatalságom' gyengéd koszorúja lehervad.
Hagyj el szép tündér, hagyj engem veszni vadak közt,
Ah vagy az éj' rémét hozd ismét vissza szememre,
'S mélyen az ingó föld' sziklás gyomrába temess el,
Hogy mikor a' napnak kiderűlend fénye, ne lásson,
'S hősöm, atyám, és jobb nemzési ne lássanak engem;
Mert besötétednek szemeim, láttokra, 's ha hősöm
Rám veti tiszta szemét, hamuvá ég bennem az élet."
Igy szólván beborúlt szemeit siralomnak ereszté,
'S szép feje a' ragyogó tündér' vállára hanyatlott.
A' Hajnal' deli gyermeke most érezve mulását,
Csüggő karjaival Hajnát még egyszer ölelte,
Romlandó ajakán illy végső szózat ömölvén:

„Lányka ne sírj, létem' végét ne zavarja siralmad,
Lányka ne sírj, többé nem készt bánatra szerelmem.
Látom az embernek kedvesb a' földi halandó,
Mintsem öröklétű; de ma engem az isteni végzés
Megront végképen, 's elveszt vas karja Hadurnak.
Halljad, az ég és föld mint harsog vissza szavától:
Engem hí, hogy még nem oszolt el az éjjel egéről.
Engem ijeszt, és már gyengűlök minden inamban.
Még is előbb, mintsem megemésztene szörnyű haragja,
Mentve leszesz, meglátod atyád', meg bajnokod' arcát,
Hogy mikoron boldog szerelemmel nyugszol ölében,
Mondjad: az álmodozó tündér így kére szerelmet,
'S elvesze nem nyervén, 's megválta kegyelmesen engem."
Ezt mondván sípjába lehelt az erőtlen ajakkal,
És egy aranyszálat nyújtott a' lánynak öröklő
Emlékűl haja' fodraiból, nyujtotta lehulló
Gyenge kezét, 's eloszolt, a' híg levegőbe vegyülvén.
Tagjait a' ragyogó napnak szikrái föloldák,
'S a' menny' kékes ölén hinték el, mint tavi párát.
Mert meglátva Hadúr, hogy késik az éji sötétség,
A' Hajnalt haragos szájjal rivadozva kiáltá.
Jött a' bús Hajnal; de tekintete nem vala fénylő.
Csillagi fényt nézett; de fián vala dísze, hatalma,
Az pedig a' földön végső vesztére mulatván,
Nem jöve, 's atyjának nem adá meg csillagi fényét.
Most már harmadszor dörrent meg az isteni szózat,
'S tündöklő képpel föltünt a' tiszta verőfény.
Igy vesze lángjainál a' vétkes délszaki tündér.
Mint a' reggeli hold, látszott még gyenge világa
Bánatos arczának, 's dél' táján üstöki fényként
Ékes arany haja terjedezett; deli tagjai szerte,
Mint vékony köd, emelkedtek fel az égi szelekkel.
Anyja, az Álommal testvér, a' fátyolos Éjjel,
Hogy megtudta szerencsétlen fia' kínos elestét,
Bús komor orczáját mélyebben födte homálylyal.
Sírva leszállt hajait tépvén a' föld' közepébe,
Ott nyöge: rajta nehéz bérczek' sziklái feküdtek,
'S zúga fölötte szelek' fúttán a' tengerek' árja;
Ő pedig egyre nyögött, 's keseregve nevezte szülöttét.

Könnyeivel fölforrt a' zúgó tengerek' árja,
Megrendűlt iszonyú fájdalmán a' hegyek' orma,
'S a' mereven sziklák' vas szálai megrepedeztek.
Később ben, hogy erőt vesztő fájdalma megenyhűlt,
Gönczöl' szép szekerén elment bujdosni fiáért,
'S a' ragyogó egeket megjárta, gyakorta sohajtván.
Volt, hol az ősz' vizes országát bús fellegek őrzik;
A' forró nyárnak heveit kikereste; megállt az
Ifju tavasz' mezején, 's koszorúba kötötte virágát:
'S ah fia, szép fia már nem volt, kinek adja virágát.
A' szelek' atyját is kérdé, 's a' tiszta szivárványt,
Holdat, csillagokat, még tán ha reája találna,
És nyöge szüntelenűl, 's keseregve nevezte szülöttét.
Most végsőt teve: meglátván a' fényes egekben
Elszórt szép tetemit bús szíve szerette fiának,
Össze raká ismét, életre vihetni remélvén.
Fodros arany haja már, 's feje szerkeztetve valának:
'S ah alig illeti a' hideg ajkat is össze, sohajt az,
'S szét omol a' füstként, vagy mint a' gyenge ködárnyék.
Vissza vonult ekkor honnába az Éj anya búsan,
Csillagait betakarta szegény gyászára fiának,
Síra, 's világvesztig keserűn fog sírni miatta.
Még gyakran, mikor a' földnek zaja megszünik, érző
Szíve' sohajtását meghallani, 's a' vizek' árja
Hév szeme' könnyeitől hullámot emelve melegszik.
Hajna, hogy a' tündért látá levegőbe vegyűlni,
'S hirtelen a' napnak magasabban kelni világát,
Állt, mint álmodozó, 's bámultan az égbe tekintett.
Mégis ez álom után szeme' fényei könybe telének,
És valahányszor fenn az egekben látta lebegni
Nap' keltén a' tündérnek szórt kedves alakját,
Andalodott szívén titkos bú, 's héla tenyészett.
A' síphangra lejött tündér ló, Tomboli, búsan
Álla közel deli Hajnához, lesütötte fejével
Büszke nyakát, 's ura' veszte után keseredve sohajtott.
Most a' bámúlót szólítá emberi hangon:
„Asszonyom, Asszonyom, a' multat ne kivánja siralmad.
Jőj inkább testvéridhez, 's ősz tisztes apádhoz,
Vagy deli hősödhöz, ki nehéz harczára lenyugván,

Kellemes árnyékban Bodrognak partjain alszik.
Tomboli a' nevem, és kit láttál veszni, uram volt,
A' tündér ifjú, 's nekem ez meghagyta irántad,
Hogy vigyelek, valamerre akarsz; de te mondjad előbb meg,
Menjek-e mint villám, vagy mint a' gondolat, úgy-e?
Vagy pedig a' rohanó szélvész, melly este megindúl,
'S reggelig a' roppant földet pusztítva bejárja?"
Erre nagyon bámult, 's így szólott a' deli Hajna:
„Téged is a' tündér hagya hát, oh Tomboli, nékem?
Ah mi igen jó, és boldogtalan isten urad volt.
Veszte nekem nagyon érdeklő, sajnos lesz örökké.
Vígy hát Tomboli, vígy a' hősfihoz, a' ki lenyugván
Harcza' veszélyi után Bodrognak partjain alszik.
Ő majd érettem bátran fegyvert köt, előzi
A' gonosz ellenség' harczát ősz édes apámról,
'S gyenge Szömért, 's a' fürge Bodort megtartja szivemnek,
Vígy sebesen; de ne mint villám, mint gondolat, úgy se,
Vagy mint a' rohanó szélvész, melly este megindúl,
'S reggelig a' földet pusztítva bejárja, hanem vígy
Gondosan, és szaporán, hogy hősöm is épen öleljen,
Én is erős, harczos kebelét ép karral öleljem,
'S míg oda elsietünk, a' nap magasabbra ne szálljon."
Ekkor elébe borult gyors Tomboli. Szép sima hátán
Balra lelógatván kis lábait, űle nyugodtan
A' deli lány, 's gyengén tartá lova' tiszta sörényét.
Tomboli ment, ékességét örvendve tekinté,
'S vitte kövér hátán, hogy még haja' szála sem ingott,
'S arczait a' csendes szelek is suttogva kerülték.
Már a' holtaknak végső bús tort üte Csongor,
'S áldozatot mutatott istennek barna tulokból.
A' fáradt daliák temetéstől félre vonulván,
Szélt a' tiszta mezőn heverének vérbe borultan.
Hős Ete is Bodrog' partjára kitére nyugonni.
Ott teli lombokkal remegő nyárfának alatta
Mély álomba merűlt. Mellette lerakva hevertek
Fegyveri: a' véres nagy dárdák, kardjai, tegze;
Pajzsa pedig feje alja gyanánt fekvék vala, 's mellén
Köntöseit kinyitá, szabadon hogy szíve pihegjen,

És aluvék deli testével nagy messze kinyúlva.
Mint aluszik, ha nagyon fáradt, a' bátor oroszlán,
Melly leterűl barlangjában, 's jó nagy helyet elfog,
Lábait, és izmos derekát hosszúra kinyujtván,
Sárga sörénye pedig fetreng borzadva fejénél,
És nagy rettenetes feje a' sziklára lehajlik:
Így aluvék. Haja nagy paizsán szóródva terűlt el,
'S kellemesen ragyogott arczán a' tiszta verőfény,
'S vére nyakán, mint a' bíbor' sujtása, piroslott.
Ekkoron érkeztél egyedűl, deli lánya Hubának,
'S alvó hősöd előtt mondhatlan örömben elálltál;
Nem merted pedig őt csókolni, hogy abba ne veszszen
Álma, hanem repeső szívvel melléje borulván,
Merre szelek lassú szárnynyal suttogva röpültek,
Szép piros ajkaidon, gyönyörű! illy szózatot ejtél:
„Enyhítő nyugalom! mi szelíden emelkedel a' szép
Hős' dobogó kebelén. Szemeit komor éjszaka nyomja,
Arcza pedig, 's ragyogó nagy homloka tiszta derültek.
Itt nyugszik, 's nem tudja, hogy a' kit ohajta, közel van,
'S látásának örűl, 's szeme vígan röpdös alakján...
Lassan fuss pihegő kebelén, hűs hajnali szellő,
Lassan emeld fürtét: álmát zajod el ne riaszsza.
Messze, ölő harczban fáradt ő, lelke veszélyes
Gondokkal forrott, karját nagy dárda nehezlé,
'S élte körűl iszonyú hatalommal járt az enyészet.
Hadd alugyék, őt a' szellő hadd hűtse, szelíden
Nyuljon fürteihez, 's tüzes arczán játszva mulasson.
De mi ez? ah sebesedve vagyon. Föld iszsza vitézi
Vére' szivárgását. Bekötöm leves úti füvekkel,
'S fölverem álmából: ártó sebeseknek az álom."
Így szóltál, 's bekötéd sebeit leves úti füvekkel,
'S félve nyiló ajakad megcsattant bajnokod' ajkán,
A' bajnok pedig ébrede, és bámulva imígy szólt:
„Millyen gyenge karok, melly kéz ápolgata engem?
Szép szemedet szemlélem-e, oh deli Hajna, 's pirosló
Ajkaidat? Vagy az álomnak játéka ez? Ah nem,
Nem játék, te vagy ez, te ölelsz deli lánya Hubának.
De mondd, honnan jősz álmomhoz, kedvesem, illyen
Ékesen, és ragyogón, honnan jősz? még, noha szép vagy

Mindenkor, ragyogásodat így, 's e' gyenge ruhákat
Nem látták szemeim, se kezedben ez ékes aranyszált."
Monda, 's te erre szelíd hangon, deli Hajna, feleltél:
„Tündér öltözet ez, mellyet látsz, 's hímes övének
Égi virágzását egy tündér gyermek adá meg;
Egy más tündértől van nálam az ékes aranyszál,
Mert üldözve valék, 's ők engem váltva megóttak.
Ah de ne kérdezz most, jőj hajlékába Hubának,
Nem leled őt többé, 's játszó magzatjait abban:
A' vad pórok elől idegenbe szaladtak imént el.
Engem is a' csendes Bodrog vive, 's éji dühöktől
Bokros partja' homályával betakarva megőrzött."
Így szólál, 's azt a' történet búba meríté,
Lágy ölelésedből kiemelte serény hadi karját,
Társait ébreszté, 's fegyvert vön, torlani vágyván
A' pór csorda' dühét, 's az atyát is vissza szerezni.
És te örömmel pillantád nagy termete' báját,
'S rettentő vas fegyvereit, 's a' kalpagi tollat,
Melly magasan lobogott bokrával az égi szelek közt,
És mikor az hadi társával paripára szökelne,
Tomboli jó lovadon te közel mellette röpülvén,
Szép szemedet szemein szerelembe merülve mulattad.

HETEDIK ÉNEK

Néma setétségből hogy' fölkele napja Hadurnak,
Zúgva megindult a' két táboron a' veszedelmek'
Szelleme, 's szörnyü halál rezegett vas fegyverök' élén.
Állt készen görög, és bolgár, 's kis népe Zalánnak.
Ő maga őse' vasát forgatván jára közöttök
Talpig fegyverben. Tarajos hadi sárga sisakja
Födte fejét, 's balján bikabőrös pajzsa lelógott.
Így mene, mint valamelly kifajult kedvetlen oroszlán,
Melly barlangjában sok időt heverészve leélvén,
Nagy mormolva kijő, ha kivűl zaj hallik az erdőn,
'S életlen körmét köszörűli az erdei fákon.
Jöttek utána vitézei: a' láng fürtü Preheszka,
Jött dárdás Omilyák 's Krallin veszedelmes ivével,
Jöttek utána Preheszkának hat gyermeki nyomban.
Hogy' komor apja után a' morgó medve kölyök megy,
Úgy ezek apjok után ballagtak görbe vasakkal,
Mint ugyan annyi halál, lévén készülve csatára.
Apró láng szemökön, 's kinyomúló homlokok' élén
Nem látszott kegyelem' szikrája. Sötét vala, és bús
Nézésök, mozdúlatjok fene, hangjok ijesztő.
Így ezek, és az egész tótság sokféle ruhában,
'S fegyverrel különözve kijött alpári mezőre,
'S a' jövevény seregek' jobb szárnyán terjede sorba.
Ellenben látszóbb mozgás lőn. A' kitörő fényt
A' rohanó csapatok szilajúl ordítva köszönték.

Fegyverkezve lován ült mindenik, és hevesedve
Várta csatája' jelét, Árpádnak várta parancsát.
Az pedig a' sor előtt jól fegyverkezve megállott,
'S tarta rezes paizsot, mellyen fölvára Kiónak
Tornyosodott fejjel szomorún meghajlani látszott;
Kissel alább az orosz vívók, és Álmos' ijesztő
Tábora tüntek elő veszedelmes harczba keverve,
És Huba, és Edömér egymást rongálva csatáztak.
Benn pedig ősi hadak látszottak sorra kiverve.
Látszott, rejtve miként feküdött a' puszta mezőben
Kardja Hadistennek, mellyet bámulva emelt föl
Egy baromőr, 's nem tudva mit ér, Etelének ajánlott.
Ezt iszonyú karral hunnok' fejedelme kinyujtván,
Ült magasan tündér paripáján, 's vitte hatalmát.
Sírva szaladtak elől a' réműlt nemzetek, és a'
Gőgös vár leomolt, romjába temetve lakóit.
Így látszott közepén Etelének régi hatalma.
Lábainál remegő császárok' gyermeki ültek,
És fösvény kebelök neki a' föld' kincseit önté.
Fenn pedig álla Hadúr, a' föld' harczára lenézvén.
A' nagy eget befogá iszonyító termete; a' nap
Mélyen alatta feküdt, lángját mind vissza szorítva,
'S békesugár nem jött sok időig az emberi nemre.
Ekkép álla Hadúr, ki előtt harsogva letüntek
A' komor esztendők, mellyek' nyoma vér vala, 's romlás:
Ez vala hadvezető Árpádnak pajzsa Szobortól,
A' ki művészi kezét remekűl e' műre bocsátván,
Össze tevé, hogy lenne kemény, 's ne fölötte nehezlő.
Bőr vala belseje, vas lappal leszorítva keményen,
'S a' fénylő képes rézzel betakarva kivűlről.
Tartóját szíjból készíté hímesen. És hogy
Tündöklése legyen, széltében aranynyal elönté.
Ez vala pajzsa, 's fején könnyű süveg áll vala nyusztból,
Hol magasan díszlett kolcsag lobogója, 's alatta
Reszketeges fénynyel kelet' ékes gyöngye világolt.
Karja pedig kivoná a' győző isteni kardot,
Melly soha még idegen kézben nem csilloga, ámbár
Nem vala nyugta sötét hüvelyében semmi csatánál:
Mindig elől csengett öldöklő szittyai kézben.

Gothusok! a' ti vitéz vezetőtök' vére, 's özönlő
Véretek a' kardon nem gőzölög a' magas égre,
Nem pirosúl többé; de hegyén űl lelketek, és a'
Szörnyü halál nagy Romának csufjára borong ott.
Ezt rántá ki, midőn föltámadt napja Hadurnak,
És villogva röpült váró seregének előtte,
Mellynek megjárván sorait, fejedelmi szemével
A' zászlót emelő Bulcsnak jelt inte, 's Lehelnek.
És mikoron Bulcsú a' hímes nemzeti zászlót
Nagy magasan tartván lengő fuvalomnak ereszté,
És Lehel a' harsány kürtöt megfútta, hatalmas
Zengte után az egész tábor robbanva megindúlt.
A' nyilasok pedig, és kopjások előbbre rohanván
Ütközetet kezdtek, 's valamintha utánok az álló
Föld indulna, setét por 's rengés támada tüstént.
Egymáshoz nyillal már, 's ércz kopjákkal elértek,
Mellyek rettentő sebesen csillogva röpülvén
Kárhozatos súlylyal rohanó hősökre nyomultak.
És legelőbb Krallin nyilazott veszedelmes idegről,
Hol mikor a' vessző kirohant, a' tábori szélen
Megcsattanva vivé az erős Bojtára hatalmát.
Ottan elállt a' hős búsúltan, balja sajogván
A' suhogó nyiltól, melly azt átfúrta könyökben.
A' féket, 's paizsát tüstént bágyadtan elejté,
'S őt hadi társa, Csupor, kivivé ápolni hadától.
A' had azért bátran vágtat vala, 's még sokan a' gyors
Krallinnak nyilait testökben halva viselték.
Nyalka Zoárd is azonban erős kopjákat eresztett,
'S mellben üté legelőbb a' barna tekintetü Mílót,
A' ki szorúlt lélekzettel nyökkenve lefordult,
'S őt rohanó hadi társainak paripái tiporták.
Másodszor megütötte Leót, vak Léda' szülöttét,
A' ki temérdek erős testét nem födve vasakkal,
Biztosan, és pusztán jött kardot tartva kezében.
Ezt oldalt meglökte kemény kopjája Zoárdnak.
Össze csikorgatván fogait kiragadta kegyetlen
Kézzel az a' kopját, 's nagy dühhel vissza hajítá.
És ura' képe felé sietett a' kopja; de pajzszsal
Föltartá az 's meghajlott képével előle.

Igy ő ment maradott, de Leót sebe lassan elölte,
'S veszni veté bajtársi közé, kik előre rohantak.
A' két had' köze már zavaros lőn, mint mikor a' föld'
'S ég' köze záporral megtelve sötétedik, és a'
Tarka mező' színén minden fű' szála özönt nyel:
Úgy itt a' sűrűn rohanó hősökre sötéten
Száll nyíl 's kopja-csoport, 's egymáshoz ütődve gyakorta
Utja' közép táján iszonyú csengéssel esik le;
Vagy pedig a' levegőn végig gonosz éle sivítván
Fegyvernek romlást, hősöknek szörnyü halált visz.
Spártai Hermes ugyan sokat ejte le dárdavetéssel,
Nyalka Zoárd mellől Búvárt, 's Kaba szülte Kadártát,
A' ki kemény nézésü, zömök, 's nagy hírü vitéz volt.
Ott mind a' kettő leesett nagy sebben alélván.
Harmadszor Hermes meglökte Zoárd' hadi pajzsát,
Mellyet meg nem tört, de magát a' bajnokot ékes
Nyergében megrendíté lövedéke' sulyával.
Így ez igen gyors kopjavető nagy kárt tön, eloltván
Sok bajvívónak szeme' fényét; mert bizonyos volt,
'S mindig kárhozatos kopjája, ha szálla kezéből.
Ott vele sok nyilazott, kopját sok ereszte utána;
De csak vétve talált, mert ritkán szálla előttök
Árpádnak bölcs gondja szerént az elődi magyarság.
A' nagy lelkü vezér pedig ellasúdva nyomúla
Négy hegyü dandárral, hol balról álla merész Kund
A' lobogó tollú Csörszszel vas szegletet ütvén;
Jobb sarkon vala istenes Und, sok hősfi körűle.
A' dandár' közepén kürtös Lehel álla Bogácscsal,
És zászlót emelő Bulcsú, de ragyogva közöttök
A' seregek' fejedelme nyomúlt, a' párduczos Árpád.
A' hadat értő Tas komoran szágulda utánok,
Független lévén, hogy elő törhessen azonnal,
Vagy pedig a' fáradt hadakat kebelébe fogadja.
Őket az ellenség' nyila, 's kopjavetése nem érte.
Ellenben bizonyos romlással omoltak előre
Mérges szittya vasak; mert majd az egész hadi néppel
Jő vala Ossa vidéki Philó, diadalra sietvén.
Kárával sietett. Sűrű népére tömötten
Életölő lövetek zúdúltak; kártalan egy nyíl

Sem szállott, nem esett egy kopja is emberöletlen.
Igy vesze jó Lamias, ki minap heven eskve boszúját,
Fattyú Csornának sietett vesztére, azonban
Őt is agyon fúrván megölé vasa szittya vitéznek.
Így vesze köldökben sebesedvén a' magas Áres,
Így Püramos, 's az okos Peleüsnek gyermeke, Pindár,
'S a' lantos Pürhos, 's az erős szigetormi Leander,
És bolgár Runov arczúl a' rút földre borulván.
Így az előharczban sok százan sebbe jutának,
'S még a' kopjáknak most sem lett szűnte, 's nyilaknak.
Ezt mikor Ossa vidéki Philó meglátta középről,
Hol sok bajnokkal vala környűl véve, serényen
Rendele a' hadból két szélről menni vivókat.
'S tüstént, mint a' szél, kirohant nagy spártai Hermes,
'S bajnok Izács' helyiben, ki vezér lőn, borzas Ilerke,
És ezek itt az előcsapatot bekerülni siettek.
Ezt látván a' nyalka Zoárd, és Bojta' csapatja
Megfordult, mint a' forgó szél, vissza suhanván,
'S jóval előbb, hogysem valamellyiket a' heves űzők,
'S villámként rohanó Hermes' dárdája elérné,
Már az erős dandár mellé két részre kitértek.
Ott ugyan a' rohanók az erős dandárhoz ütődtek,
Melly őket nagy erőszakkal csattogva fogyasztá.
És legelőbb hosszú karddal megvágta merész Kund
Borzas Ilerkének könyökét, hol karvasa ketté
Válva kezének szárával dúlt földre lehullott.
Ott vas dárdáját az még markolta keményen
A' fölütött porban; de magát nagy fájdalom érte.
Mégis erős lelkét szép bátorságra hevítvén
Vissza lovagla, 's imígy szólott népéhez utószor:
„Rosz csillag vezetett a' bús Alpárra, barátim,
Távol Izács, az erős hadnagy, végére jutott, most
Engem is éjem elér, 's készűl betakarni homálylyal.
Mégis azért bátran harczoljatok, és te helyettem,
Kármel öcsém, légy a' népnek vezetője. Boszúld meg
Vesztemet a' vadakon, vagy halj, 's vérembe borulj le."
Hangosan így szólott, és tán még szólana többet,
Őtet azonban Kund leveré gyors lábu lováról,
'S társi között, valamint őzek' seregében az ékes

Szarvas jár magasan, járt száguldozva fiával,
A' lobogó tollú Csörszszel. Kemer, Iffim előtte,
És vállas Tuba szörnyü halállal elestek, ezekhez
Dárdával leveré Csörsz, a' teli fürtös Ehebránt,
És megszúrta nyakon Korhónt, 's levetette nyeregből.
Hasztalanúl sietett Kármel, 's intette vitézit,
A' remegők szavait nem hallák: ő meg azonban
Főben üté Csörszöt, 's megvérzé homloka' bőrét
Kardhegygyel balról; de midőn komorodva szemével
Rája tekintett Csörsz, 's dárdát fordíta, veszendő
Kármel elirtózott, 's elhűlt, szive, karja remegvén.
Ott nem várta tovább Csörszöt, hanem a' viadaltól
Hirtelen árnyékként szaladott a' vissza futókkal,
És paizsát védűl tartá hátára terítvén.
Kit mikoron látott lobogós Csörsz, monda boszúsan:
„Hah! széllábu kölyök, minek is szűlt tégedet aszszony
Embernek? mért nem nemzettenek a' nyulak inkább,
Hogy megtépetvén ebeket hizlalna halálod?
Vagy hova futsz nézésem elől? kopjámnak előle
Olly ügyesen nem fogsz, tudom, eltávozni, hanem most
Rád megyen e' fegyver, 's lemerűl kebeledbe hegyével."
Így szólván nagy erőszakkal hátára vetette
A' súlyos dárdát. Paizsát szét zuzta az ottan,
'S vérző hátában fájdalmasan álla hegyével.
Kármel nyergében már nem tuda ülni: lefordúlt,
'S porba merült arczát betakarta halotti sötétség.
Csörsz pedig a' dárdát hátából vissza szakasztá,
'S fegyvereit levevén nyujtá Hali-szülte Rovónak.
Más részről iszonyúbb harczot támaszta hadával
Hermes, elől víván. Csalatását látta; de futni
Szégyenlett, 's meg is állta helyét, hol előtte fenyítő
Rettenetes képpel nagy erőjű hősfiak álltak.
Ott katonái közűl az erős Kotróni lefordúlt
Bulcsu' csapásától. Szemközt vágatva Neander
Elveti fegyvereit, 's keseredve kiáltja halálát.
Ott vész Bellerophon, kit küldött hadba Corynthos.
Ő is elől küzdő Várkont leütötte lováról,
És mellcsontja fölött Talabort dárdája' vasával
Megszúrá, hogy torkából vér omla legottan.

A' bajnok csikorogva ledőlt, 's elenyésze sebében.
Erre Bogács kirohant, 's karddal csapa Hermes' agyához,
Hol nagyokat csendűle sisakja, de homloka' tére
Sértetlen maradott. Úgy csapkoda melle felé is.
Tarkás pánczélát szét rontá éle vasának,
'S vért ontott mellén, 's valahányszor hátra vonúla
Hermes, hogy dárdát nyujthasson, ez annyiszor üztön
Üzte, 's közelről emberölő vad képpel ijeszté.
Akkoron elbúsúlva rohant neki spártai Hermes,
Nyakszirton ragadá, 's közepett markolva temérdek
Dárdáját süvegébe veré. A' szittya leventa
Bús feje' törtével kábúl, és karja lehajlik,
'S őt dühödő Hermes készűl rút porba keverni.
Ellene már az alatt sok bajnok gyűle tömötten.
Népe futott, őt is sűrű lövet érte; boszúsan
Megfordúla imígy, és engede a' nagy erőnek,
Elhagyván bágyadt éltében az össze törött hőst.
Mint hátrál lassú szárnyakkal az erdei nagy sas,
Melly már szinte lekonczolván a' termetes ökröt,
Ifju vadászoktól elhajtatik, és nyilak, éles
Dárdavasak sürüen kilöketve röpűlnek utána,
Mellyre odább, meg' odább röppen, 's szeme még az ökrön van:
Így mene vissza serény Hermes, 's a' rajta ütőkre
Véres dárdáját magasan tartotta haraggal.
Erre vezéri Philó más harczot gondola, látván
Hogy gonoszúl forog a' csata' mérge hadában, azonnal
Fényes Orontest, és Sthenelost illy szókkal idézé:
„Halljatok engem most Sthenelos, 's hadi fényes Orontes.
A' magyarok' seregét, melly tömve nyomulgat előre,
Népemnek sokaságával bekerülni reménylem.
Menj el azért Sthenelos, 's mondd meg, valamerre menendesz
Itt a' bal szárnyon, hogy minden harczi vezérek
Népeiket terjeszszék el, 's Theophilhoz elérvén
Mondd, hogy eresztett kantárral vágtasson előbbre,
És a' többi sereg nyomban kanyarúljon utána.
Menj te is Antipater' seregéhez, fényes Orontes,
És a' jobb szárnyon kanyarítsd a' népet előre,

'S légy vezetője kemény, 's diadalmas harczot emelvén.
Ti pedig állapodott honnombeli régi vitézek,
Most velem itt lassan hátráljatok a' seregektől.
Majd ha leszen szükség támadva rohanni csatára,
El ne felejtsétek neveteknek hajdani fényét:
Kardotokon legyen az, hogy megláttára vakuljon
A' lator, és alugyék díszetlen porban örökké."
Így azok elmentek szaporán, a' többi vitézek
Bátran emelt karddal villogtak messze körűle.
Árpád ekközben mindegyre nyomúla előbbre
A' szakadó hegyként, mellyet, ha robogva megindúl,
Meg nem tart sem az alsó szirt, sem százados erdő,
Míg jégülte fejét mélyen völgyébe nem ejti;
Állíthatlan imígy robbant fejedelmi hadával.
Csattoga, zúga haláljátéka az ütközeteknek;
De hova kardja csapott, megszünt hamar a' csata ottan,
'S fogcsikorító fájdalom, és gyász omla helyébe.
Már a' két osztály, melly jött elfogni Zoárdot,
Szét szóródva fut, és vész dandárának előtte.
Mint melly ködre kemény éjszak' szele fú hatalommal,
Ritkúl, 's a' levegőn szét oszlik erőtlen alakja:
Úgy ezek oszlottak, 's vesztek nyomorultan elesvén.
De az alatt kiterűlt görögök' nagy tábora messze.
Könnyü futásával Theophil, 's hadi fényes Orontes
Harczra hevítve vivék a' népet, 's gyorsan utánok
Ment a' többi sereg kanyarodva. Betelt hamar a' tér,
És a' végetlen sereg azt villogva keríté.
Így mikor a' hegyről sebes áradat omlik, alatta
Hirtelen a' nagy tér betelik csillámos özönnel;
Vagy mikor éh madarak sürüen csapatozva röpülnek
A' gazdag szőlők' hegyein telepedni akarván,
Hirtelen így szélednek el egy fás délszaki halmon.
'S már kanyarodva vivén Theophil, 's hadi fényes Orontes
Népeiket, 's fő gondu Philó horpadva hadával
Hátrálván, Árpád' dandárát szinte befogták.
A' fejedelmi vezér ekkor villogva kikelvén
Megjárá seregét, 's hamar a' bal szegletet érve
Dárdával rohanó Kadosához szóla: „Hüleknek

Gyermeke, édes öcsém, harcznak szeretője, 's veszélynek,
Jól tudom én, a' vissza futás nem kedves előtted,
Még is igen szükség lesz most futamodnod; azért menj,
Fuss sebesen, mint a' szélvész, népeddel az ellen
Terjedező néptől, úgy fuss, hogy elérjed utósó
Rendeiket, sőt jobb, megelőzzed, 's majd ha befogják
E' dandárt, te kivűl, én itt ronthassuk el őket."
Így szólott, 's amaz a' harcznak szeretője, 's veszélynek,
Gyors szélvész' rohanása gyanánt futa vissza hadával.
A' seregek' fejedelme pedig most ére Zoárdhoz,
'S ezt is, mint bátyját inté, hogy vissza rohanjon,
És vigye Bojta vezér' népét szaladásra magával.
Ezt hogy elindítá, így monda Izárfi Lebőnek:
„Gyors paripáju Lebő, menj Tashoz vissza sietve,
'S mondd neki, hogy hátát hátunknak vesse hadával,
'S kész legyen a' kerülő ellenség' rendire csapni.
Menj el Izárfi hamar, mondd ezt neki, 's térj meg azonnal."
Egykoron ezt Etel' árján túl a' Dárda berekben
Nagy fejü vén farkas készült agyarába ragadni.
Sítt a' kis gyermek, 's apját iszonyodva kiáltá.
Apja futott, viadalmas Izár, ordítva, fenyítve,
Hogy megijessze vadát, 's kis gyermeke mentve maradjon.
A' vad csattogatá agyarát, 's a' gyermeket űzte.
Ekkor Izár kézíjt ragadott, és kezde nyilazni.
Első lőttekor a' vas nyíl fia 'válla fölött ment,
És mélyen bele furta magát a' cserfa derékba.
Mellyre nagyon megfélemlett a' bús atya' szíve.
Még egyszer reszketve nyilat vete hangos idegről,
Jobb isten vezeté mostan nyila boldog irányát,
Vas hegye a' vadnak berohant koponyája alatt, és
Bal szeme' fénye között kirohant csúf vére özönnel.
Apja örűlt a' szép gyermeknek, jobban örűlt még,
Mint mikor anyja' ölén legelőbb piczin ajka mosolygott.
Gondosan is nevelé azután, 's a' gyermek erős gyors
Emberré serdűlt, 's jámbor vala minden időben.
Kárelnek vala öcscse, 's nagyon kedveltje vezérlő

Árpádnak. Most hogy hallá intéseit, egyben
Vágtatta vissza felé, 's fölüté a' kis hadi zászlót.
Melly hogy elől lobogott, megnyíltanak a' sorok, és ő,
Mint az eső villám, szaporán eljára közöttök.
Hogy pedig ért Tashoz, mondá: „a' párduczos Árpád
Hagyja, hogy e' haddal vess hátat elődi hadának
'S légy kész a' kerülő ellenség' rendire csapni."
Úgy tön az, ez pedig a' zászlót lassúdan eresztvén
Vissza rohant, és a' sorok elzáródtak utána.
Így mikor elrendelt mindent a' párduczos Árpád,
Még maga dandárát intézé új hadi csellel.
Egy részről Kundot lobogós Csörsz büszke fiával
Oldalt állítá szemközt a' csalfa görögnek,
Más részről Undot fordítá ellenök oldalt.
Állt maga is szemközt nagy haddal várva reájok.
Bulcs állott mellette, 's Lehel buzogányos erővel.
Így valamerre került száguldó népe Philónak,
Szemben akadt ellenségével. Mint mikor a' szél
Fútta után rohanó, ha az al szél ellene fordúl,
'S porral elegy kövecset csapkod szájába, szemébe,
Vissza hajol, 's rohanó utját elakasztja boszúsan:
Így sokan a' görögök közt vissza ijedve megálltak.
De sok erős Kadosát, más részről nyalka Zoárdot
Nagy számú néppel vélvén rettegve szaladni,
Rajtok ütött, és űzte tovább, mint kelle, azonban
Messze szakadt a' hadrendtől, 's így a' mit okos gond
Jól rendelt, gonoszúl történt kárára Philónak.
Fényes Orontes elől vágtatva szalasztja Zoárdot.
Általa Bokros, Emő, kik lassú lóval eredtek,
Porba merűlnek; amazt oldalt megsérti dsidája,
És bordái között mélyen bemegy éle vasának,
Ezt, a' mint rá vissza csapott, fülön érte 's keményen
Agyvelejébe szurá hosszú kelevéze halálát.
Ő ugyan így harcolt, 's tüzesen ságulda tovább is,
De az alatt sebesen megrántá jó lova' fékét,
'S mint a' könnyü madár, kikerülte Zoárd is az űzőt,
'S őt rohanásában követé jobb része hadának.
Most űzöttekből űzőkké lettek. Erősen
Kezdé nyalka Zoárd őket csapdosni, 's szünetlen

A' hadtörzsökhöz térité, gyorsan azonban
Közbe vetődött, és elvágá harczokat. Ottan
Megfordúltában leveré Beri szülte Hoterront,
És Loposát, kik együtt járván kopjáztak utána.
Ő buzogánynyal amazt leüté egyszerre; de ennek
Kétszer üté mellét, 's úgy rendítette helyéből.
Ott zörrenve lehulltak ezek, 's szemeikre halál ült.
Tas, mint a' rejtett keselyű, neki vitte veszélyes
Fegyvereit, 's a' közbe szorúlt bús népet emészté.
Nagy homlok-csontját Fókásnak karddal elosztá,
A' ki keservesen elhajlott, 's leborúla sebében.
Vágva derékon üté Argost, ki sovány vala, 's hosszu,
Mint valamelly vékony cserszál magas Ída' tetőin,
És tarajos sisakot, 's vas vértet hordoza testén,
'S karja haszonvétlen fegyvert, nagy nyársot emelt volt.
Ezt mikoron Tasnak megdulta kegyetlen ütése,
Már csak alig birván derekát, keseredve sohajta,
'S nagy zuhanással esett a' harcz' mezejére aléltan.
Most hogy vég vesztét látá hadi fényes Orontes,
És bekerűlt népét rosz harczban elesni miatta,
Elbőszűlt, 's iszonyú méreggel fogta dsidáját.
Élni nem indúlt ő; de halálát tenni dicsővé.
Mint mikor eltévedt nyíl sérti az erdei vad kant,
Csattog az, és haragos szikrázó szájjal agyart ver,
'S megy villámsebesen valamerre van ember előtte:
Úgy megyen ez, száján forr, habzik szörnyü haragja,
'S messze tömött csapatok közepett ví karja merészen.
Ott arczúl megüté Baliát; megszúrta könyökben
Gyors Elit, és Terelő' paizsát leütötte dsidával,
És valamerre körűl nép volt, sebet ejte közöttök.
Rája tömötten ment a' nép, 's ki lovára irányzott
Kopjával, ki magát sérté buzogánya' fejével;
Jött rojtos paizsát tartván a' nyalka Zoárd is,
'S látva vitézségét meg kívánt küzdeni; tüsténT
A' rohanó népet kardjával vissza riasztá,
És egyedűl az erőssel erősb állott vala szemközt.
Most a' két bajnok karddal csapa össze vitézűl.
Megtámadva Zoárd, heven ellent hányva Orontes.
A' fénylő hegyes ércz sisakot leütötte Zoárd már,

'S őtet bal vállban megvágá fényes Orontes,
'S képe felé sietett kártévőn vinni csapását.
Észre vevé amaz, és ellent vete kardja' vasával,
Most iszonyúbb hangon kezdett csattogni vitájok;
Össze vetett paizsok döngött, szikráztak aczélos
Kardjaik, és közel álla halál a' büszke fejekhez.
Gyorsan előre csapott most a' magyar, érte födetlen
Társa' halántékát, ki hogy' elszédűle, lefordúlt.
Majd, mikor eszmélett, szép kardját adta Zoárdnak,
'S vérbe borúlt képpel, kérőn illy szózatot ejte:
„Meggyőztél, 's nagy erőd neked, és a' harczi szerencse
Hírt ada; és örömet; nekem átkot, bút, veszedelmet.
Már elalélt jobbom nem bír bajt víni: de légy te
Irgalmas, vedd e' kardot, 's hagyj élni. Ha élnem
Még lehet, és e' bús csata elvégződik, örömmel
Nagy kincset hozván, rokonim megváltanak engem.
'S oh ha vitéz hadadat valahára lehozni kivánnád
Szép Görögországban, neked én telepedni virágos
Strímon partjainál termékeny földeket adnék."
Így ki előbb állíthatlan jöve gőgös erővel,
Most megalázódott végső fájdalma' hevétől.
Esdeklett, 's kardját önként oda hagyta kezéből.
Őt kegyesebb szemmel látá most nyalka Zoárd is,
'S szíve megindulván éltét kímélni fogadta.
Hogy szavait hallá, már akkor ohajt vala lakni
Szép Görögországban, hol utóbb hadi népe' felével,
Honni dicsőségét, rokonit megvetve, 's hazáját,
Megszállott, 's rútúl elfajzott szittya nemétől;
Kit görög asszony ölelt, 's görögöt szült gyáva fiának,
Hogy soha vissza ne nézhessen vérére Ügeknek,
S apja' magyar hírét czudarúl betemesse nevével.
Így ekkor sajnálta nagyon hadi fényes Orontest,
És biztatta; de Tas komoran oda zúga, Zoárdhoz
Feddőleg szólván: „Valljon meggyőzted-e már a'
Ránk rohanó sereget, hogy imitt nekik életet osztasz?
Oh bizony az, kin most könyörűlsz, kicsufolhat utóbb még,
Majd ha kevély nyakadat gonoszúl megméri vasával.
Vagy tán a' rokonok' lelkét hogy előzte, jutalmat

Szánsz neki? Sőt ha nem ölt is, elég hogy ránk jöve:
haljon."
Így szólván gombos buzogánynyal főben ütötte.
Fényes Orontesnek bemerűlt a' gombvas agyába.
Teste' lehulltában csörgött réz fegyvere, 's lelkét
A' leütött bajnok, méltó jobb harczra, kihörgé.
Fegyvereit szép testéről megölője leszedte,
'S hogy nyugtassa szivét, tüstént átadta Zoárdnak.
'S monda szelídebben: „Baliát ez vágta meg arczúl,
Nézd ott kínlódik, napfényt nem láthat ezentúl,
Vér űl orczáin, vérkönny csordúl ki szeméből.
Ezt sajnáld; de ne a' jövevényt; hadd veszszen, azért
jött."
Erre megenyhűlt a' bajnok, 's átvéve Orontes'
Fegyvereit búsan nyujtá Kara-szülte Dobónak,
A' ki nyomot nem vesztve futott mindenhol utána.
Ő maga válla' sebét bekötözni leszálla lováról;
Tas pedig a' beszorúlt népet mérgedve fogyasztá,
Melly mind egy lábig szomorún ott lelte halálát.
Más részről ez alatt Theophíl lekerűle hadával,
És megörűlt látván Kadosát szaladásnak eredni.
Ment is utána, de őt Schedios szólítva meginté:
„Merre vezér? Ne tovább, ha tudod, mi parancsa
Philónak.
A'kik gyorsabbak, minek űzzük hasztalan? Inkább
Mint rendelte Philó, ezeket bekerülni siessünk."
Így szólván nagy aczél kardját fölemelve, merészen
Ugrat elő, 's vágtatva sok ellenségi közé csap.
Ott mint a' bús láng vizenyős tájéki lapokban
Hév száraz napokon gyökeres nagy földet emészt meg,
És hol előbb dobogó pórok munkára siettek,
Most örvény szakad, a' szemnek, léleknek ijesztő:
Így rombol Schedios, valamerre kitünteti kardját.
Bús hézag marad ösvényén. Hol ijesztve reája
Törtek erős katonák, most mind megalázva feküsznek;
Fekszik Imány, Rohanó fekszik, 's szeme' fénye Barának,
Gyenge Sugár, leborúl sietö apjának előtte.
Most Schedios kún Gál' czombját elvágta, 's keményen
Arczon üté Tivadart, kik előtte zörögve lehulltak.

Jött Bara is, 's tort nem gyáván készíte fiának.
Fájdalom űlt bús orczáján; de halálos erőszak
Karjaiban. Macedó Niketást, ki előtte csatázott,
Agyban üté, 's oldalt lökvén levetette lováról.
Vállpereczét letöré Bogomilnak, 's ment Schediosra,
És sietett fia' vesztéért megvinni halálát.
A' bátor Schedios mind inkább vágya lemenni,
Hogy bekerítve utóbb a' népet, könnyen elölje.
De Bara jött, 's kerülő Schediost vágtatva eléré,
'S már hangzik vala rettenetes buzogánya sisakján.
Megrendűl az erős görög ott, 's elszünteti harczát;
De hamar újra erőt szállít nagy lelke kezébe.
Vissza csap, és bizonyos vágása Barára lecsattan,
Hol keze' szárától öklét a' kardvas elosztá
Épen hajlásban. Buzogányvasas ökle Barának
Porba esett. A' hős búsan megszünteti harczát,
Hol kettős romlása miatt fene fájdalom érvén,
Fogcsikorítva csavarja lovát, és vissza huzódik.
Már Schedios Tasnak seregéhez szinte lenyargalt,
Még mikor elleneit bátran vagdosta Orontes:
Ott ő is tüzesedve vivott, és rettenet, és bú,
'S a' szörnyű romlás követék; maga déli sugárként
Vitte nehéz kardját, 's száz ellen is űzte halálát.
A' csapodár Theophil, példáját látva, merészen
Und' népére csapott, 's mellette vitézi csatázván,
A' fáradt Elemért kopjával mellben ütötte.
Kit mikoron látott kis lélekzetre szorulni,
Már dicsekedve beszélt, keserű gúnyszókra fakadván:
„Hát ugyan illy nép jött földet foglalni Zalántól,
A'kik szinte, miként legyeink a' dérre, lehullnak?
Majd nyertek földet; de előbb az fogytig eliszsza
Véreteket, 's alpári kutyák megemésztenek onnan."
Így szólott; de hamar vesztére találá; serényen
Ellene vitte szekerczéjét Und, apja Etének,
'S rá iszonyú szemeit vetvén, iszonyítva kiáltván
Elrémíté, hogy meg sem mere állni; de Und őt
Főben üté, 's éles hangját elvette szavának.
A' fényes sisak őt meg nem tartotta, nem a' lágy
Legbelső szövevény. Lemerűlt a' nagy vas agyába,

'S a' rövid életnek fényét kitörölte szeméből.
Így Leo, Lüsimachos, 's komor Arkas előtte ledőltek.
Kikre midőn veszedelmet szórt, intette csatázó
Népeit, és sietett Schediostól dúlt hada' rendét
Vissza szerezni. Magát, mint éjszaki nagy havas erdő'
Legragyogóbb halmát, látták vala messze kitünni
A' harczok' fiai, 's tüzesedve siettek utána.
Még sokakat rontott ősz Und. Az athénei Mürtilt
Vállon üté, 's leszakadt annak bal része egészen,
Hol feketés vérrel megrendűlt lelke kiszállott.
Így Tündárt, 's Datamest leveré nagy súlya vasának.
Benn ugyan így harczolt az öreg; de kivűle futását
Kadosa szüntetvén, megfordúlt dárdavasával,
És jöve mint villám, vagy mint sebes éjszaki szélvész.
Így rohan, és pusztít a' vad kölyök éhes oroszlán,
Melly szilaj apjával juhokat megyen enni, vagy ökröt;
A' szemes őrök azonban erős apjára kutyákkal,
És görcsös bottal kelvén, bekerítik ijesztve,
Hol mikor az vadan, és iszonyún ordítva vivódik,
Ez kiszorúlva zaját hallván, megrázza sörényét;
'S rettenetes száját, 's körmeit fene mérge kinyitván,
Vissza sivalkodik; a' pórok reszketnek előtte:
Így mene ő, 's vas dárdáját hamar érzeni kezdék
A' görögök. Vele inségek, 's a' szörnyü halálnak
Kinjai szállottak, valamerre csatáza, fölötte
Bús felhőn állván, 's fogokat csikorítva lenézvén.
És tüstént iszonyúbb zaj támada. Csattoga, renge
Kard, sisak és buzogány. Bomlott a' rend, az ölőnek
Holt ada helyt, 's tetemén bajvívó hősök omoltak.
Vizsga Lükurgot előbb Kadosának karja ledönté,
És Piramot, 's Belizárt, ki gerelyt löke rája, 's könyökben
Megvérzé, bőrét lövetének vége lehordván.
Hogy futa, ezt a' nagy Kadosának elérte haragja.
A' vas dárda bement füle mellett szörnyü hegyével,
'S jobb állkapczáját lerepeszté. Ott Belizárnak
Teste nagyot roppant a' harcz' földére ledőlvén,
És melléje nehéz vas fegyvere csengve lehullott.
Így hada is neki bátorodott, 's a' szittya magyarság
Bátor erős karral dönté a' hellasi népet.

Kadosa még Meriont, 's Periklest kergette halálra,
'S hóna megé szúrván, vérét ontotta Zinának.
Százakat így ölt el maga, így mene tétova, gyorsabb
A' szélnél, ártóbb az erőszakos éjjeli tűznél.
Vér foly dárdáján, kalpagján leng az ijesztő
Toll magasan, 's bátor daliák csattognak utána,
A' komor Ámos, Ipar, 's rémítő Dalma: kezökben
Dárda forog, vagy erős kardnak tündöklik aczéla.
Kik, mint a' szakadó zápor szélvésznek utána,
Zúg, 's zuhan, úgy dőltek rohanó Kadosának utána,
A' ki elől vala, sok görögöt dárdája emésztvén
És beborúlt a' föld, valamerre csatáz vala: ínség
'S szörnyü halálkínok járván vele barna homályban.
Már oda jött, hol erős Schedios villonga Tas ellen,
Rá ragyogó karddal suhogatva halálos ütésit.
Tas már csak paizsát tartá; mert kardja kifordúlt,
Hogy' Schedios' sisakát megüté vele teljes erővel.
Most védűl paizsát tartá, melly össze füződött
Réz, 's vas szálakból vala szerkeztetve, 's középen
Czifra huzásokkal, 's játékos tarka szövéssel
Látszott, mint valamelly sárgálló völgyi virágszál.
Ezt csapdosta fején Schedios, ronthatni remélvén,
És iszonyú csengést tön rajta; de szét nem oszoltak
A' mereven szálak, 's közel ádáz ifju legények,
'S ősz bátor daliák víván mentségre jövének.
Még is igen nagy volt Tasnak veszedelme. Ha róla
Nagy kelevézekkel Schediost lökdösve leverték;
Az népét biztatva megént jött vissza dühösben,
'S Tasra rohant ismét, rést nézve halálos ütésre.
Illy csata közben erős zúgást hall, 's vissza tekintvén,
Könnyü lovon dárdás Kadosát szemléli rohanni.
Mint feketés zivatar, melly bőgve, morogva megindúl,
Kergeti a' zúgó tengert, neki fekszik egészen,
'S mély fenekéről csillagokig föcskendezi habját:
Így ez előtt is háborgott a' nép; de megállott
A' bátor Schedios, 's nem lévén dárda kezében,
Hosszú nagy paizsát széles vállára takarta,
És kardját rohanó ellenségére kitartá.
Ellene jött azalatt sarkantyút adva lovának

A' magyar, és mint a' mennykő, megcsattana rajta
Hangos ütésével szörnyű dárdája, holottan
A' bátor Schedios bal részre ledőle lovastúl.
Így földrengéskor megdőlnek az ezredes ormok,
'S messze lemennydörgő zuhanással völgybe lapúlnak.
Mellén a' paizs is meg van szaggatva, de bellebb
A' pánczél nem ereszti hegyét leverője' vasának.
Így mikor elfordúlt, szörnyű zaj támada rajta,
Víg a' magyaroké, szomorú a' hellasi népé;
De Schediost a' hős készűle halálra sebezni,
És neki vitte hegyes dárdáját. Az pedig, ádáz
Lelke erőt adván, fölkelt, meghajla előle,
'S a' tévedt dárdát baljával félre taszítván,
Vassal vert szárát dühösen megvágta, holottan
Ketté vált, 's leesett gyilkos hegye szára' felével.
Mégis erőt veve, és a' súlyos dárda' nyelével
Verte fejét tüzes ellensége, 's lecsapta fejéről
A' sisakot, melly lábához csördűle törötten.
Hős feje puszta maradt, és mint a' felleges éjben
Szikrázó villám, látszott bús lángja szemének.
Kadosa már emelé szörnyű hatalommal az érczes
Dárda' nyelét, de előbb, hogysem lezuhanna veszélyes
Vágással, lova' tarka szügyét megszúrta vasával
Hős Schedios, 's a' ló szökvén, kikerülte halálát.
Őt azalatt hevesen fiatal gyors szittya leventék
Környékzék, 's fegyvert adtak Kadosának, előzvén
Róla sok ércz sisakos görögöt, sok dárdahajítót.
De nagy erőben még állott az athénei bajnok.
Mint valamelly szobor, emlékűl állatva, tövében
Egy vén sziklának, hol csínos büszke fejével
Harczol időnként a' szélvész, és záporok' árja,
És mikor a' végső század jő fergetegével,
Akkor is áll még ő; de sötét képében az első
Tündöklés csilláma kivész,' 's meghamvad alakja:
Így állott Schedios, 's nem gyáván várta halálát.
Kadosa nemtelenűl nem akart megvíni. Leszállott,
És oda hagyta lovát, melly már rogya kínja' hevében,
A' hadakat pedig eltiltá Schediosra rohanni.
Mindenek eltérvén, megnézé a' görög' arczát,

És hozzá járúlt, 's így monda hatalmas ajakkal:
„Bátor hős, gonosz ügy hoza téged veszni Zalánhoz,
Hogy többé honnodba ne térj, és hölgyed is otthon
Özvegyi termében szomorú dalt mondjon utánad;
Gyermekeid pedig a' hajlék' küszöbére kiülvén
Sírjanak, és várván, öledet soha meg ne találják.
De te nem is gondolsz iszonyú harczodban ezekkel.
Jőj el azért, vedd e' sisakot, víj meg velem, úgy is
A' hadak' istene már elszána halálra; pedig jobb
Elveszned vágásom alatt, mint gyenge csatázók'
Ál nyila közt, melly a' húrról reszketve lepattan."
Kadosa így szólott dicsekedve, de rája sohajtván
Elveszi a' sisakot, 's felel a' nagy athénei bajnok:
„Volnának, mint hős eleink, bajtársim erősek,
'S őket rút puhaság ne tehetné gyáva vivókká,
Nem szólhatsz vala így, hanem elfáradva ledőlvén,
Vérbe borúlt fejeden rokonid' testhalma heverne.
Most gyengék hadaink: titeket teve a' sor erőssé.
Mégis igen bízol, mikor engem győzni reménylesz.
Majd ha fejem nyakamon vérét özönölve legördűl,
Mondd, hogy erősebb vagy; de mig e' kard villog elődbe,
Rettegj; mert eddig súlyos vala, 's éle halálos."
Így szólván veszi a' sisakot, 's jól nyomja fejébe,
És indúl komoran a' büszke tekintetű hőssel;
Az pedig őt, valamint szélvész a' tengeri gályát,
Huzta magával, erős ifjú nagy szíve lobogván,
És mene nyugtalanúl iszonyú lépéssel előtte.
Látta Philó, hogy semmire sem mehet álnok erővel,
Nem csökkent, hanem a' hadakat biztatva vezetvén,
Hol szükség vala, közbe csapott, és harczola bátran.
A' bontott sorokat népével helyre segíté,
'S merre ragyogva kitünt aranyos szép fegyvere, lelket
Vett a' had, 's egyenesb viadalra nyomúla merészen.
A' fővárasiak mennek csillogva, zörögve;
Büszke személye körűl lobog a' nagy várasi zászló,
'S a' porszállta eget zúgó lobogása hasítja.
Rémítő tündökléssel mikor így megyen e' had,
Nincs akadálya sehol, 's egyesűlt hatalommal elönti
A' ritkább sorokat; de Philó nem nyugszik ezennel,

Még több ösztönt ád illy szóra fakadva közöttök:
„Konstantinvárnak lakozói, ti úri leventék,
Tudjátok, hogy ezen rohanók csupa gyáva parasztok,
Kikre ti, legragyogóbb várnak lakozói, vitézűl
Csapjatok, és ha egyéb csapatoknál fényre nagyobbak
Vagytok, azok legyetek hadrontó tettel, erővel."
Így szólott, és mindenikét a' csalfa dicsőség'
Lángja vivé, valamerre akart támadni vezérök.
A' puha életi kéjt feledék, és koczka helyett a'
Rettentő hadi dárdákat zuhogással emelték.
Ossa vidéki Philó Viddinhez tére, ki helyben,
Mint maga hagyta, boszús képpel még álla, sietve
Ehhez odább járúlt, és monda vezéri szavával:
„Rettenetes Viddin, még állasz-e? látod, az álnok
Ellenség cseleinkre kevély, és nincs bekerűlve,
Ránk pedig a' harczok' szomorú forgása veszélyt hoz."
Erre boszús képpel felel a' vad haemosi bajnok:
„Csalfa vezér, szavaidra előbb én hajlani kezdtem;
Mert nagyon álnok vagy, 's hitetők nagyon a' te beszédid,
De ne reméld többé, hogy Viddint harczon igazgasd;
Menni fog ő, 's valamerre megyen, dárdája vezérli
A' harczok' rendét, 's hangos szava ád tüzes ösztönt,
Nem pedig a' te szavad, melly gyenge, 's csalárd is
azonban."
Erre szelíd hangon, noha bús vala, monda vezére:
„Méltatlan vádolsz te erősek' csillaga engem;
Mert soha híredet én nem akartam rontani. Haj, de
Nincs most erre idő, nincs menteni semmi hatalmam.
Rám noha most haragos vagy még, csak menj el azért hát,
'S rettenetes karodat láttasd a' büszke latorral.
Majd ha dicsőséges diadalmát nyerheti dárdád,
Megbékélsz, tudom, és örömest lészsz társa hadunknak."
Erre boszús Viddin kirohant, és vitte halálos
Dárdáját magasan. Mint a' gonosz éji sötétből
Megszabadúlt lélek, melly ott csikorogva tünődik
Istene' karjától lelöketve, de végre kizúdúl,
Fölveri a' ropogó sziklát, melly válla gyanánt lesz,
'S a' mint szörnyűkép végig megy az ősi világon,
Nap, csillag beborúl, 's reszketnek az ormok alatta;

Rá ordítanak a' viharok, rá dörren az ég is,
Az még is megyen, és akadályt nem szenved el utján:
Úgy mene Viddin, erős népét bíztatva, utána
A' fene bajvívók földet rengetve rohantak.
Hadvezető Árpád ellenben erős keze' súlyát
A' görögökre veté. Legelőbb is Heliodórral
Szembe kerűlt; de az őt nem várta be, félre sietvén.
Mint köd fut nap elől, vagy az út' pora szélnek előle,
Úgy futa, őt mégis szaporán uton érte halála,
Rája sulyos rohanó kopját vete párduczos Árpád,
Melly végig rezegett a' nagy levegői közön, 's mint
Gyors villám, megüté nyakszirten Heliodórost.
Nyomban előre bukott. Réműlt katonái emelték
Karjaikon véres tetemét; de halálos ütéssel
Ott termett a' szittya vezér, 's sziven érte Neandert,
És Nikephor' karját ragyogó vasa vállban elejté.
Akkor Heliodór leesett vért hányva közökbe.
Ők is hűledező testtel tetemére borúltak
Nagy vas fegyvereik szörnyűkép össze csörögvén.
Termetes Alkest is leteríté párduczos Árpád.
Rettentő vala ez nézésre: fejében az álló
Vas sisakon hosszan rezegett lószőre, 's tetőtől
Talpig vasban volt, nem látszott semmi nyilása.
'S mintha egész ember vasból lett volna teremtve:
Úgy jött fénytelenűl, iszonyú feketében: előtte,
Mint hideg éjjeli domb, látszott nagy pajzsa, 's középett
Szörnyü halálkoponyát mutatott vert fényes ezüstből.
Ezt legelőbb mikoron látá, horkanva szökött meg
A' dobogó hadi mén; de ülője hatalmasan ülte,
'S rá hajtotta, serény karját magasabbra emelvén.
Rémületes némán közelíte azonban az izmos
Vad görög, és morajos hangon megszólala büszkén:
„Halni sietsz-e vezér, latroknak büszke vezére?
Tégedet e' karddal megemészt ma vitézi hatalmam;
Mert még nem született ember, ki szemembe kerülvén
Össze zuzott fejjel nem szállott volna pokolra."
Erre felelt a' gyors seregek' fejedelmi vezére:
„Esztelen, illy szókkal ne remélj veszedelmet előzni.
Rettents gyáva leányt, vagy erőtlen gyermeki bábot.

De ki reád karddal siet a' hadi rendnek előtte,
Vassal várd be, ne bő szóval; mert csúf leszesz, és a'
Durva halál kinevet, mikoron szemeidre setétűl.
Gyáva! ha bátor vagy, minek a' sok vas gyürü rajtad?
Lomha tevére való a' terh, nem bajnoki testre.
Kard nekem a' pánczél; szabadon viszi homlokom a'
nyílt
Könnyű kalpagot, és mikor eljő vég napom, a' szép
Föld' színét, 's ragyogó egeket még látom utólszor;
Te pedig eltakarod fejedet, vas lapba borítván,
'S rettegsz nézni halált, mellyel fenyegetve riasztál."
Így szólott iszonyún, de amazt nagy félelem érte.
Minden erő kiveszett karjából 's reszkete gyáva
Baljában dombos paizsán a' szörnyü halálfej.
Árpád őt már nem szóval, hanem isteni kardja'
Fényes aczélával rettenté, 's nagy kelevézét,
Mellyel rajta ütött, egyszerre kiverte kezéből.
Még amaz ellent állt, de hamar paizsára lecsattant
Árpád' kardja, 's legott ketté szaggatta középig,
Hol sebes éle után lehasadt a' fényes ezüstfej,
És nagy csengéssel lábának elejbe legördűlt.
Alkes hátra futott rémülten, 's fölfoga végső
Oltalomúl egy kő darabot, melly földbe merülten
Álla, holott tetején sok századok' árnya borongott.
Ezt az erőszakkal kivevé fűlepte köréből,
És Árpádra löké, de hibásan zúga el a' nagy
Kő lova' bal szeminél, és érte Izárfi' lovának
Gyenge szügyét, 's az alatta ledőlt, reszketve süvöltvén.
Árpádot pedig a' hosszú harcz' mérge boszontá.
Ellene ment, 's iszonyúbb vágással csapkoda hozzá.
Alkes pánczélán, sisakos feje' rengeteg ormán
Csattoga, 's szikrázék villámló kardja, 's lefüggött
Rongyosan Alkesről a' vas ruha, vállban oszolván.
Ő még a' hegyetört kelevézt forgatta hiába,
Mellyet vissza kapott, 's feleit könyörögve kiáltá,
Vas karját is elől tartván el-előzte halálát.
De mentségre közel nem mertek jőni, azonban
Ő is lankada már 's bús vége közelge sötéten.
A' fejedelmi magyar nagy rést szemlélve nyakánál,

Markolatig ragyogó kardját torkába ütötte.
Alkesnek tüstént minden viadalma megállott,
Omló szikla gyanánt leesett a' földre csörögve,
'S véres torkából kiröpült vad lelke boszúsan.
Hős Árpád pedig a' lóról hozzája leszállván
Fegyvereit leszedé, és adta Izárfi Lebőnek,
A' ki gyalog vala szinte, 's közel kísérte vezérét.
A' sisakot kinyitá azután, 's bámulva tekinté
Rettenetes képét, mellyen már sárga halál űlt,
'S vérbe merűlt szemeit, 's így szóla hadának előtte:
„Nem mind rettenetes, kit külseje, 's nagy szava hirdet.
Láttátok, mi magas vala ez, 's melly rémes alakja.
Most alacson porban hever itt, 's hadi napja leszállott;
Mert buta réműlésbe merűlt, 's nagy karja lecsökkent.
Rajta tehát! kiki bátrabban forgassa csapásit.
Ellensége ha bár eget ér is büszke fejével,
'S lábaival poklokra tapod, neki menni ne féljen.
Vére vagyon, mellyet fényes kardjával elonthat,
'S csontból áll, mellyet súlyos buzogánya betörhet;
Bátorság teszi, nem csak erő, a' harczi hatalmat."
Így szólott, 's tüzesedve reá zúgott az erős had,
És mene harczra hevűlt képpel pusztítani vágyván.

NYOLCADIK ÉNEK

Ekkoron a' szigetek' lakozói csapatba verődvén
A' szaladó sorokat biztatva előbbre nyomultak,
'S állt a' harcz heven, és harsány zengéssel egyenlőn.
Kallimachos, 's bátor hadi sorsosa Krántor, az álló
Szittya vezért látván gyalog Alkes' fegyveri mellett,
Össze beszélve reá készűltek menni halálos
Alkuval, és így szólt legelőbb a' krétai bajnok:
„Most ugyan a' legerősb daliát mi veszélybe kerítjük,
Csak te vitéz bajtárs, velem ellene menni ne késsél.
Én legelől rohanok, te azonban félre vonulván,
Vess kopját, 's ha talán sebet ejtesz rajta, merészen
Rá török én karddal. Te is akkor utánam eredvén
Támadd meg hevesen; 's ha vitézűl ketten elejtjük,
Így leszen ifju nevünk sok hősnek előtte dicsővé,
'S ketten fegyvereit tartós örömünkre megosztjuk.
Ha pedig engemet ő leterítve megölne, ne csüggedj,
Jőj inkább, 's nemesebb lélekkel rajta boszúlj meg.
Én szintúgy, ha talán te ledőlnél holtan előttem,
Rajta boszút állok, vagy utánad az életi fényből
Gyászba megyek, 's melléd lerakom rövid éltem' alakját."
Így szólott, 's amaz elfogadá a' vészes ajánlást.
Bátran elindultak, jó harczot víni remélvén.
Balgatagok! ki erőt adhat gyengéknek is, és a'
Sokkal erősebbet ronthatja le általok, a' nagy
Mennynek, földnek urát védűl elhíni felejték;
Őket azért fogadásoknak bal része lenyomta,

'S elhervadt fiatalságok; de dicső vala mégis
Tettök, az illy romlott nemzetben ritka, 's örökké
Méltó szép hírrel tündökleni a' maradéknál.
Mentek. Elől Krántor, félrébb bajtársa, 's hajítá
Dárdáját; el sem véte, hanem a' paizs' alját
Érintvén, Árpádnak övét megütötte hegyével;
Krántor azonban már közel ért, és Kallimachos sem
Késve rohant bajtársának pártjára, de tüstént
Észre vevék. Lehel ott termett, 's Krántorra rohanván
Állban üté buzogányával: megkoczczana szörnyen
Véres szájában minden foga, 's halva lefordúlt
A' rohanó ifjú. Árpád pedig a' hadi kopját
Megragadá, és vissza veté gyors Kallimachosra.
Ment a' rettenetes nagy kopja halálos erővel,
De kikerülte urát, 's Perionnak bal szeme fényét
Érte, 's velőig szúrta; legott a' bajnok elájúlt,
'S nyögve halódólag lebukott szép szürke lováról.
Ezt látván gyors Kallimachos megrettene, 's már is
Fordította lovát; de setétes gyászos alakban
Szörnyen elejbe borúlt Krántornak vérjeles árnya:
„Vissza! nyögé, haj! Kallimachos, menj vissza boszúlni."
'S az mene halni; de nem társáért állni boszúját.
Árpád megsujtá őt a' nagy szikladarabbal,
Melly sisakát betöré, és izzadt homloka' csontját.
Kallimachos leborúlt, kelevéze kihulla kezéből,
'S lelke, kidőlt velején, lassú lebegéssel enyészett.
Így az erős ifjúk egymásnak utána kivesztek,
'S mellyet együtt fogadának, együtt is elére halálok.
Árpád lóra kapott, 's rettentőn villoga kardja,
És leveré Peliast; kaponyáját bőrsisakostúl
Elmetszé, hogy azonnal alélt, 's csörrenve lefordúlt,
A' Peneos melléki Leót is elölte, ki hozzá
Karddal csapdosa; ő fölemelt karjára lecsapván
Elvágá, 's lelöké oldalt rendítve lováról:
Népe, körűl, mint a' nagy tenger, zúgva csatázott.
Most Árpád mellett leverék a' gyenge Alexist,
A' ki, midőn feje puszta maradt, 's nyaka, melle födetlen,
Fegyverit elvetvén Árpádnak elébe letérdelt,
És siralom mosván ajakát, illy szózatot ejte:

„Nagy lelkű, te, ki mindennél százszorta nagyobb vagy
És hatalommal erősb, hozzád folyamodni merészlek.
Nem harczolni jövék, és ártani nem tudok én még;
Mert gyengék kezeim, 's nincsen hadi lángja szivemnek.
Tempe' kies völgyén szült engem az árva Melitta,
Ott még szinte gyerek társimmal játszva találván,
Harczba, hogy elveszszek, hurczoltak irígyi szülőmnek;
De te kegyesb légy, és könyörűlj ifjúi napomnak.
Majd ha időm eljő, hű kísérője vitézid'
Harczainak, fegyvert viselek szakadatlan utánad,
'S megfizetek rövid életemért hűséges eszemmel."
Így szólott a' gyenge fiú, siralommal elöntvén
A' véres földet; de felelt a' párduczos Árpád:
„Haj nyomorúlt! inkább ne születtél volna, vagy első
Lépted után a' sír' mélyébe letéve nyugonnál.
Itt hol szörnyü halál villong a' fegyverek' élén,
Hol nincsen kegyelem, nyomorúlt itt kérsz-e kegyelmet?
Mégis hasztalanúl ne remélj Árpádnak előtte,
Menj be, ha élni akarsz, seregem már bántani nem fog."
Erre felállt a' bús gyermek, 's jól hátra vonódván,
A' rohanó hadak' ércz sora közt rettegve megállott.
Úti Lehel pedig eltelvén hadi lelke haraggal,
A' sziget' ifjait, és kiket ellent állva találá,
Mint lecsapott mennykő, buzogánynyal sujtva fogyasztá.
Általa nagy Médon, 's a' spártai Dáres elesnek.
Elvész gazdag Araxesnek magzatja Leo is,
'S a' beszakadt mellből vérét feketedve okádja.
A' nagy erő téged, Klonios, nem mente haláltól,
Téged sem gyönyörű külsőd, fénylepte Nikátor,
Mind leütött titeket hadrontó karja Lehelnek.
Ő most a' sebesen szaladó Lükaonra rohanván,
Vállban üté, kinek is leszakadt nagy válla vasastúl,
És maga hirtelenűl jajgatva, zörögve lefordúlt.
Ennek alatta serény pejkancza szökik vala, szügyben
Csillagos, és bíbor takaróval büszke, holottan
Hímes aranyszálak széltében tűzve valának,
A' szép ifju tavaszt képezvén tarka mezőben.
Ezt mikoron elfogta Lehel, meglátta Lebőt a'
Súlyos fegyver alatt bajosan gyalogolni, feléje

Vágtata, 's által adá, hogy rajta csatázzon. Az a' szép
Lóra legott föl is ült, 's a' fegyvert, 's gyenge Alexist
A' seregek' sora közt besietvén, bátyja' kezénél
Hagyta, dicső agg Kárelnél, ki nyugodtan az első
Harczi szekéren volt, istenhez az égbe sohajtván.
Ehhez járult most, 's így szólt ifjabbik Izárfi:
„Bátya te jól teszed azt, hogy kérleled a' magas istent,
Áld az tégedet, és a' nemzetet áldja meg érted.
Mégis nézz ide most, sietö szavaimra figyelmezz.
Itt e' gyenge fiút, 's e' fegyvert küldi, hogy őrözd,
A' rohanó seregek' fejedelme, dicséretes Árpád.
De mostan ne kivánd, hogy többet mondjak, erősen
Ver szivem a' had után, veszedelmek' szelleme huzza."
Ezt mondván a' vas fegyvert ott hagyta, 's Alexist.
Kárel örömkönnyel nézett öcscsének utána.
Szólna, de szélvésznél gyorsabban vissza futott az,
'S a' harczok' közepébe merűlt. Ott messze világló
Fegyverrel sok időig ütött, elhagyva vezérét.
Megsebzette Biast, nyakszirten vágta Philémont,
És agyas Áressel egyszerre leverte: halálos
Lévén minden ütés, mellyet keze szóra; de végre
Őtet is a' hadi sor díszetlen porba temette.
Ossa vidéki Timon jött, és megszúrta derékon
Nagy kelevézével, melly béleit össze szakasztá.
Erre ledőlt, 's vele szinte rogyott a' díszes ajándék,
Jó lova; mert bal czombja fölött nyíl érte keményen.
Így ezek itt egyszerre megütve a' földre zuhantak.
Zajt üte rajta Timon, 's biztatta barátit is egyben:
„Társaim, ezt látván ne remegjünk harczba rohanni,
Gyenge halandók ők, mint mink, kik szinte, ha éles
Fegyvereink nyomják, a' földet rágni lehullnak."
Így szólott, 's dicsekedve leszállt, hogy szedje vitézi
Fegyvereit, s a' lótakarót megtartsa haszonra.
Ekkoron Árpád a' seregeknek előtte ragyogván,
Nem sejté, mi esett, 's a' rémült népeket űzte.
Nagy Bulcsú mellette nyomúlt, 's a' nemzeti zászlót
Vitte magas karral. Lehel is bal részen erősen
Harczolván a' még későket nyomta vasával,
'S mint a' mennykövező isten, ment közben, erősebb

Földi halandóknál, a' győző párduczos Árpád.
De mikoron szemlélte Lebőt, hogy büszke örömmel
Fosztják a' görögök, 's bátrabban is állanak ellent,
Fájdalom érte szivét, 's iszonyú harag űle szemébe,
És oda villámlott, oda csattant kardja legottan.
Megfélemle Timon, sietett paripára szökelni;
De mikor immár kelt, czombját elvágta, 's lováról
Vissza löké Árpád 's elhúnyt fegyverneke mellé
Még sokat eltemetett, 's még nem szünt búja, haragja.
A' görögök pedig elvesztek nyomorultan az ádáz
Szittya vezérnek kardja miatt; de Philó is azonnal
Ellene jött számos népnek közepette ragyogván,
'S a' szaladók' seregét fölfogta hatalmas erővel.
Más részről ezalatt Viddin' szörnyű hada rontott.
Ő maga rettenetes karral nyita szerte nagy ösvényt,
'S a' csengő sorokat kiveré öldösve helyökből,
És legelőbb Und' népe' javát rontotta; hatalmas
Dombait, a' ki nyilat, 's hadi kopját vetni legelső
Volt ezen osztályban. Most ő egyebekre csatázván
Nyillal ölé Ricseket, 's rohanó magas Illit elejté,
Somnyelü kopjával leszegezvén karja' hatalmát.
Őtet azonban erős Viddin' dárdája leverte,
Szinte mikor gerelyét izmos markába szorítá:
Ágyékát, annak dárdája, veszélyesen érte,
Mellyre alá fordúlt, fájdalmas végre sietvén,
'S döngött a' bús föld zuhanó testének alatta.
Viddin kegytelenűl tova ment, 's mentében elejté
A' bárdos Csiszárt, 's oldalt megszúrta vitézlő
Vámost, 's Zongornak koponyáját földig alázta,
Kik hamar a' vad enyészetnek karjába borulván
Szintelenűl csörgő fegyverben elestek. Üvöltő
Népe hasonlókép rontott vala, 's durva morajjal,
Mint az ölő szélvész, küzdött heven a' magyar ellen.
Ő még Halmilakót kergette halálra fiastúl,
A' ki midőn atyját látá lankadni sebében,
Rettenetes Viddint kelevézzel szurta derékon;
De vas övét annak meg nem rontotta, 's lecsúszván
Csak csipejét sérté. Súlyos dárdával elérvén
Őt is agyon sujtá Viddin, 's levetette lováról.

Ott a' hű gyermek nyugodott bús apja' fejénél,
'S lelkével lelkét az üres levegőbe bocsátá.
Látta az ősz bajnok dúlt rendeit esni halomba,
'S nem réműlt veszedelmének közepébe rohanni:
Arra csavarta lovát, nagy fegyvere arra világolt,
'S mentében kéré istent, az egekbe tekintvén:
„Isten! erősebb a' villámnál, a' ki alatt ég
'S föld megrendűlnek, kegyes istene ütközetinknek,
Vidd az öreg' karját, mint hajdan vitted az ifjú'
Karjait, a' diadal' kétes mezejére vitézűl.
És ha ma végső lesz lelkének ez óra, te ójad
Honnosait, 's nekik adj diadalt vérülte fejénél."
Így szólott, 's első kéréseit isten elérté,
'S rá intett ragyogó kardjával, mellyre hatalmasb
Lett az öreg, 's mene gyorsan elő, keze, szíve buzogván.
Kit hogy rettenetes Viddin megláta fehérlő
Jó paripán tisztes komoly arczczal jőni, csatáit
Szüntetvén, elejébe került, 's illy szózatot ejte:
„Bajnok öreg, téged mi veszély hoz előmbe halandót?
Véled-e, hogy, mig erős bárdod közelíthet, ölő nagy
Dárdám' vége henyél, 's fejedet nem dönti homályba?
Sőt mondom, ha talán háromszoros életet élnél,
'S élted' mindenikén két ember' szelleme volna,
Mégis elűzném azt az üres levegőbe, 's előbb, mint
Hozzám érne vasad, porrá töredezve hevernél."
Így szólott; de amaz hallgatva közelgete búsan,
És neki vitte szekerczéjét, melly mint az egekben
Megcsattant villám, fénylett rontásra emelten.
Hátrább állt Viddin, 's kétszer rásujta halálos
Dárdával, kétszer leveré azt isten; azonban
Ősz Und a' bolgár' sisakát megvágta legottan,
És külső lapját lehasítá. Mellyre boszúsan
Hátrált a' bolgár, 's iszonyúbban emelte az élet
Vesztegető dárdát. Az, mint magas éktelen árbocz,
Zúgva leszállt Undnak süvegére; de onnan is a' nagy
Isten' erős keze vissza veté, 's a' földbe szegezte.
Und, mikor a' nagy ütést hallá lesuhanni, szivében
Megrettent: Viddin hogy látta erőtlen ütését,
Mérgében megrázkódott, 's nem merte bevárni,

Hogy (kit előbb gúnyolt) másodszor vágja sisakját.
Káromkodva vevé dárdáját, és tova zúgott;
Bámúló katonái nyomát zavarodva követték;
Und pedig elpusztúlt sorait meg' helyre javítá,
'S a' bolgár népnek bátrabban türte csapásit.
De Viddin Kadosának erős népére csapott most,
'S ott hamar Omba' fejét megtörte halálos ütéssel.
Mellben üté Villánt, hogy azonnal földre hanyatlott.
Rajta nagyot zörrent megütődött pajzsa vasával;
Ifjú Csombornak sem szánta meg élte' virágát:
Ez legelőször most kezdett harczolni, 's miként a'
Reggeli tiszta sugár, tündöklött gyenge korában.
De hamar ölni tanúlt kezein vér kezde lefolyni,
'S őt a' rettenetes bolgárhoz vitte halála.
Szinte midőn leültötte Hibót harmadszori súlylyal,
Rá jöve nagy Viddin, 's megsujtá vakszeme' táján:
Akkor alá hajlott feje, 's megszűnt harcza kezének.
Mégis erőt nyert, és másodszor elébe vetődött
A' nagy Viddinnek, megvágta, de nem sebesíté,
A' vas panczélon tompulván éle vasának.
Őt pedig észre vevé, 's a' súlyos dárda' hegyével
Viddin megszúrá gyengén lelt tompora' táján,
'S monda, kevély szűből illy gyászos szókra fakadván:
„Féreg, hát téged kétszer kellett-e megölnöm?
Ám jőj bár tízszer, tízszer megrontom erődet.
De tudom, a' te szemed nem fog már látni világot,
'S tévelygő keselyű temet el gyomrába, ha rád jő."
Szörnyen imigy szól ő; de nemes tűz gyujtja vitézlő
Dalma' szivét, keserű szavait nem hallja nyugodtan.
Mint lobogó mennykő, vagy mint dühös étlen oroszlán,
Rá zúg, 's villámló karddal megvágja sisakját.
Porba megy az; de utána lecseng Dalmának aczéla.
'S most látszott Viddin rettentő képe, miként az
Égre borúlt rémé, melly villám, fergeteg ülvén
Mérges alakja körűl, képét egyszerre kitolja,
És iszonyú szemmel letekint a' föld világra;
Így látszott Viddin, de hamar fölkapta sisakját;
Dalma pedig mint a' körmetlen, agyatlan oroszlán,
Megfuta kard nélkűl, 's hátráló társait inté,

Hogy fegyvert kapjon; nyomban volt Viddin erősen,
'S mintha egyébbel már nem volna csatája, csak arra
Zúga, csak azt űzé, szóval, dárdával ijesztvén;
Az pedig a' seregek közepett sík puszta mezőben
Jóval előbbre futott, 's csavarogva kerülte halálát.
Már ekkor Kadosával elállt az athénei bajnok
Távol egy alsíkon, hol csínos zöld sudarával
Két remegő levelű nyár közt szép szilfa virított,
'S változatos fejökön játékosan álla meg a' nap.
Mindenikét fegyverneke távolról léptetve követte.
Ott a' két nagy erő közel ért egymáshoz azonkép,
Mint az ölő villám, melly messze, borongva ködében,
Végre nagyot lobban, 's végig megy az égi határon,
Hol rohanása előtt fut az éj, 's felhői setétség,
És mikor ő dörög, a' viharok hallgatnak alatta:
Úgy készűltek ezek szörnyű rohanásra, 's körűlök
Hallgata, míg víttak, a' nagy csata' hangja; de elsőbb
Társához rohanó Kadosának im e' szava zengett:
„Már ha vitéz elszánással vég bajra kijöttél,
Hadd halljam nevedet, görög, és nemed' ágait avval,
Hogy ha levághatlak, tudjam megmondani mit tett
Fegyverem, és mi jeles lehet énnekem a' te halálod.
Vagy ha talán engem kezeiddel alázna meg isten,
Megmondom ki vagyok, hogy tudd, mi dicső lesz utánam
A' ki megöl. Noha nem hiszem azt, míg porba nem esnek
Karjaim, és szemeim láthatnak tiszta verőfényt."
Ezt mondá: de amaz szomorún így válaszol erre:
„Nem bölcsen teszed azt, hogy míg forr harcza hadunknak,
Szóval vesztesz időt. De ha tudni elannyira lángolsz,
Halld nevemet, 's röviden nemzetségemnek utóját.
Fő nemből vagyok én, nagy atyámat bíbor ölelte,
Mint mondják; de homály van ezen, 's nem is űzöm az elmúlt
Dolgoknak nyomait, sem avúlt hírökre nem aggok.
Engem Athéne nevelt, ott láttam az ősi dicsőség'
Romjait, és Marathon' mezején hadi szikra fogott el.
Ottan atyám, mikor izmosodám, mind sorra mutatta
A' dőlt sírköveket, 's hadi lángot gyujta szivemben.

Ott ada kopját, és kardot, hogy víni tanuljak.
És maga fárasztott, 's ha henyén mozdúla kezemben
A' fegyver, nyomban mutatá emlékeit elhúnyt
Ősinknek, kiket a' diadal nagy hirre vezérlett . .
Hej! magyar, a' ki előbb büszkén Marathonra lenézett,
A' nagy athénei nép, nem volt szívére hasonló
Ehhez, melly ma vitéz hadatoknak előtte veszendő.
Tíz ezer ott száz ezredeket meghajta vasával,
'S szárazon, és vizen űzte dicsőn a' persa hatalmat.
Most Marathon' mezején a' gyávák' nemzete tévelyg,
'S régi dicsőségét nem birja Athéne, ledőlvén
A' falak, és a' benne lakók' erkölcse bomolván.
De te ne hidd, hogy azért engem rémítve megűzhetsz,
Vagy hogy vissza ragad valamelly kéj, 's honni szerencse.
Nincs rokonom, 's egyedűl végső nyavalyában atyám él.
Azt is azóta, tudom, letevék sírjába nyugonni.
Lánya Lisandernek, kit hölgyűl gyenge korában
Vettem, az ártatlan Theodósia meghala első
Szültével, 's örömét elzárta szivemnek örökre.
Most ki sirathasson, nincs többé senki, se' tőled
Nem retteg Schedios, ha ezer villámmal omolsz is."
Dárdával rohanó nagy Kadosa erre imígy szólt:
„Óh bajnok, boldogtalanúl maradál te az élet'
Napjaiban, 's gonoszúl pusztán hagya csalfa szerencséd,
Hogy ne legyen, ki örülhessen, ha hazádba jutandasz,
Vagy ki halálod után teremidben sirva fakadjon.
Engem erős isten kegyesen letekintve megáldott.
De halld meg nemem' ágazatit, 's ismerj meg egészen.
Hajdan Etel mellett könnyű elméje' tanácsán
Széplakon élt egyedűl gyönyörű Nemibonía sokáig.
Ott közel a' zúgó liget' alján férfi-ruhában
Gyakran egész napokon vadat űze, gyakorta csatába
Ment ragyogó szép fegyverben, 's fenn csilloga kardja,
Mint lobogó vad láng, 's bús harcza' veszélyeit űzte.
A' viadalmas Erő, szép termetes égbeli tündér,
Őt minden nyomain követé látatlan alakban,
'S titkon emelt sóhajtással sugdosta szerelmét.
Nem hajlott a' szűz, de szivét elfogta tünődés,
'S látni kivánta hivét. Az elő jött díszes alakban,

'S csábító képpel mosolyogva közelgete hozzá;
De Nemibonta futott, a' férfias arczot utálván;
Vette nyilát, 's az ijedt vadakat kergette napestig.
Már magasan föltűnt a' hűs esthajnali csillag;
De hamar a' tündér rá hozta az éjnek alakját,
És beborúlt a' táj, 's a' szűz megtévede rajta.
Így mikoron tova bujdosnék, megláta ragyogni
Egy sietö lánykát, ki fejével gyenge sugárú
Csillagot ingatván szabadon mene a' bajos úton.
Ehhez az elfáradt gyönyörű Nemibonta imígy szólt:
„Ég' szüze, a' ki dicső fejeden szép csillagot ingatsz,
Vígy haza, 's a' mit kérsz, szándékom tartja megadni."
Ekkor Erő, mint gyenge leány, mosolyogva imígy szólt:
„A' hold' lánya vagyok, 's Mahamisnak mondanak engem.
Most ide szállottam jegyesemnek szedni virágot.
Megtérek tüstént föltenni az éj' koszorúját.
De, ha mit én kérek, szándékod tartja megadni,
Jer, haza viszlek, 's megkoszorúzlak az éji virággal."
Így szólott, 's csalfán rá tette az éj' koszorúját.
Széplakon a' szűznek már égett keble, 's szerelmet
Sajdító szívvel leborúlt, és monda rebegve:
„Ég' szüze, oh könyörűlj; vedd, vedd el az éj' koszorúját!"
De amaz ellenzé, 's most vissza cserélve alakját,
Mint tündér ifjú, szerelemmel hajla ölébe.
Ettől szülte szelíd Elmét, piros ajku leánykát,
'S szép arczú Hüleket, 's meghalt heves ifju korában.
Elme szülé Álmost, hadat űző bátor Ügeknek,
Álmostól eredett a' győző párduczos Árpád,
A' ki elől csattog, 's Alpárt rettenti hadával.
Más részről engem nemzett Hülek Esztora nőtől,
Engem, kit hínak Kadosának, 's nyalka Zoárdot.
'S mink, mint fergetegek, járunk a' puszta mezőben,
'S messze seregbontó kezeinkben villog ölő vas.
Van pedig egy hölgyem, deli tiszta tekintetü Jóla,
'S anyja' körűl játszó kis gyermekem, ékes Alember,
Kik Csepel' árnyai közt a' zúgó nagy Duna' partján
Várnak emelt karral, 's szomorú dalt zengnek utánam.

De fut időnk, szóval többé nem tartalak: ott fenn
Lát,'s igazán vet sort a' nagy hadak' istene; víjunk!"
Így szólván neki vitte vasát. Mint tengeri szélvész,
Jött hatalommal az is, 's fenn villoga, csattoga kardja,
Mégis alig győzé Kadosának elütni csapásit.
Kadosa öldöklő kezeit most össze csatolván
Rettentőn lecsap arcza felé; nagy gyorsan elugrik
Hős Schedios, 's ellent tartván kikerűli halálát.
A' mint félre szökik, megakad bal lába, 's lebotlik.
Ottan hirtelenűl dőlt testét talpra segíti,
'S bántott erdeiként iszonyítóbb arczczal elő áll,
Kettőztetve hevét, és kettőztetve csapásit.
De az erős ifjú iszonyúbban nyomja, szünetlen
Képe előtt villog gonosz élű kardja: megindúl
A' sisak is, zörög a' pánczél, 's vas rongyai hullnak.
Nem türhette tovább e' harczot nézni lovásza,
A' nyilazó Phaëton, 's a' szívós hangos idegről
Gyors nyilat indított, Kadosát leterítni remélvén,
És rövidíteni ütközetét viadalmas urának.
Elröppent a' nyíl; de hibásan vette irányát.
Épen emelte kezét Schedios, hogy hóna kinyilván
A' vessző berohant, 's szívét megjárta hegyével.
Ott tüstént lehajolt hőskarja, homályba borultak
Arczai, 's melle szorúlt; a' vér pedig omla sebéből,
'S bőven alá folya nagy testén, 's szép fegyvere' színén.
A' boldogtalanúl nyilazó maga gyilkos aczéllal
Dúla saját kebelén, 's leborúla urának előtte.
Már ekkor Schediost az erő elhagyta, lerogygyant
Lábáról, 's nagyokat csörrent vas fegyvere testén,
Kadosa vissza riadt, 's mint bálvány, álla helyében.
Látván a' görögöt méltatlan harczczal elesni,
És fájdalmai közt fetrengeni vére' tavában,
Könnyre fakadt, 's hidegűlt jobbját megfogva imígy szólt:
„Így kellett neked, oh méltó jobb harczra, kiveszned?
A' reszketve jövő nyilnak gonosz éle ledöntött. . .
Ám ha reád illy vég vala rendeltetve, borúlj le,
'S istenedet vérző szívvel szólítva köszöntsed.
Mink ugyan a' dalban híredre dicséretet osztunk;

Mert bátor szüvedet tisztelnünk illik; azonban
Elmondjuk, kezed is mint birta halálos aczélát,
Mint ragyogál az erős napként csatatéri mezőkön,
Most pedig a' hitlen katonának vesszeje ölt meg,
'S bajviselő fejedet gonoszúl a' földig alázta."
Így szólott; de amaz meg nem hallhatta utósó
Szép szavait, 's szomorú lelkét az egekbe bocsátá.
Kadosa lóra szökik, dárdát markolva kezébe,
'S a' mint rettenetes képpel megy vissza serényen,
Látja zavart seregét gyengébb csapatokra bomolni,
Látja futó Dalmát dühödött Viddinnek előtte.
Ekkoron a' kinyugodt paripát meghajtja vasával,
'S megy mint fergetegek' szárnyán a' gyilkos erőszak,
Melly tör, emel, vagy aláz, 's mindent fölforgat utában:
Úgy megyen ez, 's az ölő seregek' közepébe csapódik.
Ott az erős Lirmek csikorogva visz ellene dárdát,
De rohanó Kadosát ki nem állja; lehajlik előtte,
'S homloka megtörvén, velejét vérével elönti.
Kermeli, és Radován, s Radovánnak vad fia Rollán,
'S a' kik elébe rohannak, az útat elállni akarván,
Mind leborúl, 's keserűn a' földet rágva halódik.
Viddin is a' szörnyű romlást közeledni gyanítván,
Dalmát hagyja, kinyúlt dárdával elébe vetődik.
Most valamint forró Lybiának puszta határin
Össze megy életölő agyarakkal két fene állat,
Úgy rohan a' két hős egymást pusztítani. Elsőbb
Kadosa messze vetett karral mellére irányoz,
El sem véti, födött mellén megzörren az éles
Dárda, paizst tör, 's nagy pánczélát bontja hegyével:
Ellensége pedig szintekkor eléri hatalmas
Dárdájával emezt. Bemegy a' vas Kadosa' jobbján,
Megszegi köntöseit, 's megtördeli oldala' csontját.
De Viddin, mikor a' nagy ütés mellére leszállott,
Nem tarthatta magát, leesett csörrenve lováról.
Kadosa űlt; de sebét szörnyen fájlalta, 's lelankadt
Karjával dárdája legott a' földre lehajlott.
Viddin megdöbbent, nagy pajzsa kihulla kezéből,
'S a' vas megromlott mellén, de nem érte seb. Így ő
Földre borúlta után erejét nem vesztve megállott,

Melle szorúlását hamar ébredt lelke felejté,
'S vissza rohant vérző Kadosát megvíni halálra.
Ekkoron ott termett Ámos, buzogányos Iparral,
És új fegyverben rettentő Dalma, kik őtet
Hármas erőszakkal leverék viadalmas urokról.
Ott ismét véres harcz támada közttök, az álló
Bolgárok, 's rohanó magyarok vetekedve csatázván;
Dalma pedig nagy bőrpaizsát mellére borítván,
A' seregek közt vítt, 's öldöklő kardja' vasával
Vissza csapott gyakran, 's mint könnyű sólyom azonnal
Elvesze Viddin elől fiatalkoru jó lova' hátán.
Óva csatázott már a' nagy bolgár is, erősen
Meglévén szaggatva, 's födő nagy pajzsa hibázván.
E' közben fejedelmi Zalánt lángfürtü Preheszka,
Illy keserű szókkal feddőleg harczra tüzelte:
„Fejedelem! minket te talán csak nézni hozál ki,
'S fegyvereink' fényét mutogatni, holottan az ádáz
Harcz már rég kevereg, 's ezereknek hozza halálát,
Jer, vagy ugyan többé nem várok semmi vezérre,
'S elrohanok valamerre szivem, valamerre szemem visz.
Szükségem sincsen népedre; van, a' ki kövessen."
Így szólott, 's vele, mint medvék' barlangja, morogtak
Gyermeki, 's apró lángszemök a' harczokra sugárzott.
Erre pedig fejedelmi Zalán illy szózatot ejte:
„Illy keserű szókkal kívánsz-e csatázni Preheszka,
'S hogy fejedelmed alább szállott, nem tiszteled őt már?
Ám legyen; inségem' poharát kiürítem egészen.
Én ugyan a' hadakat nem akartam nyugva követni,
De Viddin tiltott, 's mondotta vitézi szavával,
Hogy mig fenn rezegő dárdáját, 's népe nyomultát
Láthatom, a' csatatért távolról nézve kerüljem.
Most rohanó népét látom keveredni, 's hanyatló
Dárdáját lassúdni;.. megyek, kell mennem utána.
Jer te is, és villámkardoddal nyisd meg az útat."
Így szólott, 's keseredve legott a' zajba merűle,
'S most az egész síkon szörnyű rohanással az egymást
Öldöklő népek szemközt rivadozva rohantak.
Ment fejedelmi Zalán, 's ellenben népe Zoárdnak;
Ossa vidéki Philó szemközt vala istenes Unddal.

Két részről pedig a' bolgárok' csillaga, Viddin,
'S a' széllel rohanó Hermes veszedelmes erővel
Keltek elő, 's egyszerre, miként a' felleg' esése,
Rengő dárdákkal harczos magyarokra rohantak.
Hangzott ég, és föld, és messze morogtak az öblök.
'S most iszonyú képpel Ármány is előkele újra,
'S a' mint hozta setét népét, a' sikra leszállván,
'S ellene szikrázó kardját nyujtotta Hadisten,
Megmozdúlt a' föld, sziklái remegtek alatta,
'S a' daliák' képén iszonyító sárga halál ült.
Oh most villanj meg rejtett hadi szikra szememnek,
Melly nagy századokon mélyen sűlyedve borongasz,
Villanj meg ,'s láttasd harczát két isteni karnak! —
Hogy kaczagányos Etét megtartá kardja Hadúrnak,
Ármány megdühödött, 's titkon forralta boszúját,
Most hallván a' bús diadalt, fölkapta halálos
Dárdáját, 's barlangjából dörmölve megindúlt.
Nem vala még soha rettentőbb, nem kárhozatosb még.
Mátra' nehéz ormát fölütötte ropogva fejével.
Fergetegek voltak zúgó nagy szárnyai; képe
Emberevő sárkány. Így jött vagy mászva, holottan
A' föld megsűlyedt nyomain, vagy szárnya suhogván
Fölkele, 's vérlángú taraját magas égig emelte.
Benn pedig égő gyomrában nagy sziklahasábok
Hánykódván, mereven vas tagjai össze csörögtek;
Jobbik körmében felleg dárdája világolt.
Így fölemelkedvén, már szinte Hadurhoz elére,
De mikor az villámkardját csattogva lenyujtá,
Vissza esett, és mászva futott a' földön előbbre,
Mint valamelly nagy bércz, melly a' sík földre leomlik.
Órjás képében vele volt a' Félelem, és a'
Megnehezűlt Átok, melly hogy' mene, messze kiszáradt
A' növevényes föld, 's fa, virág meghervada utján.
Nagy vala mindkettő, de nagyobb a' Félelem. Ennek
Árnyékként egekig nyúlt vékony termete. Sápadt,
És beesett arczán borzasztó álmok ülének;
Mert látszatján kül nem volt rajt' semmi valóság.
Lábai ingadozók, 's magasabbak az ormi fenyűknél.
Így volt a' síkon, sokszor bujdosni szokása,

Hol hamar Alpárnak megjárván néma határit,
Pórokat, és fiatal baromőröket éjjel ijesztett.
Most a' hadba' vegyűlt e' nagy kísértetes árnyék,
'S ellenségei Alpárnak rettegve kerülték.
Életölő szemmel ment lassan utána az Átok.
A' vezetők' bátor szavait megnyomta szavával,
Melly fene torkából mélyen hangzik vala, 's tompán,
Hasztalanúl riadoz kürtöd, Lehel, a' hadak immár
Nem hallják hangját, és nem buzdúlnak utána.
Mindent eltemet, és leszorít a' szörnyeteg Átok.
Jő a' Zűrzavar is. Fél ló, fél ember, erőtlen
Árnyékkép; de vezérképen futos a' magyarok közt.
Ölnyi vasas buzogányt forgat zuhogatva kezében,
Durva fején borzas süveget visel, és daru-tollat,
Benne hazugsággal folyvást küzd, 's veszt az igazság.
Nyelve csalást árúl. Így jár a' szittya seregben;
Tétova, űz, 's biztat, rémít, és ösztönöz; erre
A' sereg oszlani kezd, sorai szakadozva bomolnak,
Így a' többi gonosz csapat is keveregve kiszállott,
'S a' rohanó hősnek remegett markában aczéla.
De közelíte Hadúr, 's megvágta hatalmasan Ármányt.
Szikrázott a' kard, a' mint lemerűle nyakába,
És rengett az egész környék. Amaz ördög erővel
Tagjait össze szedé ismét, 's még álla erősen.
'S mintha heves déltől szájt nyitna vad éjszakig a' föld,
És azon.örvényes torkokkal üvöltene, bőgne,
Úgy bőgött, 's az egész levegőt bőgése betölté.
Másodszor köddárdáját szétverte Hadisten,
'S hasztalanúl ismét vágdosta, hogy össze bomoljon
Termete. Össze bomolt, és újra fölálla keményen.
Rettenetes csörgést tettek vas tagjai, szája
Folyvást zúga, 's magyar hadakat rémíte szavával.
Ekkoron isten erős kardját hüvelyébe taszítá,
'S messze kinyúlt, 's markát viharos Tátrára vetette.
Ott a' nagy sziklát csikorogva kitörte tövéből,
És emelé magasan, mint szinte az égi kaszások
Fénylenek éjenként, onnan pedig egyben ereszté
Rettenetes karját, 's Ármányt megütötte kövével.
Röpdöse már a' Rém, 's körmét istenre mereszté,

De mikor a' nagy szirt roppanva leszálla fejére,
Földbe lapult, 's iszonyú torkán morgása megállott.
A' hadak' istene most rá hága, 's tiporta boszúsan.
Lába alatt Ármány' vas tagjai össze szakadtak,
Széllel gördültek töredéki; de nyögve, remegve
Ingott a' föld is, 's két sarkai össze ropogtak.
A' Rémet pedig elhagyták gyors szárnyai. Eldőlt
Isten alatt bérczes nagy termete. Félelem, Átok,
'S társaik isten előtt mindnyájan omolva futottak.
Ő legutól iszonyú kínnal terhelve megindúlt,
'S vissza röpült egyedűl nyomorult rosz lelke pokolra.
Isten is a' harczok' mezejét elhagyta serényen,
'S ment ragyogó diadalmával hév déli napon túl.
Ott fényes kapuját kinyiták magas égi leányok,
Megtörlék kezeit, 's izzadt szép homloka' térét,
Ő pedig a' nagy fegyvereket villogni hagyá még,
De nem csattogatá, kékes fellegre bocsátván.
Víg lett mostan az ég, boltját nem vonta be felhő,
'S lassan zenge körűl a' forgó többi világok'
Ezrede, 's hűs szellő játszott a' nap' sugarával.
Csak maga küzdött a' nyomorú föld, rajta halandó
Emberek egymáshoz gyilkos viadallal omolván.
Csak maga nem nyugodott, 's fiait keseredve viselte,
A' kiket ő szült, és kebeléből fényre bocsátván,
Nem táplált egyiránt. Gőzölgő véröket itta
Most, 's fölszáguldott pora lett temetője sokaknak.

KILENCEDIK ÉNEK

Gyászos az ütközetek' folyamatja. Halálos erőszak
Járja kemény sorait, 's ordító fergetegekként
Benne vitéz seregek mind vesztig emésztik el egymást.
Hangjától iszonyút csendűl a' kényre szokott fül,
'S kedvetölő, vérképeinek látása, 's kietlen.
Bár a' nap delelő sugarát megelőzze világgal
'S könnyü sebességgel, míg a' harcz' vészeit és a'
Küzdők' tetteiket híven kíséri dalával,
Fárad az elme; de ők el nem fáradva dicsőség'
Vérbe borúlt mezején hadakoztak urára hanyatló
Alpárnak, rád, büszke Philó, rád szívtelen Ármány,
'S a' ki vadabb vagy még, tereád, nagy haemosi Viddin.
Oh ha talán vagytok, kik meghallgattatok eddig,
El ne ijedjetek, a' hadakat nem folytatom én most.
Párduczos Árpádnak mint romlott nemzete, miglen
Kardja Hadistennek gonosz Ármányt meg nem alázá,
'S a' búsúlt daliák' harczát nem mondom el; innen
Bodrogköz' csendes szigetébe kivánkozik elmém.
Puszta az: al mezején nem hallatik édes enyelgés,
Nem dobog emberi láb. Ormán bús szellet üvöltöz
És megürűlt hajléki világtalan állnak az éjben.
Hol Huba, fürge Bodor, hol vannak Hajna Etével?
Kérdezitek; mert messze hagyám kétségesen őket.
Hol van gyenge Szömér? Hadrontó Tűzima hol van?
Elmondom, 's megeredt szavaimnak szűnete nem lesz,
Míg nem hirdetek új örömet Bodrogköz' urairól,

Kedvesek ők nekem is, kedves vagy Hajna, te főkép,
Szűz hajadon, szép szőke fodorhaju lánya Hubának;
Mert te, midőn nyugszom, hitető álmomhoz is eljősz,
És köszönöd, hogy szűz ajakidról, 's szőke hajadról
Édes szózatokat mondék, 's kaczagányos Etéről,
A' ki erőre nagy a' harczban, szépségre legelső.
Ezt köszönöd, 's ekkor látom megnyílni szelíden
Bíboros ajkaidat, 's füleim lágy hangidat érzik.
Ekkoron a' havazó karokat meglátom, az égből
Isteni szikra gyanánt szállott szem' tiszta világát.
Délnek völgye, szivem' titkának régi hazája,
Dél' völgyében is illy tüzes a' lány' szép szeme. Rajtam,
Nem könyörűl; de megöl ragyogó sugarával utóbb is.
Vagy hova vesztem el így? . . . Megtérek Hajna, tehozzád.

Hű Szakadár hogy Hajna után mind hasztalanúl járt,

Vissza kerűlt szomorú lépéssel az éji tanyához.
Ott még ősz Huba szendergett, és nyugtos ölében
Gyermeki össze vetett fejjel szép álmot aludtak,
'S alva körűl fekvék tetemét bús gyenge cselédek.
Erre hogy ért Szakadár, el nem hallgathata, mélyen
Vette sohajtását, 's így monda keserves ajakkal:
„Alhatol oh Huba? Sőt alszol feledékeny eszeddel.
Nem kérded többé, hol van deli Hajna; de kelj föl,
Lásd, hogy reggeledik, 's Hajnának reggele nincsen."
Szólt, és fölrázá. Kele az, 's hallotta beszédét,
És álmos kezeit Hajnának utána vetette.
Hajnát nem, de lelé két gyermekit alva ölében.
Még is nem vala most lelkének búja emésztő.
Sejtve, hogy égből jött, hitt a' magas álomi képnek.
Lassan elindítá magzatjait, és bizakodván,
Égi remény' hangján szólott vala gyenge szivökhöz,
És azok elhitték szavait, szaladoztak utána.
Ő pedig a' gondos Szakadárral előre sietvén,
Messza ható szemeit hevesen járatta tanyáján.
Már oda ért. Épen vala mindene. A' dühös al nép
Vad rohanásában kikerülte lakása' határit.
Mindene vissza kerűlt, maga Hajna hibáza közűlök.

Újra nagy aggodalom szállott lelkébe Hubának;
Nem nyugovék, hanem a' környéket messze bejárá.
„Hajna hová tüntél?" mondá. „Deli Hajna!" kiálták
Kis Bodor, és a' gyenge Szömér, 's zajgottak utána.
Nem jöve az; de kik a' sűrűben rejtve maradtak
A' láz pórok előtt, ismert hangjára kijöttek.
Jött nagy Elem, Csákány, hadrontó Tűzima eljött
Végtire, 's szörnyü kezét nyujtá keseredve Hubának.
Mint melly szikla' felét az idő' vas karja letörte,
Olly vala ő, balról meg lévén termete rontva.
Nem látszott, örök éj üle fényén! bal szeme; képe
Fél vala csak, fele a' dárdától össze zuzódott.
Még tetemén látszott csak erő, és szikla szabású
Vállain, és karján. A' pórokat ő maga kétszer
Vissza veré hajlékától. Harmadszor előlök
Nem gyáván, gyilkos karral hátrála, levervén
Négy hegyi pásztort, kik bizakodva rohantak utána.
Most is nem jött ő, mint a' kit bú, vagy ijesztő
Gond bágyaszt; haragos lépéssel jött le hegyéről,
Mint ki az ellenség' jövetét óhajtja szivében,
'S mostani kényesedett fiakat fél szemmel is ölne.
Nem volt kápa fején; de halálos szálfa kezében.
Úgy jöve, és komoran nézett a' puszta lapályra.
Majd hogy elért Huba társához, könny omla szeméből,
'S zordon erős ajakán iszonyún illy szózatot ejte:
„Haj! Huba még mi gonosz, mi csapás van hátra?
nagy ádáz
Harczokat eltürtünk, 's nincsen nyugodalma fejünknek?
Hajdan azért győztünk Álmosnak idétte Kiónál,
És Munkácsot azért, csak azért nyerhettük el Ungot,
Hogy buta pórok előtt, nem hős seregeknek előtte,
Bújuk az erdőket, és napfényt nézni ne merjünk!
Gyűlölöm életemet, nem, hogy csuffá lön ez orcza,
Sem, hogy bal szememet komor éjszaka rejti; de bánom,
Átkozom a' napot is, mellyben a' tábor' öléből
Félre henyélni jövék; hiszen a' vasat elbirom én még,
El, csak volna, az ércz dárdát tíz rétü paizszsal,
És magam egy sereget, jöjön bár, fölverek itt is.
De nincs fegyverem is, Fiam elhordozta magával,

Egy fiam, és vele elmaradott harczában örökre.
Boldog! hantja fölött elmennek az esti fuvalmak,
Megrázzák füveit; de nem őt a' sír' fenekében.
Apjának nincs enyhelye még. Vénsége' utóján
Dúlt hajlékában nincs semmie, semmie sincsen!
'S őszűlt fürteivel szabadon csapodárkodik a' szél."
Elvégzé. Amaz, a' hegyhátnak végi lakója,
Megbúsúlt szavain, 's szomorún így monda viszontag:
„Romlunk már nagyon, oh bajtársam, Tűzima, romlunk,
'S nem maradott egyebünk lemenő napjainkra panasznál;
Mégis melly bajokat mondasz terhedre, azoknál
Több az enyém százszor, keserűbb fájdalma szivemnek.
Vagy mi az, a' mi reád jöhet, és több volna halálnál?
Sőt halnod sem gyáván kell. Iszonyodva tekintik
A' párok karodat, 's nagy erő kell, hogy te ledőlhess.
És ha ledőltél, nincs ki utánad sírva kiáltsa:
„Kelj föl apám! ocsmány férjnek keze fekszik ölemben."
Nincs illyen, nincs a' ki reád félhalva omoljon,
A' kit szellemed is borzadva kerüljön az éjben...
Én többször te halok, 's kínomra marad meg az élet.
A' ki előbb ezerek közt voltam karra legelső,
Nem birom a' dárdát, kifutok keseredve lakomból.
Magzatimért is futnom kell. És még is azoknak
Szebbike, főbb örömem, kimarad tévedve nyomomból.
Éjszaki honjából eljő a' kellemes Álom.
Hasztalanúl jövök el tündér képének utána.
Nem közelít Hajnám, Hajnának nyomdoka sincsen,
'S a' heves aggodalom' nyilalásai ölnek el értte."
Jól el sem végzé, hogy nagy dobogási robajjal
Pór csapatok jöttek több részről, mellyre sikoltva
Össze futott a' két gyermek. Maga Tűzima állott,
Mint az erős kőszál, semmit sem féltve helyében,
'S néze hová üssön, 's fölkelt a' szálfa kezével,
Nem késett sok időt. Melly nép már legközelebb jött,
Arra rohant, 's zivatar' hangján ordíta elébe:
„Haj! hiszen ezt vártam, por' férgei, még csak ez egy volt
Szíves imádságom, hogy nappal lássalak, íme
Meglátlak most, 's e' látásomat el nem eresztem:
Sorra kemény áldást mondok fejetekre botommal."

Így szólott; de azok zavarogva megálltak. Azonban
Bodrogköz tele lett pórral, 's Huba közbe szorúla.
'S hogy látá, nincs semmi segéd, biztatta szorongó
Gyermekit, és kardját még ép baljába szorítá.
Rejtve maradt kebelén tépő gyötrelme szivének,
'S úgy mutatá képét, valamint mikor ezrek előtt a'
Vér' mezején Susadal' fejedelmit verte Kiónál.
Ehhez tiszteletes kora, és atya léte nagyítá
Bánthatlanságát; 's vele Csákány, és Elem ott volt.
Mint hegyen a' rég múlt századnak tölgyei állnak,
Villámot, zivatart elvárván bátran, azonban
Illattal viselős ibolyák nyilnak ki töveiknél,
'S a' fiatal tölgyek meg sem rendülnek alattok:
Úgy a' régi csaták' győzői hatalmasan álltak
A' két gyenge körűl, várván az erőszakot. És ha
Ellenségben szív, ha kegyesség volna parasztban,
Megszűnnek vala itt; de doronggal, görbe kaszákkal
Jőnek azok, 's Szakadár csak alig tarthatja meg őket.
Szidva riasztva körűl száguld, 's kelevéze' hegyével
Döfdösi a' közelítőket. Majd gyorsan odább áll,
'S vissza kerűl ismét, 's rontóbban ereszti ki karját.
Már ötször ságulda körűl, már Tűzima' botján
Soknak vére lefolyt, 's hét élet alutt el örökre.
Ekkor Csongorral közelített a' temető had.
Jött Ete, 's megmozdult rettentő jobbja legottan.
A' ragyogó kardot markába ragadta; de elsőbb
Szólt szerelem' hangján a' szőke fodorhaju lányhoz:
„Hajna te, szép örömem, a' harcz' veszedelme ne érjen
Tégedet, a' hegynek tetejére lovaddal eredj föl,
'S várd be, mig a' környék' dúlói elesnek előttünk."
Még el sem végzé, már Tomboli tudta mit érez,
Megmozgatta fejét, 's mint a' jó gondolat, úgy ment,
'S a' hegy' legmagasabb tetejét Hajnával elérte.
Most ezek a' szigeten zajgó népségre ütöttek,
És Csongor mene társaival, hol látta ijesztő
Tűzima' szálfáját lezuhanni halálos ütéssel,
Rá pedig a' szaladó népet hadakozni kövekkel.
Arra rohant; de Etét szilajító gondjai vitték.
Mint melly villám a' felhőt csattogva hasitja,

Úgy mene szörnyü sebességgel. Csapdosta, tiporta
A' kiket ért, 's élők, holtak düledeztek előtte.
Csak hamar a' nagy tért befutá öldösve, zavarva.
Majd itt, majd meg amott csattant meg fegyvere, 's ez már
Harcz sem volt, hanem irtózat, magas égbe kiáltás,
'S a' réműlve futó pórok' veszedelme, halála.
Sokszor, kik szabados menedéket lelni reméltek,
Vissza riasztattak rohanó kaczagányos Etétől,
'S nyögve el-elhaltak, ha közel szágulda fejökhöz;
Ő pedig egyre veré őket, 's nem lelte nyugalmát.
Mint megyen a' nyihogó ménesnek büszke csikósa
Bogláros paripán lovait téríteni; úgy ment
Hős Ete, 's a' szaladók 'csapatit mind össze terelte,
Hogy keze súlya alól csak egy ember' lelke se veszszen,
A' ki előbb számot nem adand kedvelteiről, az
Ősz Huba' életiről, 's bodrogközi többi lakókról.
Már sokat egybe zavart, kikhez, hogy utószor elére,
Össze rogyott a' ló huzamos futtában alatta,
Mellyre vadabb lőn még, 's így szólt, keze, kardja mozogván:
„Hah! nyomorúlt férgek, ki hozott ide títeket is még?
Vagy hogyan öljelek el, hogy emészszem lelketeket meg,
Ha Huba veszni talált, 's Bodrogköz' előbbi lakói?"
Szóla. Nem értették; de remegtenek a' buta népek,
És az ölő ifjú' lábához sírva borultak.
Az pedig a' ragyogó kardot már fogta fejökre,
Hogy vallják ki Hubát. De Hubát meglátva, legottan
Szünt dühe, 's a' ragyogó kardot hüvelyébe taszítván,
Öldöklő jobbját szivesen nyujtotta Hubának,
'S társainak, 's a' gyermekeket kebelére szorítá.
Ott az öreg bajnok nem örűlt még teljesen, és már
Ajka kinyilt, hogy Hajna' baját panaszolja Etének;
Az pedig őt megelőzve imígy ejtette beszédét,
„Hadban előszűlt hős, bajainknak vége szakadt már.
Szüntesd meg szomorú lelkednek gondjait: ott áll
A' hegynek tetején egyedűl deli Hajna leányod."
Akkor az ősz fölemelte szemét, meglátta leányát;
Elnémúlt örömén, 's köszönettel Etére borúla.

Csongor is elvégzé harczát, és sorra kötözte
A' rabokat, hogy több kárral ne jöhessenek ismét.
Tomboli a' dúlás közben Hajnával alább jött,
És a' hegy' közepén leborúla egy almafa mellett.
Hajna leszállt hószín lábával az ifju füvekre,
És megörült Ete' látásán, ki halálos erővel
Járta meg a' szigetet, 's feje, 's bajnoki karja kitetszett.
Látta rohantában, 's döntő erejében az ifjút
A' deli lány, 's megörűlt, 's elbámúlt szörnyü hatalmán.
Jobban örűlt még, hogy nyomban meglátta Hubát is,
'S gyenge Szömért, 's a' fürge Bodort kapcsolva kezéhez.
Akkor Tomboli fölkele, és így szól vala hozzá:
„Asszonyom! a' bajokat kikerültük. Nincsen ezentúl,
A' ki reád haragos karját nyujthassa; de boldog
Lészsz az erős' kebelén' 's örömidnek napja soká tart.
Mégis az elmultról ha szivednek kedves az emlék,
Tartsd meg arany szálát a' bús tündérfi' hajának.
Szép dolog a' szívnek boldogtalanért is epedni,
'S még valahára talán veszedelmed ijesztene: akkor
Vedd azon emléket, 's délnek tájára lobogtasd.
Megjövök én tüstént: szél, villám nem jön előbb meg,
Megjövök én délről, 's biztos menedékre kiviszlek."
Monda siralmasan, és eltünt a' híg levegőben.
Ment közel a' nap alatt, 's a' nap hallotta uráért
Gyenge süvöltését, 's az egek' kis csillagi hallák;
Hajna pedig szomorú hálával néze utána.
Fényes aranyszálát pihegő kebelébe bocsátá,
'S szánakodás' hangján illy szózatot ejte szelíden:
„Tégedet oh tündér, hogy menteni földre leszálltál,
Elrontott az erős isten, 's most szerte vetődvén,
A' nagy egek' színén lebdes szép tagjaid' árnya.
Szörnyű végzetedért nem elég kis könnye szememnek,
'S gyenge az én panaszom napodat meg' vissza idézni.
Téged azért nemződ nem lát tündökleni többé
Hajnali fényében, sem anyád nem nyujtja kezét, hogy
Bánatos orczádat harmattal mossa vidámmá.
Mégis enyészted után ha van árnyékodban is érzés,
Lásd, hogy az emlekező lánynak, noha boldog egészen,
Kedvese' karján is megtisztel néha siralma —

De te veszéséért engem sanyarítva ne büntess,
Istene hősömnek! soha én nem kértem ohajtva,
Hogy dél' fényes egét tündér oda hagyja miattam,
És gyermekkorom' álmaival szívemre boruljon.
Nem kértem; de nagyon kívántam, imádtalak érte,
Hogy valahára erős karral deli bajnok öleljen.
És megadád, Ete, hadzavaró deli bajnok ölelt meg.
Most mikoron boldog napjaimnak kelne világa,
A' boldogtalanért, hogy az értem romla, ne büntess."
Így végzé, 's szemeit levoná a' kékes egekről.
Nem mulatott: szívét a' földhöz huzta szerelme,
Arra, hol örvendő képpel rá vár vala apja,
'S a' kis testvérek, hol hős Ete teljes erőben
Büszke magas fejjel fölségesen álla közöttök.
Ment szaporán, 's legelőbb Bodor utját állta Szömérrel.
Csókolták, karján csüggöttek, sirtak, örültek,
És atyjokra vivék. Az hogy kebelébe fogadta,
Épségén megörűlt, 's örömét illy szóra fakasztá:
„Látom, kétségem sincs benne, leányom, az égből
Szállt kezek ápoltak, 's az öreg katonára tekintvén
Égi Hadúr küldött tévelygésidre segédet.
Áldassék neve! sokszor rám ontotta kegyelmét,
Most a' legfőbbet, hogy téged vissza vezérlett,
A' ki öregségem' napját föltartsa szemével,
'S az ha leszállt egykor, testvérinek anyja maradjon."
Elvégzé az öreg, 's teljes lett álma. Leánya
Megcsókolta kezét, és kedveze, szóla, mosolyga,
Mint csókolta előbb, 's vala szólni, mosolygani kedve.
Majd pedig elválván, a' hős karjára füződött,
'S állt mellette, hogyan fiatal szép kerti fa mellett
Áll a' völgyi virág, 's rá hajlik az esti szelekkel.
Szűz feje ott a' fát gyengén megfekszi, 's puhán nőtt
Lombja közől a' hajnallal pirosodva kifejlik.
Hajna is igy hajlott a' hős' kebelére fejével,
'S nem vala nyugta soká. A' mint már vissza menének,
Egy fia vesztett pór rejtekből űzte boszúját.
Látta fiát a' síkon elesni Etének előtte,
Most meghuzta magát, 's kopját vete rája boszúsan.
Vélte, talán őt, vagy lánykáját lelheti, 's akkor

Lelke nyugodtabb lesz. És ment a' kopja suhogva,
Vitte halálos erőszakkal boldogtalan élét.
Észre vevé Ete, 's Hajnáját elvonta előle.
Gyilkos szer! hova indultál? Nem Hajna szivének
Termett a' te vasad; de halálúl terme lövődnek,
A' ki ha el nem ereszt, fia' utján nem megy alunni.
Im lemerűl a' kopja kemény fagyökérbe hegyével,
És rezzenve megáll; de az izmos pór fut. Az élet
Kedves lesz neki, és fut ijedve. Utána hevülten,
Mint zúgó zivatar, fut hős Ete, 's űzi, riasztja.
A' hegyen ők szörnyű dobogással messze szaladtak,
Jóval előbb a' pór, mindig közelítve az ifjú,
'S öldöklő jobbját fölemelve halálos ütésre.
Egy nagy szikla feküdt, szabadon, sűlyedve, középen,
Végső oltalomúl dühösen neki dőlt az erős pór,
És meg is indítá rohanó kaczagányos Etére.
A' gyors bajnok után Bodor is futa nyugtalan észszel.
Most a' rettenetes sziklát meglátva sikoltott:
Kit hogy halla emez, az eső sziklának előle
Nem futa, megtartá bajosan, 's más utnak ereszté,
És a' szikla szakadt iszonyú robogással, az alsó
Bokrokat, és fákat csikorogva lehordta, mig a' mély
Völgybe legördülvén iszapos lágy földben elűle.
A' pór addig előbb kele, és folytatta futását,
'S szinte elért a' hegy' tetejéig, hol feketéllő
Rozzant vén sziklák oromúl tornyozva fölálltak.
Nem késett, a' sziklákat megmászta; de jókor
Ott termett Ete hős, lábát megfogta kezeivel,
'S rajta nagyot rántott. A' pór a' szikla' kiálló
Szálát ált ölelé, 's nem esett le; de a' nagy erőtől
Termete megroppant. Még egyszer húzta meg a' hős,
És a' nagy kőszál leszakadt a' pórra ropogva.
Halva maradt nyomorul, vérét velejével elöntvén,
'S a' tört kődarabok mellette zörögve futának.
Nagy zavar, aggodalom volt lenn; de előttök ezennel
Megjelenék Ete, 's fenn űlt a' kis gyermek ölében,
Mellyre oszolt a' gond, 's öröm állott vissza helyébe.
Már mindnyájan az ősz Huba' hajlékához elértek,
'S mindenik éhét és szomját hevenyében elűzé.

Kedvre derültek az ősz daliák; mert bajnak utána
Édesb a' lakozás. Hadrontó Tűzima képét
Mint lehetett, kividámította, 's haragja megenyhűlt.
Félre tevé nagy szál fáját, 's szál fája helyett a'
Sorba kerűlt ragyogó nedvű kupa forga kezében.
Illy lakozás közben Huba szólította fiát, és
Hegyre futásáért így feddődék vele, mondván:
„Gyermekem a' te időd nem jött el, még te veszélybe
Oktalanúl ne szaladj. Ha korán elrontod erődet,
Nem lesz azon korban, hol többnek kellene lenni.
Majd ha karod dárdát birhat, 's a' kengyelig érnek
Lábaid, a' hadakat bizvást megjárhatod: addig
Ódd magadat bajtól, ne rohanj vesztednek elébe."
Így feddette fiát, 's annak beborúl vala képe.
Síra, hogy a' dárdát nem bírják karjai, 's lába
Még kengyelbe nem ér. De örűlt neki Tűzima, 's hítta.
A' mint hozzá szólt, megijedt a' gyermek először
Zordon hangjától, később lábára fölűle,
'S félve vevé kenyerét hadrontó szörnyü kezéből.
Csongor elő kele most véres feje' könnyü sebével,
Kit hogy' láta Szömér, 's deli Hajna, kötözni siettek.
(Mert illyen kezek ápolták a' bajnokot akkor.)
Hajna törölte sebét, 's vérét elmosta szelíden
Ifjú arczairól, 's a' sebről félre simítá
Szög haja' lágy fürtét. Hozzá jött gyenge Szömér, és
Írt köte rá, és a' bajnok megörűle sebének,
És mosolyogva hajolt a' gyenge kezeknek alája,
A' kit egyébként nem könnyű illetni erősebb
Karnak is a' viadal' mezején, 's elvárni veszélyes.
Most csendes vala, és hozzájok nyájasan így szólt:
„Szőke fodor haju lány, 's te mosolygó barna leányka,
A' sebeket ti nagyon kegyesen kötitek be, azért ha
Még sebeim lesznek, hozzátok térek azokkal,
Vagy magam is könnyű sebet ejtek testemen önként,
Hogy ti bekössétek, és annak lelkem örűljön."
Így szólt, és amazok pirulának, társi dicsérték.
Félre vonult ezután, 's egyedűl lön Hajna Etével.
Messze terűl a' sík tájék szemeiknek előtte,
Bodrog alattok megy, csillámos habjait űzvén,

Kedvez az ég, suhogó szeleit lassúdan ereszti.
Némán áll a' hős, szeme Alpár' tája felé vész,
'S aggodalom' hangján hozzá deli Hajna imígy szól:
„Hős, ha szavam téged nem bánt meg, az este közelget,
'S még te nyugodt nem vagy: van kedvesb titka szivednek.
Messze kivánkoznak rettentő karjaid innen,
'S Hajna tüzes szemeid' látásán nem mer örülni."
Végezi; szép Ete hős tüstént így válaszol erre:
„Nem vagyok én, oh Hajna, nyugodt, és karjaim innen
Messze kivánkoznak; de ne aggódj: titka szivemnek
Nincs, ezután sem lesz, melly kedvesb volna szivednél.
Alpár' vérengző viadalmai gyujtanak engem;
A' harcz' híre után lesz csak nyugodalma fejemnek;
Mert tudod, a' magyar itt harcz nélkűl nem tud örülni."
Így szóltak. Távol pedig Alpár' puszta vidékén
Véres harcz vala még, 's iszonyú morajával eget vert.

TIZEDIK ÉNEK

E' közben lassan futa már a' déli verőfény,
És nyugatot közelebb kezdette hevíteni lángja,
'S még folyvást dühödött a' harcz, 's vér izzadozással
Mérgesedett daliák egymást fene búban emészték,
És mig erős Isten dühös Ármányt meg nem alázta,
Vert vala a' rohanó seregek' nagy része, 's zavarban.
Itt fejedelmi Zalán Kundot megnyomta hadával,
'S a' lobogós Csörszöt; vele volt a' spártai Hermes,
'S mint kirepített nyíl, haladott, hős népeket űzvén.
A' két hadvezető állt még, 's tüzesedve merész Kund
Vissza Zalánra csapott. Megrengett sárga sisakja,
'S bús csengése riadva hatott viselője' fülébe.
De hamar a' nyilazó Krallin, 's lángfürtü Preheszka,
A' daliás Kundot leverék fejedelmi Zalánról,
'S fürge lovát nyilazó Krallin' vesszője megölte.
Ott a' bátor hős, megbúsúlt lelke tüzelvén,
Csapdosa szerte, 's futó népét harsogva kiáltá;
Akkor Hermessel harczolt fia, 's meg-megakasztá
Vad rohanásában. Mint két hegyes éktelen árbocz,
Látszottak nagy dárdáik, 's mikor össze csapódván
Egymást rontották, recsegett a' nagy fa kezökben.
Nem lehetett Csörsznek leteríteni spártai Hermest,
A' lobogós Csörszöt nem tudta ledönteni Hermes;
Néha kimozdítá; de merészen vissza csapott az,
És megdöbbenté haragos vad képe az űzőt.
Senkinek a' lobogós Csörsz nem hátrála csatáin,

Nem hátrált most is; de mikor hadi népe futamlott,
'S atyja' szavát hallá, mene ő is. Utána zörögve
Vitte hadát Hermes, 's rengő dárdája' nagy érczét.
Csörsz hogy Kundhoz elért, biztatta fiúi szavával,
'S végtelen örvényként mindent leteríte körében.
Ellenben rohanó Hermes, 's láng fürtü Preheszka,
Víttak erőszakosan, 's vérengző harcz leve köztök.
Víva körül a' népség is, 's nagy zajt üte, 's hullott,
Mint szelek' indultán elhullnak az őszi levelkék.
Kadosa e' közben belső szekerére borúlva
Sínlődött sebein; de leginkább harcza' szünésén.
Ekkoron elhagyván harczát, jöve nyalka Zoárd, és
Lágy testvér hangon szomorú bátyjához imígy szólt:
„Bátya! miért vesznél te dicsőség nélkül előttem?
Lásd, gonoszúl fordúl a' harczon csalfa szerencsénk:
Elviszlek tova, hol csata nincs, 's kéjedre pihenhetsz,
Én meg vissza jövök meghalni, ha vég napom eljött."
Erre kemény lelkű hős bátyja viszontag imígy szólt:
„Óh mért szólsz nekem illyet öcsém, testvéri kezeddel
Mért inkább a' földbe nem ölsz, nem fojtasz el engem?
Menj, a' nagy bolgárt népemből hídd ki, 's boszúlj meg.
Őtet imént dárdám leütötte; de melle' vasával
'S pajzsa' nyomásával jókor kikerűlte halálát.
Engem azonban elért súlyos dárdája födetlen
Oldalomon; de azért meglátsz a' harczokon engem:
Csak te rohanj most, 's véremnek vasad állja boszúját."
Így szólott; amaz is szavain nem késve megindúlt.
Vitte hadát iszonyún, iszonyúbban vitte aczélát.
Már is erőtelenűl hátrál vala Kadosa' népe,
Őket Viddinnek bátor katonái szoríták,
Bár Viddin maga nem vala itt. Maga a' seregekhez
Ment legelőre, hol a' hadat űző párduczos Árpád
Küzd vala, 's a' seregek ritkulva bomoltak előtte.
Ő oda ment; de nevét a' hős ordítva kiáltá,
'S a' rohanó bolgár sokaságnak elébe vetődött.
Ott haragos hangon Viddint többször kiáltá,
'S véres utat töre kardjával. Levetette Berinkát,
És Tivarót 's Rohemet lassúvá tette sebekkel.
Volt egy Ronka nevű bolgár alhadnagyi tisztben,

A' nagy Viddinhez termetre, ruhára hasonló,
'S bár nem is ollyan erős, de merész, és küzdeni termett.
Ez hogy népe között szágúldani látta Zoárdot,
Arra csapott „Viddint nyomorú te, mi végre kiáltod?
Itt van most, rettegj, 's érezd meg karja' hatalmát."
Így szólván nagy dárdával megütötte Zoárdot,
'S rojtos pajzsa' felét letöré. Mind hitte csalódva,
Hogy Viddin harczol. Viddint ordíta Zoárd is,
'S hitte, de nem réműlt, hanem elnémúla keserves
Mérgében, 's oda ugratván megszúrta halálos
Sebbel erős mellét, 's vérét ontotta szivének.
Ronka legott megszűnt, 's elhajlott büszke fejével.
Rajta örömbe merűlt győzője; de búsan üvöltött
A' bolgár sokaság, 's réműlten elálla körűle.
Tas hátúl szemesen minden mozgásra vigyázott,
'S merre kevergő nép csüggedve vezértelen állott,
Ott termett tüstént, és közbe vetette hatalmát.
Szinte nem is tuda most hova menni, holottan ijedve
Ármány' lelkétől több részről engede a' nép.
Mégis legzajosabb harczot kezdett vala Hermes,
'S a' fejedelmi Zalán, 's iszonyú katonája, Preheszka,
Hol mikor a' szomorú zengést hallotta, serényen
Vitte feléje hadát. De Philó a' várasi zászlót
Szerte lobogtatván, szaporán mene, mint az ölő nyíl,
'S gyújtogatá népét, 's rontotta az ellene vágót.
'S most vala, hogy magyarokra rohant a' szűtelen
Ármány.
Ingadozó fejjel csak alig viva része; nagyobb rész
Már futa, 's vissza csavart paripán mellőzte csatáját.
Csak maga nem rettenve megállt a' párduczos Árpád.
A' dühödő Rémnek helyt nem hagya büszke szivében;
Küzde, 's dicső feje rettenetes mozgással emelte
A' rezegő tollat, 's tündöklött isteni kardja,
Mint lobogó mennykő. Hogy azonban látta bomolni
Vissza futó hadait, megfordította hatalmát,
És keserű szívvel mene vissza, holottan elérte
Őt rohanó Viddin, 's így szólította kevélyen:
„Futsz-e vezér, nyomorúlt latroknak büszke vezére?
Fuss bár, eltemetem nevedet, 's e' dárdavas át jár

Testeden, és félénk szivedet megmetszi hegyével."
Így szólt, 's a' feketés nagy dárdát szörnyen emelte.
Jól hallá e' zajt, el sem futa tőle nagy Árpád,
Mint más futna, kit asszony szült félékeny apától.
Nem futa, megfordúlt, 's nagyságos homloka látszott,
És csak alig látszott, már villoga, csattoga kardja,
'S a' rohanó Viddint megszédítette csapása:
Így fordúl meg az égi vihar nagy tengerek' árján,
Így fordúl vele meg a' tenger' szörnyü hatalma:
Mint, Viddin! tereád fordúlt meg erőszakos Árpád;
Akkor dárdádat nem birtad emelni fejére,
Nyelved is elnémult; de az ott hagya téged azonnal,
'S a' szaladó seregekhez elért. Reszkettek előtte
A' sanyarú Rémek, 's népét kergetni szünének;
Ő pedig így szólott, 's meghallák a' hadak őtet:
„Hősök vagytok-e még? tí vagytok-e, kikkel Ügeknek
Hős fia, Álmos apám indúlt telepedni nyugatra?
Vagy hova futtok most? Hah! hol vagyon a' ti hazátok?
Vissza magyar! most vissza velem, vagy halni, vagy ölni!
Merre vasam villog, 's hadat űző hangja sivítand."
Így szólt 's a' hadakon végig harsog vala hangja.
Mindjárt égre ható riadással vissza nyomultak
A' szaladók. Valamint mikor Isten járja hatalmas
Lábbal tengereit, hullám megy előtte tolongva,
Melly az idős sziget' orma fölött tüneményesen elcsap,
És szirtet, partot betemet zabolátlan özönnel:
Úgy mene a' had erős Árpád' fejedelmi szavára.
Megfúvá kürtét Lehel is, 's a' nemzeti zászlót
Vitte magas kézzel Bulcsú; most lelkesedetten
Mind új harczra hevűl, mind új dúlásra törekszik.
Most vala, hogy futa Isten elől a' mátrai Rém is.
Tüstént a' csüggedt szíveket megszállta merészség.
Kund, s lobogós fia Csörsz ordítva rohantak előbbre.
Jött Tas is, és ragyogó kardját hozzájok emelte.
Istenes Und bátrabb viadalba vezette vitézit,
És maga hadrontó hatalommal víva közöttök.
A' bolgár harczot bátrabban tűrte Zoárd is,
És kivivé tetemét a' vélt Viddinnek előlök.
Kadosa, hogy hallá riadozni vezére' szavával

A' harsány kürtöt, dárdát emelinte hevűlten,
'S nem birván, valamint ezelőtt, keseredve lehajtá
Büszke fejét, és könnyei a' dárdára csorogtak;
Bojta is elbágyadt szemeit még egyszer emelvén,
A' magas égre veté, 's igy szóla törékeny ajakkal:
„Oh csak még ma viselhetném a' harczi szerencsét,
'S bajvívó karomon bolgárok' vére csorogna,
Milly örömest halnék; de talán majd halni fogok, haj!
'S a' csata' híre között nem lesz ragyogása nevemnek."
Ekkép szóla keservesen, és bágyadva lehunyta
Bús szemeit; de Hadúr rá inte nagy égi kezével,
'S sorsa, hogyan kéré, a' harcz, és harczi halál lön.
Fenn, hova emberi szem, sem az agg föld' hangja nem érhet,
Áll egyedűl gyönyörű ragyogással az életi csillag.
Onnan külde sugárt a' hős' tetemébe Hadisten.
Szállt a' tiszta sugár, vékony ragyogása megosztá
A' levegőt, 's kedves hangzat jöve lassan előtte.
Éledezett a' hős. Lelkét öröm-ösztön emelte,
'S a' jövevény hangzat megrázkodtatta halálát:
Végre beszállt a' fény, 's kebelében vette lakását.
Akkor Bojtának megnyilt szeme, homloka gyógyúlt,
És behegedt. Tetemét nagy erő izgatta, 's merészség.
Ismét látá a' napot, a' napalatti világot,
Látá a' szörnyű viadalt, 's kívánta veszélyit.
Lóra kapott, és népe közé vágtatva kinyujtá
Fényes aczél kardját, hol örömbe merűlve tekinték
Bámulatos szemmel katonái, 's nyomába rohantak.
Így mikor a' daliák mind föllázadtak, előttök
Hadvezető Árpád ságulda serényen: az izzadt
Mén futa, mint szellő, tajtékzó szájjal alatta,
És földet döbbentve vivé fejedelmi hatalmát;
Ő pedig ült, daliás képén nagy lelke kitűnvén.
Rettentő szeme, mint az erős nap' fénye világolt,
'S mint az ölő villám ragyogott markában aczéla.
Párducza messze repült suhogó szélszárnyon utána,
'S fenn a' bús levegőt rezgő lobogója hasítá.
Gyorsabban nem száll az egek' villáma, sem ennél
Nem rettentőbb a' felhők' szakadása, holottan
Végtelen országok zuhogó özönébe merűlnek;

Nem megyen így keserű mérgében az étlen oroszlán;
Csak bátor keselyű' rohanása hasonlatos ehhez,
Melly magasan suhog el szárnyával az égi szelek közt,
'S a' morajos felhőbe merül. Ott szája' hegyébe
Villámot veszen, és sziklás fészkére lecsattan.
A' fejedelmi vezér ekkép ságulda, 's omoltak
A' népek, valamerre csapott. Maga dölyfösen állott
Rettenetes Viddin, szédűlt feje újra fölélvén,
És Bulcsúra veté másodszori harcza' haragját.
Véresen, és bátran állott ez előtte, 's kezétől
Félté, nem félvén maga, a' nagy nemzeti zászlót.
Ekkor jött Árpád rohanó népeinek előtte.
Kit mikoron látott nagy erőben haemosi Viddin,
Hadra szokott szive megdöbbent, 's kétségbe vonúla,
De hamar ismét a' vak tűz' szikrája fogá el,
'S lelke vadúl illy gondolatokba merűlve tünődött:
„Viddin! Viddin! erőd hova lett, hova bátorodásod,
Melly veszedelmiddel nőtt, mint kísértetes árnyék
A' lemenő nappal, hova lett most bajnok eszedből?
Hah! hogy egy ember előtt meg kell döbbennem ijedve,
A' ki előtt csak imént seregek nem mertenek állni!
Óh szállj vissza megint hadi bátorsága szivemnek:
Nem gyermek vagyok én, nem enyelgő gyenge leányka,
Nem! hanem a' bajnok Temoronnak fajzata Viddin,
A' kit erősök nemzettek, hogy lenne vitézebb
Minden egyéb hősnél, és általa lenne dicsővé
A' bolgár sokaság... Ám jőj hát büszke lator, te,
Jőj, hogy véred után Viddinnek híre maradjon."
Hasztalanúl így szólt, 's az üres levegőben enyésző
Szózatival gonoszúl játszott a' csalfa szerencse.
Ő szaporán Sthenelos' ménét megkapva, reá űlt;
Tarta nehéz paizsot, 's kivoná új kardja' hatalmát,
Melly még vértelenül nyugodott a czifra hüvelyben;
Most pedig a' legerősb bolgártól fényre hozatván,
Síva röpűlt, 's a' porlevegőt csillogva hasítá.
Árpád, hogy daliás Víddint közelíteni látá,
Rá ösmert, 's egy pillanatig szűntette rohantát.
Majd az előre haladt sokaságot félre kerítvén
Szólt s ezeket mondá Viddinnek lelke' hevéből:

„Ösmerlek Bodony, (így hangzék magyarúl neve) híred
Elterjedt, valamerre magyar hordozza szerencsés
Fegyvereit; de gonosz bélyeg van nyomva nevedre;
Mert nemzettagadó kész vagy gázolni rokon vért
És bérért idegent szolgálsz; idegennek adózol
Annyi vitézséggel, hogy végre erős hadi munkád
Hírt hozzon neki és neked, és népednek alázást.
Vajha ne jósoljak, hír nélkűl fogtok enyészni,
A' fizető úrnak harczaiban elaljasodottak,
Száma fogyott kis nép; mert önként messze szakadtok
A' vértől, mellyhez tartozni szerencse 's dicsőség.
Térj meg azért, hajtsd meg karodat hódoltan előttem,
Térj meg népeddel, nagy térü földet adandok
Birtokodúl 's helyet és szólást a' népi tanácsban.
Nemzetnek lészsz tagja, kit én, — úgy adja Hadisten!
Megtelepítendek e' boldog földön örökre."
E' szavakon Viddin gondokba merűle; de büszke
Szíve' aczéláról a' szó' nyila végre lepattant,
Meghódolni kevély, inkább hódítani vágyó,
Veszni rohant vadságában elszánt vala menni
A' veszedelmes uton; megtérnie szégyen eszének.
Hős Árpádhoz azért így szólt vala válaszadólag:
„Csábitók szavaid; de valók nem, büszke vezér te,
'S nem csatatérre valók, hol kard és dárda parancsol.
Vagy hiszed azt, hogy kit még ember meg nem alázott,
Viddin előtted csak szóért meghódol örömmel?
'S nem gázolsz-e te is, ki fenyítesz, szinte rokon vért?
'S földet igérsz, melly még el nincs foglalva? 's ha Isten
Úgy akarandja, soká nem lesz? De halálos ütésre
És nem szóra jövék ma eléd. Az utóbbi világ majd
Lássa meg, a' két nép meddig fog fényleni? Mellyik
Fogy meg előbb nemzettagadó romlásban elesvén;
Kettőnknek sorsát pedig itt válaszsza ez óra."
Így szólt 's megrohaná a' nagy fejedelmi leventét.
Mint mikor éktelenűl zendűlvén, össze csap ég, föld,
'S a' beborúlt egeket csak villám' fénye deríti;
Itt pedig elmohosúlt üregekből kél döbörögve
A' zivatar, 's vele fölharsog nagy tengered, oh föld!
És egyszerre világ' vas sarkai meghasadozván,

Völgy, és hegy remeg, a' nap, hold, és csillagok ingnak,
'S mindeneken rémítve uralkodik a' vad erőszak;
Illyen erőszakkal két hős egymásnak eredvén
Össze megy itt földet rengetve, halálos ütésre,
És csattog, csörög a' fegyver, 's a' fényes aczélhegy
Messze kivillámlik, haragos szikrái lehullván.
Bámúl a' sokaság környyűl, és szünteti harczát;
De hamar elzúg a' szélvész, hamar elvesz erősök'
Karjai közt a' harcz, ha harag gerjeszti föl őket,
'S véröket, életöket meg nem kímélve csatáznak.
Vág Viddin, 's fényes vasa Árpád' pajzsa felé száll,
'S azt nagy zörgéssel ketté lehasítja középen;
A' rezet, és a' bőrtömetet, 's a' vas lapot egyben
Megszegvén bemerűl; de nagy Árpád sértelenűl van;
Vissza csap, és Viddin' sisakára lecsattan ütése.
Szörnyebbűl ennél Istennek mennyköve nem csap,
Nem súlyosb a' vízszakadás. Nem tartja hatalmát
A' sisak, és nagy haj, sem erős koponyája; az éles
Vas lemerűl, hol az életerő lakik, agyvelejébe,
És hidegen megy mélyen alá. Viddin' feje hajlik,
Mint hajlik Haemos' tetején a' díszes iharfa,
Mellyet hasztalanúl sok időig vágtak erőtlen
Fejszések, 's környyűl ültek fáradva; de jő a'
Tengernek zivatarja vadan, megrázza tövében,
'S ott harsogva ledől a' nagy fa vak éjszaki völgybe.
Így dőltél te is el, bolgárok' erős feje, Viddin!
Rajtad az össze törött fegyver rémítve csörömpölt,
És bátran dobogó szivedet megtörte halálod.
A' fejedelmi magyar tova menvén, déli világként
Vitte az öldöklő vasat, és sereg omla előtte.
Bojta, hogy a' harczokhoz elért, népére Zalánnak,
Mint lecsapó sólyom, veszedelmet, 's szörnyü halált vitt.
És legelőbb agyas Ocsko' fejét megszegte vasával,
A' ki legott nyergére borúlt, és vére leomlott.
Ennek védelmét Krallin vállalta ivére,
És nyilazott, de nyilát nem jól hordozta szerencse.
Elröppen vala Bojta fölött, és messze suhanván,
Gyengén a' lobogós Csörsznek süvegére leszállott.
Még egyszer nyilazott, de vitéz Bojtára hiába

Szórta nyilát. A' bús vég még nem szálla szivéhez.
Bojta ezen közben lecsapott Dernára, ki görcsös
Nagy bottal közelíte vadúl; őt Bojta fülénél
Balról támadván, megvágta, 's midőn amaz erre
Megfordúlt csikorogva, nehéz véres feje zugván,
Jóval előbb, hogysem botját Bojtára lecsapná,
Már hős Bojta, nyakán beveré kardjának aczélát:
Így ez is a' véres földet megölelte, keserves
Kínjában kezeit rágván. Nagy botja fejénél
Fetrengett, mint egy magas ág letörött fa' tövénél.
Bojta tovább rándult, 's Rányit megütötte derékon,
'S czifrás nyergéből lebukott ez azonnal. Utána
Elvesze Dorminolik, 's agg Kempi Preheszka fiával,
Sárga Zoborral, kit mikoron kopját löke hozzá,
Vissza vetett kopjájával hős Bojta lesujtott.
Ment azután, hol nagy zajjal fejedelmi leventék
Víttanak egymás közt. Hős Kund Alpári Zalánnal;
A' lobogós Csörszszel Hermes; lángfürtü Preheszka
Visszaverő Tassal, kik, mint az erőszakos éjszak'
Erdeje zúg ropog a' zivatarban, zúgva, zörögve
Egymás közt iszonyú zajjal fene harczokat űztek.
Bojta is arra rohant, 's Hermes' katonái közűl az
Ellene jött macedó Theophilt nyakszirten ütötte.
Védni rohant Xenophon, Hermes' testvére, dsidával.
Bojtát hóna körűl megszúrta, de Bojta boszúsan
Vissza csapott, és jobb karját leütötte könyökben,
'S nem szűnvén, kebelébe veré a' kardot; amannak
Teste legott leesett, 's nyájas képére halál űlt,
Bús feketén, mint űl tengerre az éktelen éjfél.
A' porban még fetrengett, rángatta nyakával
Gyenge fejét, 's Hermes! Hermes! kétszerte kiáltá.
Harmadszor rebegett, 's ajakán testvére' nevének
Hangjai szellőként szomorú lelkével enyésztek.
Így vesze ő, Bojtát a' seb' fájdalma hevíté.
Népe közé mene kötni sebét; de körűle süvöltő
Torkokon a' görögök Hermest szomorodva kiálták.
Jött az, 's a' lobogós Csörsznek kikerűlte csatáját.
Mint röpülő nyíl, jött, 's haj! öcscsét halva találta.
Nem várt, nem szólott, köny nem futa bánatos arczán;

De szive síra, 's boszút ordított benne haragja.
Mind a' népe között álló Bojtára mutattak.
Arra rohant; az erős népet dárdája megosztá,
Bojtához juta, és oldalt megszúrta dühödve.
Bojta nehéz szívvel tüstént eldőle, 's veszendő
Bús feje porba merült. És ekkor az életi csillag
Vissza vevé sugarát, melly búsan zenge, miként zeng
A' panaszos lantnak megpattant húrja, 's rezegve
Égbe kerengett a' kínnal telt földi határból.
Ossa vidéki Philó' bal szárnyát űzte nagy Árpád,
'S már készűlt a' várasiak' harczába merűlni,
Hogy kezöket fáradt Undról csattogva leverje;
De szomorú zajjal jött Bojta' halála fülébe,
'S a' győző Hermest bús szemmel látta ragyogni.
Ekkor megfordúlt, 's biztatván, szóla Lehelhez:
„Hallod-e a' bús zajt, szép kürtű gyermeke Tasnak?
Haj! nem csalfa zaj az, Bojtának veszte van ottan;
Menj szaporán, ódd a' népet, verd vissza ölőjét."
Monda, 's rohant a' hős, szép kürtű gyermeke Tasnak.
Lógva hagyá buzogánya' fejét kürténck alatta,
'S dárdát vett jobbjába, de a' hadi kürtöt először
Megfúvá nyargaltában. Harsogva hatott el
Hangja, 's az elcsüggedt fejeket büszkébben emelte.
Bojta körűl tüstént iszonyú harcz támada. Hallák
A' kürtös daliát közelíteni, 's bízva csatáztak.
Hermes is elborzadt hangjára, 's kitére közűlök,
Hogy Lehel ellen erős dárdáját győztösen üsse.
Össze megy a' két hős. Hermes téveszti szurását,
Ellensége' ruhái között megy el ércz hegye. Akkor
A' szép kürtü Lehel Hermes' paizsának irányoz,
És üti; de kitörik ropogó dárdája kezéből;
Őt Hermes nyomban, mint gyilkos erős fejü sólyom,
Űzte, 's körűl szomorún harczoltak Bojta' vitézi.
'S már emelé iszonyú magasan dárdája' hatalmát,
Melly mint nagy mennykő csattanna Lehelre, de gyorsan
Vissza szökik jó sárga lován a' szittya levente,
És buzogánynyal csap Hermes' mellére, holottan
Nyilt vala a' pánczél, 's vastag nyaka' bőre fehérlett.
Ottan (előbb hogysem suhogó dárdája leszállna)

Érte csapás, 's felső csontját döbbentve betörte.
Hermesnek dárdája leszállt, de nem ollyan erővel,
Mint kele, 's kártalanúl lezuhant vállára Lehelnek:
Hős Lehel a' dárdát büszkén elrázta magáról;
De Hermest végső lélekzete nyomta. Keményen
Csapkoda rá Lehel, és agyban verdeste. Lefordúlt
Ő, 's szép fegyvereit, 's testét paripája tiporta.
Ekközben Krallin Lehel' arczát vette irányba,
És meg is érte, piros vérét bőrére kiontván;
De Lehel a' könnyű sebbel nem gondola: harczolt.
És ismét jöve más nyíl is, melly szügyben ütötte
Sárga lovát. Megroggyant az, 's nem vitte ülőjét:
Akkor mind örömes zajjal rohanának elébe
A' sisakos görögök 's tótok fejedelmi Zalánnal.
Ellenben leütött Bojtának népe csatázott.
Jött maga is fejedelmi Zalán, és üstökös Indát
Földre veré, süvegét, 's koponyáját össze hasítván.
Megkergette Vihart 's oldalt úgy szúrta, hogy egyben
Össze rogyott, és földre zuhant nagy teste lováról.
Már Lehel a' hősök közepett maga álla; de jöttek,
Mint ropogó villám, lobogós Csörsz, 's apja merész Kund,
Megronták a' kört, tágúlást adva Lehelnek.
Jött Tas is, és harczolt rohanó fejedelmi Zalánnal;
Csörsz pedig egy csapatot maga bontott, 's vitte halálos
Dárdáját legelől. Krallin futa tőle; de nyomban
Száguldott Csörsz, és félénk hátába ütötte
Dárdáját. Hegye messze bement, 's megfúrta veséjét.
Gyors Krallin leborúlt. Íján megpattana húrja,
'S dőltében nyíllal ragyogó puzdrája lecsörrent.
Csörsz kivoná az erős dárdát, 's így szóla fölötte:
„Hitvány! tőled sem fog többé senki remegni;
Sőt tőled nem is, a' nyiltól, melly szívedet őrzé.
Jó híred sem lesz; mert Csörsz, Kund' gyermeke győzött,
Gyors nyilazó kezedet fényes dárdája leszegvén;
És nem lesz, ki dicsérhessen, mert nemzeted elvész
Még ma, reád pedig a' pusztának férgei jőnek,
'S tagjaidat megeszik, 's nyomorúlt rosz véredet iszszák."
Így szólván fölemelte fejét a' büszke levente,
Ment tova, mint vértől párolgó mérges oroszlán;

'S a' leütött Krallin' katonái futottak előtte;
Más részről azalatt végső munkára sietvén,
Jára vezéri Philó, 's a' réműlt népeket inté,
A' hadakat szaporán megjárta serény lovon, és hol
Viddinnek népét, 's a' többi vezértelen álló
Népeket észre vevé, fenn szóval kérve, fenyítve
Harczra tüzelte, 's kemény sorokat rendelve tovább kelt.
És mikor a' sorokat mind végig járta, hadához
Ment ismét, 's magasan viteté a' várasi zászlót.
Ott a' várasiak közepett vágtatva ragyogván
Harczba rohant; de közel jött már a' párduczos Árpád.
Földre veré Sthenelost, ki vezéri Philónak elébe
Futva gyalog sietett, kelevézét hátra feszítvén.
A' kelevézt Árpád elvágta, 's utána leszegte
Gyenge nyakát az erőt vesztett nyúl szívü görögnek.
Árpád öldöklő kezeit nem vette le rólok;
Szűntelen ölt, 's a' nagy zászlót közel érte vasával.
Ott szorosan paizsos görögök búsúlva megálltak.
Közbe vevék a' nagy zászlót a' harczi vezérrel;
De mikor Árpádnak megcsattana kardja közöttök,
Sárga halálképpel mind nagy réműlten oszoltak,
'S a' zászló remegett félénk tartója' kezében.
Bulcsu leverte Thoást, Árpád a' strímoni Zénót,
És Notarast: annak beleit kihasítva, emennek
Vállát érve, 's erős fogait megtörve agyában.
Mind egyszerre nehéz fegyverrel földre zuhantak.
Árpád harmadszor Zákóra, a' várasi zászló'
Tartójára csapott. Megüté azt vakszeme' táján,
Hogy tüstént nyergére borúlt, szédült feje csüggvén.
Ekkoron Árpádot végső diadalma vezette,
Rája rohant, szörnyű szemmel két félre tekintvén,
A' zászlót kivevé, 's magasan fölemelve kiálta,
Hogy végig rengett seregén nyers hangja szavának.
Nagy Faragónak adá, magasan hogy tartsa közöttök.
Ekkoron a' zászlót megláták gyors hadi népek,
Kik követék Undot, kik víttak nyalka Zoárddal,
Mind magasan ragyogó fegyverrel előbbre rohantak.
Megréműlt pedig a' görög, és futa gyorsan előttök.
A' bolgár makacsan helyt álla; de kardja Zoárdnak

Irtogatá őket, mint tűz a' sárga kalászok'
Dús sorait, vagy erős fejszés töves erdei fákat,
A' ki korán kimegyen sűrűn nőtt dombi berekbe,
Hol fiatal fáit szaporán vágdossa, 's mikorra
Szem közt a' delelő nappal fáradva lenyugszik;
Már hosszan beterítve van a' zöld erdei tájék.
Ekkép ölte Zoárd, 's kopjás katonái az álló
Bolgárok' seregét; de megűzé párduczos Árpád
Ellensége' hadát, 's most ketté válva, veszendő
Osztályban gyengén harczolt segedelme Zalánnak:
Hermes' népeit ővele a' harcz' mérge kizárta
Vára' mezői felé. Lobogós Csörsz, 's apja, merész Kund
'S a' fene képű Tas villogtak előtte tömötten.
Itt pedig a' fejedelmi magyar csattogva szalasztá
A' réműlt hadakat, 's a' várasi büszke csoportot.
Megfordúla Philó kétszerte; de a' hadat űző
Árpádnak kezeit nem merte bevárni, nem a' bús
Villámló szemeket, 's daliás komor arcza' hatalmát.
Most imez, a' rohanó seregek' fejedelmi vezére
Megszüntette lovát, 's nagy hangon utána kiáltott:
„Gyáva! ki más ezerek' lelkét viadalra tüzelted,
Futsz most kardom elől, nem tudsz meghalni vitézűl.
Bár hát fuss: de tiporjon meg vas lába lovadnak,
'S a' véres Tisza' nagy halait táplálja sziveddel;
Mert nem vagy méltó seregeknek előtte ragyogni."
Gúnyosan így szólott, hogy megfordítsa futását;
Mert igen óhajtá megvíni; de hűlve, remegve
Ment a' csalfa vezér, mint párás csillag az égen,
Melly leszakad, 's halovány lángjának fénye kialszik.
Már közel ért veszedelméhez. Tisza' partja fölött egy
Fűz mellett hökkenve megállt. Örvényesen ingott
Lábainál a' víz, remegő árnyéka halálként
Látszott mély fenekén, de körűle csoportosan álltak
A' réműlt katonák. Mind erre rohantak eszetlen
Bódúlásokban, 's nem volt ki megója haláltól;
Hátúlról pedig a' magyarok' riadása dörömbölt.
Mint rontó zivatar jöttek csillogva, robogva,
'S mérges ölő nyilak, és kopják röpdöstek előttök.
Ritkult a' sokaság; jaj, üvöltés támada benne;

Holtakkal beterült a' part, 's Tisza' árja piroslott.
Árpád is véres kardját hüvelyébe taszítá,
És dárdát ragadott, 's kivetette vezéri Philóra.
Jó tova volt, a' mennyire majdnem futhat el ember
Húsz lélekzet alatt; a' szörnyű dárda pediglen
Elfuta, mint villám, 's lecsapott derekára Philónak.
Ekkoron az többé nem mert mulatozni helyében;
A' víznek szöktette lovát. Hortyogva vesződött
A' hű pára, 's urát magasan hordozta; de égett
Ennek háta' közén a' dárda, 's befogta sötétség
Bús szemeit. Most mind zajosan szöktettek utána
A' vert, dúlt seregek, 's mikor a' mély vizbe merültek,
Két részről kicsapott a' víz, 's gyász színbe borulván,
A' letiport füveket görögök' vérével itatta.
Benn az erős örvény' közepén sok bajnok elűle;
Sok lemaradt lova' hátáról, elhányva sisakját
Küzdött a' habbal, de veszendő társa lehúzta,
'S vad halak' étkéül a' mélybe ragadta magával.
Másokat a' nyilak értenek el, kik halva lehajták
Vérbe borúlt fejöket, 's bőrös pajzsokra terűltek.
Haldoklók közepett sokszor lemerűle az élő.
Jaj hangzott, 's szomorú bőgés, 's magas égbe kiáltás;
Zengett a' dagadó Tisza, 's partjai vissza morogtak.
Ossa vidéki Philót sietö lova vitte: de mostan
A' szárazhoz elért, 's lerogyott, párája kifogyván.
Ott ura is csak alig birván nagy fegyvere' súlyát,
Nyögve kivánczorgott, 's lelkét a' partra lehelte.
Ez lett a' kiveszett görögök' hírére Görögrév.
Ekközben tüzesen harczolt a' második osztály,
Még fejedelmi Zalán, és a' lángfürtü Preheszka
Álltanak, és az erőt nyomták bizodalmas erővel.
Példájokra megállt Alpár' bús népe 's csatázott.
Mindennél rettentőbb a' lángfürtü Preheszka.
Ez hogy sárga Zobort, kit főkép kedvele köztök,
Nem látá a' harczi mezőn, fene bánatot érzett
Durva szivén, 's lobogó dühhé vált búja szivének.
Vér habzott ajakán, 's égett hadi tőre kezében;
Szerte futott, ordítva fiát, és ölve kereste.
Sokszor mennydörgő szava zengett a' hadi zajban:

„Hol vagytok kik elöltétek deli gyermekem' éltét?
Hol ti veszett ebek? Oh mért bátran előmbe nem álltok,
Hogy lecsapott fejetek dőljön tetemére fiamnak?"
Így ordíta. Reá bátran rohanának az elhúnyt
Bojta' vitézei: ő pedig ölt, 's pusztíta közöttök.
Mellben szúrta Bakót, mikor ez buzogányt vive rája,
'S fültövön agg Csabait, 's a' tőr ált járta egészen
Hősi fejét. Ezeket tüstént betakarta halálok,
'S testeiken habzó paripák vágtatva tiportak.
Ezt az erős Balator nem tűrte nyugalmasan, indúlt,
Mint szakadó felleg, 's arczúl támadta Preheszkát.
Szinte fejét ketté vághatta; de össze sivítván
Parti darázsrajként rá zúgtak az ifjak azonnal,
És leverék apjok' lábához, előbb az idősbik
Szúrta, 's vidám szeme' húnyorgásit örökre lezárá.
Ott elesett Balator, 's hálóként össze lyukasztott
Teste, körűl, bőven gőzölgő vérit okádta.
Szint akkor vesztére jövén az idősbet agyalta
Réz buzogányával gyors Téti; de vissza kerűlvén
A' testvérekből háborgó Konka, nagy átkok
Közt Tétit hátúl karddal megvágta derékon.
A' gyors Téti hajolt, valamint szép délszaki szálfa
Hajlik az erdőben, mellyet vihar ére középen;
Mégis emelte vitéz karját, és vissza suhintván,
Ketté vágta fejét Konkának: csak hamar őt is
Körbe vevék, 's az erős, és bús atya tőre' hegyével
Megszúrá mellét, hogy szörnyet halva lefordúlt.
Most iszonyúbb lett még a' harcz' riadása közöttök.
Mint mikor a' sívó tigris kölykekre rohanva
Öl, pusztít nagy erőszakkal két sárga oroszlán,
'S nyomban elő rohan a' tigris nő, 's híme: holottan
Körmeik, és fogaik egymást lángolva szakasztják;
Reng a' nagy barlang, 's morajokkal bömböl az erdő:
Így küzdött, fiait védvén, lángfürtü Preheszka,
'S messze sivalkodván szava, 's hosszú tőre ragyogván,
Rettentő vala harczaiban, 's rohanása halálos.
Hallá ezt alpári Zalán, 's bizodalmas erővel
Villogatá kardját; de körűl alig állhata népe
Kundnak, 's a' lobogós Csörsznek, 's fene Tasnak előtte.

Még csak az elbúsúlt atya harczolt győztös erővel.
De most közbe csapott Karadónak gyermeke bátran,
A' paizsos Televér, 's mint kőtorony álla közöttök,
Somnyelü dárdáját sebesen forgatva fejöknél.
Izmos volt Televér, izmosb valamennyi vitéznél,
A' ki ma itt harczolt, 's volt bátorsága szivének
Tagjaihoz képest: ki sem is tért senkinek, és a'
Seregeken dúló keze, 's fegyvere véres utat tört.
Hímes erős kápát emelintett barna fejével,
És paizsán látszott az iramló Rémnek alakja,
A' kit erős Isten hajdan megaláza Kiónál.
Így mene nyugtalanúl járván a' vas csapatok közt:
Dárdáját vér és por lepte, 's vitézi ruháját.
Most, hogy alóla kidőlt lova, harczra gyalog mene, döntő
Órjás lábával letiporta az ellene küzdőt.
Így jött a' szörnyű ide is, 's hogy zúgva kinyújtá
Hosszú dárdáját, megütötte Preheszka' vitézlő
Két fiait, kik azonnal együtt a' földre borultak.
Ott ugyan az, kit utóbb ért meg dárdája, ledőlvén
Élve maradt a' holt testvér' tört oldala mellett,
'S lassan emelte fejét, 's kivoná a' kardot alóla.
Ekközben Televér ágyékon szúrva lesújta
Még egy erős testvért, 's mikor atyjok szíve szakadva,
Vért sírván szeme, tőrével Televérhez utat tört,
A' negyedikre rohant, 's kebelét leszegezte vasával.
Ekkoron, a' kit előbb leütött, föltámada ismét
Holt testvérétől, 's karddal megcsapta derékon
Dárdanyelét, melly ott mindjárt a' földre lehajlott.
Még hozzá csapa másodszor; de hatalmas ütését
Föltartá Televér paizsával, 's vissza rohanván,
Megragadá őt, és kardját kicsavarta kezéből.
Ekkor erős karral fölemelvén vitte magával,
Mint viszi héja fiát, 's keselyű a' gyáva galambot.
A' gyermek szomorún vergődött, síva kiáltá
Hátra maradt apját. Őt a' nagy bajnok azonban
Szüntelenül ragadá, széles mellére szorítván.
De közelíte vadúl a' bús atya, és löke súlyos
Somfa gerelyt, melly nagy Televért lábszáron ütötte,
Erre megállt, és a' vergődő gyermeket ottan

Földbe csapá nagy erőszakkal, hogy azonnal elájúlt.
Rá tapodott azután, 's lelkét kitiporta dühében.
Oh mért kelle, szegény atya, nemzened ennyi veszélyre
Hős fiakat, vagy mért egyebütt nem veszhete léted,
Hogy fiaid' szomorú végét keseredve ne látnád?
Jősz, 's lecsapott fiadat már késő menteni. Gyilkolsz,
'S haj! elhúnyt fiadat tőröd' hegye vissza nem adja.
Jött némúlt kínban szaporán lángfürtü Preheszka,
'S már fia halva feküdt. Televér is vissza tekintvén,
Oltalmat keresett; gerelyét csikorogva kirántá
Nagy szárcsontjából; de hegyes tőrével elérte
Ellensége, 's kinyílt hónát megszúrta, holottan
Mélyen elült a' vas vérében. Szúrni akarta
Még egyszer; de reá, mint sértett erdei, melly nagy
Méreggel veri láng agyarát, 's öli, marja vivóit:
Úgy mene megbúsúlt Televér, 's megölelte derékon
Vérengző vas karjaival, 's a' földre lenyomta.
Ott hangos torkát végső veszedelmes erővel
Fojtogatá, 's iszonyú kínzással elölte, aléltan
Földre rogyott maga is, 's diadalmát érte halála.
Bámúlt a' sokaság, 's iszonyodva megálla körűlök.
A' fejedelmi Zalán többé nem merve megállni,
Vérző szívvel eredt szaladásnak. Utána csapongva
Csak kevesen mentek hűséges régi vitézek.
Már félig lemerűlt a' nap, 's bús gyenge sugára
E' gyilkos földön, 's vizein reszketve borongott,
'S szálla setéten, mint örök éj, a' felleges alkony:
Párduczos Árpád most fordúla meg a' Tisza mellől,
'S a' mint jött sebesen, szaladását látta Zalánnak,
A' ki, miként felhő szalad a' szélvészes erőtől,
Melly feketén döbörögve kikél, 's ordítoz utána:
Ugy szaladott szomorodva setét végének előtte,
'S várait, és gazdag földét megvédni felejté.
A' fejedelmi magyart nagy erő izgatta, serényen
Vágtata, 's vitte vasát öldöklő karral utána.
Már közel ért, 's zúgó Haleczet megütötte. Lovastúl
Megdőlt az, 's ott halt, lelkét elszánva uráért.
De legelől futa gyors paripán a' gyáva vezérlő,

'S futta körűl immár kört vont a' barna setétség.
Ekkor elállt Árpád, 's harsogva utána kiáltott:
„Alpárnak fejedelme! megállj, hova futsz el előlem?
Hol van büszke szavad, mellyet követiddel üzentél?
Vagy fuss bár; de tudom többé nem látod ezentúl
Alpárod' mezejét, se' füvét nem rágja le marhád.
Bajnokaim, 's az erős fiak' anyjai, díszleni termett
Hajnal ölű hölgyek fognak telepedni meződön:
Rajta tenyészend e' nemzet, 's országokat állít."
Így szólott. Amaz a' rettentő szózatok' árját
Még hallá, 's szörnyű dobogással vert szive keblén.
Meg sem is álla, kevés haddal keseredve szaladván
Honna' határaitól, miglen Nándorhoz elére,
'S búba merűlten csak távolról nézte sajátját.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

a.	alatt
a. i.	alá írva
Ak. Kiad.	akadémiai kiadás
An.	Anonymus: Gesta Ungarorum (l. még PAIS és SCHWANDTNER)
A.-R. SZÉKELY	ARANYOS-RÁKOSI SZÉKELY SÁNDOR: Székelyek Erdélyben. Hébe 1823. és RMKtár 1.
Ath	Athenaeum
Aur	Aurora
Aut. tör.	Vörösmarty Mihálytól autobiográphiai Töredékek. MTA LK II. 130—134. Vty Ak. Kiad. I. 388—389.
AV	VÖRÖSMARTY MIHÁLY: Apróbb versek 1819—1825. Kézirat: OSzK Oct. Hung. 639. jelz.
áth.	áthúzva (törölve)
BAJZA ÖM 1—6.	BAJZA JÓZSEF: Összegyűjtött Munkái 1—6. k.
BE	A' boldog elhalás — A hűség diadalmának első kidolgozása.
CSENGERY H.	CSENGERY JÁNOS: Homeros. Bp. 1907.
CSENGERY V.	CSENGERY JÁNOS: Vergilius a magyar költészetben. ItK 1931. 150—155. l.
CZAPÁRY	CZAPÁRY LÁSZLÓ: Vörösmarty emlékkönyve. 1900. Székesfehérvárott.
Cz. F.	CZUCZOR—FOGARASI: A magyar nyelv szótára 1—6. k. 1862—1874.
Dug. Et.	DUGONICS ANDRÁS: Etelka 1791.[2]
Dug. Szitty.	DUGONICS ANDRÁS: Szittyai történetek I—II. Pozsonban és Pesten. 1806.
Dug. Troja	DUGONICS ANDRÁS: Troja veszedelme . . . Pozsony, 1774.
EGYED	Egyed Antal: Nemes Tolna Vármegyének . . . leírása Tud. Gyűjt. 1828. VI. k.
EPhK	Egyetemes Philologiai Közlöny

ERDÉLYI P.	VÖRÖSMARTY MIHÁLY: Zalán futása. 12. kiad. Bevezetésekkel és magyarázatokkal ellátta Erdélyi Pál. Bp. 1904. Jeles Irók Isk. Tára. LXXXVI.
E. Sós	ETÉDI SÓS MÁRTON: Scytha király . . . Buda (1796.)
é. n.	év nélkül
EtSz	GOMBOCZ ZOLTÁN—MELICH JÁNOS: Magyar etymologiai szótár
f. i.	fölé írva
FK	Vörösmarty Mihály fiatalkori kéziratai. OSzK-ban kolligátum. Oct. Hung. 943. jelz.
h.	hasáb
HELTAI	HELTAI GÁSPÁR: Chronica az Magyaroknak dolgairól. Kolozsvár 1575. ill. Újabb Nemz. Kvtár II. évf. 1853. 67—618 hasáb.
HD	A hűség diadalma
hj. n.	hiányjel (aposztróf) nélkül
hn	helynév
HORV. Á.	Horváth Ádám: A' Magyar Magóg pátriarchától fogva I. István királyig. Pesten, 1817.
Horv. Magy. nemz.	HORVÁT ISTVÁN: Magyarország gyökeres régi nemzetségeiről. Pest, 1820.
H. s K. Tud.	Hazai 's Külföldi Tudósítások
i. h.	idézett helyen
i. m.	idézett munka
idj.	idézőjel
idj. n.	idézőjel nélkül
I. OK	Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi (I.) Osztályának közleményei
ír. h.	íráshiba
It	Irodalomtörténet
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
JAKABFI	JAKABFI LÁSZLÓ: Az angol irodalom és a Vörösmarty—Bajza—Toldy triász. Debreceni angol dolgozatok. 5. sz. 1941.
jav.	javítva (l. még az *Egyéb jelölések* közt)
jegyz.	jegyzet
jelz.	jelzet
k.	kötet
K	kézirat
K_1 K_2 K_3	első, második, harmadik kézirat
Kaz M 1—9	Kazinczy Ferencz' Munkáji. Pest, Trattner, 1815.
KazLev	Kazinczy levelezése. Kiadta: Váczy János.
KISS E.	KISS ERNŐ: Vörösmarty és Vergilius. Keresztény Magvető 1902. 92—102. l.
KISS F.	KISS FERENC: Vörösmarty és Ossián. Debrecen 1931.

k. n.	közékezés nélkül
Konst. Porph.	Konsztantinosz Porphyrogenetosz
Kovács N.	Kovács Nándor: Névmutató Wenzel Gusztáv Árpád-kori Új Okmánytárához. Bp 1889.
Kozocsa HD	Kozocsa Sándor: A hűség diadalmának első kidolgozása Bp 1940. Irodalomtörténeti Források 1. sz.
Kozocsa ZF	Kozocsa Sándor: A Zalán futásának első kidolgozása. Bp. 1937. RMKtár 41.
l.	lap
Lethenyei	Lethenyei János: Anonymus, az az Béla királynak nevetlen író deákja . . . deák nyelvből ford. Pest 1790.
Lipszky	I. Lipszky: Repertorium locorum objectorumque . . . regnorum Hungariae . . . Budae 1808.
LK I. II.	Vörösmarty Mihály: Lírai költemények I., illetve II. kötet. Bőrbekötött kolligátumok az MTA kézirattárában. Jelzet K 721/I. II.
Loósz	Loósz István: Zalán futása és az Iliász EPhK 1908. 6—20. l.
Lukácsy—Balassa	Lukácsy Sándor—Balassa László: Vörösmarty Mihály. 1800—1855. Bp. Magvető, 1955.
M 1833. I—III.	Vörösmarty Mihál' Munkái. Pesten, 1833. I-III. k.
Mándy	Magyar Sunád avagy I. Béla királynak nevetlen író-deákja (Mándy István, Debrecen) 1799.
MM 1845—48. I—X.	Vörösmarty' Minden Munkái. Kiadák barátai: Bajza J. és Schedel Ferencz. Pesten, 1845—1848. I—X. k. Az ún. „kézi kiadás".
MM 1847.	Nemzeti Könyvtár. Vörösmarty Mihál Minden Munkái Kiadák barátai: Bajza J. és Schedel F. Pesten, 1847. Az un. „nemzeti kiadás".
MM 1863—64. I—XII.	Vörösmarty Minden Munkái Rendezte és jegyzetekkel kisérte Gyulai Pál. Pest, 1863—64. I—XII. k. A jegyzetekre vonatkozó lapszámot zárójelbe tettük.
MNy	Magyar Nyelv
MTA	Magyar Tudományos Akadémia, annak könyvtára, ill. kézirattára
MTsz	Magyar Tájszótár
Nagyv. prem. főgymn.	Pecsétjel a kéziratokon: A Nagyváradi premontrei főgymnasium könyvtárából. Ide kerültek egy időre Zádor György gyűjteményéből a Vörösmarty kéziratok. E jel tehát azt jelenti, hogy a kézirat Zádor gyűjteményéből való.
Nyr	Magyar Nyelvőr
NySz	Magyar Nyelvtörténeti Szótár
NyUSz	A magyar nyelvújítás szótára. Szily Kálmán Bp. 1902.

OSzK	Országos Széchényi Könyvtár
ÖM 1884—85. I—VIII.	Vörösmarty Összes Munkái. Rendezte és jegyzetekkel kisérte Gyulai Pál. I—VIII. k. 1884—85. A jegyzetekre vonatkozó lapszám zárójelben.
ÖV 1955. I—II.	Vörösmarty Mihály Összes Versei. Szépirodalmi Könyvkiadó 1955. I—II.
PAIS	Magyar Anonymus. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Ford. bev., jegyzetekkel és térképpel ellátta Pais Dezső. Bp. 1926. M. Irod. Társ. kiad. A Napkelet Ktára 14.
Per. Léta	PERETSÉNYI NAGY LÁSZLÓ: Léta magyar vitéz és Zamira pannoniai kisasszonynak . . . viszontagságai. Pozsony 1800.
Per. Szakadár	Szakadár esthonnyai magyar fejedelem' bujdosása (Peretsényi Nagy László) Pozsony-Pest 1802.
Phil. Közl.	Philologiai Közlöny
PRAY Ann.	Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum. Vindobonae, 1761.
PRAY Dissert.	Dissertationes historico-criticae in Annales Veteres Hunnorum Avarum et Hungarorum. Vindobonae 1775.
r	recto (A kéziratokon az elülső lap)
RMKtár	Régi Magyar Könyvtár
rv	recto és verso (a kézirat mindkét oldala)
SCHWANDTNER	Scriptores Rerum Hungaricarum [1746]
SEBESTYÉN	SEBESTYÉN GYULA: A magyar honfoglalás mondái. I—II. 1904—1905.
s. h.	sajtóhiba
Sp	Sárospatak. A Tiszáninneni Református Egyházkerület Gyüjteményei.
sz.	szám, számú
SZÉKELY Chron.	Chronica ez vilagnac yeles dolgairol. Szekel' Estvan Craccoba . . . 1559.
SzF	Szépirodalmi Figyelő
SzL	Szépirodalmi Lapok
szn	személynév
THURÓCZY	Johannes de Thurócz: Chronica Hungarorum (Schwandtner I. 39—291.)
TÓTH D.	TÓTH DEZSŐ: Vörösmarty Mihály. Bp. Akadémiai Kiadó, 1957.
Tud. Gyüjt.	Tudományos Gyűjtemény
ua.	ugyanaz
uo.	ugyanott
v	verso (a kéziraton a hátulsó lap)
Vál. Műv. 1950.	Vörösmarty Mihály Válogatott Művei. Magyar Klasszikusok. Waldapfel József előszavával.

	Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1950.
végl.	végleges alak, szöveg
VIRÁG	Virág Benedek Magyar századok. Budán, 1816. I. k.
Voin.	Voinovich Géza másolatgyüjteménye (Arany János lev.)
vszleg	valószínűleg
Vty Ak. Kiad.	Vörösmarty Mihály Összes Művei. Akadémia Kiadás 1960-tól. Jelen kiadásunk.
Vty Ak. Kiad. Lev.	Jelen kiadásunk Vörösmarty levelezését tartalmazó kötetei
Vty Elb. K.	Vörösmarty Mihály Elbeszélő Költeményei. Kéziratkötet az MTA kézirattárában. Jelzete: K 717
Vty Életr.	GYULAI PÁL: Vörösmarty életrajza. A Magyar Klasszikusok Gyulai Pál Válogatott Művei II. kötetéből idézzük. Bp. 1956.
Vty Lev.	Vörösmarty Levelezése. Kéziratok az MTA Kézirattárában.
VU	Vasárnapi Ujság
Wall.	Wallentinyi Dezső másolatgyüjteménye
ZF	Zalán Futása
ZF 1825.	Zalán Futása. Hősköltemény. Írta Vörösmarty Mihál. Pesten. Petrózai Trattner Mátyásnál. 1825. (A mű első nyomtatott megjelenése.)

EGYÉB JELÖLÉSEK

[ ] Szögletes zárójelbe foglaljuk a szerkesztő kiegészítéseit a főszövegben és a szerkesztő által adott verscímeket.
A Szövegváltozatokban a szerkesztő megjegyzései kerülnek szögletes zárójelbe.
A szövegváltozatokban a vastagbetűs számok (pl. **1. 3. 15.**) a költeményeknek a főszövegben található megfelelő sorára vonatkoznak.

dűlt betű A szövegváltozatok közt a *dűlt betűs* alakok a főszövegtől eltérő változatokat jelzik.

Közékezés- és hiányjel-eltérések Ha a változatban a közékezés eltér a főszövegétől, akkor leírjuk a megelőző szót az eltérő ékezettel. Pl. Főszöveg: utána. Változat: utána; Ha a változatban elmarad a közékezés vagy a hiányjel (aposztróf), akkor leírjuk az ezt megelőző és követő szót is. Pl. Főszöveg: látja, tudja. Változat: látja tudja Főszöveg: a' haza' földje Változat: a' haza földje Ha a közékezés vagy a hiányjel a verssor végén maradt el, akkor csak a megelőző szót írjuk le. Pl. Főszöveg: után. Változat: után Csupán félreérthető esetben tesszük ki a (k. n.) = közékezés nélkül, ill. (hj. n.) — hiányjel nélkül jelet.

Egybeírás—különírás Ha a változat egybeírás—különírás szempontjából különbözik csak a főszövegtől, akkor nincs dűlt betűs jelölés. Pl. Főszöveg: összezavarni Változat: össze zavarni.

⟨ ⟩ Az áthúzott, törölt alakokat ék-zárójelek közt dűlt betűvel szedve találjuk.

{ } Az áthúzásokon belül külön is áthúzott alakok összefoglaló jelek közé kerülnek.

(1) (2) (3) (4) E számok a szövegváltozatokban a verssorok

jav. (esetleg szavak) *végén* a kikövetkeztethetőleg egymás után javított alakok sorrendjét jelölik. Ha a költő kéziratában valamely alakot átjavított — akár úgy, hogy a régi alakot áthúzta és az újat fölé (mellé) írta, akár úgy, hogy az újat a régi tetejére írta — akkor ezt a következőképpen jelöljük: közöljük a kéziratban véglegesnek látszó alakot és utána szögletes zárójelben az áthúzott első fogalmazványt: [jav. ebből: régi alak]. Pl. deli [jav. ebből: *szép*]. Kettős javítás esetén: kis [jav. ebből: *véd*, ez utóbbi jav. ebből: *zöld*].

..... olvashatatlan alakok a kéziratban.

⟨.....⟩ Olvashatatlanul áthúzott törölt alak.

Ha a végleges változat egyes alakjait idézzük a szövegváltozatok között, ezeket félidézőjelek (, ') közé tesszük.

A HŰSÉG DIADALMA

Kéziratok

K_1 OSzK a *Vörösmarty Mihály fiatalkori kéziratai* c. és 943 Oct. Hung. kolligátumba kötve, ebben a következő könyvtári számozást viseli: 120 rv—150 rv és 151 v. Négy különálló füzetben, melyeket a költő 1—4 számmal jelzett, 46 oldal terjedelemben. Cím: *A' boldog elhalás.*

A kézirat 12,5 × 20 cm nagyságú, fehér — kissé sárgult — lapokból áll. A négy füzet papíranyaga azonos. Vízjel: bordázott, egy lapon címer vehető ki, középen postakürttel (a 145. lapon). A kéziraton nincs semmiféle pecsét. Egyéb jelek: a költőtől származó tollpróbák: 123 v-n: aut aut, 124 r-n: aemili autum autumnus. 130 v-n: autum. botrankozta, amo VM. a és m betük és kombinációik (127 v, 130 r. 133 r, 134 r, 135r) o, a, m, amoenus, magam. amea, a, am, m (136 v), fenn aumau am (136 r), — a margón: aut amare (137 r), 137 v-n aut a aut autumn, 145 v-n m más mas, 147 v-n mem móricz móri, 149 r-n m — betűk.

A kéziratban nagyon sok az áthúzás, próbálgatás, javítás. A költő a végleges alakokat legtöbbször a régiek tetejére írta. Nem kis feladat volt e változat első kiadójának, Kozocsa Sándornak a javításokkal túlterhelt szöveg elolvasása.

A 151 r-n egy lírai vers, *(Mig gondok nélkül . . .)* kézirata olvasható [Vty Akad. Kiad. I. k. 179—180. l. 589. l.] A 151 v-n *A boldog elhalást* berekesztő *Villi-dal* néhány strófáját találjuk. A *Villi-dalra* a 150 r-n utalás történik, majd ezt az utalást követi az eposz befejező részlete. A *Villi-dal* az eposz berekesztése után csillag alatt található a 150 v-n és a 151 v-n, kézirata tisztázat jellegű, nincs benne semmi javítás, tehát a költő *előbb* írta, mint az eposz utolsó énekét.

Ez *A hűség diadalmának* első kidolgozása melyet KOZOCSA SÁNDOR teljes egészében kiadott (A hűség diadalmának első kidolgozása. Bp. 1940. Irodalomtörténeti források 1. sz.).

A kézirat történetét KOZOCSA SÁNDOR: A Zalán futása első kidolgozása (RMKtár 41. Bp. 1937.) c. kiadványának bevezetésében a következőképpen adja elő: „A Nemzeti Múzeum 1933-ban Homonnay

Rezső színésztől Vörösmarty Mihál 1819 jelzésű kéziratköteget vett 260 pengőért. Az eladó szerint a kézirat tulajdonosa: bátyja Homonnay József ujságíró, aki egyébként szenvedélyes kéziratgyüjtő is volt. Miután 1916-ban az orosz harctéren eltünt, egy ládában maradt hagyatéka padlásra került, melyet öccse csak a 30-as évek elején bontott föl. Itt több jelentős kézirat között találta meg ezt a rendkívül értékes 175 levélből, azaz 350 (12×20 cm) lapból álló, zsineggel lazán összefüzött köteget. A kéziratban Vörösmarty két ismeretlen drámája, a *Zalán futásának* első kidolgozása és több jelentős, ezeknél kisebb s jórészt addig ismeretlen vagy változatokban szines és gazdag alkotása maradt fönn. A kézirat korábbi sorsáról sem előbbi tulajdonosának, sem nekünk tudomásunk nincs," Ezeket a kéziratokat az OSzK-ban félvászonba kötötték, és a kolligátum a „Vörösmarty Mihály fiatalkori kéziratai" nevet és a 943 Oct Hung jelzetet kapta.

K_2 MTA LK II. kolligátumban (Jelz. K 721/II.), a könyvtári számozás szerint a 98—129 lapokon (felül ceruzával számozva). Szürkéskék fedőpapírba bekötött füzet. A könyvtár a füzet lapjait külön is számozta ceruzával a lapok alján 1—32. Az egyes ívek tintával Vörösmarty írásával számozva, így az 1. lap felső részén 1, 9-en 2, 17-en 3, 25-en 4-es szám. Címe a szürke fedőlap alatti címlapon: A' hűség' diadalma költemény a' Villi rege szerént a' Török háborúk üdejéből (a lap felső részén), a címlap közepén: A' Hűség Diadalma. írta Vörösmarty Mihály 1824. (Erősen kanyarintott betűk, idegen kéztől?) A lap alsó részén: irta Vörösmarty Mihály 1822. (Vörösmarty írása.) Legalul: A' Szerző' ajándékából Stettner Györgyé. Pesten Január' 21. d. 1825. (Stettner írása.)

A kézirat Vörösmarty írása. A mű tisztázata, igen kevés javítással. Minden lap alján a következőre való utalás (a következő verssor elejének feltüntetése). A lapokat Vörösmarty nem számozta. Az első lap versoja (a kolligátumban 98 v) üres. Üres még a 31 lap v-ja és az egész 32 lap (128 v és 129 rv). A füzet sárgult fehér 14×20 cm lapokból áll. A vízjel: bordás, a 105. lapon középen címer, benne postakürt, a 111, 112. lapon címer negyede vehető ki, 117. címer alja látható postakürttel, 106. 109. 115. lapokon D betű vízjele. A vízjelek a kis formátumra való összehajtás miatt nehezen vehetők ki.

A lapokon a pecsét: Nagyv. prem. főgimn., tehát Zádor gyűjteményéből való a kézirat.

Az Akadémián a kézirat fényképmásolata is megtalálható.

A kézirat leírása először a következő kiadványban: BRISITS FRIGYES: A Magyar Tudományos Akadémia Vörösmarty-kéziratainak jegyzéke. MTA 1928. 7—8. l.

Megjelenés

MM 1863—64. XII. k. 398—445. l. (541—542.) Az „Ifjúkori kisérletek" közt. Beiktatva az 1822. évi kisebb darabok közepetájára. — ÖM 1884—85. VIII. k. 154—192. l. [391—392]

A hűség diadalmát először Gyulai Pál adta ki 1864-ben Vörösmarty-kiadásában. Kiadásának alapja K_2 szövege volt, Stettner példánya.

(MM 1863—64. XII. 541.) Gyulai kiadási elveinek megfelelően (MM 1863—64. I. k. 213. l. ÖM 1884—1885. I. k. 373. l.) a szöveget modernizálta. Ez elsősorban az aposztrófok elhagyásában és az interpunkció hiányosságainak megszüntetésében nyilvánult meg, és főleg abban, hogy Vörösmarty kéziratától eltérőleg a verssorokat mind nagybetűvel kezdette. Gyulai kiadásairól l. Vty Akad. Kiad. I. k. 339—348. l.

Az ÖM 1884—85-ből készült rövidebb, ugyancsak Gyulai által sajtó alá rendezett, szintén Méhner Vilmos kiadásában megjelent *Vörösmarty Összes Költeményei* Bp. é. n. c. kiadásban szintén megtalálható *A hűség diadalma*. VI. kötet Vegyes maradványok 139—185.

Minthogy *A hűség diadalmát* Vörösmarty nem adta közre, és Gyulai is az „Ifjúkori kísérletek" közé sorolta, az eposz Vörösmarty költeményeinek teljességre nem törekvő népszerű kiadásaiban nem található meg.

Az első változatot *A boldog elhalás*t — mint már jeleztük — Kozocsa Sándor fedezte fel és ő közölte a köv. címen: A hűség diadalmának első kidolgozása. Az eredeti kéziratból bevezetéssel kiadta Kozocsa Sándor. Budapest 1940. 84. l. Irodalomtörténeti források 1. A pontos betűhiv szövegközlést tanulmányszerű *Bevezetés* előzi meg (3—14. l.), mely az eposszal kapcsolatos minden fontos filológiai kérdésre kitér. Kozocsa szövegközlését és tanulmányát jelen kritikai kiadásunk szerkesztésében is nagymértékben felhasználtuk.

Ezután több olyan kiadásban megtaláljuk *A hűség diadalmát*, amely Vörösmarty kisebb költeményeinek és nagyobb epikai műveinek teljességét igyekszik adni. E kiadványok a következők:

Vörösmarty Mihály Összes Költői Művei. Budapest. év n. (1941.) 8 Franklin Társulat. A magyar klasszikusok piroskötéses ún. Parnasszus-sorozatának egyik darabja, a Gyulai-kiadás szövegét adja.

Vörösmarty Mihály Összes Költői Munkái. Életrajzi bevezetéssel ellátta: Dénes Tibor. Budapest 1943. Aczél Testvérek. Negyedrét. A Gyulai-kiadás szövegének utánnyomása.

Vörösmarty Mihály Összes Versei. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1955. I—II. *A hűség diadalma* a II. kötetben. A sajtó alá rendezők — Horváth Károly és Tóth Dezső — K_2-vel összevetették a Gyulai-kiadás szövegét és így adták közre. A helyesírást a népszerű kiadások igényeinek megfelelően modernizálták, a verssorok a Vörösmarty-kiadások általános szokásainak megfelelően nagybetűsek.

Vörösmarty Mihály Összes Versei. Helikon klasszikusok. Magyar Helikon 1961. 525—561. l. Az utószót Szauder József írta, a szöveggondozás Horváth Károly munkája. A jelen akadémiai kiadás szövegének a helyesírás szempontjából némileg modernizált változata, sorkezdet mindenütt nagybetűs.

A mű szövegforrásai

*A' hűség' diadalmá*nak két kézirata közül az első, amelyen a mű *A' boldog elhalás* címet viseli — az eposz első kidolgozása, mint ezt a felfedező, Kozocsa Sándor is megállapította. *A' boldog elhalás* azonban még-

sem tekinthető önálló feldolgozásnak. Bár szövegében sokban eltér a végleges változattól, egész fölépítése, szerkezete amazéval lényegében azonos. Az eltérések sorról sorra követhetők, nincsenek olyan hosszabb részek, melyek csak az egyik változatban szerepelnének. *A' boldog elhalás* voltaképpen *A' hűség' diadalma* legelső fogalmazványának tekinthető, szövege a sok áthúzással, javítással rendkívül tanulságos az eposz végleges szövegének kialakulása szempontjából.

K_2 lehet az a szöveg, amelyről Stettner beszámolt Kazinczynak 1825. dec. 25-én írt levelében a következőképpen: „Ugyan 1822-ben Börzsönyben irta a' Hüség Diadalmát a' Villi rege szerint. Ez egy Költői korcs; egy 4 ivnyi dramatizált Eposz, hexameterekben és jambusokban: de olly individuális szépségekkel, mellyek a' sajtóra méltóvá teszik. Ennek eredeti egyetlen példánya a' Költő barátságából az én sajátom." (Kaz. Lev. 19. k. 494. l.) Kozocsa Sándor e levélrészt idézve, hozzáteszi: „Ez a kézirat valóban 1822-ben készült, de már másolat volt. Ebből a levélből az látszik, hogy Zádornak nem volt tudomása az előbbi, az első fogalmazásról." (Kozocsa HD 5. l.) K_2 tehát tisztázat, amely *A' boldog elhalás* címmel jelzett változatnál lényegesen javítottabb alakot mutat. Kapcsolatát K_1-gyel világosan feltünteti a számosan előforduló áthúzott alak, mely K_1-ben még áthúzatlanul szerepel. K_2 azonban K_1-hez képest, mégis számos olyan eltérést mutat, hogy nem tekinthető K_1 tisztázatának. Nem valószínű — ismerve Vörösmarty munkamódszerét, sok javítását, áthúzását —, hogy ilyen arányú változtatásokat mindjárt tisztázatba írt volna. Fel kell tételeznünk, egy közbeeső változat létezését, amelynek talán későbbi másolata a Stettnernek adott, általunk K_2-nek nevezett kézirat.

K_2 írása gondos. Itt-ott — mint Vörösmarty legtöbb kéziratán — közékezésbeli figyelmetlenség állapítható meg rajta, főként a versszorok végéről marad el gyakran az ékezet. Sőt K_1 közékezése nemegyszer következetesebb, mint K_2-é. A verssor-kezdés általában kisbetűs, de pont, kérdőjel és három pont után nagybetűt használ Vörösmarty. Az nem fordul elő, hogy más interpunkciós jel után nagybetűs sor következzék, de az igen gyakori, hogy az előző sor végén nincs semmi jel, a következő verrsor viszont nagybetűs. Úgy látszik, a másolásnál — a szép írásra való gondosság ellenére sem ügyelt eléggé Vörösmarty a sorvégeken a központozás kitételére.

Jelen kiadásunk alapja a véglegesnek tekinthető K_2 *szövege*, de — több esetben — főként a jelzett közékezési pontatlanságok esetében — figyelembe vettük K_1 szövegét is. Ezeket a változtatásokat részletesen megindokoljuk a szövegváltozatok között.

*A hűség diadalmá*nak egyes sorai megtalálhatók Vörösmarty egyéb írásaiban is. Így Teslér Lászlónak 1821. okt. 15-én Vörösmartyhoz írt levelének üres negyedik oldalán olvasható az I. ének 28—35 sora — mégpedig olyan alakban, mely *A boldog elhalás* szövegéhez áll közelebb. Az *Árpád Zalán ellen* c. epikus töredék által bevezetett füzetben olvashatjuk Vörösmarty kalligrafikus írásával — olyan írással, mely tollpróbáit jellemzi — az I. ének 184—186. 35—36. 168. sorait. Végül a II. ének utolsó két sorát megtaláljuk a *Virág Benedekhez*

írt episztolában, mint annak 39—40. sorát. Ezeket a töredékes szövegeket a következő, az eposz keletkezéséről írott fejezetben közöljük.

A kéziratok helyesírási sajátosságai

Mindkét kézirat a helyesírás szempontjából Vörösmarty írásmódjának az 1820. évi változást követő képét mutatja (Vty Akad. Kiad. I. 371.) tehát a -nak, -nek birtokrag elmaradásának aposztróffal való pótlása és a kettős mássalhangzók összevonásának elmaradása jellemzi.

Mindamellett K_1 írásképe régibb állapotot mutat, ez megnyilvánul abban is, hogy a hosszú ſ lényegesen gyakoribb K_1-ben, mint K_2-ben — így pl. a következő sorokban: I. 22, 42, 59, 95, 99, 110, 112, 118, 119, 134, 157, 159, 164, 172, II. 2, 4, 5, 41. A birtokos rag elhagyását jelölő aposztrófok is gyakrabbak K_2-ben, mint K_1-ben. Így pl. II. 27. K_1 kardok aczéla K_2 kardok' aczéla 79. K_1 partok gátjától K_2 partok' gátjától 129. K_1 vére tavában K_2 vére' tavában 166. K_1 szeme fénye K_2 szeme' fénye. Ennek egyik oka az is, hogy K_2 tisztázat, tehát gondosabban készült mint K_1. Pontatlanság, íráshiba K_2-ben is bőven akad, főleg az interpunkcióban, mint már jeleztük, főként a sorok végéről marad le a pont.

A verssorok mindkét kéziratban kisbetűvel kezdődnek, kivéve, ha tulajdonnév vagy mondatkezdés van a sor elején. K_1-ben néha pontosvessző után is nagybetűt találunk, így II. 6—7. sor: terület; Hajdan. K_1-ben a *'s* kötőszó többször nem számít: mondatkezdésen az utána következő szó lesz nagybetűs: K_1 II. 27. 's *N*éha 31. 's *A'*

Az *e* kérdőszó kötőjel nélkül kapcsolódik az állítmányhoz, mind a két kéziratban: I. 170. megbirja e 196. rejti e még.

Bár a kettős mássalhangzók egyszerűsítése már nem szokása ekkor Vörösmartynak, néha még K_2-ben is találkozunk összevont ny-el (*ɳ*): II. 2. nyilik meg,

Keletkezés, fogadtatás, utóélet

Vörösmarty *Autobiográfiai töredékei*ben (l. Vty Akad. Kiad. I. 388—389) a következő feljegyzéseket olvassuk:

„1822 irtam a' Hűség diadalmát Hex. és Jamb. vegyest."

„Harmad évi Philosophus-koromban kezdettem el *Salamon* nevű színjátékomat, mellyet Börzsönyben azon bajos esztendőben végeztem el. Ez ötös jambusokban vagyon. Azután írtam a' *Hűség diadalmát* a' Villi rege szerént Hexameterben, és jámbusokban."

Stettner György Kazinczyhoz írt levelében ugyanezeket írja a mű keletkezéséről: „Ugyan 1822-ben Börzsönyben írta a' Hűség Diadalmát a' Villi rege szerint." (Kaz. Lev. 19. k. 494. l.)

A költemény ezek szerint Börzsönyben keletkezett 1822-ben. Vörösmarty keltezésének látszólag ellene mond, hogy egy hozzá írt

korábbi levélnek végére írva találjuk az I. ének 28—35. sorát a következő változatban:

„Érkezik a' hős is csillogva, zörögve vasában:
harcz, szerelem fornak keblében, 's lángra lobogván
villámló sebesen hajtják nem szünve haladni.
Már itt van, 's döngő paizsát a' fűre bocsátván,
's mellé tűzvén a kelevézt, ölelésre sietnek
karjai, 's ajkáról „Jola" hangzik lágyan ömölve.
Az pedig aggodalom hangján így zengi keservét:
O bajnok . . ."

A levelet Teslér László Pincehelyről 1821. október 15-én írta Vörösmartynak. Nyolcadrét négyoldalas papírra van írva, az első 3 oldalt Teslér levele foglalja el, a negyedik, Teslér által üresen hagyott oldalon találjuk az idézett sorokat Vörösmartynak kalligrafikus, a tollpróbáira emlékeztető írásával. Ugyanaz az írás, mint amilyennel az alább tárgyalandó és az MTA LK II. kolligátumban őrzött töredéknél találkozunk. (MTA Vty Lev. CZAPÁRY 153. l.) A költemény végleges alakjától (K_2-től) a 30. sor eltérő fogalmazás, viszont megegyezik *A' boldog elhalás* című változat (K_1) megfelelő sorával. Az a körülmény, hogy a levél 1821 végéről való, nem jelenti, hogy ezeket a sorokat is ilyen korai eredetűeknek kell tartanunk. Vörösmarty a Teslértől kapott levél üresen maradt utolsó lapjára hónapok múlva is ráírhatta ezt a költeményrészletet.

A Teslértől küldött levél hátlapjára írt pár sort nem érezzük elég döntő érvnek ahhoz, hogy Vörösmarty saját, 1822-re tett keltezését kétségbe vonjuk. Mint jeleztük, *A' boldog elhalás*, tehát az első kidolgozás nem különbözik *lényegesen* a végső változattól, úgyhogy nyugodtan tekinthetjük azt az eposz 1822-ben készült első fogalmazványának. Nem érezzük indokoltnak a költemény „1821. és 1822. év eleje" közötti időre való datálását, mint ezt Kozocsánál olvashatjuk. (HD 3. l.)

A mű keletkezési ideje szempontjából a Teslér levelének hátlapjára írt töredéknél nagyobb jelentőségű az az Akadémián őrzött vegyes tartalmú kéziratos füzet (LK. II. kolligátumban 73—84 lapszámmal jelölve), mely Vörösmarty *Egyed Antal*hoz írt és 1822. március 26-ra datált episztolájának első sorait tartalmazza, s így nyilvánvalóan a benne foglalt írások (az említett költői levelet a füzet sorrendjében megelőzők mindenesetre) 1822 elejéről valók. E füzetben a kolligátumban 75-ös számmal jelölt lap versoján az Egyedhez írt első episztola fogalmazványa felett *A hűség diadalmá*nak I. énekéből a következő sorok olvashatók feltűnően szépen árnyalt (szinte kirajzolt) kalligrafikus írással.

Monda, 's reá mosolyogva kiderült arczával az ég is, [184]
a' mint bizva nyiló szemeit magasabbra emelvén [185]
esdekel a' szép lány, 's nyugtot vesz az élet urától. [186]
o bajnok, a' szerelmesnek miért [35]
Monda: 's reá mosolyog kide
⟨*Rettenetes fölség*⟩ rült arczával az ég is [184]

Rettenetes fölségében már eltünik a hős. [168]
⟨*kellett*⟩ már már addig
⟨*k*⟩ kellett ma illy sokáig várnia [36]
's Rettenetes fölségében már eltünik a' hős [168]
's Rettenetes fölségében már eltünik a' hős. [168]

Első Enek.
Első enek E Első Enek

E sorok mögé szögletes zárójelben tett számok a főszöveg megfelelő sorait jelölik, a sorok megegyeznek a főszöveg megfelelő részeivel. A fenti töredéket már kiadtuk jelen kiadásunk első kötetében (Vty Akad. Kiad. I. 613.) A szövegrészek így vannak K_1-ben és K_2-ben egyaránt.

E kézirat arra mutat, hogy *A hűség diadalma* I. éneke már 1822. március 26. előtt készen lehetett, tekintve, hogy az írás másolat jellegű, kalligrafikus, és hogy az első ének 198 sorból áll, viszont a fenti töredék a 184—186. sorokat is tartalmazza.

Az eposz II. énekének utolsó két sorát (530—531.) Vörösmarty belefoglalta a *Virág Benedekhez* írt episztolájába (39—40. sor). E költői levél kézirata még megvolt, amikor Toldy sajtó alá rendezte a MM 1845—48-at, az AV-kézirat elveszett második füzetében foglalt helyet, mely Toldy feljegyzése szerint e címet viselte: *Második rész 1822 utolsó felében. Vörösmarty Mihály törvénytanuló* (MTA Kézirattár Tört. 2 r. 11/b. Toldy Ferenc jegyzetei és gyűjtése Vörösmarty Mihály életére és műveire vonatkozók.) Minthogy a vers már 1822-ben megjelent a Szép-Literaturai Ajándékban, valószínűleg inkább 1822 harmadik, mind negyedik negyedévéből való (vö. Vty Akad. Kiad. I. 629.) Az episztola szövegét a nyomtatott változatok alapján ismerjük s ezekben a szóbanforgó sorok így találhatók (csak annyi a különbség a Szép-Lit. Aj. és MM 1845—48 szövege közt, hogy az előbbiben nincs pont az idézőjel előtt):

„Fölriad a szomorú Karpát, és büszke tetővel
Verdesi fellegeit, hogy oszoljanak a' magyar égről."

A sorok így vannak K_1 és K_2-ben is.

Ezek a tények csak megerősítik Vörösmarty állítását, hogy *A' hűség diadalma* 1822-ből való, mégpedig valószínűleg az év első feléből.

Gyulai Pálnak is ez lehetett az álláspontja, mert azt írja Vörösmarty életrajzában, hogy Vörösmarty már kész volt epikai első kísérletével, *A' hűség diadalmával*, mikor Egyed epikai tervei felől tudakozódott Egyedhez írt második episztolájában, mely 1822 június—szeptemberre tehető. (Vö. Vty Életr. 255.)

Az eposz első kidolgozásában — *A boldog elhalás*ban (K_1-ben) — az a meglepő, hogy a negyedik énekbe beleiktatott Villi-dal nem a szövegszerű helyén, hanem a kézirat végén található, teljesen tisztázatszerű formában javítások, áthúzások nélkül. Az eposz befejezése előbb olvasható, mint a betét-szerű Villi-ének. Mindebből világosan követ-

Rettenetes fölségében már eltünik a hős. [168]
⟨*kellett*⟩ már már addig
⟨*k*⟩ kellett ma illy sokáig várnia [36]
's Rettenetes fölségében már eltünik a' hős [168]
's Rettenetes fölségében már eltünik a' hős. [168]

Első Enek.
Első enek E Első Enek

E sorok mögé szögletes zárójelben tett számok a főszöveg megfelelő sorait jelölik, a sorok megegyeznek a főszöveg megfelelő részeivel. A fenti töredéket már kiadtuk jelen kiadásunk első kötetében (Vty Akad. Kiad. I. 613.) A szövegrészek így vannak K_1-ben és K_2-ben egyaránt.

E kézirat arra mutat, hogy *A hűség diadalma* I. éneke már 1822. március 26. előtt készen lehetett, tekintve, hogy az írás másolat jellegű, kalligrafikus, és hogy az első ének 198 sorból áll, viszont a fenti töredék a 184—186. sorokat is tartalmazza.

Az eposz II. énekének utolsó két sorát (530—531.) Vörösmarty belefoglalta a *Virág Benedekhez* írt episztolájába (39—40. sor). E költői levél kézirata még megvolt, amikor Toldy sajtó alá rendezte a MM 1845—48-at, az AV-kézirat elveszett második füzetében foglalt helyet, mely Toldy feljegyzése szerint e címet viselte: *Második rész 1822 utolsó felében. Vörösmarty Mihály törvénytanuló* (MTA Kézirattár Tört. 2 r. 11/b. Toldy Ferenc jegyzetei és gyűjtése Vörösmarty Mihály életére és műveire vonatkozók.) Minthogy a vers már 1822-ben megjelent a Szép-Literaturai Ajándékban, valószínűleg inkább 1822 harmadik, mind negyedik negyedévéből való (vö. Vty Akad. Kiad. I. 629.) Az episztola szövegét a nyomtatott változatok alapján ismerjük s ezekben a szóbanforgó sorok így találhatók (csak annyi a különbség a Szép-Lit. Aj. és MM 1845—48 szövege közt, hogy az előbbiben nincs pont az idézőjel előtt):

„Fölriad a szomorú Karpát, és büszke tetővel
Verdesi fellegeit, hogy oszoljanak a' magyar égről."

A sorok így vannak K_1 és K_2-ben is.

Ezek a tények csak megerősítik Vörösmarty állítását, hogy *A' hűség diadalma* 1822-ből való, mégpedig valószínűleg az év első feléből.

Gyulai Pálnak is ez lehetett az álláspontja, mert azt írja Vörösmarty életrajzában, hogy Vörösmarty már kész volt epikai első kísérletével, *A' hűség diadalmával*, mikor Egyed epikai tervei felől tudakozódott Egyedhez írt második episztolájában, mely 1822 június—szeptemberre tehető. (Vö. Vty Életr. 255.)

Az eposz első kidolgozásában — *A boldog elhalás*ban (K_1-ben) — az a meglepő, hogy a negyedik énekbe beleiktatott Villi-dal nem a szövegszerű helyén, hanem a kézirat végén található, teljesen tisztázatszerű formában javítások, áthúzások nélkül. Az eposz befejezése előbb olvasható, mint a betét-szerű Villi-ének. Mindebből világosan követ-

keztethető, hogy a Villi-dal előbb keletkezett, mint maga az eposz, mint annak az első feldolgozása is.

Vörösmarty saját önéletrajzi feljegyzéseiben is azt olvassuk, hogy *A hűség diadalmát* „a Villi rege szerént" írta, tehát ez adhatta számára az első impulzust, amit a kéziratok vizsgálata is igazol.

Honnan ismerte meg Vörösmarty a Villi-regét? GÁLOS REZSŐ (Széljegyzetek Vörösmarty két alkotásához. Győri Szemle 1937. 144.) szerint először KOTZEBUE Gisella oder die Willis c. darabjában is találkozhatott vele, melyet a pesti német színpadon 1820. március 9. és 1821. április 14. közt három alkalommal is előadtak. Vörösmarty 1820 őszéig Pesten tartózkodott, ezek szerint a regét még pesti egyetemi hallgató korában ismerte volna meg.

KOZOCSA SÁNDOR eml. kiadásában kétségesnek tartja, hogy Vörösmarty ismerte volna Kotzebue darabját (A hűség diadalmának első kidolgozása 10. l.). Gálos is csak az első ötlet létrejöttét tulajdonítja Kotzebue hatásának, a fő forrás szerinte is — mint erre már 1920-ban rámutatott TOLNAI VILMOS (Ethn. 1920. 110—112.) — az Auróra 1822-re kiadott, de 1821. okt. 20. és 25. közt megjelent (Kaz. Lev. 17. 579.) I. kötete, ebben GR. MAILÁTH JÁNOS elbeszélése a Villi táncz. E novellát és a Villi-mondát (ez utóbbit főleg Kozocsa említett kiadásának bevezetése alapján) részletesebben tárgyaljuk majd *A hűség diadalma* forrásairól szóló fejezetben.

Tehát *A boldog elhalást* is megelőző *Villi dal* sem keletkezhetett 1821 legvége előtt. Maga Vörösmarty a *Villi dalt*, mint önálló lírai darabot az AV-kézirat elveszett második füzetébe (l. előbb Toldy kéziratos feljegyzését) mint 4. darabot vette fel, s ennek következményeként került bele a MM 1845—48. I. kötetébe az 1822. évi versek közé. A füzet címe *(Második rész 1822 utolsó felében)* arra utalna, hogy a *Villi dal* 1822. második feléből való lenne. Ennek azonban ellentmond *A boldog elhalás* kézirata (K_1), melyben, mint jeleztük, a *Villi dal* már tisztázatként szerepel. Viszont az Akadémián az LK II kolligatumban található kalligrafikus sorok már a végleges alakot mutatják, de K_1-ben még több áthúzott változattal, próbálgatással szerepelnek. Tehát *A boldog elhalás* első éneke előbbi, mint az 1822. március 26. előtt keletkezett vegyes tartalmú kéziratos füzet. A cím — *A boldog elhalás* — viszont már világosan utal a villi-történetre, azaz a *Villi dal*t mindenképpen legkésőbb 1822 elején keletkezett műnek tekinthetjük.

Az eposzt Vörösmarty eleinte fontos alkotásának tarthatta, ezért idézett belőle, mint említettük, Virágnak írt episztolájában, itt a benne levő harcos-hazafias részeket emelve ki.

Most midőn ez már húszon túl második évem,
Néha az andaladó ifjúság' gondjait írom,
Legtöbbször még is történeteinkbe tekintvén
Szívemelő tettet jegyzek ki az ősi üdőből.
. . .
. . .
. . .

Majd fölemelkedvén daliás próbára, csatákról
Énekelek. Vérrel jutnak diadalra vitézim:
„Fölriad a' szomorú Karpát, és büszke tetővel
Verdesi fellegeit, hogy oszoljanak a' magyar égről."
Így készülgetvén, ha szerencsét enged erőmnek
A' jó természet, 's hozzám nem mostoha, majdan
Honnunk' oltárán, mint hű fia, áldozom én is.

Levelezésének adatai alapján Vörösmarty Teslér Lászlónak mutatta meg *A hűség diadalmát*. Teslér Szederkényről 1823. augusztus 11-én írt levelében ezeket írja a műről: „Darabodat ismét el olvastam és ismét gyönyörködve olvastam mást nem mondhatok felőle, egyébb azt, hogy itt ott egy két hexametert (tollad nem jó) kivéve melly a' folyásban gyenge, mert az illy szep Darabban ez is fület sért. Az egész Darab *szép* és *jó*. És én csak azt sajnálom hogy a' végre a' mire én szántam eggy kisség hosszú. Meg akartalak lepni 's ezen Darabodat *Hébébe* be iktatni. A' Darab hosszú és ott helyén nem ál mert oda ollyan hosszú Darabokat sem vesznek bé mint az Aurórában." (CZAPÁRY 159. l. ÖM 1884—85. VIII. 392.)

Érdekes megemlíteni, hogy Vörösmarty, mikor 1824. március 25-én írt levelében beszámol Kazinczynak addigi pályájáról, megemlíti nagyobb műveit, de *A hűség diadalmáról* nem szól. K_2 fedőlapjának tanúsága szerint a műnek azt a tisztázatát 1825. január 21-én ajándékozta Stettner Györgynek. Stettner 1825. december 25-ére datált levelében Kazinczynak ennek felkérésére megírja Vörösmarty életrajzát, ebben *A hűség diadalmáról* is megemlékezik: levelének e részletét K_2 leírásakor szó szerint idéztük. (243. l.)

Vörösmarty életében soha sem jelentette meg *A hűség diadalmát*, Gyulainak valószínűleg igaza van, hogy azért, „mert éppen nem volt megelégedve e művével; nemcsak nem adta ki, hanem később még ifjúkori kísérletei közé sem vétette föl, kivéve a *Villi dalt*, mely MM I. közt megjelent." (ÖM 1884—85 VIII. 392.) A *Villi dalt* bizonyára azért jelentette meg, mert önálló lírai darabnak tekintette, minthogy az is volt — feltevésünk szerint — eredetileg, s megírása megelőzte magát a hősköltemenyt. A kiadásban az is szerepet játszhatott, hogy a Toldy által felhasznált kéziratos füzetek második (azóta elveszett) darabjában mint különálló lírai vers található (l. előbb).

Mint fentebb idéztük, Stettner Kazinczyhoz írt levelében *A hűség diadalmát* mint „dramatizált eposz"-t, „költői korcs"-ot emlegeti, ez a megállapítás elsősorban a versmértékre vonatkozik: Vörösmarty az epikai hexameterek közé drámai jambusokat kevert (az említett levél is szól a kétfajta mérték vegyítéséről). Maga a sok párbeszéd még nem tenné „dramatizált Epossá", más epikai művekben sincs kevesebb dialógus, mint *A' hűség diadalmá*ban. Itt azonban az epikus részletek mindig hexameterben vannak írva, a jambusosak vagy párbeszédek vagy lírai monológok.

A műről Vörösmarty életében nem is olvashatunk többet baráti levelekben sem. Csak a költő halála után adta ki Gyulai Pál a MM 1863—64 XII. kötetében, mely Vörösmarty ifjúkori kísérleteit tar-

talmazza. Gyulai a művet „Vörösmarty eredeti kéziratából" közli, „amelyet Zádor György őrzött meg." (ÖM 1884—85. VIII. 391.) Gyulai egyrészt megállapítja a hatalmas fejlődést, amelyet Vörösmarty *A hűség diadalmától* a *Zalánig* megtett (ÖM 1884—85. VIII. 392.), másfelől így határozza meg a költemény jelentőségét: „a *Hűség diadalma* című epikai kisérletében, mind tárgyra, mind szellemre nézve előttünk áll a romantikus költő, kit az óvilághoz csak a külső forma köt, s egész arcával az uj világ felé fordult." (Vty Életr. 259.)

A hűség diadalmának irodalma nem túlságosan gazdag. A legtöbb Vörösmartyról szóló tanulmány vagy nagyobb mű vagy éppen csak megemlíti, vagy teljesen mellőzi (mint pl. RIEDL a Magyar irodalmi Ritkaságok 37. füzeteként kiadott egyetemi előadásaiban).

A műre vonatkozó dolgozatok főként a mű forrásaival foglalkoznak. TOLNAI VILMOS Villi-tündér villi tánc címen az Ethnographiában (1920. 110—112.) kiadott cikkében Mailáth regéjét állapítja meg, mint az eposz egyik forrását. DEHÉNY IRÉN kéziratos disszertációja 1922-ből (Vörösmarty költői fejlődése az eposz felé) KISFALUDY SÁNDOR Csobáncára utal mint forrásra. KISS FERENC Osszián Komhálájára hívja fel e szempontból a figyelmet, és az eposz 11 helyéről mutatja ki, hogy ossziáni eredetű (Vörösmarty és Osszián Debrecen 1931.). Kiss Ferenc eredményeit veszi át JAKABFI LÁSZLÓ is: Az angol irodalom és a Vörösmarty—Bajza—Toldy triász. Debreceni angol dolgozatok 5. sz. 1941. VETÉSY GÉZA antik stílushatásokat állapít meg (Antik eposzi hagyományok Vörösmarty Mihály kisebb eposzaiban, különös tekintettel Vergilius Aeneisére Debrecen 1935.). GÁLOS REZSŐ a villi-tánc motívum eredetét vizsgálja, és a hősnő életbeli mintájával foglalkozik. (Széljegyzetek Vörösmarty két alkotásához. Győri Szemle 1937. 139—146.)

A hűség diadalmáról a legalaposabb filológiai tanulmány KOZOCSA SÁNDORnak az eposz első feldolgozását, kiadását megelőző Bevezetése. (Bp. 1940.)

Összehasonlító irodalomtörténeti szempontból említi SZERB ANTAL az eposz befejezését, mely szerinte ez az európai preromantikában gyakran szereplő „Liebestod" motívum egyik változata (Vörösmarty-tanulmányok Minerva 1930. 29. l.).

Gyulai és Kozocsa alapján összefoglaló képet ad az eposzról MOSONYI JÓZSEF Az ifjú Vörösmarty c. dolgozatában (Budapest 1943. 46—48. l.).

A hűség diadalmával — forrásaival, irodalomtörténeti jelentőségével — részletesen foglalkozik TÓTH DEZSŐ monográfiája (Bp. 1957. 29—32. l.)

A hűség diadalmának forrásai, konkordanciák

Mint az előző fejezetekben kifejtettük, az első impulzust GR MAILÁTH JÁNOS Villi Táncz című novellája adta Vörösmartynak, mely az 1822. évre kiadott Aurorában (I. kötet) jelent meg annak 195—206. lapján. Hogy Vörösmarty a Villi-történetet Mailáthnak az Aurorá-

ban kiadott novellájából merítette, ezt TOLNAI VILMOS mutatta ki először az Ethnographia 1920. évfolyamában (110—112. l.) Villitündér, villi-tánc c. cikkében. Az alábbiakban a novella részletes tartalmát közöljük, azokat a részeket pedig, amelyek közvetlenebbül hatottak Vörösmarty költeményére, szó szerint idézzük:

Oroszlánkő ura megtudja, hogy leánya, Emelka és udvarnoka, Zalán szeretik egymást. Elküldi Zalánt Pöstyénbe, hogy ott a templomvitézek hospitiumába a priornak adjon át egy lezárt levelet. Az ifjú örül a megbízásnak, úgy véli, ura bizalmával akarja kitüntetni. Elindul a várból Pöstyén felé.

„Alkonyodáskor küldetése' tájára juta; de jobbnak vélvén sötét alatt érni be, az erdő szélein várá az éjt. A' legszebb májusi nap után gyönyörű est álla be: felette a szelíd nyugottnak aranybíbora elolvadozva a' magasság' felhőtlen kékjébe, 's a' mélyebb csendű völgyek' terjengő homálya, 's a' magány' ünnepélyes halgatása átnyögdellve a' fülmile csattogásitól, 's a' lengeteg' játéka a' könnyűmozdulatu lombokon, — mind, mind olly erővel tolakodtak szívére, hogy a' tág világot ohajtotta volna melyéhez szorítani. 'S a' mint az élet' zaja elszenderede, 's az ég' fényei tisztábbra csillogának; a' távol harang' lágyantévedező kongása továbbmenetelre emlékezteté. Elhagyá a sürűst 's a' Vág mellett lovagola; sebesen zuhogott a' folyam harsogó hullámain, mintha szerelem' indulatja hajtotta volna. Végre elejbetűne a' roppant Monostor, komoly és hideg helyhezetében, miként az élet gyakorta a' szerelemnek."

Zalán átadja a várúr levelét a monostor priorjának, aki közli vele annak tartalmát: Zalán alacsonyabb sorsú léttére a báró leányát merte szeretni, ezért a báró megöletését parancsolja. A prior azonban felismeri Zalánban egykori szerelmének fiát, és megmenti az életét. Hogy távol tartsa az oroszlánkői báró haragjától, Horvátországba küldi a templomos vitézek közé, Oroszlánkő urának pedig azt üzeni, hogy küldötte a Vágba fulladt.

Zalán halálhíre súlyos beteggé teszi Emelkát. Hű dajkája, Gunda meséivel igyekszik megnyugtatni: „előadta vigasztaló példában, mint koronáztatik meg az el nem csüggedő szerelem, mint suhog elő még a' sírból is éjfélenként a' kísértet megboszúlni a hitszegést, milly' örömben ölelkeznek az élet után, kik a' világi tekintetek miatt itt alant egymáséi nem lehettek. 'S midőn Emelka e' mesékben tulajdon sorsát, érzeményeit, önmagát találta fel: hol szelíd megnyugvásra, hol ismét ujabb keservekre olvadva. De legédesebben mulatozott ábrándozása a Villiről [A lap alján: A' Villik' tánczáról Trencsény 's más szomszéd Vármegyékben ma is mesél a' köznép.] szólló regén; ezt az öreg mindenkor így kezdé:

„Villinek, kedves gyermekem, azt a leányt hivják, a' ki menyasszony korában hal meg. A' Villik szüntelenül kerengenek idestova, keresztútakon tartják tánczaikat, 's ha ott valamelly férjfit kapnak elő, azt halálig tánczoltatják, 's ennek árnyéka osztán a' legifjabb Villinek vőlegénye, 's az a' Villi akkor mégyen nyugalomra. Illyen szerencsétlen leány a' hugom is, ah! sokszor láttam már én őtet a' holdvilágnál." — E' bevezetés után elő szokta volt Gunda beszélleni

testvére' szerelmének, kinjainak, 's halálának szivreható történetét. Igy szeretett a' mélyen-szenvedő Emelka egy tündér világának tájaira elszállongani bánatjainak súlyai alól."

Emelka lassan felépül, de ekkor meg a báró Temetvény urához akarja hozzákényszeríteni feleségül, mire a leány belehal bánatába. Egy erdőben temetik el, a bárót lelkiismerete gyötri, s Emelka sírjának közelében remete lesz, hogy levezekelje lánya ellen elkövetett bűnét.

„Oroszlánkő' elpusztulásának híre Kereskedő utasok által sebesen elszárnyala Horvátországra. „Vissza, vissza sirhalmához!" felsohajta Zalán égő keserveiben, 's utnak indúla az éj alatt. „Nem hasonlít e életem olly virághoz, melly örömvirultában letapodatott? hullongjanak el hát a' hervadt levelek ott, hol egykori boldogságom nyugoszik; vagy ha még azt sem szenvedné a' vad Báró, hogy együtt őrizzem vele leányja' sírját, öljön meg!"

Késő est vala, midőn hosszas vándorlása, után e' végre Oroszlánkőhöz érkezék. Vonszódása legelsőbben is a' mély titkú erdőbe vezérlé. Lágy suhogás lengé itt körűl, miként a' szélforgatott őszi levelek' zördűlete, 's gyenge hangzatok, mint a' távolban elhaló sípzengés, szakadoztak feléje; szállongó fénybogarak' szikrázatjaként repeső csillám lövellé által a' sötétet — a' hold felhője alól kitűne 's az éjfél zúga le a' bús tetőrűl: a' vándor keresztúton álla 's Villik között. Szelíden emelkedének szózatjaik; egy homályos dal, mint ohajtozásnak lebegése az epedő szerelem' szárnyain, áradoza szellem ajkaikról, 's mindég erősb kerengésben zajogva, a' villogó gyürűk, a' myrtuszpárták tisztábbra tündököltek, hajaik elnyulongó köd gyanánt szélylyelúszva fodraikban: — ekkor egyikéjök egyenesen a' bámuló felé lebdes, és karjainál fogja, Zalán feltekint, „Emelka" kiált, 's pillantatja elmered, a' Villi melyére öleli 's az Ifjú szive eláll — 's kedvese alakjának csókjai között hidegűle meg.

Bejárván a' Báró másnap a' völgyet reá akada egy rózsabokornál a' holt testre 's megismeré egykori Udvarnokát. „Irgalom' Istene bocsásd-meg bűneimet!" felfohászkoda forró könyűjében, 's vállaira ölelve az Ifjút leányához temeté. Azolta gyakran jelent meg álmaiban a' boldogságot nem ért pár, hajnali csillag' ragyogásaként, 's égi vigasztalása lemosolyogva a' kesergőre! —"

Az Aurora elején levő rézmetszetek közül a 2. számú vonatkozik Mailáth regéjére. A kép alá írva: Villi Táncz. Schärmer Már[ton] raj.[zolta], Axmann József bészivatta, Blaschke Ján. metsz.[ette].

A következő lapon a kép leírása és magyarázata olvasható. „II. Ezen metszet a' Villik' jelenetét, 's Zalán elhalását képezi. Emelka, e' szerencsétlen Mátka, most Villi fehér lepelbe, mirtusz párta fején, elnyulongó, szerte oszlott hajjal, gyönge árnyék ként, a' mély titkú erdőbe érkezett Hivéhez lebdes, 's szellem karjával érinti kebelét. A' szép alak' képe a' sir' nyugalmát hirdeti, szent békére int tiszta tekintete, 's egész valója, a' szinváltozottak jelét mutatja."

„Zalán a' szerelem' ömlengéseivel nyitja meg karjait, a' felé lebegő alaknak, kinek lágy ölelése halált legyint reá. Fájdalom nélkűl áll-el szive, szeme szakadoz, teste hanyatlik, míg nyilt ajkain Emelka

neve, édes sohajtással szerte lengedez. A' hold szelíden világít keresztűl a' fenyők sötét sudarai közzűl."

„A' Villik homályos dalt zengve körüllengik a' boldog párt, melly a' por világából, a' hivség szárnyain szebb létbe által költözik."

A „Villi" a szlovák „víla" többesszám: „víly" szóból származik, amely tündért jelent. A „vílik" más szláv népek folklorejában is szerepelnek hasonló jelentésben. TOLDY FERENC A' Szerbus Népköltészetről a Felső-Magyar Országi Minerva 1827. évi folyamában (1157. l.) a következőket írja a villikről: A szerbeknél a sokszázévi elnyomatás és szenvedések kifejlesztették a „*Vili*-ek (sorsot intéző szűzek) mythoszát . . . Eggy igen hatalmas Vilivel az olvasó Markó halálában (Göthénél) ismerkedhetik-meg. Egy általjában pedig a' Szerbus nép ugy képzeli magának a' Vilieket mint szőke, repdeső fürtű nymphákat, fejér lebegő köntösben, ívvel, puzdrával, nyilakkal. Ligeti fris forrásoknál szeretnek mulatni, ott énekelgetnek, körtánczokat járnak. A' halandó, ki feléjök közelíteni 's őket jelenléte által háborgatni merészli, töb'nyire bizonyos prédája a' halálnak. Gyakran megjelennek az embereknek, de mindég magányosan, és sorsaikról tudósítják; noha sokszor gonosz indulatúaknak festetnek, vannak még is köz'tök hívek és jók is, kik védenczeiket (Schützling) közelgető veszélyek elől ójják, néha titkos erők által segítik is. Ez ismét Homérra emlékeztet, kinél minden hősnek Véd-istene vagyon. Azonban a' Viliek, legalább nevöknél fogva, minden Szláv nemzetségek előtt ismeretesek. A' Trencséni és Nyitrai Tótok Villyeknek híják, 's olly hölgyeknek lelkeiket értik alattok, kik menyegzőjök előtt haláloztak — meg. Éjfélkor kereszt-utakon körben tánczolnak, 's a' férfit, ki elejökbe ötlik, halálra tánczoltatják."

A villik tehát lehetnek jó- vagy rosszakaratú tündérek.

Mailáth a Villi-mondát ARTNER MÁRIA TERÉZIA hazai születésű német írónő (1772—1829) Der Willitanz c. költeményéből merítette. Artner műve Hormayr és Mednyánszky Taschenbuch-jában jelent meg (Taschenbuch für die vaterländische Geschichte. Wien. 1822. 240—248. l.), de előzőleg Mailáth a regét Mednyánszky szívességéből elolvasta, mint maga írja, az 1825-ben a Magyarische Sagen und Märchen c. gyűjteményében újra kiadta a regét, hozzáfűzve, hogy Artner verséből merítette témáját. Artner mondafeldolgozása erősen eltér Mailáthétól, Artnernél ugyanis egy szlovák legény elmeséli kedvesének, hogy éjjel a villik közé került, akik azt hitték, hogy egyikük hűtlen kedvese, s csak nehezen szabadult meg tőlük. Artner egyébként a szlovák vily-ket a skandináv és északnémet elf-ekkel azonosítja.

A Taschenbuch 1823. évi kötete (341—348. l.) is közöl egy villitörténetet, melynek szerzője Mailáth barátja, Köffinger János Pál magyarországi német költő. (1786—1845) A költemény 4 részből áll, címe: Die Willi. Tárgya: Iványt elviszik katonának, menyasszonya, Katka bánatában meghal. Mikor Iván hazajön, táncoló villik közé kerül, köztük van Katka, aki megismeri és magához szorítja halálos öleléssel. (Taschenbuch für die vaterländische Geschichte. Wien 1823. 341—348.) Ez a feldolgozás Mailáth hatását mutatja. Toldy idézett nyilat-

kozata szerint nemcsak a halott menyasszony vőlegényét, hanem bármely férfit, akit az útban kapnak, halálra táncoltatnak a villik, tehát a velük való találkozás nem feltétlenül „boldog elhalás", mint Vörösmartynál és, lényegében, Mailáth regéjében is. Teljesen Toldy értelmében ír a villikről IPOLYI ARNOLD is Magyar Mythologiájában (1854. 361. l.) Gálos Rezső Vörösmarty Villi-dalját Artner költeményével hozza kapcsolatba, már azért is, mert a versforma Artner költeményére emlékeztet, illetve mind a kettő GOETHE Balladájára. Kozocsa szerint Vörösmarty forrása az Aurora-beli Mailáth-rege lehetett, mert Vörösmartynál, Mailátnál is a villik nem rosszakaratból, hanem a hűség jutalmául ragadják el a szerelmes ifjút. (GÁLOS REZSŐ: Széljegyzetek Vörösmarty két alkotásához. Győri Szemle 1937. 139—146. KOZOCSA: HD. 10—14. E tanulmányokat felhasználtuk a villiregéről közölt ismertetésünkben. Hasonlóképpen TOLNAI VILMOS már idézett tanulmányát Ethn. 1920. 110—112. továbbá Villő: villi Ethn. 1928. 44—45.)

A „villi-tánc" később is szerepel a magyar irodalomban. A legismertebb mű, melyben e kifejezéssel találkozunk, BERZSENYI DÁNIEL ódája: Gróf Mailáth Jánoshoz, itt a villitánc értelme „haláltánc" (Engem a villitánc int már; . . .), s használata nyilván összefügg azzal, hogy Berzsenyi Mailáthoz adresszálja ezt a költeményét. Ebben a pejoratív értelemben találkozunk vele Széchenyinél, aki Tasnerhez 1851. márc. 14-i levelében azzal vádolja önmagát, hogy „kárhozatos Villi-táncba" vitte a nemzetet. A villik mint ijesztő szellemek vannak említve KEMÉNY ZSIGMOND Gyulai Pál c. regényében is (III. rész. 6. fejezet).

Magyar vonatkozású német irodalmi művekben is szerepel, így PICHLER KAROLINA Budavár visszavétele c. regényében 1827-ben, Birch-Pfeiffer Karolina ötfelvonásos vitézi játéka is e címet viseli: Villi-tánc, a darabot Kiss János fordításában 1834-ben előadták Pesten (BAYER: A magyar játékszín története II. 446.). Mailáth regéjének megfelelő későbbi feldolgozásai: TOMPA MIHÁLY regéje, a Kárpátok villije és LAUKA GUSZTÁV Románc c. költeménye (Költ. 1864. I. 91.) (Vö. Tolnai id. cikkei az Ethnographiában.)

Még annyit említhetünk meg a villik múlt századi irodalmi szerepéről, hogy egy 12 soros szlovák villi-dalt közöl Jan Kollár Narodnie Zpiewanky (Buda 1831. I. 8.) c. kiadványában. (Tolnai említi.)

Kozocsa arra is kitér, hogy Mailáth eredetileg németül megfogalmazott regéjének fordítója személyéről is vita zajlott le. KUNCZER GYULA szerint a fordító Toldy Ferenc volt (Hormayr és az egykorú magyar irodalom. Pécs 1928. 49.) KENYERES IMRE (Aurora. Officina képeskönyv 1938. 25.) és GÁLOS REZSŐ (Id. cikk) Kisfaludy Károlyt vélik a fordítóban felfedezni, az utóbbi a stílus alapján is következtetve. Feltevésük alapja Kisfaludynak Gaal Györgyhöz 1821. aug. 20-án írt levele (K. K. MM. 6. k. 351.), mely szerint Mailáth regéje szedés alatt van, és a változtatások, melyeket Kisfaludy utóbb tett a szövegen, összhangban vannak Mailáth kívánságaival. Kozocsa szerint ebből még nem következik, hogy Kisfaludy lenne a fordító, s mint kétségtelen bizonyítékot idézi Bajza Kritikai Lapjai II. füzeté-

ből (1833.) a Felvilágosítás c. cikket, mely szerint „A' Villi-tánczot *Bártfay László* forditotta gróf Mailáth János német nyelven irt kéziratából magyarra."

*A hűség diadalmá*nak azonban csak a befejezése való a villimondából. A főcselekmény ihlető forrásául Kozocsa Kisfaludy Sándor Csobáncát jelöli meg (id. m. 6. l.). A két mű közötti összefüggést további kutatással világította meg Tóth Dezső (28—29. l.). (A Csobánccal először Dehény Irén kéziratos disszertációja vetette össze *A hűség diadalmát*: Vörösmarty költői fejlődése az eposz felé. 1922. Idézi: Mosonyi 46. l.) A Csobánc alapmeséje ugyanis már Vörösmarty korai drámatöredékeiben is megtalálható, a *Nézőjáték (Tatárjárás után történt eset)* c. töredékben és abban a majdnem teljes, címtelen, háromfelvonásos jambusos drámában, melyet újabban *[Rónay és Lóra]* címmel jelentettek meg (Halász Gábor: Vörösmarty Mihály ismeretlen drámái ItK 1937. 38—55, 155—166, 378—407. Vörösmarty Mihály Összes Drámai Művei. Szépirodalmi Könyvkiadó 1955. II. k. 531—609.) Ez az alaptörténet a következő: a hős búcsút vesz menyasszonyától, harcba megy, győzedelmesen tér vissza. A mellőzött vetélytárs e távollétet használja ki, hogy a lányt megkaparintsa. Felbérel egy szolgát, aki csatából menekülő harcosnak adja ki magát, s a menyasszony előtt a hős halálhírét költi. A lány hű marad, kétségbeesik, nagy bánatában elhervad. A befejezés a Csobáncban: a hős, Szentgyörgyi László már későn érkezik, bánatában elsorvadt kedvesének, Gyulafy Rózsának csak holttestét láthatja. A *[Rónay és Lóra-]*ban az intrikus az erdő mélyén levő borzalmas bagolyvárba viteti a vőlegényéhez állhatatosan ragaszkodó leányt, terve, hogy ott egy megrendezett rablótámadástól megmentse és így „megmentőjeként" nyerje meg hajlandóságát. A hős ifjú Rónay azonban idejében érkezik, leleplezi és legyőzi a cselszövőt.

Ez a témaösszevetés is mutatja, hogy Vörösmarty *A hűség diadalmá*ban mintegy saját korai drámáján keresztül használta fel a Csobánc nyújtotta motívumokat. Az intrikus ugyanis — a Csobánctól eltérőleg — nemcsak a koholt hír eszközét használja fel a leány megszerzésére, hanem erdőbe félelmet keltő helyre viteti, hogy ott mint „megmentő lovag" jelenhessen meg a lány előtt. Az intrikust: a drámában Borost, az epószban Besnyeit, a visszaérkező hős — Rónay, ill. Gárdon — győzi le, de míg a drámában az ijedelem után a szerelmesek egymásra találnak, az eposzban a befejezés tragikus: Jola az erdő éji homályában az érkező Gárdon harcát a török támadásának véli, s rémületében szörnyet hal. A tragédiát azután a romantikus „tündérezés", a Villi-rege oldja fel a képzelet birodalmában.

Kiss Ferenc Vörösmarty és Osszián c. tanulmányában (Debrecen 1931.) Osszián Komhálájára utal, mint Vörösmarty eposzának lehetséges forrására. E darabot Kazinczy különösképpen szerette, drámai jambusokban fordította le, és *Munkáji* 6. kötetében adta közre. Vörösmarty Bonyhádon ismerte meg — Egyed és Teslér „közölték vele" — Kazinczy munkáit, Aut. tör. szerint (Vty Ak. Kiad. I. 389.). A Komhálát Vörösmarty nagyon szerethette, mert ezt a címet adta 1822 végén írt egyik legszebb szerelmes versének, a költemény címét

utóbb Helvilára változtatta. A költemény kifejezésein, stílusán is érezhető Osszián regéjének hatása (vö. Vty Ak. Kiad. I. 642—645.) A Komhála tartalmát maga Kazinczy — fordítása előtt — így foglalja össze: „Komhála, leánya az Inisztorki királynak, Zsarnónak, eggy vendégség alatt megszerette Fion-ghalt. Szenvedelme olly nagy vala, hogy vértbe öltözve, mint harczolójinak eggyike, Morvába követte a királyt, de Hidallán által, kinek szerelmét ezelőtt kevéssel megvetette volt; kiismértetett. Fion-ghal megilletve érzé magát a leány szépsége és szerelme által, 's hölgyül akará venni, midön Karakul Morvába ki szállott. A' király ellenébe ment a' megtámadónak. A' csata' napján Komhála eggy tetőn hagyatott, honnan a' verekedést láthassa, 's Fion-ghal megigérte neki, hogy ha győzni fog, még akkor nap visszatér hozzá. Győzött, de igen nehéz küzdés után. Hidallán előre küldetett a' győzelem' hírével, de ez, hogy megvetett szerelméért bosszút álljon, hazug hírt viszen Komhalának, 's ez elhal. Hidallán eltiltatik a' seregtől." (Kazinczy Ferenc' Munkáji. Pesten, Trattner János Tamásnál, 1815. 6. k. 162. l.)

Ez az összefoglalás is mutatja, hogy *A hűség diadalma* meséjének több lényeges motívuma megegyezik a Komháláéval: a szeretett hős harca, győzelme, a visszautasított kérő intrikus szerepe, a leány tragédiája. Mindamellett *A hűség diadalmának* meséje mégis közelebb áll a Csobáncéhoz vagy még inkább Vörösmarty korai drámájának a *[Rónay és Lóránk]* meséjéhez — így pl. abban, hogy a visszautasított szerelmes nem vesz részt az ellenséget legyőző harcban, hanem egy felbérelt embere segítségével téveszti meg a leányt. Különben is a *[Rónay és Lóra]* drámát még Osszián megismerése előtt írta Vörösmarty. Mégis meg kell említenünk a Komhálát *A hűség diadalmának* forrásai között, mert mint egy már Vörösmarty tudatában élő eseménysorhoz hasonló tartalmú ossziani rege, elősegítette, hogy „A hűség diadalma teljesen ossziani levegőjű alkotás" legyen. (KOZOCSA HD 8.) Ez az „ossziáni levegő" megnyilvánul a stílusban (jelzők, hasonlatok) — mint ezt Kiss Ferenc id. dolgozata kimutatta, főként pedig abban, hogy Komhála halála nem pusztulás, hanem eloszlás a holdsugárban, ködfellegekben, a világmindenségben. Ez a befejezés mintegy elősegíti hangulatilag a történetnek a villi-regéhez való kapcsolását.

Kiss Ferenc id. dolgozata (18. l.), mint Osszianból való közvetlen motívumátvételt említi, hogy a harcba hívás paizsok döngetésével történik. (Kaz M. 6. k. 5. 33. 248. 272. l. 7. k. 16. 147. 148. l.) Ezt a magyar osszianisták is átveszik, így az Aurora 1822. évi kötetében DÖBRENTEI GÁBOR A kenyérmezei diadal c. főleg ritmikus prózában írt elbeszélésében: 136. lapon: a király paizsára üt, fegyverkeznek a vitézek, a 135. lapon: a fejedelem „üssön akkor paizsára s minden magyar hőssé lesz." *A hűség diadalmában* I. ének 126. „mihelyt viadalra csendűl a' paizs", II. 15. Gárdon a paizsát iszonyút zördítve hevében . . . elrohan . . . II. 205. „'S im rézpaizsaikat vervén rémítve lecsapnak Pannon' tüzes ifjai . . ."

A Csobánc Mátyás korában játszik, és a kenyérmezei csatáról szól, *A hűség diadalma* már a Mohács utáni idők török harcairól. Az a kép, amelyet Gárdon fest a haza állapotáról Jolának az I. ének

46—60. soraiban, világosan utal erre, s KISFALUDY SÁNDOR Somlójában Kálmán mesternek a mohácsi vészt követő pusztulásról szóló énekére emlékeztet (I. é. 43—50. versszak). Az eposz II. énekében a részletes harci jelenetek eredete nem magyarázható sem Kisfaludy Sándor, sem Ossian műveivel. A harcok bemutatásában a Zrínyiász volt az ihlető, — egyező motívum is van: a nagy bottal hadakozó durva Ferhát alakja a Zrínyiász III. énekéből való, ahol az óriás Rahmát visz véghez iszonyú pusztítást hatalmas botjával. Vörösmarty Zrínyi-kultuszáról az 1821—1822. években l. Vty Akad. Kiad. I. 602. A csatajelenetek forrása az antik hagyomány is: az Aeneisé, melyet Baróti Szabó fordításában is már 1816 óta ismert, és az Iliaszé, melyet Vályi Nagy Ferenc fordításában (1821) bonyhádi barátai adtak a kezébe. VETÉSY GÉZA dolgozata (Antik eposzi hagyományok Vörösmarty Mihály kisebb eposzaiban, különös tekintettel Vergilius Aeneisére. Debrecen 1935.) két közvetlen motívum-egyezésre mutat rá: Aen. XI. 623—628. — HD. II. 157—159. és Iliász III. 8—14. — HD II. 20—27.

Kisfaludy Sándortól származó mozzanat a III. énekben Undor utja Jolához (88—109) — hasonló Pongrácz útja a kápolnához: Tátika II. ének 42—43. versszak.

Végül még egy élményi forrásról kell szólnunk: Vörösmarty szerelméről. GÁLOS REZSŐ (i. m. Győri Szemle 1937. 139—150. l. Etelka It 1950. 4. sz. 69—75. l.) szerint a Jolán-Jola név *(Salamon, A hűség diadalma, Jolához)* Vörösmartynak a Perczel Etelka élményt megelőző szerelmére vonatkozik. A kérdés irodalmát l. Vty Akad. Kiad. I. 577—579. 582. 617. KOZOCSA SÁNDOR (HD 7. l.) három érvet sorol fel az Etelkát megelőző Jola-szerelem valószínűsítésére: 1. A *Zalán futása* első kidolgozása idején még nem szerethette Etelkát (l. erről a *Zalán futásá*ról szóló jegyzetet 335. l.) *A hűség diadalmá*nak Jolája elmosódó árnykép. 3. A *Jolához* c. vers beteljesült szerelemre vonatkozhatik csak. E felfogásnak a mostani Vörösmarty-kutatók közt is vannak hívei.

A jelen kiadás szerkesztője szerint *A hűség diadalmá*nak első kidolgozása, *A boldog elhalás* is 1822 elejéről való, s mint a jelen kritikai kiadás I. kötetében megkíséreltük igazolni, nézetünk szerint már ekkor Perczel Etelka uralkodott Vörösmarty érzelemvilágán. Minthogy a *Fergeteg dúl . . .* kezdetű, 1821-ből való vers papírlapján egymás mellett látjuk leírva az Etelka és a Jolánka neveket (Vty Akad. Kiad. I. 581. l.), a korai művekben szereplő Jola, Jolán nevet is Etelka alakjához kapcsoljuk. Nézetünk szerint a szerelemnek „a boldog elhalás"-ban való beteljesülése, mint választott motívum, is reménytelen szerelemre vall. Másfelől Vörösmarty később sem ruházta fel nagyon konkrét vonásokkal a nőalakjait. (Vty Akad. Kiad. I. k. 578—579. l. 581—582. l.)

Mindebből levonhatjuk azt a tanulságot — amire egyébként jelen kiadásunk I. kötetének idézett helyein is utaltunk — ti. hogy az Etelka—Jola-kérdésben még nem alakult ki az irodalomtörténészek közt egységes vélemény.

A hűség diadalmának verselésére mindenekelőtt jellemző, hogy a párbeszédek jambusban, az elbeszélő részek hexameterben vannak írva. Ezért nevezi Stettner „költői korcs"-nak „dramatizált Eposz"-nak. A párbeszédek jambikussága valószínűleg a drámák hatása. Teslér — aki egyébként szigorú kritikusa a fiatal Vörösmartynak, idézett levelében (1823. aug. 11. CZAPÁRY 159.) a versmérték kettősségét nem kifogásolja, csak azt, hogy itt-ott „egy-két hexameter" a „folyásban gyönge." GYULAI hozzáteszi: „Teslérnek igaza volt, hogy néhol a hexameterek gyöngék. Egy-két láb hiányzik is. Úgy látszik, félre tette s többé nem javitott volna." (ÖM 1884—85. VIII. 392.)

K_2-ön több sornál ▦ jelet látunk, ezek a sorok rendszerint vagy egy lábbal több, vagy egy lábbal kevesebb szótagot tartalmaznak. Öt lábból álló daktilusos sorokat találunk a köv. helyeken: II. 300. 472. 474. III. 231. 338. 356. Másfelől heptameteres sorok a következők: III. 9. 158. 232. IV. 43. Nehéz megállapítani, hogy a ▦ jelek kitől származnak, talán maga Vörösmarty helyezte el őket, mert később ki akarta javítani ezeket a sorokat, az is lehet, hogy Zádor kezétől származnak, akinek ajándékozta Vörösmarty az eposz kéziratát. (III. 158. heptameternél nincs ▦ jel.)

— —|— ∪∪|∪

A hexameterben zökkenő (jambus): II. 407: 's vítt Ómár serege

— | — — | — ∪ ∪ | — —

hány nyíl nem pattanik itt rá

A jambusos párbeszédes részek majdnem mind ötös jambusok. Hatos jambus kettő van: I. 39. III. 266. Hatodfeles jóval több: I. 55. 63. 83. II. 342. 499. III. 35. 44. 46. 126. 161. 185. 188. 189. IV. 90. Hármas jambus: IV. 105. 111. A jambusos sorokban is vannak zökkenők I. 153-ban egy szótaggal többet találunk *(ah)*

További zökkenő a jambusban: trocheus a második lábban:

— —|∪—| — —|— ∪|∪ — — —| —∪| —

III. 28. elhallgat ő mint a' *bús csa*logány III. 188. nincs kit *küldene*m.

A drámai jambusban gyakori anapesztizálást találunk, III. 41.

∪ ∪ —| ∪ ∪ — ∪ —| ∪ ∪ —|

boldogan élne III. 288. Tudod-e IV. 35. Ha rosszak o akkor

Ami a prozódiát illeti, Vörösmarty nem folyamodik már a Baróti Szabó óta diákkorában használt licenciákhoz. Muta cum liquida és a *h* mindig torlaszt okoz. Ezzel szemben — mint ez Vörösmartynál később is gyakori — *'s* kötőszó mássalhangzó előtt általában nem hosszabbítja a szótagot: I. 65. 95. 184. 195. II. 261. 263. 307. 331. 400. 463. 503. III. 344. 347. 368. IV. 12. *'s* mássalhangzó-torlaszt is okozhat: II. 343. Két magánhangzót diftongusként értékel Vörösmarty a köv. helyeken: I. 125. vjadalra III. 335. Javajmnak. Hosszúnak vesz Vörösmarty néhány olyan szótagot, amelyik általában rövid, s Vörös-

— ∪ ∪ — ∪ ∪ — ∪

marty írásában is rövid: I. 175. veszedelem II. 466. veszedelemnek.

— ∪ ∪ | | —

IV. 74. remeked' estén. Ez annak az általánosan elfogadott licenciának

az esete, mely szerint hosszabb rövidszótagú szavak első szótagja hosszúnak vehető. (Vö. HORVÁTH JÁNOS: Rendszeres magyar verstan. 1951. 90. l.) Az *n* módhatározórag két helyen metrikailag hosszú,

— —|

bár helyesírás szerint nem: III. 9. elhalaványodt*an* 301. hang*on* a'

— ∪ ∪|

tűzszemű

Egyéb metrikai sajátosságok: *de* kötőszó hosszúnak véve II. 24. 97. 247. 409. 431. III. 64. 81. *Ki* névmás hosszú: II. 387. III. 112. *O* indulatszó hosszúnak (II. 517.) és rövidnek is szerepel (IV. 35.).

A villi-dal rímtelen, igen jól perdülő anapesztusokban van írva, hármas, negyedfeles és négyes sorokban.

Szövegváltozatok

I. ÉNEK

K_1 [Nincs énekjelölés]

K_2 Első *Ének.*

1—9. K_1 [K_1-ben e sorok helyett ezt olvassuk:]
Tiszta, vidám⟨sággal⟩ (1) *mint a' felhőtelen égen*
⟨arczczal,⟩ (2)
sággal (3)
Szunnyadozó napfény, jár a csendes ⟨halmi körében⟩ (1)
⟨halom ölében⟩ (2)
⟨halom ormán⟩ (3)
⟨dombja körében⟩ (4)
⟨halma körében⟩ (5)
halom ormán (6)
Szép Jola, ⟨Vány⟩ [jav. ebből: *Váry*] *Domby leány, ⟨a'⟩*
Gárdonnak kedvese régen.
A' hőst várja; ⟨verő⟩, 's unalmából tova szédeleg, ismét
Viszsza bolyong a' járt utakon, 's ⟨völgybe⟩ (1) *völgyébe* (2)
tekinget.
⟨Megfordúl, 's az előbbi helyet majd hagyja, cseréli⟩
⟨A' hős még nem jő ; pedig itt volt máskor előbb is⟩
⟨majd meg viszsza veszi; hallgat; de szivét⟩
8. K_2 Tévedez [más kivakart szóra írva]
10. K_1 gyanús [jav. ebből: *szivét*] szivéből
12. K_1 Menne, ha *⟨völgynek⟩* utnak *⟨eredne⟩* eredvén
A sor alatt áth.: *⟨nyájas lépéssel lép lábai⟩*
K_2 kíséri, [más kivakart szó fölé írva] a' [később beírva]
13. K_2 tüzesíti, [más kivakart szóra írva]
14. K_1 hanggá *⟨ke . . .⟩*
15. K_1 *⟨Nyomd⟩* Nyomd el az *⟨érzésnek panaszát⟩* érzelmet csillagszemü árva leányka

16. K_1 *Nyomd el :* amott közelít a' völgynek délszaki ⟨*síkján*⟩ (1) táján (2)

17. K_1 *B*ajnokod, a ⟨*rab*⟩ raboló verője: K_2 bajnokod [A vesszőt K_1 alapján tettük ki.]

18. K_1 ⟨*Mint*⟩ A' fiatal napként ⟨*halad ő*⟩ (1) jő (2) K_2 fenyben, [íráshiba]

19. K_1 [Új bekezdés.] meg látja keszűl;

20. K_1 néz jobban, ⟨*'s*⟩ *most* [1] áthúzatlan!] látja nehéz ⟨*kelevéze*⟩ (1) ⟨*dárdája*⟩ (2) kelevéze' (3) aczélját

K_1 [**20.** és **21.** sor közt áth.:] ⟨*fényleni a' napban,*⟩

21. K_1 gőgben [jav. ebből: gőggel] pajzsa rezével

23. K_1 Látja, borítani,
[**23.** és **24.** sor közt K_1-ben áth.:]
⟨*halvány szín terjed mint 's aggása*⟩

24. K_1 gyonyorű
K_2 enyésznek [K_1 alapján kitettük a pontot.]

25. K_1 kétségek ⟨*huzzák*⟩ (1) tiltják (2) lábát

26. K_1 Alljon e? *A'* nyugodni. [Innen a **120** v-n.]

27. K_1 Megy *hát*, ⟨*és*⟩ Gárdonnak remegő lépéssel elejbe.

28—35. E sorok megtalálhatók Teslér Lászlónak **1821.** okt. **15**-én Vörösmartyhoz írt levele hátlapján. (L. előbb a 245. lapon.)
Szövegük itt a következő:
„Érkezik a' hős is csillogva, zörögve vasában:
harcz, szerelem fornak keblében, 's lángra lobogván
villámló sebesen hajtják nem szünve haladni.
Már itt van, 's döngő paizsát a' fűre bocsátván,
's mellé tűzvén a kelevézt, ölelésre sietnek
karjai, 's ajkáról „Jola" hangzik lágyan ömölve.
Az pedig aggodalom hangján így zengi keservét:
O bajnok . . ."

28. K_1 [Új bekezdés.] vasában,

30. K_1 *villámló sebesen hajtják nem szünve haladni.*
K_2 ösvénye ⟨*göröngyén*⟩ [1] simáján [2]

31. K_1 ⟨*Itt van már,*⟩ Már itt van, [fölé írva]

32. K_1 tüzvén a' kelevézt ölelésre

33. K_1 ömölve,

34. K_1 *Az* keservét [E sor alatt áth.:] ⟨*O Gárdon*⟩

35. és **36.** E sorok megtalálhatók az MTA kézirattárában a LK II kolligátumba bekötött füzetben a **75** verson:
o bajnok, a' szerelmesnek miért
⟨*kellett*⟩ már már addig
⟨*k*⟩ kellett ma illy sokáig várnia

37. K_1 Mért ⟨*látom e'*⟩ van, nehéz [a sor fölé írva]

38. K_1 miért, [utána áth. kérdőjel] K_2 Gárdon [K_1 alapján kitettük a vesszőt.]

39. K_1 *A'* kardot, a' gerelyt és K_2 kardot a' [K_1 alapján kitettük a vesszőt.]

40. K_1 bajnok,

41. K_1 nyomván ⟨*tűz csókkal*⟩ csókjai köztt ⟨*némítva*⟩ (1) némúló csendre (2) pirítja,
42. K_1 gyengén [jav. ebből: gyöngén]
K_2 simítván [K_1-ben a sor végén vessző, ennek alapján kitettük.] [A **42.** sor után K_1-ben áth.:] {*E*} ⟨*Melle zajos k . . .*⟩
43. K_1 *Lélekölő* gondját fakasztja:
[E sor után K_1-ben áth.:] ⟨*Jolám nehéz bajok*⟩ K_2 szokra (íráshiba, K_1-ben helyesen.]
44. K_2 reánk [K_1-ben vessző, ez alapján jav.]
45. K_1 leánya ⟨*Vámynak*⟩ [jav. ebből: *Vár*ynak] Dombynak
46. K_1 Dunát, K_2 Dun*at*; [íráshiba]
47. K_1 omlik a' ⟨*a'*⟩ sikjain.
48. K_1 ⟨*Dúl a' Po*⟩ Oh [jav. ebből: *A*h] eltipor [jav. ebből: *elborít.]*
49. K_1 *Nincs, a' ki* K_2 *nem* [a **100**/r-en így, de **99**/r-n a következő oldalra utaló szó: *N*em. Így logikus. Vörösmarty az oldalt fordítva bizonyára elfeledkezett róla, hogy az előző sort pont-tal zárta.]
50. K_1 *nincs a'* ki viszsza verje dölfösen [jav. ebből: dölfösön]
52. K_1 Dúl mindenütt az ⟨*ocsmány fergeteg*⟩ (1)
⟨*szörnyű*⟩
undok szörnyeteg . . . (3)
53. K_1 [Innen a **121**/r.] K_1K_2 *P*usztít, [nagybetű, bár az előző sor vesszőre végződik.]
54. és **55.** közt K_1-ben áth. és áthúzatlan sor:
⟨*hogy rabja, hah, 's undok fertő legyen*⟩
Rabbá ⟨*szorítja*⟩ (1) *a' szabad Magyart ;*
alázza (2)
57. K_1 hah! *'s aszszonyinkból* hölgyeinkből [áthúzatlan változatok] [jav. ebből: hölgyeink*et*] leszen.
58. K_1 honnomat:
60. K_1 e' [jav. ebből: *a'*] a' [jav. ebből: *egy*] K_2 sereg [K_1 alapján kitettük a pontot.]
61. K_1 kissé, Jola. K_2 kiss*e*
62. K_1 ⟨*O tiszta fény, bánattal*⟩ (1) hagylak el;
O lányka fájdalommal (2) [A sor fölé írva:]
63. K_1 térek majd ⟨*karjaidba*⟩ (1)
⟨*meg karjaidba*⟩ (2)
majd öledbe (3)
64. K_1 csendes*ült*
65. K_1 epeszt*vén* K_2 epesztik. [Más szóból jav. talán ebből: epeszt*vén*]
66. K_1 a' ⟨*kitörő*⟩ lefutó [f. i.] könnyet meg nem *tilthatta,*
67. K_1 kitör*t*
68. K_1 [E sor helyett K_1-ben több áth. és áthúzatlan sort találunk:]
Elszántan, 's még is reszketvén ⟨a hi[u]⟩ csalfa reménytől,
⟨*mint mikor Attyja parancsa szerént elereszti az apró*⟩
⟨*gyermek szép {marad} madarát ; de, talán majd viszsza repűlend,*⟩
⟨*ezt gondolja, 's tömött markát megnyitja remegve,*⟩

⟨*illy kéte gyötrő bajban*⟩
Mély gyötrelmeiben szól a' csillag szemü lányka :
69. K_1 Jaj! ⟨*O bajnok,*⟩ látom, [fölé írva] így is, úgy is vesztek [jav. ebből: veszte*tek*] én. K_2 így is *u*gy is [vesszőt, ékezetet K_1 alapján kitettük.]
70. K_1 elvesztl*ek én :*
71. K_1 *a*h K_2 elér [K_1 alapján kitettük a pontot.]
71. és **72.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Eldúl ölemből, és ha szembe szállsz,*⟩
⟨*nagy száma*⟩
72. K_1 szállsz;
73. K_1 itt is:
73. és **74.** közt K_1-ben áth.:
⟨*O bajnok a' halál, veszély közé.*⟩
⟨*menj el, dicsőség járjon utadon.*⟩
74. K_1 o bajnok a' dicsőség utjain.
75. K_1 ⟨*Menj, fény, dicsőség lengjen útadon*⟩
⟨*csapásod a' veszély, halálözönben*⟩
⟨*olyan*⟩ Legyen csapásod a halál mezőn. — [Jav. ebből: mezőb*en*]
76. K_1 villámé, ⟨*gyilkoló,*⟩ [1] rettenet [2]
77. K_1 népünk rablóinak. K_2 rablóinak [K_1 alapján kitettük a pontot.]
78. K_1 magaddal ⟨*a' szegény*⟩ bús
79. K_1 *A*z o Gárdon⟨*om*⟩,
80. K_1 mell, ⟨*nagyon*⟩ [1] nézd olly [2]
81. b K_1 *V*idd
83. K_1 vér tengerével
84. K_1 enyhítsd *dühödnek lángolásiban,*
85. K_1 boszu*d*
85. és **86.** között áth.: ⟨*árjával elnyom napkelet haragja*⟩
86. K_1 a' *csorda*nép *elnyom, 's lelketlenít,* (áthúzatlan vált.) *el*rontott tégedet
K_2 engemet [A pontot kitettük K_1 alapján.]
88. K_1 O mert, ki lesz, [jav. ebből: *véd]*
89. K_1 *e'* el? K_2 [A sor végén a vessző kérdőjelből jav.]
90. [K_1-ben e sor alatt áth.:] ⟨*Mondá 's elnémult mint*⟩
92. K_1 *f*elelmit [jav. ebből: *f*elelme*t*] *elűzte,* [jav. ebből: *elűzött,*]
93. K_1 's most ⟨*most*⟩ mint a' szomorú sírdomb, [domb fölé írva] *u*gy álla nyugodtan. K_2 *a*lla, [íráshiba]
94. K_1 hősét ⟨*fene*⟩ szilaj K_2 *ére*ben [íráshiba]
95. K_1 harczra, *'s* vére: 's ⟨*szerettét*⟩ Joláját [fölé írva]
K_2 v*e*re [íráshiba]
96. K_1 ⟨*szántában*⟩ sajnálván [ráírva az áth. szóra] *szörnyű* gőggel ⟨*harsogja haragját,*⟩ (1) harsogva beszél most, [2] K_2 sajn*a*lván [íráshiba, K_1-ben helyesen.]
96. és **97.** között K_1-ben áth.: ⟨*hogy csüggedt hívét*⟩
97. K_1 hagyna ⟨*Jolának.*⟩ (1) szivének. [2.] K_2 bátors*a*got [íráshiba] hagyna [jav. ebből: hagyj . . .]

98. K_1 rab [jav. ebből: *te*] kedvese:
99. K_1 Ég föld tanúim, [jav. ebből: *tanú rá*] rab [jav. ebből: *te*]
100. K_1 Előbb, ⟨*le*⟩ hold fele
101. K_1 ⟨*'s a'*⟩ társát előbb
102. K_1 ⟨*'s sír széleket hi*⟩ 's sírt vág magának
102. és **103.** közt K_1-ben áth.: ⟨*'s egymást harapva porba{dől} száll előbb*⟩
103. K_1 ⟨*mint*⟩ mint rab ⟨*legyen Gárdonnak édese.*⟩ (1)
lehessen kit Gárdon szeret. (2)
104. K_1 [Innen a **122** r-n.] ⟨*Igy szól, 's*⟩ (1) és *Most*⟨*an*⟩ (2) rettentő paizsát, [jav. ebből: *kardját*]
105. K_1 cseng ⟨*h*⟩
106. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*Meg*⟩ azonban:
107. K_1 tűz szemű [jav. ebből: *szép*szemű] K_2 Dombynak [a vesszőt K_1 alapján pótoltuk.]
108. K_2 gyotrő [íráshiba]
109. K_1 Gárdonod: [jav. ebből: Gárdon*nak*]
110. K_1 *Fény*,
111. K_1 ha majd ⟨*megént*⟩
111. és **112.** közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*Irtózatos lesz kardom a' csatában,*⟩
⟨*hol sirva néz nyomomra a' török*⟩
⟨*anya fiait látván elhullani.*⟩
112. K_1 Vágtunkra [jav. ebből: vágt*ára*] ⟨*p*⟩ megréműl a' vad sereg: K_2 megcsonkúl [jav. ebből: meg*remül*]
113. [K_1-ben e sor helyett a köv. sorokat találjuk:]
's rendetlenül fut viszsza ⟨*földére*⟩ *a' tömény*
⟨*hogy hírt elveszett díszéről hírt vegyen*⟩
hadból, ⟨*ta*⟩ *szerencse,* [jav. ebből: *szerencsés*] *ha minden ezredik,*
115. K_1 ⟨*földére honnjaba*⟩ fajának, elhullott bajtársíról
116. K_1 hírt K_2 vigyen [K_1 alapján kitettük a pontot.]
116. és **117.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Vérrel vegyes hullám*⟩
118. K_1 a' csordanépnek: elpusztult
119. K_1 *szép* hölgyeik,
119. és **120.** közt K_1-ben áth.:
⟨*vérző alakban lengik most körül*⟩
⟨*vérszínben vérezve lengik most őket körül,*⟩
120. [K_1-ben e sor helyett kettőt találunk:]
lengvén előttök elszánt gőgösen
csikorgva mérgeikben ugy bolyognak,
120. és **121.** sor közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*a' mint {hegyekre} tetőre {om} zúgó fellegek.*⟩
⟨*mellyekbe hegyekre vizsugár*⟩
⟨*mint a' hegyre zugó felleg, mellyben a'*⟩
121. K_1 fellegek
122. K_1 mellyekben a' villámok *jatszanak* [E sor alatt K_1-ben áth. sor:] ⟨*villám tovább már nem rejtezhetik.*⟩
K_2 dörög [A sor végére pont kellene, K_1-ben az áth. vál-

tozat végén pont van. Az értelem is pontot kíván. Kitettük.]
123. K_2 Gardin (íráshiba)
124. K_1 éretted, Jolám.
125. K_1 *Ezekkel* K_2 homályt [A vesszőt K_1 alapján kitettük.]
125. és 126. sorok közt K_1-ben áth.: ⟨*mihelyt derék vezére in*⟩
127. K_1 *mihelyt rivadnak* [jav. ebből: *és megrivadnak*] *a' had kürtei.* K_2 és [jav. ebből: *m . . .*]
128. K_1 [E sortól kezdve a 122 v-n] ⟨*Meg*⟩ Nyugotra
129. K_1 meg áll az agg Dunának *partjain :*
130. K_1 jőni ⟨*bajnok*⟩ fiát
131. K_1 's *M*eglátja *G*yermeket [utána áth. vessző]
132. K_1 ⟨*a' kon*⟩ véres habok⟨*ztt*⟩ban uszni csendesen
132. és 133. közt K_1-ben áth.:
⟨*a' kontyokat,*⟩
⟨*a' szaggatott ruhát, 's kontytyot vele*⟩
⟨*'s kisirt szemekkel ballag el, 's szivét*⟩
⟨*a' fájdalom sirt szemmel, és jajgatva ballag el*⟩
⟨*'s rettegve bujkál*⟩
133. K_1 's *remegve* néz felé K_2 rémülve [jav. ebből: *reme . . .*] felé, [pontosvesszőből jav.]
134. K_1 *'s* kisírt szemekkel ⟨*ballag el*⟩
135. K_1 földén ⟨*földén*⟩ halál *k*isérvén lépteit. —
136. K_1 Bizzál, leány [jav. ebből: *Jolám]* bizzál, K_2 mégtérek [íráshiba]
137. K_1 ⟨*J*⟩ Szól. [jav. ebből: Szolt 's] 's rivadoz már (2) ⟨*már megrivadott*⟩ (1) a tábornak kürte ⟨*közelről*⟩ (1) nyugatról, [2.] K_2 keletről [kitettük a vesszőt K_1 alapján.]
138. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*'s a' rezesült*⟩ 's *R*ézfényes paizsok csenddl:
139. K_1 lovásza,
139. és 140. közt K_1-ben áth.: ⟨*hozza Hozza az*⟩
140. K_1 kontytipró ⟨*délczeget :*⟩ Csillagot. [alá írva] K_2 Ekkor [K_1 alapján tettük ki a vesszőt.] konytytipró [jav. ebből: konytipró]
141. K_1 ⟨*A' {csilla}lány*⟩ *Á*mbátor bizodalmat [jav. ebből: bizodalma*d*] adott ⟨*már hőse szivének*⟩
Gárdon szava néki
143. K_1 büszke ⟨*nyerítőt.*⟩ [1] futóra [2]
144. K_1 kereső [jav. ebből: *szerető]*
145. K_1 meg ölelte Joláját, K_2 vegső [íráshiba] Jola*j*át [íráshiba]
145. és 146. közt K_1-ben áth.:
⟨*mint a' vizőzőn a' szigetet, . . . bő hévvel ölelte*⟩
⟨*Hé A' 's*⟩
146. K_2 hevével, [A K_1-ben pont van. A köv. sor — próbálgatások után nagybetűvel kezdődik. Kitettük a pontot.]
147. [K_1-ben e sor hiányzik.] K_2 [A sor elején áth.:] ⟨*Elkes*⟩ És [jav. ebből: *A'*]
148. K_1 ⟨*Megyek*⟩ *Most már szivem* Jolám, Isten veled!

K_2 Jolám ⟨*Most már*⟩ édes [jav. ebből: *szivem*]
149. K_1 szava ⟨*többé.*⟩ mindjárt [fölé írva] K_2 *l*anynak (ir. h.)
150. K_1 jött ki [jav. ebből: *ütki*]
152. K_1 *D*élczegen
153. K_1 Gárdon ah, Isten
154. K_1 mégegyszer nyulván [jav. ebből: *nyujtván*]
utánna,
155. K_1 *vele* vinné
156. K_1 [Innen a **123** r-n.] állott ⟨*fásuló*⟩ szeretett tárgy*a*ra
K_2 meredten [K_1 alapján kitettük a pontot.]
157. K_1 elsietőnek is ⟨*illy*⟩ ennyi
158. K_1 *látván* a' kedvest;
158. és **159.** közt K_1-ben áth.:
⟨*melly most rettentő hangg*⟩
⟨*Elsiet a' raboló népnek csattogva verője*⟩
⟨*Megy hát rettentő* [jav. ebből: *rettenetes*] *kelevézét égre feszítve,*⟩
⟨*'s a' kontytiprónak sarkantyút adva : körűle*⟩
{*a' bokor, és csemeték alacsony sora hátra*}
{*hátrad marad szaporán a'*}
⟨*a' fa, bokor szaporán, csemetével hátra maradnak.*⟩
159. K_1 dobogó ⟨*keblét*⟩ szívét takarja: [jav. ebből: takar*ván*]
160. K_1 ⟨*vérzett az még is, 's*⟩ (1) haj! 's
az vérzik még is (2)
[K_1-ben K_2-ben sincs közékezés a sor végén. Pont kellene, értelem szerint és mert a köv. sor nagybetűvel kezdődik. Gyulai is pontot tesz. Mi is pontot tettünk.]
161. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*és*⟩ érezvén, ⟨*délczegen indúlt*⟩ (1)
pajkosan ugrál. (2)
162. K_1 föld ⟨*roha*⟩
163. K_1 rá hullik ⟨*az égből.*⟩ egünkből. [fölé írva] K_2 *r*ahullik [íráshiba u hosszú *ú*-ból jav.]
164. K_1 bajtársaihoz *innen* K_2 hamaráb [ír. h.]
165. K_1 lovat, 's most [jav. ebből: *mint*] mint, a' fergeteg, *úgy*
165. és **166.** közt K_1-ben áth.: ⟨*hátra marad nyilként kardd*⟩
166. K_1 A' levegőt ⟨*ke fölemelt*⟩ *nyilként* [fölé írva] *karddal* csattogva hasítván. [jav. ebből: hasí*tja*]
167. K_1 *hátra marad* Elmaradoz [áthúzatlan változatok]
az uton (1) utánna [2. f. i. mindkét változat áthúzatlan.]
168. K_1 's rettenetes [jav. ebből: rettentő]
[E sor megtalálható az MTA kézirattárában az LK II. kolligátumba kötött füzetben a **75** verson, l. még előbb 246. lapon:]
⟨*Rettenetes fölség*⟩
Rettenetes fölségében már eltűnik a hős.
's Rettenetes fölségében már eltünik a' hős
's Rettenetes fölségében már eltünik a' hős.
(l. még Vty Akad. Kiad. I. 613. l.)
169. K_2 [A sor végén a kérdőjel vesszőből átírva.]

170. K_2 sebeit [a szókezdő s *k*-ból jav.]
171. K_1 *sajdításai* szünvén,
172. K_1 el⟨*si*⟩sietö daliát, *a' bátor erőset,*
173. K_1 *a' diadalra szökőt, 's enyhűl fájdalma szegénynek.*
K_2 keservét [jav. ebből: kese*v*rét]
173. és **174.** sor közt K_1-ben áth.:
⟨*Látja, miként rohan a'*⟩
⟨*vágtat ziva vö*⟩
174. K_1 völgyön, ⟨*száguldva keresztűl*⟩, hogy vagtat előre, (f. i.)
K_2 hogy' [jav. ebből: *mint*]
175. K_2 a' [jav. ebből: *v*]
176. K_1 melly ⟨*sik*⟩ sima ⟨*térre szakasztja haragját.*⟩ (1) térnek ereszti haragját. (2)
K_2 sima [jav. ebből: *sik*]
177. K_1 *És* [jav. ebből: 's *Most*] neki-bátorodottan imígy *kezdette beszédét :* [jav. ebből: bátorodott *a' lány, 's így kezde beszélni :*]
A **177.** és **178.** sor közt K_1-ben áth.:
⟨*Ki állhat ellent, a' {nagy} gyors áradatnak,*⟩
⟨*midőn követ, fát tépve elzuhog*⟩
⟨*a' leszakadó felhőt ki tartja meg ?*⟩
[Innen a **123** v-n.]
⟨*Mit nem tud {nem tud} a' villám lesujtani ?*⟩
{*Hah.*} ⟨*Dicső tekintet! hősöm nyargal ott.*⟩
⟨*Meg tér, bizonnyal meg tér ő megént* ⟩
⟨*Irtóztató a' harczban,*⟩
⟨*Ő, a' ki villám a' halálmezőn,*⟩
⟨{*'s*} *olly gátolalatlan mint az áradat,*⟩
⟨*'s* {*'s*} *mint a' bomlott felhő, olly erős,*⟩
⟨*itt {gyerm} nyájas és enyelgő volt {én} velem.*⟩
178. K_1 szerelmek angyala
179. K_1 a' halálos *harczokon :*
180. K_2 napkelet [A közékezés K_1 alapján.]
181. K_1 [A sor elején hiányzik az 's.] tériről.
181. és **182.** közt K_1-ben áthúzatlan és áth. sorok:
's Majd ⟨lássa sirva⟩ sirva lássa a' pogány anya
véres habok közt fejtelen fiát ;
⟨*'s rettegve hallja a' magyar nevet ;*⟩
Ijeszsze álmából a' vad pogányt
a' félelem mellyet vitt tőletek.
[Az utolsó két sor a lap alján csillag-utalással.]
K_2-ben **181.** és **182.** közt áth. sorok:
⟨*'s majd sirva lássa a' pogány anya*⟩
⟨*véres habokban fő nélkűl fiát ;*⟩
182. K_1 *De* te ölembe Gárdonom, K_2 's [jav. ebből: *de* Gyulai *De* alakot ad, a ritmus is 's-t kíván.] Gárdonom [A vesszőt K_1 alapján tettük ki.]
183. K_1 csendesült Völgyiből.
183. és **184.** közt K_1-ben áth. sorok:

⟨*Monda, 's {vidámabb lett, andalga}*⟩
⟨*az andalodó ismét kezd lenni vidámabb :*⟩
⟨*Képzeletes boldogság{od}gal telt keble szellődül :*⟩
{*Rámosolyog kiderült arczával az égi födél is*}
⟨*Kegyli 's reá mosolyog kiderült arczával az ég is*⟩
⟨*'s ékkép csendesedik háborgó*⟩

184—186. [E sorok megtalálhatók az MTA kézirattárában az LK II kolligátumba kötött füzet **75** versoján. L. jegyzetapparátusunk bevezetése 245. l.:]
Monda, 's reá mosolyog kiderűlt arczával az ég is,
a' mint bizva nyíló szemeit magasabbra emelvén
esdekel a' szép lány, 's nyugtot vesz az élet urától
Monda: 's reá mosolyog kiderült arczával az ég is

184. K_1 is
185. K_1 szemeit ⟨*istenhez*⟩ magasabbra (f. i.)
185. és **186.** közt K_1-ben áth.: ⟨*csendes imádsággal já*⟩
186. K_1 esdekel, ⟨*és*⟩ élet urától,
186. és **187.** közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*Igy könnyebbedvén a' nyugvó nappal iramlik*⟩
187. K_1 a' lemenő *kikelő* [áthúzatlan változatok] nap*pal*
[A sor az alábbi áth. sorok közé írva.]
187. és **188.** közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*csendes lakja felé siet hű dajkájának ölébe*⟩
⟨*Igy {megy} siet a' nyugati nappal fájdalmas örömben.*⟩
⟨*kikelő nappal búcsúi keservben*⟩
188. K_1 csendes *lakja* felé, K_2 csendes ⟨*lakja* jav. ebből: *föld*⟩ háza [f. i.]
189. K_1 [Innen a **124** r-n.] erővel [jav. ebből: er*őben*] K_2 nyugodt [A kettőspontot K_1 alapján tettük ki.] K_1 még tér K_2 mégtér [íráshiba]
190. K_1 *Gárdonod*, a' verője. K_2 bajnokod [A vesszőt K_1 alapján pótoltuk.]
191. K_1 *M*eg K_2 Ah [A vesszőt K_1 alapján pótoltuk.] K_2 vitezlő [íráshiba]
192. és **193.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Rejtezik a' földnek gyomrában*⟩
⟨*H hiven*⟩
⟨*A' gőgös fiakat föl*⟩
193. K_1 fiait ⟨*a' föld*⟩ (1) ⟨.....⟩ (2) földünk, (3)
[**193.** és **194.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Oh de, ki tudja, mikor nyilik, és*⟩
⟨*Oh de utóbb, vagy előbb*⟩
196. K_1 ereszti ? [jav. ebből: ereszté]
196. és **197.** közt K_1-ben áth.:
⟨{*Igy lappang sokszor*} (1) *a' Sátán szülte gonoszság.*⟩
⟨*sokszor vad*⟩ (2)
197. K_1 Sokszor *imígy* lappang a' sátánszülte
198. K_1 *H*aj! de kitör hamar, és ⟨*megrázza*⟩ nyomorú K_2 örömnek [A pontot K_1 alapján pótoltuk.]

II. ÉNEK

K_1 II. Ének. K_2 Második Ének.

A II. énekben szereplő nevek közül három esetben egységesítést alkalmaztunk a főszövegben. *Arszlan*, K_1-ban általában Arszlán, az alapszövegül szolgáló K_2-ben túlnyomó esetben (17 egy — 264 sor — ellen) Arszlan. K_2-ben van két eset (251., 390. sor), amikor a költő az *á*-t *a*-ra javította. A második feldolgozásban tehát szándékos módosításról van szó, ezért egységesen Arszlan-t írtunk, s az ettől eltérő alakokat szövegváltozatokként kezeltük.

Abár K_2-ben három esetet kivéve (269., 350., 280. sor) *á*-s alakban szerepel. A 280. sorban K_1 Abár alakot ad. A rövid magánhangzót sehol sem indokolná a metrum. Egységesen Abárt írtunk, az ettől való eltérések a szövegváltozatok közé kerültek.

Ábulabud kétszer fordul elő. K_1-ben mindkét esetben *A*bulabud. K_2 a 469. sorban *a*-s, a 478. sorban *á*-s alakot ad. A metrum hosszút kíván, ezt K_1 egyik helye így is tünteti fel, tehát mindkét esetben Ábulabudot írtunk.

2. K_1 vértkereső [az első szótag e szóra írva: *most*] domb sikja meg:
3. K_1 *v*ége merül, [jav. ebből: *t*erül,] élő: K_2 *e*lő, [íráshiba]
4. K_1 *n*incs hogy [jav. ebből: *melly*] ⟨*árny*⟩
a pihenőt ⟨*árnyékába fogadja, fa, pázsit*⟩ (1)
hüvös árnyékába fogadja, (2)
K_2 *a*rnyékába [íráshiba]
5. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*Rejt Tiszta*⟩ nincs [a sor fölé írva]
6. K_1 szigorún [után áth. vessző] terület;
7. K_1 *H*ajdan most ⟨*el*⟩ táplálója vadaknak:
8. K_1 *a'* madarak ⟨*járnak*⟩ erre K_2 seregenként [s *sz*-ből jav.]
8. és **9.** sor K_1-ben áth. sor: ⟨*és remegő nyulak,*⟩
9. K_1 *farkemelő rokák, csontrágó farkasok, és a'*⟨*z*⟩
10. K_1 *durva setétségben.* ⟨*bagoly*⟩ tévelygő *éjjeli baglyok.*
[Alatta áthúzatlanul zárójelek közt:]
(setétségben tévelygő *s*unda bagolynép.)
11. K_1 hős, *'s* bajtársai előle:
12. K_1 ⟨*Szégyen*⟩ Hogy késett szégyenli
12. és **13.** közt K_1-ben áth. sor:
ve ⟨*a' dühödő népet még nem vághatta, 's kesergi*⟩
13. K_1 [Innen a **124** r-n] Azsia népe. K_2 *A*zsia' *Á*zsia' (?)
13. és **14.** közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*Sarkantyúzza lovát, 's vágtatva*⟩
⟨{*Me*} *Melle feszül ; paizsán*⟩
14. K_1 Melle dagad, [jav. ebből: *feszül*] ⟨*arczán bú*⟩ ütki
15. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*elbusul*⟩ K_1 K_2 hevében [kitettük a vesszőt az értelem szerint.]
15. és **16.** sor közt áth.:
⟨*sarkantyuzza lovát 's már szellőtt szöktön* {*zúgva*} *előz*{*i*}*vén*⟩
⟨**kényen ereszti lovát szeleket futva . . . előzvén*⟩

⟨*mint mikor a' haragos Isten' nyila villog*⟩
16. K_1 *'s* Mint a' bűnreboszús Isten' nyila ⟨*felleges*⟩ elrohan utján,
16. és 17. közt áth.: ⟨*Nyomban*⟩
17. K_1 de ⟨*közzé*⟩ (1) hozzája ⟨*nyomába*⟩
⟨*közelg*⟩ (2) lovásza
közel (3)
K_2 nehezen, [pontosvesszőből jav.]
18. K_1 ⟨*zúgó*⟩ (1) ⟨.....⟩ (2) *csörgő* (3) *haladással* iramlik.
K_2 másod [m *z*-ből jav.]
18. és 19. sor közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*Szélnek ereszti*⟩
⟨*féket ereszt 's a' gyors szeleket futtával előz vén*⟩
19. K_1 [Nincs új bekezdés.] távol [jav. ebből: *látják*]
19. és 20. közt K_1-ben áth.:
⟨*egrekerengő por*⟩
⟨*látszik az égbe kerengő* [jav. ebből: *kavargó] por,*⟩
20. K_1 *N*agy por emelkedik: ⟨*'s*⟩ a' csatatért környékzi (jav. ebből: *borítja]* setéten K_2 setéten [jav. ebből: *sététen*]
20. és 21. közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*Benne csörög, döng, zúg, csattog, ropog a' nagy erőszak*⟩
⟨*'s néha kivillámlik szélről a' kardok aczéla.*⟩
21. K_1 *Mintha eget látnál sűrű felhőbe borúlni.* K_2 delről [íráshiba]
22. K_1 *hol* [jav. ebből: *A'*] *ködök éjszakról délről tolakodva rohannak*
23. K_1 napot, ⟨*nem zajt a'*⟩
meg némúl a' zaj ⟨*is itten*⟩ (1) alatta.(2)
24. K_1 *D*e csap a' ⟨*felhő*⟩ zivatar:
25. K_2 A' [jav. ebből: *'s]*
26. K_1 *U*gy döng csattog,
27. K_1 's *N*éha kardok aczéla.
27. és 28. közt K_1-ben áth.: {*And*} ⟨*Andor félre tekint szemesen, 's igy*⟩
29. K_1 vigyázzunk por kereng amott: [jav. ebből: *felénk :*]
30. K_1 *tán* K_1 K_2 küzködő [jav. ebből: küszködő]
31. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*Mint a'*⟩ *'s* A' szélként [-ként a sor alá írva]
33. K_1 [Innen **125** r-n.] meg ⟨*meg*⟩ szegi a ⟨*por*⟩ *kis*kört,
33. és 34. sor közt K_1-ben áth.: ⟨*Az rezeg, és egyenest*⟩
34. K_1 *A pajzs meg döbben,* de le koczczan
35. K_1 's most *Gárdon kezdi emelni*
35. és 36. közt K_1-ben áth.:
⟨*a' kelevézt, 's ellenségén*⟩
⟨*a' dühödő vad*⟩
⟨*már fenn áll*⟩
⟨*karját, 's már kelevéze hegyét mellel*⟩
36. K_1 *karját, 's már* kelevéze hegyén *kivette* [jav. ebből: *kiemelte*]
helyéből K_2 hegyén [jav. talán ebből: *hegyét*]
37. K_1 konytyost:
38. K_1 csillag, 's ⟨*kitiporja*⟩ (1) gőzölgve kiomló (2)
41. K_1 *vág,* boszúját: K_2 ham állja [K_1-ben: hamar álljа]
K_2 szúr [jav. ebből: *vág*]

42. K_1 A' [jav. ebből: *'s már*] nyilak és suhognak: utánnok
K_2 kopiak [íráshiba]
43. K_1 cseng [jav. ebből: *csattog*] a kard, és ⟨*szembe csörög*⟩
dulva siet három *vas* egy ellen.
43. és **44.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Ám de nyugodt kézzel nem nézheti Andor*⟩
44. K_1 *Andor* elővágtatván ⟨*most és egyszer*⟩ *megszegi a'* ⟨*fene küzdést*⟩ (1) *viadalmat* (2)
44. és **45.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Egy Törököt*⟩
⟨*Félre szorít egy vad Törököt, s*⟩
45. K_1 érint ⟨*gyenge cs*⟩ (1)
kardja (2) hegyével: [jav. ebből: hegye]
45. és **46.** sor közt K_1-ben áth.: ⟨*És hogy viszsza fizesse*⟩
46. K_2 jó engedvén [A két szó közé kitettük a vesszőt K_1 és az értelem szerint]
47. K_1 *Urában.* [jav. ebből: *Urának.*]
48. K_1 A' kettő ⟨*annál*⟩ nem csökken ez által: [jav. ebből: *azonban*]
tépne,
49. K_1 sebet *kap* K_2 sebet vesz [jav. ebből: sebet *kap*] adhat
[kitettük a pontot K_1 alapján.]
49. és **50.** közt K_1-ben áth. és áthúzatlan sorok:
⟨*A' szakadó, eredő*⟩
A' felhőkre meredt szirtnek mit is árthat az ⟨*ostrom*⟩ (1)
árviz (2)
⟨*mellyet az agg habokon támasztott* {*ellene a' szél*}⟩ (1)
⟨*éjszaki szélvész?*⟩ (2)
mellyen dél 's éjszak szele zajgó [jav. ebből: *nyargal*]
ostromot indit?
49. és **50.** közt K_2-ben áth. sorok:
⟨*A' felhőkbe ható szirtnek mit is árthat az árviz,*⟩
⟨*mellyen dél 's éjszak háborgó ostromot indit?*⟩
50. K_1 ront, [jav. ebből: *vág*]
51. K_1 A' kontyos ⟨*csikorog*⟩ (1) *vicsorog*; (2) le gördűl
52. K_1 káromló ⟨.....⟩ hangok K_2 *atóki* (íráshiba)
53. K_1 [Ettől kezdve a 125 v.-n. Az 53. felett K_1-ben áth. sorok:]
⟨*A másik látván iszonyú* {*vágás*} *sujtas*⟩
⟨*Illy rettentő volt hősünk.*⟩
⟨*Illy szaporán rontott* {*Gárdonnak kardja*}⟩ (1)
⟨*az erősnek bajnoki karja.*⟩ (2)
⟨*A végső ki nehéz sziv*⟩
53. K_1 elestét [jav. ebből: *lehulló*]
54. K_2 most hogy [kitettük a vesszőt az értelem és K_1 alapján.]
54. és **55.** közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*Viszsza vonúlt, szaladásnak*⟩
⟨*hátat adott, e*⟩
55. és **56.** közt áth. K_1-ben:
⟨*Ám de alig fordúl,* {*a'*} *hidegen fut háta gerinczén*⟩
⟨*végi A' gőzölgő vas, hidegen csap*⟩

56. K_1 Ám de érzi ⟨*hideg kardját*⟩ (1) nyomában, (2) K_2 nyomában [Kitettük a vesszőt az értelem és K_1 alapján.]
57. K_1 merűlni,
59. K_1 el végzé
60. K_1 's most [jav. ebből: *és*] urától:
61. K_1 [Nincs új bekezdés.] ott, hah! éj
62. K_1 életoltó, vad [jav. ebből: va*k*] éj!
63. K_1 a' ég és pokol,
64. K_1 *p*orfellegekben ⟨*omlik a'*⟩ (1) tévelyg (2) a' halál, K_2 *Pó*rfellegekben [íráshiba]
65. K_1 *gőz* ⟨*és*⟩ 's vérpatakban K_2 és [jav. ebből: *o*] mezőn [Kitettük a vesszőt az értelem és K_1 alapján.]
66. K_1 harc. Árpád nemzete K_2 *A*rpád' [íráshiba]
67. K_1 boszú?
67. és **68.** közt K_1-ben áth. sor: ⟨*Sujtó karodból elhullottak e*⟩
68. K_1 *V*agy a' tömött* [jav. ebből: *nehéz*] [Utaló csillag a **69.** sorra, mely K_1-ben a 125/v alján található.]
68. és **69.** közt K_1-ben áth. sor: ⟨*vaskarjaidból bús villámaid?*⟩
69. K_1 [A sor 125 v alján olvasható, elején utaló csillag: *rabló . . .]
70. K_1 Hah! napkelet mil*ly* K_2 mi [jav. ebből: *milly*] népeid [Kitettük a kettőspontot az értelem és K_1 szerint.]
70. és **71.** közt K_1-ben áth.:
⟨*pusztán maradtak a vad* [jav. ebből: *várid*] *falvaid*⟩
⟨*megürült*⟩
⟨*pusztán maradtak várid falvaid,*⟩
⟨*honn várasod, falud,*⟩
⟨*hogy a'*⟩
71. K_1 *P*usztán nagytéreket,
72. K_1 özönnel [jav. ebből: özön*ben*] K_2 Magyart [Kitettük a pontot az értelem és K_1 alapján.]
73. K_1 De veszszenek! *Buzgányt buzgányt ide!*
74. K_1 *u*j tolongani: [Jav. ebből: tolyongani:] K_2 tolongani [Kitettük az interpunkciót K_1 alapján.]
75. K_1 [Innen 126 r-n. E sor fölött áth. sor:]
⟨*Mi nem leszünk utolsók a' csatán :*⟩
leend [jav. ebből: *leszen*]
76. és **77.** közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*Gyűl a' Magyar*⟩
⟨*Andor, siessünk*⟩
78. K_1 még ⟨*kétes*⟩
79. K_1 partok gátjától szorított, K_1 partok' [jav. ebből: patakok']
80. K_1 [A sor előtt áth.:] ⟨*melly*⟩ alá száll.
80. és **81.** közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*Z hullámlik, zajog, és locsog a' szirtokra csapódva ;*⟩
⟨*de nagy gátjaitól . . . záratván*⟩
⟨*'s a' mély öblök közt fetreng, zúg* [jav. ebből: *nyög*] *játszi hevében ;*⟩
81. K_1 szégyen ⟨*gátolják*⟩ (1) nem hagyják (2) élőt:
82. K_1 *h*ősi küzd.

83. K_1 *m*agyarért konytyos K_2 porába [kitettük a vesszőt az értelem és K_1 szerint.]
84. K_1 törököt ⟨*húsz annyi segítheti kelni.*⟩ [Ez utóbbi jav. átírással, fölé írással a végleges alakra.] K_2 azonnal [Pontot tettünk az értelem szerint. K_1-ben pont az áth. változatban.]
85. K_1 *'s* még is zabolátlan zordon K_2 *zá*bolátlan, [íráshiba]
86. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*mit tennél,*⟩ K_2 Lel*l*ketlen [ir. h.]
87. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*A bús*⟩ magyarink⟨*nak ?*⟩
86. és **87.** közt K_1-ben áth. sor: ⟨*elbusult Magyarinknak*⟩
88. K_1 vitéz; *sz*abadon K_2 a' hány annyi [Kitettük közbe a vesszőt az értelem és K_1 alapján.]
89. K_2 hal [kitettük a pontot K_1 alapján.]
89. és **90.** közt K_1-ben áth. sor: ⟨*Rendetlen csapatid csordák*⟩
90. K_1 *Tudja e mért jött e' sokaság ? Mert mondta Agája*
K_2 hajtotta [jav. ebből: *küldötte*]
91. K_1 *Mondták* a' *b*égek 's
92. K_1 kellett: *i*szonyú *U*raik ⟨*morgása*⟩ dörgése [f. i.] rivasztá
92. és **93.** közt K_1-ben áth.:
⟨*hadra az*⟩
⟨*harczra az*⟩
93. K_1 harczra: *sz*aladnának; [jav. ebből: szaladnak] önkény:
94. K_1 ⟨*harczol 's a' szaladót rémítve*⟩ (1) romlással ijeszti.
's a' szaladó katonát szörnyű (2)
95. K_1 áll *meg* ⟨.....⟩ a' sokaság, 's dől, [jav. ebből: *mint*] mint a' rét füve,
96. K_1 tér [jav. ebből: *kép*]
97. K_1 [Innen a 126 v-n.] *a*gák, hegy [jav. ebből: *szirt*] títeket, emlőt,
98. K_1 *k*emények,
99. K_2 álltok [Kitettük a vesszőt az értelem és K_1 alapján.]
101. K_1 vérengző ⟨*ajakával marva Tinódit*⟩
karral megölelve Tinódit [f. i.]
K_2 megölelve [jav. ebből: megölve] Tinódit [jav. ebből: Ti*p*ódit]
102. K_1 elnyomja temérdek
105. K_1 [A sor előtt áth.:] ⟨*Az*⟩ néz [jav. ebből: *ránt*]
's mert kardját ⟨*nem*⟩ *durva csapással*
105. és **106.** közt K_1-ben áthúzatlan sor:
rontván a' paizsok rezein száz izre darabbá,
106. K_1 kicsuszott *a' szittyai zsákmány*
107. K_1 fölragad [jav. ebből: *meg*ragad] egy ⟨*heverő*⟩ tompult kelevézt, ⟨*üti és kézbe szorítja.*⟩ [jav. a végl. alakra.]
107. és **108.** közt K_1-ben áth. sor:
⟨*és {'s} megdől a' sujtás' iszonyú {jelének} terhének alatta*⟩
108. K_1 *meg*dől [jav. ebből: *le*dől] a' ⟨*csapásnak*⟩ nagy sulynak [f. i.]
109. K_1 sérelme [jav. ebből: *sisakjában*] K_1 sisaskjában [íráshiba]
109. és **110.** közt K_1-ben áth.: ⟨*A' rothadt fa*⟩
110. K_1 's a' ⟨*rothadt*⟩ vastag [fölé írva] K_2 ismét [Kitettük a

vesszőt az értelem és K_1 szerint.]
111. K_1 *íz*ben
111. és **112.** közt K_1-ben áth.: ⟨*A' jeles ősz*⟩
113. K_1 daliánk: ⟨*buzdúl, rettentve emelgeti testét,*⟩ (1)
mint a lenyomott hab emelkedik ⟨*erre*⟩ ujra (2)
114. K_1 nem ⟨*késik*⟩ (1) marad el (2) ugyan csak
115. K_1 még is; ⟨*'s*⟩ végig keblét: K_2 Mustafa keblét [A hiányjelet és a kettőspontot kitettük a K_1 alapján.]
116. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*majd a'*⟩ ember:
117. K_1 *Az* (jav. ebből: *Ez*] meg sem rendűl,⟨*öklével csapja Tinódit,*⟩(1)
de sebet érezve szivében (2)
117. és **118.** közt K_1-ben áth.: ⟨*de fájdalmában min*⟩
118. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*ordít és k*⟩ *d*úl, fúl, körmét, K_2 körmit [jav. ebből: körmét]
118. és **119.** közt K_1-ben áth. és áthúzatlan sorok:
⟨*Egy vágásra le hullanak azok*⟩
Vága Tinódi 's lehulltak azok a' vadnak elejbe
⟨*Most szabadon {jár} döfi már a' győző kardja*⟩
118. és **119.** közt K_2-ben áth. sorok:
⟨*Vága Tinódi, 's lehull*⟩
⟨*mellyek amannak vágtával mind föl*⟩
119. K_1 ⟨*'s*⟩ most mellét ⟨*a' fojtogató vas.*⟩ [1] a' gyors kezü bajnok, [2]
119. és **120.** közt K_1-ben áth. sorok:]
⟨*Torka hörög, 's rút vérrel elegy{edik} a' keze*⟩
[illegible] ⟨*Torka hörög, 's rút vérrel elegy lelekzete fogy már*⟩
⟨*Musztafa bőg*⟩
120. K_1 mellyre [jav. ebből: *A' zordon*] fenn tartani
121. K_1 hörög, fullad, K_2 fullad [Pontot tettünk, bár K_1-ben vessző, de köv. sor nagybetüs.]
122. K_1 Lábai reszketnek ⟨*lehajolnak a'*⟩ szörnyű ⟨*terhnek*⟩ terhüknek alatta:
123. K_1 robogva,
124. K_1 ⟨*ám és*⟩ 's még *balját* nyujtván, K_2 el*huzza* [jav. ebből: elhúzza
124. és **125.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Igy vérben porban fetreng, győzője fölötte*⟩
125. K_1 vérben porban; *győzője*
126. K_2 erőlködik [jav. ebből: erőlköd*nék*]
126. és **127.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Ekkor száz helyen kibuzogván vére, továbbá*⟩
⟨*a' dühödő lélek nem késhet*⟩
⟨*Elhal az ádáz bég, {s kel azonnal lábra Tinódi}*⟩
⟨*'s már lábra sietne Tinódi.*⟩
{*De*} ⟨*Nem kelhet*⟩
127. K_1 ádáz bég; ⟨*végül bátrabban elővág.*⟩ (1) K_2 Bég [*B A*-ból
's a' győző talpra siet már. (2) jav.]
127. és **128.** közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*Kelne Tinódi is, ah, de*⟩

⟨*Ah, de Ekkor jó Arszlán zivatarként*⟩
128. K_1 elő ⟨*Arszlán, Jancsárok Agája*⟩ (1)
a' ⟨*vad*⟩ gyors Jancsár Aga, Arszlán (2)
128. és **129.** közt K_1-ben áth. sor: ⟨*Látja hanyatlani a' béget*⟩
129. K_1 vére tavában, K_2 tavában [Kitettük a vesszőt az értelem és K_1 szerint.]
130. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*A' diadalmas*⟩ K_2 [A sor az előző és következő sor közé utólag beírva] Tinódit [Vessző az értelem szerint és K_1 alapján.]
130. és **131.** közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*és iszonyú mérget gyüjt vad keblé*⟩
⟨*búra, boszúra fakad 's zivatarként*⟩
131. K_1 ősz magyar ellen:
132. K_1 az K_2 vasával [Értelem és K_1 alapján pontot tettünk.]
133. K_1 Mint ha bizony más⟨*t*⟩
134. K_1 Arszlán,
136. K_1 és [jav. ebből: *'s a'*] K_2 bevágni [Vessző értelem és K_1 szerint.]
137. K_1 most ⟨*alacsony*⟩ fene [alá írva] K_2 elégszel [Kérdőjel az értelem és K_1 szerint.]
138. K_1 [Innen a 127/r-n.] K_2 erődet [Vessző és értelem és K_1 szerint.]
139. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*és te*⟩ 's ⟨*gyáva*⟩ durva, [fölé írva] törekvél. [jav. ebből: törek*szel.]*
140. K_1 Elhullt [jav. ebből: *Elhunyt]* öreg, ⟨*'s búsult*⟩ (1) ⟨*Arszlán*⟩ (2) Szomorú (3) előtte:
141. K_1 Hah! most ⟨*ujra*⟩
142. K_1 vészes [jav. ebből: vész*ne]*
144. K_1 látnál [jav. ebből: látnád] K_2 látnál [jav. ebből: *mennyet*] K_1 K_2 egből, [íráshiba]
144. és **145.** közt K_1-ben áth. sor:
⟨*ugy száll, {ront} szüntelen a' kardot vágása :*⟩
145. K_1 ugy villog, 's vág ⟨*most*⟩ fegyvere [fölé írva]. ⟨*Arszlán*⟩ (1) ⟨*kard 's*⟩ (2) Száz (3) tinódit
145. és **146.** közt K_1-ben áth. sor:
⟨*Környé*⟩
⟨*és környékzi*⟩
⟨*Környül . . . az álnok agát, és száz is ijeszti.*⟩
⟨*'s száztól sem retteg*⟩
146. K_1 Száz környékzi ⟨*amint száztól sem retteg az álnok.*⟩
az alnok agát, 's romlással ijeszti.
146. és **147.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Vagy csak rejti,*⟩
147. K_1 *Az száztól sem fél, vagy nem láttatja, ha fél is.*
147. és **148.** közt K_1-ben áth.: ⟨*hogy szaladó népét*⟩
148. K_1 [Nincs új bekezdés.] *bég'* karja K_2 vezérlett [Vessző az értelem és K_1 szerint.] Bég karja [hiányjel K_1 alapján.]
148. és **149.** közt K_1-ben áth.: ⟨*A' nem győzik többé*⟩
149. K_1 ⟨*mint a' nyáj*⟩ (1) ⟨*nyájként*⟩ (2) mint a' nyáj, (3)
K_2 futnak [Vessző, értelem és K_1 szerint.]
150. K_1 ⟨*őket*⟩ *A'* számos

151. K_1 Néz Arszlán, ⟨*és lángra, lobog*⟩
's iszonyú szikrát hány mérge szeméből.
151. és **152.** közt áthúzatlan sor:
Néz, szemléli futó hadait ; 's mert nincs szeme másra,
152. K_1 lovát, ⟨*v*⟩ K_2 törekszik [Pont értelem szerint és K_1 alapján.]
153. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*?dú ?*⟩
154. K_1 Népeihez vágtat, ⟨*' biztatva, ijesztve*⟩
's utját az ijedtnek elállja
155. K_1 *K*áromol, és biztat,
156. K_2 támad [kitettük a pontot K_1 alapján.]
157. K_1 [Innen 128 r-n. A lapon fenn 2, jelzi, hogy innen a második füzet.] ered [jav. ebből: *rohan]* hajtatva [jav. ebből: *támasztva]* futásnak,
157. és **158.** közt K_1-ben áth.:
⟨*'s így foly viszsza, midőn a' szirtek megtörik árját,*⟩
⟨*megfordúl, ha a'*⟩
⟨*és a' honnan jött, oda*⟩
159. K_2 zajogva [Pontot tettünk az értelem és K_1 szerint.]
159. és **160.** közt K_1-ben áth. sor:
⟨*Balról küzdött a' vad Begler : durva zsiványhoz*⟩
160. K_1 vad ⟨*Begler*⟩ Ferhát ⟨*tévelygett lusta*⟩ (1) tevéjén.
⟨*hadonázott lusta*⟩(2)
száguldoz lomha (3)
K_2 Ferhát [jav. ebből: *Begler*]
161. K_1 előre: [jav. ebből: *sorokban :*]
161. és **162.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Nem rendes*⟩ K_2-ben áth.: ⟨*Rettenetes nagy test*⟩
162. K_1 latornak
163. K_1 test, ⟨*iszonyúbb mint Mustafa:*⟩ (1)
orjások nemzete: (2) [f. i.]
163. és **164.** közt K_1-ben áth.: ⟨*mint a' tüske bokor, haja*⟩
164. K_1 haja, [jav. ebből: *szája*] bokor, ⟨*szenny képe szakálla*⟩ (1)
szétszorva verődik (2)
K_2 bokor [Vessző értelem és K_1 szerint.]
165. K_1 *széles* vállaihoz: K_2 izmos [jav. ebből: *széles*]
166. K_1 rémítő [jav. ebből: *rettentő*] szeme fénye.
166. és **167.** közt K_1-ben áth.:
⟨*{Nincs kő} Nem tömi markát kard, kelevéze otromba dorong*
⟨*jobbjában, 's már*⟩ *volt*⟩
⟨*tart és {már} már markolatig vér gőzölög rajta, 's pirosló*⟩
⟨*árjára*⟩
167. K_1 emelget
167. és **168.** közt K_1-ben áth.:
⟨*jobbjával, 's már markolatig*⟩
⟨*mellyen sok bajnok gőzölgő vére piroslik.*⟩
168. K_1 *M*ellyen gőzölg ⟨*gyászos*⟩ mocskos [f. i.] K_1 K_2 özönnel [Az értelem alapján pontot tettünk.]
168. és **169.** közt K_1-ben áth.: ⟨*A' bátor balogot*⟩
169. K_1 fiastól

170. K_1 K_2 elhunyt [Pontot tettünk, mert K_2-ben a köv. sor nagybetűvel kezdődik.]
171. K_1 *Ez 's ⟨elnyomta⟩* Kutasit lovával.
172. K_2 mentett [K_1 alapján kitettük a vesszőt.]
173. K_2 jutottál [K_1 alapján és az értelem szerint is kitettük pontot.]
174. K_2 nyomokkal [K_1 alapján kitettük a pontot.]
175. K_1 nézhet/e tovább ⟨*e'*⟩ magyar:
175. és 176. közt K_1-ben áth.: ⟨*és jobbról, balról szurdaljá{k} az*⟩
176. K_1 szurdalja *erősen* K_2 jobbról [K_1 alapján kitettük a vesszőt]
K_2 keményen [Az értelem pontot kíván, a köv. sor nagybetűvel kezdődik.]
177. K_1 rogy: kínjában K_2 teríti [kitettük a pontot K_1 alapján.]
177. és 178. közt K_1-ben áth.:
⟨*De meg Begler nem retteg, véres botjával utat tör,*⟩
⟨*Begler meg nyekken ;*⟩
⟨*a'.....*⟩
178. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*Begler*⟩ csökken:
178. és 179. közt K_1-ben áth.: ⟨*látszik kelni merész*⟩
179. K_1 *B*okrosodó ⟨*fejjel*⟩ (1) lombbal (2) K_2 fák [Kitettük a vesszőt K_1 alapján.]
179. és 180. közt K_1-ben áth.: ⟨*ugy kel.... hajjal*⟩
180. K_1 Úgy K_2 tör [Kitettük a pontot K_1 alapján.]
180. és 181. közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*A' szaladót, és szembe kelőt egyiránt lesodorja.*⟩
⟨*A' fiatal serken szilként, mellyel szél hajt, megemleget,*⟩
⟨*száll, és kel markában*⟩
⟨*fiatal szilként jár szörnyű botja kezével*⟩
⟨*melly, {mint egy fiatal tölgy száll kel} durva kezében.*⟩
⟨*fiatal szilként száll és kel*⟩
⟨*Vérben testhalmon gázol : körülötte ropognak*⟩
181. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*Igy jár végig*⟩
Igy ⟨*jár 's dul*⟩ (1) dulván (2) mindent leterít: csattognak *utána,*
182. K_1 csattognak *előtte:* vitézink [jav. ebből: *daliáink*]
K_2 büszkén [Kitettük a vesszőt K_1 alapján.]
183. K_1 gőgös emelt fővel rohan ő, ⟨*mindennek elejbe,*⟩ (1)
és semmire sem hajt. (2)
K_2 hajt [Kitettük a pontot K_1 alapján.]
184. K_1 indúl 's merészen. [jav. ebből: *újra.*]
185. K_1 futtában [jav. ebből: *hátrálva]* ijedve
186. K_2 ütőnek [Kitettük a vesszőt K_1 alapján.]
187. K_1 vagdalkozva [jav. ebből: vagdalkodva] tolong.
K_2 *e*jszaki [íráshiba]
K_2 részen [Kitettük a kérdőjelet K_1 alapján.]
187. és 188. közt K_1-ben áth. sorok:
{*A'*} ⟨*Uj villám szegi Jancsárok*⟩
⟨*Uj fény, uj zaj a'*⟩
⟨*Uj fény tündöklik, 's a' zaj riadása megújúl.*⟩

188. K_1 [A sor elején olvashatatlanul áth. szó.] tér-e ki *futta* helyéből?
189. K_1 Vagy villám⟨*okat ont a' felhő terhes öléből :*⟩ (1)
ait ⟨*a' bosszús ég*⟩ fellege ontja. (2)
a' haragos menny (3)
K_2 ontja [Kitettük a kérdőjelet az értelem alapján.]
190. K_1 Hah! mint ⟨*zúg és*⟩ villog egyre:
191. és 192. közt K_1-ben áth. sorok:
{*Hullik*} ⟨*A' harcz bús fiait rémítő*⟩
191. K_1 A' harcz bús
192. K_1 [Innen a 129 r-n]
193. K_1 Út nyilik ⟨. *A'*⟩ a' Jancsár ⟨*hadon is : kétfélre ra*⟩ (1)
kétfélről hullva, rakásra (2)
194. K_1 hal, 's ⟨*fel*⟩ dult takarja, K_2 takarja [Pontot tettünk, bár K_1-ben vessző van, mert K_2-ben a következő sor nagybetűvel kezdődik.]
195. K_1 villám [jav. ebből: vill*og*] helyéből.
196. K_1 Nemzetem ifjai [jav. ebből: *atyjai*] maradék⟨*a*⟩id, párduczos Árpád
197. K_1 ['s hiányzik] hőseidé, [jav. ebből: hőse*inek*,] kik⟨*et Ázsia*⟩ támadaton diadalra [jav. ebből: *csak győzni*]
198. K_1 ⟨*Jő*⟩ A' Jancsár áll⟨*t*⟩ K_2 küzdve [más szóból jav.] állt [a *t* utólag beírva]
198. és 199. közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*és már elmozdítja*⟩
⟨*nyomta ví' s már lassú bajt*⟩
199. K_1 mar⟨*j*⟩ lassu bajt ví⟨*tt*⟩ K_2 vítta' [*tt* utólag beírva]
199. és 200. közt K_1-ben áth.: ⟨*Népe Tinódinak, a' kit a*⟩
200. K_1 Kit Arszlán⟨*nak*⟩ orozva. [Arszlán ~ Arszlan: l. a szövegváltozatokat bevezető megjegyzéseket.]
200. és 201. közt K_1-ben áth.:
⟨*'s im, mint a' szakadó zápor, vágtatnak az ifjak :*⟩
⟨*izmos baljaikon em*⟩
201. K_1 's im, réz pajzsaikat vervén rémítve ⟨*rohannak*⟩ lecsapnak
201. és 202. közt K_1-ben áth.:
⟨*szikrázó szemmel Pannon tüzes ifjai*⟩
202. K_1 Pannon tüzes ifjai: ⟨?napja?⟩ (1) égszín (2)
203. K_1 zászlójuk lapján ⟨*fellegből*⟩ (1) látszik ⟨*omolni*⟩ (1)
felhőből (2) eredni (2)
204. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*egy*⟩
205. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*zúg le*⟩ szájjal ⟨*rontó*⟩ (1) ⟨*iszonyú*⟩ (2) rémes (3)
K_2 szájj*ál* [íráshiba]
206. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*A' le*⟩ sas gőgjét ⟨*játszodva*⟩ (1) kapkodva (2) K_2 Szél [jav. ebből: *szél*] emelvén [K_1 alapján kitettük a vesszőt.]
206. és 207. közt K_1-ben áth.
⟨*Horpadozó félh*⟩
⟨*a' félholdon horpadozó*⟩

[K_2-ben áth.:] ⟨*a' beesett félhold' remegő*⟩
207. K_1 *Ingadozó* félhold, beesett *fényedre* [jav. ebből: *fényére*] dagasztá. [A sor elején utaló csillag. L. a **217** és **218.** sor közti változatokat.]
208. K_2 vit*a*ját, [íráshiba]
208. és **209.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Igy*⟩
⟨*a' kontyos seregek tengerként ellene zugnak,*⟩
209. K_1 zúdúl;
209. és **210.** közt K_1-ben áth.:
⟨*de tud kardjával törni utat kar*⟩
⟨*de nekik állnak azok,*⟩
210. K_1 azok, 's uta*kat* vág kardjaik éle: K_2 vág ⟨*karjok előre.*⟩ [Ebből jav. a véglegesre.]
211. K_1 Innen Erős⟨*t*⟩, és onnan Abár ⟨*villogva nyomulnak*⟩ (1)
csattogva rohan⟨*nak*⟩ (2)
ván (3)
[Az Abár névről l. a Szövegváltozatokat bevezető megjegyzéseket.]
211. és **212.** közt K_1-ben áth. ⟨*hallatlan*⟩
212. K_1 szakasztják
212. és **213.** közt K_1-ben áth. ⟨*Mennek utána*⟩
213. K_1 száguld*nak* Rontó Bús Éneki Zoltán:
214. K_1 's⟨ *a' szép*⟩ két Gábnak [jav. ebből: *? Rátznak ?*]
K_2 Gábnak [kitettük a pontot az értelem szerint. K_1-ban is van az áth. alakban.]
214. és **215.** közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*Hah de vagdal amott {dúló} döntő vágtában előre*⟩
⟨*Rém Csengő fegyvereit már is vér festi : taszít, dönt,*⟩
⟨*és a' közbe szorúlt népet megtolja vasával*⟩
215. K_1 előre:
216. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨..... *El*⟩ elmaradását:
217. K_1 csengő dönt
217. és **218.** közt K_1-ben áth. és áthúzatlan sor:
⟨*és a' {közbeszorúlt népet} közbeszorúlt népet megnyomja vasával*⟩
a' beesett félhold remegő fényébe dagasztá.
[Ez az utóbbi sor a 207. sornak a variánsa. A 129 r legalján olvasható, feltehetőleg a **207.** sor helyesbített változata akart lenni, de a költő elfelejtette kitenni az utaló csillagot. A **207.** sorban van ilyen.]
218. K_1 [Innen a 129 r-n] közbeszorult népet ⟨*megnyomja*⟩ (1)
megtolja (2)
K_2 vasával [Kitettük a pontot K_1 és az értelem szerint.]
218. és **219.** közt K_1-ben áth. sor:
⟨*Néki rohan Mechmet, 's dárdáját mellire szegi*⟩
219. K_1 Néki rohan Mechmét, *Arszlán testvére,* dühödten: K_2 dühödten [K_1 alapján kitettük a kettőspontot.]

220. K_1 ⟨*és*⟩ *Á*m de alig *közelít* dárdáját ⟨*dárdáját emelvén,*⟩ (1)
gőggel emelvén, (2)
221. és **222.** közt K_1-ben áth. a lap bal margóján:
⟨*jajduló ajakát*⟩
⟨*jajduló ajakán*⟩
⟨*majd*⟩
222. 223. K_1 *M*ellyre K_1 ki reppen.
224. K_1 vág [a sor fölé írva] paizsa rezére.
225. K_1 szét repedez Gardon karjának
226. K_1 Kursid, ⟨*Zaid*⟩ 's fia Záid, Achmet*h*, K_2 Kursid [jav. ebből: *k*ursid]
227. K_1 ez ⟨*oldalt*⟩ (1) balról (2)
228. K_1 [A sor előtt áth.:] ⟨*bal oldalt bal*⟩
229. K_1 [A sor előtt áth.:] ⟨*Igy*⟩ vadözönt
230. K_1 ⟨*még*⟩ legbátrabbjait is, mint *a'* sziklá*ba* ütődött
231. K_1 visszaremeg, ⟨*'s két részről dőlve halomra*⟩ (1)
's egymást a' földre ⟨*tapodja*⟩ sodorja (2)
232. K_1 [A sor előtt olvashatatlan áth. szó:] békévél: ⟨*utána*⟩
232. és **233.** közt K_1-ben áth.: ⟨*hajt ez ; 's rettenetes hé*⟩
233. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*a'*⟩ lángol [jav. ebből: lángj*a*]
234. K_1 halált ⟨*vas osztván*⟩ csattant, ⟨*n*⟩ *haladását* rémek
234. és **235.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Véle vagy*⟩
235. K_1 Amek fia, K_2 Zombor [jav. ebből: Zómbor] Emőke [kitettük a vesszőt K_1 alapján]
236. K_1 *a'* borzas Nándor 's *n*yilak első bajnoka, Csáti, [jav. ebből: *?Gáspár?*] K_2 Csáti [Kitettük a vesszőt K_1 alapján.]
237. K_1 's még más 20 [jav. ebből: *tíz*] ifjú, mind bátor,
238. K_2 legtőbben [íráshiba] ⟨*vágtak*⟩ eredtek [f. i.]
239. K_1 ⟨*E'*⟩ Ő, **239.** és **240.** közt K_1-ben áth.: ⟨*társaihoz ny*⟩
240. K_1 honnosihoz [jav. ebből: honnos*a*hoz]
241. K_1 ⟨*sok*⟩ *E*ljajdult Törököt ⟨*szabdalván*⟩ (1) mérgében (2)
241. és **242.** közt K_1-ben áth.:
⟨*melly . . . buta futtában kétrészről dőlve halomra*⟩
242. K_1 melly vasa élétől két reszen
243. K_1 gátolja ⟨*patakját.*⟩ (1) futását. (2)
243. és **244.** közt K_1-ben áth.: ⟨*'s Arszlán nya*⟩
244. K_1 [Nincs új bekezdés.] Arszlán? K_2 szornyü [íráshiba, a szókezdő s *is*-ből jav.]
245. K_1 Tinódi*t* [jav. ebből: Tinódi*n*]
246. K_1 ⟨*Végképen*⟩ Mustafa vesztéért végképen akarta [jav. ebből: akar*ja*] boszuln*i*,
247. K_1 ⟨*'s ámbár*⟩ *De* kör*b*en tarták *néhány* hű
248. K_1 [Innen 130 r-n.] A sor felett áth.:] ⟨*'s hasztalanúl*⟩
[A sor elején áth.:] ⟨*'s többen*⟩ Arszlán ⟨*száz*⟩ tízszerte közökbe,
250. K_1 ütéstől
250. és **251.** közt K_1-ben áthúzatlan és áthúzott sorok:
Míg több társaikat már kezdé⟨k⟩ nyomni az ellen. [jav. ebből: *ozmán]*

⟨*Ezt, látván Arszlán*⟩
Népe szerencséjét látván a' nyersdühös Arszlán,
⟨*azt szabadon*⟩ {*hagyá,*}
⟨*hagyja haladni 's*⟩
⟨*hagyja vezér nélkül harczolnia, 's teljes erőből*⟩
⟨*e' hű kis csapatot*⟩
Azt elhagyja, ⟨*kevés 's magához vesz*⟩
csak ennehányt választ maga mellé,

251. K_1 *'s a' kis hű* csapatot K_2 Arszlan [jav. ebből: Arszlán]
252. K_1 jobbról majd
253. K_1 's villámként majd, [jav. ebből: *megy*] fejükre.
253. és **254.** közt K_1-ben áth.: ⟨*E' közben rémült*⟩
254. K_1 ezenközben remült viszsza
255. K_1 arczaikon [jav. ebből: *képeiken*] hír ⟨*t... mérge*⟩ (1)
's félelem árad (2)

255. és **256.** közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*Látta 's Most legelőbb Abárt szemléli nyomában elűzött*⟩
⟨*Bajnokai 's ő legelől is, Abár ... könyökig*⟩
⟨*Jő legelőbb is Abár vérben gázolva lovával*⟩
⟨*vérengző karral ijesztve*⟩
⟨*a' szaladó 's a' szaladók fejei*⟩
⟨*mint a'*⟩
⟨*'s rettentő pusztítást hagy rohanása nyomában.* (1) *utánuk,* (2)⟩
⟨*a' szaladó konytyost 's* {*vérben gázolva lovával,*}⟩
⟨*pusztulást hagyva nyomában.*⟩
⟨*Paizsa törött itt immár*⟩
⟨*és szomorú pusztítást hagy*⟩

256. K_1 [nincs bekezdés.] utánuk, K_2 utánok [Vesszőt tettünk K_1 alapján.]

256. és **257.** közt K_1-ben áth.:
⟨*a' leterültek*⟩
⟨*'s a' leterítettek testhalmát turva lovával.*⟩
⟨*a' leterült törökök*⟩

257. K_1 *A'* leterültek vérében lovával [A fenti áth. alakok mellé írva.]
258. K_1 *P*ajzsa törött, ⟨*de erős mellét*⟩ (1) 's sisakját,
⟨*sisakát*⟩ (2)
immár, (3)
260. K_1 *nyers* heve nem hűl⟨*het*⟩, a' megnyilt ⟨*oltalm*⟩ mentővas alatt is; K_2 [A sor előtt áth.:] ⟨*nyer*⟩
261. K_1 villongó [jav. ebből: *villámló*]
262. K_1 ⟨*a'*⟩ a' vele küzdőkre [jav. ebből: küzdőkön] merészek,
263. K_1 néha ⟨*futásukból*⟩ 's reá csapván ⟨...⟩ *akarák gátolni haladtát.*

263. és **264.** közt K_1-ben áth.:
⟨*sejti Arszlán ...*⟩
⟨*Már szinte kezében volt*⟩

264. K_1 Arszlán ⟨*mérgének*⟩ (1) vágyainak (2) K_2 Arszlán
265. K_2 veszélyét [K_1-ben vesszö van, pont kell, mert a köv. sor nagybetűvel kezdődik.]

265. és **266.** közt K_1-ben áth.: Innen a 130 v-n.
⟨*Most hát arra nyomúl {vágó paripája tiporja}*⟩
⟨*keserű szidalommal ijeszti*⟩
⟨*.....harczra futó hadait 's a' győzőt hija vitára.*⟩
⟨*a' győző*⟩
266. K_1 nyomúl: ⟨*gőz*⟩ gyors
267. K_1 [A sor előtt áth.:] ⟨*Gőzölg*⟩ látva miként
268. K_1 kölyke veszett K_2 Tigris [Kitettük a vesszőt K_1 alapján.]
269. K_1 's [*a'?*] K_2 Abart, [íráshiba. A névről l. a Szövegváltozatokat bevezető megjegyzéseket.]
271. K_1 if*ju*:
272. K_1 ösvényén inség, ⟨..⟩ K_2 nyögtek [ir. h. lesz, K_1-ben nyögtek. Javítottuk.]
273. K_2 rohanni [Kitettük a vesszőt K_1 alapján.]
274. és **275.** közt K_1-ben áth. ⟨*'s ..... paripájának*⟩
275. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*és.....*⟩
276. K_1 Arszlán.
277. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*Jobbról*⟩
278. K_1 paizs bomolván [jav. ebből: bomol*nak]*
278. és **279.** közt K_1-ben áth.:
⟨*a' bús környéket*⟩
⟨*haló pillangóikkal töltik*⟩
279. K_1 pillangókkal tölté*k* ⟨*meg az*⟩
280. K_1 Abár, *k*arját *fölnyújtja* 's ⟨*azonnal*⟩ (1) előbbre (2) K_2 Abár. [jav. ebből: *a*bar.]
281. K_1 ⟨*vágtat*⟩ ugratván töstént, Arszlán tetemére
281. és **282.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Rémítő suhogással valamint eső tölgy,*⟩
282. K_1 ütés ⟨*'s*⟩
283. K_1 [A sor elején olvashatatlan áth. szó.]
284. K_1 vasat: de ⟨*az*⟩ az is le⟨*hajolt*⟩ (1) nyomúl (2) a sulynak alatta
285. K_1 ⟨*'s útat Arszlán karj*⟩ (1)
's így kiterült bal vállához (2) ⟨*utat*⟩ (1) enged Abárnak
rést (2)
286. K_1 A' ki halált ⟨*már nem ;*⟩ (1) de sebet ⟨*meg*⟩*nyit* rajta,
nem ugyan, (2)
287. K_1 hogy ⟨*sujtása*⟩
287. és **288.** közt K_1-ben áth.: ⟨*'s most új méreggel villog*⟩
288. K_1 [Innen a 131 r-n. A sor előtt áth.:] ⟨*'s*⟩ csapásit, [jav. ebből: csapását, K_2-ben is.] K_2 csapásit [A vesszőt kitettük a K_1 alapján.]
289. K_1 bármint szabdal bármint ⟨*szapor*⟩ gerjeszti K_2 haragját [K_1 alapján kitettük a vesszőt.]
290. K_1 [A sor elején áth. *'s*] K_2 helyét [K_1 alapján kitettük a vesszőt.]
291. K_1 támadva,
292. K_2 erébe [K_1 alapján kitettük a pontot.]
292. és **293.** közt K_1-ben áth.: ⟨*A' kín, és szégyen dühe*⟩
293. K_1 vad ⟨*'s*⟩ kinnal megtelve, ⟨*miként a'*⟩ feszíti [alá írva]

293. és **294.** közt K_1-ben áth.: ⟨*terhesedett felhő,*⟩
294. K_1 ⟨*és*⟩ mellét, ⟨*'s lángra*⟩ vére, 's ⟨*hevesen*⟩ imígyen [alá írva]
294. és **295.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Kell is, seb nélkül nem fog meggyőzni, imígyen*⟩
295. K_1 tünekedni: [jav. ebből: tünődni] ha [idj. n.] már, ⟨*mint sebem*⟩ (1) el kell (2) vesznem, ugyan csak
296. K_1 nélkül nem győz! [idj. n.] 's ím jobbra [jav. ettől balra]
297. K_1 viszszacsapó ⟨*kézze*⟩
300. K_1 ⟨*me*⟩ 's jobbra ⟨*csav*⟩ huzódva
301. K_1 boszús ⟨*rohanással*⟩ (1) dultában (2)
302. K_1 's oldalait. ⟨*Buzog, meghajlik az*⟩ (1)
Vész a' ⟨*fél szö*⟩ réműletes ifju: (2)
304. K_1 vérözön⟨*évei*⟩ ⟨*elömi*⟩ (1) alá, K_2 szépség [Pont K_1 alapján.]
305. K_1 *bárma* erő szikrája elalszik: K_2 elalszik [Kitettük a kettőspontot K_1 alapján.]
306. K_1 rejti, ⟨.....⟩ (1) rebeg, hűl, [**2.** ai]
307. K_1 bezárodván K_2 örökre [K_1 alapján kitettük a pontot.]
308. K_1 Szánja [jav. ebből: *látja*] Zoltán, ⟨*'s*⟩ keseredve
309. K_1 ⟨*dárdáját*⟩ (1) görbe vasát, (2) Arszlán, K_2 föl fogja [jav. ebből: föl fögja]
310. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*Zoltán a'*⟩ *V*érző *M*agyar' éles ütését, K_2 magyar éles
311. K_1 ⟨*Arszlán üt*⟩ Ez pedig Arszlánnak K_2 vesztét [K_1 alapján pontot tettünk.]
311. és **312.** közt K_1-ben: ⟨*Már e' dölfös*⟩
313. K_1 *bátorodott* Magyarink seregét K_2 megcsökkent [átírva ebből: *bátorodott*]
314. K_1 ⟨*'s*⟩ viszsza
314. és **315.** közt K_1-ben áth.:
⟨*új zaj emelkedik*⟩
⟨*nyersebben zugott az elrémült sokaság*⟩
315. K_1 *N*yersebben éle, K_2 gőzölgő [*gy*-vel kezdve, de jav.]
316. K_1 [Innen a 131 v-n.]
A' nyilak és gerelyek ⟨*szaporábban*⟩
szanaszét sűrűdve lökődnek.
316. és **317.** közt K_1-ben áth.:
⟨*a' dörgő És hármas*⟩
⟨*és a' tompa ropogás*⟩
317. K_1 *R*émséges csata tompa
317. és **318.** közt K_1-ben áth.:
⟨*'s mintha villámlást hirdetne*⟩
⟨*Mintha világ romlást hirdetne*⟩
318. K_1 's *M*intha világ ⟨*romlást*⟩ bomlást, 's *pusztúlást* hozna magában, [jav. ebből: magával]
K_2 magában [K_1 alapján vesszőt tettünk.]
318. és **319.** közt K_1-ben áth.:
⟨*jő iszonyú képpel*⟩ {*Gárdon vasát*}
⟨*meg szegvén a'*⟩
⟨*Most jő a' raboló népnek csattogva verője,*⟩

⟨*Gárdon jő iszonyú képpel*⟩
319. K_1 búsúltan K_2 búsultan [jav. ebből: búsúltan] Abarért
320. és **321.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Mellyik kard merjen, milly fegyvere*⟩
321. K_1 kar [jav. ebből: kard] milly
322. K_2 paizsat [íráshiba, utána K_1 alapján vesszőt tettünk.]
323. K_1 's égre ⟨*emelt kézzel villámként*⟩ [végl. alá írva]
324. K_2 hatán [íráshiba]
325. K_1 's ⟨*váll*⟩ testén *cs*illog [jav. ebből: villog]
325. és **326.** közt K_1-ben áth.:] ⟨*Ellisztúl*⟩
326. K_1 hírdetni [Új bek.]
327. K_1 a' *zúgó* szelek, úgy tisztul K_2 előle [K_1 alapján kettőspontot tettünk.] zuhogó [jav. ebből: suhogó]
327. és **328.** közt K_1-ben áth.:
⟨*ő pedig hága hatalmában*⟩
⟨*ő pedig Arszlanhoz készűl iszonyítva futását.*⟩
⟨*Látja az a' hatalom karját fölvonva vitára,*⟩
328. K_1 Csak távolról ⟨*jő*⟩ (1) peng (2) a' gyávák lomha kezében, [jav. ebből: ?kezéhez?] K_2 a' [*l*-ből jav.]
329. K_1 ⟨*Nyíl*⟩ ellene, ⟨*a'*⟩ hajlós százak kopiái suhognak; K_2 suhognak [bár K_1 pontosvesszőt ad, pontot tettünk, mert a köv. sor nagybetűs és új bekezdésben van, a költő szándéka tehát a mondatvég volt.]
329. és **330.** közt K_1-ben áth.:
{*?elég? de de vagy*}
⟨*Gárdont nem sértik ; mert vagy mellette repülnek,*⟩
⟨*vagy ha találják is, {gyengén} pelyhekként szállanak, és még*⟩
⟨*néha lehullnak előbb, mint gyűlölt tárgyokat érnék*⟩
⟨*ennyi lövő kar{d}ját réműlés tette hibássá!*⟩
330. K_1 ⟨*A'*⟩ Látja, hatalmában Gárdont ⟨*közelíteni.*⟩ (1) Arszlán, száguldani, (2)
K_2 Arszlan [K_1-ben vessző van a sor végén, de minthogy a köv. verssor nagybetűvel kezdődik, a költő szándéka nyilván a mondatvég. Pontot tettünk.]
330. és **331.** közt K_1-ben áth.: ⟨*'s most legelőbb*⟩
331. K_1 ⟨*'s*⟩ kérdés [jav. ebből: kétség]
332. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*ddáz*⟩ *'s* mig
333. K_1 vesztegel; ám⟨*haragos torló közelít*⟩ (1)
de Abár' torlója közelget azonban,
K_2 azonban [K_1 alapján kitettük a vesszőt.]
334. K_1 Ali áll ⟨*ellen szégyenből*⟩ (1) ellene ⟨*vágnak*⟩
⟨*dül két*⟩ (2) bátran
egyedűl még (3)
335. K_1 Arszlánhoz meghittje
335. és **336.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Irtózatos*⟩
336. K_1 Arszlán, 's vesztegelsz?
337. K_1 Szittyát
338. K_1 *Zúdúlni*, K_1 kezed, — — K_2 kezed [K_1 alapján pontot tettünk.]

338. és **339.** közt K_1-ben áth.:
⟨*A' nagy Proféta csak bátort segít.*⟩
339. K_1 Vagy, gyenge, [jav. ebből: *gyáva,*] félsz? Arszlán,
340. és **341.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Kigyó, segítsen téged most vasam,*⟩
340. K_1 csák [íráshiba]
341. K_1 is ⟨*Profétánk,*⟩ (1) kigyó, (2) K_2 kígyó, [K_1 alapján kitettük a vesszőt]
341. és **342.** közt K_1-ben áth.: ⟨*merész a' nagy Proféta. Most ugyan lakolsz.*⟩
342. K_1 vagy. *M*ost
343. K_1 szól [jav. ebből: *felel*] vad Aga, [jav. ebből: *dühödő Arszlán,*]
344. K_2 meríti [K_1 alapján vesszős.]
345. K_1 az ⟨*elhallgat*⟩ (1) ⟨*elnyugszik*⟩ (2) elszunnyad (3)
K_2 örökre [K_1-ben pont. Erre javítottuk.]
345. és **346.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Még alig ejti szavát*⟩
346. K_1 boszúját,
346. és **347.** közt K_1-ben áth.: ⟨*'s Ime ledől ezalatt*⟩
347. K_1 Arszlán,
348. K_1 Ibrahim, és Ali, ⟨*már bajt vínak*⟩ (1) ő szemlélvén, (2) ⟨*vínak erősen:*⟩ (1) harczra hevülnek (2)
349. K_1 's vínak ⟨*férfiasan*⟩ (1) erősen (2) ugyan;
349. és **350.** közt K_1-ben áthúzatlan sor:
Késedelem nélkül megdönt Gárdon vasa mindent.
350. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*Erre*⟩
351. K_1 *B*ús Alinak ⟨*gombja 's feje repül*⟩ [a végl. alá írva.]
352. K_2 viteznek. [íráshiba]
352. és **353.** közt K_1-ben áth.:
⟨*De Gárdon téged keresett, csak tégedet Arszlán :*⟩
⟨*Itt ő nem késik, 's már nincs akadálya, feléd megy.*⟩
354. K_1 Agát; ⟨*'s*⟩ most K_2 halalát, [íráshiba]
354. és **355.** közt K_1-ben áth.:
⟨*vak bátorság elszánt*⟩
⟨*Láng Tüzbe borúla*⟩
[Innen 132 v-n]
⟨*Bajra feszíti vasát, vakon enged keble' dühének,*⟩
⟨*'s mint a' medrében nem férő*⟩
⟨*partja körül kicsapó özön*⟩
355. K_1 ⟨*'s*⟩ régi dühén kivül ⟨*nincs*⟩ nincs más [jav. ebből: *most*]
K_2 szivének [K_1 alapján pontot tettünk.]
356. K_1 siet [jav. ebből: *rohan*], 's mint helyét, már, [jav. ebből: *és*]
K_2 siet [A sor fölé írva.]
357. K_1 ⟨*'s*⟩ a' házak tetején
358. K_1 ⟨*nem*⟩ Gerjedezéseivel nem birva [jav. ebből: bir*ván*] rohan [jav. ebből: *buz*] Arszlán.
359. K_1 Karja, vág ⟨*szerte*⟩ elejbe.
360. K_1 [A **360—372.** sorokat először irónnal írta le Vörösmarty, később átírta tintával. Az irónnal készült változat halvány,

nehezen kivehető.] majd *pusztán* dönget, majd csattog ⟨*kardja*⟩ (1) barna (2) sisakján.
361. K_1 ⟨*Még is*⟩ *legtöbbször* még is
362. K_2 fogyasztja [K_1 alapján az irónnal írt sor szerint kitettük a pontot.]
362. és **363.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Ellenben valahányat*⟩
363. K_1 Gárdonnak *viszsza veretlen* K_2 áczela, [íráshiba]
364. K_1 *Kardja :* kezét, mellét ellenségének emésztvén
365. K_1 áraszt 's csördűl [Irónnal: *zördűl*] meg előtte [irónnal írt sor] előtte. K_2 előtte [K_1 utóbbi változata alapján kitettük a pontot.]
365. és **366.** közt K_2-ben áth.:
⟨*Már szét bomladozott Arszlannak viszszaveretlen*⟩
⟨*kardja*⟩
366. K_1 Arszlannak vérte:
367. K_2 czímevel [ir. h.]
368. K_1 a' sok ⟨*test*⟩ (1) seb (2) erejének utat tár
369. K_1 látván [jav. ebből: látva] viszsza nyomulni;
370. K_1 Összse szedé
371. K_1 *'s a'* terhes vágást ereszti. [jav. ebből: eresztvén]
K_2 eresztvén [K_1 alapján pontot tettünk.] Gardon [íráshiba]
371. és **372.** közt K_1-ben áth. sortöredékek:
⟨*Engednek neki*⟩
⟨*A' kettős*⟩
⟨*Enged Át ront az az*⟩
372. K_1 ⟨*Meg*⟩ Csillag megszökkent; K_2 szökése [K_1 alapján kettőspontot tettünk.]
372. és **373.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Pánczélát 's belső*⟩
373. K_1 *A'* pánczélt, ⟨*'s*⟩ belső
373. és **374.** közt K_1-ben áth.:
⟨*és noha csak gyengén, sebet*⟩
⟨*'s elvesztvén súlyát gyengén karczolja le bőrét.*⟩
⟨*Arszlán ellenben*⟩
374. K_2 testét karczolva [közbevetett mondat, K_1 alapján kitettük a vesszőket.]
374. és **375.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Ellenbe ő pedig Arszlán*⟩
375. K_1 Arszlán ellenben szörnyű bajtársa' kezétől
376. K_1 ⟨*végig*⟩ már tele van sebbel, *'s most* Gárdon teljes erőből
377. K_1 melly a' Törököt ⟨*embert*⟩ jól
378. K_1 ⟨*majd*⟩ sujt ismét, 's ⟨*darabokra szakad*⟩ (1) a' vad fej darabokra szakadván (2)
378. és **379.** közt K_1-ben áth.:
⟨*a' villám csapta faként, a' melly*⟩
⟨*mint hegyek' ormán a' bús villám tépte fa, úgy áll*⟩
380. K_1 nyakán, ⟨*iszonyú*⟩ (1) ezelőtt (2)
381. K_1 most ⟨*bús rongyos környékeivel*⟩ (1) dult rongyaival (2)
K_2 most [jav. ebből: *már*]

382. K_1 *elhullik,* 's ⟨*a'*⟩ kiket *ő* eltapodott, K_2 azokkal [K_1 alapján kitettük a pontot.]
382. és **389.** közt K_1-ben áth. sorok és sortöredékek:
⟨*Rémítő*⟩
⟨*Rémítők történetid, o ütközet*⟩
⟨*Rémítők történetetek*⟩
⟨*Árpád' népe csatád {szörnyű} iszonyú a harczi mezőkön*⟩
⟨*Rettentők viadalm*⟩
⟨*Vérengzők diadalmaid*⟩
⟨*'s Árpád Pannon*⟩
⟨*Nemzetem, ormaidon*⟩
⟨*Pusztúlt telkeiden rettentők a' te csatáid*⟩
⟨*O Magyar :*⟩
383. K_1 [Nincs új bekezdés.]
384. K_1 ⟨*de*⟩ vérengző vagy diadalban
385. K_1 veszedelmidben: *n*incs a' mi le ⟨*döntse*⟩
nyomja
386. K_1 fejedet, ⟨*ha sebekkel rakva vérez alatta*⟩ [alatta a végl] K_2 fölseges [íráshiba]
387. K_1 maradéknak, ⟨*bajnoki tettét*⟩ [végl. alá írva]
387. és **388.** közt áth. K_1-ben: ⟨*A' nagy szám ellen küdő*⟩
388. K_1 Kelevér? ⟨*a' nagy szám*⟩ ki mit
388. és **389.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Kardotok a' sokaság ellen mig nem jöve*⟩
389. K_1 ellen? *M*ig nem ⟨*al*⟩ jöve K_2 nép [Kitettük a vesszőt K_1 alapján.]
390. K_1 Arszlán, *és mérges* K_2 Arszlan [jav. ebből: Arszlán]
391. K_1 *M*ost pedig állhatatos ⟨*karral*⟩ (1) szivvel (2) ⟨*Beglerve*⟩ (1) Ferhátra (2) K_2 rohantok [Kitettük a vesszőt K_1 alapján.]
391. és **392.** közt K_1-ben áth.:
⟨*A' szörnyűre {ez pedig ezret ijeszt,}*⟩
⟨*ki százat öl, ezret ijeszt 's seregeket szór.*⟩
392. K_1 *A'* maga 's [jav. ebből: *és*] elszór? K_2 száza⟨*do*⟩kat
[E sortól kezdve K_1 133 v-en.]
392. és **393.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Hát a' harczra hevült ifjat ki dicsérheti méltán*⟩
⟨*Szerte csaponganak ők, mint a'*⟩
393. és **394.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Kardotok is retten*⟩
394. K_1 *nyers* hadi
395. K_1 *És* K_2 ütközetnek. [K_1-ben ütközete*k*nek. található. A versmérték is ezt az alakot kívánja. Így közöljük a főszövegben.]
396. K_1 [Új bekezdés.] keserűlt mergében
397. K_1 harczra, karral ⟨.....⟩ (1) vág tétova; (2) ⟨*'s életet oltó*⟩ (1) [A végl. föléje írva.]
397. és **398.** közt K_1-ben áth.:
⟨*nagy vasa*⟩
⟨*nagy vágása alatt, 's nincs a' mi kerülje haragját,*⟩
⟨*nagy vágása alatt ; nincs menten semmi előtte :*⟩

[A margón áth.:] ⟨*A' semmi*⟩
398. K_1 *A'* hova
399. K_1 ⟨*a' rezgő*⟩ a' paizsak,
399. és **400.** közt K_1-ben áth.: ⟨*a' gőzölgő*⟩
400. K_1 részre, — 's halál nyög *az élet' enyesztén.*
401. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*Ekkép*⟩ Ekép [jav. ebből: *Illykép*]
K_2 ijesztő ⟨*Lib.*⟩
402. és **403.** közt K_1-ben áth.: ⟨*a' fia Hajlik,*⟩
403. K_1 ⟨*Földre terül,*⟩ (1) Dől, (2) *'s* hajlik, K_2 szaguld [K_1 száguld a versmérték is hosszú szótagot kíván.]
404. K_1 Erősünk
404. és **405.** közt áth.: ⟨*ösvényén a' rablani a'*⟩
405. K_1 nyomorult ⟨*népek*⟩ Törökök: 's im már ⟨*annyira*⟩ oda vág be
406. K_1 hol ⟨*Begler*⟩ (1) Ferhát (2) példája [jav. ebből: peldáj*án*] szerént ⟨*vetekedve csatáz{ván}ott*⟩ (1) még délczegen állott,(2)
407. K_1 Ómár' ⟨*hada még*⟩ (1) serege (2): Hány ⟨*nyil*⟩ (1) *íj* (2) rá!
408. K_1 ⟨*Hány*⟩ Hány csapását!
408. és **409.** közt K_1-ben áth.: ⟨*De mihelyest hadakat zab*⟩
409. K_1 *De Zivatar,*
410. és **411.** közt K_1-ben áth.:
⟨*vérbe {Jatisef} általa borúl Jatisef {jajgatva} elfutva kerűli halálát.*⟩
⟨*Mechmet melle likad 's mikoron*⟩
411. K_1 vész *Kapudon,* [jav. ebből: *Jatisef*] halálát
K_2 Kaiman, [jav. ebből: *Jatis*]
412. K_1 likad, *'s*
412. és **413.** közt K_1-ben áth.: ⟨*'s már Sínánra fogá*⟩
413. K_1 emel⟨*ik*⟩ *az* dárdát, mert [jav. ebből: dárdá*jokat*]
413. és **414.** közt K_1-ben áth.:
⟨*őket, E mellyre lefordulnak*⟩
⟨*testeiket, 's e*⟩
414. K_1 ⟨*őket, mellyre lefordulnak,*⟩ (1) 's a' bátorodott hős mellyre lefordulván elhal (2)
416. K_1 ⟨*A' borzas Begler*⟩ (1) Ferhát (2) 's balvállát
417. K_1 ⟨*balvállát, 's*⟩ (1) majd kifeszűlt (2) derekát elzuzta
⟨*az éktelen*⟩ (1) baromnyi erővel (2)
418. K_1 Igy állott [jav. ebből: áll*va*]
megént, ⟨*zajt ütve rohantak*⟩ (1)
⟨*zajt üt 's feszíté*⟩ (2)
's mikor ⟨*a' hős*⟩ éktelen arczczal (3)
418. és **419.** közt K_1-ben áth.:
⟨*a' neki mérgesedett Törökök*⟩
⟨*a' szemközti dárdáját azt*⟩
⟨*elhullott és lassan dobogó szivvel lehanyatla lováról*⟩
⟨*zajt üt a' deli hős*⟩
419. K_1 elfordúlt K_2 lováról [K_1 alapján kettőspontot tettünk.]
419. és **420.** közt K_2-ben áth.:
⟨*zajt üte a' vad öröm, 's haragos rontásra vezette*⟩
420. [K_1-ben ez két sor:]

⟨*Zajt üte Fel*⟩ Zajt üte ⟨*és örömét vérrel szaporitani vágyott.*⟩ (1)
a' vad öröm, *'s dühhé változva hevítvén* (2)
A' kontyos népet haragos rontásra vezette.
K_2 nevette ⟨*a*⟩
420. és **421.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Köztük czammoga*⟩ [K_2-ben áth.:] ⟨*E' közben*⟩
421. K_1 Medvenehézséggel *járt kelt* czammogva előttük,
K_2 lépett [jav. ebből: *járt kelt*]
422. K_1 ⟨*Begler*⟩ (1) Ferhát (2), 's ⟨*ful*⟩ hirdetni ⟨*negédét*⟩ (1) dagályát: (2)
423. K_1 üldözői: szives [jav. ebből: *merész*]
424. K_2 legyek [kitettük a vesszőt K_1 alapján.]
426. K_1 *gázolni* a' futót,
426. és **427.** közt K_1-ben áth.: ⟨*hogy az, ki meg tud allni*⟩
428. K_1 rágatok kutyák, port, véletek: K_2 kutyák [K_1 alapján kitettük a vesszőt.]
429. K_1 ⟨*Igy*⟩ Hallá erre Emőke, K_2 Hallja [jav. ebből: *Hallá*]
429. és **430.** közt K_1-ben áth.: ⟨*nem szólt ; {mert} haj elfogja*⟩
430. K_1 Hallgata: ⟨*mert*⟩ szomorú szólni, *[Utalás a lap alján olvasható **431.** sorra.]
430. és **431.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Hallgata, hah de kemény márkában vill*⟩
⟨*de rémitőleg villog markában aczéla,*⟩
⟨*de szaporán {villog} villámlik erős markában aczéla :*⟩
431. K_1 [A lap alján utaló * jellel.] De aczélja:
431. és **432.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Válasza rettentőbb mint*⟩
432. K_1 ⟨*és fájdalmas*⟩ (1) szivreható (2) ölőnek
432. és **433.** közt K_1-ben áth.: ⟨*'s már vérzik Begler,*⟩
433. K_1 's ⟨*Begler*⟩ (1) Ferhát (2) már vérzik, ⟨*Begler,*⟩ (1) Ferhát, (2)
K_2 Ferhát ki [Kitettük a vesszőt K_1 alapján.]
433. és **434.** közt K_1-ben áth.: ⟨*csak más vér*⟩ [Utána 134 r-n.]
434. K_1 *mind* idegen K_2 verzik. [íráshiba]
434. és **435.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Mit használ? alig érzi sebét, 's a' rettenetes bot*⟩
⟨*Ellenségének mellére csap, {ereszkedik} : azonnal Emőke*⟩ ⟨*csapódik*⟩
⟨*szive szorúl*⟩
⟨*szive szorúl, 's lassan pihegő lélekzete elfogy.*⟩
436. K_1 mellére ⟨*'s dobogva*⟩ (1) suhogva. (2)
436. és **437.** közt K_1-ben áth.: ⟨*ugrik viszsza, de*⟩
437. K_1 mell; viszsza taszítja, K_2 viszszataszítja [K_1 alapján kitettük a vesszőt.]
438. K_1 ⟨*de*⟩ *Haj!* [jav. ebből: *Ah*] de szorultában [jav. ebből: szorult*sággal*]
439. K_1 [A sor elején áth.: *'s a'*] *és* fölemelt keze [jav. ebből: *kar*] nem végezheti ⟨*dolgát.*⟩ (1) harczát (2)
439. és **440.** közt K_1-ben áth.:
⟨*A' hevesült ifjak, 's {bajno} hős társai*⟩

440. K_1 [Új bekezdés.] részről, ⟨*a'*⟩ hősinktől
441. K_1 ellenség, *még csak* ⟨*Beglernek*⟩ (1) Ferhátnak (2)
K_2 Egyedül [jav. ebből: *még*]
442. és **443.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Gárdon Gárdon*⟩
443. K_2 Gárdon [K_1 alapján kitettük a vesszőt.]
444. K_1 szól: ⟨*a' a'*⟩ K_2 tekintvén [K_1 alapján kitettük a pontot]
444. és **445.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Futót tiporjon* [jav. ebből: tiporj*ak*] *Gárdon is, ki a'*⟩
445. K_1 is? — Nem tovább:
445. és **446.** közt K_1-ben áth.:
⟨*a' szembe szálló kedvesebb nekem*⟩
⟨*Adj szélesebb*⟩
⟨*Adj, adj, súlyosabbat, más kardot adj ide,*⟩
⟨*azt, mellyel őseim küzdöttenek,*⟩
⟨*add, pajzsomat.*⟩
446. K_1 adj, add ősim fegyverét, [az előbbi áth. sorok közé írva.]
K_2 fegyverét [Bár K_1 vesszőt ad, a köv. sor nagybetűvel kezdődik, tehát pontot tettünk.]
447. K_1 *a*dd
448. K_1 zúg ⟨*harcz*⟩ a' *vad* K_2 szava [K_1 alapján kitettük a vesszőt.]
448. és **449.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Amarra kell sietni nékem is*⟩
⟨*Hajh! honnosim*⟩
449. K_1 vitéz:
450. K_1 Haj! honnosim, ⟨*ti jajdúltok meg ott*⟩ [végl. alája írva.] ott.
451. K_2 szorítja [Kitettük a vesszőt K_1 alapján.]
452. K_1 ⟨*és*⟩ 's balján ⟨*a' zörgő domborodó*⟩ (1) barnaderes (2)
453. K_1 testét ⟨*térdtől válláig eresztve.*⟩ (1) válltól térdéig eresztve: (2)
454. K_1 ⟨*e'*⟩ a' réz foglalatú perem ⟨*ád*⟩ (1) *ont* (2) csak ⟨*fényt*⟩ körbe világot. [Ez után K_1 135 r-n.]
454. és **455.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Igy száll*⟩
⟨*Igy mint a tűz szélű felleg,*⟩
⟨*mint a' felleg*⟩
⟨*Mint mint szomorú felleg, ha*⟩
⟨*A' felhő*⟩ [A margón!]
⟨*Illyen az ég 's köde is,*⟩
⟨*Illyen az ég köde is, ha borong a' bús nap alatta :*⟩
⟨*Megy, nyög terhe miatt a' nagy ló : elviszi még is,*⟩
⟨*Mentében nyög terhe miatt {izmos} lova : elviszi mégis*⟩
⟨*a' mint tajtékozó száját zabolája vezérli.*⟩
455. K_1 is; K_2 alatta [K_1 alapján kitettük a kettőspontot.]
456. K_1 van [jav. ebből: *lepi*] verőfény [jav. ebből: *aranyfény*]
457. K_1 terhe *miatt* izmos lova: K_2 alatt [jav. ebből: *miatt*] még is [Kitettük a vesszőt K_1 alapján.]
459. K_1 a' ⟨*sűrű*⟩
460. K_2 tudna [Utána K_1 alapján kitettük a vesszőt.]
461. K_1 dönteni: ⟨*ez*⟩ téged néz ⟨*Begler,*⟩ (1) Ferhát (2)

462. K_1 ő; ⟨*de sokan tört*⟩ (1)
⟨*csapatként ellene állnak.*⟩ (2)
's im egész csapat állja el utját. (3)
K_2 utját [K_1 alapján pontot tettünk.]
462. és **463.** közt K_1-ben áth.: ⟨*szerte csapó karja er*⟩
463. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*Dárdá*⟩ porontya: dardát K_2 Cmárnak [A metrum hosszú *ó*-t kíván. K_1-ben így is van. Javítottuk.] porontya [jav. ebből: porontja]
464. K_1 ki ⟨*cs*⟩ boszúsan ⟨*nyujtja ki*⟩ [1] kardot emelget. [2] K_2 emelget [K_1 alapján kitettük a pontot.]
464. és **465.** közt K_1-ben áth.:]
⟨*Döng a' rézperemü paizs döbben :*⟩
⟨*Balján rézperemü paizsának dombora döng : {reng} cseng*⟩
⟨*cseng cseng*⟩
⟨*Döng a' rézperemü paizs*⟩
465. K_1 paizsának ⟨*nagy*⟩ dombora: ⟨*cseng reng*⟩ (1) rendül (2)
466. K_1 hangján [jav. ebből: hangját]
467. K_1 kicseng ⟨*a' lassubb*⟩ (1) fülsértő (2) harczi ⟨*zajokból*⟩ (1) ⟨*robajból*⟩ (2) *robajjal.* (3)
K_2 harczi ⟨*robajjal*⟩ [K_1 alapján pontot tettünk.]
468. K_1 ⟨*Kápudi vágtat ... 's ép*⟩ (1) ⟨*legelől*⟩ (2) Vág legelől Tajgon , (3) vele küzd, tusakodva rohanván
469. K_1 *A*bulabud, ⟨*'s a' többit félre riasztja*⟩ (1)
's ⟨*szem*⟩ nagy sorral többen utána (2)
K_2 *A*bulabud [később, a 478. sorban a metrum szerint *Á*bulabud. Javítottuk.]
470. K_2 erővel [K_1 alapján kitettük a pontot.]
470. és **471.** közt K_1-ben áth.:
{*Gárdon*} ⟨*A' nagy szám ellen Gárdon méregre hevülve,*⟩
⟨*szaladó*⟩
⟨*a' szal*⟩
[Innen K_1-ben a 135 v-n.]
⟨*ví : nagy kard*⟩
⟨*vasa, mint a' nagy mennykőnek ütése,*⟩
471. K_1 Gárdon markában
472. K_2 szerte [felette áth. csillag] előre [K_1 alapján kitettük a pontot.]
472. és **473.** közt K_1-ben áth.:
⟨*'s villámsujtásként miket ér, mind semmibe dönti.*⟩
⟨*A' fölemelt karokat gyorsan szabdalja le : homlok*⟩
⟨*köntöst, bört, csontot emésztve leszórja*⟩
473. K_1 vágása ⟨*leszór*⟩ (1) ⟨*emészt*⟩ (2) beront (3) *köntöst* bőrt, csontot: ⟨*elejbe*⟩ elesnek
473. és **474.** közt K_1-ben áth.: ⟨*hasztalan áll*⟩
474. K_1 a' [jav. ebből: *A'*] fejek:
475. K_1 paizsok, ⟨*ló, ember*⟩ fegyver, ló, ember ⟨*előtte.*⟩ (1) ⟨*utána.*⟩ (2) alatta (3) K_2 alatta [Kitettük a pontot az értelem és K_1 szerint.]
475. és **476.** közt K_1-ben áth.:

⟨*Mig mással ví*⟩
⟨*Igy szakasz Igy*⟩
⟨*Igy oszlatja el a' csapatot, 's mig jobbra* {*kerűlik*} *szaladnak*⟩
{*szalasztja*}
⟨*menykövező karját, balról*⟩
⟨*a' népet, gyakran balról döng pajzsa csapástól ;*⟩
⟨*de villám karját erezteti*⟩
⟨*de villám*⟩

476. K_1 Igy oszlat⟨*ják a'*⟩ csapatot: ⟨*kik futnak, vagy vesznek*⟩ (1) vesznek, vagy futnak ijedve (2) K_2 Vesznek, [sz *gr*-ből jav.]
476. és **477.** közt K_1-ben áth.: {*a'*} ⟨*ellenségei*⟩
477. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*a' m*⟩ a' megdúlt népek. *'s*
477. és **478.** közt K_1-ben áth.: ⟨*A' fene Abulabud*⟩
478. K_1 *A*bulabud, [K_2 Ábulabud — metrum szerint] ⟨*már*⟩ hátrál már ⟨*Kápudi*⟩ (1) Tajgon is (2) önként. K_2 önként [K_1 alapján kitettük a pontot.]
478. és **479.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Annak*{*k*} *vállától mellig*⟩
479. K_1 rémítő ⟨*képpel*⟩ (1) zajjal (k. n.) (2)
480. K_1 vállától ⟨*testig*⟩ [1] mellig [2] megnyitja: ⟨*emennek*⟩ (1) ez, a' mint (2)
480. és **481.** közt K_1-ben áth.:
⟨*futva futva fut a' elhullót társait tipra*⟩
⟨*viszszaszalad*⟩
481. K_1 Viszsza fut, K_2 lovával [K_1 alapján vesszőt tettünk.]
481. és **482.** közt K_1-ben áth.:
⟨*megbukik, és* {*elhal*} *közttök haldoklik nyakaszegetten*⟩
482. K_1 nyög, szára szegetten K_2 szára szegetten [A köv. sor nagybetűvel kezdődik, ezért pontot tettünk.]
483. K_1 ⟨. . .⟩ A' többit ⟨*dúló*⟩ (1) *kifeszűlt karjának mennyköve szórja.*
K_2 A' többit ⟨*kifeszült karjának mennyköve szórja*⟩ [A végl. a sor fölött. A pontot K_1 alapján kitettük.]
483. és **484.** közt K_1-ben áth.: ⟨*M Zaj kel*⟩
484. K_1 [Nincs új bekezdés.] *a'* köz romlá*sukb*ól ⟨sz⟩
485. K_1 viadal mezején: ha ⟨*dörögve*⟩ ropogva. [Ez után a 137 r-n. A lap felett 3. ti. 3. füzet.]
485. és **486.** közt K_1-ben áth.: ⟨*nyargal fellegein*⟩
486. K_1 fellegeken: ⟨*s' ropogása*⟩ (1) ⟨*bús*⟩ hangja (2) gyors hangja (3)
486. és **487.** közt K_1-ben áth.: ⟨*A' völgyet, hegyeket, 's po*⟩
487. K_1 ⟨*gyáva világunkat,*⟩ [1] 's pokol, ég föld viszszadörögnek. a' zavaros levegőt, (2)
K_2 viszsza dörögnek [K_1 alapján kitettük a pontot.] ég [vesszőt tettünk az értelem szerint.]
488. K_1 az [jav. ebből: *egy*]
489. K_1 Ferhát ⟨*'s*⟩
489. és **490.** közt K_1-ben áth.: ⟨*más részről csattogva rohan*⟩
490. és **491.** közt K_1-ben áth.: ⟨*mint zivatar*⟩
491. K_1 *Attól* [jav. ebből: Ettól] ⟨*is szint úgy mint attól népe boszút vár*⟩ (1) bátorodást is, amattól [jav. ebből: emettől] népe boszút vár

491. és **492.** közt K_1-ben áth.:
⟨*A' zivatar hordó szélként {robog} rohan ez villogva zőrőgve*⟩
492. K_1 A' zivatartviselő zúgva,
493. K_1 *az*, ám de K_2 mihelyt [m *h*-ból jav.]
494. K_1 K_2 csatájok [Az értelem vesszőt kíván. Gyulai is vesszőt tett.]
495. K_1 szembejövőhöz K_2 szembe jövőhöz [Az értelem kettőspontot kíván. Gyulai is így járt el.]
496. K_1 Hah! várj: K_2 mérkezünk [K_1 alapján kitettük a pontot.]
497. K_2 [A sor végén áth. idj.]
497. és **498.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Ha meg*⟩
498. K_1 vad K_2 végét [Utána K_1 alapján kitettük a vesszőt.]
499. K_1 szállsz, *szállj* K_2 *ugy* [K_1 *úgy* alakot ad, ez a helyesebb, a versmértéknek ez felel meg.]
500. K_1 *ha fejbe koczczant*, ⟨*medve*⟩ (1) ⟨*a' nagy medvekéz:*⟩ (2) *botjával karom* [jav. ebből: kezem] (1)
501. K_1 ⟨*de*⟩ *jőj* szállni, K_2 Jer [jav. ebből: Jerj] kutya. [K_1 alapján felkiáltójelet tettünk.]
503. K_1 *A'* sok harczon ⟨*köz*⟩ K_2 zúz [K_1 alapján kitettük a pontot.]
504. K_1 *Szédűlésében* Csillag,
504. és **505.** közt K_1-ben áth.:
⟨*de lassan rogyván Gárdon*⟩
⟨*de Gárdon szaporán gázol*⟩
⟨*Lassan ereszkedvén lova, Gárdon térdre bukik csak*⟩
505. K_1 kengyeliből ⟨*pajzsát ki*⟩
506. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*'s mint*⟩ ereszkedik [jav. ebből: ereszked*vén*,] ⟨*rogy csak*⟩ csuklik. K_2 csuklik [Kitettük a pontot K_1 alapján.]
506. és **507.** közt K_1-ben áth.:
⟨*de paizsát tartván oltalmúl hirtelen ugrik*⟩
⟨*és ámbár nem késik emelni*⟩
507. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*'s ámbár*⟩ nélkűl ⟨*fölipark*⟩ fölegyengeti lábát, [jav. ebből: *testét*] [K_1-ben a köv. sortól a 136 v-n.]
507. és **508.** közt K_1-ben áth.:
⟨*másodszor suhog zúg a' szörnyűnek bo*⟩
⟨*már zúg*⟩
508. K_1 Másodszor botja ⟨*de pajzsát,*⟩ (1) fölötte. (2) K_2 fölötte [K_1 alapján kitettük a pontot.]
508. és **509.** közt K_1-ben áth.: ⟨*éri csak. Az, mint a'*⟩
509. K_1 ijedve,
510. K_1 ⟨*búra*⟩ (1) gyászra (2) hajolt ⟨. . . . .⟩ (1) lábbal (2)
510. és **511.** közt K_1-ben áth.: ⟨*de rendíthetlen*⟩
511. K_1 *Ám* ⟨*De kel*⟩ Gárdon helyéből, [jav. ebből: *'s vasa*]
511. és **512.** közt K_1-ben áth.:
⟨*'s fogja fogja*⟩
⟨*és a' {gyilkos} súlyos aczélt markolja dühödten*⟩
512. K_1 markolja ⟨*vasát 's nem nyugszik*⟩ (1) azonban

meg *a' nagy* ⟨*da*⟩ *kardot* (2) [áthúzatlan]
vasát nem nyugszik (3)
[K_2-ben eredetileg így volt: vasát, *nem*]
513. K_1 ellenség, ⟨*'s*⟩ *'s másodszor* döngeti pajzsát:
513. és **514.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Hull reze, bőre szakad,* {*'s hasadó*} *'s rettentő dombora horpad.*⟩
514. K_1 reze horpad
515. K_2 foszolva [K_1 alapján kitettük a pontot.]
515. és **516.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Elveti Elveti a'*⟩
517. K_1 *O* Ferhát, ⟨*az enyészetnek bús k*⟩ (1)
⟨*rád*⟩ most rád az enyészet' karja csapódik. (2)
K_2 csapódik [K_1 alapján pontot tettünk.]
518. K_2 elvetve [K_1 alapján kitettük a vesszőt.]
518. és **519.** közt K_1-ben áth.:
⟨*szégyene, 's a' hírnak lehanyatló csillaga által*⟩
519. K_1 ⟨*föltör*⟩ Szégyennel
521. K_1 képét Ferhátnak, hogy ⟨*az, homloka szerte szakadván*⟩
[végl. alája írva]
522. K_1 meghasad és torkát ⟨*vérrel*⟩ K_2 befojtja [K_1 alapján kitettük a pontot.]
522. és **523.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Ferhát földre zuhan, márkában megmarad a' bot ;*⟩
⟨{*de de*} *Áddz lelke pedig*⟩
523. K_1 zuhan, ⟨*'s*⟩ kiadván [jav. ebből: kiad*ja*.] K_2 zuhan [Kitettük a vesszőt K_1 alapján.]
524. K_1 ⟨.....⟩ A' leterűlt
525. K_1 most ⟨*szomorúan*⟩ (1) búsan (2) néz viszsza, ⟨*keresvén*⟩ (1) sohaj*tván* (2) sohajtoz; (3)
525. és **526.** közt K_1-ben áth.: ⟨*a' delelő napfényt*⟩
526. K_1 [A sor elején *'s* áth.] világát:
526. és **527.** közt K_1-ben áth.:
⟨*éjbe borúl :*⟩
⟨*Éjbe rogy : így Árpád fiai*⟩
⟨*Éjbe borúl 's diadalfény ; 's mikor diadalnak fénye vezérli*⟩
⟨*Árpád hős fiait, 's* {*nyug*} *öröm ének tölti hazáját,*⟩
527. K_1 [A fenti kihúzott sorok mellé írva] Éjbe, halálba ⟨*borúl*⟩ (1) *bukik* (2), *'s szak*mányin K_2 éjbe terül el[K_1 alapján kitettük a vesszőt, ill. a pontot.]
[Innen a 137 r-n.]
527. és **528.** közt K_1-ben áth.:
{*Elle*} ⟨*Ellenben küzd 's bús harczaiban diadal*⟩
⟨*Halljuk Árpád hős fiait*⟩
⟨*hős Tuhutum' fiait, 's öröm ének tölti hazáját.*⟩
528. K_1 véres [jav. ebből: vérző] K_2 fénye [jav. ebből: *?szárnya ?*]
528. és **529.** sor a 137. r alján található.
529. K_1 hazáját
530. K_1 Karpát; ⟨*'s szót zengi vidáman*⟩ (1)
és büszke tetővel (2)
530. és **531.** közt K_1-ben áth.:

Szegdeli ⟨a felhőjét, hogy oszoljék honnja' egéről⟩

531. K_1 K_2 égről [Kitettük a pontot az értelem s az alábbiak szerint.] K_2 fellegeit [kitettük a vesszőt K_1 alapján.]

530. és **531.** [ÖM 1884—85-ben Gyulai (VIII. k. 175. l.) Kárpát alakot ad. K_1 K_2 egyaránt Karpát alakot tüntetnek fel. Így szerepel ez Vörösmarty *Virág Benedekhez* írt episztolájában is, valamint a *Börzsönyben* c. lírai vers 28. sorában is: „Boldog a' vad Karpát' erdejében," [Vty Akad. Kiad. I. k. 285. l.)] [Az 530. és 531. sorok megtalálhatók a *Virág Benedekhez* c. episztola 39—40. sorában is:]

„Fölriad a' szomorú Karpát, és büszke tetővel
Verdesi fellegeit, hogy oszoljanak a' magyar égről."
[Vty Akad. Kiad. I. k. 212. l.]

E két sor teljesen megfelel MM 1845—48. szövegének.)

A két sor az episztolának a Szép-Literaturai Ajándék 1822. évfolyamában megjelent kiadásában (132—133. l.) is így van, azzal a különbséggel, hogy a második sor végén nincs pont az idézőjel előtt.

III. ÉNEK

K_1-ben K_2-ben egyaránt ki van téve: Harmadik Ének.

1. [E sor felett K_1-ben áth. sorok:]
⟨Nagy volt harczai {don bátor szived' érdeme, Gárdon :}⟩
⟨ban Gárdon szive' érdeme,⟩
⟨híred az ellenség' arczán bús jelt hagya⟩
⟨vérbötüvel vagyon irva neved a⟩
⟨híred vérbötüvel⟩
⟨vérbötüvel vágád a' félhold' képére tenyésző⟩
⟨híredet : . . . és tettid maradandó fényre jutottak⟩
⟨Örv szép diadalmaidon⟩
⟨Minden szív hozzád hajol, és diadalmadon örvend⟩
⟨Csak te nem, oh szerelem, búsan⟩
⟨A' deli hős diadalmának⟩
⟨{Minden} sok szív örvend a' deli hős diadalmi nevének,⟩
⟨csak te nem, o szerelem, búsan bolygasz te Jolával⟩
⟨{a'} Kerte' virági között, 's a' szomszéd puszta mezőkön⟩

K_2 szive, [K_1 és a versmérték alapján: szíve,]

2. K_1 rettentők: *⟨V'⟩ a'* félhold *⟨képe borongón⟩* (1)
fénye borúltan

3. K_1 nevét *⟨véres betüvel képére⟩* (1)
melly vérjellel vala képire vágva. (2)

K_2 vágva [K_1 alapján kitettük a pontot.]

4. K_1 hős diadalmi

4. és **5.** közt K_1-ben áth.:
⟨csak te nem, oh szerelem, búsan bolygasz te Jolával⟩
⟨kerte' virági között, 's a' szomszéd {harczi} puszta mezőkön.⟩

5. K_1 [E sor az alábbi áth. két sor közé írva.]
Csak Jola nem: ⟨*bús ő*⟩ remeg ő, ⟨*'s*⟩
6. K_1 ⟨*A'*⟩ *bús a' lány*, nóha
7. K_1 [A sor előtt áth.:] ⟨*A' heves*⟩ fon [jav. ebből:] ⟨*tesz*⟩ hőse fejére,
8. K_1 legtöbbször ⟨*szomorú*⟩ képét:
9. K_1 [A sor előtt áth.:] ⟨*Disztel*⟩ *E*lhalaványodtan és dísztelenül a' porba keverve, K_2 elhalaványodtan, [E szó felett áth. csillag.]
10. K_1 látja ⟨*terü*⟩ hivét, dult vérttel, puszta kebellel,
11. K_1 a' leterűltek között, ⟨*és*⟩ borzadva
12. K_1 szegűlt K_2 vagásra [íráshiba]
12. és 13. közt K_1-ben áth.: ⟨*A' fuvalom, melly lengve*⟩
13. K_1 Dél szele, melly ⟨*bágyadt*⟩ lassú fuvalommal ⟨*zúga keresztül*⟩ (1) lenge ⟨*keresztül*⟩ (2) vidékén (3)
14. K_1 között, ⟨*mikor*⟩
15. K_1 *E*lhalt [jav. ebből: *Eldőlt*] Gárdonnak ⟨*végnyugtát*⟩
15. és 16. közt K_1-ben áth.:
⟨*Illy tündér képek gyötrötték*⟩
⟨*A' hüvös alkony*⟩
16. [K_1-ben két változat A sorban így:]
Illy sok tündér kép⟨*ek*⟩ toldúla ⟨*toldúltak elejbe*⟩ zavartan elejbe [K_1-ben lap alján utaló csillaggal.]
Illy tündér képek toldulnak elejbe zavartan
17. K_1 alkony*nyal :* [jav. ebből: alkony*ban]*
⟨*bágyadva követte az aggot*⟩ (1)
⟨*bágyadtan lenge körülötte*⟩ (2)
bágyad vele, 's gyötrelem immár (3)
18. K_1 szerelem: kivánat: K_2 kivánat [Pont kell, mert a következő sor nagybetűs.]
19. K_1 *a*gg, eped, ⟨*és a kő*⟩ mező⟨*k*⟩ről K_2 *Á*gg, [íráshiba] kiseri [íráshiba]
20. K_1 *K*erte' ajkkal: [jav. ebből: *arczczal :*]
21. K_1 Mosolyg⟨*o*⟩tok,
22. K_1 *Sz*épen ékei, K_2 kertem ékei. [Kitettük az aposztrófot K_1 alapján.]
23. K_1 mosolygotok:
24. K_1 bájatok:
25. K_1 *á*polni
25. és 26. közt K_1-ben áth.: ⟨*Elhallgat*⟩
26. K_1 *n*em
27. K_1 *v*íg dalát:
28. K_1 csalogány
29. K_1 híme vesztén K_2 szive [K_1 alapján kitettük a pontot.]
30. K_1 ⟨*Eljő bomolva*⟩ (1) Megjő borongva (2) ősz ⟨*szele*⟩ (1) dere (2)
30. és 31. K_1 közt áth. sorok:
⟨*futtára megdermed kis száratok*⟩
⟨*Jola Jola közt*⟩
31. K_1 ⟨*meg*⟩ *elhervadoztok, 's véletek Jola,*

31. és **32.** közt áth. sor K_1-ben: ⟨*'s ha majd ti uj életre zsengetek,*⟩
K_2-ben: ⟨*'s majd ha ti új életre zsengetek,*⟩
32. K_1 ⟨*ő*⟩ Kis zseng,
33. és **34.** közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*szét szórogatják zúgó vad szelek*⟩
⟨*szét szórogatják a futó*⟩
34. K_1 szelek, [E sor eredetileg zárójelben volt, de Vörösmarty áthúzta a zárójelet.]
[**34.** és **35.** közt K_1-ben áth. sor: ⟨{*vagy*} *Mért éljek én, ha ő már nem leszen.*⟩
35. K_1 *de*
36. K_1 *S* ha lesz? — ⟨*hogyan játszol te csaló tünet!*⟩ (1)
csaló tünet, *csak játszol oh.* (2)
38. K_1 Megszünt, ⟨*'s*⟩ jobb féle K_2 gyanúja [K_1 alapján kitettük a vesszőt.]
38. K_1 [Innen a 138 r-n] *Szép*
39. K_1 *és* még is. *ah* [jav. ebből: *oh*], ha [jav. ebből: hisz] *ő* még fenn maradna
40. [K_1-ben nincs meg.] [**39.** és **41.** közt K_1-ben két áth. sor:]
⟨*még élhetne ő, még élni fog*⟩
⟨*tán az ég talán megtartja őt*⟩
41. K_1 [Az előző áth. sorokra írva.]
ha élne még ha élne én nekem! —
42. K_1 fellegek
43. K_1 *hadd lássam a' ⟨szép⟩ derült ég kékjeit*
44. K_1 abban, ⟨*Isten képedet*⟩ (1) képét Istenemnek, (2)
45. K_1 mellyet ha ködbe {*rejt*} ⟨*rejtek*⟩ huztok, félhetek.
46. K_1 gerjedett *boszúja* K_2 haragja [Pont kell, mert a következő sor nagybetűs.]
47. K_1 borúlok ⟨*porba, 's*⟩ földre: *n*em K_2 sokért [K_1 alapján kitettük a vesszőt.]
48. K_1 nyugtatásért ⟨*esdekel szavam*⟩ (1) hangzik föl szavam (2)
50. K_1 *mig* hősöm eljő, *vagy*, ha ⟨*elmarad*⟩ nem jöhet,
K_2 eljő, ⟨*vagy*⟩ 's oh [fölé írva] jöhet [Kitettük a vesszőt K_1 alapján.]
51. K_1 *mig* ⟨*életemnek sírja*⟩ (1) bánatimnak a' sír (2)
K_2 megnyilik [K_1 alapján tettünk felkiáltójelet.]
52. K_1 szavait, *csillaghoz emelt szeme vitte*
53. K_1 *tétova ⟨kertében,⟩* (1) fái *között;* (2) lábanak nem *hagya* nyugtot.
53. és **54.** közt K_1-ben áth. sor:
⟨*Majd oda tért, hol bús csalogányok*⟩
54. K_1 a' hogy' [jav. ebből: mint] lelkében ⟨*csüggesztve*⟩
55. K_1 nyomták, ⟨*úgy volt járása merészebb*⟩ [1]
úgy volt járása szegénynek: [2]
55. és **56.** közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*fellengőbb, vagy bús*⟩
⟨*majd lebegő lábbal*⟩
⟨*majd fellengve szökött*⟩
⟨*majd bátran lépett, majd bátran bolyga miként a'*⟩

⟨*most bátran lépett, majd lassan kedveszakadván,*⟩
⟨*most búsan bátran lépett,*⟩
⟨*a' holdként, mikor ösvényén bús*⟩
⟨*mint a' hold, melly a' fellegből néha kibukván*⟩
⟨*tiszta vidám arczczal*⟩
⟨*melly hold melly felleg alatt*⟩

56. K_1 majd ⟨*bátran lépe*⟩ (1) kedvrederűle, [2. f. i.] miként a'
57. K_1 ⟨*felleg*⟩ hold, ki bukkan
59. K_1 eszedbe
60. Gárdont [K_1 alapján kitettük a vesszőt.]
61. K_1 kedvesed élete
62. K_1 [Ettől kezdve a 138 v-n] Törökök [jav. ebből: *nem*] bántják: előtte;
63. K_1 csata rémeit K_2 rémeit [r *v*-ből jav.]
64. és **65.** közt K_1-ben áth.:
⟨*éltedet a' had tájáról nem menti hatalma*⟩
65. K_1 harczai tájáról
66. K_1 Fenn, felhője ködében
67. K_2 csapását [K_1 alapján kitettük a pontot.]
70. K_2 örökre [K_1 alapján kitettük a pontot.]
71. K_1 bús ⟨*villám*⟩ (1) felhő (2) le bujnak
72. K_1 lelkek 's félve huzódnak üregbe,
73. K_1 azalatt 's el. K_1 K_2 remítve [íráshiba]
74. K_1 [Új bekezdés] Besnyei, [jav. ebből: Bennyei] nemes; de nemtelen ⟨*ember,*⟩ ifju
75. K_1 ⟨*régen*⟩ hévvel vágya Jolára: ⟨*'s*⟩ egyszer.
76. K_1 lappanga *szünetlen*, K_2 koronként [Kitettük a vesszőt K_1 alapján.]
76. és **77.** közt K_1-ben áth.: ⟨*hogy megutáltságát*⟩
79. K_1 szerető, ⟨*'s a'*⟩ kivel ő meg küzdeni
79. és **80.** közt K_1-ben áth.: *Várta, ho*
81. K_1 komoran ⟨*betakarta*⟩ (1) szemét a' ⟨*pokli*⟩ (1) gonoszság,
⟨*elhúzta*⟩ (2) ⟨*durva*⟩ (2)
lecsavarta (3) *gyáva* (3)
81. és **82.** közt K_1-ben áth.: ⟨*'s A' hír fénye helyett*⟩
82. K_1 hír fényét ⟨*kiragadta*⟩ (1) elfödte (2)
83. K_1 Kardra ⟨*csapott*⟩ (1) kapott (2), ⟨*'s*⟩ K_2 faláról [K_1 alapján kitettük a pontosvesszőt.]
84. K_1 haj! [jav. ebből: *ah*] ellenség;
85. K_1 kit, ha *különben* nem, ⟨*rémítve*⟩ K_2 nem megakart [K_1 alapján kitettük a vesszőt, és elválasztottuk az igekötőt.]
85. és **86.** közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*Czinkost külde előre hogy előlje reményit utána*⟩
⟨*ment maga hogy többekkel,*⟩
⟨*Czinkost külde elő, ki hazug hírt vive, reményét*⟩
⟨*rontsa: 's utóbb {meg} ő ment többekkel*⟩
⟨*a' lánynak csökkentse, utóbb ő {még} is ment, 's czimbora véle.*⟩
86. K_1 [Nincs új bekezdés.] külde, hírrel lányt,

86. és **87.** közt K_1-ben áth.: ⟨*ő is utóbb indult 's vele Czimbora*⟩
87. K_1 Indúlt vele *ocsmány* [jav. ebből: *undok*] Czimbora
88. K_1 Undor, [jav. ebből: *Czinkos*] a' ⟨*?röpült?*⟩ *csábúlt* ördögi
89. K_2 pályafutását [Kitettük a vesszőt K_1 alapján és az értelem szerint]
90. K_1 akarta, tízszerte setétebb,
92. K_1 már ⟨*rejtekiből*⟩ (1) a szívnek hírrel
⟨*tárgya felé*⟩ (2) [a. i.]
rejtekiből (3) [f. i.]
92. és **93.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Jött sunnyogva, remegve, miként éj szárnyasi jönek*⟩
93. K_1 *Mint* ⟨*a'*⟩ bagoly, sunnyogva remegve.
93. és **94.** közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*Tompa*⟩
⟨*A' denevér sipogatva*⟩
95. K_1 Szárnyasi,
95. és **96.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Búg röptében az őszi bogár, {....} 's a' legkevesebb zaj*⟩
⟨*mennydörgés neki már ; agyarog, 's e' szókra fakadki :*⟩
⟨*Őszi bogár búgott*⟩
96. K_1 *őszi* bogár K_2 reptében [felette áth. utaló csillag] A [K_1 alapján kitettük a hiányjelt.]
97. K_1 már. ⟨*Ki nem állja 's*⟩ (1) Agyarog, (2) 's illy [jav. ebből: *Igy*] K_2 ki [K_1 alapján kitettük a kettőspontot.]
97. és **98.** közt K_1-ben áth. és áthúzatlan, de bekeretezett sorváltozatok, próbálgatások:
⟨*Hah, melly iszonytató*⟩
Hah! melly iszonytató vagy itt
⟨*éjjele*⟩ *éjele a' puszta* ⟨*mezőnek*⟩ (1) *vidéknek.* (2)
Vagy ⟨*csak*⟩ *lelkem' éje olly setét 's irtózatos?*
Hah! mint remegnek minden tagjaim
⟨*Hah puszta tájnak éjele*⟩
⟨*milly rémes a' te fátyolod!*⟩
⟨*Irtózatok borongnak*⟩
⟨*Hah! pusztagnak tájai*⟩
⟨*millyen rém iszonyú a' ti éj*⟩
⟨*milly rémes a' ti éjetek*⟩
⟨*irtózatok borongnak arczain,*⟩
⟨*irtózat űl*⟩
98. K_1 [Innen a 139 v-n.] K_2 éjjele [Kitettük a vesszőt K_1 alapján.]
98. és **99.** közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*milly rémes a' te fátyolod*⟩
⟨*irtózat űl bús vad arczodon*⟩
⟨*milly rémítő vagy*⟩
⟨*millyen komor*⟩
99. K_1 maganyban itt.
100. K_1 Rém⟨*es*⟩
100. és **101.** közt K_1-ben áth.:

⟨*rém lesz*⟩
⟨*rémmel keríted útamat*⟩
101. K_1 *a'* csillagok, fényei
101. és **102.** közt K_1-ben áth.: ⟨*elhunynak*⟩
103. K_2 vagyok [A pontot és gondolatjelet K_1 alapján tettük ki.]
104. K_1 Huh! rút ⟨*rút*⟩
[K_2-ben lap alján a köv. oldalra utaló sortöredék téves:]
Megy, megráz-
104. és **105.** közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*Álla, 's egész te*⟩
⟨*Igy szóla, szóla, 's egész tetemét megrázkódtatta halálos*⟩
⟨*félelem*⟩
⟨*szólt, 's rázkódva tovább viszi {undok} félszeg lelke koholtát.*⟩
⟨*Reng Teste, miként földünk a' dörületre, inog, reng,*⟩
[K_2-ben áth. sor:]
⟨*Szól, 's megrázkódik félszeg szive*⟩
105. K_1 Szól, *'s meg rázkódik* ⟨*de tovább*⟩ félszeg szive,
⟨*'s mindene elhűl,*⟩ (1)
's vére is elhűl, (2)
106. K_1 *m*egy alatt ⟨*eltüntek*⟩ (1) elenyésznek (2)
107. K_1 előtte K_2 [A sor előtt áth.: *'s]*
107. és **108.** közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*Néz, hah! látja, megösmeri*⟩
⟨*Néz{vén látja}*⟩
⟨*és megdöbben a' mint ráösmer :*⟩
108. K_1 ösmeri *'s megdöbben : t*itkos
109. K_1 állapodik, ⟨*majd indúl*⟩ de meg indúl be lappang.
109. és **110.** közt áth.:
⟨*Igy állt a' boldog kertnél csikorogva, remegve*⟩
⟨*a' .... roszsz szándékával*⟩
110. K_1 morogva,
111. K_1 sejtvén, hazugság
112. K_1 ⟨*an*⟩ ördöge ⟨*a' ki szelid köz anyánkat bünre vezette,*⟩
ki közanyánk hitelét vétekre csavarta. K_2 csavarta [kitettük a pontot K_1 alapján.]
112. és **113.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Undor látja Jolát, a' lány is látja*⟩
113. K_1 [Új bekezdés.] *El*réműl K_2 hallván [Kitettük a vesszőt K_1 alapján.]
114. K_1 megy;
115. K_1 [Innen a 140 r-n.] hogy ⟨*vissza vihesse helyére*⟩ (1) meggátolja menését, (2) K_2 menését [Kitettük a vesszőt K_1 alapján.]
116. K_2 utána [Kitettük a kettőspontot K_1 alapján.]
117. K_1 [Nincs új bekezdés.] Mit [jav. ebből: *Mért] ne* fuss: K_2 fuss. [K_1 alapján kettőspontra jav.]
117. és **118.** közt áth. sorok:
⟨*Az jő feléd, ki jót akar veled*⟩
⟨*nem jöttem én roszsz szívvel*⟩
⟨*nem bántlak én ; nem jöttem bántani*⟩

118. K_1 ⟨*inség*⟩ *ez* éjnél *b*usabbat
119. K_1 tőle *boldogultad* függ: meg állj.
120. K_1 lepésit lány
121. K_1 [Nincs új bekezdés.]
122. K_1 *e*lső K_2 márdulja [íráshiba]
123. K_2 bolgsz vagy [kitettük a kérdőjelet K_1 alapján.]
123. és **124.** közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*Igy vál*⟩
⟨*Válaszol, és remegő {lábát} lépését szünteti a' lány.*⟩
124. K_1 ⟨*a'*⟩ *el*kezdett hazudását *folyvabeszéli :*
125. K_1 Aszszonyom! mint [jav. ebből: *hogy]* K_2 mondani [Kitettük a vesszőt K_1 alapján.]
126. K_1 hogy *el ne csüggedjen* ⟨*kegyes*⟩ *szelíd szived.*
127. K_1 bajnokot
128. K_1 ⟨*hada*⟩ a' harcz mezőről K_2 is [Kitettük a pontot K_1 alapján.]
129. K_1 az ⟨.....⟩ nékűnk, átkozott!
129. és **130.** közt K_1-ben áth. sor: ⟨*Mit mondasz? Oh mit sejtek*⟩
130. K_1 *O*h mit sejtek. *J*aj
130. és **131.** közt K_1-ben áth. sor: ⟨*Igy nyöge viszsza szorúlt szívvel*⟩
131. K_1 Elfojtott ⟨*szivvel*⟩ (1) nyög⟨*i a' csillag*⟩ (1) szemü lányka,
szivből (2) imigy a tűz (2)
K_2 lányka [K_1 alapján kitettük a vesszőt.]
131. és **132.** közt K_1-ben áth.:
⟨*most beborúlt fénynyel*⟩
⟨*majd hi*⟩
⟨*'s hogy bizonyost tudjon,*⟩
133. K_1 ő [jav. ebből: *á*] bizonyost
⟨*is kiakarta tanulni*⟩ (1) ⟨*Szegény mig*⟩ (1)
kivánt megtudni. (2) Nem állja ki a szem, (2)
133. és **134.** közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*a' botor emberi szem, hogy föl ne födözzön akármelly*⟩
⟨*fátyol alól, titkot fátyol alól, ha*⟩ K_2 ő [jav. ebből: *a]*
134. K_1 tit*k*oknak ködbe borultát: K_2 titkának [Jav. ebből: tit*kai*nak]
135. K_1 föl ⟨*födi*⟩ födi azt, 's ⟨*ha*⟩ K_2 adózik [Kitettük a pontot K_1 alapján.]
137. K_1 [Innen a 140 v-n.] [A sor felett áth.] ⟨*Ha Isten*⟩
Mért átkozott nekünk?
137. és **138.** közt. K_1-ben áth.: ⟨*Jól szólj hogy*⟩
138. K_1 tudhatod, *szólj,* harczoló te is,
140. K_1 Gárdon? ⟨*oh szólj*⟩ (1) *o* mondd! (2) K_2 Él [jav. ebből: *él*] mondd, [jav. ebből: mond,]
141. K_1 hírtelen igy
141. és **142.** közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*Nem ösmerém? Hah! hát kit {ösmerék}*⟩ (1)
⟨*ha őt nem*⟩ (2)
⟨*ösmerék*⟩ (3)
⟨*Gyermek korától fogva {ösmerém} láthatám*⟩

⟨*s a' csillagot, mellyik nem ösmeri ;*⟩
⟨*'s A' vagy a'*⟩
⟨*'s a' hév napot mellyik nem ösmeri ?*⟩
⟨*Nap volt közöttünk Gárdon, 's tündökölt*⟩
⟨*a' bús csatáknak éjelén*⟩
⟨*az ütközetnek*⟩
⟨*Napként ragyognak Gárdon tettei*⟩
⟨*az ütközetnek {száz veszélyein}*⟩
⟨*zúgó tájain*⟩
⟨*de fellegekkel rakva {jő} száll az est,*⟩
⟨*fogy a' verőf*⟩
⟨*elhúl szeléve jó napunk' heve,*⟩
⟨*szép fénye*⟩
⟨*a' tiszta szép fény elhúny, 's éj leszen.*⟩
⟨*lehúny a' szép verőfény, elhúny, 's éj leszen.*⟩

142. K_1 [nincs új bekezdés.] *Oh!* [jav. ebből: *Hah!*] hát kit ösmerék?!
143. K_1 *gy*ermek
145. K_1 Gárdon: *tettei* K_2 karjai [ráírva e szóra: *tettei*]
146. K_1 ⟨*a' fény*⟩ (1) csillám (2) sugárként ⟨*tündököltenek.*⟩ (1) szegték a' homályt (2)
147. K_1 *De*
148. K_1 *jó* napunk' K_2 heve [K_1 alapján kitettük a vesszőt.]
148. és **149.** közt K_1-ben áth.: ⟨*hanyatlik a' dicső fény, 's éj leszen.*⟩
149. K_1 leszen [Az egész áth. zárójelben.] K_2 leszen [Kitettük a pontot K_1 alapján.]
150. K_1 többé ⟨*nap*⟩
151. K_1 így *mond :* K_2 szól [K_1 alapján kitettük a kettőspontot.]
152. K_1 [Innen a 141 r-n.] [A sor felett áth.:] ⟨*Ah aszszonyom*⟩
Felejtsd el azt most Aszszonyom
⟨*Jola :*⟩
Hogyan?
153. K_1 *Oh*
155. K_1 ketségeket
157. K_1 ⟨*'s*⟩ Bokrosodó⟨*s*⟩ *csüggési* gyötrő [jav. ebből: *kínos]*
K_2 kozűl [íráshiba]
158. K_1 lány, ⟨*ellenben ez*⟩
158. és **159.** közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*'s minden eszét*⟩
⟨*háborodott lelkét*⟩
⟨*megháborodott lelkét csábítja szavával,*⟩
⟨*most könnyen*⟩
⟨*csalfa szavát folytatja, 's azon van teljes erővel*⟩
⟨*hogy megháborodott lelkén,*⟩
⟨*minden*⟩
159. K_2 szavával [K_1 alapján kitettük a kettőspontot.]
160. K_1 [Új bekezdés.] *Hagyd,* Aszszonyom,
161. K_1 ⟨*van még*⟩ (1) csapás (2) hiremből.
A **161.** és **162.** sor közt K_1-ben egy áthúzatlan sor:

Halld ⟨de,⟩ Istenedre kérlek, békivel. [A végl. alak nincs meg.]
162. K_2 mezőn:
163. K_1 Ómár ⟨*porontya*⟩ cs•portja, hull, [jav. ebből: *mi]* hull, ⟨*mint a' legyek ;*⟩ [Ez utóbbi áth., de nincs mással pótolva.]
164. K_1 az, K_2 fogyhatalan [íráshiba]
165. K_1 hatvan [jav. ebből: *ötven*]
166. K_1 *ujúl* ⟨*bajunk*⟩ csatánk, K_2 zaja. [K_2 alapján javítottuk pontosvesszőre, a köv. sor ugyanis K_2-ben kis betűvel kezdődik.]
167. K_2 száguld [Az első szótag e szó fölé írva: *küz . . .*]
168. K_1 ellene.
169. K_1 *'s* haj el hanyatlik erő!
169. és **170.** közt K_1-ben áth.: ⟨*S midőn a'*⟩
170. K_1 ⟨*Én*⟩ szélről valék én; ⟨*'s*⟩
170. és **171.** közt K_1-ben áth.: ⟨*három Törökkel*⟩
171. K_1 már 's török, K_2 Török, [Az eleje már szóból jav.]
172. K_1 ki ⟨*már*⟩ bús K_2 dákosát [K_1 alapján kitettük a pontot.]
173. K_1 [Innen a 141. v-n] *im,*
174. K_1 ⟨*zúgás*⟩ zúg, és ropog ⟨*felett*⟩ körűlem hírtelen:
K_2 hirtelen. [Nem indokolt itt a mondat bevégzése. K_1-ben helyesebb: kettőspont és után kisbetű.]
175. K_1 a' *hadközépből* vág ki *mérgesen* K_2 *A'* [K_1 alapján kisbetűt tettünk. Nem indokolt itt új mondat kezdése.]
175. és **176.** közt K_1-ben áthúzatlan és áth. sor:
egy, égi, földi volt [jav. ebből: láng] *e, nem tudom, de még* ⟨*rémületesbet nem la*⟩
176. K_1 irtóztatóbbat
177. K_1 dőlt⟨*ek*⟩ K_2 Török [K_1 alapján kitettük a pontot.]
177. és **178.** közt K_1-ben áth. sor:
⟨*'s remegve tért el, a' ki meszsze volt*⟩
⟨*előle minden*⟩
178. K_2 erős [Kitettük a pontot K_1 alapján.]
179. K_1 is, dultában, ⟨*csüggeni*⟩ (1)
*r*omlani, (2)
180. K_1 felém ⟨*teríti*⟩ (1) rohan, (2)
181. K_2 szirteket [K_1 alapján kitettük a pontot.]
182. K_2 kérdez voltam e
183. K_1 *szép* földein [jav. ebből: *dús térein*] Dombynak?
184. K_1 halmokon, hol ⟨*bús*⟩ csendes
184. és **185.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Jól ösmerem*⟩
185. K_1 [Idj. n.] az, mondám, [jav. ebből: mond*ék*] és sóhajték;
186. K_1 neveltek *engem* — ámde maskor ezt. K_2 neveltek.. (..ámde)
187. K_1 Sóhajta K_2 szavát [Kitettük a kettőspontot K_1 alapján.]
188. K_1 nincs, kit küldenem,
188. és **189.** közt K_1-ben áth.: ⟨*menj, és jutalmat*⟩
189. K_1 menj, várhatsz, K_2 ⟨*'s*⟩ szép leányhoz [K_1 alapján kitettük a vesszőt.]
190. K_1 ⟨*ke*⟩ mondgyad,

191. K_2 én [Kitettük a vesszőt K_1 alapján.]
191. és **192.** közt K_1-ben áth.: ⟨*'s elrejtem a'*⟩
192. K_1 tájra [jav. ebből: *helyre*] mentem [jav. ebből: *rejtem*]
192. és **193.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Testvérem itt küzd, elhagy*⟩
193. K_1 testvér,
194. K_1 hozzá [jav. ebből: *utat*] nyargalok." [jav. ebből: *vágtat*]
K_2 nyargalok" [Kitettük a pontot K_1 alapján.]
194. és **195.** közt K_1-ben áth.: ⟨*'s Mondá*⟩
195. K_1 fergetegként ⟨*verte szét*⟩ (1) zúga el; (2)
195. és **196.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Szétverte a'*⟩
196. K_1 ⟨*'s*⟩ eltünt zaj, *'s* közé. [jav. ebből: között]
K_2 zaj, ⟨*'s*⟩
196. és **197.** közt áth. K_1-ben: ⟨*Ah Aszszonyom ne várj*⟩
197. K_1 Sisak borítá *arczát*, ⟨*'s*⟩ *nem tudom*
198. K_1 szavát.
199. K_1 [Innen a 142 r-n.] O*h* K_2 biztatást [K_1 alapján kitettük a pontot.]
201. K_1 most, tudja? O*h*
201. és **202.** közt K_1-ben áth.: ⟨*az e' bizd a'*⟩
202. K_1 *a'* magad.' K_2 magad' [Kitettük a pontot K_1 alapján.]
203. K_1 Ő [jav. ebből: *Hogy*] K_1 K_2 kérjelek [Minthogy a következő sor nagybetűs, pontot tettünk ki.]
204. K_1 Aszszonyom
205. K_1 tájat: K_2 velem [K_1 alapján kitettük a pontot.]
207. K_1 ⟨*'S tégedet*⟩ holttestemen
208. K_1 A' [jav. ebből: *a'*]
209. K_2 Rabság félelme,
210. K_1 [A sor elején olvashatatlanul áthúzott szavak.]
210. és **211.** közt K_1-ben áth.
⟨*Igy áll 's mind kivűl, de belől forr kinja szegénynek,*⟩
⟨*mint a' tenger*⟩
211. K_1 *Itt* [jav. ebből: *Igy*] áll, lesimúlt K_2 tengerként [K_1 alapján kitettük a vesszőt.] K_1 kivűl,
211. és **212.** közt K_1-ben áth.:
⟨*{benn} Forr, zúg kinja belől. Nyomorúlt! hova nyögjek*⟩
212. K_1 Forr, Nyomorult!
213. K_1 ördöngös ⟨*nyelve*⟩ Megindúl⟨*a*⟩
213. és **214.** közt K_1-ben áth.:
⟨*A' szomorú, Hija az aggodó Dajkát. Komorodva*⟩
214. K_1 magát. ⟨*Hű asz*⟩ (1) ⟨*mellette*⟩ (2) ⟨*Dajkája*⟩ (3) hű aszszonya is jő, K_2 ajánlja [1 utólag beírva]
215. és **216.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Hátúl Undor megy*⟩
⟨*Elsülledve gonoszságbán*⟩
216. K_1 Vétke tudásában sülledve
217. K_1 kijelelt ⟨*tájon vár már*⟩ helynél *vár immár*
218. K_1 *C*zinkosi⟨*val*⟩ közt, kétségeiben; pánczéla,
219. K_1 feketék, mint éj, *'s* feketébb még ⟨*lelke gondja*⟩ (1) ördögi lelke. (2)

219. és **220.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Erdők*⟩
⟨*Itt áll a' ligetek közepén {lappangva} rejtőzve nyugatnak.*⟩
220. K_1 [Innen a 142 v-n.] A sor elején áth.:] ⟨*Lába*⟩
221. K_1 alatta
222. K_1 meresztvén
223. K_1 *L*abánál fetreng ⟨.....⟩ törötten;
224. K_1 ⟨*s*⟩ nem azt. De
224. és **225.** közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*ím már megszakad a' mély csend : közelítve kihallik*⟩
⟨*lépési robajjal*⟩
⟨*a' lépesi zörej*⟩
⟨*Hangzik az ösvény is.*⟩
225. K_1 is: K_2 robajjal [jav. ebből: rob*o*g]
226. K_1 [A sor előtt áth.:] ⟨*a'*⟩ a' sik *tér*, 's lebegő [jav. ebből: *lobogó*] ⟨*ruha*⟩
K_2 fehérlik [jav. ebből: fe*j*érlik]
227. K_1 E' [jav. ebből: *A'*] sejtvén K_2 sejtvén [jav. ebből: sejtv*e*]
228. K_1 Besnyei ⟨*a' kis gerelyét*⟩ (1) tört paizsát, (2) ⟨*'s*⟩ gerelyét
230. K_1 föllázad, ⟨*'s*⟩ tetetett szerte *csapong*,
231. K_1 lány,
232. K_1 elakasztja: K_2 elakasztja; [fölötte utaló csillag]
233. K_1 lép⟨*ik*⟩ menésre.
234. K_1 Haladj, ⟨*Ne félj*⟩ ne rettegj Aszszonyom, ne félj
236. K_1 ⟨*s*⟩ vár
237. K_1 *'S h*a [A sor elején áth.:] ⟨*De*⟩
238. K_1 kerűli. ⟨*ha ördög is. Ne félj.*⟩ (1)
Hidd ezt, és ne félj. (2)
238. és **239.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Kardját föl rántván, szól*⟩
239. és **240.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Ki vagy vitéz*⟩
240. K_1 Közelgető! megállj ⟨*'s mondd el :*⟩ (1) ⟨*'s*⟩ szólj: ki vagy. (2)
241. K_1 közelget, *az* kinek
241. és **242.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Szavára jöttél*⟩
⟨*Szavát fogadván*⟩
242. K_1 Domby lányát
243. K_1 Igy *felel*
244. K_1 [Innen 143 r-n.] remegve
245. K_1 *ez*, *h*aj! K_2 Nem [jav. ebből: *n*em]
245. és **246.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Nem Gárdon*⟩
246. K_1 *ez* .. O*h*
247. K_1 Ezt rebegé, [jav. ebből: *Igy* rebeg*ett] A*szszony' borúla,
K_2 aszszony [K_1 alapján kitettük a hiányjelet.]
248. K_1 *m*ajd föl emelkedvén szól: K_2 kísérőjehez
250. és **251.** K_1-ben áth.: ⟨*Hírt erre*⟩
252. K_1 ez, *Aszszonyom, kitől én küldetém.*
252. és **253.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Bizd a' veszélyben*⟩
253. K_1 Bizzál *hitében*, K_2 nékie [K_1 alapján kitettük a pontot.]

255. K_1 késhetünk: Török:
255. és **256.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Oh Aszszonyom, b*⟩
256. K_2 hadunk [K_1 alapján kitettük a pontot.]
256. és **257.** közt áth.: ⟨*Oh Aszszonyom,*⟩
257. K_1 's ha nagy [jav. ebből: *még van*] mentenünk. K_2 mentenünk [K_1 alapján pont lenne, de az értelem és a következő kisbetűs sor vesszőt kíván.]
258. K_1 inkább *most*, mint *tégedet?*
259. K_1 *é*retted, *o lelkemnek aszszonya*, K_2 o ⟨*szelíd*⟩ tájunk
260. K_1 K_2 harczomból [jav. ebből: harcz*a*imból] K_1 tört [utólag beírva]
K_2 pajzsomat [K_1 alapján kitettük a vesszőt.]
261. K_1 e' [jav. ebből: *egy*]
261. és **262.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Kövess, ha telhetik, megmentelek.*⟩
262. K_1 mentelek, K_2 mentelek [K_1 áth. változatban pont van. Ennek alapján pontot tettünk, ugyanis a köv. sor nagybetűs.]
263. K_2 karom [K_1 alapján kitettük a vesszőt.]
264. K_1 csak ⟨*piheghet*⟩ doboghat
264. és **265.** közt K_1-ben áth.: ⟨*vért öntök*⟩
265. K_1 Hozzád ⟨*török*⟩ (1) kéz nem jut: ⟨*véremet*⟩ (1)
pogány (2) és ha kell (2)
266. és **267.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Ha Bátoran*⟩
267. K_1 nyervén mintegy K_2 mint egy [K_1 alapján egybe írtuk.] simulva [jav. ebből: sí*m*ulva]
268. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*megfelel*⟩
269. K_1 ki ⟨*értem így buzogsz,*⟩ (1)
mindent elhagyál (2)
269. és **270.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Ts V*⟩
270. K_2 jó [jav. ebből: jó*t*] tettedért [K_1 alapján kitettük a pontot.]
271. K_1 illy [jav. ebből: *így*]
272. K_1 *V*agy
273. K_1 ⟨*most*⟩ nem *vitatom* most. ⟨*Végy*⟩ *C*sak
274. K_1 alá,
275. K_1 tenni:
276. K_1 Benn a' K_2 közt, [K_1-ben közt*t*, ez jobban megfelel a költemény helyesírási állapotának. K_2-ben másutt mindenütt közt*t* alakot találunk, az egyik *t* valószínűleg tévedésből maradt le.]
279. K_1 csendiben.
280. K_1 Iste*ned*re kérlek vígy oda: K_2 Istenünkre [jav. ebből: Iste*ned*re]
280. és **281.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Kinyugszom ottan aggodalmimat,*⟩
281. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*és*⟩
282. K_1 aggodalmimat.
283. K_1 *V*elem ⟨*le*⟩ K_2 Isten [K_1 alapján kitettük a hiányjelet.]
283. és **284.** közt K_1-ben áth.: ⟨*mig hősöm eljő. Ah ha jő*⟩
284. K_1 mig eljő- ah ha jő 's jöhet!

285. K_1 [eredetileg így volt] Melly szók rebegnek ajkadon [Ebből jav.]
285. és **286.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Igy Besnyei*⟩
⟨*A' gonosz álnokság, igy*⟩
286. és **287.** közt K_1-ben áth.:
⟨*mintha nehéz fájdalom.....*⟩
⟨*keserv*⟩ ⟨*nyomná*⟩
⟨*érné*⟩
287. K_1 szenvedne, emezt
288. K_1 bajnokunk? . . .
289. K_1 *Ah* volt! ⟨*Nagy Isten láttad tetteit*⟩ (1)
Dicső nap, láttad tetteit, (2)
K_2 tetteit [Pontot tettünk, mert K_2-ben utána nagybetűs sor következik.]
289. és **290.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Méltán ragyogtak ők a' harcz mezőn*⟩
⟨*de veled*⟩
290. K_1 ⟨*ra*⟩ veled ragyogva *tört ő* [aláhúzva, nincs áth.] fénylett a' mezőn;
291. K_1 de *vérrel nyugvó* [a lap alján csillagjellel: vérbe nyugvó]
K_2 nyugvó [jav. ebből: *omló*]
292. K_1 el:
293. K_1 [Innen a 144 r-n. A lapon felül 4. jelezve, hogy negyedik füzet.] Hah, vad, pogány ⟨*kéz melly őt*⟩ (1) ki őtet (2)
294. K_1 talált⟨*ak*⟩ K_2 mért: [indokolatlan közékezés, talán íráshiba.]
295. atkozott
296. K_2 erős [K_1 alapján kitettük a vesszőt.]
297. K_1 Nyugszik ⟨*a' vitéz*⟩ (1) ő; szivét (2)
298. K_1 kürt szava.
298. és **299.** közt K_1-ben áth.: {*A'*} ⟨*örök dől a' s*⟩
299. K_1 örök vitéz.
300. K_1 *'S* dől vele! [jav. ebből: *szive*]
301. K_2 tűz szemű lányka [K_1 alapján javítottuk és kitettük a kettőspontot.]
302. K_1 után, K_2 derül! [A felkiáltójel kérdőjelből jav.]
303. K_1 halál⟨*ból viszsza*⟩ (1) után több (2) virradás! K_2 [A felkiáltójel kérdőjelből jav.]
305. K_1 szakadsz ⟨*gyenge szív 's*⟩ (1) meg *csüggedő* kebel?
K_2 meg ⟨*kínlódó*⟩ (1) gyötrődő (2)
306. K_1 Egek, ti ⟨*látjátok e' kínt,*⟩ (1) szánjatok.
láttok kínban, (2)
306. és **307.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Éjnek követje búsak híreid,*⟩
⟨*Ah mért jövél felém?*⟩
⟨*Bús a' te híred szíved, szívet öldököl.*⟩
307. K_1 Ah ⟨. . .⟩ Gárdon⟨*om*⟩, K_2 ah [utólag a sor fölé írva.]
307. és **308.** közt K_1-ben áth.:
⟨*'s Ti, szivszakasztók, éj közt*⟩

⟨*Keresni fogják majd őt lábaim*⟩
308. K_1 *T*i éj követjei! K_2 követjei! [A felkiáltójel vesszőből jav.]
309. K_2 ⟨*A'*⟩ *K*eresni lépteim,
310. K_1 *a'* völgyeken halmokon
311. K_1 őtet 's nem lelik! * [E csillag a 144 r-n található alábbi sorokra utal, melyeket bekarikázva találunk.]
311. és **312.** közt K_1-ben áth. még a 144/r-n.:
⟨*Hah! melly ijesztő látomány! mi ez? . . .*⟩
[Az ide utaló csillag alatt a 144 v közepén bekarikázva az alábbi áthúzatlan és áth. sorok olvashatók:]
szép nap, ne derülj többé szemeimnek
⟨*Hunyj el*⟩
oh hunyj el örökre te, csillagi fény
A' lány' ege éjbe borult már
313. K_1 Besnyei, 's ⟨*ont pisla*⟩ (1) futva (2) el éltes
K_2 szövétekkel [K_1-ben szövétnekkel.]
314. K_1 ⟨*Komoran*⟩ (1) Bágyadtan (2) szórja ⟨*világát*⟩ setétben
315. K_1 ⟨*rémült*⟩ (1) sápadt (2)
315. és **316.** közt K_1-ben áth. sorok: [Innen a 144 v-n.]
⟨*A' nyomorúlt lány itt {meg rémülten} ijedve kialt föl.*⟩
⟨*haloványan*⟩
⟨*Hah, O melly ijesztő látomány! mi ez?*⟩
⟨*Uj rém kel a' setétből ellenem.*⟩
⟨*Ki {menti védi} őrzi most meg a' szegény leányt?*⟩
⟨*Csak veszni tudnék Gárdonom. Oh Egek!*⟩
⟨*Ki menti? . . . Gárdon, hol vagy. Oh Egek.*⟩
316. K_1 szomorúan hátrálva ⟨*sikoltván*⟩ (1) kiált föl: (2)
317. K_1 [Nincs új bekezdés.] látomány! *Mi ez?*
319. K_2 őrzi [jav. ebből: *óv*]
320. K_1 vagy? *O*h Egek. K_2 Gárdon [kitettük a vesszőt K_1 alapján.]
320. és **321.** közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*Oh csillagok örökre boruljatok el.*⟩
⟨*O mennyei fények örökre boruljatok el*⟩
[E sorok alatt találhatók K_1-ben a **311.** és **312.** sor közé csillagutalással beiktatott bekarikázott sorok.]
K_2-ben áth. sor: ⟨*?Siralmam? elhűl félelem miatt*⟩
321. K_1-ben e sor hiányzik.
322. K_1-ben e sor hiányzik. K_2 veszteségre [más szóra ráírva.]
323. K_2 tarthatván [jav. ebből: bizv . . .] hatalmát [K_1 alapján kitettük a vesszőt.]
323. és **324.** közt K_1-ben áth.: ⟨*mér most végső*⟩
324. K_1 ⟨*szép szerrel*⟩ (1) jó móddal (2) tenni [jav. ebből: *nyerni*] szerencsét.
325. K_1 *I*gy leányhoz: [jav. ebből: leány*nak*] K_2 szerelem hangján [A hiányjelet K_1 alapján pótoltuk.]
328. és **329.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Előtted áll most*⟩
330. K_1 most [jav. ebből: *itt*] előtted.
331. K_1 paizs: mert, épen, ⟨*csak életét*⟩ (1) hogy te élj, (2)

331. és **332.** közt K_1-ben áth.: ⟨*hozá meg éretted*⟩
⟨*meghozta a' csatákból életét.*⟩
332. K_1[-ben az előbbi áth. két sor közé írva:] hozá
332. és **333.** közt K_2-ben áth. sor: ⟨*Ertted jövék, ...*⟩
333. K_1 *Neked hozá meg. Oh ne vesd meg őt.* K_2 *E*rtted [íráshiba]
333. és **334.** közt K_1-ben áth. sorok.: [Innen a 145 r-n.] [E lap kezdő sor felett 4. — negyedik füzet.]
⟨*Váramba jőj, {ott menten lész}*⟩
⟨*ott, nem bánthat ott Török,*⟩
⟨*oh jőj, {hamar} ne késsél ; mert ugy ment lehetsz.*⟩
⟨*javamnak, és szivemnek Aszszonya.*⟩
336. K_1 Török,
336. és **337.** közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*Néz Jola, 's a levetett fegyverről {félve} lassan emelvén*⟩
⟨*bús szemeit*⟩
⟨*E' közben Jo*⟩
338. K_1 fölveti ⟨*bús szemeit*⟩ (1) gyenge fejét (2) K_2 Jola, [felette utaló csillag jel.]
339. és **340.** közt K_2-ben áth.: ⟨*bús szeme, nem mozdúl*⟩
340. K_1 szeme, ⟨*mozdúlatlan függ*⟩ (1) *nem mozdúl,* (2)
341. K_1 még ⟨*a' mennyivel*⟩ hoszszas
342. K_1 kinyomult ⟨*állát a' s*⟩ (1) ajakát (2)
343. K_1 ösmeri, 's ⟨*szivtépő emlék*⟩ (1) hat ⟨*tiszta szivéből*⟩ (1)
rémítő emlék (2) viszsza szivébe. (2)
K_2 szivébe [K_1 alapján kitettük a pontot.]
344. K_1 vére, 's ⟨*feszűlt inait lankasztva*⟩ feszűlt inait lankasztva
345. K_1 érzések, ⟨*'s ajaka 's szemei fényét*⟩ (1) szemefényei (2)
345. és **346.** közt K_1-ben áth.: ⟨*öszszerogy ajultan*⟩
346. K_2 körében [K_1 alapján kitettük a pontot.] K_2 *A*jultan [íráshiba]
347. K_1 Aszszony, ⟨*mellette ; segít*⟩ (1) láttára 's dühödve (2)
K_2 hű [jav. ebből: hűs] düdödve [íráshiba]
349. K_1 rajta [jav. ebből: *vagy*] K_2 tudja [K_1 alapján kitettük a vesszőt.]
350. K_1 vagy, átkozza ⟨*az undok*⟩ (1) csalóit, (2)
351. K_1 és átkozza ⟨*az életet is, hogy vesztére nyulván*⟩ (1)
magát, hogy az életet ennyire huzta. (2)
K_2 huzta [K_1 alapján kitettük a pontot.]
352. K_1 még is 's ⟨*Jola mellire*⟩ (1) *lágyulva* tapintván, (2)
K_2 Öszszeszedé [jav. ebből
353. K_1 *a' gyengén dobogó szivről kitanulja,* hogy él még.
354. K_1 ⟨*a' hű kézzel*⟩ (1) ⟨*'s ölbe veszi*⟩ (2) ⟨*és öl*⟩ (3)
Így veszi a' (4)
355. K_1 [Innen a 145 v-n.] ⟨*Kéri továbbá*⟩ (1) *K*éri könyüs szemmel (2) a környülállóit [jav. ebből: a' könnyülállók*at*]
355. és **356.** közt K_1-ben áth.: ⟨*szentségére, 's egyébre is*⟩
356. K_1 *F*ölségére, továbbá, K_2 továbbá [felette utaló csillagjel.]
357. K_1 szent mindenre: nyomorúlt lányt,
358. K_1 *h*agyják K_2 rá [Kitettük a pontot K_1 alapján.]

359. K_1 ⟨*A'*⟩ Kő szív gyenge *gunyákra*
361. K_1 a' *vadon* erdőben. Fáklyásokat ⟨*előtte, utánna.*⟩ (1)
osztva körűle (2)
K_2 rideg [jav. ebből: *vadon]*
361. és **362.** közt K_1-ben áth.: ⟨*'s Besnyei járt mellette,*⟩
362. K_1 öröm fia mellette. ⟨*közöttük*⟩ (1) ⟨*utjától*⟩ (2) Útól megy (3)
363. K_1 *a*szszony, K_2 Aszszony [K_1-ben vessző van, de pontot tettünk, mert utána nagybetű következik.]
364. K_1 Mint ⟨*bús*⟩ anyák megfosztatván K_2 fiai⟨*n*⟩któl
365. K_1 között ⟨*repkednek utánok*⟩ (1) röpdösnek utánok, (2)
K_2 csipegések [más szóból jav.]
366. K_1 ⟨*majd*⟩ most maradva. K_2 hátra ⟨*huzodva*⟩ (1) maradva (2)
367. K_1 *U*gy durvák képétől
368. K_1 néha, K_2 huzódva [K_1 alapján kitettük a pontot.]

IV. ÉNEK

1. K_2 [A sor felett:] Negyedik Ének. azonban [A kettőspont K_2 alapján.]
K_1 [A sor felett:] IV. Ének. [A sor felett áth.:]
⟨*Szép diadalma nem*⟩
⟨*Harczai szünte*⟩
⟨*Szép diadalma*⟩ Véres harcza után közelített [jav. ebből: közelít *már]*
1. és **2.** közt K_1-ben áth.:
⟨*A' szakmányt egyebeknek adá,*⟩
⟨*Másoknak hagyván szakmányt,*⟩
2. K_1 Csak *lovakat* váltott: [jav. ebből: vált*ván*] ⟨*ő másoknak hagyva mindent :*⟩ (1) zsákmány *nem vonta* [jav. ebből *húzta*] magához. [2. a. i.]
3. K_1 ⟨*Jött*⟩ Más gond l*epte szivét,* ⟨*öröm*⟩ gyönyörének más vala tárgya. K_2 tárgya [Kitettük a pontot K_1 alapján.]
4. K_1 Jött, ⟨*a*⟩ tüzszemü lánykát.
K_2 lánykát [A köv. sor kisbetűs, tehát a költő szándéka nem lehetett pont. Pontosvesszőt tettünk.]
5. és **6.** közt K_2-ben: ⟨{*hév*} *hű, csendes csokot*⟩
5. K_1 *J*ött, szüntesse, ⟨*az édes ajakról*⟩ (1) 's Jolája ölében [2.]
6. K_2 ajakkal [K_1-ben sincs interpunkció. A köv. sor nagybetűs. Mint Gyulai kiadásában, pontot tettünk.]
K_1 ⟨*hévvel telt*⟩ (1)
⟨*szívkeltő*⟩ (2)
⟨*szép jutalom*⟩ (3)
édesded (4) csókot szedjen diadalmas ajakkal
6. és **7.** K_1-ben áth. sorok:
⟨*Oh hányszor*⟩
⟨*A' szerelem kíséri nyomát, az*⟩
⟨*o hányféle öröm, vágy, gondolat*⟩
⟨*Mentében hányféle öröm ne*⟩

7. K_1 szárnyukat
7. és **8.** sor közt K_1-ben áth.: ⟨*tar tarka*⟩
8. K_1 *'s Mennyi kivánat,*
8. és **9.** K_1-ben áth. sorok:
⟨*Oh, 's hányféle gyönyör nem*⟩
⟨*támad mentében, hány képzet lebben eszé*⟩
⟨*utjában*⟩
9. K_1 eszéből!
10. K_1 [Innen a 146 r-n.]
11. K_1 [A sor előtt olvashatatlan áthúzott szó.]
⟨*Igy {siet} vágtat*⟩ (1)
⟨*Megy megeresztett kantárral*⟩ (2)
Futva, sebes vágtatva siet (3) vesztének elejbe.
11. és **12.** közt K_1-ben áth. változatok:
⟨*Igy siet a' csolnak, hullám játéka, midőn a'*⟩
⟨*viz zuhanathoz jut*⟩
⟨*Igy siet a csólnak*⟩
12. K_2 csolnak [K_1 egyik áth. változata alapján kitettük a pontot.]
K_1 Igy siet a csolnak, ⟨*mellynek kormányt tart a' hab, evezget*⟩ (1)
szélnek játéka, 's haboknak [2. ai.]
13. K_1 ⟨*gyors könnyűséggel fut*⟩ (1)
⟨*a' Gyors könnyűséggel az ál síkon*⟩(2)
⟨*ál síkján gyors könnyűséggel*⟩ (3) huzza veszélye
a' csillámos özön' közepében: (4)
K_2 csillámos [e szó fölé írva: ⟨*játékos*⟩]
14. K_2 magával [K_1 alapján kitettük a pontot.]
14. és **15.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Nem ment a' hoszszú völgyön.*⟩
15. K_1 tért [jav. ebből: *ment*]
15. és **16.** közt K_1-ben áth.: ⟨*visz így a'*⟩
16. K_1 nyilt meg az erdők⟨ön⟩ *közt.*
⟨*Itt ment 's már le*⟩ (1)
⟨*Lenyugodt, már alkonyodott már*⟩ (2)
⟨*Bele vág, noha elnyugodott már*⟩ (3)
⟨*mint*⟩
Bele vág [jav. ebből: *ment*], noha
alkonyodott már (4)
17. K_1 *'s* hüvös borongva
17. és **18.** K_1-ben áth. sorok:
⟨*a' nap, 's esti homály*⟩
⟨*nyomba homály követe, csillagtalan éjjel*⟩
⟨*Igy haladott ösméri {ösmert} utján, 's már meszsze beére.*⟩
⟨*Csend vala*⟩
⟨*Csend vala mentében*⟩
⟨*Andor előre meredt szemmel, {ment} jött nyomban utána.*⟩
⟨*Csend van az erdőben, {erdőben} vadait mély álom*⟩
⟨*Mély álom uralkodott ott is*⟩
⟨*Álom lepi a' vadakat már*⟩
⟨*a' vadakon*⟩
⟨*A' szél is lohad, Galyait*⟩

18. K_1 Csend van az erdőben. ⟨*Fáit nem rengeti szellő*⟩ (1)
Galyait nem *l*engeti szellő. (2)
18. és **19.** sor közt K_1-ben áth.: ⟨*Rendűletlen*⟩
19. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*és Mély*⟩ *e*ktelen
19. és **20.** közt K_1-ben áth.: ⟨{*Áll*} *Kelnek az agg tölgyek*⟩
20. K_1 lombbal az égbe, [jav. ebből: *lombokkal az égig,*]
K_2 égbe [K_1 alapján kitettük a vesszőt.]
20. és **21.** közt K_1-ben áth.:
⟨*és a' néma utast némán*⟩
⟨*és rendűletlen*⟩
21. K_1 sorral ⟨*körny*⟩ (1) *kísérik* (2) mellőzik (3) [Áthuzatlan változatok] *u*tast.
22. K_1 Igy haladott *ösmert utján,* 's már meszsze beére,
24. K_1 [Innen 146 verson.]
⟨*Menn*⟩ Csendesen, és szaporán ⟨*mennek : meg*⟩ (1)
léptetnek, (2) *b*omlik
25. K_1 ⟨*é*⟩ 's gyenge utjok durva setétit.
K_2 setétit [K_1 alapján kitettük a pontot.]
26. K_1 nyereségével: *m*ár meszsze ⟨*zsibongás*⟩ (1)
miként a' (2)
26. és **27.** közt áth.: ⟨*hallik, mint*⟩
27. K_1 tavaké, [jav. ebből: tavak*on*] hallik, tompa
K_2 zsibongás [K_1 alapján kitettük a pontot.]
27. és **28.** közt K_1 áth.: ⟨*és reszk reszketve bocsát*⟩
28. K_1 {*és a*} ⟨*'s a' sűrű galy*⟩ (1) között éjben
s terjedt lombok (2)
K_2 éjben [K_1-ben sincs közékezés. Az értelem pontot kíván. Gyulait is követve pontot tettünk.]
28. és **29.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Állapodik Gárdon, 's hogy meg tudhassa*⟩
29. K_1 ⟨*A' hős*⟩ Gárdon meghökken, mi lehet, nem ⟨*sejtheti.*⟩ sejtheti. Int hát,
K_2 lehet [K_1 alapján kitettük a vesszőt.]
29. és **30.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Andornak, hogy hozzá*⟩
30. K_1 sűrű⟨*'s*⟩
31. K_2 lovászát. [K_1-ben kettőspont van, ez a logikusabb.]
32. K_1 *Nem jó lesz* ebből, Andor; ⟨.....⟩ vigyázz
32. és **33.** közt K_1-ben áth.: ⟨*vándor, ha*⟩
33. K_1 ⟨*a'*⟩ *Sok roszra vet fátyolt a' vad* ⟨*setét*⟩ *homály.*
K_2 födöz [jav. ebből: *da . . .*]
34. K_1 Hah! melly az.
35. K_2 menjenek [K_1-ben vessző van. A köv. sor nagybetűs, ezért a költő szándéka mondatvégzés lehetett. Kitettük a pontot.]
K_1 jók:
36. K_1 roszszak. *Oh* ⟨{*úgy*} *akkor romoljanak*⟩ (1)
akkor veszszenek (2)
36. és **37.** közt K_1-ben áth. sor: ⟨*mint a' setét vész, hogyha nap derül.*⟩
37. K_2 mint [jav. ebből: mit] K_1 nap derültekor.
38. K_1 szólván [jav. ebből *szólott*] Ki voná kardját 's hallgatva huzódott [jav. ebből: huzód*ván*]

K_2 kivóná [íráshiba]
39. K_1 *B*eljebb mögé, ⟨*'s*⟩ 's K_2 nemán [íráshiba].
39. és **40.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Jöttek azon közben*⟩
⟨*Utja tekervényét hagyván*⟩
⟨*Jött ekközben már, 's a' nyilt ösve*⟩
41. K_1 gondolta [jav. ebből: gondolja]
K_2 Besnei, [íráshiba, másutt mindenütt Besnyei]
42. K_1 eszmélni *gyanított.* tapasztalt. [áthúzatlan változatok!]
43. és **44.** közt K_2-ben áth.: ⟨*a' bús Aszszonynak, 's hah melly*⟩
44. K_1 a' bús aszszonynak, *'s hah! melly érzés* ⟨*üti*⟩ *töri keblét.*
44. és **45.** közt K_2-ben áth.: ⟨*... az egész ember, s megzudul kardja kezében*⟩
45. K_1 ⟨*Lám Mi*⟩ *Im csupa láng, és minden erő karjába tolódik*
Gyorsan előszaguld, ⟨*'s*⟩ *kirohan zúdúlva, zörögve.*
46. K_1 [Innen a 147 recton.] villámtól ⟨*sujtott*⟩ meg ütött,
K_2 *b*ábultan [íráshiba]
47. K_1 Besnyei czinkosai, 's K_2 lerakják (Pontot tettünk K_1 alapján,)
47. és **48.** közt K_2-ben áth.: ⟨*Ott terem e' közben Gárdon, 's ...re*⟩
48. K_1 *Csattog azonközben* [jav. ebből: azon*ban*] *Gárdon' vasa*
⟨*'s szerte riasztja*⟩ (1) *'s mély sebeket* ⟨*vág*⟩ *mér* [2.]
K_2 Égre [jav. ebből: *égre*]
49. K_1-ben e sor hiányzik.
K_2 's [jav. ebből: *és*]
49. és **50.** közt K_1-ben áth.: ⟨*a' félénk gonoszok lelkét, kiki*⟩
50. K_1 *a' ijedten* omolnak
50. és **51.** közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*Fut dult szét*⟩
⟨*viszsza fut a' {rémült} remegő aszszony jajgatva*⟩
⟨*'s szaporítja keservét*⟩
⟨*Besnyei, hogy kardot*⟩
51. K_1 [A sor elején áth.: *sz*] *f*aklyáikat
52. K_1 remeg ⟨*sír*⟩ nehezült bánattal.
K_2 bánattal [K_1 alapján kitettük a pontot.]
52. és **53.** közt K_1-ben áth.:
⟨*kardja, felejti 's magát*⟩
⟨*fegyvere els*⟩
53. K_1 *el*feledé, K_2 elillant [K_1 alapján kitettük a pontot.]
54. K_1 Andor ⟨*szi*⟩
55. K_1 kantárral, *'s* ⟨*ura bántóit*⟩ (1) ama éj madarát (2) elfogni *törekszik.*
55. és **56.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Gárdon mindent hagy, 's*⟩
56. K_1 mi *csapás* környekezi!
56. és **57.** közt áth.: ⟨*a' levető rázás*⟩
57. K_2 rázása [K_1-ben alapján kitette a vesszőt.]
K_1 fölveri ⟨*lankadt*⟩ (1) fáradt [2. a. i.]
58. K_1 ki muljon;
59. K_1 hogy ⟨*vesztét látja*⟩(1) *miként vesz kedvese,* ébred:
Gárdon láthassa, (2)

59. és **60.** közt K_1-ben áth. sor: ⟨*bajra nyiló szemeim félig tisztúlva*⟩
60. K_1 szemeit ⟨*bú 's*⟩ ijesztik, * [A csillag a 61. sorra utal, mely K_1-ben a lap alján található.] K_2 ijesztik [Kitettük a vesszőt K_1 alapján.]
60. sor alatt K_1-ben áth.:
⟨*és tompult füliben* {*szidalom*} (1) *jajszózat ütődnek.*⟩
{*jaj 's harag*} (2)
⟨*csendűl*⟩ (3)
61. K_1 [E sor a lap alján található.] szidalom ⟨*köny*⟩ hang, 's ⟨*a'*⟩
K_2 füliben [utána áth. vesszö] csendűl [K_1 alapján kitettük a pontot.]
62. K_1 mint hogy K_2 őket [K_1 alapján kitettük a vesszőt.]
63. K_1 hogy rabszijra ⟨*tegyék*⟩ (1) szűz testét. ⟨*Megnyilik ajka*⟩ (1)
füzik (2) *Fölriad a' lány* (2)
64. K_1 ki
65. K_1 *Oh* ég
65. és **66.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Épen jött Gárdon*⟩
66. K_1 Gárdon, ⟨...⟩ 's hallá *a'* szívre ható szót.
67. K_1 jő; Jola, [jav. ebből: *Jolám,*]
68. K_1 hallod e? [jav. ebből: hall*asz* e?]
68. és **69.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Igy hallotta szavát ; de szavát*⟩
[Innen K_1 szövege a 147/v-n. Tollpróbák a lap tetején: nem, móricz, móri]
69. K_1 le szökik ⟨*szív*⟩ *borzadva* K_2 keseredve [más szóból jav.] lovaról [Tollhiba. A pontot K_1 alapján tettük ki.]
69. és **70.** közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*A' lány nem hall már.* {*Gyötrött*} *Némán dől viszsza helyére*⟩
⟨*Keble* [jav. ebből: *Kedve*] *szorúl, jó szive szakad, 's érzései szünnek.*⟩
⟨*boldog napjaiban*⟩
⟨*A fiatal szépség hal él*⟩
70. K_1 már, mellét [jav. ebből: *szavát*] K_2 keserve [K_1 alapján kitettük a pontosvesszőt.]
70. és **71.** közt K_1-ben áth.: ⟨*lelkén csüggedezés, arcz*⟩
71. K_1 *'s* a meg nyomják K_1 K_2 özönnel [A közékezés mindkét változatból hiányzik. Minthogy a köv. sor nagybetűs, a költő szándéka pont lehetett.]
71. és **72.** sor közt K_1-ben áth.:
⟨*Elcsügged. rá hányja ködét, a' gyászos enyészet.*⟩
⟨*Arczain a' fiatal szépség mosolyogva enyész el*⟩
⟨*Bús szeme*⟩
72. K_1 Elcsügged, ⟨*'s a' du*⟩ *befogja* (1) beborítja (2) [Fölé írva, mindkét változat áthúzatlan.] holalnak
73. K_1 ⟨*fagy*⟩ jég keze, 's arczairól [jav. ebből: arcz*ain*] ⟨*szánatlan*⟩ hidegen ⟨*leragadja*⟩ (1) lesodorja (2) [fölé írva]
74. K_1 kellemeit. *Sirj* remeked estén
74. és **75.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Gyászold őt szerelem*⟩
⟨*Gyászold őt szerelem, gyászolják a'*⟩

⟨*Elhalt*⟩
⟨*Elhalt*⟩

75. és **76.** sorok K_1-ben az előbbi áth. sorok mellé írva: *a'* fiatal gerjedj

76. és **77.** közt áth.: ⟨*többé vidd*⟩

77. K_1 hőst, ⟨*meszszive*⟩ (1) tova (2)

77. és **78.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Ne Arczán,*⟩
⟨*o Lány*⟩ ⟨*A' nyugovás*⟩
⟨*Nyugszik lánya : 's nyugalma*⟩

78. K_1 lehúnyt

78. és **79.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Igy volt*⟩
⟨*Igy volt*⟩
⟨*Gyenge virágszálként igy dőlt Jola*⟩

79. K_1 [Nincs új bekezdés.] virágszálként dőlt [jav. ebből: dőle] helyébe K_2 helyébe. [Más szó — talán *?helyébe*? ? — fölé írva]

80. K_1 ⟨*A' komor Jola körül*⟩ (1) *nyugta körül* (2) szomorún pislogtak az *éktelen* üszkök,

81. K_1 ⟨*a'*⟩ És mikoron szív*törve*

81. és **82.** közt K_1-ben áth.: ⟨*hős e'*⟩

82. K_1 ⟨*a' hős*⟩ a' bajnok, 's ⟨*tetemét forró*⟩ (1) kebelébe fogadta. hidegült tetemét (2)

82. és **83.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Hány csók éri*⟩
⟨*Hány illy csók nem tapad itt ajakára, oh hányszor ölelte*⟩
⟨*ifjúi hevekkel*⟩
⟨*a' forró szerelem forró karjával hőse, de*⟩

83. K_1 Hány csókot ⟨*nem vet*⟩ (1) ⟨*vet nem*⟩ (2) vet⟨*e*⟩ (3) rá, *oh* hányszor ölelgeti őtet [jav. ebből: *hőse*]

84. K_1 szerelem karjával!

85. K_1 h*a*nyszor hasztalan: *e*lhűlt

86. K_1 a' ⟨*hajdan*⟩ dobogó bús [jav. ebből: *kegy*] szív, csokra nem olvad K_2 ajak jege [Kitettük a hiányjelet K_1 alapján.]

87. K_1 's v*a*laszt, ah, ⟨*mereven nyelv*⟩ (1) ⟨*szakadott*⟩ (2) elzárt mellből emelhet!

87. és **88.** közt K_1-ben egy áthúzatlan sor, mely K_2-ben nincs meg. Helye K_2-ben üresen hagyva, elején elmázolt *e* betű.
K_1 *Illy hideg, illy szigorú* ⟨*az enyészet*⟩ (1) *karja haldlnak.*
rajtunk vas (2)

88. K_1 ⟨*És*⟩ Gárdon — K_1 [A sor elébe írva: Most] éreze szíve — [jav. ebből: szív*ében*]

89. K_1 Dermedező keservét.

90. K_1 harczaimból

91. K_1 jövék, *oh* ég, és föld hogy K_2 jövék, O ég, [jav. ebből: jövék *meg*]

92. K_1 [A sor előtt áth.:] ⟨*e*⟩ szánjatok

92. és **93.** közt K_1-ben áth.:

⟨*Föld nincs nyilásod, hogy lenyeld, egek,*⟩
⟨*villámotok {hogy} nincs ü*⟩
93. K_2 nyilásod, [vesszőt tettünk K_1 alapján.]
94. K_1 *V*illámotok *oh*
96. K_1 *'S* én,
97. K_1 ⟨*N*⟩ A' gőgös Aszlan [jav. ebből: Arszlán] ⟨*meg nem menthetett*⟩ (1) el nem ronthatott (2) K_2 el⟨*n*⟩ ⟨nem
K_1 K_2 ronthatott [Az értelem vesszőt kíván, Gyulaihoz hasonlóan kitettük a vesszőt.]
97. és **98.** közt K_1-ben:
⟨*gyilkos*⟩
⟨*e' látománytól*⟩
⟨*győztös vasával e'*⟩
98. K_1 Ferhát ⟨*vad keze*⟩ (1) vérkeze (2)
98. és **99.** közt K_1-ben áth.: ⟨*nem válthatott meg*⟩
99. K_1 se [jav. ebből: *nem*] tízezernyi ⟨*népe*⟩ hada,
99. és **100.** közt K_1-ben áth.:
⟨*nem vál*⟩
⟨*el látja*⟩
100. K_1 válthatott? K_2 meg nem ⟨*menthetett*⟩ (1)
válthatott . . . (2)
101. K_1 *Hah!* vagy mi tart még? *M*elly
102. K_1 világ! K_2 hozzád rút [A vessző K_1 alapján.] K_2 világ? ⟨. . .⟩
103. K_1 kívánatos ⟨*benned,*⟩ ha
104. K_1 'S *oh*! nincsen ő, *ég*, K_2 Ég föld [Kitettük a vesszőket K_1 alapján.]
105. K_1 *sí*rba
106. K_1 K_2 szive [Mondatvég, másfelől a köv. sor kisbetűs, ezért vesszőt tettünk.]
107. K_2 belém [K_1 alapján vesszőt tettünk.]
108. K_1 ezüst [jav. más szóból] szava.
108. és **109.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Hát veszsz te is*⟩
109. K_2 kebel te [Kitettünk a vesszőt K_1 alapján.]
110. K_1 ⟨*ha ha Ah*⟩ *mert* nincsen ő! *ég*,
113. K_2 volna [K_1 alapján kitettük a vesszőt.]
114. K_1 Jolát 's *kebelébe* szorítja.
114. és **115.** közt K_1-ben áth.:
{*El*} ⟨*elhúlt ajkairól*⟩
{*Fájdal*} ⟨*nyers fájdalmából most más érzések erednek*⟩
115. K_1 *Föllázadva boszút gerjeszt fajdalma szivében.*
115. és **117.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Megráz*⟩
⟨*Meg rendűl*⟩
116. K_1 ⟨*mint*⟩ Meg rázkódik most⟨*an*⟩, mint
117. K_1 le omlani készűl.
117. és **118.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Megrázkódik*⟩
⟨*Rázkódik, és de vele ráz*⟩
118. K_1 *Rá*zkódik, meg csördűl a' fegyver aczéla. K_2 megcsördűl

[jav. ebből: ? *megrendül?*]
118. és **119.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Áll földulva belől*⟩
119. K_1 *Itt* [jav. ebből: Igy]
120. K_1 [A sorban áth. sor:] ⟨*'s változván végzéseiben így fordítja beszédét.*⟩ [A sor fölé írva:] 's *más* végzési után ekkép fordítja beszédét
121. K_1 Gonosz?
121. és **122.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Hah! nem boszúra szánom éltemet*⟩
⟨*Boszút tehát, boszút leheljetek*⟩
⟨*boszút, midőn kelek, boszút, midőn f*⟩
122. K_1 Hah! nem ⟨*boszúmtól*⟩ (1) dühömtől (2)
123. K_1 [A sor előtt áth.:] ⟨*Fél*⟩ nyugtakor; ⟨*'s ha majd*⟩ (1)
boszum (2)
123. és **124.** közt K_1-ben áth.:
⟨*kisérje poklokig vad álmait.*⟩
⟨*véres kezemtől*⟩
⟨*ádáz kezembe juthat, jajszavad,*⟩
⟨*dörögje vissza égnek a' pokol*⟩
[Innen a 149 r-n.]
⟨*szán*⟩
⟨*töltsön be völgyet, erdőt, és hegyet.*⟩
⟨*ég ég 's poklot keressen*⟩
⟨*pokolba hasson, 's verjen bár eget*⟩
124. és **125.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Ha ha majd*⟩
125. K_1 *Ha* ⟨*majd*⟩ *vér*kezembe juthat, jajszava
126. K_1 hegyet,
127. K_1 Veszszen, miként a' ⟨*hős' nyugalma vész,*⟩ (1)
bajnok szive vész, (2)
127. és **128.** közt K_1-ben áth.:
⟨*midőn*⟩
⟨*midőn szerelmét*⟩
128. K_1 ha ⟨*benne*⟩ hű *szerelme benne* megszakad.
128. és **129.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Már indúlt {gyilkos szándék}*⟩
⟨*torló gyilkos szándékkal, azonban*⟩
⟨*zúgás lőn, valamint a' meszsze csapongó*⟩
⟨*tengereken*⟩
⟨*mint a' lenge szelek zúgása, moraj lön az erdőn*⟩
129. K_1 hírtelen, és a' [jav. ebből: *egy*]
130. K_1 rengeteg erdőket {*zendítve*} (1) ⟨*megtölti tompa zajával*⟩ (2)
szunnyasztó tompa zajával (3)
130. és **131.** közt K_1-ben áth.:
⟨*'s mint meszsze . . . zivatar szele, lágy fuvalomnak*⟩
⟨*melly mint a' közelítő fergetegek,*⟩
⟨*hűs barlangjaiból kisuhant*⟩
131. K_1 őszi vihar képen lassan ⟨*közelítve*⟩ (1) betölté
⟨*zendülve*⟩ (2)
közelítve (3)

K_2 betölté [Pontnj tettünk az értelem alapján.]
131. és **132.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Mint a' meszsze vivó zivatar szele {hűvös} gyenge fuvalmak*⟩
⟨*és zajgó barlangjaikat*⟩
⟨*'s ernyős lombok közti lassan közelítve suhogtak*⟩
⟨*huzódott*⟩
⟨*suhant föl*⟩
⟨*Enyhűl itt a' bú ; harag, átok*⟩
⟨*Eltelik a' hős Gárdon*⟩
132. K_1 Eltelik itt ⟨*a' hős*⟩ a' hős új
133. K_1 szállt nyugalom' *jelenéseiben* ⟨*közti*⟩. Vont karja lecsügged
133. és **134.** K_1-ben áth.: ⟨*'s ösmeretlen erő*⟩
134. K_1 ⟨*Lába*⟩ Lépte K_2 csendesbé [K_1-ben helyesen: csendesbbé. jav.] szivének [K_1 alapján kitettük a pontot.]
135. K_1 Enyhűl ⟨.....⟩
135. és **136.** közt K_1-ben áth.:
⟨*Ekközben meghajlik az ág, szaporodva lebegnek*⟩
⟨*langyos szellők 's egymásra simul a'*⟩
⟨*terjedező zöld lomb, 's nyiladoznak az ernyők*⟩
⟨*'s a' távol' morajját édes szellőcske ragadván*⟩
⟨*a' távol' morajját*⟩
⟨*hozza*⟩
⟨*A' távol morajját édes*⟩
136. K_1 *a'* távol moraját ragadván *repítvén* [áthúzatlan változatok]
137. K_1 *illatozó* szárnyán ⟨*a' búsnak*⟩ (1) hozza fülébe.
⟨*a' hősnek*⟩ (2)
Gárdonnak (3)
K_2 fülébe [K_1 alapján kitettük a pontot.]
138. és **139.** közt K_1-ben áth.:
⟨*A' hold is kibukik*⟩
⟨*A' hold*⟩
⟨*A' hold fellegiből teljes fényében előkel*⟩
⟨*Szikrázó villogó*⟩
139. K_1 a' kis *szállnak* villogva[jav. ebből: *cs*illogva] ⟨*közöttök*⟩ (1) ⟨*czikázó*⟩ (2) közöttök (3)
139. és **140.** közt K_1-ben áth.:
⟨{*Felleg*} *Teljes fényében kitőr*⟩
⟨*Fellegiből kitör a' hold is*⟩
⟨*reptőkben 's most*⟩
140. K_1 ⟨*'s nem 's majd*⟩ *'s most elrejtezvén,* majd ⟨*meg*⟩térvén szerte czikáznak
141. K_1 koszorú⟨*k*⟩ba ⟨*szövődve*⟩ (1) huzódva (2)
142. K_1 ⟨*csillag . . .*⟩ tiszta világánál csillagok ⟨*égnek,*⟩ (1)
állnak, (2)
K_2 égnek [K_1 alapján kitettük a vesszőt.]
142. és **143.** közt K_1-ben áth.: ⟨*hoszszas*⟩
143. K_1 Vagy ⟨*haj*⟩ ⟨.....⟩ görbűlt hoszszú sujtással ⟨*?enyyen ?*⟩ futnak az égen.
K_2 égen [K_1 alapján kitettük a pontot.]

143. és **144.** közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*'s eltünik a' szomorú éjnek*⟩
⟨*'s már.....*⟩
⟨*'s meg ritkúl 's az erdőnek*⟩ *éjféli setéte* [áthúzatlan]
144. K_1 *'s a'* komor erdőnek ⟨*már*⟩ éji [jav. ebből: *éjféli*]
145. K_1 ⟨*és*⟩ 's bágyadt csillámnál
⟨*magasan már látszanak a' fák,*⟩ (1)
oszlopként látszanak a' fák (2)
146. K_1 ⟨*mint a' már szürkűlő földről*⟩ (1) magas égbe verődni
Fürtösödő csínos fejjel (2)
147. K_1 Villik hajléka ez: ⟨*így áll*⟩ (1) Ekkép (2)
148. K_1 szabadon, teljes éj fele'
148. és **149.** közt K_1-ben áth.: ⟨*A' boldog szűzek jön*⟩
149. K_1 Most lejtenek ők, most ⟨*jönnek elő*⟩ (1) tünnek elő (2)
a' *meszsze* homályból K_2 a' barna [jav. ebből: *meszsze.*]
homalyból.
149. és **150.** közt K_1-ben két áthúzatlan sort találunk
és rendes körben közelítvén gyors haladással
mint ⟨*lengő*⟩ *könnyű fuvalom, már bús Gárdonra találnak.*
150. K_1 's Im mikor⟨*on*⟩ ⟨*hős, ezt tekingeti*⟩ (1)
⟨*a' hős bámulva teking*⟩ (2)
a' bajnok szemeit bámulva mereszti (3)
K_1 K_2 mereszti [Az értelem vesszőt kíván. Kitettük.]
151. K_1 Lassan előlebben hószínű Villi *lepelben* K_2 hószínű [A rövid
i csak íráshiba lehet. K_1-ben hosszút találunk, a vers-
mérték is ilyet kíván.]
152. K_1 szeretett, ⟨*siratott*⟩ (1) 's gyászolt (2) [A sor végén utaló
csillag.] K_2 Jola nyájas [A hiányjelet K_1 alapján kitettük.]
[E sorhoz csillag-jellel kapcsolva K_1-ben a lap alján a köv.
áthúzott sort olvashatjuk:]
⟨*Elbomlott aranyos hajjal, melly*
{*rezgő gyertyasugárt*} *vet*⟩ (1)
⟨*körbe sugárt vet*⟩ (2)
153. K_1 Elbomlott hátra *huzódik*
154. K_1 fejét, *lobogó ruha nyúl* deli testén
156. K_1 [Innen a 150 r-n.] Szín⟨*eveszett*⟩ (1) borong⟨*ott*⟩ és
váltott (2)
156. és **157.** közt K_1-ben áth. sor: ⟨*Minden hajlására ártat-*
lanság⟩
157. K_1 hajladozásaiból [jav. ebből: *hajlong*] ⟨*nyugodalmas*⟩ (1)
ártatlan (2)
158. K_1 Igy lebeg ő, ⟨*tündér hősök birnak*⟩ (1)
⟨*'s*⟩ *a'* bajnok már ölelésire ⟨*készűl*⟩ (2)
indúl (3)
158. és **159.** K_1-ben áth.: ⟨*és szólítja nevén*⟩
159. K_1 ⟨*„Jola" zeng nyelvén,*⟩ (1)
szólítja nevén (2 f. i.)
160. K_2 hangon ⟨*ajakára*⟩ (1) nyelvére (2)
161. K_1 Ah,

162. K_1 Gárdon ⟨*kebelére borulván*⟩ (1)
nak ölébe simulván (2)
163. K_1 hidegíti,
164. K_1 keble tüzét, ⟨*'s*⟩szemeit, 's ⟨*így lassú*⟩ (1) halálba meríti
csüggesztve (2)
K_2 meríti [Egyik kéziratban sincs közékezés. A köv. sor nagybetűvel kezdődik, így a költő szándéka mondatvég lehetett. Kitettük a pontot.] K_2 hal*a*lba [íráshiba]
165. K_1 vesztés órája enyeszet,
165. és **166.** közt K_1-ben áth.: ⟨*melly boldog*⟩
166. K_1 kelés. Sziveik meg válva
167. K_1 egyesűlten föld
168. K_1 szárnyán [Utána utaló csillagjel.]
A **168.** sorhoz kapcsolva K_1-ben a lap alján csillagjellel a köv. áth. sor olvasható:
⟨{*rezgő körben lejt*} (1) *sok* {*boldog*} *páros, boldog azonban.*⟩
⟨*lejt rémlő körben*⟩ (2)
168. és **169.** közt K_1-ben áth. sorok:
⟨*Körbe leb*⟩
⟨{*Körben lejtve ezek*} *könnyű lábbal le*⟩
⟨*Lejtve kerengettek a' boldog hű társak azonban*⟩
⟨*'s tiszta magas hangon* {*zengett*} *így zeng a' Villi karének :*⟩
170. K_1 karének. [E sor után ez olvasható zárójelben: *(A' Villi dal után.)** Az utaló csillag a következő oldalon, a 150/verson kezdődő Villi-dalra utal. A 170. sor után ugyanis K_1-ben a 227—240. sorok olvashatók a 150/recton.]
K_2 [A sor után három csillag. Irónnal áthúzva és a jobb és bal margón is irónnal ez olvasható: Villi ének.]
171—226. [Ez a rész a Villi-dal, mely már előbb készen volt, mint K_1, tekintettel arra, hogy Vörösmarty ezt utólag másolta bele K_1-be, az eposznak *A' boldog elhalás* című változatába. A *Villi-dalt* önállóan megjelentette Vörösmarty a MM 1845—48-ban, ez egyébként külön darabként szerepelt az 1818 és 1826 közti *Apróbb Verseket* tartalmazó füzetek (AV — füzetek OSzK 639. Oct. Hung.) elveszett harmadik füzetében — Toldy feljegyzése szerint. (Kéziratban MTA Tört. 2^r 11/*b*.) Alapszövegünk a *Villi-dal* esetében is K_2, de figyelembe vettük MM 1845—48-at is, főleg a K_2-ben hiányos közékezés pótlására. Áttekinthetőség kedvéért MM 1845—48-nak az itt, elsősorban K_2 szerint megállapított főszövegtől való eltéréseit is feltüntetjük variánsként azzal a megjegyzéssel, hogy MM 1845—48-ban *minden verssor nagybetűvel kezdődik*, erre nem térünk tovább ki a változatokban. Az egyes versszakok K_1-ben és K_2-ben is vízszintes vonással vannak elválasztva egymással. A legfontosabb eltérés a három változat K_1, K_2 és MM 1845—48 közt — a verssorok tükörszerű elhelyezésében van. Alapszövegünk ebben is K_2-t követi.
A 320—323. lapokon grafikusan tüntetjük fel a tükör

különbözését a három változatban. Az egyenesek a versszakokat jelölik, az egyenes elején levő függőleges vonalka a verssor kezdetét. Az egyenesen levő szám a verssorban található lábak számát. A margón levő számok a versszakoknak a főszövegben való sorszámozására utalnak.

171. K_1 éjfele,
174. K_1 utána
175. MM 1845—48. éjben,
177. K_1 úli. MM 1845—48 ülli,
179. K_1 Zúgj MM 1845—48. Zugj
180. K_1 hóldnál, K_2 holdnál [Az *o* felett áth. vessző; a szó után K_1 és MM 1845—48 alapján kitettük a vesszőt.]
181. K_1 merülve MM 1845—48. Ím merűlten
182. K_1 áll. MM 1845—48 áll,
184. K_1 helyette MM 1845—48. helyette,
185. K_1 de
186. K_2 örökre [K_1 és MM 1845—48 alapján kitettük a pontot.]
187. K_1 M 1845—48. vasát
188. K_2 halálba [K_1 és MM 1845—48 alapján kitettük a pontot.]
189. K_1 Ó hős, K_1 MM **1845—48** ne *vond* karodat. K_2 hős [Felkiáltójelet tettünk MM 1845—48 alapján.]
190. K_2 vivod [K_1 és MM 145—48 alapján kitettük a vesszőt.]
192. K_1 leány tetemét
192. és **193.** közt K_1-ben áth.: ⟨*Hagyd : szive ki*⟩ K_2 Hagyd [g *d*-ből jav.]
193. K_1 *H*agyd:
194. K_1 K_2 közűlünk [MM 1845—48 alapján kitettük a pontot.]
195. K_2 derűl [K_1 és MM 1845—48 alapján kitettük a vesszőt.]
196. K_1 K_2 kerengnek [MM 1845—48 alapján kitettük a pontot.]
197. K_1 *m*ost
198. K_1 K_2 gyönyörrel [Kitettük a pontot az értelem és MM 1845—48. szerint.]
199. K_1 O*h* ő. [Jav. ebből: *az.*] K_1 K_2 kebelére [Kitettük a vesszőt MM 1845—48 alapján.]
200. K_1 útaidat MM 1845—48 útad,
201. K_2 örökké [K_1 és MM 1845—48 alapján kitettük a pontot.]
202. MM 1845—48 Szüz
203. K_1 siet m*a*r. MM 1845—48 már,
204. K_1 űzi, — vidúl,
205. K_1 [A sor elején a *'s* áth.] orűlve K_2 *o*rülve. [íráshiba.] MM 1845—48. *A'* Villire hajlik örűlve.
206. K_1 *'s* már MM 1845—48. *'s* már mennyei fény*re kel a'*
207. K_1 hűség koszorúja K_1 K_2 égen [MM 1845—48 alapján vesszőt tettünk.]
210. K_1 Lengj, Lengj, szerető MM 1845—48. bus*ú*lt
211. K_1 MM 1845—48. *I*tt viszszaveszed
212. K_1 elcs*ű*ggedt K_1 K_2 szivednek [MM 1845—48 alapján pontot tettünk, annál is inkább, mert a következő sor nagybetűvel kezdődik.]

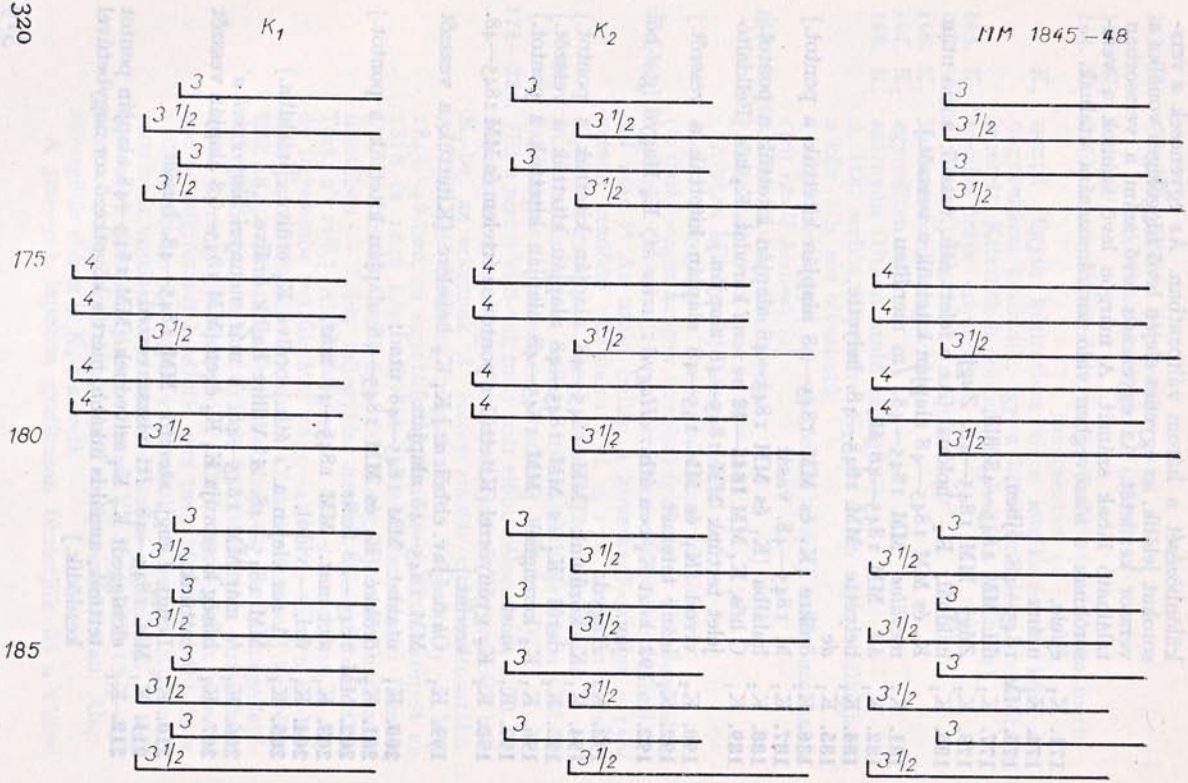
K1
K2
MM 1845–48
3
3 1/2
4
175
180
185

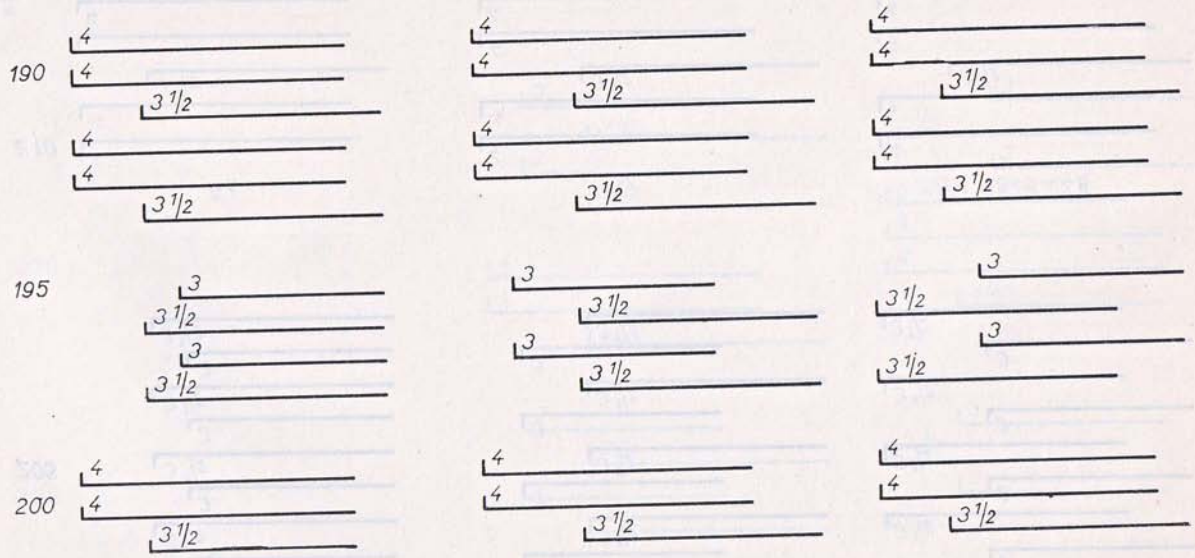
190
195
200
4
4
3 1/2
4
4
3 1/2
4
4
3 1/2
4
4
3 1/2
4
4
3 1/2
4
4
3 1/2
3
3 1/2
3
3 1/2
3
3 1/2
3
3 1/2
4
4
3 1/2
4
4
3 1/2

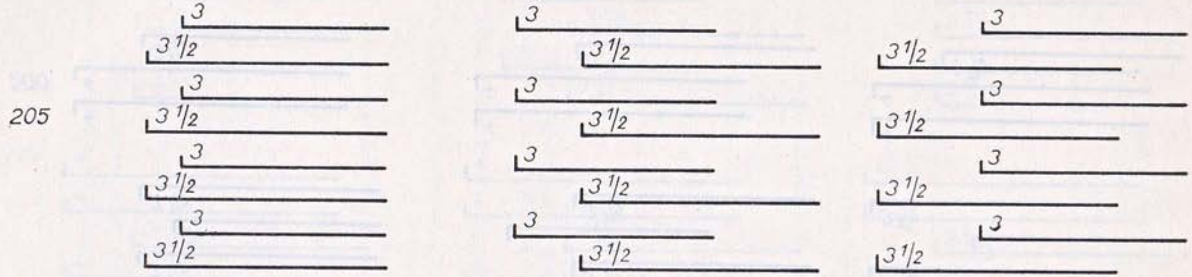
205
3
3 1/2
3
3 1/2
3
3 1/2
3
3 1/2
3
3 1/2
3
3 1/2
3
3 1/2
3
3 1/2
3
3 1/2

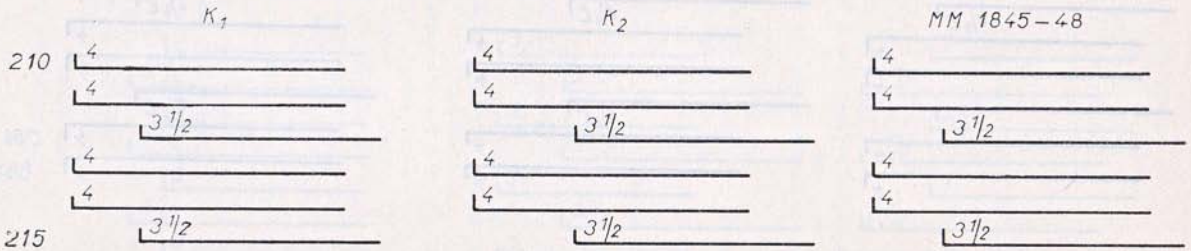
K1
K2
MM 1845–48
210
215
4
4
3 1/2
4
4
3 1/2
4
4
3 1/2
4
4
3 1/2
4
4
3 1/2
4
4
3 1/2

220

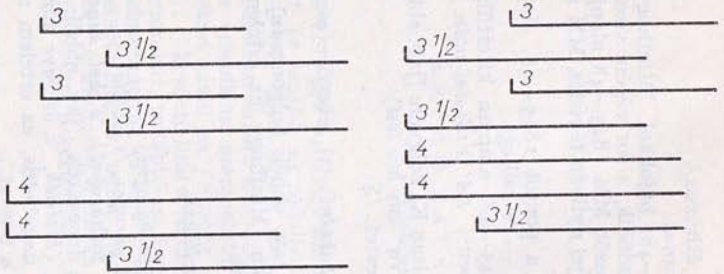

225

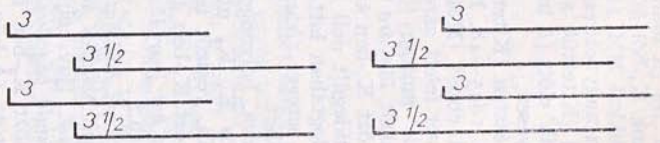

215. K_1 föld' fia [A hiányjel áthúzva.]
216—226. sorok K_1-ből *hiányzanak.*
217. K_2 bajokkal MM 1845—48. bajokkal. [Minthogy a köv. sor nem nagybetűvel kezdődik, a sor végére vesszőt tettünk.]
220. K_2 kelj [Kitettük a vesszőt MM 1845—48 alapján.]
221. K_2 Villik' előtt [A hiányjel nyilván tévedés, MM 1845—48-ban helyesen.]
222. K_2 enyésztén [Kitettük a pontot 1845—48. alapján.] MM 1845—48. Hold — 's csillagi
226. K_2 riad ébred [MM 1845—48. alapján kitettük a vesszőt.]
227. K_1 [A sor felett zárójelben:] *(A' Villi-dal után.)* A 150/r-on. éjfele' multán
229. K_1 romlást, *lányára* borultan K_2 hölgyére [jav. ebből: *lány . . .*]
229. és **230.** közt K_1-ben áth.: ⟨*a' deli hős test*⟩
230. K_1 a' hidegűlt deli hőstestet. *'S*
231. K_1 *C*sillogtában *l*atta
232. K_1 *A'* seregét ⟨*lebenve haladni*⟩ (1) levegőbe oszolni (2)
233. K_1 halálért
234. K_1 irtózva, bolyongott [Jav. ebből: bolyong*ván*]
235. K_1 Öblös K_1 K_2 utakban [Minthogy az értelem itt vesszőt kíván, vesszőt tettünk]
235. és **236.** közt K_1-ben áth.:
⟨*járt hol {varjúkat} hollókat*⟩
K_2-ben áth.:
⟨*hol csak hollókat hallott károgni*⟩
236. K_1 *hol rút hollókat hallott károgni, 's üvöltő*
237. K_1 *farkast,* [jav. ebből: farka*sokat] 's hol denevér huhogott a' sunda bagollyal* K_2 denevérek, [jav. ebből: *ba . . .*]
237. és **238.** közt K_2-ben áth.: ⟨*kísérték, 's ösvénye körűl*⟩
238. K_2 üvöltött [A köv. sor nagybetűs, az értelem mondatvéget kíván, ezért kitettük a pontot.]
236—238. [E három sornak K_1-ben kettő felel meg, melyeket a **236.** és **237.** sorokhoz kapcsolva közöltünk.]
239—240. [E két sornak mind K_1-ben mind K_2-ben két át nem húzott változata olvasható. K_2 első változatát vettük fel a főszövegbe. Ezt K_1 is elsőnek közli.]
239. K_1 k*i*nj*á*ban K_2 kínjaiban [Jav. ebből: kínjában.]
240. K_1 homályán K_2 komoran ⟨*nyugtta*⟩ nyugtatta [f. i.]
[E két sornak van egy második áthúzatlan változata. Gyulai is közli.]
K_1-ben
Igy élt, 's bünbe merült szemeit siralommal epesztvén
Buslakodásának holtiglan nem vete véget.
vala vége
K_2-ben [A két sor bekarikázva:]
vagy :
Igy élt, 's bünbe merült szemeit siralommal epesztvén
buslakodásánanak holtiglan nem vete veget.

ÁRPÁD ZALÁN ELLEN

(Töredék)

Kézirat

MTA LK II. 73/rv 74/r Egy kis nyolcadrét alakú füzetke elejére írva. A füzet 12 lapból, 24 oldalból áll, egyes levelek hiányoznak, néha tépettek. Az egyes lapok nagysága egyenként 13×20 cm, az MTA kézirattárában őrzött kéziratkötetben a füzet a 73—84 lapok rectoiként és versoiként szerepel. A füzet az *Árpád Zalán ellen* c. epikai töredéken kívül az *[Éltetője életemnek . . .]* és az *[Aludjatok szép álmaim . . .]* kezdetű lírai verseket és a *[Majd meglássuk Uram . . .]* kezdetű epigrammát, továbbá az *Egyed Antalhoz* írt episztola első öt sorának fogalmazványát és egy főnévragozási jegyzetet tartalmaz. A füzeten pecsét: Nagyv. prem. főgimn. A papírlapok fehérek, vízjelük bordázott. A kéziratok részletes leírását l. még: Vty Akad. Kiad. I. k. 612—616. l. Cím a kéziratban: Árpád Zalán ellen (k. n.)

Megjelenés

A töredéket először Brisits Frigyes említi (A Magyar Tudományos Akadémia Vörösmarty-kéziratainak jegyzéke. MTA 1928. 8. l.) a *Zalán futásával* kapcsolatosan. Ugyancsak ő adta ki először a töredéket betűhíven: *Adalékok Vörösmarty költői munkásságához* ItK 1930. (40. k.) 464—467. l.

Már Brisits említett cikkében az *Árpád Zalán ellen* c. töredéket mint a *Zalán futása* első kísérletét tekinti. Valóban a *Zalán futása* első énekének alaphelyzetét idézi: a magyarok terjeszkedése és Árpád hódításai miatt nyugtalankodnak Zalán és hívei, a töredék már azt is jelzi, hogy Zalán bolgár és görög segédcsapatokban bizakodik, mindezért a *Zalán futása* első feldolgozási kísérletének tekinthetjük. Az is világos ebből a helyzetrajzból, hogy Vörösmarty a honfoglalás megéneklésére készült már e töredék írásakor, mégpedig Anonymus gesztája alapján. A töredék viszont teljesen önálló feldolgozás, ebben a formában semmiképpen sem található meg magában az eposzban, éppen ezért az eposz elé helyeztük mint önálló művet. *Az Árpád Zalán ellen*ről l. még a *Zalán futása* keletkezési történetéről írt jegyzetrészt. (L. alább: 338. l.)

Hogy közben *A hűség diadalmán* is dolgozott, az mutatja, hogy a szóban forgó kéziratos füzetbe (a 75 verso-ra) szép kalligrafikus írással lemásolt néhány sort *A hűség diadalma* első énekéből (l. Vty Akad. Kiad. I. k. 613. l.)

Mint említettük, a kéziratos füzet az *Egyed Antalhoz* írt episztola első öt sorának első fogalmazványát tartalmazza. Ez meghatározza keletkezése helyét és idejét. Az említett költői levelet ugyanis Vörösmarty 1822. március 26-án valóban el is küldte Egyednek Börzsönyből Paksra. Az *Árpád Zalán ellen* e levél előtt keletkezhetett, hiszen a füzet elején található, az említett öt sor pedig a 75/v alján. (l. Vty Akad. Kiad. I. k. 613. l.) Ugyanakkor az ugyancsak e füzetben olvasható *[Aludjatok szép álmaim . . .]* kezdetű lírai vers néhány sorát 1822-es dátummal írta be az AV kéziratos füzetébe (l. Vty Akad. Kiad. I. 615. l.). Ennek alapján a füzetben található versek 1822. elején, 1822. januárja és márciusa közt keletkeztek. (Vty Akad. Kiad. I. k. 614. l.)

Szövegváltozatok a kéziratban

A lap felső részén a cím felett áth. sorok:
⟨*Víg játék.*⟩
⟨*Személyek*⟩
⟨*Egy városi Özvegy asszszony.*⟩
⟨*Ennek öccse, falun nevelt leány*⟩
A cím után áth. sor: {*Hallj*} ⟨*Alpárnak fejedelme, Zalán*⟩
1. A sor előtt áth.: ⟨*Gye*⟩ A sor alatt áth. sorok:
⟨*Fegyvereid köztt is búban fogy* {*el*}⟩
⟨*csüggedez élted ;*⟩
⟨*Birtokod így szűkűl kevesül,*⟩
3. birtokodat, ⟨*fogy néped is ezzel*⟩ (1)
⟨*Már*⟩ (2)
⟨*hogy*⟩ híred enyészik. (3)
's így (4)
4. fogsz [jav. ebből: *fogy*] Fejedelem, ⟨*még*⟩ vesztegleni? ⟨*köztünk*⟩
meddig [a sor alá írva]
[**4.** és **5.** sor között áth.:]
⟨*Meddig szenvededd a' raboló Magyaroknak e*⟩
6. [E sor alatt áth.:] ⟨*és rezgő ideged villámként szór nyilat. C*⟩
7. röpülnék. [Íráshiba.]
8. [A sor előtt áth.:] ⟨*'s*⟩
10. Árpád: ⟨*dárdán*⟩ gerelyen [fölé írva]
11. Egy [jav. ebből: *A'*] hevében [íráshiba]
[E sor alatt áth. sorok:]
⟨*Igy szólott Fejedelmének Alpárnak urához,*⟩
⟨*A' ki midőn égnek emelgetvén*⟩
12. [E sor alatt áth.:] ⟨*igy szólott fejedelméhez a T*⟩
13. szólott Tételi [Mind az értelem, mind a metrum megkívánja az *a'* névelő közbeiktatását. A megelőző áthúzott sorban ott

is van a névelő, mégpedig közvetlenül felette a „Tételi" jelzőnek. Feltehető, hogy Vörösmarty a **13.** sorba is odaértette a névelőt a felette levő áthúzott sorból. Kitettük a főszövegben.]

14. [E sor alatt áth.:] ⟨*Állott egy dombon*⟩

15. dombjáról, ⟨{*'s ezt*} *és hallva csapásra szegülvén*⟩ [alatta a végleges változat utolsó szava:] hevültek [jav. ebből: he*vülvén.*]

16. A sor eleje felett áth.: ⟨*karjai a'*⟩

16. és **17.** sor közt áth. sorok:
⟨*Majd azután, hogy erőre kapott már*⟩
⟨*Lángra kapó mérgét nevelé a' csalfa Görögség*⟩
⟨*Aztán lángra kapó mérgét a' csalfa Görögség*⟩

17. [A sor elején áth.:] ⟨*Mellyet Kit*⟩
[A **17.** sor alatt áth.:]
⟨*kit kelet*⟩ *Csan*
⟨*Őseinek bajos ütközetét említve*⟩
⟨*diadalmaiból*⟩
⟨*Melly Császárjától küldetve segíteni*⟩

18. jött ⟨*néki*⟩ együtt [a sor fölé írva]

19. hogy ⟨*itt*⟩

20. körűl, ⟨*hogy majd mikor . . . . . .*⟩
[A sor alatt áth. sor:] ⟨*öldöklő viadal közben*⟩

21. majd ⟨*távol*⟩

23. és **24.** sor közt áth. ⟨*Hah! de ki táboroz ott*⟩

24. *Háh!* [íráshiba, fenti áth. változatban: Hah!]
ott ⟨*népének gyors erejével*⟩ [végl. vált. alá írva]

24. és **25.** sor közt áth.:
⟨*a' tisza mentében ki,*⟩
⟨*a' Tisza mentében ki emel paizs dárda*⟩
⟨*kard, buzogány, dárda haraggal*⟩
⟨*'s férfi vitézséggel {telepedvén} készülvén harczra*⟩
⟨*A' Tisza mentében kard, buzgány, darda szegődik*⟩
⟨*ellened o Alpár, 's már is széledre nyomula*⟩

25. mentében ⟨*ki*⟩

25. és **26.** sor közt áth.: ⟨*Hadba törő vállán párducz*⟩

26. oldalról [íráshiba] tegze ⟨*le*⟩

[**26.** és **27.** sor közt áth.:]
⟨*Baljában paizs, 's ez alatt döntő nagy melle*⟩

[**27.** és **28.** sor közt áth.:]
⟨*Jobbja ölő buzogányt,*⟩

28. szeme tűz, ⟨*szava dörgő fergeteg*⟩ (1)
⟨*fergeteg jő*⟩ (2)
zivatar szava, ⟨*fegyvere*⟩ villám (3)
gyors keze (4)

28. és **29.** sor közt áth.:
⟨*Lelke . . . . . .*⟩
⟨*melly rezgő buzogányokkard*⟩

29. sor alatt a lap jobb szélén áthúzatlanul: *Mondtam*

[Az egész alatt vízszintes elválasztó vonal.]

ZALÁN FUTÁSA

Kéziratok

Az *Árpád Zalán ellen* című töredék kéziratát már előbb ismertettük. Ez a töredék a honfoglalási téma első feldolgozási kísérletének tekinthető, de teljesen önálló mű, melynek egyetlen sora sem egyezik az eposszal. Éppen ezért nem is soroltuk az eposz kéziratai közé.

K_1 OSzK Vörösmarty Mihály fiatalkori kéziratai c. 943. Oct Hung. jelzetű kolligátumban 57 rv—119 rv. Az eposznak ez a kézirata hét önálló füzetben található e kötegben, a költő maga számokkal jelölte meg őket: 1, 2, 13, 14, 15, 16, 17 számmal. Ezek szerint a 3—12 számú füzetek hiányzanak, tekintettel arra, hogy az utolsó füzetekben megjelent éneket Vörösmarty mint Utolsó éneket említi, és a kézirat vége kb. egyezik a kiadott végleges változat szövegével.

(Az egyes füzetek lapszáma: 1 jelzetű füzet (57 rv—68 rv) 24 lap, 2 jelzetű (69—79) 20, a 13 jelzetű (80—97) 8, a 14 jelzetű (98—101) 8, a 15 jelzetű (102—109) 16, a 16 jelzetű (110—119) 16, végül a 17 jelzetű (118—119) 4 lapból áll: összesen 126 lapból. Az első füzet elején a mű címe: *Árpád győzelme a' Titeli síkon.* Utána számok: 3, 12, 15 45 60. A 67 r-on jelezve: Második Ének. A 2. füzetben a 77. lap az eposzba betoldott 13 soros szöveget tartalmazó lapocska. Ezen a különálló lapon ismét számokat találunk, mégpedig ezeket: 2 4 9 10 25. Talán lottéria-számok? Vörösmarty baráti levelezésében szó van sorsjátékról: így Stettner 1825. dec. 4-én írt levelében kéri Vörösmartyt, hogy nézzen utána „sorscédulájának" (CZAPÁRY 202. l.). A 79. lapon alkotás közben kalligrafikus betűkkel játékos ösztönből írogatta a következő „m" betűvel kezdődő szavakat: maros, magyaros, majd, magyar, mond, magosan, mód, mufti, mantus, manus, magnem, a 77 számmal jelölt papírszeletecskén ugyancsak így: Tu Tud Tudomány, viszont a 70. lapon ugyancsak így, ugyanilyen eredetű szavak találhatók: Haza homo. A 13. füzetben a 96 v és 97 r üresek. A 14. füzetben a 99 rv lapon egy 7×7 cm-es bevágás van, s ezért a költő a szöveget csak eddig írta. A 100 r lapon jelzi, hogy Utolsó Ének. A 17. füzet 118 v betoldást tartalmaz 9 jelzéssel — ez nem más, mint a kiadás VI. énekének 175—186. sora. A 119 r és 119 v lapok üresek.

Az első két füzet anyaga rosszabb, foltosabb, sokkal nehezebben olvasható, mint a többiek, a lapok nagysága: 12,5×20 cm. Vízjelük: bordázott, a 66. lapon egy címer negyede vehető ki, közepén talán hattyú képe. Más lapon olvasható J Heller vízjel. A 2. füzet 69. és 79. lapjai itatósjellegűek, éppen ezért a tintát jobban beszívták, és kevésbé olvashatók. A 13—17. füzetek anyaga teljesen elüt a többiekétől, famentesebb, fehérebb, keményebb, és az írást jobban megőrzi. Nagyobbak a lapok (13,5×21 cm), a vízjel halványabban bordázott, címerjel is észrevehető, de jellege nem állapítható meg. A tinta is más ez utóbbiaknál; úgy látszik, hogy ezek később készültek el. Gyakran más, vastagabb tollal és sötétebb tintával írta bele a szóba vagy mondatba az újat. Az egész szöveg kék tintával készült, kivéve az 59 r és az 59 v lapokat: ezeken egypár sor (91—106) irónnal van följegyezve, — később tollal átírta őket a költő.

Ezt a kéziratot teljes részletességgel lemásolta és pontosan közölte Kozocsa Sándor (A Zalán futásának első kidolgozása RMKTár Bp. 1937.), úgyhogy jelen kiadásunkban csak át kellett vennünk az eredményeit és kapcsolatba hozni a többi kézirat és a kiadások szövegének adataival. Természetesen összevetéseink az OSzK-ban őrzött kézirat alapján történtek, de meg kell jegyeznünk, hogy Kozocsa kiadása filológiailag megbízható, pontos kiadás, csak néhány jelentéktelen eltérést kellett helyesbítenünk.

A kézirat történetét ugyancsak Kozocsa említett kiadványa bevezetésében mondja el, erre vonatkozó közlését *A hűség diadalma* első kéziratának ismertetésekor szószerint idéztük (240. l.).

E kéziratnak a végleges szöveggel való összevetését a következő, a *Zalán futása* keletkezési történetéről szóló fejezetben végezzük el.

K_2 MTA Vty Elb. K. kolligátumban (jelzet: K 717.) a III-mal jelzett darab. A könyvtári számozás szerint a 20 rv—26 rv lapokon. A kéziratok egyes részleteket tartalmaznak az eposz VIII., IX. és X. énekéből.

20 rv—23 rv összetartozó lapoknak látszanak. Világosszürke, 24,5×20 cm nagyságú lapok kettesével összehajtva 20 rv és 23 rv, 21 és 22 rv. Vízjel: bordázott, középen I HONIG jelzés. E lapokon végigírva Vörösmarty írásával a *Zalán futása* IX. énekének 1—173. sora olvasható. Sok javítás, áthúzás: fogalmazvány jellegű. 1—40. sorig vastagabb tintával írva, 41—69. sor vékony írás, utána ismét vastagabb betűvezetés. A 21 v-n a lap felső jobb sarkában tollrajzok: 9 férfiarc profilban, ebből 3 arc-rajz áthúzva. 22 r-n ismét tollrajzok: 7 férfiprofil, ebből 3 arc-rajz áthúzva. 22 r-n ismét tollrajzok: 7 férfiprofil, ebből 2 áthúzva. Középen a bal margón 3 férfiprofil.

24 rv üres lap, világosszürke, 19,5×24 cm. Vízjel: bordázott és C C . . . jel.

25 rv—26 rv 39,5×24 cm nagyságú, világos kékesszürke lap kettéhajtásából keletkezett. Vízjel: babér- és tölgyfakoszorúban babérkoszorús férfifej, aláírva FRANCISCUS PRIMUS, még alatta írottbetűs kivehetetlen vízjel. A többi rész vízjele bordázott. 25 r-n a X. ének 106—118. sora Vörösmarty írásával, sok javítással. Alatta csillagszerű betoldás-jellel a VIII. ének 523—546. sora ugyancsak

Vörösmarty írásával, sok javítással, e szöveg a 25 v közepéig folytatódik. A 25 v alsó része üres.

A 26 rv-n a X. ének 605—662. sora olvasható Vörösmarty írásával, kevés javítással. Ez a kézirat tisztázat-jellegű. A 26 r alján a köv. oldalra utaló verskezdet szintén arra vall, hogy egy tisztázat része volt. Fenn a lap sarkában a költő írásával a 49. lapszám olvasható.

K_2 minden lapján — az üreseket kivéve — Nagyv. prem. főgimn. pecsétje olvasható, tehát Zádor gyűjteményéből való.

K_2-ben a sorkezdet általában kisbetűs, csak mondatkezdet esetén nagybetűs.

K_2-ről leírást közöl, és a legfontosabb (át nem húzott) változatokat közli Brisits Frigyes: A Magyar Tudományos Akadémia Vörösmarty kéziratainak jegyzéke. Bp. 1928. 8—11. l.

K_2 szövegét teljes egészében (a javított, áthúzott alakokkal együtt) betűhíven közli, és a kéziratokat tüzetesen leírja Kozocsa Sándor: Töredékek a Zalán futása második kidolgozásából. Pap Károly emlékkönyv. Debrecen 1939. 183—196. l.

Megjelenés

Zalán futásából. (Töredék.) [Részlet a VI. énekből 38—186. sor. Kárel regéje.] Aláírva: Vörösmarthy. Aspasia. Első kötet. Szerkeszteté Kovacsóczy Mihály. Pesten. Kiadá Füskúti Landerer Lajos. 1824. 105—108. l. A cím mellett 8. utaló szám. A *Jegyzetek*-ben (192. l.) e szám alatt a következőket találjuk: „Legközelebb ezen Czím alatt Zalán futása megjelenendő Hősi Költeményből vett töredék, hogy annak kellemetessigéről (sic!) Olvasóinknak csekély előzamatott (sic!) nyujtva a' dícsérendő Munkára figyelmessé tegyük."

Zalán futása Hősköltemény Írta Vörösmarty Mihál. Pesten. Petrózai Trattner Mátyásnál. 1825. 245 l. [246 l. + Hibák + két lap. Előfizetők.]

A *Zalán futásá*nak előhangját közli a Muzárion. Élet és Literatúra 1829. évi folyama 126. rész 287—288. l.) Vörösmarty Mihál aláírással, minden kommentár nélkül. Előtte a Zrínyiásznak és Gyöngyösi István Kemény János emlékezete c. elbeszélő költeményének, továbbá Ráday Gedeon Árpádról írt eposztöredékének előhangja olvasható.

Vörösmarty Mihál' Munkái. II. kötet Zalán futása. Hősköltemény. Írta Vörösmarty Mihál. Második kiadás. (Ti. az 1825-ös után). Pesten 1833. Trattner-Károlyi tulajdona.

Vörösmarty' Minden Munkái. Kiadák Bajza J. és Schedel Ferencz. Harmadik kötet. Pesten. Kilián György' tulajdona. 1845. *Jelen kiadásunk alapja.* (L. Vty Akad. Kiad. I. 357.)

Nemzeti könyvtár. Vörösmarty Mihál Minden Munkái. Kiadák barátai Bajza J. és Schedel F. Második öszves kiadás. Pesten, 1847. Kilián György tulajdona. 245—384. h.

A költő halála után megjelent fontosabb kiadások.

Vörösmarty Minden Munkái. Rendezte és jegyzetekkel kisérte

Gyulai Pál. Pest. Kiadja Ráth Mór. 1863. III. k. 3—246. l. (Jegyz. 277—296.)

Vörösmarty Összes Munkái. Teljes kiadás. Rendezte és jegyzetekkel kisérte Gyulai Pál. II. kötet. Epikai költemények. 7—204. l. (jegyz. 463—478. l.). Bp. Méhner Vilmos. 1884.

Zalán futása. Tizenkét képpel. Rajzolta Gyulai László. Bp. 1886. Méhner Vilmos. 224 l.

Zalán futása. Bp. 1903. Franklin. 243 l. Olcsó könyvtár 1300—1304.

Zalán futása. Bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta: Erdélyi Pál. Bp. 1904. Franklin. 252 l. Jeles Irók Iskolai Tára. 86.

Zalán futása. Tartalmi kivonatokkal kiegészített szemelvényes kiadás. Bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta: Loósz István. Bp. 1906. Stampfel. 177 l. Segédkönyvek a magyar nyelv és irodalom tanításához. 17.

A *Zalán futása* Vörösmarty költeményeinek valamennyi összkiadásában megtalálható, a válogatás jellegű kiadások legnagyobb részében is. (L. ezekről Vty Akad. Kiad. I. 348—353.) Ezekhez az utóbbi évben a következő újabb jelentősebb gyűjtemény járul a Helikon Klasszikusok sorozatában: Vörösmarty Mihály összes versei. Magyar Helikon. 1961.

A *Zalán futása* egyes híresebb részletei (előhang, görög csapatok seregszemléje, Hajna a Bodrogban, a IX. ének eleje stb.) úgyszólván valamennyi magyar irodalmi antológiában, tankönyvben megtalálhatók. Ezeknek még bibliografikus felsorolása is túlfeszítené a kritikai kiadás kereteit.

Helyesírási sajátosságok

A Vty Akad. kiad. I. k. részletesen foglalkozik Vörösmarty-ifjúkori helyesírásának jellegzetességeivel, azok eredetével, sőt utaazokra a változásokra is, melyek a költő helyesírásában az 1820—21 évek után megfigyelhetők (363. kk., továbbá 426—429.). Jelen kötetünkben részben *A' hűség diadalma*, részben az *Árpád Zalán ellen* kapcsán már szintén tettünk helyesírási megjegyzéseket (l. 244, 325 l.). Ezúttal néhány olyan vonásra mutatunk rá a *Zalán futásá*ban, melyek a K_1 és K_2 meg a ZF 1825., illetőleg ezek és a M 1833. meg a MM 1845—48. és MM 1847. között mutatnak észrevehető változást.

a) A K_1 és K_2 vizsgálatánál természetesen fontos szempont, hogy ezek fogalmazványok, így sok eltérést, hibát inkább a gyors munkának, más irányú figyelemnek kell betudni, semmint valamely ortográfiai elmélet következetes alkalmazásának (K_1 I. 124. serényen, I. 126. (áth.) serénnyen; K_1 I. 256. feöldünk; K_1 I. 331. vizülte [s ugyanott másik változat] vízlepte K_1 I. 365. kigyó, I. 366—367 kígyó stb.) Az azonban következetes elv érvényesítése, hogy a sorok — ha az előző sor nem ponttal végződik — kisbetűvel kezdődnek (ZF 1825-ben már nem), sőt még gyakran pont esetén is, ha a sor *'s*-sel kezdődik, ilyenkor a nagybetűs szó az *'s* után áll (K_1 I. 225. 's A' jeles K_1 VIII.

462. 's Óva stb.), vö. Vty Akad. kiad. I. 366. Általában az interpunkció elég következetlen (idézőjel, kérdőjel elhagyása), különösen sorvégen marad le sokszor a pont vagy vessző. — Egy másik jellegzetessége a K_1 és K_2-nek az idegen (görög, latin) szavak neológ (magyaros) írása: K_1 I. 133. Sztenelosz; VIII. 124. Áreszszel, VIII. 127. Összavidéki stb.(de K_1 VIII. 46. Crantor, ZF 1825. Krantor) — Jellemző erre a korra a kétjegyű mássalhangzók teljes kettőzése: K_1 I. 188. struczcz; X. 388. Megrogygyant. Majdnem következetes a hosszú sz-nek *szsz* formában való írása (ez kihat egészen M 1833-ig, de az *ssz* forma már ZF 1825-től egyre sűrűbben fordul elő). A többi kétjegyű mássalhangzó esetében ez a teljes kettőzés már nem következetes, különösen tőszóban nem (K_1 I. 130. mennyire, K_1 I. 138. fattyú) inkább eszközhatározói rag esetében (K_1 I. 313. rézbuzogánynyal), ez azonban még MM 1847-ben is így van. Ahogy vannak efféle következetlenségek is: K_1 ZF 1825. I. 374. öccsét, MM 1845—48. öcscsét. — A magánhangzók hosszúságára-rövidségére Vörösmarty már általában ügyel, néha még pontosabb, mint ZF 1825. Pl. K_1 I. 291. hírrel ZF 1825. hirrel. — Sokszor még a metrum rovására is érvényesíti az ortográfiai pontosságot (K_1 I. 368. kurta *kígyót* bottal, K_1 X. 523. lángfürtű Preheszka, K_1 I. 375. Aztán könnyű fehér stb.). Más esetben is megfigyelhető az etimologikus elv érvényesülése K_2 ZF 1825. IX. 163. aludt (> M 1833-tól alutt). A nagybetűk hosszúságát — elsősorban Í, Ú, Ű, esetében — azonban még most is ritkán jelöli (K_1 I. 164. (áth.) *Így* állt, I. 161. K_1 (áth.) *Így* állott).

Még mindig előre, a végleges változat felé nézve: nagyon gyakori az igekötő és ige különírása. Ha az igekötő kétszótagú, ez majdnem törvényszerű. K_1 I. 233. meg látá, I. 329. öszsze kerülnek; I. 476. ált ölelé. Néha ugyanabban az (áth.) sorban egyszer egybe, utána rögtön különírva; K_2 IX. 138. meg látlak meglátlak. (Az ingadozás, mint látni fogjuk, még M 1833-ban is megvan.) Sőt van eset rá, hogy az igekötő a tagadószóval is egybeíródik. K_2 IX. 171. Még *elsem* végzé. A fogalmazás-jellegű K_1-ben, K_2-ben a kérdő *e* szócskát is gyakran egybeírja az igével a költő. K_1 I. 647. hajigáljáke, (áth.) birkozzame. Ismételt igekötő mindig külön: K_1 I. 64. megmeg zördül.

Az egybeírás—különírás terén vannak szavak, melyek ekkor még nem olvadnak össze: *még is* (K_1 X. 535.), ugyanakkor viszont K_1 I. 562. jógondolat. Itt jegyezzük meg, hogy egyes összetétel-típusokban (pl. a nemfogalmat, anyagnevet jelölő jelzős előtagú szavakban) itt sokkal gyakoribb — a ma is követett — összeíró eljárás, mint a későbbi változatokban. K_1 I. 174. rézdárdára, ZF 1825. réz dárdára. (De vö. K_2 ZF 1825. IX. 167. fodor haju, MM 1845—48. fodorhaju.)

Ha pedig most visszafelé, az 1820-as évekre vetünk egy pillantást, elmondhatjuk: az akkori Vörösmartyra jellemző helyesírási sajátságoknak szinte nyoma sincs. Az *a* névelő (ill. névmás) + mássalhangzó kapcsolatban is, a ragtalan birtokos jelzőben is — ritka kivételtől eltekintve — következetesen használja az aposztrófot. Még ilyen helyzetben is: e' közben (K_1 I. 374. [és minden kiadásban] X. 1). A cs-nek ts-sel való írása igazán csak véletlennek számít (ZF 1825. IV. 446. botsátlak), ahogy nincs már nyoma a betűösszevonásnak

sem. Ezzel szemben határozott törekvés figyelhető meg a magánhangzó kvantitás pontos megkülönböztetésére.

b) Általában azonban a K_1 K_2 a ZF 1825. (és sokszor a M 1833. is) még az átmenetet képviselik Vörösmarty helyesírásában, a sokkal következetesebb, modernebb MM 1845—48. és MM 1847. felé. Ez részben annak tudható be, hogy az irodalmi-nyelvi és művelt köznyelvi kiejtés nem normalizálódott még, így egy-egy szó írásában vagy a hagyományos-régies írott forma vagy az író élő tájnyelvi kiejtésének hatása mutatkozik (ZF 1825. I. 29. leventák, I. 34. üdőhöz, I. 22. M 1833 is: honn; K_1 ZF 1825. Kiovnál, MM 1847 Kiónál, K_2 IX. 147. Kióv stb.). Nyilván ezek közé tartoznak az olyan formák is, mint *elejbe* (ZF 1825. III. 105., 109., 111. stb.) a későbbi *elébe* helyett, vagy *azulta, ezulta* (ZF 1825. II. 514., 636.) a későbbi *azóta, ezóta* helyett. Sűrűn előfordul az o + l + mássalhangzó kapcsolatban *ó*: ZF 1825. II. 429. elóltom, II. 258. vólt, II. 449. utólján (de II. 660. utolján). — Talán a dunántúli kiejtéstendencia jelentkezik a (hosszú) *í*-nek gyakori (rövid) *i*-vel való helyettesítésében: ZF 1825. II. 501. sirjába, 512. sirba, 618 disztelen (a metrum ellenére), sőt talán a ZF 1825. *könny* alakja helyett MM 1845—48.-ban a *köny* (III. 752.). Bár *lőn, tőn* a végső változatban is sűrűn előfordul, a ZF 1825. és M 1833-ban számuk még nagyobb, pl. IX. 198. A rövidítő tendenciát igazoló sok példa közül: I. 18. ZF 1825. M 1833. mulván, I. 35. terült (K_1 terűlt [!], ZF 1825. I. 211. szinre stb. Ennek ellentmondani látszik az *-ít* képzőnek az *-ul, -ül* rag- és képzőnek gyakori hosszú használata, ennek magyarázata azonban az, hogy az ilyen végű szavak igen sokszor esnek a sor (és a hexameter) végére. De a hosszú *í* szótőben is előfordul a későbbi kiadások rövid i-jével szemben (metrikailag is helyesen) kívántam, így (ZF 1825. M 1833. IX. 289.), ahogy *űzvén* áll (ZF 1825. M 1833.) a későbbi *üzvén* helyett. Sőt metrikai okokból még a titeket is *títeket* — lesz ZF 1825. IX. 199. Az élő, egyéni, tájjellegű kiejtés természetesen más irányban is hat. Ennek hatására nyúlik meg az *-os* képző *o*-ja: szivós (M 1833. III. 50.); ez magyaráz meg egyes tájnyelvi formákat: *sülledve* (ZF 1825. IX. 308.) — Hasonlóképpen a hagyományos, eltanult írásforma is sokáig érezteti még hatását: *köztt* (ZF 1825. M 1833. II. 165., 173., 386. stb.) *értte(tek)* stb. K_1 ZF 1825. M 1833. I. 411., ZF 1825. M 1833. IV. 523—524. stb., amely formák egész az M 1833-ig megmaradnak. Egy esetben (IX. 129.) még MM 1845—48-ban is találunk értte alakot.

Régi és táji hatás egyképp érvényesülhetett az *é, ei, ai* birtokosragok helyett az *-i* használatában, ami (lévén rövid) fontos metrikai funkciót is tud betölteni. K_1 I. 61. Zagyvának mentiben. I. 80. hullámit (minden kiadásban), I. 192. tettiben (minden kiadásban. V (De vö. ZF 1825. I. 112. népének [= népeinek, népinek]). Vö. Vty Akad. kiad. I. 426—429. Bár Vörösmarty az ei-t olykor rövidnek veszi: MM 1845—48. IX. 152. nyilnak ki tövei*k*nél (K_2 ZF 1825. tövöknél).

A végső változatnak az akkor már megszilárduló irodalmi nyelvi formákhoz való alakítása természetesen sok vonatkozásban megfigyelhető, de legbeszédesebb talán ez a változat-sorrend: I. 803. ZF 1825. besetétel M 1833. besötétel MM 1847 besötétül. Máskor az M 1833.

jelzi az eredetileg szabályos írádmód megingását, majd MM 1847. az eredeti formához való visszatérést: X. 566. K_1 ZF 1825. fiait M 1833. fijait MM 1847. fiait (vö. még M 1833. VII. 484, 489. stb.). Az irodalmias, választékos formára való törekvés látszik abban, hogy K_1 ZF 1825. M 1833. *nyomorult* MM 1845—48-ban *nyomorú* lesz (IX. 327. és X. 69.), s K_1 ZF 1825. *kényökre* M 1833-tól *kéjökre* (I. 54.). A végső változat sokszor már túl is fut a köznyelvi formán: IX. 288. ZF 1825. M 1833. *közül*, MM 1845—48. MM 1847. *közől*. Hasonló változatok szembeállításakor azonban óvakodnunk kell messzemenő következtetéseket levonni Vörösmartyra nézve, minthogy a két utóbbi kiadást Bajza és Toldy gondozták, és sok tekintetben érvényesíthették a maguk akkori nyelvi eszményét.

Egyéb, az ZF 1825. és M 1833.-ra jellemző helyesírási sajátságok közül legfeltűnőbb talán (a korábban már említettekről nem beszélve) a nagybetűk sajátos használata. Nagybetűvel írja Vörösmarty általában a népneveket, a származást jelölő (országnévből, városnévből képzett) mellékneveket. Athenei, Alpári (ZF 1825. VII. 515., 530), Mátrai (K_1 ZF 1825. I. 153.) Kún (ZF 1825. VII. 482.), Spártai (ZF 1825. II. 175.), Magyarok (K_1 ZF 1825. I. 47.), Görög és Bolgári sereggel (K_1 ZF 1825. I. 81.) stb. stb. (Ugyanakkor viszont ZF 1825. és MM 1833. ismételten ezt adja: görög ország(ba) pl. VII. 427.) Nagybetűvel ír azonkívül egy-egy személyt, rokonságot jelölő köznevet is: *Apjának* (K_1 ZF 1825.) I. 84, *Apák* (ZF 1825. VI. 323.), *Asszony* (VII. 197. ZF 1825.), *Oroszlán*, *Tigris* (K_1 I. 75.), *Tündér* (ZF 1825. VI. 499., 513.), *Nemtő* (ZF 1825. VI. 503.), *Arany* (K_1 I. 616.), *Döntő* Magyarok (K_1 I. 702.) stb.

Emlegettük már az igekötők egybe- és különírása terén a K_1 K_2-ben következetlenül követett elvet. Ez itt a ZF 1825. és M 1833-ban sem ölt még szilárd formát (vö. I. 574. K_1 megmondom, ZF 1825. M 1833. meg mondom, M 1833. IV. 175. ki tenni stb.). És ha K_1-ben ilyen kapcsolások vannak: megkezdene szánni magában (I. 418.), megfog nyugtatni (I. 424.), az előbbi ugyanúgy van ZF 1825-ben is, M 1833-ban pedig IV. 46. megmerték törni stb.

Végezetül megemlítjük a ZF 1825. és (kisebb mértékben) M 1833-nak azt az érdekes helyesírási sajátságát, hogy idézőjellel zárt mondat (sor) végén általában nincs közékezés. Pl. ZF 1825. M 1833. III. 615. setéten" 631. világon" 674. porodba" IV. 30. lássad" 82 járnak" stb. — De nincs vessző közé foglalva általában a megszólított dolog, személy sem. ZF 1825. M 1833. I. 1. Régi dicsőségünk hol K_1 I.77. fenyegesd meg Chladni nevemben.

A Zalán futása keletkezésének története

Vörösmarty az Aut. tör.-ben ezeket írja: „1823/4 irtam Zalán futását mintegy 11 hónap alatt". Később pedig ezeket: „Görbői lakásomban irtam félesztendő alatt Zsigmond nevű színjátékomat ötös jambusokban. Ugyanott kezdettem el *Zalán futását* Hexameterben, mellyet nem egészen egy esztendő alatt el is végeztem" (Vty

Ak. Kiad. I. 388—389). Ugyancsak az Aut. tör.-ben olvassuk: „1823 Nov. Vissza a Perczelekkel Pestre". További adataink a mű keletkezésére vonatkozólag: Vörösmarty 1824. március 25-én ezt írja Kazinczynak: „egy Hősi költeményem készül ezen névvel *Zalán' futása* Hexameterben: most már kevés hía." (Kaz Lev 19. 89. l.). Zádor György 1824. július 30-án már azt írja: „Zalán futása kész." (Kaz Lev 19. 170). Vörösmarty Stettner Györgynek 1824. szept. 29-én írt leveléből az derül ki, hogy barátai már ekkor olvasták is az elkészült művet, s elejébe egy „kezdeti versezet"-et igényeltek. Ezt — a *Zalán futása* előhangját — azután Vörösmarty az említett levélben meg is küldi Stettnernek. Görbőn Vörösmarty 1823. szeptember 18-ig tartózkodhatott, tekintve, hogy a Csehfalvy által kiállított patvaristáskodási bizonyítvány e dátumot viseli, másfelől Pesten 1823. nov. 18-án kezdte meg újabb joggyakorlatát Vörösmarty Ferenc bizonylata szerint (CZAPÁRY 67. l.). Ezeket az adatokat összevetve, a Vörösmarty által megadott 11 hónapos elkészülési időt is figyelembe véve, a Zalán futása megírásának kezdete Görbőre esik, a költő ott 1823 májusa és augusztusa közt foghatott bele az eposzba, és Pesten fejezhette be 1824 márciusa és júliusa közt, de mind a megírás kezdetére, mind befejezésére nézve a korábbi időpontok a valószínűbbek, tekintve, hogy 1824. március 25-én már azt írja, hogy az eposznak, „most már kevés hía". (Hadd említsük meg azt a helyi hagyományt, mely szerint Vörösmarty a Zalánt a görbői alispáni kurián, ill. ennek hegyfelőli oldalán, egy (ma is meglevő) fenyőfa tövében kezdte írni. L. Vty. Akad. Kiad. VIII. 344.). Az is világos a fenti adatokból, hogy 1824. március 25-én az eposz címe már: *Zalán futása.*

A kérdést bonyolítja a kéziratok vallomása. Amint már jeleztük, a *Zalán futásának* első kéziratában (K_1) az eposz ezt a címet viseli: *Árpád győzödelme a' Titeli síkon,* és egy olyan kéziratos csomóban foglal helyet, mely fedőlapján *Vörösmarty Mihál 1819.* jelzést visel. A fedőlap azonban egy olyan füzethez tartozik, mely egy drámát tartalmaz, azt, amelyet Halász Gábor *Névtelen jambusos dráma* címen adott ki az ItK 1937. évfolyamában, és amely azóta *[Rónay és Lóra]* jelent meg népszerű kiadásban. [Vörösmarty Mihály Összes Drámái. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó 1955. II. 546.] A dátum tehát nem vonatkozik azokra a csomóban található füzetekre, melyek a *Zalán futása* első kéziratait tartalmazzák. Hogy mennyire nem, azt a *[Rónay és Lóra]* dráma kéziratának és az *Árpád győzödelme a' Titeli síkon* c. eposz füzeteinek íráskép és helyesírás szempontjából való összevetése egész világosan megmutatja. A dráma kézírása — apró gyöngybetűk, az összevont kettős mássalhangzók (főleg az *ny*) — valóban Vörösmarty utolsó filozófiai évére utal (1819—20); — hasonlóképpen a helyesírás is, melynek legfeltűnőbb vonása a birtokos-*nak, -nek* rag elmaradását jelölő aposztróf hiánya. Mint jelen akadémiai kiadásunk első kötetében már kifejtettük (I. 371.), ez a sajátosság 1820-ig jellemző Vörösmartyra. Ezzel szemben az *Árpád győzödelme* már érettebb kézírásra vall, az aposztróf jelet Vörösmarty következetesebben használja, ami az 1820 utáni kéziratokra jellemző. Még fontosabb az a helyesírási különlegesség, hogy a *[Rónay és Lóra]* sorai mind

nagybetűsek, a Zalán első feldolgozásáé kisbetűsek, az 1821—1825. évek gyakorlata szerint (I. 371.). Mindez azt bizonyítja, hogy az *Árpád győzödelme* c. eposzt tartalmazó füzetek semmiképpen sem 1819—1820-ból valók, hanem már a Börzsönybe való lekerülés után keletkeztek.

A *Zalán futása* első feldolgozása tehát 1821 utánról való. De Vörösmarty nyilatkozatai alapján magának a költeménynek az elkezdése 1823 májusa előttre aligha tehető. Kozocsa Sándor az említett 1819-es dátumra hivatkozik, és azt állítja, hogy „a költő ebben az évben felváltva Bonyhádon és Börzsönyben volt a Perczel-fiúk mellett", — ami tévedés, hiszen Aut. tör. alapján csak 1820 novemberében került le Börzsönybe, 1819-ben Pesten tanult és tanította a Perczel-fiúkat. Majd Kozocsa így folytatja: „Itt írogatta drámáit és itt kezd bele ez év körül (1818—21), de lehet, hogy valamivel (bár nem sokkal) később *Zalán*ba is" (KOZOCSA ZF 5—6. l.). Tehát Kozocsa is inkább 1821 utáninak hiszi az eposz első feldolgozását; de nem tekinti a költő nyilatkozatát végleges adatnak, szerinte „visszaemlékezésében maga a költő is tévedhetett", és hivatkozik az *Árpád Zalán ellen* c. töredékre, mely 1822-ből való. Kozocsa arra is utal, hogy Vörösmartynak nem feltétlenül Aranyos-Rákosi Székely Sándor 1823. évi Hébében megjelent *A székelyek Erdélyben* c. eposzából vette a *Hadúr* nevet, ez a név feltűnik már egy 1817-ben megjelent *Cornélia* c. német zsebkönyvben, egy névtelen német költő *Hadur* c. versében (GÁLOS REZSŐ: Hadúr. Erd. Múz. 1908. 269—270. GRAGGER RÓBERT: Hadúr. EPhK 1920. 40—42.), s elképzelhető, hogy e zsebkönyv megvolt a Perczel-család könyvtárában.

A kérdést az dönti el, hogy az *Árpád győzödelme a' Titeli síkon* szövegében mennyiben tér el a végső feldolgozástól. Kézirata — mint jeleztük — csonka, megvan az 1—2. továbbá a 13—17. füzet, a füzetek számozottak, — tehát a 3—12. füzet hiányzik. Az első feldolgozás szövege nem különbözik annyira a véglegestől, hogy önállónak lenne tekinthető, soronkint is megegyezik vele nagyjában, eltérései pusztán variáns jellegűek.

Az énekbeosztás szempontjából már feltűnőbb a különbség. A végleges szöveg I. éneke mint Első és Második ének található, — a bodrogi eseményeket külön énekbe foglalta Vörösmarty. A végleges szöveg VII. énekének 649—813. és a VIII. énekének 1—593. sora külön énekbeosztás nélkül, a X. ének mint *Utolsó ének* szerepel az első feldolgozásban. Feltűnő, hogy az első változatban a IX. ének egyáltalában nem volt meg, ez világos abból, hogy a füzetek számozása szerint is a VIII. énekre közvetlenül a X. következik. Az egész kézirat (K_1) fogalmazványszerű.

K_1 füzeteinek anyagát a következőkben foglaljuk össze:

Első füzet a kéziratban nincs számozva, a kolligátumban az 57r—68v, elején nincs énekjelzés. Tartalma: előbb a ZF I. é. 35—319., majd a 67 r-on énekjelzés: Második Ének, ez után a ZF I. é. 324—375. sora olvasható.

2 jelzésű füzet a kolligátum 69 r—79 v lapjain, tartalma: ZF I. é. 376—711.

13 jelzésű füzet, a kolligátum 80 r—97 v lapjain (96 v és 97 r üres). Tartalma: ZF VII. é. 651—815. VIII. é. 1—485. Énekjelzés nincs.

14 jelzésű füzet, a kolligátum 98 r—101 v lapjain. Tartalma: előbb ZF VIII. é. 486—593. Utána énekjelzés: Utolsó Ének, ez után olvasható a X. É. 1—54. sora.

15 jelzésű füzet, a kolligátum 102 r—109 v lapjain. Tartalma: ZF X. é. 367—505.

16 jelzésű füzet, a kolligátum 110 r—117 v lapjain. Tartalma: ZF X. é. 506—648.

17 jelzésű füzet, a kolligátumban a 118 r-on a X. é. 649—662. sora, a 118 v-on [9] jelzés alatt a VI. é. 174—186. sora olvasható (betoldás). A 119 r és v üres.

Ha most az első feldolgozást (K_1) összehasonlítjuk az Akadémián őrzött Zalán-kéziratokkal (K_2), akkor az eredmény meglepő.

Mindenekelőtt K_2 tartalmazza a K_1-ben nem található IX. ének egy részletét. K_2 egy másik lapja csillagszerű betoldás-jellel a VIII. ének 523—546. sorát tartalmazza. E sorok is hiányoznak K_1-ből.

Hasonlóképpen K_2 ugyanazon lapján a X. énekhez tartozó betoldást is olvashatunk (106—118. sor), amely részben nem található meg, részben teljesen más a K_1-ben. Mindezek a kéziratok fogalmazvány jellegűek, sok javítással, áthúzással.

Ezzel szemben egy lapon a X. ének 605—662. sora olvasható, de tisztázatszerűen. Ez a rész K_1-ben is megvan, de K_2 szövege közelebb áll a kinyomtatott változathoz.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy — az utolsó tisztázati oldal kivételével — K_2 nem tekinthető önálló feldolgozásnak, hanem K_1 utólagos kiegészítéseinek. Azaz lényegében K_1 és K_2 *együttesen* képezik a *Zalán futása* első fogalmazványát. K_1 magát az első papírravetést és K_2 az ehhez fűzött betoldásokat.

(Itt azonban még meg kell jegyeznünk valamit. K_2-ben olvasható, mint említettük, a IX. ének első része. Ugyanakkor K_1-ben a tizedik ének címe „Utolsó ének", — tehát ha K_2-t *közvetlenül* K_1 kiegészítésére írta volna Vörösmarty, akkor talán az *Utolsó ének* elnevezést is megváltoztatja. Éppen ezért az is lehetséges, hogy K_1-et mégegyszer leírta, esetleg már átjavításokkal, s ehhez a már részben tisztázat jellegű alakhoz készültek K_2 kiegészítései.)

K_2-ben a X. ének végének tisztázatszerű leírása viszont arra utal, hogy Vörösmarty a K_1-ből és K_2 kiegészítő részeiből álló első fogalmazványt később lemásolta, újra leírta. Tekintve, hogy aránylag sok a szövegeltérés az első és a tisztázott szöveg között, ez is arra mutatna, hogy az akadémiai tisztázat és az első fogalmazás közé is eshetett egy lemásolás, tehát hogy K_2 tisztázati része harmadlagos kézirat lenne.

Említettük, hogy az *Árpád győzödelme a' Titeli síkon* szövege nem különbözik alapvető módon a végleges alaktól. Az eltérés főként az énekbeosztásban van, másrészt a nevekben, de ezeket Vörösmarty a későbbi nyomtatott alakban is változtatgatta, így a bolgár hősök egy része más néven található ZF 1825.-ben, mint a M 1833.-ban. A sorok száma a megmaradt részekben kb. azonos a véglegessel, s

nagyobb tartalmi eltérés sincs. Más a helyzet a korai drámáknál, így a Salamon két feldolgozása: *A belső háború* és a *Salamon király* közti eltérések oly nagymérvűek, hogy a sorról sorra való összevetés nem is lehetséges, hasonló különbség van a *Kont* és *A bujdosók* között. Az ok ez utóbbi esetekben az, hogy a két-két feldolgozás közé hosszabb idő esik, mindegyik más fejlődési fokát mutatja a költőnek.

Hasonlóan nagy az eltérés az *Árpád Zalán ellen* töredék és az *Árpád győzödelme*, illetve az attól lényegében nem különböző *Zalán futása* között. Mint az *Árpád Zalán ellen* jegyzetében kifejtettük, ez is voltaképpen az alpári csata költői feldolgozásának indul, a jellemek is hasonlók, az előadás szintén Anonymus elbeszélése alapján történt volna. Az alaphelyzet nagyjában ugyanaz, mint az eposz első énekében, de maga a feldolgozás annyira más, hogy a sorról sorra való összevetés nem is lehetséges.

Mindezek alapján az látszik valószínűnek, hogy a honfoglalási téma legrégibb feldolgozása az *Árpád Zalán ellen* töredék, melyről pontosan megállapítható, hogy 1822 márciusa előtt keletkezett. Nehezen képzelhető el, hogy Vörösmarty megírja eposza elejét a végleges hasonló módon az *Árpád győzödelmé*ben, azután megírja *másképpen* az *Árpád Zalán ellen* című töredékben, s utána *visszaváltoztatja* a *Zalán futásá*ban olvasható alakra. Sokkal természetesebb időrendi sorrend az egyes változatok közt ez: *Árpád Zalán ellen — Árpád győzödelme a' Titeli síkon — Zalán futása.*

Ezek szerint az *Árpád győzödelme* — K_1 — mindenképpen 1822 márciusa *utáni* keletkezésű. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy az *Árpád Zalán ellen* c. töredéket tartalmazó kéziratot *A' hűség diadalmának* első énekéből találunk sorokat, hogy a *Virág Benedekhez* 1822 második felében írt episztola a régi csatákról írt hősköltemény tervekről szólva *A hűség diadalmá*nak második énekéből idéz, *nem* az *Árpád győzödelméből*, s hogy Vörösmarty saját önéletrajzi emlékezéseivel is megegyezik az, hogy *A' hűség diadalma* az 1822. év folyamán készült. Az is számításba veendő, hogy Vörösmarty 1822-ben írt baráti leveleiben és episztoláiban szó sem esik arról, hogy ő részletesebben foglalkozik a honfoglalási témával, ami ha az *Árpád Zalán ellen* töredékes rövidségét tekintjük, nem lep meg, de feltűnő, ha arra gondolunk, hogy az *Árpád győzödelme* már milyen hatalmas kompozíció. Végül egy írástechnikai szempont: *A' hűség diadalmá*nak első feldolgozása, *A' boldog elhalás* észrevehetőleg régebbi írásképre mutat, mint az *Árpád győzödelme.*

Így tehát a pusztán filológiai adatok figyelembevétele is arra késztet, hogy ne vonjuk kétségbe Vörösmarty saját nyilatkozatát az eposz keletkezési idejéről. A filológiai tények nincsenek ellentétben azzal, hogy a *Zalán futásá*ba, annak első változatába, az *Árpád győzödelmé*be Vörösmarty Görbőn fogott bele 1823-ban, sőt ezt az Aut. tör.-ben közölt adatot valószínűsítik.

Tóth Dezső monográfiájában hivatkozik arra, hogy esztétikai okok is az *Árpád győzödelmé*nek későbbi eredete, Vörösmarty visszaemlékezéseinek hitelessége mellett szólnak. Valóban, K_1 tartalmaz ugyan egyes stílusbeli csiszolatlanságokat, de már mutatja azokat az

érett művészi sajátosságokat, melyeket a végleges változat. A történelmi körülmények szintén az 1823. évi keletkezés mellett szólnak. Már Toldy Ferenc és Gyulai Pál a honfoglalási eposz keletkezését az 1823-as megyei forrongásokkal hozza összefüggésbe. Az alkotmányvédő harcok légkörében születhetett meg a magyar honfoglalási eposz, mely éppen a hazai földhöz és a vérrel szerzett szabadsághoz való jogot volt hivatva legitimálni. A Bécs törvénytelen katonaállítási és adóemelési rendeletei ellen való tiltakozás éppen 1823 májusában jutott fordulópontra, mikor Bars megye a rugalmas passzív ellenállás útjára lépett, s példáját több más megye is követte. Nagyon elképzelhető, hogy e hónapok forrongó hangulata indította el Vörösmartyt, hogy az 1822-ben az *Árpád Zalán ellen* c. töredékben elejtett témát újra felvegye, és ez adott neki olyan erős ihletet, hogy nagy művét végig kidolgozza. Az 1823 májusa—júniusa mint időpont is egyezik azzal, amelyik a költő Aut. tör.- és levelei vallomásainak összevetéséből kikövetkeztethető.

Tegyük mindehhez hozzá, hogy 1821 végétől egymás után jelennek meg az évkönyvekben olyan művek, amelyek a honfoglalás témájára hívják fel a figyelmet. Az 1822-re kiadott Aurorában olvashatók Horvát István *Árpád Pannonia Hegyén* c. elbeszélése és Horváth Endre eposzi részletei: *A szittya üdőből* címen. Az 1822 végén 1823-ra kiadott Hébében olvashatta Vörösmarty Aranyos-Rákosi Székely Sándor kis eposzát *A székelyek Erdélyben*-t. Sokkal valószínűbb, hogy tőle vette a Hadúr alakot, a német *Cornelia* c. zsebkönyvben szereplő Hadur nem is magyar istenség, hanem északi félisten. Bizonytalan az is, hogy Vörösmarty hozzájutott-e a Cornélia almanachhoz. Aranyos-Rákosira viszont, aki ekkor Bécsben tanult, hathatott a német költemény. (L. erről: TÓTH BÉLA: Mendemondák. 1901. 2. kiad. 1. — TOLNAI VILMOS: Hadúr is százesztendős. Napkelet 1923. 484—485. — VYDA IMRE: A Hadúr szó eredetéről. Nyr. 1926. 152—153. — KOZOCSA ZF 8.) 1822 végén jelent meg az 1823-ra kiadott Aurora, ez is tartalmaz a honfoglalási korra utaló írásokat: Guzmics Örőméneke Árpádot ébreszti sírjából, Kazinczy is honfoglalási témával jelentkezik benne. Itt jelenik meg ódája: a Tisztulás ünnepe az Ungnál.

Mindezek alapján a *Zalán futása* valószínű keletkezési története a következő:

Gyulainak alkalmasint igaza van, amikor azt írja, hogy az első impulzust Vörösmarty Egyedtől kapta az epikai költészetre. Egyed — mint Vörösmarty 1822. március 26-án hozzá küldött episztolájában írja — az „ősi hadak rendét" akarta megírni, ebben Gyulai a honfoglalási témát sejti. E levél elküldése pillanatában Vörösmarty első ilyen témájú kísérlete, az *Árpád Zalán ellen* című töredék már el is készült. E töredék már mutatja az eposz alapkoncepcióját: Vörösmarty Anonymus krónikája alapján akart írni a honfoglalásról, és az események középpontjába az alpári csatát akarta már ekkor állítani.

Miért hagyta abba a megkezdett költeményt? Csak találgatásokra vagyunk utalva. Talán mert ekkor még Egyedet hitte az „ősi hadak rendje" hivatott énekesének. Talán mert előbb be akarta fejezni

A hűség diadalmát, melynek témájában adva volt a két ihletnek: a hazafiasnak és a szerelminek az együtt-szereplése. Aut. tör. szerint 1823 telén *Zsigmond* című szomorújátékát írta „görbői lakásában" „félesztendő alatt" — ezek szerint 1822 novembere és 1823 májusa között. Egyed 1822. okt. 6-án kelt leveléből megtudta, hogy ennek eposza abbamaradt, mert „helyhezete hozzá könyveket" Pakson nem adott. A megyei forrongások légköre megragadta: az ősi jogra, a honalapító Árpádra való hivatkozás soha annyit nem hangzott fel a megyei nemesség ajkán, mint ekkor. A nemesi jog alapja pedig a vérrel, katonáskodással szerzett föld, a nemesi nemzet is a vérrel nyert honalapításra hivatkozhatott az ország önállóságának védelmében.

Ilyen előzmények után foghatott bele Vörösmarty 1823 májusa és augusztusa közt eposzába, és írhatta meg az első változatot *Árpád győzödelme a' Titeli síkon* címen. Ez már — mint töredékes voltában is megállapítható — tartalmazza az eposz legfőbb részeit, az Ete-Hajna epizódot is, bár a leány neve itt még az ossziáni Kolma (A szelmai dalokból). Ezt egészíthette ki esetleg egy erről készült tisztázott, átdolgozott változat a IX. énekkel és a K_2 kéziratokkal. Az új változat neve már *Zalán futása* volt, s erről írta Kazinczynak 1824. március 25-én, hogy „most már kevés hía."

Hogy a címet miért változtatta meg, erre nézve ismét csak feltevésekre vagyunk utalva. Az új cím valóban meglepő: Kardos Albert is felveti, hogy miért nem Árpádiász a Zrinyiász, az Aeneis mintájára. Hivatkozik arra is, hogy Vörösmarty többi eposzában helynevet találunk címül: Cserhalom, Széplak, Eger . . . a cím miért nem alpári győzelem? A mű megjelenése időpontjában nem lepődtek meg a címadáson, de Erdélyi János már ezt írja 1845-ben az Irodalmi Őrben: „mindenkép jobban szeretem, ha más positiv jelentésű címet visel a hősköltemény, mely egyenesen kimondja Árpád győzedelmét, vagy a honalapítást. Ez sokkal emelőbb, s nemzeti büszkeséghez illőbb cím volna aztán, mig amaz talán *jelentékenyebb*, mivel a magyar név általánosan *nemleges* szempontból ismeretes az utolsó századokban, de azok már lemúlván, nem szabad az ujjászületés szakával egykorú eposnak a régi pangásra vonatkozó szellemben iratnia, vagy csak cimeztetnie is." (Irodalmi Őr 1845. nov. 1. 7. sz. 68. l.)

Az első kézirat előkerülése óta a kérdés még inkább problematikus: hiszen az első cím kimondta mind Árpád nevét, mind a győzelmes csatát. Miért kellett megváltoztatni? Talán azért, mert Vörösmarty Pestre kerülvén, íróbarátaitól megtudta, hogy az Árpád cím már le van foglalva: — Pázmándi Horvát Endre dolgozik egy ilyen című eposzon. Könnyen lehetséges, hogy ebben Horvát Istvánnak is lehetett hatása, aki állandó levelezésben állt Horvát Endrével, sőt 1817-ben ő biztatta a nemzeti eposz megköltésére. (Tud. Gyűjt. 1817. I. 107, Horváth E. verses válasza uo. 1818. IV. 121—124.). Valószínűleg azt is megtudhatta Vörösmarty, hogy Pázmándi Horvát az Aeneis mintájára a vándorlás és a honfoglalás egész történetét meg akarja írni, s úgy érezhette, hogy erre a vállalkozásra inkább illik az Árpádiász elnevezés. Ő viszont csak az alpári csatát választotta műve témájául, az Anonymus által előadott eseménysorozat egy darabját.

A cím megváltoztatása alkalmával az is meggondolásra késztethette, hogy az Aurora 1824-re kiadott kötetében „Rezek' magyarázatja" rovatban ezt olvashatta: „III. Augsburgi ütközet. Jelenés a' táborban, midőn Türtül beszélgeti a' vitézeknek Árpád' győzedelmét Zalánon." Ez is arra az elképzelésre vezethette, hogy az „Árpád győzedelme" cím már le van foglalva.

De ha Árpád nevét ki is hagyta a címből, hogyan lett az eposz címe: *Zalán futása?* Kardos Albert szerint Katona József Bánk bánjának Kecskemét városához intézett ajánlásából vette:

Hol Hazánk egyik legelső
Vára, ősz Partiscum álla —
hol *Zalán* első *futása*
Győzedelmi halmot ása
Ung-urinknak —

Kardos szerint Vörösmarty képzeletét megragadta ez a kifejezés; az alpári diadalt először Katona nevezte *Zalán futásának*. (Katona *első* futásról írt Anonymus félreértése alapján. An. szerint a magyarok a bolgárokat verték meg kétszer, s Katona mind a két futást Zalánnal hozta kapcsolatba. L. 423. l.) (Kardos Albert: Honnan vette Vörösmarty Mihály a „Zalán futása" elnevezést? It 1930. 19. 9. l.) A Bánk bánt Kozocsa szerint Perczelék vagy Teslér és Egyed könyvtárában ismerhette meg (Kozocsa ZF 6—7.), valószínűbb azonban, hogy már Pesten, 1823 végén vagy 1824 elején. 1824-ben kezdett bele ugyanis *A bujdosók* első változatába, a *Kont I*-be, mely a *Bánk bán* hatását mutatja. (Vty Akad. Kiad. VIII. k. 379—380. l.) Az eposz címének megváltoztatása összeeshetett Katona drámájának megismerésével.

Tolnai Vilmos szerint Vörösmartyra Kotzebue Belas Flucht című drámájának címe hathatott. (Egyébként Tolnai állapította meg elsőnek, hogy Katona használta először a *Zalán futása* kifejezést.) Ezt Csery Pál 1815-ben Béla futása címen lefordította, és a fehérvári színtársulat el is játszotta 1819. szept. 28-án Pesten. Vörösmarty a darabot láthatta vagy tudhatott róla. „A címeknek is megvan a maguk lélektani alapjuk, s egy jó cím maga után vonja a hasonlók seregét. A Kotzebue—Csery színdarab címe is ilyen lehetett." (Tolnai Vilmos: Katona József Bánkjának régies személynevei. MNy XXI. 1925. 204. — *Zalán futása.* It 1930. 19. 91—92.)

Lehetséges, hogy a Béla futása kifejezés régóta élt Vörösmarty tudatában, de a fentiek alapján mégis az a valószínűbb, hogy a közvetlen hatást Katona drámája gyakorolta.

1824 márciusában, Vörösmarty Kazinczyhoz írt első levelében a cím már *Zalán futása*, a mű pedig már a feltételezett második feldolgozás lehetett, amelynek kiegészítései a K_2 darabjai. E második, még nem végleges tisztázatról írhatta Stettner Kazinczynak 1824. július 30-án, hogy „Zalán futása kész" (l. előbb), ugyanis Vörösmarty Stettnerhez 1824. szept. 29-én Börzsönyből azt írja: „Zalán futását már leírtam egész négy vagy öt ívig, mely még hátra vagyon" (Czapáry 179.). Ez a „leírás" a végleges tisztázatot jelenthette.

Megjelenés, fogadtatás

Mint a megelőző fejezetben már jeleztük, Vörösmarty először 1824. márc. 25-én Kazinczynak ad hírt arról, hogy „egy Hősi Költeményem készűl ezen névvel: *Zalán' futása* Hexameterben: most már kevés hía". (Kaz. Lev. 19. 89). Zádor (Stettner) György ugyanez év júl. 30-án jelzi Kazinczynak, hogy „a' nagy reményű Vörösmartynak Zalán Futása, 's a' Hűség Diadalma, címek alatt két Eposza és néhány színjátékai vagynak készen . . ." (Kaz. Lev. 19. 170). Ekkor azonban már a nyilvánosság is tudomást szerzett Vörösmarty vállalkozásáról, hiszen 1824 júniusa legvégén megjelent az egy évig élő Aspasia folyóirat Kovacsóczy Mihály szerkesztésében. A folyóirat *mutatványt* hoz a *Zalán futásá*ból (a VI. ének 38—187. sorában elmondott epizódot, az ossziáni hangú Karel regéjét. Részletes bibliográfiai leírását l. előbb, a 330. lapon. A későbbi kiadásokhoz képest meglévő szövegeltéréseket l. a Szövegváltozatok közt.)

Minthogy az Aspasia így lényeges szerepet játszott Vörösmarty pályakezdésében, szükségesnek tartjuk néhány adattal megvilágítani a folyóirat létrejöttét, annál is inkább, mert jelen kiadásunk I. és II. kötetében csak a megjelenést követő eseményekre mutattunk rá (Vty Akad. Kiad. I. k. 583. l. II. k. 363—364. 497. l.).

Mint Gyulai írja Vörösmarty életrajzában, 1823 végén és 1824 elején a fiatal írók önálló organumot akartak létrehozni. A vállalkozás elindítója Kovacsóczy Mihály volt. Toldy így számol be az első tervezgetésekről Bajzának 1823. december 21-én írt levelében: „Kovacsóczy folyóiratot fog kiadni, bizonytalan időkhöz kötve mint hajdan Döbrentei [ti. az Erdélyi Múzeumot. Szerk.], sokat tanácskozott velem, 's kivánatja az volt, hogy velem együtt adjon-ki egyet, de mikor arra a kérdésre, hogy mennyit adok hozzá pénzben? én azt feleltem, hogy csak munkát adhatok, 's hogy a pénznek be kell kerülni, ha intézetünk álljon, tehát azóta nem szólt semmit, 's — csak valami 4 nap előtt jöve hozzám, minekutána Landerernél háromszor megfordult volna, 's segélyt kért tőlem, mellyet meg is igértem; ('s az első darabban talán fele tőlem van már). A kötet 8 vagy 9 ívből álljon. ő az aurora' rétében akarta; ez kábaság, 's én a' nyolczad rétet ajánlottam neki, 's nyilván is ezt fogja választani; Landerer a' fél költséget viszi; praenumeratio nem fogadtatik [később mégis gyűjtöttek előfizetőket! Szerk.]: címűl *Psychét* választá: én neki a kimerítő Minerva nevet javaslám . . . Kisfaludy neki szerencsét kívánt, 's azt javallá, hogy *Laurá*nak két füzetét [vö. Vty Akad. Kiad. II. 512—513.] várná-meg, 's ha akkor jelenik meg, mond, akkor inkább boldogulhat." (MTA M. Irod. Lev. 144.) A folyóirat címének tehát Kovacsóczy eredetileg a Psyche nevet szánta, így emlegeti Stettner György is Fábián Gáborhoz írt levelében (1824. márc. 1., ápr. 3. MTA Irod. Lev.). A címen sokat vitatkozhattak, Toldy 1824. jan. 9-én mint Hermest emlegeti Bajzának, jan. 14-én ismét mint Psychét, Stettner pedig ápr. 21-én ázt írja Fábiánnak, hogy „Kovacsóczy nem régiben küldött hozzám egynehány előfizetési jelentést Arpádia — Arion — Iris — Psüche — Aspasia eránt 's ujra kért, hogy küldjek neki munkákat."

Kovacsóczy igyekszik beszervezni Bajzát is. Ez utóbbi Toldynak 1823. dec. 24-én már jelzi, hogy Kovacsóczy egy „valóban ceremoniális levélben" felkérte a közreműködésre. De úgy látja, hogy „A szándék . . . nagy dicsre nem méltó" (ÖM VI. 34—35.), majd 1824. jan. 14-én már azzal vigasztalja Toldyt: „Hogy Kovacsóczy redactor lehete, azon ne búsulj: neked is meg fog nyílni a pálya majd akkor és ott talán, hol magad sem véled" (ÖM VI. 43.). Egyébként, úgy látszik, Toldy azt szerette volna, hogy a Haramják-at Bajza recenzeálja az új folyóiratban. Bajza ezt nem vállalja: nevét eltitkolva nem szívesen tenné, ha pedig saját neve alatt írná, azt gondolhatnák, hogy Toldyt a barátja dicséri (ÖM VI. 65; 1824. ápr. 2.).

Kovacsóczy fő sikerének azt tartották, hogy sikerült Kölcseytől balladát kapnia: a Dobozyt. Toldy 1824. április 29-én írt leveléből már bizonyos gyanakvás hangja érezhető: „Kölcsei' darabjait Kovacsóczy, a' mint nekem látszik, Szemere által birja, 's Szemere hamisságból nem adta már régen Kisfaludinak; Szemere mindenkép segíti Kov-it; 's Kovacsóczi mint Kisf. hallá valahól, azt mondta, hogy Kisfaludit zsebjeibe fogja dugni Aspasiájával. Az Aspasia már Landerernél fekszik redigálva, én még nem láttam."

Bajza ismételten reflektál Toldy közléseire, nem hajlandó előfizetőket szerezni az Aspasia számára, — de ő előfizet. Kikel Kovacsóczy (és mások) mértéktelen neologizmusa ellen. Ez ügyben később, május 24-én, amikor már Pozsonyban is hirdetik a folyóiratot, azt írja: „Egy Cálvinista azt mondá, hogy inkább megissza azon harmadfél forintot, mintsem praenumeráljon olyan ember munkájára (!) a kinek darabjait az Aurorában Dictionárium nélkül nem lehet érteni. A Pápay fija azt mondá, hogy nem praenumerál annak munkájára, aki úgy ír, hogy »kevélykedt«" (ÖM VI. 77—78). Bajza is csodálkozik, hogy Kölcsey „balladét" adott Kovacsóczynak (ápr. 16. ÖM VI. 69), a Kisfaludy címére intézett kérkedésekre pedig az a véleménye: „Kovacsóczy igen sokat igér magának, ha úgy beszél, amint írod. Ne quid nimis. Sok szerencsét hozzá részemről, de nem reménylem, hogy az fogjon történni." (1824. máj. 6. — ÖM VI. 75.). Kovacsóczy jellemét már akkor kétesnek ítélik a későbbi aurorások, Stettner Fábiánhoz április 3-án így ír Kovacsóczy folyóiratáról gúnyosan: „a Magyar Hon berűhmt és accreditirt Schriftstellerjének Psüchéje, mellyben az Erdélyi Muzeum phönix módra fog felelevenedni . . . 's a' Magyar Literatura funkelnde Sternjei ennek Horizonát új fénnyel fogják beragyogni . . ." Toldynak 1824. május 12-én Bajzához írt levele szerint: „Aspasia szedetik". 1824. június 17-én kelt leveléből értesülünk, hogy a lappangó ellentétek Kovacsóczy minősíthetetlen magatartása miatt kirobbantak: „Az iratott Kovacsóczynak recenter, hogy nem akarnak praenumerálni, ha tőlem [ti. Toldytól] van valami az Aspasiában, 's így annak 2d és 3d íve most maculaturrá tétetett, 's más munkákkal új ívek fognak nyomtatatni. Kovacsóczi nekem nem mondá, de másoknak. Hogy darabom ki nem jön, legkevésbé sem bánom, de hogy ő hozzám nem jött ez iránt, 's engem a' publicum közt így gyaláz, ezért tudom olyat teszek neki, a' mire emlékezni fog". Az előfizetők egy részének ellenszenve Toldy iránt valószínűleg ennek Schiller-

fordításával, a Haramiákkal függ össze, melynek túl merész neologizmusai éles bírálatokat váltottak ki. Toldy jún. 20-i levele már még élesebb hangú: elismeri, hogy Kovacsóczy „gyengeségből" — mások miatt — „kasszálta" Toldy darabját, de hozzáteszi: „Ezentúl minden köteleket köztem és közte elszaggatok". E levél tesz először említést Kovacsóczy és Thewrewk sötét anyagi ügyeiről, melyek végül is az előfizetők becsapásához és súlyos írói hitelrontáshoz vezettek. Bajza egyszerűen nem akarja elhinni az ügyet: „Te engem már egészen elvadítottál Kovacsóczy s Thewrewktől. Vigyázz, barátom, hogy netalán ollyanokat mondj nekem, mellyet igazán nem tudhatál-meg, csak egy vagy más elámításából hiszed" — írja Toldynak júl. 1-én (ÖM VI. 90). A botrány igen hamar kitört, mert Toldynak már július 22-én írt levelében ez olvasható: „Kovacsóczi rettentően csalta meg Landerert, a' praenumeránsok ki nem elégíttetnek, nem lehet állandósága a könyvnek." (Bajzához MTA M. Irod. Lev. 144.) Nem csoda, hogy mindezek után Vörösmarty, Toldy és barátaik teljesen az Aurorához csatlakoztak! Csak röviden utalunk rá, hogy Bajzának külön sérelme is volt az Aspasiával kapcsolatban, méghozzá Toldy részéről érte a sérelem. Toldy ugyanis Bajzának néhány „szégyellt" költeményét adta át a folyóirat számára, még hozzá előzetesen „átdolgozta". Az ügy Bajzának — „amikor az Aspasia kezemhez jöve" (júl. 18-án) — erősen kedvét szegte, s Kovacsóczy ellen is kikel, — de aztán ezt „revocálja", a sérelmet azonban sokáig hordozza (ÖM VI. 94—99, 102—103. stb.). (L. még erről Vty Akad. Kiad. II. k. 363—364. l.)

Az Aspasia 1824. június legvégén jelent meg, mert Toldy július 14-én így ír Bajzának: „Kovacsóczi nekem nem hozott még Aspasiát 's már két hete hogy kész." (MTA M. Irod. Lev. 144.) (Váczyt nyilván a beköszöntő keltezése tévesztette meg ebben a következtetésében: „ha a beköszöntőből (A' Hazához) következtethetni, [az Aspasia] csak májusban indult meg." (KazLev 19. 593.)

Mindezek ellenére is feltűnő, hogy az Aspasia recenziói közül egy sem tesz említést Vörösmarty mutatványáról. Pedig a költő szemmel láthatólag izgatottan várja. Stettner Györgyhöz 1824. szept. 29-i levelében írja: „Barátim' válaszát, egyszersmind, ha már megvan, Fáy' munkáiról' s Aspasia recensiójáról örömest venném tudósítását." (CZAPÁRY 180). De hiába várja. 1824. július 4-én Toldy azt írja Bajzának: „Kisfaludi azt mondja, hogy a Dobozi 's a' Lantos a' legjobb az egészben." (MTA M. Irod. Lev. 144.) Stettner sem említi a töredéket leveleiben, viszont júl. 30-án, idézett levelében már az egész Zalánra hívja fel Kazinczy figyelmét (KazLev 19. 170). Kazinczy ugyan magánlevélben (Guzmicshoz 1824. aug. 27.) az Aspasiáról szólva úgy véli, hogy „a' Vörösmartyé [t. i. dicsősége] már is ragyog" (KazLev 19. 180), s hasonlóképpen úgy látja a Kiss Sámuelhez írt levelében is (1824. aug. 29.), hogy a folyóirat egyik-másik fiatal írója „és Vörösmarty" korukhoz képest nagyon érettek (uo. 185—186, 202).

Gyulai Pál (Vty Életr. 71—73) szerint viszont Fábián Gábor és Schedel az Aspasiabeli mutatvány alapján kerültek közelebbi barátságba Vörösmartyval, aki felolvas egyes részleteket készülő eposzából ekkori baráti körének. Kisfaludy Károly Gyulai szerint ekkor még nem

nagyon lelkesedik az eszméért, viszont SALLAI IMRE Emlékirataiban azt állítja, hogy Vörösmarty 1823 novemberében Pestre kerülvén, hamarosan megismerkedik Kisfaludyval, „ki is Vörösmartynál már az 1824—25-ik évi téli hónapokban majd naponként megjelenvén, „Zalán futásá"-t kéziratban át meg átolvasgatta, s észrevételeit erre nézve nyilványította; igen szoros egybeköttetésbe tette magát Vörösmartyval. Tanú valék" (LUKÁCSY—BALASSA 50). Tény, hogy Kisfaludy Károly 5 példány Zalán-ra fizetett elő.

De az is tény, hogy a készülő és kész mű elhíresztelése körül az imént említett barátoké a fő érdem. Fábián Gábor az akkor még a Vas megyei Dukában élő Stettnernek ad róla hírt: már 1823 végén felhívta dunántúli barátja figyelmét Vörösmartyra, ennek az 1824. évre kiadott Aurorában megjelent verseire, mert Stettner 1823-december 3-án írt levelében így ír Fábiánnak: „Örülök, hogy Vörösmartyban ismét egy jeles költőt látok fejtődzni" (Vty Akad. Kiad. I. 580). Stettnernek Dukáról Fábiánhoz szabályos időközökben írt levelei 1824. május 10-ével megszakadnak, feltételezhető, hogy Stettner ezután Pestre jött, s itt 1824 júniusában vagy júliusában megismerkedett Vörösmartyval, s ennek eposzával. Július 30-án Kazinczyhoz írt idézett levele már valószínűleg közvetlen tudomáson alapul, s Vörösmartynak 1824. szeptember 29-én Börzsönyből írt levele hangjából is az következik, hogy már előzőleg személyesen megismerkedtek, ha barátságuk teljes elmélyülése, intimmé válása csak az év végén vagy 1825 legelején következett is be. Ettől kezdve azonban ő lesz Fábián mellett a *Zalán futása* egyik legbuzgóbb terjesztője. Stettner hozza össze Vörösmartyt Fáyval és Deák Ferenccel is. Fáy szintén megismerkedik a *Zalán futásá*val, de nem tesz rá különösebb hatást. *Emlék-jegyzetei*ben így ír erről: „Vörösmarty 1825-ben, mikor még tőle a közönség nem olvasa semmit, látogata meg Zádor Györgygyel (Fenyéry Gyulával) józsefvárosi lakomban. Zádor szíves volt *Zalán Futásá*nak első énekéből néhány verset elszavalni előttem; s noha ezeknek csengő rythmusa, nyelve erőteljessége kellemesen lepett is meg, nem birám még azokból azon költői emelkedettséget sejteni, mit Vörösmarty később különösen lyrájában fejte ki." (Id. Gyulai ÖM 1883—84. II. 464.)

Stettner és Fábián viszont fenntartás nélküli lelkesedéssel kísérik a *Zalán futása* készültét. Vörösmarty Stettnernek már első levelében (Börzsöny 1824. szept. 29.) beszámol a munka előrehaladásáról: „Igértem, hogy a' mennyire lehetséges munkáim' tisztázását előveszem; még csak annyiról tudósíthatom Barátom Uramat, hogy Zalán' futását már leirtam egész négy, vagy öt ívig, melly még hátra vagyon." (MTA Kézirattár. „Vörösmarty levelezése Stettner (Zádor) Györggyel" c. csomag.) Ugyanebben a levélben megküldi két barátjának az azóta sokszor „Előhang"-nak nevezett bevezető 30 sort az Első énekből. A levél így hangzik:

Börzsöny. 29. September 1824.

Kedves Barátom!

Olly bizodalommal, hogy már Dukában van, megindítom oda levelemet; fogadja el bizonyságául azon barátságnak, mellyen én különösen örvendek, 's hogy tartós legyen, szívemből ohajtom.

Igértem, hogy a' mennyire lehetséges munkáim' tisztázását elő-veszem; még csak annyiról tudósíthatom Barátom Uramat, hogy Zalán' futását már leirtam egész négy, vagy öt ívig, melly még hátra vagyon. Kont is készülget lassanként; de Zsigmond' tisztázását el kell halasztanom.

Fábián urat, ha együtt vannak, tisztelem különösen, 's egyszer-smind kérem, hogy a' minek leginkább ő volt indítója, tegyen róla Barátom Urammal együtt itéletet, mellyet szivesen vennék, ha még itt Börzsönyben kezemhez jutna. (Én itt mintegy November' 4éig maradok) Megkészült tudniillik azon ⟨*elő*⟩*kezdeti versezet*, mellyet említett Barátom leginkább sürgetett, hogy Zalán' elejbe tegyek. Ide írom most első készületében.:

Régi dicsőségünk hol késel az éji homályban?
Századok ültenek el, 's te alattok mélyen enyésző
fénynyel jársz egyedül. Rajtad sürü fellegek és a'
bús feledékenység' koszorútlan alakja lebegnek.
Hol vagyon, a' ki merész ajakát hadi dalnak eresztvén
a' rivadó vak mélységét fölverje szavával,
's késő század után, méltán láttassa vezérlő
Párduczos Árpádot, 's hadrontó népe' [jav. ebből: *képe*] hatalmát?
Hol vagyon? Ah ezeren némán fordulnak el: álom
öldösi szíveiket, 's velök alszik az ősi dicsőség.
A' tehetetlen kor jött el, puhaságra serényebb
gyermekek' álltak elő az erősebb jámbor apáktól.
Engem is, a' nyugalom napján, illy év hoza fényre
már késő unokát, ki előbb a' lányka' mulandó
szépségén [jav. ebből: szépségét] epedő szerelembe merülve mulattam.
's rajta veszett örömem' dalait panaszosra cserélvén
hasztalanúl eget, és földet kérlelve betölték.
Még is erőt érzek: kebelemben nagyra kelendő
képzeletek villannak meg diadalmas Ügekről,
's a' deli Álmosról, 's Álmosnak büszke fiáról
Párduczos Árpádról . . . Oh honn, meghallod e szómat,
's nagyratörő tehetősb fiaid hallgatnak e engem?
Eljön az éj, szomorún feketednek az ormok, az élet
elnyugszik, 's e' nagy föld lesz nyoszolája; de engem
fölver az elmúlt szép tetteknek gondja. Derülő
lelkem előtt lobogós Daliák, és harczi vezérek
verdesik a' fegyvert; villog dörög a' hadi tájék. (környék)
Látom, elől buzogányos Apák, és ifju leventák
száguldó paripán mint törnek halni, vagy ölni,
Zászlódat látom, Bulcsu, 's szemem' árja megindúl.
O hát Halljátok ti hazának gyermeki szómat.
Későn hangzik már; de magában hordja halálos
harczok' fergetegét, 's hű a' haladékony üdőhöz.

Ebből állana. Talán némellyek feszelgőnek gondolhatják; de én mindenestől így éreztem: elvárom Barátim' válaszát, egyszersmind,

ha már megvan, Fáy' munkáiról 's Aspasia' recensiójáról örömest venném tudósítását.

Egésségem van; mulatságom a' foglalatosság, mellyre most mind kedvem, mind üdőm elegendő. Reménylem Novemberben lesz szerencsém barátom Uramhoz Pesten: addig is Fábián Barátommal együtt a' rohanó seregek' istenének ajánlom.

barátja,

Vörösmarty Mihál.

Vörösmarty — nyilván elsősorban Stettner és Fábián ösztökélésére — határozta el, hogy eposzát kiadja saját költségén. 1825. jan. 31-i kelettel az alább közlendő „Jelentést"-t azaz előfizetési felhívást tette közzé 2 leveles nyolcadrét nyomtatvány formájában.

Jelentés

Noha minden költői munka jeles lehet tulajdon nemében, 's hathatósan segítheti a' nyelvet csinosodásában, talán még sincs illőbb a' nemzeti méltósághoz, mint azon neme a' költésnek, melly országos változásokat, 's a' haza' fő embereit magasabb érzésekkel zengi. Mert azon kivül, hogy az magában is, egy olly egész lehet, mellyből a' hajdan virágzó nemzetnek hadi, házi, 's hitbéli szokásai, 's szertartásai egyesítve, 's a' régiség' olly igen kedves varázsával dicsőítve kitündökölhetnek, azon kivűl mondom, egy a' hadak vas pályáján századokig vérengzett nemzetnek később korában sem lehet elragadtatás nélkűl viszsza nézni elmult idejére, mellyben nagyobb szerencsével; de egyszersmind nagyobb lélekkel, 's nagyobb erővel is szállott ki a' veszedelmek ellen.

Nem mintha e' nemben tökéletest igérhetnék, hanem hogy literaturánk' ebbéli hiányát csak valamennyire is betölthessem, szándékozom kiadni egy hősi költeményt (Epos)

ZALÁN' FUTÁSA

név alatt, bizván nemzetemnek részvételében, hogy ügyekezetemet előfizetéssel segíteni fogva. [!]

Előttem ugyan már néhányan haladtak ez úton; de olly korban, mellytől épen nem lehetett várni, hogy a' millyen erejű, 's szépségű vala munkájok belsőképen, olly kellemes, és hódító lenne külsőképen is; vagy ha külseje simább, 's kedveltetőbb lehete, bizonyosan hiányosabb vala belső érdemében. Zrínyi, kinél e' nemben feleink között nagyobbat nem ösmerek, 's kit minden Magyarnak ösmerni kellene, a' halhatatlan Zrínyi, valamint hadi tetteiért, úgy irásaiért is figyelmet, hálát érdemel hazájától. 'S talán nincs nemzet, melly olly emberrel dicsekedhessék, ki a' mellett hogy fő rendű vitéz volt, fő lenne azok között is, kik a' vitézeket énekelik. Valóban Zrínyi' munkájában a' nagy lélek' hatalmas szózatja, és annak kitünése, hogy azt erős bajnok irta, sokkal nyomosabbak, hogy sem magyarázatomra szorulnának. De, mint említém, korától, 's környülállásaitól kivánni sem lehetett, hogy gondosabban, és tisztábban irjon; azért versezete sok

helyen darabos, 's ezen darabossága miatt az izléssel, kivált a' mostanival nem egyeztethető. Tagadhatatlan is, hogy a' csínos gondolatnak csínos öltözet kell. A'mi munkámat illeti, gondom volt mind külső, mind belső díszére. Fő tárgyúl Árpád' diadalmát választottam Zalán Alpári fejedelem ellen, 's ennek futásától nevezem munkámat olly tisztelettel viseltetvén benne őseink' nagyságához, hogy véteknek tartanám azt valamelly gondatlan mázolással elborítani, 's olly buzgósággal, hogy azt hazámfiaival is éreztetni remélhetem. Az egész munka mintegy 17—18 ivnyire fog terjedni, 's görög mértékű hatosokban (hexameter) van irva. Legalkalmasabbnak gondoltam ezen versnemet, melly a' mértéket megszenvedő nyelvekben közönségesen hősi tettek irására használtatik; reánk nézve pedig olly annyira nemzetisítve van, hogy ajánlanom fölösleges volna.

A' munka Trattnernél fog nyomtattatni nagy nyolczad rétben, csínosan, 's a' mennyire lehet, hibátlanúl, színes borítékkal. Képet, és czímlapot, ha előfizetőim' száma engedi, valamelyik jelesebb rézmetszővel szándékozom készítetni. Előfizetési ára egy példánynak közönséges papiroson 5 fr. V. Cz. Velínem 7 fr. Előfizetni lehet a' Medárd napi Pesti Vásárig; a' következő Augusztusi Vásárra pedig megkészűl a' munka, 's ugyan akkor szét is fog küldetni. Az előfizetők nevei ki lesznek nyomtatva. Előfizetni pedig lehet

Aradon T. T. Náray Antal, és Fábián Gábor, Fiscalis Uraknál.
Baján T. T. Ramocsai Markos Pál, Tábla Biró Urnál.
Bars Vrgybn T. T. Szerdahelyi Zsigmond, hites Jegyző Urnál.
Bécsben T. T. Márton József, Magyar Nyelv' Professoránál.
Békésben T. T. Stummer Imre, hites Ügyvéd Urnál.
Bereg Vrgybn T. T. Beregszászi Nagy Pál, és Buday Imre, hites Jegyző Urnál.
Budán T. T. Jakab István, és Lassú István Uraknál.
Debreczenben T. T. Kerekes Sámuel, Professor Urnál, és Könyvtáros Csátiné Aszszonynál.
Diákováron T. T. Zsitvay Antal Urnál.
Egerben T. T. Ivánszky Antal, Magyar Literatura' Professoránál.
N. Enyeden T. T. Szász Károl, Professor Urnál.
Fehér Vrgybn T. T. Peöcz Károl, Pap Gábor, hites Ügyvéd, és Thaly Károl, Levéltárnok Uraknál.
Félegyházán Bánhidy József, Al Jegyző, és Kalmár József, hites Ügyvéd Uraknál.
Győrben T. T. Maahr Bonifacius, Professor, és Síkos István, Evang. Praed. Urnál.
Gyönkön T. T. Fábián István, Professor Urnál.
Halason T. T. Peterka József, Kunsági Orvos Doctor Urnál.
Honth Vrgybn T. T. Lukanényei Luka Sándor, Szolga Biro Urnál.
Jász Berényben T. T. Mihálkovics József, Jász, és Kun kerűleti Fő Jegyző Urnál.
Károl Fehérvárott Buczy Emil, Professor Urnál.
Kassán T. T. Vajda Pál, Könyvtáros Urnál.
Kecskeméten T. T. Nagy István, Professor, és Kovács István Hites Ügyvéd Uraknál.

Komárom Vrgybn T. T. Thaly Lajos, Fő Biztos Urnál.
Kolosvárott T. T. Molnos Dávid, Professor, és Finta Ferencz, Gubernialis Irnok Uraknál.
Kőszegen T. T. Ludvig Sámuel, Könyvkötő Urnál.
Krasznán T. T. Nagy Ajtai Cserey Farkas, Cs. K. Kamarás, és Fő Ornagy Urnál.
Lugoson T. T. Patrubany János, Tábla Biró Urnál.
Makón T. T. Vásárhely János, Tábla Biró Urnál.
Munkácson T. T. Csérszky Antal, Bereg Vrgyei Fő Orvos Doctor Urnál.
Nádasdon T. T. Klivény Jakab, Káplány Urnál.
Nagy Szombatban T. T. Csizmazia György, hites Ügyvéd Urnál.
Nagy Károlban T. T. Szirmay György, Szolga Biró Urnál.
Nagy Váradon T. T. Váry József, Könyvtáros Urnál.
Nógrád Vrgybn T. T. Primóczi Sz. Miklósy Aloiz, hites Jegyző Urnál.
Nyitrában T. T. Zibrin József, Professor Urnál.
Pannonhalmán T. T. Guzmics Isidor, Professor Urnál.
Pápán T. T. Polgár Innocens, Professor, és Sebestyén Gábor, hites Ügyvéd Urnál.
Pécsett T. T. Finta György, Püspöki Titoknok Urnál.
Pesten T. T. Vörösmarty Ferencz, Fábián Gábor, Tretter György, hites Ügyvéd, és T. T. Trattner Mátyás, Eggenberger József Uraknál.
Pozsonyban T. T. Gyurikovics György, Tábla Biró, és Senator Urnál.
Sáros Patakon T. T. Magda Pál, Professor Urnál.
Somogy Vrgybn T. T. Bonyhádi Perczel Imre, törvény gyakorló Urnál.
Sz. Németiben T. T. György József, Ref. Praed. Urnál.
Szabolcs Vrgybn T. T. Buzás József, hites Ügyvéd Urnál.
Szala Vrgybn T. T. Deák Ferencz, hites Ügyvéd Urnál.
Szigeten (Marmarosban) T. T. Asztalos Vrgyei Fő Ügyész Urnál.
Szegeden T. T. Maróti Mátyás, Földmérő, és Klauzál Gábor Al Jegyző Urnál.
Szőlősön (Ugocsban) T. T. Zsémbery Vrgyei Fő Orvos Doctor Urnál.
Szombathelyen T. T. Zsoldos István, Könyvkötő Urnál.
Temesvárott T. T. Nebojszai Bogma István, Számvevő Urnál.
Tolna Vrgybn T. T. Egyed Antal Esperest, és Bonyhádi Perczel István, Al Jegyző Urnál.
Ungvárott T. T. Sipos, Orvos Doctor Urnál
Váczon T. T. Mericzay Antal, Szent Széki Jegyző Urnál.
Vas Vrgybn T. T. Hrabovszky Sámuel, és Takács Péter, hites Ügyvéd Uraknál.
Veszprémben T. T. Morocza Dániel, Tábla Biró, és Mészáros Károl, hites Ügyvéd Uraknál.

Az előfizetés' fenn tisztelt Beszedőit ezennel bizodalmasan megkérvén az iránt, hogy az általok gyűjtendő előfizetést a' kitett Medardusi határnapig Pestre T. T. Petrózai Trattner Mátyás Urhoz beküldeni ne sajnálják, egyszersmind számokra minden tíztől egy példányt ajánlok

Pesten 31-ik Jan. 1825.

Vörösmarty Mihál.

(MTA Kézirattár Lev. 4° 131. Vörösmarty Mihály két előfizetési felszólítása. Nyomt. 8r 2 levél.)

A *Zalán futása* tehát 1825 elején már majdnem teljesen kész, Vörösmarty már látja a valószínű terjedelmét, megalkudott Trattnerrel és költségvetést csinált. A kijelölt előfizetésgyűjtők csak részben Vörösmarty személyes ismerősei, nagyobb részük nyilván Trattner állandó megbízottja. A Jelentés formátuma arra enged következtetni, hogy a példányokat a Tudományos Gyűjteményhez (Trattner kiad.) vagy a Hazai 's Külf. Tudósításokhoz (Kulcsár István szerk.) mellékelték. Az ilyen jelentéseket ugyanis vagy a hírlapok, folyóiratok „Hirdetések" rovatában hozták, vagy „röplap"-ként mellékelték. (Ilyen „Jelentés" van mellékelve pl. a Hazai 's Külföldi Tudósítások 1826. I. 34. számához az OSzK példányában: Balla Károly hirdeti a „Hősi Regék"-et). Bajza még 1830-ban is hasonlóképpen jár el, amikor a Conservations-Lexikon-pörben írt *Figyelmeztetését* — mint Toldynak írja — „elküldtem a Minervába; de mivel a Minervának . . . csak 300 előfizetője sincs . . . Ellingerrel különösen is kinyomattam s Pesten mindenfelé elszórattam, 320 példányt pedig a Tud. Gyüjtemény mellé tétettem" (ŐM VI. 321.)

A felhívás visszhangjáról keveset tudunk. Semmi esetre sem tett különösebb hatást. Vörösmartynak ekkor még nincs elég neve ahhoz, hogy érdeklődést keltsen, a legbefolyásosabb írókkal, szerkesztőkkel se keresi a barátságot, hasonló jellegű felhívás elég sűrűn jelenik meg ahhoz, hogy egy újabb ne keltsen különösebb érdeklődést. Barátai — főleg Stettner, Fábián és Schedel — ugyan melléje állanak. Schedel 1825. febr. 9-én ezt írja Bajzának: „Vörösmarty jelentését megküldöm. Férfilag 's szerényen van írva." (MTA M. Irod. Lev. 144.) De Bajza (és vele mások) a „nonum prematur in annum" elvét hangoztatva, eleve kétkedve fogadják egy *fiatal* embernek ilyen gyorsan készült eposzát (hozzá még az egész iróvilág szeme P. Horvát Endrén van, aki évek óta — és még évekig — dolgozik Árpádján.) Bajza bizalmatlanságát még legjobb barátjának, Schedelnek lelkes s szinte riasztva unszoló levele sem tudja eloszlatni. Schedel 1825. május 10-i levele egyben világos megfogalmazása annak, hogy milyen nehézségekkel kellett Vörösmartynak megküzdenie eposza megjelentetése érdekében: „Veresmartynak még mindeddig csak 60 praenumeránsa került, 's ha legalább 100-ra fel nem viszi, ki nem adhatja. Rettentő! nálunk, a' tüzes ifjú évekig álmodoz 's munkálkodik egy kedves tárgy körül, 's mikor a' mi tőle kitelt, meg van; a' haza olly hideg iránta, hogy munkáját még ki sem adhatja, hogy legalább egészen hijába ne dolgozott légyen; Ideje, papirosa? az úgy se fizettetik meg. Hát még a' mív' becse! Ugyan barátom, legyen gondod ez ügyre. Lásd, hogy a' viczispán a' te bátyád, hogy mások is praenumeráljanak. Mi az 5 ft egy illyetén első, egy illy nagy munkára. Terjeszd mindeneknek elébe, hogy szégyenünk nélkül a' munka feledségben nem maradhat . . . Ha avval az ördög adta átkozott Aspasiával nem lett volna bajom, 8 praenumeránst szereztetnék neki Székesfejérben, de azok elátkozták a könyvet, 's azt mondták, hogy nem praenumerálnak többé. Az Aspasia így ártott Vörösmartynak, 's többeknek is mert már oda nem ajánl-

hatok semmit, szavamnak nem hisznek." (M. Irod. Lev. 144.) Bajza válasza hideg zuhanyként hathatott a lelkes propagátorra, s nem csoda, hogy a Zalán megjelenéséig nem hozza elő leveleiben barátjának az eposzt. Bajza így ír neki Olaszból 1825. május 30-án: „Vörösmartynak ohajtanám, hogy előfizetője ne legyen. Kár olly nagy munkával sietni . . " „Én a derék ifjut tisztelem, 's nálam őt senki jobban nem tisztelheti . . . Hogy neve ragyogjon, úgy ohajtom, mintha saját nevem volna, annak okáért féltem őt, mert *Zalánjá*ról az én jóslatom az, hogy ha most hamarjában kijöend, rövid idő multán el fog feledtetni. Előfizetőket nem szerezhetek, mert tudod, hogy ahhoz nem értek, de fogom ajánlani Gyurinak Egerben [Makáry György, egri ügyvéd, később lyceumi, ill. gimnáziumi tanár] Báránynak Miskolczon [Bárány Ágoston, néhány apró írás szerzője 1798—1849]" (ÖM VI. 129). Ilyen „lelkes" felkarolás után nem csoda, ha sem „Gyuri", sem Bárány nincs az előfizetők közt.

Ezzel szemben Stettner propagandát csinál a készülő műnek amerre csak jár, pedig sokfelé jár ebben az évben. Ismét és ismét érdeklődik, és küldi vagy kilátásba helyezi az előfizetőket. Világosról például ezt írja 1825. ápr. 26-án: Náraynál már egy [!] effectivus praenumerans van, Fábiánnál bizonyosan lesz három [l. a Jelentés „*Arad*on" . . . rovatát]; hanem reménységben s igéretben, a kik t. i. Medardusig praenumeralni fognak mindkettőjöknél többen vagynak" (CZAPÁRY 181). Ápr. 29-én: „Gyűl e Zalánra a praenumeratió, mi jót beszél Trattner s a könyvárosok? Ezen tárgyban ezen vidékről-[Világosról] ezt a biztató tudósitást közölhetem, hogy Arad vármegyében Náraynál effective ugyan még csak egy praenumerált, de Wásárhelyi Mukinál [Vásárhelyi János, Makó] csak ezen megyéből is már tizen praenumeráltak; Fábiánnál is lesz alkalmasint 3 s Náray igéri, hogy tizre legalább ő is felviszi; csakhogy a fizetést többnyire az utolsó terminusra halasztják azon okból, hogy a munka kijövetele után annál kevesebb ideig kelljen várakozniok" (uo. 182). Vörösmarty máj. 29-én arról értesiti Stettnert, hogy „Barsból 3, Ugocsából 3. Trattner 3. Eggenberg 3. van. Szombathely 8 praenum. igért" (uo. 184). Közben Stettner hazamegy, Simonyiból (Vas m.) 1825. jún. 10-én igér ujabb előfizetőket; 3-at („igérkeztek többen is, de nem bizonyosan"), kilátásba helyez előfizetőket Fehérvárról, Komáromból, Pápáról, de elsősorban abban reménykedik: „Zalánra a vásár alatt reménylem gyűltek előfizetők" (uo. 184). Valóban itt a Medárdnapi vásár. Mit jelent a többi jóbarát?

Vörösmarty nyilván Fábián Gábort is felkérte előfizetők toborzására, mert az 1825. ápr. 9-én biztatóan válaszol (CZAPÁRY 249), de e hónap 28-án már őszinte képet fest a helyzetről: az emberek inkább csak igérgetnek, „de mikor ad fractionem panis [kenyértörésre] jön a dolog, mindenik csak halogatással elégít ki készpénz helyett" (uo. 250.). Még borúlátóbb a régi barát, Klivényi Jakab (Vty Akad. Kiad. I. k. 496—498), aki 1825. júl. 21-én Nádasdról írja: „három puszta igéretnél többre nem mehettem. Ha mások nálamnál szerencsésebben nem szedtek, alig hiszem, hogy Zalán a közönség elejébe futhasson" (CZAPÁRY. 292—293.).

Úgy látszik, Vörösmarty mégis bízik benne, hogy meglesz a szükséges számú praenumeráló: aug. 2-án újabb előfizetőkről számol be Stettnernek (Kulcsár 4, Karácsonyi 4, Thaly Károly 4; megjegyezzük, hogy az előfizetők kinyomtatott jegyzékében két Karácsonyi is szerepel de csak 1—1 példánnyal, itt tehát szerzett előfizetőkről van szó, Thaly Károly, Stettner leendő sógora pedig nem is szerepel a listán, csupán az apja Thaly Lajos 1 példánnyal). Az eddigi helyzettel számot vetve, Vörösmarty úgy látja (aug. 2-án), hogy „még száz forint hibáz, tán lassanként bejő" (CZAPÁRY 186—187). Mindenesetre nyomdába adja a művét. Ez július 20-a körül történhetett, mert aug. 2-án már úgy beszél: „mióta Zalánt nyomják . . .", viszont „ezelőtt két héttel" még nem nyomták (uo.). A dologról Stettner is tud, mert 1825. júl. 29-én Temesvárról így érdeklődik: „nyomtatják-e erősen Zalánt . . .?" (uo. 185). Aug. 2-án Vörösmarty ezt jelenti: „Zalánnak negyedik íve van sajtó alatt, ötödik szedődik", de különös módon — a levél végén arról beszél, hogy „Zalánnak ötödik [!] ívét nyomják, 6-át szedik" (uo. 186—187). Ekkor úgy látja, hogy szeptemberre kész lesz a nyomtatás, mert Stettnert arra figyelmezteti (aug. 2-án): „Ha mindjárt írsz, tán még itt [Pesten] talál leveled; 3-ik sept. megyek sülni és őszülni". — De a nyomdai munka elég lassan folyik (a nyomdának kifogyott a papírosa), aug. 14-én Vörösmarty megint csak Stettnernek adott helyzetjelentésében írja: „Zalánnak 8-ik ívét szedik, 6-ik szeptemberig elkészül", s újabb előfizetőkről számol be (Fábián 2, Kulcsár 4, Pőcz 2, Karácsonyi 2. „Több azóta nem gyűlt"). Egyben kitolja a Pesten maradás határidejét is: „én talán szeptember 10-ig maradok." (uo. 188.). Aug. 27-én ez a helyzet: „Zalán futásának már 13-ik ívét szedik, tán 5-ik szept. kész lesz." A Börzsönybe való lerándulás dátumát pedig így látja: „itt maradok még 8-ikig munkám miatt." Bár továbbra is kesereg, hogy nehezen gyűlnek a praenumeransok, most már konkrét nyomdai kérdések is előkerülnek: „Czímlapomat metszi Lenhardt: Kisfaludy rajzolta", meg: „Pirulva kell megvallanom, hogy minden vigyázatom mellett is sok szarvas hibám van" (uo 188—189.). A mi a „minden vigyázat"-ot illeti, arról Bajzának még 1830-ban, amikor Vörösmarty már a Tud. Gyűjtemény szerkesztője, ez a véleménye: „Hogy Vörösmarty corrigálni nem tud, az nem újság, ő maga is vallja, s nem kell rajta oly igen felakadnod" — írja Toldynak (1830. ápr. 9. ÖM VI. k. 325.). Ezzel szemben Toldy már 1825. július 22-én („éjjel") azt írja Bajzának: „A' Zalán corrigálását én vállaltam magamra azért is, ha alkalmatosság találná magát ekközben, küldök neked, egy két ívet. Szeptember' elejéig készül el a nyomtatás. Az eposz 6.500 versből áll" (MTA M. Irod. Lev. 144). Az igazság valószínűleg az, hogy a korrigálást Vörösmarty és Toldy közösen, illetve felváltva végezte.

Közben a barátok és érdekeltek igyekeznek a nyilvánosságot is tájékoztatni a *Zalán futása* közeli megjelenéséről. A legelső — eddig sehol nem említett — ilyen közlés az E. Stielly és Sam. Rosenthal szerkesztésében és kiadásában megjelenő Iris c. pesti német nyelvű folyóirat (Iris Zeitschrift für Wissen, Kunst und Leben) 1825. N^ro^ 1.-ben, tehát az első számban (a 4. és utolsó lapon) ilyen címen jelent

meg: „Literarische Anzeigen. Herrn von Vörösmarty's Zalán wird nächstens im Druck erscheinen. Kompetente Richter haben sich über dieses Epos, auf das Allervortheilhafteste ausgesprochen. Es soll, der Meinung bedeutender Männer nach, der ächte Geist des Heldengedichtes in selbem Wehen, die Karakteristik erschöpfend, die Sprache originell, edel, kräftig und zart sein. Der Stoff ist ächt national, die Behandlung geistreich, und so wird wohl die Aufnahme auch ehrend für den talentenreichen Verfasser ermunternd sein. Nach Erscheinung dieses gehaltvollen Werkes, werden wir es in diesen Blättern weitläufiger besprechen." —

(Irodalmi jelentés.

Vörösmarty úr Zalánja rövidesen megjelenik nyomtatásban. Illetékes bírálók a legkedvezőbben nyilatkoztak ezen eposz felől. Tekintélyes férfiak megállapítása szerint a hősköltemény valódi szelleme leng benne, jellemzése kimerítő, nyelvezete eredeti, nemes, erőteljes és gyöngéd. Tárgya valódi nemzeti, kidolgozása szellemdús, s fogadtatása is megtisztelő, a tehetséges szerző számára bátoritó lesz. E tartalmas mü megjelenése után e lap hasábjain bővebben fogunk foglalkozni vele.") Mégha nem tudnók is, hogy Schedel munkatársa volt az Irisnek, az eposz jellemzése annyira megegyezik Toldy későbbi méltatásainak szempontjaival, hogy egy pillanatig sem vitás: a kis cikk szerzője Schedel (Toldy) Ferenc. A következő hír a minden irodalmi tevékenységet lelkesen támogató Kultsár István (1760—1828) lapjában, a Hazai 's Külföldi Tudósításokban jelent meg, „Kis-Asszony hava" (azaz *augusztus)* 3-án (II. 10. sz.). Feltűnő, hogy a közlés a *Zalán futása* egész közeli megjelenéséről beszél:

„*Zalán' futása.* Hősi Költemény. Írta Vörösmarty Mihály.

Ezen nevezet alatt készült mostanában, és nyomtatása egynehány nap múlva elvégződik azon eredeti vitézi Költeménynek, melly ugyan vitézi versekben Vörös-Marty [!] Ur által nyújtatik be a' Hazának. Erre minden Hazafiakat, ifjút, öreget, annyival inkább figyelmetessé kívántuk tenni, mivel a' munka igazi poëtai lélekkel, éles itélettel, hathatós érzéssel vagyon készítve, és a' nyelvnek tisztasága, érett válogatása, és ékes tsinossága által is magát jelesen megkülönbözteti; úgy hogy ezen Költeményt, mint valóban Literaturánkra és nyelvünkre nézve, új nyereséget úgy tekinthetjük. Az ifjú Szerző gondolatait napkeleti képekkel gazdagította meg, és szerentsésen indúlt azon útra, mellyen kellene járni nemzeti Költőinknek, hogy a' Magyar Olvasóval igazán éreztessék az Európai nyelvektől olly annyira eltávozó nyelvünknek szépségét: melyet sem a' Görög, sem a' Deák, annyival inkább nem a' többi napnyugoti nyelvek nyomain, fel nem emelhetünk. Óhajtjuk, hogy ezen vitézi szép Költeménynek sok vevői legyenek, kik bizonyára mind annyi kedvellői is lesznek."

Ha nincs is sok konkrétum ebben a hírverésben, az talán csak rosszmájúság Stettner részéről, hogy Kulcsárt ismételten azzal „vádolja": csak látatlanban dicséri a *Zalánt.* Ő — akaratlanul — rosszabb hírverést csinál Kazinczy előtt, amikor az ősz vezérnek úgy csinál kedvet a készülő Zalánhoz, hogy az új romantikus — és nemzeti — irodalmi eszményt emeli ki a műből. 1825. aug. 22-én írja ezt: „Vörös-

marty' Zalánját már nyomtatják. Kulcsár ugyan megdicsérte látatlanban: de alig hiszem, hogy neki tetszeni fogjon a' merész Költő, kinek szabad szelleme mind az Orthologismus' mind az Iskola' nyűgeit elszagatta. A' czéhbeli critikusok aligha lesznek vele megelégedve, mert ő Homért és Ossiánt tanulván, magának egy mind a' kettővel rokon, 's mind a' kettőtől független nemzeti maniert teremtett" (KazLev 19. 392). — Vörösmarty előtt gyakorlatibb szemmel nézi Kulcsár lépését: „A Hazai Tudósításokból olvastam — írja 1825. aug. 30-án — Zalánnak mind jelenétését, mind dicsérését, melyet Kulcsár aligha csak úgy ab invisis nem irt." . . . „Ird meg, lett-e ezeknek valami foganatjuk s szaporodtak-e a vásár alatt az előfizetési summák?" Még mindig az a helyzet, hogy az előfizetésgyűjtők nem nagyon sietnek a pénzzel, Stettner viszont már kiadottnak tudva a művet, máris kér példányokat eladás végett (CZAPÁRY 191).

Ami az első kérdést — lett-e foganatja Kulcsár hirdetésének — illeti, arra Vörösmarty Stettnert megelőzve (aug. 27-én) így válaszol: „Kulcsár Helmeczy után dicsérte munkámat, a' ki, mint mondják, Cserhalom hallatára sírva fakadt. Foganatja nem sok volt. Praenumeratióm egyen-kettőn kivűl alig gyűlt: Guzmics hozott hármat" (uo. 188). — Új név bukkan tehát fel az előfizetőgyűjtők között; Guzmics Izidor (1786—1839), ekkor pannonhalmi bencés tanár, ismert s közkedvelt író, Kazinczy jó barátja, aki ekkor még nem ismeri személyesen Vörösmartyt, csak majd 1827-ben, de örömmel hall a készülő eposzról (ZOLTVÁNY IRÉN: Guzmics Izidor életrajza. Bp. 1884. 162.) Mint P. Horvát Endre jó barátja és „szomszédja" elsősorban ugyan tőle várja a honfoglaláskori eposzt, s Vörösmarty művét igazán később sem tudja értékelni. Mindenesetre egy újabb szál szövődik Kazinczy tábora felé. Stettner már ekkor meg akarja látogatni Guzmicsot: Fáy és Kisfaludy Károly is most ismerkednek meg vele személyesen. Fáy beszámol róla Stettnernek (ő meg tovább Vörösmartynak 1824. aug. 14-i levelében): „[Fáy] Füreden mulatott és igen dicsérte Guzmicsot, hogy nagy emberséggel fogadtatott. Nemsokára meglátogatom" (CZAPÁRY 188). Vörösmarty és a *Zalán futása* útját Guzmics felé nyilván e barátok egyengetik, s talán biztatásuk nyomán küldi meg Vörösmarty Guzmicsnak külön is a Jelentést 1825. febr. 10-én (Vty Akad. Kiad. Lev. 36. sz.). Később Guzmics — mint általában: jó akarattal s a viszonyok nem ismerésével — dicséri Vörösmarty művét Kazinczynak: „Pesten létemben, 's már Füreden is nagy dicséretekkel hallám emlegetni Zalán futását; de még hogy Pesten valék, nem készült egészen el; 's még nem bírom [1825. szept. 29.]. Ki ne örüljön egy valódi hősi munkának megjelenésén, millyen nélkül mind eddig el kelle literaturánknak lennie? — Horvát Endre barátunk is izzad Árpádja mellett . . ." (KazLev 19. 416.)

Aug. 27-én a 13-ik ívet *szedték*. Tekintve, hogy a nyomtatott mű 245 + 3 lapból, tehát több mint 15 ívből áll, s tekintve a munka eddigi tempóját, nem valószínű, hogy — az eddigi felfogásnak megfelelően — már augusztusban megjelent volna (Vö. Vty Életr. 288; CZAPÁRY 92. 3. jegyz.). Az augusztusi megjelenésre vonatkozó felfogást még csak megerősíthette a Tud. Gyűjt. 1825/8. számának (melyről az

olvasható az utolsó lapon: „Elhagyta a' sajtót Augusztus' 21-dikén 1825.") 126. lapján „Petrózai Trattner Mátyásnál készült Új Könyvek" cím alatt, *28.* számon közölt hír: „Zalán Futása. Hősi Költemény. Irta Vörösmarty Mihály, nagyobb 8-ad rét, 1825." Nyilvánvaló azonban, hogy ez az üzletember reklámja, aki előtt már az a még hátralevő pár nap nem számít.

Vörösmarty, mint láttuk, rögtön munkája elkészülte után Börzsönybe szándékozott utazni, legutolsó terminusa szeptember 8-a, illetőleg 10-e volt. A *Zalán futása így szeptember első napjaiban, inkább 5—8-a körül jelenhetett meg.* Stettnernek 1825. szept. 13-i levele mintha már a nyilvánosság elé lépett eposz dicsőségét emlegetné — kárpótlásul a szerelmi reménytelenségért: „vedd néminemű pótlék gyanánt azon országos szeretetet, melylyel minden mívelt hazafi ölel" (CZAPÁRY 152). És jól tudja, mert a H. s. K. Tud. Szent Mihály hava [= szeptember] 14-ik napján" (1825. II. 22. sz.) a „Hirdetések" c. mellékletben a következőket olvashatjuk: „*Eggenberger József*, Pesti Könyvárosnál a' Franciskánusok piaczán a' Báró *Podmaniczky* házban következő, 's több más Könyvek találtatnak:", s negyedikül: „Zalán futása. Hős Költemény, írta Vörösmarty Mihály. 8-vo. Pesten, 1825. — 5 for. V. Czban."

Ez már kétségtelenül a megjelenés bizonyítéka. Mindent összefoglalva, azt mondhatjuk: a *Zalán futása* megjelenésének előkészítése, a megjelentetés körülményei semmiben sem különböztek sok száz más korabeli könyvéitől; 4—5 baráton kívül senki se látta, hogy új korszak kezdődik a magyar irodalomban.

*

A *Zalán futása* címlapját mellékletünk mutatja. Címe: ZALÁN FUTÁSA HŐSKÖLTEMÉNY Irta: VÖRÖSMARTY MIHÁL. Pesten, Petrózai Trattner Mátyásnál. 1825.

A könyv 245 szöveglapot tartalmaz + 1 lap + „Hibák" + 2 l. „Előfizetők". Mint már szó volt róla, a címlapot Kisfaludy Károly rajzolta, és Lenhardt metszette rézbe. A metszet alatt ott is van a metsző neve „Lenhardt sc". Gyulai Pál így írja le: „A czímlapot csinos rézmetszet diszíti, kardok, kopják, nyilak és buzogányok csoportozata, cser- és rózsaágtól környezve; alatt lant látszik, felül csillagkör koszorúzza. Érdekes tudni, hogy ez Kisfaludy Károly rajza, a melyet aztán Lenhardt metszett rézbe" (ÖM 1884—85. II. k. 463).

Hogy a *Zalán futása* hány példányban jelent meg, arra semmi adat nincs. A kinyomtatott előfizetők száma (alább adjuk) 88, de mivel egyesek több példányra is előfizettek (Eggenberger József 2, Kisfaludy Károly 5, Kulcsár István 4, Perczel Sándor 10, Stettner György 5) itt 110 példány talált (ha talált) vevőre. Ha az ajándékozott és könyvárusi forgalomban elkelt példányokat kb. ugyanennyire tesszük, mintegy 200—250 példány látszik valószínűnek. Az akkori nyomdai árak mellett ennyi példány már behozta a nyomdai költséget. Vörösmarty mindenesetre 1825. nov. 26-án azt írja Stettnernek: „Zalánnal, Barátom, nem döntöttél kárba. Minden költségem vissza-

került már: adós nem vagyok, 30 fr. nyereségem van azonkivül, a mi még künn van." (CZAPÁRY 200.)

Hogyan „került vissza" a költség? Ime először is a *Zalán futása* végén kinyomtatott előfizetők listája:

Előfizetők

Ajkay János, nyugalomra lépett Cs. K. Huszár Fő Hadnagy, és Vas Vgyei Tábla Biró.
Baloghy (Baloghi) Imre, Honth Vgyei Tiszti Fő Ügyész. 1. Vel.
Gróf Batthány Eleonora Kisasszony.
Berzeviczy Emilius, hites Ügyvéd.
Borcsiczky (Felső Driethomai) István, Trencsén Vgyei első Al-Ispány.
Boros (Bellusi) Károly, Honth Vgyei Tiszti Al-Jegyző.
Bregovics Pál, Tamási Plebános, és Simontornyai Kerület' Esperestje.
Gróf Cziráky (Cziráki, és Dienesfai) Antal, Kir. Fő Tárnok Mester.
Czuczor Gergely, Benedictinus Győrött.
Csefalvay (Csefalvai) József, Esztergom Vgyei Tábla Biró.
Csiffary Vincze, hites Ügyvéd.
Deák Ferencz, hites Ügyvéd Szala Vgyében.
Gróf Dessewffi (Cserneki, és Tarkewi) József.
Eggenberger József, Pesti Könyváros, 2 péld.
Egyed Antal, Paksi Plebános, és Al-Esperest.
Eötvös Pál, a' N. M. U. M. Kamara Titoknoka.
Fábián Gábor, hites Ügyvéd.
Fáy (Fái) András, Pest Vgyei Tábla Biró.
Fáncsy János, Szakcsi Plebános.
Ferenczy János, Camerális Ügyvéd Aradon.
Gáspárik Kazmir, Püspöki Titoknok, és több Vgyék' Tábla Birája.
Ghiczy (Assa, 's Ablanczkürti, és Ghiczi) Ignác, Bábolnai Királyi Uradalom' Ügyésze Komárom Vgyében
Guzmics Izidor, Professor Pannonhalmán.
Gyurtsányi (Moisfalvi) István, Bars Vgyei Tábla Biró.
Hady Imre, Szeged Városa' Tanácsosa.
Havas József, Sz. K. Pest Várasánál tiszti Al-Ügyész.
Hegedűs Ferencz, hites Ügyvéd.
Holovits Boldizsár, Törvénytanuló.
Horváth István, Fehér Vármegyei Esküdt.
Hubert József, Világosi Plebános.
Hucskó Simon, Áldozó Pap.
Jablánczy Sándor, Pozsony Vármegyei tiszti Al-Ügyész.
Jakabfy Gergely, Tábla Biró.
Jeszenszky (Nagy Jeszeni) Elek, Bars Vgyei Tábla Biró.
Juranics László, Pécsi Kanonok, Értényi Plebános, és Esperest, több Vgyék Tábla Birája.
Kantz Zsigmond, a' N. M. U. M. Kamaránál Conceptualis Practicans.
Karácsonyi Emanuel, Tábla Biró.
Karácsonyi Mihály, Kir. Tábla' hites Jegyzője.
Kárász (Horgosi) Benjamin, Csongrád Vgyei Fő Biró.

Kis Ádám, Csepi Ref. Lélek Pásztor Komárom Vgyében.
Kis Károly, Báro Márjásy Granátos Hadnagya.
Kisfaludy (Kisfaludi) Károly, Szala Vgye' Tábla Birája 5. p.
Klauzál Gábor, Csongrád Vgyei Al-Jegyző.
Klivényi Jakab, Nádasdi Káplány.
Kolosváry Pál, több Vgyék Tábla Birája, és Mgos Vászonkői Gróf Zichy János jószágainak, és jusainak meghatalmazott Igazgatója.
Kondé (Pőkateleki) József Benedek, Királyi Udvarnok, és több Vgyék' Tábla Birája.
Kulcsár István, Hazai Tudósítások' Kiadója. 4. péld.
Lassú István.
Luka (Lukanényei) Antal, több Vgyék' Tábla Birája.
Luka (Lukanényei) Sándor, Honth Vgyei Szolga Biró.
Markotsán (Vajdahunyadi) Juliána, Özvegy Csernelházi Csernel Dánielné Asszonság.
Mericzay Antal, Szent Széki Jegyző, 's több Vgyék' Tábla Birája.
Móricz Mihály, Kuczura Cameralis Helység Jegyzője Bácsban.
Mühr Antal, Hites Ügyvéd.
Nagy Ignácz, több Vgyék Tábla Birája 1. Velin.
Nagy István, hites Ügyvéd.
Náray Pál.
Oszterhuber József, Szala Vgyei Tábla Biró.
Pálfy János, hites Ügyvéd Vas Vgyében.
Paziázi Mihály, Kir. Tábla' hites Jegyzője.
Báro Perényi Mária Kisasszony.
Báro Perényi Menyhárd.
Perczel (Bonyhádi) Sándor, több Vgyék' Tábla Birája 10. p.
Radó (Szent Mártoni) Carolina Kisasszony Vas Vgyében.
Sallay Imre, Kir. Tábla' hites Jegyzője.
Sághy József, Fehér Vgye' Cancelláriájának Igazgatója.
Sárkány Ildephonsus, Sz. Benedek Szerzetbéli Áldozó Pap.
Stettner György, hites Ügyvéd. 5. péld.
Szabó József, a' Pozsonyi Seminarium' Al-Igazgatója.
Szalay Antal, Értényi Káplány.
Szelestey (Felső, 's Alsó Szelestei) Sándor, Vas Vgyei Szolga Biró.
Szentpétery (Szentpéteri) István, Fehér Vgyei Tábla Biró.
Gróf Szécsen (Temerini) Miklós, N. M. K. H. Tanács' Tagja, 's Pozsega Vgye' Fő Ispánya.
Szigethi György.
Szombathelvi Antal, Uradalmi Ügyész.
Szögyény (Magyar Szögyéni) Gábor, hites Ügyvéd.
Takács (Dukai) Péter, hites Ügyvéd Vas Vgyében.
Tar István 1. Velin.
Thaly Lajos, Komárom Vgyei Fő Biztos.
Thier József, Váczi Püspöki Uradalom' Alpári Számtartója.
Tótth (Tótfalusy) Károly, Vas Vgyei Tiszti Al-Ügyész.
Tököly (Kevermesi) György, több Vgyék' Tábla Birája.
Tretter György, Pest Városa' tiszti Al-Ügyésze.
Vidos (Kolthai) József, Vas Vgyei Al-Jegyző.

Vitkovics Mihály, hites Ügyvéd.
Virág Mihály, Pesti nevendék Pap.
Vörösmarty Ferenc, hites Ügyvéd.
Zorkótzy (Zorkótzi) László, Bars Vgyei Tábla Biró.

A listában ott láthatjuk Vörösmarty barátait, pártfogóit, írótársait (Czuczor, Deák, Egyed, Fábián, Fáy, Guzmics, Hucskó, Jeszenszky, Kis Károly, Kisfaludy Károly, Klivényi, Kulcsár, Náray Pál, Perczel Sándor, Sallay Imre, Stettner, Thaly Lajos, Tretter György, Vidos József, Vitkovics, Vörösmarty Ferencz: Vty Akad. Kiad. I. 496—498, 585, 579—580, 607—608, 620—624, 632—633. II. 366—367, 522. stb.). Ők bizonyára beküldték a pénzt is, de ugyanez aligha mondható el valamennyi felsorolt előfizetőre, mivel elég gyakran előfordult (az előzőkben is láttunk rá esetet), hogy valaki jelentkezett ugyan az előfizető-toborzáskor, de inkább csak azért, hogy neve az irodalompártolók közt szerepeljen, a pénzt viszont sohasem küldte be, s nem is tartott igényt a példányra.

A gyakorlatiasabb Stettner már 1825. szept. 13-án [!] figyelmezteti Vörösmartyt: ellenőrizze, kik fizettek valóban azok közül, akik nevüket kinyomtatták (CZAPÁRY 193). Mindenesetre Stettnernek Vörösmartyhoz írt szept. 28-i leveléből (CZAPÁRY 193) az vehető ki, hogy ekkor már megkezdődött az előfizetési példányok szétküldése. — A nemfizető „előfizetők"-kel ellentétben bizonyára voltak olyanok is, akik előfizettek és „fizettek" is, de nem kívánták nevüket az előfizetők közé fölvétetni. (Bajza például 1827-ben a *Salamon király*ra már nemcsak előfizet, hanem gyűjt is előfizetőket, de Toldynak azt írja Pozsonyból: „nem akarom nevemet sem az előfizetők, sem az előfizetés szedői közzé íratni." (BAJZA, ÖM VI. 228.) Tudjuk, hogy Bajza a *Zalán futásá*ból is vett példányt, Toldy küldte el neki (vö. levelét Toldyhoz 1826. máj. 21. „Apropos! hogy el ne feledjem . . . mibe került neked *Zalán* a kötéssel együtt? Írd meg, hogy elküldhessem . . ." uo. 172).

Aztán arra is volt sűrűn példa a korabeli könyvterjesztés során, hogy az előfizetés-„szedők" jobbik esetben csak hosszú huzavona után, esetleg részletekben, 3—4 közvetítő által küldték be a pénzt a szerzőnek — sőt egyáltalán be sem küldték. — De az is előfordult, hogy — mint Vörösmarty esetében is — a rossz adminisztráció következtében az előfizetésgyűjtők vagy a terjesztésre vállalkozók csak késve, rendetlenül kapták meg a példányokat. Vörösmartyn már 1825. aug. végén jelentkezik valami idegfáradtság, kedvetlenség, amit csak növel szerelmi bánatának, társtalanság-érzésének hirtelen felfokozódása. Ez utóbbiban szerepet játszhatott az is, hogy két legjobb barátja: Fábián Gábor és Stettner ez idő tájt jut révbe. Fábián házassága ugyan igen hamar csalódással végződik, Stettner viszont romantikus bonyodalmak után elnyeri Thaly Júlia (Thaly Lajos és Thaly Antal hugának) szerelmét és kezét (CZAPÁRY 188—192). Vörösmarty alig várja, hogy Börzsönybe menjen és — esetleg — lássa Etelkát. (E börzsönyi tartózkodásra, a találkozás lefolyására s hatására l. Vty Akad. Kiad. I. k. 720—721). Az 1825. szept.—nov.-i apátiára és a *Zalán futása* fogadtatása körüli közömbösségére jellemző Stettnerhez

szept. 28-án írt levelének ez a részlete: „A könyvküldésből innen semmi sem lesz, sem verseim leírásából; hiszen most sem égnek, sem földnek nem kellek, sem azok nekem." (CZAPÁRY 194.)

Az ily kedélyállapotban levő és a gyakorlati életben eléggé nehézkes Vörösmarty számára az a fontos, hogy ne maradjon adóssága, — és hogy a művészi fogadtatás megfelelő legyen. Egyelőre az előbbinél maradva, Stettnernek 1825. nov. 6-án fellélegezve írja: „Zalánból Tolnában 8 adtam el, itt azóta eladtak 16. Adósságom már ki van fizetve, s így mi bejő, már tulajdonom" (CZAPÁRY 197). Stettner örömmel nyugtázza a hírt („Zalán eladásához sok szerencsét kívánok; örülök, hogy baráti biztatásom kárba nem döntött. Én most képed metszéséről gondolkodom." 1825. nov. 28. CZAPÁRY 199), de — mint előbb is — számon tartja az adminisztrációt is: „Tudósíts valljon a vasvármegyei praenumeránsok és subscribensek számokra elküldötted-e a Zalán példányait?" (1825. dec. 1. CZAPÁRY 201.) Erre már okt. 31-én is gondol. Nem akarja, hogy a Fábián által Aradon szerzett praenumeránsok példány nélkül maradjanak („küldj . . . Zalánokat a Fábián itteni praenumeránsainak számokra". Vörösmartynak Világosról. CZAPÁRY 195.) E körül az elküldés körül bizony sok adminisztratív hiba lehetett, mert Deák Ferenc, noha előfizetett, sőt mozgósították előfizetés gyűjtésre is (l. Stettner Vörösmartyhoz 1825. ápr. 29. CZAPÁRY 93), Zsoldos szombathelyi könyvkötőtől vesz egy példányt (ecember végén, — még azt is elveszi tőle testvérnénje elolvasni ds *annak* nagyon tetszik: Levele Vörösmartyhoz 1825. dec. 29. CZAPÁRY 93). Pedig már nov. 15-én azt írja Vörösmartynak Kehidáról: „Zalánodat alig várom, bár csak valami módot lelnél elküldésében" (CZAPÁRY 92). — Teslér Lászlónak viszont még 1826. jan. 13-án sincs Zalánja, ő ugyanis Finta György pécsi püspöki titkárnál fizetett elő, s az — Teslér úgy látja — hanyagul intézte a praenumerációkat. Ő is külön akarja megvenni a József-napi (márc. 19.) vásáron (Szekcsőről Vörösmartynak. CZAPÁRY 159). Teslér csak 1826. aug. 13-án írhatja Vörösmartynak, hogy most már olvasta is a Zalánt (uo. 163). Nem jár sokkal jobban a másik, talán a leglelkesebb propagátor, Stettner György sem. Neki Vörösmarty nov. végén küld 4 példányt (az előfizetőket is beleértve: lev. Stettnerhez 1825. nov. 26. Pest. CZAPÁRY 200.). Stettner ezután levélben véleményt is mond a Zalánról. (lev. Vörösmartyhoz 1825. dec. 4. Világos. CZAPÁRY 202). Toldy Bajzától 1826. máj. 2-án kérdi: megkapta-e már Zalánt (MTA M. Irod. lev. 144), Bajza május 31-én már fizetni akar érte (BAJZA ÖM VI. 172), ezek szerint májusban kapta meg Toldytól.

Egy további változata a könyv megvételének az volt, hogy — talán hiába várva a példányokra, talán a kényelmesebb megoldást választva — az előfizetők vagy a „szedő" a könyvkereskedőknél vásárolták meg. Legalábbis Vörösmarty feltesz ilyen lehetőséget: „Én a Vásárhelytől [Vásárhely János l. Jelentést] aradi praenumeránsokat nem kaptam; meglehet azonban, hogy [börzsönyi] távollétemben már megvette Pesten; mert a könyvárusoknál voltak eladók" (Stettnernek 1825. nov. 26. CZAPÁRY 200).

A közönség részvétlenségét Vörösmarty maga is egy keserűen

szatirikus párbeszédben gúnyolta ki, mely az AV-füzet 51 r—52 rv-n *A' gyáva gonosz* és *A' legjobb orvos* c. versek kézirata után, de a *Csaba (szerelme)* c. vers előtt foglal helyet, tehát alighanem 1825 első felében az előfizető-gyűjtés idején keletkezett. A dialógus felett egy *Mondolat* olvasható: „Vénebb az üdőnél vénebb a' ragyogó napnál" — alatta *Szb és az Öreg Biró* nyilvánvalóan a kis dramatizált beszélgetés címe. Szb-t Gyulai Pál szolgabírónak olvassa.

Sz. Isten jó nap öreg Biró Uram! Vegyen kend Zalán futását.
Ör. B. Mit parancsol Tns Fiscáros Úr?
Sz. Vegyen kend mondom Zalán futását.
Ör. B. Zalán Futását? (félre) Vegyen ám a fészkes fene a' ki megeszi.
Sz. Mit mond kend biró uram?
Ör. B. Mondok, Micsoda az a' Zalán futása?
Sz. Az egy vers, egy könyv, egy magyar könyv.
Ör. B. Egy vers? egy könyv? egy magyar könyv?
Sz. Igen, igen, milliom adtát is! ide öt forintot Zalánfutásáért vagy neki huzatom kendet, mint a' békát. Nos bot, vagy öt forint?
Ör. B. Bot uram bot, mind halálig, inkább mint öt forint.
Sz. Ne bántsátok . . . Tudja-e kend mit öreg Biró uram, hirdesse kend ki a' faluban hogy délután temetés lesz.
Ör. B. Temetés?
Sz. Temetés igen, én kendet eltemettem. — Nos temetés, vagy öt forint?
Ör. B. Temetés uram temetés még a' más világon is inkább mint öt forint, hiszen megnyuzták már.
Sz. No menjen kend Isten' hírével —
(Ör. B. el, nem sokára a' Törvény Biró után jőnek több falusiak)
T. Biró Hé fiscáros uram illyen teremtette mi dolog ez? Kicsoda az a' Zalán futása, a' ki szentje van, agyon verjük, ha Isten' fia is,
Sz. No, no talán csak nem Zsidók kendtek.
T. Biró Zsidó, nem zsidó, én ütök mint a' mennydörgő mennykű. Hol az a' Zalánfutása?
Egy falusi Hol az az Alámfutásos agyon verjük ha száz lelke van is sat.

T. Biró-t Gyulai „Törvény birónak" olvassa.

Gyulai Pál közli ezt a kis dialógust Vörösmarty kiadásának jegyzetapparátusában (ÖM 1884—85. II. 468—469.), és hozzáfűzi a következőket: „E gunyoros tréfa, mely ugy látszik be sincs egészen végezve, nem volt a közönség elé szánva. Feltünő, hogy Vörösmarty a népet gunyolja ki s nem a nemességet, mely mind miveltségénél, mind vagyonosságánál fogva inkább volt hivatva az irodalom támogatására, mint a nép. Azonban ha nemes embert vesz föl az öreg biró helyett, kivel játszhatta volna el a szolgabiró szerepét, fenyegethette volna-e ez a nemes embert, s nem lett volna oda az egész tréfa alapeszméje? Igy lett az öreg biró az egész nemzet képviselője."

A *Zalán futásá*nak anyagi ügyei, illetve a szerzői és könyvkereskedői példányok eladása még soká elhúzódnak. Vörösmarty egy Stettnerhez írt 1825-i levelében (a pontos dátumra nov. 4-e a terminus

post quem, mert Széchenyi történelmi megajánlásáról is beszél benne) készségeskedve írja: „Zalánból, noha csak három kell, mindenesetre négyet küldök" (CZAPÁRY 190). Stettner a 4-ikkel egyelőre nem tud mit kezdeni (1 az övé, 2 az előfizetőké), „más még nem jelentette magát nálam, de — teszi hozzá a maga optimista módján — hiszen ne busulj, nem vesz az hijában kárba, akad ennek itt vevője, s ha többet küldtél volna, el tudnám adni" (Vörösmartynak 1825. dec. 4. CZAPÁRY 202.). Bár ebben sok az optimizmus, tény, hogy barátai igen lelkesen ügyködnek. Az irodalmi életből (és Vörösmarty közvetlen baráti köréből) lassan kieső Teslér, aki — mint láttuk — csak 1826. augusztusában kapja kézbe a Zalánt, rögtön jelzi: „Zalánodból . . . küldhetsz egy-két exemplárt az eladásra" (Vörösmartynak 1826. aug. 13. CZAPÁRY 163). De tény az is, hogy Stettner még 1827-ben is [!] elszámolásban van Zalán-példányokkal („Most, a mint emlékezem, 4 Zalánról és 10 Salamonról kell számolnom . . ." 1827. szept. 1. Vörösmartynak Világosról. CZAPÁRY 250.)

Sokkal nevezetesebb Fábián Gábor ügyködésének eredménye. Ez a barát 1825 kora őszén a Dunántúlon járt, s útjának Vörösmartyt érdeklő — már nem csupán, sőt elsősorban nem anyagi — eredményéről Vörösmarty így számol be Stettnernek 1825. nov. 6-án (már Pestről): „[Fábián] Gábor itt van. Látta Kisfaludy Sándort és Horvát Endrét. A mint magad is tudod, mindenütt nagy tűzzel dicsért s Balaton mellékét eltöltötte hiremmel. Gondold el, a mint Eggenbergerhez [könyvárushoz] megyek, egy Gyulafi [Gyula szerelme] van a szerzőtől számomra rendelve. Egészen elhűltem bele, s már köszönő levelet s egy Zalán megküldését forgatám fejemben, midőn Gábor jő és elbeszéli, hogy ő [Kisfaludy] Sándornak nevemben egy Zalánt által adott, s innen következett a meglepő ajándék. A jó Gábor ollyan sok jót beszélt, hogy majdnem elfelejtettem minden bajomat." (CZAPÁRY 196—197).

Mindent összevetve, megállapítható, hogy ami a *Zalán futása* közönség-sikerét illeti, korántsem tekinthető rendkívülinek. Toldyval csak a visszatekintő emlékezés mondatta, hogy a *Zalán futása* Vörösmarty „hírét *szinte rögtön* s minden időre megalapította" (Összegy. Munk. IV. 254). Az első kedvező visszhang részben a barátok, részben olvasgató nők (Deák nőtestvére, Stettner menyasszonya) s ismeretlenek részéről hangzott el. Hasonló reagálást Teslér már 1826. jan. 13-i levelében említ, mondván: „Zalánodnak híre elfutott", s említi egy barátját, ki „Téged poetáink elsőjének tart s dicséretének, végivel így kiált fel hozzánk: »hogy ilyeneket, mint Zalán szüljünk«"(Vörösmartyhoz. CZAPÁRY 159.) Bizonyára ez az út vezetett lassan oda, hogy — mint CZAPÁRY LXIV. l. Erkel életrajzára hivatkozva mondja — „ifjak és nők *Zalán futása* egész fejezeteit megtanulták." Vörösmarty növekvő népszerűségére érdekes adatot közöl BAJZA (ÖM VI. 280.), aki 1829. jan. 4-én arról számol be Toldynak, hogy: , Minapában Turán voltam (Hatvan és Bag közt) . . . Nem hittem volna, hogy a magyar s kivált falusi olvasók közt olly buzgók legyenek, mint a millyeneket ezen a tájon tapasztaltam . . . A Kisfaludy, Kölcsey, és Vörösmarty névnek egész elvakultságig imádói."

Mielőtt a Zalánnak irodalmi fogadtatására rátérnénk, hadd említsünk meg még egy körülményt: 1825 őszének kedvező nemzeti hangulatát. Ismeretes, hogy I. Ferenc 1825. július 3-án aláírta a diéta összehívásáról szóló rendeletet, s a diéta az év szept. 11-én (tehát szinte pontosan a *Zalán futásának* megjelenésével egy időben) összeült (SZILÁGYI SÁNDOR: A Magyar Nemzet Története. 9. k. 119. l.) A nagy várakozásnak és a viszonylagos enyhülésnek az az egy következménye a *Zalán futása* számára mindenesetre megvolt, hogy a *cenzúra* elnézőbb volt, s a *Zalán futása* körül ilyen problémák nem merültek fel. Zádor (Stettner) 1825. okt. 8-án beszámol erről Kazinczynak, megírván, hogy a budai cenzúra viszonylag elnézőbb: „Drescher legalább igen szép liberalitást nyilvánozott legközelebb [= legutóbb] Vörösmarty Zalánjának 's az 1825-d Aurorának censurálása alkalmával" (KazLev 19. 425).

Egy másik természetes következménye a két dátum egybeesésének az lenne, hogy a diétai követek kapnak egy a régi magyar dicsőséget hirdető s a jelen szomorú állapotán minduntalan elborongó, de egyben jövőbe mutató példát is állító eposzon, a honfoglalás várvavárt megéneklésén. GYULAI szerint is „Vörösmarty egy politikai nagy pillanatban lépett föl, mintegy a kor kifejezése volt s költőjévé avatták." (Vty Életr. 289.) Ilyen reményeket, kétségkívül, Vörösmartyban is tápláltak barátai, jóakarói. Stettnernek már 1825. aug. 14-én arról ad hírt: „Thaly Lajos is fenn volt patvarista öccsével, kit mint igen szelid ifjut megkedveltem . . . Antal (ha úgy híják) fölmegy az országgyülésre, s igérte, hogy eladás végett visz föl könyveimből" (CZAPÁRY 188.). Thaly Antal [úgy „híják"] (1805—1884) valóban felmegy Pozsonyba, mint Komárom vármegye követi írnoka, s (nyilván Stettner—Toldy közvetítésével) szoros barátságot tart az akkor szintén ott tartózkodó Bajzával, Badics Ferenc szerint (BAJZA ÖM VI. 454—455) az új magyar irodalom termékeit „nagy buzgósággal terjesztette" az országgyülésen. Persze mások is ott voltak a diétán Vörösmarty ismerősei, jóakarói közül (többek között a maga is írogató Deák Antal, Ferenc bátyja), a lehetőség egy szélesebb körű propagandára kétségkívül adva volt. De — más szerzők számára is. Az élelmesebb „írók" (ahogy a színészek is) meglepték a diétát, s rövidesen több kárt okoztak az irodalomnak, mint hasznot. Kisfaludy Károly — aki maga is gondolt erre az irodalom ügye számára kedvező lehetőségre — azt írja Bajzának 1826. márc. 19-én: „Örömest felmentem volna Pozsonyba, de megvallom, szinte átallok oly társaságba menni, hol Török [P. Thewrewk], Bors [Bors Sámuel] és Kovacsóczy szemtelen sallangokkal, üres fitogtatás és alacsony koldulással a magyar írót valóban igen pulyán repraesentálják . . . a jobb izlésű ember irtózik, ha iróról hall . . ." (KISFALUDY K. Minden Munk. VI. 415—416. — — Az említett írókra vö. Vty Akad. Kiad. I. 735—736, II. 469—471, jelen kiadás 344. l., továbbá BADICS F.: Bajza J. Ö. M. VI. k. 449, 452—453.) Hozzátehetjük még, hogy a diéta folyása, az ott elhangzott beszédek, a politikai eseményekről adott beszámolók olyannyira betöltik a korabeli lapokat, hogy másra — így az irodalomra — alig jut helyük. A *Zalán futása* részletes méltatását ez a körülmény inkább késleltette,

A legelső *nyilvános* elismerés, mely Vörösmarty nevét és dicsőségét a *Zalán futásával* kapcsolta egybe, 1825. okt. 15-én jelent meg ugyancsak az Irisben (Nro 31, 123—124.) Egy D-betűs szerző az 1826-ik évre kiadott Aurorát recenzeálja, s Vörösmartyról úgy emlékezik meg (természetesen a *Cserhalom* kapcsán), mint „der geniale Dichter Zalán's" [a Zalán lángelméjű költője]. — Ugyancsak a nyilvános elismerés jele HORVÁT ISTVÁN eljárása, aki ekkor megjelent munkájának (Rajzolatok a' magyar nemzet legrégibb történeteiből, 1825.) mottójául a Zalán I. énekének következő sorait választja:

> Megjön az éj, szomorún feketednek az ormok, az élet
> Elnyugszik, s a félföld lesz nyoszolyája; — de engem
> Fölver az elmúlt szép tetteknek gondja.

Közte és Vörösmarty között talán most a legnagyobb a kölcsönös nagyrabecsülés. Amikor Vörösmarty 1825 őszén beszámol Stettnernek a Hébéről, Horvát Istvánnak itt adott értekezését a magyarok eredetéről így méltányolja: „Szép nyomozás, és igazán az" (CZAPÁRY 190). Még lelkesebben szól róla ez év dec. 12-i levelében: „Hogy Horvát István rendkívül való ember, már régen tudod, hogy munkái is rendkívül valók, nem fogod csodálni" (Stettnernek, CZAPÁRY 205). Horvátnak is kedves könyve volt a *Zalán futása* ; viszonyuk — részben Vörösmartynak a ködvárakra épülő múlt-szemléletből való kiábrándulása, részben az Auróra-kör és Horvát István közt támadt viszály (az „Auróra-pör") következtében — csak 1830 körül válik ridegebbé (Vty Életr. 300—302). Irodalomtörténeti előadásaiban (l. Horvát István Magyar Irodalomtörténete. M. Irod. Ritk. XVIII. sz.), bár lelkesen szól a *Zalán futásáról*, de nem emeli a többi, XIX. sz. eleji hasonló tárgyú eposz fölé.

Jórészt a *Zalán futásának* köszönhető, hogy Vörösmarty ekkor válik Kisfaludy Károly becsült, bensőséges barátjává. Kisfaludy őt eddig inkább mint lírikust ismerte és mint nagy ígéretet tartotta számon (CZAPÁRY 169—170). Most azonban, látva, hogy Vörösmarty a nemzeti romantikus ízlésben alkotott, s hogy így más irányokat megelőzve és túlszárnyalva, ez az irány hozta meg a várva várt nagy epikust, barátjává fogadja s elsősorban az epikára biztatja (a *Cserhalom* már az Aurorában jön). Vörösmarty jelentős tagja lesz a Kisfaludy körül sereglett Auróra-körnek (Bajza, Toldy, Zádor, Helmeczy s a két fordító-író Paziazzi Mihály és Tretter (Járdy) György. Vö. Vty Életr. 302—307.)

Ezek, meg a régebbi barátok nem is fukarkodnak az elismeréssel — egyikük-másikuk (Deák, Teslér) akár „ab invisis" is. Stettner 1825. dec. 4-én — amikor végre kézhez kapja a Zalánt, írja: „Nem képzeled Te, mennyi gyönyörűséget lelek én míveidben" (CZAPÁRY 202). Sőt már 1825. szept. 28-i levelében a Zalánnak szánja a Marczibányi-jutalmat: „Az éjjel álmomban a Marczibányi-jutalmat ezen évre Zalánod nyerte el. Ha Gyula szerelme az idén nem jött volna ki, úgy ébren is neked merném ítélni; de így is bízom és reménylek" (CZAPÁRY 194). Hát még Teslér! „A haza nevében köszönöm, köszönöm Néked, az Egeknek pedig hála Zalánodért s érte ezerszer csókollak,

ezerszer ölellek és áldalak. Horváttól régen vártuk s Te adtad azt előbb, melynek hijával valánk s vedd ismét érte köszönetemet. Értsd pedig röviden: *Cserhalmod* a kritikát jobban kiállja, de sziveink jobban Zalánodhoz nyúlnak". (1826. aug. 13. — Teslér ekkor még nem ismeri Toldy *Aesthetikai leveleit*, sőt azt sem tudja: „Ki az a Fenyéry[Stettner, Zádor] és Toldy?" — CZAPÁRY 162—163).

A Zalánra vonatkozó baráti megnyilatkozások egy része nem található már meg Vörösmarty levelezésében. De hogy a meglevő leveleknél több foglalkozott az eposszal, ezt igazolja Vörösmarty feljegyzése versei kéziratos füzetében 1826-ból (OSzK Oct. Hung./639. AV 77 verson). Itt ezeket olvashatjuk: „Zalánra leveleket kaptam: 15 Február Ivánszkytól 20 Febr Egyedtől 25 Febr Szalaytól 7 Mart Peöcztől 11 Magda, Csizmazia. 16 Klivényi. Takács."

Mindeme dicséreteknek azonban vagy az a hiányossága, hogy általánosságban mozognak, vagy — ha kiemelnek valamit a műből — az nem mindig találkozik Vörösmarty művészi elveivel. Bizonyára nem volt ellenére az „Előhang"-nak sokak részéről elhangzott dicsérete, sem az, hogy Stettner kiemeli a Hajna-Tomboli párbeszéd szépségét (nyilván annak népiesen ismétlődő, párhuzamos szerkezete tetszett). De már kissé ingerülten válaszol: „igen derék: de ne csodáld: Fáy azt mondja, hogy a kis gyermek halálára irt versemet majd megette, mellékesen érintvén, hogy »hm bizony a Zalánban is vannak szépek és Cserhalomban is« . . . Sokféle az ízlés . . ." És Vörösmarty rámutat, hogy a művészi szépség függ attól is, hogy a „maga helyén" legyen, azaz függvénye a mű egészének, az abban betöltött funkciónak. „Nekem azomban mindegy [mind egy], mert mind az enyém" (1826. jan. 2. CZAPÁRY 207, 211). Nyilvánvaló, hogy már elfogadta új szerepét: a nemzeti epikus szerepét, s elsősorban nem a lirikus dicséretét várja epikus alkotásaival kapcsolatban. Várja, hogy valaki kijelölje az ő helyét a hazai és akár a külföldi nagy epikusok között.

Amikor Stettnernek a fentebbi sorokat írja, ez — részben — már meg is történt. „Schedel igen szépen irt rólam az Irisban; nem sokára azt is megküldöm" — jelzi barátjának. Toldynak ez az „igen szép" írása az Iris 1825. 47—53. számában (a 48. számot kivéve) dec. 10. és 31-e közt megjelent cikksorozatának: „Historischer Ueberblick der epischen Literatur der Ungarn" (A magyar epikai irodalom történeti áttekintése) utolsó része. Ez az egyesített 52—53. (dec. 28. és 31.) szám 207—218. lapján jelent meg. Az aláírás („Schedel") csak a legutolsó cikk alatt van. Az itt bennünket érdeklő vonatkozásaitól eltekintve is kitűnő cikksorozat mindenkinél nagyobb teret szentel Vörösmartynak, mint a fejlődés utolsó s egyben csúcsot sugalló láncszemének (bár utal rá, hogy P. Horvát Endrét még meg kell várni). Schedel alapos történeti bevezető után a XVI. századdal kezdi a magyar epikai költészet történetét, majd foglalkozik Zrínyivel, Lisztivel, Gyöngyösivel (sőt a klasszikus eposzok fordítóival is), a XVIII—XIX. századi (3-ik) szakaszban Csizy, Dugonics, Révai, Baróti Szabó, Rájnis után 1822-vel új szakaszt jelöl meg. Visszatekint P. Horváth Ádám, Vályi-Nagy, Peretsényi Nagy, Gvadányi, Csokonai, Horvát Endre, Döbrentei, Aranyos-Rákosi, Czuczor (addigi) epikai munkáira,

aztán Vörösmartyra tér rá: „Alle Eigenschaften, welche einen Dichter fürs Epos besonders bestimmen, besitzt er unstreitig vor allen seinen Vorgängern . . ." (Mindaz a tulajdonság, mely egy költőt az eposzra predesztinál, vitathatatlanul minden elődjénél jobban megvan benne . . .) Kiemeli történeti hűség és képzeleti szabadság jó párosítását, kitűnő jellemábrázolását; mester Vörösmarty, úgymond, az érzelmek árnyalatainak festésében, az alakok egyénítésében, a színes ecsetkezelésben. Dicséri a Hadúr-mítoszt s a vele egybekapcsolt napkeleti vonásokat, külön kiemeli az Ete és a Délszaki Tündér-epizód szépségét (az utóbbival kapcsolatban: „wie überaus und durchgehends romantisch" — mennyire izig-vérig romantikus!). Szól a *Cserhalom*ról is. „A nyelv mindkét műben nemes, tiszta és ékes, verselése jellegzetes és csengő", látszik, hogy az ó-görög után a magyar nyelv a legalkalmasabb a hexameterre. — Végezetül fennen hirdeti, „dass die Glanzperiode der ungarischen Epopee erschienen ist" (hogy a magyar eposz fénykora elérkezett).

Ennél szebb méltatást alig várhatott maga Vörösmarty is. Az Iris olvasóközönsége azonban mégis szűkkörű, be kell mutatni Vörösmartyt: részletesen, tudományosan kell elemezni epikáját a magyar olvasóközönség előtt is. Ezt Toldy (immár „Toldy Ferencz") meg is teszi a Tud. Gyűjt. 1826. és 1827. évfolyamaiban.

Érdemes egy pillantást vetni ennek a Vörösmarty-értékelésben sorsdöntő tanulmánynak kialakulására. Toldy már 1825. okt. 2-án [!] mint „régi" tervéről beszél róla Bajzának, egyben kifejti az előtte, mint kezdő kritikus előtt tornyosuló nehézségeket, de egyben igényességét is: „Tudod hogy Zalánt akarom recenseálni. 'S még mindeddig nem fogtam hozzája . . . Továbbá tudod, vagy engem ismervén képzelheted legalább, milly scrupulosus vagyok illy dologban. Először a' még itélendő munkának forog fenn becsülete, ha elég kényesen nem járulok-e a' hijányok' feddésiben; de még inkább van veszedelemben a' magam becsülete. Egy illy tökélletlen recensio örökké emlékeztető tanú lehet valamelly gyengeségem felől, akár tudományomra, akár itéletemre nézve. Tudod, hogy mikor én szóval szűntelen ostorozom a' mi műbíráinkat, 's mindíg azon gondolattal járok, hogy valamiképen igen érzékenyen lerakhassam őket — erről a részről ismervén barátim, tudod, hogy ha én recensiót irok, azt ugyan fogják rostálni . . . a' Tud. Gy. okt.' 25én már ki fog jönni hát legalább 12-éig már be kell adatni a' rec. nak, hogy lehet azt nekem 10 nap alatt megírnom, nekem gyakorlatlannak. . . . Én legalább egyben, 's főkép a' kritika országában, úgy szeretnék fellépni, hogy buzdítást érdemeljek: ha pedig ezen első recensióm által dicséretet nem érdemlenék, hanem az ellenkezőt, ez beteggé tenne. A' Minerva számára szerettem volna azt írni, de ott csak új év után jön-ki, 's kevés az olvasó, 's Vörösmarty, kinek szándékomat még itt voltában megmondottam, is a' Tud. Gyben óhajtotta recenseáltatni. Ez a' recensio úgy szólván *egy hónaptól* már megfosztott, mert szűntelen, csak hozzá készülök, 's egyébhez nem merek fogni." (MTA M. Irod. Lev. 144.)

Természetes, hogy ilyen nagy munkát napok alatt nem lehet elkészíteni. 1825. nov. 20-án még mindig azt kell írnia Bajzának:

„Vörösmarty megint Pesten van. Zalánját még nem recenzeáltam, a' mai est pedig arra volt szánva, hogy hozzá fogjak" (uo.). — Közben mint láttuk — az Irisben megjelent az Ueberblick, de azzal a nagy Vörösmarty-tanulmány kérdését nem zárta le. 1826. jan. 6-án így számol be a további tervekről: „Az Iriszben értekezésem a' magyarok époszi literatujárokról *igen sok* kedvellőket talált, 's pedig csupa *hozzáértő*ket — első munkácskám egy két versen kívűl mely közjavallást nyert. Fábián Gábor igen hizelkedőleg tisztelt-meg, midőn Vörösmartynak azt mondá, hogy ő nem hiszi, hogy én írtam . . . Thaisz mindennap várja értekezésemet Vörösmarty' munkájiról, már Decz' 20-ára volt ígérve, 's valóban csúnyaság hogy szavamat meg nem álltam. Már hónap el kell hozzá mennem őt megkövetni, és kérni hogy februáriusra hagyja. Én ezen értekezésen csak *néha* 's akkor is csak rövid ideig dolgozhatom, 's még a' mellett nem igen van kedvem is hozzá mert várják: 's mind ezeken felől még az is, hogy rettentő nehéz époszt recenseálni, sokszor nehezebb mint drámát: mert drámában a' csomó' kötődése 's fejtése, látszóbb, a' menetel egyszerűbb, a' charakterek kevesebb számmal vannak. Barátom, Károly [Farkas Károly] majd feljön Pozsonba a' hónap végivel, 's neked meghozza az Aurorát, a' Zalánt, mellyet számodra eltettem, 's a' Hébét is, mellyel Igaz megtisztelt." (Uo.) — Ám a tanulmány februáriusra sem készül el. Elkészül azonban, egy része, májusra. Az 1826. május 15-i (Bajzához írt) leveléből világos, hogy ekkor még Toldy sem látta a tanulmány egész terjedelmét (így nyilván tartalmát sem).

„Szombaton Thaisznál voltam, 's oda vittem neki a' Zalán' recensiójának első felét, mert én úgy kivántam, hogy nagyobb figyelem gerjesztésűl kétszer jőjön-ki. Hanem ő azt mondta, hogy a' publicum nem szereti a' munkáknak feldarabolását, kivált pedig ha nem nagyok. A' mit neki vittem 15 lap a' jelenvaló papiroson 's irással a' mi pedig hozzá jön még, fog huszat tenni, 's én nem hiszem, hogy az én 35 lapom ne tenne 25-öt nyomtatásba', tehát még is másodfél ívnél többet . . . Toldy Ferencz név alatt közlöttem ezen értekezésemet 's megmondtam Thnak hogy senkinek se mondja-meg, hogy én vagyok az, mert, mondám, az orvosi praxisra adván magamat, a' nálunk igen megrögzött előitélet, hogy orvos egyéb semmi se' lehet, káromra lehetne. Eltemetem hát a' szegény S-t, kit ifjúi hibáji 's tévedéseiért olly keményen ostoroztak, 's iparkodásaimért olly méltatlanúl jutalmaztak." Ugyanakkor Toldy még mindig sajnálja, hogy Zalán recenzióját Thaisznak igérte. „Minerva' olvasónak számára volt az irva." (MTA M. Irod. Lev. 144.)

Valószínű, hogy a végleges recenzió, melynek közlését Thaisz csak július legvégén kezdte el, bővebb, rendszeresebb az itt említettnél. — Címe: „Aesthetikai Levelek Vörösmarty Mihály' epikus munkáiról, némelly bevezető észrevételekkel". A cikksorozat (formálisan Bajzához intézett) 24 levélből áll, az első tíz a Tud. Gyűjt. 1826. /VII./ (a sajtót elhagyta júl. 31-én) 73—111, a következő öt a VIII. k. 105—127 lapokon. A folytatás a folyóirat 1827. évf. III. (64—112) és V. kötetében (71—100). Már terjedelmével is imponáló elemzés (igaz, az utolsó része kiterjed a *Cserhalom*ra, *András és Bélára*, *Árpád*

emeltetésére is), Toldy még 1827-ben könyvalakban is megjelentette.

Nem feladatunk itt Toldy cikkének kritikus ismertetése (sok tekintetben elfogult és egyoldalú képet fest az epikus Vörösmartyról), jelentőségét azonban ki kell emelnünk. Egészen Erdélyi János 1845-ös tanulmányáig alaposabban, részletesebben, nagyobb műértéssel, fogékonysággal nem nyúltak a kérdéshez. Nem is beszélve arról, hogy e cikk is egyike a romantikus ars poeticát meghirdető tanulmányoknak, értékelés, de kihívás, támadás is.

A „némelly bevezető észrevételek" közül ki kell emelnünk azt, mely szerint az eposz a nemzet „férfi létének" azaz nemzetté válásának kifejezője. „Ez a' poézisnek culminatiója. *Ezt* a költőt nemzete' repraesentánsának nézzük" (VII. 75, 78). Vallja, hogy a költészet nem tanulás, hanem zsenialitás kérdése (VII. 78—79), s Herderrel szemben nem a „fabulát", a cselekményt, hanem a jellemfestést tartja fontosnak (VII. 80—81). Toldy szerint az utóbbiban áll Vörösmarty fő nagysága. Elemzésének legnagyobb része is a jellemek rajzával foglalkozik, s e téren a később inkább fogyatkozásnak tekintett sajátosságokat is érdemnek igyekszik feltüntetni. (pl. Árpád jellemének egysíkúságát, VII. 92, benne a szerelem hiányát VII. 103. stb.): „költőnknél a' charakterek szűlik és igazgatják a' fabulát, 's nem ez ragadja magával a' charaktereket" (VII. 101). Sorra veszi előbb a magyar, majd az idegen hősök jellemét; felfigyel arra, hogy a magyarok közt — a mű kárára — nincs „álnok" (azaz negatív) jellem (VII. 111). Közben már itt fogékony érzékkel veszi észre Vörösmarty festőerejét, „képfaragó manier"-jét (VII. 97). — Az idegen jellemek elemzésében már kritikusabb, megjegyzi pl. hogy Zalán jelleme ellentmondásos: előbb gyáva, majd vitéz lesz (VIII. 110—111), a nők ábrázolását viszont maradéktalanul dicséri (VIII. 113—114). Nem helyesli viszont sem az embertelenségeket, sem — a regés érzelmességet. Antipaterné halála rajzában „a' kigyó, vadász ifjú, virágos sir, könny — ezen a romángyártó sereg kedvenczeit nem vártam s nem kerestem". (VIII. 106.) (Vörösmarty a kígyó motívumot az M 1833-tól kezdve el is hagyja.) — Ezúttal is helyesli a „magyar" mitológiát s a „napkeleti" parszizmus felhasználását, általában az orientalizmust (VIII. 117—127). Hosszasan vitázik „barátja" azon ellenvetésével, hogy a mű egész morálja és mitológiája meghaladja a honfoglaló magyarság szellemi színvonalát, — s már fejlett „philosophi Cultúrát" tulajdonít nekik, mely a népben már ekkor meglehet (1827. III. 67—70).

A XVIII. levéltől kezdve a *szerkezet* kérdéseire tér rá. Itt már időállóbb megállapításokat tesz (az Ete-epizód indokolatlansága, a kétszeri Hadúr—Ármány párbaj, a IX. ének félrevivő kihatása, a rövid időre összezsúfoltság s ezáltal fárasztó volta stb. III. 74—81). Igen figyelemre méltó a „manier" megítélése is (XX. levél.): „Tasszóra emlékeztet ugyan, de utánzóvá épen nem teszi": követi az antik mintát, a görög naívságot, de mintegy fátyol alá rejtve: van benne valami modern többlet: a finomabb pszichológiai s „elégiai ihlet", „Hajna' leírásában pedig az antik és románo. poézis feltűnő remekséggel ölelkezik" (1827. III. 82—83). Később (a XXI. levélben) a

„szesz (Stimmung)" tárgyalásánál Toldy maga is egész modern szemmel veszi észre Vörösmartynak régi és új közt álló művészetét: modernnek érzi a szubjektivitást, a reflexív hajlamot, ennek a kor hangulatával való összefüggését („az elégia felé hajladoz; de ez nem annyira a' költemény' tárgyában gyökerzik, mint a' költő világában, mellyben él" (uo. 83). Viszont az antik hagyomány érvényesülését látja „A természet' szépségei iránt való hidegség"-ében (85) a kor divata ellenére. „Vörösmarty' szelleme még az antik és románo közt látszik lebegni" (uo. 86). A XXII—XXIV. levél afféle stilisztika: foglalkozik Vörösmarty hasonlításaival, jelzőivel, szemléletességével, leírásaival (pl. a halál-leírásokban „mindenkor tragikus czélzással, a' mi véleményem szerint ismét az újabb poézisnek a' tragoedia felé való hajlására mutat": uo. 100.) — Kitér az eposzban tartott beszédekre, dicséri jellemfestő erejüket és pátoszukat. Sok apróbb megjegyzés után mintegy összefoglalásként állapítja meg: megvan az eposzban „az a' magasabb *popularitás*, melly a' nemzeti eposznak, mint nemzeti birtoknak egyik szükséges feltétele", könnyed, érthető, s ugyanakkor emelkedetten nemes, „mert nemzetnek, nem a népnek íratott" (uo. 112). Talán még csak azt a korban nagyon is sokatmondó megállapítást idézzük, mellyel Toldy Vörösmarty *nyelvét* jellemzi: „a' legszerencsésb példányok egyike, mint keljen az avúltat és újat a' mostanival, a' különözőt és szokatlant a' mindennapival összeforrasztani", nem kelt botránkozást sem az ortológban, sem a neológban (1827. V. 100.).

Ez a méltatás évtizedekre megszabta az irodalmi közvélemény értékelését a *Zalán futása* tekintetében, s általában kijelölte Vörösmarty helyét a magyar irodalomban. Nem véletlen, hogy Fenyéry Gyula (Stettner) az 1827-es Aurora recenziója alkalmával (Tud. Gyüjt. 1827. I. 94) a IV. pontban Vörösmartyról szólva, azt mondja: „a' magyar Epost, Zalánéval és Cserhaloméval, azon culminatiói pontra vitte fel, mellynél ez már alig fog felebb emelkedni." Bajza is más szemmel látja már Vörösmartyt, 1826. okt. 12-én többek közt azt írja Kiss Sámuelnek: Vörösmarty az, „kihez hasonló a maga korában íróink közt még egy sem volt" (LUKÁCSY—BALASSA 63—64). Persze most már szinte vég nélkül lehetne idézni a szuperlativuszokban szóló elismeréseket Dessewffy Józseftől (vö. KazLev 20. 120) Szentmiklóssy Alojz-ig (vö. BAJZA ÖM. VI. 307). — Amikor Vörösmarty 1827 május végén Zádorral dunántúli körútra megy (Csep; Pannonhalma: Guzmics; Pázmánd: Horvát Endre; Sümeg: Kisfaludy Sándor; Duka, Kehida), már mindenütt a koszorús költőnek kijáró tisztelettel fogadják (l. Zádor lev. Kazinczyhoz 1827. szept. 28. KazLev 20. 362—363). Az Aurora pedig az 1828-i kötetében 5 képet ad a *Zalán futása* illusztrálására (vö. Zádor lev. Kazinczyhoz 1827. szept. 28. és Kazinczy 1827. dec. 21-i levelét Toldynak. KazLev 20. 363. és 20. 432).

Ez a Vörösmarty-kép, amennyire jogos és méltányos, ugyanakkor gátolta is az író és a *Zalán futása* kritikusabb, elmélyültebb elemzését. ERDÉLYI JÁNOS — aki már valójában az epikus Vörösmarty utóéletébe tartozik — 1845—46-ban (Irod. Ör) joggal állapítja meg: „Vörösmarty még eddig nem volt bírálva. Mit hősköltéményeiről Schedel írt, pan-

egyris, mit Papp Ignác és néhány pasquilláns erű humorista vagy hírlapi szemleíró imitt-amott összegyűjte vagy elszórt ellene, paródia, epe". „Így Vörösmarty . . . hosszú és dicső pályája mindig el volt kerülve és soha nem bírálva, hanem legföllebb folyóiratokban, zsebkönyvek és több efféle ismertetésnél megemlítve, anélkül, hogy illendő volna, tiszta egész képben látnók őt a kritika világánál" (Pályák és pálmák 159—160). — Megjegyezzük, hogy amit itt Erdélyi Papp Ignác és mások megállapításairól mond, nem érinti a *Zalán futását*, sokkal inkább Vörösmarty más nagyobb epikai műveit. Ezekre tehát majd kiadásunk V. kötetében fogunk kitérni.

Nem szóltunk még a Zalán fogadtatása kapcsán a kor két kiemelkedő írójának — Kölcseynek és Kazinczynak — állásfoglalásáról. Kölcsey valójában közvetlenül sohase nyilatkozott a *Zalán futásáról*, sem Vörösmartyhoz fűződő ekkori kapcsolatáról. — Azt tudjuk Zádortól, hogy őt Vörösmarty mutatta be Kölcseynek és Szemerének (lev. Kazinczyhoz 1826. júl. 7. KazLev 20. 6). A Nemzeti hagyományokban (1826) Kölcsey kitér a magyar epika több alakjára, de Vörösmartyról (s általában a korabeli epikusokról) nem szól. Az azonban a Kölcsey-levelezésből is nyomon követhető, hogy 1827-től kezdve, elsősorban az Élet és Literatura kapcsán intenzívebbé válik Kölcsey kapcsolata az aurórásokkal, főleg Toldyval és Bártfay Lászlóval s általuk — legalább is érdeklődésben — Vörösmartyval is. 1827. május 13-án Bártfayn reaklamálja „a [Szemere] Palinak igért dolgozásokat Kisfaludy és Vörösmartytól" (KÖLCSEY F. ÖM Szépirod. Könyvkiad. 1960. III. 337), Vörösmarty köszöntése pedig most már sohsem hiányzik a barátokhoz írt levelekből. Ezt az érdeklődést azonban inkább a drámaíró Vörösmarty váltja ki. Már 1827. márc. 26-án kezében van a *Salamon* és keresi a vele kapcsolatos visszhangot (uo. III. 335). — Kölcsey e téren is következetes, hiszen a Nemzeti hagyományokban is a drámában látja azt a műfajt, mely legjobban kifejezheti a nemzeti karaktert és a nemzeti valóságot (vö. uo. I. k. 523), és Vörösmarty költői nagyságát is majd csak a CSONGOR ÉS TÜNDE (többszöri) elolvasása után ismeri fel („a mi Vörösmartynk nagy költő", „Csongor kincs". Bártfay L-hoz 1831. ápr. 9. uo. III. k. 390). Vörösmarty epikája nem vált ki belőle ilyen nyilatkozatot. Toldy megküldi neki az Aesthetikai leveleket, majd a Handbuchot, az utóbbira válaszol 1827. szept. 27-én, de kitér a levelekre is, s kitér az állásfoglalás elől is: „az Eszt. Levelekben sok van, amit én nem úgy hiszek, de jól tudom azt, hogy nemcsak az az igaz amit én annak tartok", különben Toldy tanulmányát is, a Zalánt is továbbadja olvasni a beregieknek. A szatmáriak, mondja, jobban ismerik: „Szentléleky írt is valamit Vörösmartynak. Vtynak itt sok becsülői vannak" (ÖM III. 352). Ugyanígy nem siet elolvasni Kölcsey az Egert sem (1828. márc. 1. — ÖM III. 356.) Azzal a — később részletesen tárgyalandó — összeütközéssel kapcsolatban, mely a Pannonhalmi utazás nyomán Kazinczy és az Aurora-kör közt támadt (1831. máj. elején), Kölcsey még júl. 2-án sem ismeri pontosan a helyzetet. Noha Kazinczy már 1831. május 5-én Kölcseyt is siet tájékoztatni — és befolyásolni az Aurora-kör ellen (KazLev 21. 539—542), de Kölcsey nem tud (vagy

nem akar) állást foglalni, nem is válaszol Kazinczynak, hiszen — úgymond "a Pannonnalmi utazást még nem láttam", s nem is érti Bartfay célzásait (ÖM III. 395). Amikor aztán már megismeri a történetet, Kazinczy halott (aug. 23.), akkor — a fejlemenyeket józanul előre meglatva — írja: „Helmeczyt, Vörösmartyt, Toldyt és Bajzát idvezeld. Bizonyosra hiszem, hogy a Kazinczy ellen készült kikelések a nagy veszteség után örökre elmaradnak" (Bartfaynak 1831. szept. 20. ÖM III. 399).

A megbecsülés azonban, úgy látszik, kölcsönös. Amikor az 1827-i dunantúli út alkalmával Vörösmarty és Zádor Guzmicsnál jár, ez utóbbi azt írja Szemerének, hogy vendégei „sok szépet" mondtak róla és Kölcseyről (Szemere-tár IX. k. LXXVI. a./db. — L. VAS BERTALAN: Horvát István életrajza 408—409). E megbecsülés, melyben már az epikus Vörösmartynak is része van, nyilvánul meg — ezúttal Kölcsey-Szemere részéről — abban, hogy a Muzárion 1829 (Él. és Lit. 26. rész, 287—288)-ban minden kommentár nélkül hozza a Szigeti veszedelem, a Kemény János, RÁDAY Árpádja előszava mellett a Zalán „előhangját" is „Vörösmarty Mihál" aláírással: ez nyilván annak kifejezése, hogy Vörösmarty művének a „klasszikus" eposzok mellett van a helye.

Sokkal bonyolultabb és többértelmű Kazinczy viselkedése a *Zalán futása* fogadtatása során. Ismeretes, hogy Kazinczy már 1823 decemberében jó füllel felfigyel Vörösmartyra, „igen sokat" vár tőle (Kis Jánosnak, Zádornak KazLev 18. 479, 483), hogy Vörösmarty 1824. febr. 18-án ír neki először (tisztelettel, de rendkívül röviden), majd márc. 25-én éppen Kazinczynak jelenti a már *Zalán futásának* nevezett hősköltemény rövides elkészültét (uo. 19. 89). De levelezésük nem válik soha meghitté és sűrűvé. A *Zalán futása* megjelenése után is inkább a barátok (Zádor, Toldy) jelentkeznek Vörösmarty dicséretével Kazinczynál (sőt Zádor 1825. dec. 25-én Világosvárról megküldi neki Vörösmarty életrajzát is „önnön tudósításai szerint": KazLev 19. 492—494). Majd ismét és ismét közlik Kazinczy válaszait, melyek lényege rendszerint az, hogy ő „előre megmondta", és hogy Vörösmartyt, mint „literaturánk uj díszét" öleli, alig várja, hogy találkozzék vele, — de a Zalánt még nem olvasta, s később is csak a *Cserhalomot*, de azt „elragadtatással" (vö. CZAPÁRY 199, 207, KazLev 19. 529—531). A másik részről viszont az áll, hogy Vörösmarty nem igyekszik egy Zalán-példánnyal tisztelkedni a még mindig nagy tekintélyű mester előtt. Amikor aztán Kazinczy a F. Magy. Minerva 1826. évf.-ban (V. füz. 703) az 1826-os Aurora és Hébe recenziója során a *Cserhalomra* térve igen megdicséri — a hozzá adott *metszeteket* („itt [az Aurorában] leljük Vörösmartyt a' maga szép Cserhalmával, mellynek az az érdemlett szerencse juta, hogy az Aurora' rezei közt övé a' legszebbik"), az akkor már meglehetősen szilárd körvonalakat öltött Aurora-kör egy emberként hördül fel s Kazinczy egyre-másra kapja a szemrehányásokat. (Igen jellemző, hogy Toldy 1826. jún. 23-án Paziazival, Stettnerrel és Vörösmartyval megbeszélve ír az ügyben Kazinczynak, s jelzi, hogy „hüledeznek". KazLev 20. 40.) Kazinczynak ez a magatartása váltja ki Bajzából az első elismerő megnyilatkozást Vörösmarty

irányában, s egyben jelzi a két irodalmi irányzat közti ellentétek gyökerét. A Kiss Sámuelhez intézett (már idézett) levélről van szó (1826. okt. 12.): Kazinczy Minerva-beli recenziójára utalva, Bajza újból kifejti azt a már korábban is hangoztatott nézetét, hogy Kazinczy erősen hanyatlik, második gyermekkorában van, időszerűtlen, korszerűtlen (vö. Toldyhoz 1824. júl. 16. ÖM VI. 91—92). Ezúttal is Kazinczy — jelentéktelen írócskákat „fénnyel vonva be" — Vörösmartyról csak futtában szól. De „ez nem csuda" — teszi hozzá —, „Zalán, Cserhalom az ő körén kívül esnek . . .", különben is Kazinczy nem kritikus, nem képes a mű alapos elemzésére, pedig Vörösmarty esetében — úgymond Bajza — még Toldy után is szükség lenne erre, „hogy lássák az olvasók, mit bírnak Vörösmartyban, s lássák Cserhalomnak, Zalánnak hasonlíthatatlan szépségeit" (LUKÁCSY—BALASSA 63—64).

Bizonyosan nem került volna sor efféle „hüledezésre", s túlzott várakozásra sem Kazinczy irányában, ha Zádor vagy Toldy nemcsak kényszeredett dicséreteket sietett volna elhíresztelni Vörösmartynak, hanem Kazinczy őszinte és a maga esztétikája értelmében következetes megnyilatkozásait is. Ennek beszédes példája a Zádorhoz írt 1825. dec. 16-i levél. Kazinczy még nem olvasta a Zalánt, de előtte van a 1826-i Aurora: „Előttem Aurora is. Nem szeretem azt a' neki-dühült nemzetiséget, 's szeretném, ha a' rein menschlich is szólana ez mellett". Számára a közvetlen irányzatosság „nem poetai tárgy", túlságosan konkrét, napi érdekű, mint — mondja — a divat. „Addig éneklik [az] Arpádiászokat, hogy végre belé csömörlünk" (KazLev 19. 485—486).

Két irodalmi korszak, két ízlés (és két politika) ütközik tehát össze Vörösmarty értékelése kapcsán. Kazinczy a legmerevebb klasszikai, valamint a pusztán formai, prozódiai, nyelvi álláspontra helyezkedve idegenkedve néz benne mindent, — ami romantikus és új értelműen nemzeti. Amikor később Kazinczy igyekszik a „hüledezés" hatását tompítani, akkor sem tud túllépni önmagán: azzal menti Vörösmarty mellőzését, hogy a verstani kérdések miatt nem jutott a méltatásra hely (Toldynak 1826. aug. 11. KazLev 20. 80). Mire Toldy tiszteletlen őszinteséggel válaszolja: „A mi engem illet, nyiltan szólva, én ezt részrehajlásnak tulajdonitom" (1826. okt. 25. KazLev 20. 137—138).

Közben Kazinczy részletes tájékozódást szerez (maguktól a szerzőktől) a készülő Handbuch tekintetében. Amikor kapu nyílik a világirodalom, a világ meg- s elismerése felé, Kazinczy jobban közeledik a két szerző (Toldy és Zádor) felé, akik közismerten Vörösmarty barátai és csodálói. „Jelentsd tiszteletemet 's hálámat Vörösmartynak — írja Zádornak 1826. okt. 6-án. — Nyugtalanul várom az időt, hogy Zalán futása 's Cserhalma felől a Minervában szólhassak. Megjövendöltem első fellépésekor, mi fog válni a' derék ifjúból, 's ime teljesedve van." (KazLev 20. 124—125.) Majd — amikor okt. 23-án megküldi Zádornak a Handbuchba szánt anyagot (sőt a kértnél többet), — újból üzen: „Vörösmartynknak mondjátok, hogy az ő Zalánját és Cserhalmát nem győzöm eléggé csudálni. Feleségem és gyer-

mekeim 's ezek közt a' most Poesist tanuló Emil, kivel a' hexametereket scandálni Zalánon taníttatom, nagy gyönyörűségünket leljük költeményén: én pedig azt lesegetem, hogy Zalán miben divergál az egyéb Epicusoktól péld. Ossiáni édes elkeseredésű kezdetében. Ha majd egészen tisztára szedem ideáimat, szót teszek Zalán és a' szép Cserhalom felől Minervában. Örülök, midőn Literaturánk legszebb virágai felől szóllhatok" (KazLev 20. 136—137). Ez utóbbi részletet szinte szóról szóra így megírja Toldynak is (1826. nov. 6. KazLev 20. 149), mire Toldy se szó, se beszéd leközli azt az Aesthetikai levelekben Vörösmarty hexametereinek méltatása során (XXVI. lev. Tud. Gyüjt. 1827. V. 89). Amikor Toldy a már könyvalakban is kijött Aesthetikai leveleket megküldi Kazinczynak, utólag indokolja meg: „azt hittem, mind Néked, mind Vörösmartynak tartozom azzal. Ennek, mert az elmellőztetés nehezebben eshetik, bármely megtámadtatásnál; Neked, hogy az olvasó olyat ne higyen Felőled, a mit bizonyosan nem akarsz hogy higyen" (1827. jún. 10. KazLev 20. 281). Kazinczy júl. 29-i válaszában udvariasan tudomásul veszi az indiszkréciót, megjegyezve, hogy Cserhalmot és Zalánt „csudálva tisztelem", szerzőjüket „csudálva szeretem" (KazLev 20. 284).

Amíg azonban a két tábor ehhez a megbékült, kölcsönösen elismerő tónushoz eljutott, történt egy s más. 1826 őszének össztüze alatt Kazinczy szövetségest keres. A legnagyobb tekintélyre, Kölcseyre nem gondolhat, hiszen amúgy is meghidegedett viszonyuk az „Iliászpör" kapcsán méginkább meglazult, Szemere inkább Kölcsey oldalán áll, Kovacsóczy és P. Thewrewk (akiket éppen Vörösmarty rovására dicsért ominózus recenziójában) hitelét vesztett emberek, Döbrentei ugyan már huzogatja kardját Vörösmartyék ellen (vö. Toldy, Kazinczyhoz 1827. júl. 16. KazLev 20. 319), de vele Kazinczy nem akar szövetkezni. Hasonló helyzetben Kazinczy Kis Jánoshoz, Kisfaludy Sándorhoz vagy Guzmicshoz szokott fordulni. Ezúttal az utóbbinak panaszolja ki magát. Elpanaszolja, hogy „valaki, 's nem Vörösmarty, hanem más", „nagyon balul vevé" a Hébe és az Aurora recenzióját: „részrehajlással magyarázzák, hogy *Cserhalmo*t nem magasztalám, és *Zalánt*. Én mindkettejét csodálom irígylem . . . De a hely [terjedelem] nem engedé, hogy Cserhalomról is szóljak: *Cserhalomról Zalán*nal akarék együtt." Hogy Kazinczy mennyire nem látja, mennyire értékelik már Vörösmartyt, arra igen jellemző ez az összehasonlítás: „S ha az [t. i. Vörösmarty epikája] érdemli a szót, nem e a Horvát István Programmája [? nem ismeretes], nem e a te Theokritod?" (1827. jan. 1. KazLev 174. Vö. még u. ahhoz 1827. febr. KazLev 20. 204). — Mire a jámbor öreg a megtiszteltetéstől, a szolidaritástól szokatlanul nekihevesedve válaszol (1827. márc. 5.): „De hát Vörösmartyt az egész világ recenseálja-e?", meg aztán „miért ugratnak a competens recenseknek elökbe a kevésbé competensek [értsd: Toldy és Fenyéry. Szerk.]? Én nem hiszem, hogy a [Tud.] Gyűjtemény olvasói ne únták legyen *Zalán*nak irgalmatlan hosszú recensióját." „Tartok tőle, hogy a sok tömjényfüst elszédíti fiatal íróinkat, kik fejeken érezvén már a koszorút, majd azt hiszik magok felől, hogy a tökélet bérczén ülnek, a honnan nincs ultra és supra s — ellomhadnak. Én

Vörösmartynak *Zalánjáért*, ha még kétszer oly jó volna is az, mint a minő, megbocsátani soha nem tudok, hogy egy eposzt, mely század múlva is remek fogott lehetni, oly hamar végzett, s oly korán közzé tett. De szép! legyen, szebb fogott lenni, jobb bizonyosan, ha tovább izzad", s szól „Endrénk"-ről is, aki lám 6 esztendeje dolgozik (KazLev 20. 218).

Felbukkan hát a már annak idején Bajza által is hangoztatott kifogás: a *Zalán futása* gyors elkészülte. Természetesen ebben is a két irodalmi ízlés, alkotás-esztétika ütközik össze. A klasszika általában az aprólékos, simítgató, javítgató munkával erősítette — sokszor pedig pótolta — az ihletet, eszménye a „mesteri" munka; a romantika az ihletettség gyorsaságával, egészben—gondolkozásával alkot. Guzmicsot ezenkívül befolyásolja P. Horvát Endréhez fűződő barátsága is. Kazinczy azonban boldogan nyugtázza Guzmics sorait, és — szokása szerint — cáfoló bókok közé bujtatja további kifogásait. Szóvá teszi a Zalánnak kevéssé klasszikus jellegét, meg Vörösmartynak a dráma felé fordulását is. (Ez utóbbi téren már korábban is őszintén megmondta kedvezőtlen véleményét: vö. Zádorhoz 1826. okt. 6. KazLev 20. 124—125). Most így dicsér és gáncsol egyazon szájjal: „Zalánnak Ossziáni kezdete engem igen kedvesen lepe meg; csudálom, irígylem azt, valamint könyüségét. De igenis, hogy azt is csudálom, hogy ez a' lelkes ifjú a' maga Epószával illy hamar elkészülhete, hogy azt illy hamar kiereszthteé. A' könyv másodszor jelent-meg, a' mennyire tudom. [Kazinczy téved. Szerk.] Vallyon törlött e sokat? Én azt szerettem volna, hogy Zalánjában leltem volna több nyomait Homérnak" (pl. hasonlatokat). „Zalánnal Literaturánk és korunk kevélykedhetik; de Zalán is sokat nyert volna, . . . ha V. követte volna Horátz' intését" (KazLev 20. 223—224).

De ekkor váratlanul fordulat következik be Kazinczy és Vörösmarty (s általában Kisfaludy Károly köre) viszonyában. Egyrészt az aurórások már a győzelem tudatában higgadtabban szólnak az ügyekről (vö. pl. Toldy Kazinczyhoz 1827. máj. 15. KazLev 20. 267), másrészt maga Vörösmarty is közeledik Kazinczyhoz: Szemere útján egy *Salamon királyt* küld neki (vö. Toldy Kazinczyhoz 1827. márc. 22; Kazinczy siet jelenteni Guzmicsnak már 1827. márc. 15-án). Erre Kazinczy közvetlenül — ha röviden is — Vörösmartynak ír, és egyik leghíresebb (s legátlátszóbb) fordulatával magyarázza eddigi hallgatását: „»A' Művészt akkor dicsérjük méltóképen, midőn munkája csudálásában felejtjük dicséretét« — ezt mondja Emilia Galeottiban a' Herczeg. Halld tehát miért nem szólék én Zalánról, miért [nem] a' szép Cserhalomról, és miért [nem] most Salamonról." (1827. márc. 23. KazLev 20. 233). Elhitte-e Vörösmarty ezt a gyermekdeden furfangos magyarázatot, elhitte-e Toldy a Vörösmartyról egyre melegebben hangzó Kazinczy-nyilatkozatokat (vö. pl. KazLev 20. 236—237), nem tudni. De nem is fontos. Az 1827-i dunántúli út megszerezte Vörösmartynak — többek között — Guzmics barátságát is, Kazinczy vagy felismerte elszigeteltségét, vagy valóban jobban megértette Vörösmarty művészetét (bár írni róla — ismételt igéretei ellenére — sem írt nyilvánosan), talán az Akadémia szervezési munkálatai során

vélte hasznosnak mindkét tábor a közeledést (Kazinczy Bajzának már 1827. júl. 2-i levelében azt sugallja, hogy Vörösmartynak az Akadémia keretében kellene biztosítani valami független helyzetet. KazLev 20. 303) — tény az, hogy 1827 őszére meleg hangnem és viszony alakul ki köztük. 1827 őszén Kazinczy őszinte lelkesedéssel készül Pestre, hogy a fiatal nemzedékkel találkozzék (a híres találkozó a következő évben meg is történt, Vörösmartyval mindjárt Pestre érkezése napján — febr. 18-án — találkozott Toldynál. Vö. KazLev 20. 471). További kapcsolatot jelentett az a körülmény is, hogy 1828 januárjával Vörösmarty átvette a Tudományos Gyűjtemény szerkesztését. Ezt már január 2-án jelenti Kazinczynak, s elkéri közlésre a Pályám emlékezetét (KazLev 20. 454—455). Általában 1828—1829 Kazinczy és az aurorások viszonyának legbensőségesebb évei. Kazinczy Bártfaynak mint „szent kör"-ről szól az Aurora-körről (1829. júl. 24. Vö. még Bajzának 1829. aug. 29. Vörösmartynak 1829. aug. 9. stb. KazLev 21. 82, 90, 93). A treuga Dei-nek mintegy szimboluma lehet a F. Magy. Minerva 1829. I. kötete, melyben Dessewffy József, Kisfaludy Károly, Berzsenyi és Vörösmarty művei szerepelnek egymás mellett.

De aztán az 1831-i év végleg (már ti. Kazinczynak aug. 23-án bekövetkezett haláláig) elmérgesíti a helyzetet. Ebben az évben jelenik meg „Kazinczy' Útja Pannonhalmára, Esztergomba, Váczra. Pesten, Megjelent 1831 Apríl 30. Nyomtatta Landerer" c. útirajza. Ennek első változatában (mert Kazinczy még életében átdolgozta, kihagyta többek közt a most tárgyalandó részt is) a 45. lapon — úgy mellékesen kitér — mintha Rumy Károly vetette volna fel egy esztergomi vacsorán — arra az „undok pör"-re, „melly Literaturánk' körében eggy idő olta foly, és a' mellyet, midőn azt hivénk, hogy végre el fog aludni, a' Kritikai Lapok újra lángba hoztak". Kazinczy itt a Pyrker-pörre céloz: ismeretes, hogy a „magyar" érsek német nyelvű eposzát (Perlen der heiligen Vorzeit, 1821.) Kazinczy 1830-ban lefordította Szent hajdan' gyöngyei címen, amiért szenvedélyes támadásokban volt része a nemzeti nyelv és irodalom, a nemzeti eposz, az irodalom nemzeti funkciója védelmezői — az Aurora-kör tagjai — részéről. (L. Vty Ak. Kiad. I. 524—526 bibliográfiával.) Rumy — s úgy látszik: vele egyetértésben Kazinczy — még most is azt hangoztatja: indokolatlan volt a támadás Pyrker ellen azért, mert „másatlan szépségű munkáját nem a készülgető [= magyar], hanem a kész [= német] nyelven írta meg" (i. m. 45), s a Tud. Gyüjt. 1931. febr.-i számában fel is szólal az ügyben. Kazinczy erre: „Örvendek, hogy ő is felszólalt; 's nem pirúlok megvallani, hogy a' párduczos Árpád tömjénezőjitől végre borzadok, 's szégyellek tekintetni társoknak. Én nem tudom, az a' becsületes ember mit vétheté olly nagyot az Istenek ellen, hogy ezer esztendeig csendesen fekhetvén sírjában, most onnan minden által felrángattatik, a' ki elhitette magával, hogy hexametereket pörölyözni, 's valami ollyanformát mint az Épósz, összefirkálni ő is tud." Igaz, Vörösmartyt már itt a kivételek közt emlegeti: „Berzsenyit, Kisfaludy Károlyt, Kölcseyt, Vörösmartyt irígység nélkül hallhatom magasztaltatni", és Vörösmartyt — Ber-

zsenyivel együtt — „korunk' és körünk' nagy díszei"-nek nevezi (s később gyakran idézi igazolására).

Ez az epéskedés itt és így meglehetősen hajánál fogva előrángatottnak hat, kétségkívül kiríi az útirajzból, s még inkább esetlegesnek hat Kazinczy egyéb sérelmeinek célozgatás formájában való felmelegítése — és az előbbivel való *összekeverése*. Elsősorban azt sérelmezi, hogy a Conversations Lexikoni pör (l. Szücsi: Bajza József 120—132) kapcsán Dessewffy József grófot, e „nemes lelkű, igen nagy érdemű" arisztokratát egy ifjú (Bajza) támadja meg „hideg dühhel", de Bajzának Thaisz Andrással (a Tud. Gyűjt. volt szerkesztőjével, Vörösmarty elődjével) való vitájában is Thaisz oldalára áll. — Kétségtelen, hogy a Kritikai Lapok első füzete (1831.) koncentrált támadás Bajza — Toldy részéről, új, merész, szenvedélyes hang a tudományos s — közvetve politikai — demokratizmus, a reformhazafiság hirdetésében. Kazinczy azonban elsősorban a „fonák pártoskodások"-at, a klikkszellemet, a „hideg bosszút", a „kevélven elharsogtatott ítélet"-et látja-hallja benne, és — helyesen — az új nemzedék, új ízlés és esztétika, új világnézet hatalomra kerülését érzi meg benne. *Erre* szánja kihívásul, támadásul, leckéztetésül a „Kazinczy' Utja" 44—50. lapjait. Ezt az útirajz keltette vihar kitörése után is leplezetlenül megmondja — legalábbis fegyvertársainak vagy vélt-óhajtott fegyvertársainak. Kis Jánosnak már május 4-én azt jelenti: „. . . mind azok, a' kik már olvasták, örömmel veszik, hogy a' köztünk vadul dúlókat megtámadtam". „Ezek a' fiatal emberek elhitték magokat erejekben 's tanúltságokban, 's egy clubba állottak, 's össze akarnak tiporni mindent, a' mi az ő értelmekre nem tér"; „czimboráskodás, undok fertelmes czimboráskodás az ő dolgok" (KazLev 21. 537—538). „. . . a' Patriarcha Érsekért 's Dessewffyért igazságos bosszút állhattam" (Guzmicsnak máj. 23-án. KazLev 21. 570 stb.).

Természetesen az Aurora-kör tagjai is felismerik, hogy szélesebb értelmű és igényű kihívásról van szó, s nyomban ellentámadásra indulnak. Annál is könnyebben és jogosan tehetik ezt, mert Kazinczy álláspontja — akár nemzeti, akár erkölcsi vagy művészi szempontból nézve — nehezen védhető, s taktikailag is elhibázottnak bizonyult az, hogy Kazinczy a nemzeti-honfoglalási eposzt, a „párduczos Árpád tömjénezőji"-t — így félreérthetetlenül Vörösmartyt — is belekeverte a vitába. Méghozzá barátainak és ellenfeleinek lépten-nyomon ő hívja fel a figyelmét az úti beszámoló ominózus lapjaira. Thaisz András persze el van ragadtatva, mikor Szemere Pál felolvassa neki, de másképpen reagál Toldy és Bajza, amikor Kazinczy a nyomdából frissen kikerült példányokkal május 1-én, vasárnap felkeresi őket s átnyújt nekik két példányt: „'s én kértem őket, hogy az említett szakaszt olvasnák fel fenn szóval" — írja Kis Jánosnak imént idézett levelében. Bajza látszólag hidegséget mutat, s feleletet helyez kilátásba, de „Schedel tűzbe jött, kifakadt, vádolt, hogy 1. 45. hol haragom dévajságba csap által 's Árpádot *becsületes embernek* neveztem, Vörösmartyt bántom"(KazLev 21. 537). Toldy tehát felismeri, hogy Vörösmarty és a *Zalán futása* az a pont, melytől kiindulva Kazinczy támadása fölényesen, egy nemzet s egy újjá születő irodalmi élet helyeslé-

sétől kísérve, visszautasítható. De Kazinczy is kezdi észrevenni, s Szemerével együtt váltig bizonygatja, hogy „magyarázgatni nem szabad" senkire, s újra elmondja, hogy ő a fiát a *Zalán futásán* tanítja arra, „miben áll a poetai beszéd szépsége" (uo.). Mindhiába, a vita csúnya összeveszéssé fajul.

Súlyosbítja Kazinczy helyzetét, hogy az ominózus kitételt — joggal — Pázmándi Horvát Endre is (akit Kazinczy a kivételek közt sem említ) magára vette, s már a dunántúli barátok (Guzmics, Kisfaludy Sándor) is rosszallják Kazinczy eljárását. Kazinczy most hát azon van, hogy elhitesse: nem Vörösmartyt *és* nem Horvát Endrét akarta bántani. Már mindjárt május 1-én igyekszik befolyásolni Kisfaludy Sándort: „Nem Árpádot nem tisztelem én, kinek tiszteletére magam is irtam eggy Ódát [A' tisztulás' ünnepe az Ungnál. Aurora 1822. — Szerk.], sem olly lelkes magasztalóját nem mint Vörösmarty vagy Horvát Endre" (KazLev 2. pótk. 23. 403); Guzmicsnak pedig (1831. május 27.): „én senkire nem céloztam, általjában szólok azokról, a' kik nem éreznek magokban erőt, és mégis firkálgatják hexametereiket" (KazLev 21. 564). Sőt Kazinczy — kéretlenül — további kivételt tesz: Czuczort is kiveszi az érintettek közül: „A megverdesettek belém akarnának kapni, hogy én az Árpád' hivatlan magasztalóji alatt Vörösmartyra 's Czuczorra, 's most már Horvát Endrére tettem a' czélzást", pedig — mondja — az Árpádot a sírból kirángatók „számába nem számlálom a' hármat" (Guzmicsnak máj. 12. KazLev 21. 545—546).

És hogyan reagál a legnyiltabban érintett: Vörösmarty? Mindenekelőtt: nincs megsértve, legalábbis nem az Árpád-eposzokra tett célzás miatt. Természetesen Kazinczy ellen foglal állást a Pyrker-pörben, egyetért barátai felháborodásával (meg is jegyzi róla Kazinczy: „nincs szíve". Kölcseynek 1831. márc. 4. KazLev 21. 469). A „Híres magyar német költő", éppen a Krit. Lapok 1. füzetében (159) jelent meg, az útirajz epés célzásai azonban meglehetősen hidegen hagyják. Egyrészt az ő epikájának értékét már az ilyen — még akár Kazinczytól származó — szúrások sem csökkenthetik, másrészt ekkor — 1831-ben — Vörösmarty életének egyik leglázasabb és legeredményesebb korszakát éli. Művészi fejlődésének ekkor beérő fordulata is magyarázza tartózkodóan hűvös, szinte érdektelen magatartását Kazinczy támadásával szemben. Túl van már epikus korszakán, túl a regés-romantikus múlt-idézés esztétikáján is. Sok mindennel nem is ért már egyet a *Zalán futása* művészi megfogalmazásában, sőt saját maga teszi nevetségessé a Zalán egyik-másik művészi eljárását. A *Pályalombok* közt két xénia is található ezze lkapcsolatban (ezeket a Vty Akad. Kiad. 2. k. szerkesztői 1829—1834 közé sorolják, vö. uo. 2. k. 142, ill. 460—467, 479).

Zalán

Már csak futna Zalán, de magad, mázlója, mikor futsz?
Vaczkorral hajigál, 's kerget a' Múzsa sereg,

Asszonyaid k . . . k; daliáid párduczok, és juh.
Hát te, ugyan mondd meg, szörnyek' irója, mi vagy?"

Így történik, hogy Kazinczynak éppen Vörösmartyval szemben kell a legkevésbé magyarázkodnia. Ezt maga Kazinczy se várta. A Toldyval és Bajzával való összetűzés után mindjárt másnap (május 2-án) felkeresi Vörösmartyt és Stettnert (akik ekkor együtt laknak), de csak az utóbbival találkozik — és csúnyán összevesznek. Vörösmartyval csak ebéd után tud szót váltani, és — azért-e mert Kölcseynek ír, vagy Vörösmarty valóban csak e pár szavas higgadt-fölényes megjegyzésre szorítkozott — mindössze ennyit közöl a beszélgetésről: „Néki [Vörösmartynak — Szerk.] Pannonhalmi Utamra az a' megjegyzése, hogy a' mit felőlök mondok, nem áll a' maga helyén ezen Munkában, és hogy a szemtelen vadság, neveletlenség, éretlen gőg sértők" (KazLev 21. 541). — Vörösmarty utóbbi megjegyzései Kazinczy e kitételeire vonatkoznak: „Nem hon' és mesterség' szeretete az, a' mi embereinket e' dúlásokra ragadozza, hanem szilaj tűz, neveletlenség, éretlen gőg." A „vázakat": azaz az elavult vagy haszontalan irodalmi jelenségeket dönteni „méltósággal illik, nem vadsággal", pedig „ők" „tiltott és alacsony fegyverrel" küzdöttek, vagyis nem tartották be a vita szabályait (i. m. 49—50). Ezúttal nem került sor összeszólalkozásra. Kazinczy — mint mondja — „nem felelt". Alig is tudott volna mit felelni: objektíve nem lehetett ellenvetése az ellen, hogy a botrányt keltő „dévaj" kitétel nem helyénvaló az útirajz keretében, s Vörösmartyval szemben aligha tudta volna jogosnak feltüntetni a kifogásolt sértő kifejezéseket. Az mindenesetre jellemző Vörösmarty ekkori tekintélyére is meg Kazinczy magatartására is, hogy szemtől-szembe Kazinczy nem válaszol, — de nem is von vissza semmit. Lehet egyébként, hogy a szófukar Vörösmarty nem is adott erre lehetőséget. Kazinczy azonban Kölcsey előtt kiönti epéjét — és Vörösmartyt sem veszi ki az „ők", „ezek" alól, bár név szerint nem emlegeti: „annyi gazság, az a' szemtelen gázolgatás, dúlás, mellyet ők követgetnek, érdemle e kémélést?" „Ezek" csak a maguk nagyságát tűrik, s bántásnak veszik, ha nem hajtanak előttük térdet. De az események folyása már eddig is „nekik felette keserves döféseket ada", „Most az én Utam teve nekik nem éppen kedves complimentet . . ." (KazLev 21. 542).

A nemzeti-romantikus eposz körüli vita ezzel Vörösmarty és Kazinczy között lezárult. Vörösmarty nem tér többé vissza rá . . . Kazinczy azonban még sokáig emésztődik az ügyön, szinte egyetlen ekkori leveléből sem hiányzik ez a motívum (l. pl. Kraynik Imrének máj. 17-én, Somosy Jánosnak és Lónyay Gábornak május 23-án, de még aug. 8-án, a kolera kellős közepén is Szemere Pálnak. KazLev 21. 558, 559—560, 561, 624). Eleinte még kárörvendő diadallal mutogatja útirajzának 44—45. lapját, meg-megismétli sértő kifejezéseit (már aki előtt jónak látja): „Ezeket a' frech fattyúkat el kelle némítani" (Guzmicsnak máj. 27-én. KazLev 21. 564), de a „keserves döfések"

Kazinczyt is elérik. Horvát Endre örökre és vérig meg van sértve, ő is felelni készül (Guzmics Kazinczyhoz jún. 22 .KazLev 21. 586). Pedig Kazinczy nagyon ügyesen — szokása szerint más szájával — sugallja neki, hogy nem ellene szól az a bizonyos részlet: azt mondják — írja Guzmicsnak május 27-én —, hogy az egész Vörösmarty ellen van, hiszen „a' mi Endrénk" nem mond párduczos Árpádot (KazLev 21. 564). Horvát Endre helyzete azonban más, mint a Vörösmartyé, és sértődése, megtörtsége indokolt. Vörösmarty a már megtett epikus pálya után, a nemzeti hírnév birtokában és művészileg már e szakaszon túlfejlődve olvassa Kazinczy sorait, Horvát Endre viszont a nemzeti hírnév várakozásában, egy túlhaladott irodalmi fejlődés utolérésének reményében hallja a kegyetlen igazságot, hogy műve már megjelenésekor korszerűtlen, elavult.

De Kazinczynak is lépten-nyomon tapasztalnia kell, hogy rajta is túljutott a fejlődés. Már csak ahhoz a kétes dicsőséghez ragaszkodik, hogy az aurorásokat megleckéztette, de egyébként igyekszik a felkavart hullámokat — melyek leginkább őt fenyegetik — csendesíteni. A levéllel felkeresettek, a Dessewffy-féle fegyvertársakon kívül, vagy nem is válaszolnak, vagy kitérnek az állásfoglalás elől, vagy éppen ellene foglalnak állást. A Toldy—Bajza részéről kilátásba helyezett felelet pedig nem látszik puszta fenyegetődzésnek (l. Bajza feleletét Krit. Lapok 1831. 112—118). Kazinczy most már ilyeneket ír: „Ne is kételkedjél felőle, hogy ezek össze fognak tiporni engemet. De tegyenek a' mit akarnak; csak hogy leckét kaptak, és ezután csendeskébben fogják viselni magokat" (Guzmicsnak máj. 27. KazLev 21. 565); „Én ugyan V-ra 's St-re nem céloztam, 's sajnálom, ha azt ők vagy mások őreájok veszik" (Bártfay Lászlónak júl. 10. KazLev 21. 590). Amikor Guzmics az útirajzok recenziójához fel akarja használni Kazinczy hozzá intézett leveleinek egyes részeit, Kazinczy beleegyezését adja, de júl. 16-án azt írja: „a' két utolsó czikkelyt [ezek foglalkoznak Vörösmartyval — Szerk.] vagy egészen hagyd el vagy ne említsd V-t és társait. Nékik *emlitetni* is kedvetlen volna" (KazLev 21. 597) . . . Aztán Kazinczy 1831. aug. 23-án meghalt. Az ügy lezárult.

*

A *Zalán futása* fogadtatása kapcsán még arról a körülményről kell beszámolnunk, mely mintegy megkoronázza a fogadtatás történetét: a Zalánnak a Marczibányi-jutalommal való díjazásáról. Említettük már, hogy Zádor már 1825. szept. 28-án „megálmodta" ezt a kitüntetést. Az álom azonban elvben csak 1828-ban, gyakorlatban pedig csak 1834-ben vált valóra. Ekkor három, ill. négy forrás is beszámol róla. Az alapjuk nyilván Kultsár István újságlevele (H. s. K. Tud. 1828. 34. (okt. 25.) sz.), melyre hivatkozva Stettner Fábiánnal közli a hírt 1828. okt. 28-án (MTA M. Irod. lev.). Kazinczy még korábban tudomást szerez a jutalmak odaítéléséről: már 1828. szept. 25-én megírja Fáy Erzsébetnek, hogy Fáy András a Meséivel elnyerte a Marczibányi-jutalmat. „Most négy esztendőre adatának-ki a' praemiumok, 's Fáyval eggyütt nyerék meg a' többit Vörösmarty a'

Zalán' futásáért, Kisfaludi Károly Auróráért, Bitnicz a' maga Stilisticájáért. Mikor fogja a' Palatnus azt a' czeremoniát rendelni, a' midőn ezen négynek a' jutalom kezébe adatik, még senki sem tudja . . ." (KazLev 20. 531). Vörösmartynak Bajza már 1828. okt. 5-én gratulál Oroszból: „Ferinek [Toldynak] a Marczibányi-fundatio felől közlött híre nekem felette kedves volt. Azt hiszem, hogy a munkák jól vannak választva. Örvendek s rendkivül örvendek az *Aurora* és *Zalán* jutalmaztatásának!" (ÖM VI. 418.)

Kazinczy sejtelme igazolódott: a jutalmak (400 v. forint) tényleges kiosztása alaposan elhúzódott. Kisfaludy Károly már nem is érte meg. Valamilyen okból nem volt jelen Bitnitz Lajos (1790—1871) sem, kinek „A' magyar nyelvbeli előadás tudománya. Pest. 1827." c. munkáját jelölték Marczibányi-jutalomra. Viszont jelen van két, kisebb jutalmat nyert író: Jerney János, a híres utazó és nyelvész (1800—1855), Simon Florentin ügyvéd. A jutalomkiosztásról igen részletes beszámolót írt Horvát István a Tud. Gyüjt. 1834. XI. 84—109. lapján, „A' ditső Martzibáni Familia Intézetére ügyelő Küldöttségnek Jutalomosztásai a' folyó 1834-dik évi Szent Iván hava [június] ötödikén" címen.

Horvát István a politikai helyzetre s az „Epemirigy Nyavalyá"-ra [azaz a kolerajárványra. — Szerk.] utal, mint késleltető körülményekre. Helyesnek látja, hogy „legalább azon Jutalmak, mellyek több érdemes Hazafiaknak már valóban oda ítéltettek, kiosztassanak" (84). Azonban sem a palatinus, sem az „Intézet" [Intézmény] elnöke, gróf Cziráky Antal országbíró nem jelenhetett meg, így Végh István Baranya megyei főispán osztja ki a jutalmakat 1823-tól kezdve; a felsorolásban. „1825-dikre Tek. Tudós Vörösmarty Mihály, Táblabiró Úr, Zalán futása tzímű Hősköltemányéért" (86). Horvát István aztán igen részletesen s igen nagy loyalitással közli a tömérdek üdvözlő, válaszoló, tömjénező beszédet, majd: „midőn végre az indulatok lecsendesedtek, a' Méltóságos Beszédnektől a' személyesen megjelent Tudós Férfiak, úgymint Fáy András, Vörösmarty Mihály, Jerney János, és Simon Florentinus . . . Ő Eccellenciája elébe vezettettek és név szerint bémutattattak" (95), majd újabb beszéd után „kézhez nyerték egyenként Jutalompénzeiket a' koszorúzott Tudós Férfiak" (99). A kitüntetést Fáy köszönte meg, de Simon Fl. is felszólalt (101), s „Befejezte a köszönetmondást részéről Jerney Úr . . ." (102). A tudósításból az is megtudható, hogy a díjkiosztást a nádor képviselőjének „saját uri házában Budán egy gazdag ebéd követte, mellyen . . . a' Jutalmat nyert Tudós Férfiak is jelen voltak" (105—106).

Az a körülmény, hogy Vörösmarty nem szerepel a köszönetet mondók között, vitára adott alkalmat. Gyulai (ÖM 1884—85. II. k. 469) Zádortól úgy tudta, hogy Vörösmarty nem személyesen vette át a jutalmat, Toldy viszont (ÖM IV. 254. 9. jegyz.) azt állítja: „személyesen vette ugyan által, de szónoklat nélkül." Toldy azonban ezt 20 év múlva mondja és a Tud. Gyűjt. idéztük cikkére hivatkozva. Mindenesetre az egész ünnepség leírásából olyan émelyítő loyalitás, tömjénezés, rangkórság árad, hogy nem volna csoda, ha Vörösmarty nem kívánkozott volna oda.

A Zalán futásának utóélete

A *Zalán futását* az irodalomtörténetírás Vörösmarty egyik leginkább reprezentatív művének tekintette, éppen ezért utóéletét voltaképpen az egész Vörösmarty-irodalom ismertetésével kellene összekapcsolni. Minden ünnepi megemlékezésben, iskolakönyvben szó esett a Zalánról, ha ezek Vörösmartyról szóltak. Éppen ezért a mű utóéletét csak vázlatosan a legfontosabb értékelésekre is csak utalva tudjuk ismertetni.

Toldy Ferenc után az első komolyabb kritika általában Vörösmartyról, és benne részletesebben a Zalánról is, az Erdélyi Jánosé, mely az Irodalmi Őrben, az Életképek kritikai melléklapjában jelent meg, 1845-ben (1845. okt. 4. 6. sz. 49—55), nov. 4. 7. sz. 65—74). Ez az első bírálat, mely a Zalán kompoziciós hibáit felrója, felveti a mű címének kérdését, a két főszereplő (Árpád és Ete) problémáját, dicséri nyelvét, verselését.

A Vörösmarty halála után elhangzott emlékbeszédek közül (Eötvös Józsefé az Akadémián 1858-ban, Kemény Zsigmondé a Kisfaludy Társaságban 1864-ben) a Kemény Zsigmondé foglalkozik részletesebben a *Zalán futásával*. Hangsúlyozza a mű nemzetébresztő jellegét, említi a kompozíció hibáit, de ezzel szembeállítja a mű nagyszerűségét, témájának epikai értékét, majd tárgyalja a mitológiát és a tündérezést.

1865-ben jelent meg Gyulai Pál Vörösmarty életrajza, melyet a MM 1863—64-hez kapcsolódva küldöttek szét a szóbanforgó kiadás előfizetőinek. (Vty Akad. Kiad. I. 344—345). Gyulai részletesen tárgyalja az eposz genezisét, a honfoglalási eposz előzményeit, hozzákapcsolja a művet az 1823. évi megyei forrongásokhoz, és Vörösmartynak Perczel Etelka iránt érzett szerelméhez, foglalkozik az eposzi mintákkal: a Zrínyiásszal, Aranyos-Rákosi Székely Sándor kiseposzával, forrásához, Anonymushoz való viszonyával, rámutat a kompozíció egységének hiányára, hangsúlyozza az eposz értékeit (Vty Életr. 4. 5. 8. fej.) Ki kell emelnünk, mint Gyulai fontos hozzájárulását a Zalán futásának irodalmához Vörösmarty kiadása III. kötetéhez fűzött jegyzeteit (MM 1863—64. III. 277—296). Az életrajz később több ízben megjelent külön is, s némileg tömörített formában ÖM 1884—85. I. k. elején. A Zalán futásához fűzött jegyzeteket pedig újra megtaláljuk Gyulai következő kiadásában: ÖM 1884—85. II. 463—478. A jegyzetek szintén előadják a keletkezés történetét, közlik Vörösmartynak azt a levelét, melynek kiséretében elküldte az előhangot Zádornak, továbbá a mű előfizetési felhívását, adatokat tartalmaznak a mű fogadtatására vonatkozólag, a variánsok közül csak a nyomtatottakat tüntetik fel.

Toldy A magyar nemzeti irodalom történetében (1865-től több kiadásban) egy fejezetet szentel (95. paragrafus) a műnek e címmel: „A classicai-nemzeti epos tetőzése. Vörösmarty Mihály." A fejezet élére Toldy jellemzően Cornelius Neposnak ezt a mondatát írja mottóul: „Venio nunc ad fortissimum virum." Tömören összefoglalja mindazt, amit a Zalánról az Aesthetikai levelekben megállapított,

de a dicséretek közé kritikát is vegyít: a mű hibás szerkezetű, az epizódok túlterhelik a cselekményt. Árpádnak mind a „világtörténeti misszióval megbizott hősnek" alakját itt is kiemeli. A mű nyelvi-verselési értékeiről ismét lelkesen ír.

Az ezután következő tanulmányok lényegében Gyulai álláspontját és eredményeit veszik át, azokat csak kismértékben fejlesztve tovább. Igy MOLLER EDE dolgozata a Figyelőben (Zalán futása Irodalmi tanulmány Figyelő 1876. 16—19. 21. sz.), SZABÓ JÓZSEFé ugyanott (Vörösmarty Mihály mint epikus. Figyelő 1888. 26. k. 15. 123, 25. k. 354, 321.) Más dolgozatok Vörösmarty és Arany epikus művészetét hasonlítják össze, főként a szerkezet és a jellemzés szempontjából. (MÁJER ALBERIK: Párhuzam Vörösmarty Mihály és Arany János eposzi költészete között. Baja 1874. MARGALITS EDE: Párhuzam Vörösmarty és Arany mint eposzköltők között. Baja 1875.). A Zalán futása középiskolai olvasmány lett, s ennek tudható be, hogy elég gyakran szerepel témaként a középiskolai értesítők program-értekezéseiben. Ezek legtöbbször Gyulai megállapításait variálják. (HALÁSZ IGNÁCZ: Eposzköltészetünk tekintettel Vörösmartyra. Székesfehérvári áll. reálisk. ért. 1880. TONCS GUSZTÁV: Vörösmarty Zalán futása. Szabadkai közs. gimn. ért. 1885. 1886. GARDA SAMU: Zalán futásának helye Vörösmarty költészetében. Székesfehérvári áll. reálisk. ért. 1892.)

Sok szempontból újszerű és alapos esztétikai elemzését adja a műnek MOLLER EDE műve: Magyar Kalliope: Széptani fejtegetés. Sopron 1877. 43—99.

A *Zalán futása* iskolai tanítása hozta létre az eposz magyarázatos kiadásait. Ilyenek ERDÉLYI PÁL kiadása (Zalán futása. Bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Erdélyi Pál. Bp. 1904. Jeles Írók Iskolai Tára 86. sz.); ez bevezetőben részletes keletkezéstörténetet ad, majd minden egyes ének után az ének tartalmi kivonatát közli tárgyi és némi nyelvi magyarázatokkal. Hasonló célú LOÓSZ ISTVÁN kiadása. (Zalán futása. Tartalmi kivonatokkal kiegészített szemelvényes kiadás Bp. 1906. Segédkönyvek a magyar nyelv és irodalom tanításához.).

A *Zalán futásá*ról szóló irodalom jelentős részét teszik a múlt század végén, e század elején, azok a művek, melyek az eposz forrásairól, mintáiról szólnak. Ilyenek: KANYARÓ FERENC cikke: Aranyos-Rákosi Székely Sándor és Vörösmarty (Keresztény Magvető 1888. 177—184). A Székelyek Erdélyben Vörösmartyra tett hatásáról Heinrich Gusztáv is megemlékezik Aranyos-Rákosi Székely Sándor kiseposzának a RMKtárban történt kiadása bevezetőjében. Ugyancsak ezt a kérdést tárgyalja KISS ERNŐnek az EPhK 1900. évfolyamában megjelent cikke: A Zalán Futása és A Székelyek Erdélyben (274—292.) A Zrínyiász és a Zalán tárgytörténeti és stilisztikai kapcsolatait NOVÁK SÁNDOR dolgozata tárja fel (A Szigeti Veszedelem és a Zalán Futása. Budapest VIII. ker. reálisk. értesítője 1892.)

A Zalán és az ossziáni költemények kapcsolatait is több tanulmány világítja meg, igy szó van róla HEINRICH GUSZTÁV Ossziánról szóló könyvében (Bp. 1903.), de a legrészletesebben KISS FERENC dolgozatában: Vörösmarty és Osszián (Debrecen 1931.), aki hangulati

rokonságokon, tárgytörténeti motívumokon felül főleg a stílusbeli párhuzamosságokra hívja fel a figyelmet (pl. kimutatást közöl az ossziáni hasonlatokról). Kiss Ferenc adatait kiegészíti JAKABFI LÁSZLÓ disszertációja: Az angol irodalom és a Vörösmarty—Bajza—Toldy-triász. Debreceni angol dolgozatok 5. sz. 1941.

A Zalán antik mintáiról is számos cikk, tanulmány készült. Az Aeneisszel való rokonságot tárgyalja KISS ERNŐ cikke: Vörösmarty és Vergilius (Keresztény Magvető 1902. 92—102). Vergilius hatását legrészletesebben Csengery János fejti ki, aki rokonságot állapít meg a két eposz alapkoncepciójában (mindkettő honfoglalásról szól), a kettő alaptendenciájában (mindkettő a régi erények regenerációját hirdeti), és motívumbeli, stílusbeli egyezéseket is felsorol (Vergilius a magyar költészetben ItK 1931. 150—155). A homeroszi eposzok hatásával — elsősorban az Iliaszéval — foglalkozik CSENGERY JÁNOS Homeros könyve is (Bp. 1907. 151—156), s azt állapítja meg, hogy Vörösmarty műve felfogásban inkább Vergiliuséhoz áll közel, csak egyes részletekben követi az Iliaszt. LOÓSZ ISTVÁN a Homerosszal való kapcsolatot lényegesen szorosabbnak találja, Vályi Nagy Ferenc fordításán keresztül az Iliász kihatott a Zalán egész kialakulására (Zalán Futása és az Iliász EPhK 1908. 6—20). (E mellett szól az epsz görög eredetű névanyaga is.)

A Zalán forrásait tárgyalja Erdélyi Pálnak a Jeles Írók Iskolai Tárában megjelent említett kiadása (főként Anonymusszal veti össze). Ezzel a kérdéssel foglalkozik KISS ERNŐ is: Vörösmarty és krónikásaink (Erd. Muz. 1904.).

A Zalán mitológiájának problémáját valamennyi összefoglaló tanulmány felveti. Részletesen szólnak róla Toldy, Gyulai, Erdélyi János, Toldy és Beöthy irodalomtörténeti kézikönyvei. Ezzel a kérdéssel foglalkozik KRISTÓF GYÖRGY dolgozata: A magyar mitológia klasszikus eposzainkban. Erd. Muz. 1904. Hogy Vörösmarty honnan vette a Hadur nevet, annak külön irodalma van.

A Zalán mitológiájának eredetét a legrészletesebben, továbbá az eposznak Dugoniccsal való kapcsolatait TRENCSÉNYI-WALDAPFEL IMRE világította meg: Jegyzetek a Zalán futásához. ItK 1939.

Hajna és Ete epizódjával külön tanulmányok is foglalkoznak. BODÁNYI ARANKA disszertációja az epizód és a vele kapcsolatos tündérezés antik és tassoi mintáit világítja meg, jellemzi Hajna és Ete alakját; „Ete és Hajna" epizódja Vörösmarty „Zalán futásá"-ban (Bp. Légrády 1908. 25). Rövid bevezető után novellisztikus formában dolgozza fel az epizódot BORBÉLY GYÖRGY: Hajna szerelme Csatarajz Vörösmarty „Zalán futásá"-ból. Alsólendva 1914. 31. Az eposz egyes részleteit elemzi VAJTICZKY EMANUEL tanulmánya: Hadi képek Vörösmarty Zalán futásában. It 1916. Meseszerű prózai feldolgozása az eposznak: VAJDA ENDRE: Vörösmarty művei regékben Bp. 1942. 17—92. l.

Riedl Frigyes 1906-ban Vörösmartyról tartott egyetemi előadásaiban részletesen szólott a *Zalán futásá*ról. Az eposzt alkotó elemekből indul ki: ilyenek a honfoglalási mondák, az epizódok, a meseszerű és a mitológiai elemek. A kompozíció fő hibájának a túlzsufoltságot tartja.

Ezzel szembeállítja Vörösmarty nyelve, verselése nagy értékeit s nemes pátoszát. Szól a jellemzésről, Vörösmarty saját egyéniségét a Délszaki Tündér alakjában látja megtestesítve, már utal a stílusban a képekben rejlő filozofikus mélységekre. (RIEDL FRIGYES: Vörösmarty Mihály élete és művei. Magyar irodalmi ritkaságok 37. sz. Bp. 1937. 57—76).

A Nyugat Vörösmarty-értékelése Zalánt is új oldalról ragadja meg. BABITS MIHÁLY Az ifjú Vörösmarty c. tanulmánya a Nyugatban (1911. II. 689—701) a Zalán nemzeti-harci-eposzi jellegét a kor diktálta feladat-költészetnek értékeli, s a mű nyelvi gazdagságára, színeire irányítja a figyelmet, és ő is kiemeli a stílusában rejlő filozofikus távlatosságot.

A *Zalán futásának* százéves évfordulója 1925-ben alkalmat adott újabb részletes és kimondottan az eposszal foglalkozó tanulmányok létrejöttére. ALSZEGHY ZSOLT munkája (A Zalán Futása. A Szent István Akadémia Értesítője 1925.) az eposszal kapcsolatosan úgyszólván minden addig tárgyalt kérdésre kitér, és az eddigi eredményeket tovább is fejleszti mind az alapkoncepció és a szerkezet, mind az eposz stílusának elemzése és értékelése szempontjából.

CSÁSZÁR ELEMÉR dolgozata (Zalán Futása. Irodalomtörténeti Füzetek 4. sz. 23. főként a klasszicisztikus és a romantikus elemeket méri fel és mutatja meg az eposzban. A régebbi megállapítások ünnepi jellegű összefoglalása KISS ERNŐ cikke az erdélyi Pásztortűzben (A százesztendős Zalán Futása 1925.).

HORVÁTH JÁNOS cikke (Vörösmarty, Napkelet 1925—1926.) a *Zalán futása* egész értelmezésének és értékelésének új útját indította el az eposzban megnyilatkozó „egyetemes lírai részvét" jelenlétének és a költő egész világképének megvilágításával.

Babits és Horváth János gondolataiból indul ki SZERB ANTAL, aki a *Zalán futása* fő értékét a „perspektivikus stílus"-ban állapította meg, az eposzt elhelyezve világirodalmi mintái, elsősorban Vergilius és Ossián, majd Klopstock, Denis és a német bárdköltészet közé (Vörösmarty-tanulmányok Minerva 1930. 199—227.).

A Zalánról szóló tanulmányok egy része az eposzt a honfoglalási eposz általános problémáival együtt tárgyalja, részletezi a honfoglalási eposz előzményeit és a téma többi feldolgozását. Ilyen jellegű SEBESTYÉN GYULA részletes tanulmánya: Vörösmarty kora. ItK 1901. 1—25, 153—167, mely kibővítve A magyar honfoglalás mondái c. könyvének II. kötetében is megtalálható. Sebestyén alaposan tárgyalja a Zalánt megelőző eposzkísérleteket, ill. eposzokat (Ráday, Csokonai, Virág, P. Horvát Endre, Czuczor, Székely Sándor) és a honfoglalási témának a Zalán megjelenése utáni epikai feldolgozásait (Pázmándi Horvát Endre, Debreczeni Márton). A honfoglalási eposz problémáinak alapos és jól áttekinthető összefoglalását adja HORVÁTH JÁNOS könyve: Kisfaludy Károly és íróbarátai. Bp. 1955. 135—163.

Az eposz címére vonatkozó irodalmat, az eposz keletkezéséről szóló fejezetben már megjelöltük. Jegyzetapparátusunknak a *Zalán futása* keletkezéstörténetével foglalkozó fejezetében ismertettük azokat a filológiai jellegű eredményeket, amelyeket Brisits Frigyesnek és

Kozocsa Sándornak a Zalán kéziratairа vonatkozó publikációi jelentettek.

A felszabadulás utáni irodalom szorosan kapcsolva az eposz keletkezését az azt létrehozó történelmi-társadalmi helyzethez, megállapította annak határozott nemesi jellege mellett is nemzetébresztő, az adott időpontban haladó szerepét, így a Vörösmarty születésének százötvenéves évfordulója alkalmával elhangzott megnyilatkozások: HORVÁTH MÁRTON ünnepi előadása, mely a Társadalmi Szemle 1950. évfolyamában jelent meg, A nemzeti öntudat ébresztője címen (12. sz. 934—947) és WALDAPFEL JÓZSEF akadémiai előadása (Vörösmarty és kora, I. OK I. k. 133—163. Vál. Műv. 1950. I. kötet előszó).

Az előbbi dolgozatokhoz hasonlóan a marxista irodalomtudomány módszereivel világította meg, de az eposszal kapcsolatos valamennyi lényeges filológiai, esztétikai és irodalomtörténeti kérdésre kitérve a *Zalán futását* TÓTH DEZSŐ előadása az Irodalomtörténeti Társaságnak Vörösmarty halálának százéves évfordulója alkalmával rendezett ünnepi ülésén: megjelent az It 1956. évfolyamában Vörösmarty és a Zalán futása címen (39—51). Ennek az előadásnak megállapításai megtalálhatók Tóth Dezső Vörösmarty-monográfiájában is (TÓTH D. 59—97).

A költő halála 100 éves évfordulójának alkalmával készült az Eötvös Loránd Tudományegyetem emlékünnepélyére TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF dolgozata, mely többek közt a *Zalán futása* Bodrog-parti jeleneteinek s az eposz tündéri mozzanatainak elemzését és világirodalmi analógiákkal történő megvilágítását adja (Vörösmarty mai szemmel. Phil. Közl. 1957.).

A Zalán-irodalom újabb darabja MEZEI MÁRTA tanulmánya az It 1960. évi folyamában (142—148): Műfaji kettősség Vörösmarty honfoglalási eposzában — melyben a honfoglalási tematikának a felvilágosodás korában ellentmondásos jellegéből, az objektív téma és az író szubjektív mondanivalójának kettősségéből vezeti le az eposz műfaji ellentmondásait.

A Zalán futása verselésének irodalma: NÉGYESY LÁSZLÓ: A mértékes magyar verselés története Bp. 1892. — HORVÁTH JÁNOS: Rendszeres magyar verstan. Bp. Akad. Kiad. 1951. 93—94. — GÁLDI LÁSZLÓ: Vers és nyelv. Nyelvünk a reformkorban. Szerk. Pais Dezső. Bp. 1955. 537—540. — PÉCZELY LÁSZLÓ: Verstan — esztetikai kérdések. A pécsi Pedagógiai Főiskola 1959—60. évkönyve 136—138.

Magyarázatok, konkordanciák

Az alábbiakban — az első előfordulás sorrendjében — nyelvi és név-magyarázatokat adunk, másrészt utalunk Vörösmarty fontosabb szépirodalmi forrásaival, mintáival való konkordanciáira. Ezzel kapcsolatban az alábbi elvi, elméleti és módszertani megjegyzéseket tartjuk szükségesnek megtenni:

A *konkordanciák* terén csak a legfontosabbak jelzésére szorítkoztunk, nem tértünk ki a csupán feltételezhető vagy valószínű ana-

lógiákra. Nem vettük fel az eposz műfaji kellékeiként szereplő mozzanatokat, amilyenek pl. a seregszemle, párharcok, szónoklatok a párharcok előtt stb., vagy az olyanféle párhuzamokat, mint Árpád és a „pius Aeneas" összehasonlítása (Toldy, Csengery). Csupán utalva KISS FERENC: Vörösmarty és Ossián c. munkájára, mellőztük az ossziáni stílussal való egyezéseket, különösen hasonlatokat, jelzőket.

A *nyelvi* magyarázatok terén az olyan esetekre szorítkoztunk, melyek a mai köznyelvi állapothoz képest félreértés vagy bizonytalanság forrásai lehetnek. Egyben, ha szerény keretek között is, érzékeltetni kívántuk Vörösmarty helyét, szerepét a magyar irodalmi nyelv kialakulásában, kapcsolatát a nyelvújítás eredményeihez, nyelvteremtő, nyelvszabályozó munkáját korára s a jövőre vonatkozó érvénnyel. Célunknak megfelelően elsősorban szókészleti és alaktani vonatkozásban adunk magyarázatot.

Névmagyarázatok. Az eposzban (s ezt már Toldy az Aesth. levelekben kifogásolta) töméntelen név fordul elő: összesen mintegy 315 [!]. Nem volt elsőrendűen szándékunk névetimológiákat adni, sokkal fontosabbnak tartottuk a névanyag kiválasztásában (esetleg megalkotásában) az adatszolgáltató vagy ihlető forrásokra, korabeli analóg eljárásokra rámutatni. Éppen ezért nem állítjuk, hogy egy-egy konkrét esetben ez vagy az a munka volt Vörösmarty *közvetlen* forrása, csupán a névkölcsönzés vagy névalkotás korabeli eljárásaira utalunk. Ez, úgy véljük, némi hozzájárulást jelent a *Zalán futása* genezisének pontosabb, részletesebb felderítéséhez. Az eposz teljes névanyagának ismeretében szembeötlő az a tény, hogy a *Zalán futásá*ban, két-három eset kivételével, nem fordul elő önkényesen kitalált, minden (fonetikai, nyelvtörténeti, zenei) analógia nélkül alkotott név. Vörösmarty nagyarányú és széles körű olvasmányanyagra, nemegyszer (másodkézből kapott) hiteles történeti okmányanyagra támaszkodott. A magyar történeti forráskutatásnak ebben az első virágkorában (Bél, Pray, Katona, Schwandtner, Cornides, Dugonics, Fejér, Horvát István stb.) ezerszámra vetődnek fel személy-, nép- és helynevek, Vörösmarty elsősorban ezekből merít.

A nevek olvasásában, értelmezésében és alkotásában természetesen Vörösmarty is forrásait s kora nyelvtudományát követi (mint ahogy nyelvtudományi munkásságában is, vö. pl. Gondolatok a' magyar nyelv eredetéről. Tud. Gyűjt. 1828. II. 45—60). E kor egyik meghatározó etimológiai elve az ún. nyelvmetafizika, mely a szó (a név) elemek önálló létét, értelmét hirdetve, gátlástalanul következtet ki alaki és jelentésbeli részelemeket, rendezi át vagy kapcsolja új összefüggésbe őket. (L. erre SÁGI ISTVÁN: Czuczor és Fogarasi nyelvtudományi elvei. Melich-Eml. 1942. 318—334.) P. Horváth Ádám történeti munkája — Vörösmarty egyik forrása — így nyilatkozik erről: "a' Magyarnál nints költött szó, minden hangjának értelmes jelentése van; még a' hajtogatásra meg kivántató tóldalékoknak is. . ." (HORV. Á. 256—257). Amikor tehát a következőkben egy-egy név kialakulásában, kiválasztásában, változatainak értelmezésében mi magunk is sokszor ezt az utat követjük, nem a modern nyelvtörténeti kutatás módszereiről feledkezünk meg, hanem — a kor

nyelvelméleti alapjára helyezkedve — igyekszünk Vörösmarty eljárásainak objektív korszerű alapjait felfedni. Ekkor pedig ma már irreálisnak vagy akár nevetségesnek ható megoldások, analógiák is figyelmeztetők lehetnek.

És végül: nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy egy-egy név felhasználásában, alaki módosításában (csonkításában-toldásában), fonetikai átrendezésében, „összeállításában" a versformának is jelentős szerepe volt. A névnek olyan fonetikai struktúrájúnak kellett lennie, hogy a hexameterbe kielégítő módon belesimuljon. Az alakváltozatok tanúsítják, hogy egy-egy név kicserélése vagy módosítása általában a melodikusság erősebb érvényesítésével is együtt járt.

A „magyar" névanyag vonatkozásában a döntő hatást Dugonics és Horvát István jelenti. Igen erős tendencia mutatkozik Vörösmartynál arra nézve is, hogy helyneveket használjon fel személynévként. A török (s általában „napkeleti") névanyag erős jelentkezésében nagy része volt annak a finnugor ellenes irányzatnak, mely éppen az 1820-as években éri el tetőpontját, kapcsolatban a magyarság eredetének külföldön és itthon igen gazdag irodalmat létrehozó kérdésével. (Vö. csak a Tud. Gyűjt.-nek közvetlenül a *Zalán futását* megelőző évfolyamaiban pl. RUMY K.: Historiai vizsgálódások és vélemények a Gothok, Scythák, Bolgárok és Magyarok' eredetiről. 1817. VI; KOVÁTS SÁMUEL: A' magyarokról, 's Törökökről. 1822. VI; HORVÁTH ENDRE: A' Magyar Nemzet nem Finn származatú. 1823. II; RUMY K.: Madzsar, vagy Magyar Tserkassziában a' Magyarok böltsője. 1823. VI). Hogy maga Vörösmarty is rokonszenvezett ezzel a felfogással, bizonyítja az a lelkesedés, mellyel HORVÁT ISTVÁN: Rajzolatok a' magyar nemzet legrégibb történeteiből (1825.) c. könyvét fogadja, azt írva Stettnernek 1825. dec. 12-én (CZAPÁRY 205): „Filiszteus [= jász] vagy édes atyámfia, akárhogy vergődől!" „Nem vagy hát finnus és a nagyszáju Schloezerek, Schwartnerek hallgathatnak."

Ha Horvát István könyve már a *Zalán futása* után jelent is meg, a magyarságnak a törökökkel, elsősorban pedig a bolgár-törökökkel való rokonsága eszméje igen szembetűnően nyilvánul meg a bolgár szereplők neveinek változataiban. Alább látni fogjuk, hogy a K_1 és ZF 1825., ill. a ZF 1825. és M 1833. között a bolgárokra ruházott, eredetileg szláv vagy szlávos nevek jó része magyar(os)—török(ös)-re változott. (Ezt kíséri a bolgároknak tett szemrehányás népiségük, nyelvük elfelejtése miatt — pl. V. 556—560, X. 217—254 —, mely a ZF 1825-ből hiányzik!) A keleti nevek iránti előszeretetben bizonyára szerepet játszott Vörösmartynak Maróthy Istvánnal és Fábián Gáborral való kapcsolata is. Az előbbit nosztalgiája hosszú keleti útra és tartózkodásra csábítja (1824-ben Vörösmarty a *Búcsu* c. verssel búcsúzik tőle, Vty Akad. kiad. 1. k. 272, 696—698), az utóbbinak 1824-ben megjelent Hafiz-fordítását pedig bizonyára már kéziratban ismeri. Nagyon érdekli Vörösmartyt Kőrösi Csoma vállalkozása is. Valamiképpen a névsugallatnak ehhez a csoportjához tartozik az ossziáni névanyag is. Ossziánt Vörösmarty Kazinczy 1815-i Munkáji-ból ismerte (6—7 k.). A magyar és napkeleti anyaghoz

tartozik a bibliai névanyag is. Bár Horvát István csak az 1825-i Rajzolatokban hirdeti meg: „Pözsög a' szentírás mindenféle régi magyar nevektől és régi magyar írásmódtól. Ti éjjel-nappal szentírást olvasó rokonaim, hogyan nem vettétek ezeket észre a sok század alatt!" (19. l.), a magyar történelemnek a biblikus világtörténelembe való bekapcsolása a középkori történelemszemlélet alapvető elve. Ennek legextenzívebb példáját Székely István Chronicája szolgáltatta: e művet Vörösmarty forrásai is sűrűn idézik. — Arra viszont, hogy Vörösmartyt barátai közvetlenül is befolyásolták a névanyag megválasztásában, hadd idézzük — későbbről — Zádornak a *Hábador* neveire tett észrevételét. 1826. jan. 6-án Vörösmarty megküld barátjának egy részt az „Ossiános rövid drámá"-ból, jelezvén, hogy „benne még a helyek nevei is költöttek", a *Kerzi* név is (CZAPÁRY 214). Zádor válaszából: „Ossziános drámád közlött monológja kedves előttem, de a neveket nem szeretem", így *Szende* helyett „Mért nem inkább Márna, vagy Málna, vagy Kolma; ha nem Lilla, vagy Lóra. S az insonorus Kerzi helyett is jobb lenne Halmi, vagy Völgyi . . ." (CZAPÁRY 216).

Még csak megközelítően sem sikerült felderítenünk, hogy hatottak-e és ha igen, miféle írott források hathattak a szláv(os) nevek kiválasztásában vagy megalkotásában. Alighanem baráti körének valamelyik tagja (Vitkovics?) volt Vörösmarty segítségére, ha egyáltalán nem csupán a füle után ment. Ez utóbbi mellett szól az, hogy az ellentábor tagjaira ruházott szláv jellegű neveket etimológiailag ritkán sikerül hitelesíteni.

A görög(-latin) nevek legfőbb forrása természetesen az Iliász és az Aeneis. Az utóbbit bizonyára Baróti Szabó Dávid, az előbbit feltehetőleg Vályi Nagy fordításában ismerte, de igen erős a hatása DUGONICS Troja veszedelme . . . (1774) c. munkájának is. Majd minden görög név előkerül Barthélémy abbé francia munkájában, melynek Deáky Filep Sámuel adta fordítását: Az ifju Anacharszisz' útazása Görög-Országban . . . 1—7 k. Kolozsváron 1820. Vörösmarty is ismerte.

Még valamit utalásunk módszeréről: Anonymus és más krónikaírókra, ill. fordítóikra hivatkozva általában csak a fejezetet jelöljük meg. A betűrendes felépítésű munkák (szótárak, szókalauzok, glosszáriumok vagy Horv. Magy. nemz. idézése esetében pl.) lapszámot nem adunk. A sűrűn előforduló nevek esetében az első előfordulásokat tüntetjük fel.

Első ének

1—31. Az előhang keletkezéséről l. Vörösmarty id. levelét. Az előhangot Ossián Kath-Lódá-jának elejével vetették össze: Kaz. M. 6. k. 133—134. (ALSZEGHY: A Zalán futása 1925.)

8. *Párduczos Árpádot:* e kifejezés bizonyára Virág Benedektől származik: "Párduczos Árpádnak lelkes maradéka, magyar nép" (A' táborból megtért hazafiakhoz. 1797.).

20. *Ügek* (tkp. Ügyek): AN. szerint Álmos apja (más krónikákban nagyapja).

25—26. *Megjön az éj:* a hatásos, nagyszabású kép eredetét Gyulai (Vty Életr. 317) azzal magyarázza, hogy a fiatal Vörösmarty „leginkább éjjel szokott dolgozni . . . "

29. *levente* (leventa is): mint köznév a XVI. században fordul elő, majd a nyelvújítás népszerűsítette 'hős, harcos, lovag' jelentésben. Vö. DUGONICS: Etelka 1791², 31. — Az Árpád-kori *Levente (Liunti)* szó ezzel nem áll kapcsolatban, noha Dugonicsék kapcsolatba hozták vele.

21. *Álmos :* AN. *(Almus)* sokszor. A név magyarázata már AN.-nál (3. fej.): azért „nevezték el Álmosnak, mert teherben levő anyjának álmában isteni látomás jelent meg turulmadár képében és mintegy reá szállva teherbe ejtette őt" (Pais ford.).

31. *Bulcsú :* AN. szerint *Bulsu(u)* Bogát vezér fia, s a honfoglalás csatáiban zászlótartó volt. A név olvasatának forrása vszleg MÁNDY: *Bultsú* vagy Dug. Et. 44: *Bulsu* és *Bulchu.* — L. még Történeti források c. fejezetünket.

35. *Alpár :* a ma is így nevezett Tisza menti község helyén. Ide helyezi AN. Zalán fejedelem táborát és főhadiszállását.

36. *Zalán :* az AN.-ban *Salan*-nak írt név kiejtése inkább *Salán, Csalán,* esetleg *Szalán* (PAIS). A XVIII. század végi, XIX. század eleji AN. fordításokban (LETHENYEI: *Szálán,* de MÁNDY: *Zalán),* ill. szépirodalmi művekben vannak is ilyen olvasatok. Vörösmarty vszleg Dugonicsot, Virágot, Horváth Á.-ot és más, a cím problémája során már tárgyalt mintáit követi. Zalán van azonkívül P. Horvát Endrénél (A győri növendék papságnak, 1815), Majláth Jánosnál (Villi-tánc, Aurora 1822) stb. is.

40. Értsd: a jó szándékkal jött szomszédnak jókedvet igérő

41. *szabados :* szabad, háborítatlan, nyugodt

48. *Gelo :* AN.-nál *Gelou, Geleou* (ejtése Pais szerint Gyelou v. Gelu), az „erdőntúli", azaz erdélyi „oláhok és szlávok" vezére, akit *Tuhutum* (Tétény) csapatai megfutamítottak, és menekülés közben megöltek. Vörösmarty olvasatához legközelebb áll VIRÁG 24: *Gelő*

49. *Tuhutum :* ejtése *Tühütüm* lenne, török eredetű méltóságnév (PAIS). A hét vezér egyike. AN. szerint előbb Tassal, majd Szabolccsal együtt a Nyírséget, majd egyedül az erdélyi részeket hódította meg. A név olvasásában Vörösmarty mintája Dug. Et. I. 2. kk., VIRÁG 15: *Tuhutum.*

50. *Méni Marót :* AN. szerint (11., 19—22. stb. f.) bihari „bolgár" vezér. „Mén" mellékneve a Bihar vidéki mohamedán (tehát többnejű) kozárokra utal (PAIS). MÁNDY: *Mén Marot* (jegyz.-ben magyarázat) A „Méni" változat ritmikai indítékú.
Zobor : AN. szerint (35—37. f.) nyitrai vezér: *Zubur.* Vesztett csatája után, menekülés közben Kadosa lándzsával megsebesítette, majd később a róla (Zoborról) elnevezett hegyen felakasztatta. LETHENYEI: *Zobor*

51. *Kádosa, Kadosa :* AN.-nál *Cadusa* (Zoárddal együtt) Hüleknek,

Árpád nagybátyjának fia (33—37., 44—45. f.). A Vág és Garam közti csatákban jeleskedett. — A számba jöhető forrásokban a név sokféle változatban *(Kadika, Kadicha, Kadusa)* kerül elő, Vörösmarty ezúttal bizonyára LETHENYEI *Kadosa* olvasatát követi.

52. *Szabolcs :* AN.-nál *Zobolsu* Előd vezér fia (6. f.), s a Szamos és Körös közötti csatákban, főleg Mén Marót ellen harcolt (a Nyitra melletti csatában AN.-nál — 33-35. f. — nem szerepel). A név ezúttal is sokféle alakváltozatot mutat, de MÁNDYnál és VIRÁGnál (16) már: *Szabolcs*, Vörösmarty őket követi. L. még „Történeti források" c. fejezetünket.

53. *Bors :* AN. szerint (10. f.) a hét kun vezér egyikének, Böngérnek fia. Nevéhez fűzi Borsod meghódítását, a Garam-parti Bors (Bars) várának s Borsod—Zólyom várának építését, a turóci, liptói, árvai területek meghódítását.

59. *jártak tábort :* (tábort jár = hadat jár, így:) hadjáratot vezettek, harcokban vettek részt.

68. *boszontson :* zaklasson, ingereljen, bosszantson

73. *Etele :* szokottabb néven Attila. AN. az *Athila* alakot használja, viszont más krónikákban (így pl. Kézainál) *Etele* alak szerepel. THURÓCZI szerint (SCHWANDTNER I. 80—81): „Ethele sive Attila". LETHENYEI is említi, hogy *Athila* „*Ethelé*nek is mondatott" (4. l. jegyz.). Dug. Et.-ban az *Etele* nevet a karjel fejedelemfi viseli, a hun király *Attila* v. *Áttila.*

74—75. vö. Dido Aeneasról Aen. IV. 365—367. KISS E. 96. Tasso Megszabadított Jeruzsálemében Ármida Rinaldóról beszél hasonló szavakkal. CSENGERY V. 152.

77. *Kladni :* nevében a szláv *chladny* 'hideg' szó van. Figyelemre méltó, hogy a *Chladni* név e korban élő személy, ma is ismert természettudós neve is volt (vö. Tud. Gyűjt. 1823. XI. 177. kk.). Vörösmarty a K_1-ben előbb *Chladni*, majd I. 94-ben *Kladni* alakot használ.

81. *görög* és *bolgár.* Előbbi az akkor még virágkorában levő görög-római (kelet-római) császárságra, utóbbi az aldunai bolgároknak görög érdekkörhöz tartozó birodalmára vonatkozik. E bolgárok a honfoglalás idején egy déli szláv néppel elkeveredve a Szerémségben, a Duna—Tisza közén, sőt a Tiszántúl és Erdélyben is laktak (PAIS).

84. *Reán :* a név vszleg hibás olvasat már Vörösmarty valamelyik forrásánál (mindkét AN.-fordításban *Reán* van). AN.-nál (12. f.) „Zalán" őseként szerepel egy „*Keanus* magnus dux Bulgariae", ez a *Kean* egy korábbi *Kaan* alak változata lehet, s végső soron a török *kán* 'fejedelem' szónak felel meg. Egyébként *Keán* sem szerepel a IX—X. század történetében. AN. egy későbbi bolgár fejedelmet vetített ide vissza (ERDÉLYI P. 128, PAIS). A rossz olvasat mellett szól MÁNDY (17), aki a *Rétel* névről azt mondja: „*K*ételnek is olvastam". — Vörösmartynál „Zalán öreg apja", a. m. nagyapja.

Leó : VI. vagy Bölcs Leó, bizánci császár (886—911). L. még

„Történeti források" c. fejezetünket.

114. *Constantin :* Nagy Konstantin (†337) római császár, aki székhelyét Bizáncba helyezte át, s fényűző udvartartást rendezett itt be. A várost a maga nevéről *Constantinopolis*-nak (Konstantinápolynak) nevezte el.

115. *Sthenelos :* a görög mitológiában ismételten előforduló név. Dug. Trója-ban Alceus (Alces — Alkes) testvére.

118. *Ossa :* görögországi hegység, az Olümposz közelében, Thesszáliában. A hegy különben a magas, sőt ált. a nagy tömeg jelképe lett (Arany és Petőfi is használja ebben az értelemben). Vö. VIII. 41.

Philó : görög szn.

119. *Haemos* (v. Haemus): a Balkán hegység ókori neve

Oeta (vagy *Oete) :* hegylánc Észak-Görögországban

Olümpos : a görög mitológiában ismert hegy, Görögország legmagasabb hegye

120. *Peneos :* az egyik legnagyobb görög folyó, Thesszália fő folyója (ma: Szalamoriasz)

Strimon (Sztrümón): az egykori Macedónia keleti határfolyója

133—136. értsd: a *görög* Sthenelos okosan („ravaszul") megértve, hogy egyrészt ritkán sikerülhet egy-egy vitéznek bajnoki érdemét beszéddel érzékeltetni, másrészt meg *Viddint* („az erős bolgárt") az ő görögjeinél („nyájánál") különbnek ítélte, így szégyenből mindenkiről csak röviden szólt.

136. *Hermes :* Vörösmarty a görög mitológiabeli isteni hírvivőnek, küldöttnek közismert nevét ruházza rá egy görög harcosra. K_1 *Ramnesz*

137. *Schedios* (e: Szkediosz): az Iliászban két harcosnak is neve. K_1 Philó h. *Bazil,* Schelios h. *Phocion* (ez utóbbi athéni filozófus és orátor, vö. Az ifjú Anacharsis . . . 7. k. XXX. l.),

Philémón : Ovidius megénekelte mitológiai jámbor aggastyán neve, — de volt ilyen nevű görög vígjátékíró is (i. e. IV. sz.). K_1 *Philokte*

138. *Csorna :* szl. črn, črьnъ 'fekete' szóból; *cserna* alakban is, így a ZF. 1825-ben. Nem bizonyos, hogy Vörösmarty a személy szláv voltát akarta a névvel jelezni. Horv. Magy. nemz.-ben a *Csorna — Cserna* név magyarként szerepel. Vö. még az ilyen magyar hn-ket is. — K_1 *Kála* [!]

Alakját Csengery az Aeneisben szereplő Mesentiusszal veti össze (CSENGERY V.).

Viddin : város Bulgáriában. AN. 11. fej.-ben *Bundyn,* ezt az alakot azonban következetesen *Vid(d)in*nek olvassák (vö. VIRÁG 19: *Viddin).* A magyar *Bodon(y)* névvel való azonosságra Dug. Szitty. I. 117, LETHENYEI: „(Bundyn) *Vidin* vagy *Bodon*" és Vörösmarty is utal, l. X. 221.

151. *kiesen 's pusztán :* kellemesen (s kissé félreesően) és magányosan

162—164. Árpád leírása vö. Ilias II. 477. CSENGERY 153.

186. értsd: behatol az ellenséges hadak közé s mindenkit megelőzve öldököl.

191. *Zoárd :* AN.-nál *Zuardu, Zuard,* a ZF-ben használt alakja vszleg LETHENYEI olvasatában: *Zoárd).* De VIRÁGnál is van *Zoárd* (ugyanakkor I. 16: *Zuárd).* Testvére: Kadosa, l. az I. 51. jegyzetét. A különböző krónikákban más és más a származása és életének ideje. (A név a korabeli történeti tárgyú elbeszélésekben is előfordul így MAJLÁTH J.: A' sóbányák. Aurora, 1824. 63. *Zuárd* Ödön) K_1 I. 298. *Zord* [íráshiba?]
deli tündérként : a *tündér* értelmét, hogy ti. el-eltűnik, folyton változik, más-más alakban s helyen mutatkozik a köv. két sor fejti ki. L. még IV. 432. és VII. 39.

194. *Hülek :* AN.-nál (33—34. fej. *Hulec)* Árpád nagybátyjának neve. MÁNDY: *Hulek* (majd 69: *Holek),* LETHENYEI: *Hulek,* de 33. fej. *Hülek.* L. még „Történeti források" c. fejezetünket.

198. *Tanais :* a *Don* folyónak a kor tudományos és szépirodalmában széltében így használt latin neve.

207. *Kund :* tdkpen *Künd(ü),* a hét vezér egyike, fia AN.-nál „Csörsz", más krónikákban *Kusid,* török eredetű méltóságnév: *'kend'.* Vö. MÁNDY „*Kund* vagy *Kend*" (13).

208. *Csörsz :* avar fejedelem (vö. Csörsz árka), Vörösmarty Kund fiának teszi meg. AN. szerint ugyanis *Cundu* fia *Curzan,* ezt már LETHENYEI is *Tsürsz*-nek, MÁNDY: *Tsörsz*nek olvasta. Megerősíthette Vörösmartyt az azonosításban VIRÁG, aki szerint „Kund, *Kurzán*nak *(Csürsz*nek) édesattya" és Dug. Et. 3. *Csörsz,* 46. *Csörsz* vagy *Kurz* vagy *Kurzán.*
kriváni : a Kriván a Magas-Tátra közel 2500 m-es csúcsa.

215. *Bojta :* a kievi fejedelemmel a magyarok ellen szövetkező, majd a magyarokhoz csatlakozó hét kun vezér egyike. Neve a forrásokban *Vojta-Vajta* formában is szerepel, de MÁNDY, VIRÁG 16, Dug. Et. 29. egyaránt *Bojta* alakot ad.

218. *sajdítva :* sejdítve, sejtve, előre átérezve

219—221. Bojta fegyverzete, farkasbőr kacagánya vö. a Dólonéval Ilias X. 333—335. LOÓSZ 10.

224. *Und :* AN.-nál (6. f.) a hét vezér egyike, *Ound(u)* Ete apja. A név gyakran (pl. MÁNDYnál is) *Ond* alakban, de Dug. Et. 2, VIRÁG 6: *Und* alakot ad.

255. értsd: vitézséged még nagyobb, mint híred.

259. értsd: Nem lesz-e bántódása, ha fejedelme szavát hűen tolmácsolva szól?

294. *megbirt :* birtokba vett, megszerzett, meghódított
Tarczal : AN.-nál (14. f.) *Tursol* (majd 16. f. hn-ként *Turzol).* *Virág* 15: *Tursol*-t ír (de utal a *Tarczal*-lal való azonosságra), MÁNDYnál és LETHENYEInél viszont egyaránt *Tartzal* van. L. még „Történeti források" c. fejezetben.

295. *Bogát :* vezér. AN. szerint 45., 53. f. Bulcsú apja, történeti személy, de vszleg nem Bulcsú apja (39. fej.: *Bogár,* LETHENYEInél is), ZF 1825. *Bogács,* l. még II. 637 és VII. 131.

296. *Ete :* Und vezér fia (AN. 6., 15., 40. f.). Hasonlóképpen MÁNDYnál, LETHENYEInél, Dug. Et.-ban. Török eredetű szn, egyik kedvelt neve a korabeli történeti epikának, így Dug. EtKarj-ben

Ete „a finomi [finn] fejedelem fia". L. még „Történeti források" c. fejezetünket.

298. *Edömér :* AN.-nál a hét kun vezér egyike (8. f.) — Bár AN.-nál inkább *Edumen* alak szerepel (de 17. fej.: *Edumer*nec), a korabeli ízlés jobban kedvelte az *-r, -er, -ér, -mer* ~ *-mér* képzőket. Vö. pl. *Edemér* „híres szolga-bírát" Per. Szakadár 172. MÁNDY 17; LETHENYEI (17.): *Ödömér.* VIRÁG 24: *Edömer.*

Tas : a hét vezér egyike. AN.-nál is *(Tosu)* Lél-Lehel apja (6. f.). A 'Tas' olvasat sok változaton át alakult ki (Dug. Etelka: *Tosó,* Dug. Szitty. II. 110: *Tós).* Vörösmarty „Zoltánról a' fő hatalom" kezdetű töredékében (1816.) még *Toxus*-t ír (vö. SZÉKELY Chron. 150/r., HELTAI 33. r.: *Tokszus).* Vörösmarty újabb forrása nyilván LETHENYEI *(Thas = Tas)* és MÁNDY *Tas(s).*

299. *Hábor :* először Verseghy említi (Analytica I. 1816.) egy *háború* > *hábor* elvonás lehetőségét. Szn-ként Vörösmarty használja fel, ugyancsak ő teszi meg Tas másik fiának Lehel mellett. (A név további alakítással majd *Hábador* lesz.) K_1: *Szombor* (AN. 6., 27. f.)

300. *Lehel:* tkp. *Lél* (vö. SZÉKELY Chron. 152/v., THURÓCZI (SCHWANDTNER I. 92) és LETHENYEI: *Leel),* de már HELTAI 23. r., majd VIRÁG 23, MÁNDY és LETHENYEI (9. f.) *Lehel* alakot ad. Dug. Et. 46 megjegyzi, hogy *Lehel* a helyes, de az „Irnok" [= AN.] mondja *Lelu* és *Leel* alakban is. Vörösmarty maga is ingadozik a kétféle forma közt: K_1 *Leel,* VIII. 35. és 94. (áth.) *Leel,* de VIII. 103. (áth. n.) *Lehel.* L. még Történeti források c. fejezetünket.

Meotis : az Azovi-tenger neve a krónikákban.

304. K_1 *Uszubu.* AN. *Usubu.* Előfordul Dug. Et. 2: *Uszubú* alakban.

310. *versenyes :* a harcban versengő, erejét összemérő, kb. mint *viadalmas.*

319. *aláz :* csüggeszt

324. *szigetén :* a Bodrog, Tisza és Latorca közti területen, tehát nem valóságos szigeten

327. *Ticze :* a Bodrog-köz egyik ere, hajdan Tisza-ág

334. *Csákány :* nem a mai köznév. Vörösmarty kétféle forrásból is meríthette a nevet. Egyik az arab kútfőkből már előtte is sűrűn idézett *Chakan* (vö. pl. PRAY Dissert. 59—60) helytelen olvasata. (Valójában ugyanis: *khagán, kán)* Dug. Szitty. I. 96 már az arabok *Csákányá*ról beszél. hasonlóképpen HORV. Á, — A másik forrás: az oklevelekben sűrűn előforduló *Csákán* név, mely a *Csák* névvel függ össze (PAIS). Horv. Magy. nemz. is emlegeti a *Chákán* nemzetséget, és KÉZAIra utalva morva eredetűnek tartja.

Elem : nem a mai kémiai kifejezés. Az egykorú és korábbi magyarázatok (vö. pl. Per. Szakadár 58, PRAY. Dissert. 19. stb.) a finn *eleme,* lapp *elam* 'élet' szavakkal vetik össze. Vszleg ez a szó van az *Elemér* névben is (talán éppen abból van elvonva). K_1-ben áth. *Előd,* l. II. 625.

Tűzima : Vörösmarty alkotása, a tűzimádásra utaló, keletieskedő név: *tűzimádó* > *Tűzima*

335. *Huba :* valójában a hét vezér egyike, aki részt vesz a honfoglalásban (AN. 6. stb. fej.). Alakjának Vörösmarty által történt átalakítására l. Történeti források c. fejezetünket.
336. *Susadal :* AN. 7. f. *Susudal* város, majd fejedelemség Oroszország középső részén.
tehetős : cselekedni képes, jó erőben levő (vö. I. 332. „tehetetlen")
337. *Kió* (Kióv): Kiev (vö. Debreczeni Márton: A kiovi csata)
338. *Laborcz :* AN. *Laborcy* (13. f.) Ung (Hung) várának ispánja, akit a magyarok menekültében a róla elnevezett folyó mellett elfogtak és felakasztottak. Mivel MÁNDY, LETHENYEI *Labortza* alakot ad, Vörösmarty forrása itt VIRÁG 12: *Laborcz.* L. még „Történeti források" c. fejezetünket.
341. *Bodor :* bár a névre a XII. századtól vannak adatok (EtSz), Vörösmarty vszleg az ő korában is gyakori családnevet használta fel vagy helynév-sugallat (Bodorfalva, Bodorfa) alapján járt el. A név különben már egyik 1817-ik epigrammájában is szerepel. Vty Akad. Kiad. I. 103. K_1-ben áth. *Csaba*
341. és kk. Bodor és nénjeinek viszonyára, vö. Dug. Et. I. k. I. szakasz 5. rész. Etelka és öccse Gyula. WALDAPFEL: Jegyzetek a Zalán futásához. ItK 1939.
346. *Szömér :* a *szem* ~ *szöm* kicsinyítő képzős alakja, szn-ként Vörösmarty alkalmazza. Ebben esetleg az AN.-nál (6., 33. fej.) előforduló *Zemera* (ejtsd: Szemera) forma is hatott, annál is inkább, mert AN. is jelzi, hogy a Szemere-család Hubától ered, s a „Szemere de genere Huba" Vörösmarty korában is ismert volt. Az is lehet, hogy elvonás a *szemérem* ~ *szömérem*-ből. (A szót Vörösmarty előszeretettel használja más epikai műveiben is.)
348. értsd: az íj idegét sem bírod kifeszíteni
359. *Hajna :* a K_1-ben Huba lányának neve *Kolma*, ezt Vörösmarty Kazinczy Osszián-fordításából vette. OSSIAN: A' szelmai dalok. Kolma. Kaz. M. 7. k. 33. Később (vö. I. 363) talán az ilyen nevű község nevének zeneiségétől indíttatva) a *Bajna* névvel kísérletezik, de ezt is elveti (talán, mint Kozocsa ZF 8 véli, a névben levő *baj* elem miatt), s *Hajna* lesz a lány neve. Ez kétségkívül elvonás a *hajnal* szóból. (Talán az is hatott, hogy Dug. Et.-ban Huba vezér leánya: *Világos*, Gyula felesége pedig: *Csilla.)*
364. *lap :* lapály
366. *megérte :* megkapta, megmarta
370. *bár :* no, csak
373. *andalodó :* elgondolkozó, merengő, álmodozó.
382. *szikrája :* e sűrűn előkerülő szónak Vörösmartynál az értelme: szellem, lélek, ill. (tájszóként) láng, tűz, parázs
387. *ha hazája kikéri veszélyét :* ha hazája követeli, kéri, hogy érte minden veszedelmet, akár halált is vállaljon.
390—391. Hajna, mint „a' sebes őzfi": vö. Dido, mint sebzett szarvasünő Aen. IV. 67—69. CSENGERY V. 154. KISS E. 96.
405. kebelét . . . szebb a reggeli hónál vö. OSSIAN: Fion-ghal V. Kaz. M. 6. 105. „Verte a kelő keblet, melly fejérb mint a' tetők' hava . . ." JAKABFI.

419. *özönvíz :* itt 'özönlő víz, folyóvíz'
423. *hadzavaró :* (ellenséges) hadat kergető: ossiani jelző.
427—437. A fürdőjelenetre vonatkozólag vö. TASSO: A megszabadított Jeruzsálem XIV. ének — a csábító szirének fürdése (SZERB ANTAL: Vörösmarty-tanulmányok. Minerva 1930.) Továbbá: Ilias III. ének. Helena fürdése. (BODÁNYI ARANKA: Ete és Hajna epizódja Vörösmarty Zalán futásában. Bp. 1908. 13. l.)
426. *pusztán :* ruha nélkül, meztelenül, a *déli sugárként* vö. Ossian Fiong-ghal II. Kaz. M. 6. 44. Deugala „szép sugár".
442. *délszaki :* déli, déli tájra való
446—457. a varázssíp vö. Délsziget I. ének.
454. *sivó :* ordító, üvöltő, visító
462. *szövevényben :* szövetben, ruhában
489. *szédelgél :* szerte jártál, bolyongtál
490. *Tartózván :* tartózkodván, lévén
504. *nem rémlett el :* nem tűnt el (vö. „úgy rémlik")
515—516. értsd: a dúló szándékkal közeledő harczoknak pusztító erejét hős karjával visszatartja.
571. K_1 *Szalók* áth. név. (AN. 19, 48, 49. PAIS)
572. *Böngér* AN.-nál *(Bunger, Bumger, Buger)* Bors apja; a Vörösmartytól használt olvasat LETHENYEInél
573. Tas fia (l. I. 298) Lehel; *Kulpon* fia viszont AN.-nál 41. f. Botond
576. oroszlán kacagányos, mint Agamemnon Ilias X. 23—24. Loósz 10.
581. *evét :* evet, mókus
580. Mindene nagy . . . E verssor komoly értelmű felhasználása Fábián Gábor Vörösmartyhoz írt levelében (1828. szept. 25.), mely szerint a világosi plébános e sort Felsőbükki Nagy Pálra alkalmazta. Parodisztikus idézése Kisfaludy Károly Hős Fercsijében: a vékonytagú Jutka: „szeme nagy, lába nagy, szája nagy, ő maga is nagy." (Muzárion 1829. Kisfaludy Károly Minden Munkái 6. k. 63. l.)
590. *Család :* a (nagy) család tagja
598. *teli :* teliti, tölti be
603. *Hadúr :* a név először A.—R. SZÉKELY-nél (1823.) fordul elő *Haddúr* alakban. Vörösmarty innen vette (SEBESTYÉN II. 350, ERDÉLYI P. 63. vö. még jelen Kiad. 339. l.)
A Hadúr név irodalmából Vö. KRISTÓF GYÖRGY: A magyar mitológia klasszikus eposzainkban. Erd. Múz. 1904. 255. GÁLOS REZSŐ: Hadúr. Erd. Múz. 1908. 269. — GRAGGER RÓBERT: Hadur. EPhK 1920. 40. — VYDA IMRE: A Hadúr szó eredetéről. Nyr 1926. 152. — WALDAPFEL IMRE: Jegyzetek a Zalán futásához. ItK 1939. 266—275.
618. *Bengal :* Vty erős orientalista érdeklődése ismeretében feltételezhető, hogy a *bengál* nép- és földrajzi név.
626. *Rém :* a későbbi Ármány-nak nevezett gonosz istent itt e nyelvújítási szóval jelöli Vörösmarty, nyilván Dugonics nyomán, aki Jolánka c. regényében (1803. I. 177.) azt mondja: „Ollyas tüneményt, mely az embert éjjel megijeszti, rémnek mondották a régi magyarok". Valójában elvonás a rémítből (NyUsz), még

Kazinczy (Osszián, Glosszárium) és értelmezi: „Az a' mi rémít: kísértet, spectrum".
Ossiannál is előfordul, hogy rém-nek nevezik a gonosz szellemet, a Loduini Lelket. KISS F. 14.

630—631. *halálra válik :* halálba indulva, elválik

659. *hősök szikrája :* hősök továbbélő lelke, szelleme: ivadéka (Hajna kis öccse), l. I. 382.

667. *fogása :* markolata, fogantyúja

675. *Zámir :* Vörösmarty forrása bizonyára Per. Léta volt, Zámir a ‚hímnemű" alakja *Zamirá*nak. Perecsényi forrása pedig vszleg a krónikákban hol Lehel, hol Levente fiaként szereplő *Zamur*. K_1 I. 708. áth. *Láhi*. Ez talán a későbbi *Lábi* változata, l. III. 156.

682. Huba dallója: az énekes-lantos gyermek motívuma vszleg a Zrínyiászból (III. ének 30—31 versszak)

702. *döntő magyarok :* a *döntő* szó Vörösmartynál általában a. m. 'rontó, pusztító, dúló', ill. 'győző, diadalmaskodó'. Vö. pl. HD I. 72, III. 60. A HD-ban előkerülő *döntő magyar* (II. 97—100. „De ti Agák, Bégek . . . a' döntő Magyar is megakad, ha belétek ütődik"), a II. 388 *Döntei* szn is nyilván ebben a jelentésben szerepel. (Vö. még Egyed Antalhoz 1822. júl.—szept.) "S látnók a' döntő magyarok mint víttanak egykor" (Vörösmarty Akad. Kiad. I. k. 213).

Ha azonban az eposzban előforduló *döntő magyar(ok), döntő szittyák* kifejezéseket szemügyre vesszük, azt tapasztaljuk, hogy *csak a korábbi haza* magyarságával kapcsolatban fordulnak elő. Itt az énekes gyermek Zámir egykori harcáról, VI. 235-ben Lehel Ügek és Huron hajdani viadaláról énekel. Az I. 790 a keleti őshazára, a II. 261 a „Volgán túl"-ra utal, a II. 457 is az ősökről beszél stb. Ilyenkor a *döntő* mintegy a *szittya* szinonímája. Egyrészről tehát beletartozik „a rohanó magyarok", „győző v. győztes seregek", „a rohanó seregek (csapatok)"-féle sztereotíp szerkezetek közé, másrészről olyan többletet sejtet, amely amazokban nincs meg. Elképzelhető, hogy Vörösmarty szóhasználatában a *döntő magyar*-hoz ez a többlet az AN.-i *Dentumoger* (1. fej.-től) kifejezés sugallatára, fonetikai s részben — téves — etimológiai meggondolások alapján asszociálódott. A *Dentumoger* alaktani és jelentéstani struktúrája mindenestől máig sem tisztázott, de bizonyos, hogy a második tagjában a 'magyar', elsőtagjában a 'Don' elem van (l. PAIS, EtSz., továbbá GOMBOCZ: A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. NyK 45. 148—149, NÉMETH GYULA: Dentümogyer. Liber semisaecularis Soc. Fenno-Ugr. Helsinki, 1933, 290—295).

Vörösmarty előzményei között (Dugonics, őt idézve MÁNDY: 1. b) jegyz., aztán Csokonai: Össz. M. I. 221, II. 426) LETHENYEI jár legközelebb a Vörösmartynál feltételezhető értelmezéshez: előbb ugyan nála is: Denti-Magyar van, de a 14. fej.-ben (18. l.): „Dentumoger *Dentő Magyarok*nak". A kérdés irodalmi vonatkozására SZABÓ KÁROLY: Béla király Névtelen

jegyzőjének könyve. Pest, 1860. 3., 2. jegyz.; A magyar vezérek kora Árpádtól Szent Istvánig. Pest, 1869. 7., jegyz., az utóbbi helyen azt mondja: a *Dentumoger*-ből „ujabb iróink részint *Döntő*, részint Dontövi Magyarországot faragtak", — de utalni nem utal senkire.

710. *Baltom :* talán kapcsolatba lehet hozni az E. Sósnál előforduló *Balta* névvel (egy szolga neve). Gyarmathy Affinitas-ában viszont „*Boltun :* fetsegő, locsogó, Habari" K_1 áth. *Bed* (< ? Bede)
712. *nászád :* Baróti Szabó Dávid Magyar Eneisse VIII. énekében *nászádok*nak nevezi a hajókat.
723. *Vihadar :* vihar. Mint Balaton melléki tájszóra már 1793-ból van adat. Vörösmarty feltehetőleg ismerte. — Kazinczy az Osszián Glosszáriumában még a *vihar*t is magyarázza.
727. „Huba, napkelet' ifju sugára". Vö. Morni mint a' nap kelő sugára. Latthman. Kaz. M. 7. 53. Kiss F. 27.
731. *Szelemér : Zelemér* (Szelemér) nevű település a középkorban több is volt, legismertebb az ilyen nevű puszta Debrecen mellett. A közvetlen forrás azonban bizonyára Kazinczy: A vak lantos *Zelemér*-e (Kaz. M. 9. k.).
759. *hagyitá :* hajítá
763. *berándul :* besiet, beugrik
döntő magyarok : l. I. 702.

Második ének

7. *az altában :* amaz aludtában (álmában)
9—13. Zalán álma mint Agamemnoné Iliasz II. 35—40. Lőcsz 17
36. *nyiltan :* kinyitva, felnyitva, feltolt rostéllyal
38. *ez :* ő (t. i. Viddin)
39. *Simon* (Simeon): a nagy bolgár cár (893—927), akinek, a besenyők szövetségében, az etelközi magyarságra mért csapása közvetlen oka volt az új haza keresésének. L. még Történeti források c. fejezetünket.
41. *Izacs* (Izács): talán az *Isach* [= Izsák] forma (Kovács N.) helytelen olvasatából származik. — Elképzelhető, hogy az *Iza* földrajzi névnek továbbképzett alakja, akárcsak az *Izár* (l. V. 580.) Az *Iza* kedvelt név a korban, vö. pl. Kovacsóczy ilyen című novelláját Aurora, 1824.
65. *tetem :* test (vö. holt-tetem)
74. *Tarnóv :* a később (III. 117) előkerülő *Tarno* szlávosabb igényű formája. — Lehet, hogy Vörösmarty kiinduló pontja a *Tarna* hn és szn volt. De vö. Osszián (Kath-Lóda) *Tornó* hn. Kaz. M. 6. 149, 154. stb.
75. *Kabár :* Vty történeti forrásaiban ismételten előkerül a *kabar, khabar* népnév, föltehetőleg ezt alkalmazta szn-ként. De más sugallatok is érvényesülhettek: pl. a *Kaba* (l. VII. 115.) továbbképzése is lehet. ZF 1825. *Kebár.* Vö. még HD II. 256 *Abár*
Rucsuk : esetleg a szl. rocsak — rucska ('fogantyú, markolat') köznév van benne. Feltételezhető hn-sugallat is pl. *Ruszcsuk.*

76. *Lemők :* feltehetőleg a Beszkidek két oldalán élő kárpát-ukrán népcsoport *(lemák, lemók, lemek, lemők* egyes számú!) elnevezése van az „orosz gyermek" nevében. Erre mutatnak a változatok is: ZF 1825. *Lemák ;* III. 170. ZF 1825. *Lammák* Ez utóbbi esetében számba jöhet "Az ifju Anacharszisz"-ból *Lamachus* vezér nevének hatása is (I. k. 249).
82. *nem átlók :* akik nem átallják
89—93. Philo öltözete és fegyverzete vö. Pariséval. Ilias 334—338. Loósz 10.
103. *Rhodopé :* hegység és hegy a görög—bolgár határon
Pangeos : Makedónia egyik magas hegyének (Pangaeus, gör. Pangaiosz) neve
104. *Athos :* a görögországi Kalkidiké félsziget keleti ágán közel 2000 m magas festői szépségű hegy. Később sajátos szervezetű kolostorairól híres.
107. *közföldekről :* a közbeeső területekről.
111. *alább :* t. i. alábbvaló
Hieró : Siracusa-i görög vezér s király (i. e. III. sz.) neve.
Neander : a görög monda szerint Leszbosz sziget királyának fia
112. *Odüsseos :* a költő a homéroszi eposzok híres, címadó hősének nevét adja az egyik görög harcosnak.
Lüsippos : Nagy Sándor híres görög szobrászának neve.
117. *tetemű :* l. II. 65.
118. *Epaminonda* (Epameinondasz): a Spárta ellen győzedelmes thebai görög államférfi és hadvezér (i. e. 418—362).
118—142. E sorok közvetlen utalást tartalmaznak a görög szabadságharcra (1821—1829), mely Európa-szerte nagy rokonszenvet váltott ki, és az irodalomban is igen komoly visszhangja volt (Byron, V. Hugo stb.). Az 1823. év — a *Zalán futása* alkotásának esztendeje — komoly sikereket hozott a görögöknek, melyeket csak 1825-től kezdve követtek átmeneti, de igen fájdalmas és véres vereségek. A görög szabadságharc erősen foglalkoztatta a magyar közvéleményt is. Perczel Mór emlékiratai szerint már 1821 őszén vitatkoztak a görög fölkelésről Perczel Sándor és Somssich Miklós Somssichék sárdi házában, s a vitát az döntötte el, hogy Vörösmarty tanítványa, a gyermek Perczel Mór a görögöknek adott igazat: a felnőttek ugyanis tréfásan a gyermekre bízták a kérdés eldöntését. (Perczel Mór emlékiratai VU 1868. jan. 5. Lukácsy—Balassa 41. l.)
Vörösmarty azonban az egykor rabságban és tehetetlenségben sínylődő, de szabadságszeretetében és harci erényeiben újjászületö görögségben példát is lát a magyarok számára. Waldapfel József szerint: „A perzsaverő görögség hanyatlásáról beszél s hozzáfűzi az utalást saját kora hősies görög szabadságharcára, hogy vele kapcsolatban megemlítse a honfoglaló magyarok utódainak tehetetlen vergődését. A görög példával céloz a ki nem mondott jobb jövő lehetőségére is: [Idézi a 129—139. sort.]" (Vál. Műv. 1950. I. k. XII. l.)
133. *üti fényre :* emeli dicsőségre, dicsőíti meg

141. *a . . . jelent :* a (gyászunkra) megjelent, eljött
144. *Theophil(osz) :* görög eredetű, több híres ókori személy által viselt név
156—157. *Thermopülák :* szoros út Észak-Görögországban a tengerpart és a magas hegyek között. Itt tartóztatta fel napokig *Leonidas* spártai király 300 vitézével a perzsa túlerőt (és esett el végül) i. e. 480.
162. *azonhoz :* ahhoz
171. *a szűk közön át Peloponnes :* Peloponnesos, Görögország déli része, melyet egykor az átvágatlan Korinthoszi földszoros kapcsolt az ország többi részéhez.
189. *Tempe :* a Peneosz folyónak már az ókorban sokat emlegetett szépségű, meredek falú völgye az Olümposz és Ossza hegy közt
190. *Pindos :* több mint 2500 m magas hegység Észak-Görögországban
191. *Peneos :* l. II. 189.
195. *Heliodóros :* a híres, IV. sz.-beli görög regényíró neve (Aithiopika c. regényének Vörösmarty korában ismert fordítása DUGONICS ANDRÁStól A szerecsenek címen 1798).
197. *cseri :* cserfából való
205. *különbek :* különbözők, különfélék
207. *Kallimachos :* híres görög költő és tudós (i. e. III. sz.) neve
208. *Milo :* eredetileg egy görög sziget neve *(Melosz* v. *Milosz)*, e szigeten találták a milói Vénuszt.
Krantor (Crantor) : ókori görög író, filozófus neve
209. *ravasz udvar :* t. i. a bizánci császári udvar
226. *Ida :* hegy Kis-Ázsiában. Ezen nevelkedett Páris trójai királyfi.
228. *Skamander :* a homéroszi eposzokból ismert, a trójai síkságot öntöző folyó neve.
230—240. Antipater és neje. vö. TASSO: A megszabadított Jeruzsálem. I. Gildippe és Odoárd.
230. *Antipater :* a bibliai Heródes apjának neve, de Vörösmartyt esetleg az *Antipatros* görög név is vezette. Ezt a nevet sok ismert ókori férfi viselte.
240. értsd: gondosan vigyázott kedvesére és szerelmesére.
257. *Ármány :* az *ármányos* szóból elvont nyelvújítási szó. Az óperzsa *Ahriman*nal (a gonoszság megtestesítőjével) való egybeesése csak véletlen. Vörösmarty Horvát Istvántól (Árpád Pannonia hegyén. Aurora 1822.) veszi, s mint Horvát és annak előzményei (Otrokocsi Fóris Ferenc, Cornides, Beregszászi, Révai), ő is elfogadja az *Ahriman = Ármány* azonosítást. (SEBESTYÉN II. 381, ERDÉLYI P. 85.)
261. *A' döntő magyarok . . .* l. I. 702.
267—271. Az örökké zúgó barlang Vergilius Aeneisének barlangjaira emlékeztet. Aeolus barlangjára: I. 50—55. és az alvilág bejáratánál levő barlangra VI. 236—241.
268. *A' télnek bús honna felé :* észak felé
273—274. *a' kijelentett Kárra :* a parancsolt kártevésre
279—280. vö. OSSIAN: Kath-Lóda. A Lóduini Lélek „rettentő csarnok-

jának fedelét éji villámok szikrázásai lobogják körül." Kaz. M. 6. 279—280.

283. *döbögő :* dobogó (vö. I. 157.)

286. *negédét :* e régi magyar szó eredeti jelentése: gőg, büszkeség, bátorság, ill. kényesség. Ez utóbbi jelentés, meg hangzásbeli hasonlóság miatt később a nyelvújítási *negély* 'affectatio' szóval keveredik. (NySz. NyUSz.)

287. *csalt :* cselt

289. *szürkankó :* dolmányszabású szűr, zeke (CzF.)

303. *lapokon :* lapályokon (vö. I. 364.)

303—309. Ete harca Ármány ellen. Vö. OSSIAN: Karrik Thura. Fionghal küzd a Lóduini Lélekkel. Kaz. M. 7. k. 14. l. KISS F., JAKABFI.

304. *megrándult :* nekilódult, nekiiramodott

318. *Etel :* a Volga (törökül), vö. VIRÁG 7: „Etil vagy Volga"

320. *Darvas :* a táltos, a régi és gyakori hely- és személynevet Vörösmarty ruházza rá.

325. *Hadúr isten (Hadúr, Hadisten* alakban is) L. I. 603.

327. *vessz meg :* pusztulj, vessz el (tájnyelvben ma is vö. MTsz.)

331—332. vö. OSSIAN: Karrik-Thura. A Lóduini Lélek „tűzszemei undok képében mint lángok szikráznak" Kaz. M. 7. 12. KISS F. 14.

336. *dörmölne :* dörgő, zúgó hangon szólna

351. értsd: szoborrá dermedt, mint a sóoszloppá (szoborrá = bálvánnyá) lett asszony (utalás a bibliai Lót feleségének legendájára).

352. *előkelt :* (a leterített kaczagányról) fölkelt, előkerült

370. *mérsékli :* méregeti

375. *butulva :* (el)tompulva

377. *fölölti :* fölüti

402. értsd: örökös balsors (szerencsétlenség, nyomorúság) sújtsa megszegését

405. *szög :* sötétbarna vagy fekete színű (NySz. CzF.)

415. *süvöltött :* élesen nyerített

446. *elrándult :* hirtelen elindult, ellépett, l. I. 763.

456. *kutigur :* vszleg a *kuturgur* népnév változata. Ez utóbbi a magyarokkal a Meotisz vidékén kapcsolatban állt bolgár—török nép volt, l. PRAY Ann. és Dissert. Per. Léta (156. jegyz.) megjegyzi róluk, hogy tulajdonképpen magyarok. Dug. Szitty. I. 106 szerint *kutig-úr* a 13 hun nemzetség egyike. Forrásuk bizonyára SZEKÉR: Magyarok' eredete I. k. Pozsony és Komárom 1791. 90: *Kútig-úr;* idézi és elfogadja KERESZTURI J. A.: De Hungarorum origine . . . 1814—18, továbbá HORV. Á. 105—107, KOVÁTS SÁMUEL: A' Magyarokról 's Törökökről. Tud. Gyüjt. 1822. VI. 14—51.

457. a' döntő magyarok' *vérképei :* l. I. 702. — Vö. Ossian: Temora. Kaz. M. 7. 218. „őseiknek Lelkeik . . . látatják sápadt sötétveres alakjaikat . . ." KISS F., JAKABFI.

474—475. értsd: Búsan dőltek fekhelyükre, amiért habozásukkal a hírnév-szerzésnek ezt az alkalmát máskorra halasztották.

481. *Susadal :* l. I. 336.

Laborczán : a *Laborcz* név (l. I. 338.) továbbképzése a szláv *-án*

eredetképzővel. De mindig számolnunk kell hn-i inspirációval is. (Vö. pl. *Gáborján, Laborján* stb.)

499. *Bellira :* inkább ossiáni, mint orosz—kun hangzású név. Eredetére mint. kiindulási pont számba jöhet az AN.-tól (57. f.) emlegetett *Billa* (bolgár férfi), a THURÓCZYnál (SCHWANDTNER 81) és SZÉKELY Chron.-ban (150/r) Radar (hun ős) apjaként szereplő *Beller*. Vö. még AN. 51. fej. „Castrum *Bellerád* [= Belgrád]

517. *eldődinek :* elődeinek, őseinek. A korban másoknál (pl. Berzsenyinél) is.

521. *ösztöne :* ösztönzése, buzdítása

524. *csirkázni :* virradni, hajnalodni, pitymallani (MTSz). Gyulai is említi mint tájszót ÖM 1884—85. II. k. 478. l.

526—540. Laborczán panaszát Vörösmarty előbb lírai versnek írta meg mint *Az életgyülölőnek kettős panasza* első részét (Vty Ak. Kiad. I. k. 157—158. 566).

544—554. Laborczán öltözködése vö. Agamemnon öltözködése. Iliász II. XI. CSENGERY 153.

546. *szövevényekből :* l. I. 462.

547. *szekernye :* lábszárvédő, ill. bocskor, lábbeli (CzF.). Gyulai is említi mint tájszót. ÖM 1884—85. II. k. 478. l.
szárát : lábát, lábszárát

570. *Dalamér :* romantikus hangulatfestő név, kb. *Dalma-Elemér* elemeiből. Vö. még *Dalain*, II. 656.
Huszton : Huszt helynévből. Vö. Bod ~ Bodon,

573. *Denep :* a Dnyep(er) (AN. 8. f.: *Deneper*), de ilyen alakban VIRÁGnál (16).

595. *megbízott :* magabiztos

598. *holottan :* hol, ahol, amelyen

600. *Dobor :* mivel története emlékeztet arra, amit AN. *Zobor*-ról mond (l. I. 50.), a nevet Vörösmarty vszleg ennek mintájára alkotta a magyar *Dob(ó)* alapján. Gondolhatunk esetleg elvonásra *Doborján*ból (vö. Laborcz-Laborczán).

603. *lobogóját :* sisaktollát, tollbokrétáját

615. *a vezető . . . :* t. i. új hazába vezető (utalás a csodaszarvas mondájára)

621. *Előd :* AN.-nál (6. f.) *Eleud*, Szabolcs apja, más krónikákban Álmos apja. Az olvasatra a forrás: Dug. Et. 9. *Előd.*

626. *Zala :* ősrégi magyar hn és szn (ejtése sokszor *Szala*)

627. *Torzon :* nem valószínű, hogy e magyar hős nevében a köznyelvi *torzon(borz)* szóelem lenne. Inkább arra lehetne gondolni, hogy az AN.-nál (37. f.) szereplő *Trusun* (= Trencsén) és a *Tursoc* (erdő) (35. f.) alapján született e név. Az *-on* végződéshez való vonzódás Vörösmartynál már a HD-ban is megfigyelhető (*Gárdon, Tajgon* — stb.) Mint érdekes találkozást megemlítjük, hogy a törökben van *Tursun* szn 'álljon, maradjon' (= 'ne haljon meg') jelentésben. NÉMETH GY.: MNy 28. 7.

629. *Dobó :* ismert családnév. L. még *Dobor* II. 600.

637. *Bogács :* különös, hogy Bulcsú apja itt *Bogács* alakban szerepel (vö. még VII. 131), noha I. 295 *Bogát*. Igaz, ZF 1825. *Bogács*.

Vszleg ez is volt az író szándéka. (Láttuk: a *Bogát*-nak van *Bogár* változata is.) E szerint a *Bogács* a *Bogár* változata; régi magyar hn és szn (EtSz.).

638. *kápa :* csuklya, föveg
641. *továbbad :* távolabb
642. *agg :* vívódik, gyötrődik, búslakodik
654. *rivadása :* harsogása, zaja

Harmadik ének

8. *föllázada :* lázba jött
23. *Ellenben :* ellenükben, velük szemben
28. *lekoczognak :* megkoccanva lehullnak
57. *még :* megint, ismét
63. *dörmölve :* l. II. 336.
67. *Bobor :* ismeretlen — bár családnévként ma is előforduló szó. Szerepel Kármán J.-nél is (Fejveszteség). Zf 1825. *Bodor* [!], így ennek változata is lehet.
Bűs : a régiségben *(Bős* alakban is) gyakori szn és hn (vszleg a *bő* szó a. m. 'gazdag' származéka. EtSz.). Figyelemre méltó, hogy a HD-ban *Bús* nevű személy szerepel (II. 213).
68. *Etűr :* nyilván az AN.-nál szereplő *Etu* (olv. Etü) továbbképzett alakja (vö. Petur stb.). A kutigur kapcsán (II. 456) láthattuk, hogy az *-ur* végződést szívesen értelmezték a magyar *„úr"* szóként.
84. *Hány ellent :* szembeszáll, viaskodik
91. *Csaba :* természetesen csak *a név* azonos a mondabeli *Csabával*. AN.-nál egyébként szerepel a „Csaba magyarja" *(Sobamogera :* 45. f.) kifejezés, l. „Történeti források" c. fejezetünket, de van *Chaba* Kazinczy: A vak lantosban is (Kaz. M. 9. k. 215). Erről az írásformáról HORV. 179. megjegyzi, hogy *Csabának* olvasandó.
102. *csikorogva :* a szó többféle értelmezésre ad lehetőséget: 1. fogát csikorgatva, 2. páncélja csikorogván, 3. nyomorultan (ez utóbbi Tolna megyei tájszó lenne, vö. MTsz.).
106. értsd: dühös gazdájának balszerencséjére elhárítja halálát. (Van egy *tűr* ige, melynek jelentése régen: 'fordít, csavar, vö. feltűr, letűr stb.)
108. *Bukuró :* a név aligha választható el a *Bugaró* (III. 710) és vszleg a *Bekiró* (V. 285) nevektől. Az eposzban bolgár—szláv harcosok nevei. Elgondolkoztató a ZF 1825. *Bukovo* alakja: Vörösmarty esetleg ezt a szlávos formát (= 'bükkös') magyarította vagy bolgár—törökösítette meg pusztán fonetikai meggondolás alapján.
Mezirke : Az erdélyi (Szilágy m.) népnyelvben ismeretes egy *mezerika* 'lednek' olasz eredetű szó (MNy. 4. 49.), ehhez egész közel áll az első (ZF 1825.) *Mezirka* alak.
117. *Tarnó :* l. Tarnov II. 74.

132—133. *darázsként pezsgenek.* Vö. Iliász XVI. 259. LOÓSZ 19.
132—142. Tarczal holttestének kimentése vö. Echepolos tetemének kiszabadítása. Iliász IV. 463—470. LOÓSZ 12.
137. *borzodván :* borzasan (nyillal teli tűzdelve)
142. *mia :* miatt
146. *jegyzi :* figyeli
156. *Lábi :* vszleg Láb (Pozsony m.) községnevéből van alkotva (egyébként *Lábod* hn is van, Somogy m.). Esetleg serkenthette Vörösmartyt, hogy Dug. (Et. II. 35, Szitty. II. 110) *Lábas* bolgár királyt emleget. Érdekes, hogy Bese János utazó 1. beszámolójában (Tud. Gyüjt 1829. X. 106) a kaukázusi „magyar" családnevek közt említi a *Lába* nevet. Vö. még I. 675. *Láhi*
159. *Báta :* nagyon sok ilyen (török eredetű) hn, szn van a régiségben is, ma is. Vö. még *Batan*, egy besenyő törzs vezére: PRAY Ann. 324.
160. *Dús :* gazdag, Vörösmarty nem tudhatta, hogy a honfoglalás korában még ismeretlen szó volt (EtSz.)
Villám : a régi köznév szn-ként alkalmazva (Döbrentei: A kenyérmezei diadal-ban [Auróra 1822.] egy ló neve.)
165. *Milasin :* gyakori, közismert szláv név ('kedves')
166. *Merő :* nyilván a köznyelvi „merő", 'merész', 'bátor' szó; a bolgár vitéz neve ZF 1825-ben *Meron* volt!
167. *Nadorol :* ZF 1825-ben a szláv *Nedorol* nevet viselte, az újabb „magyarosabb" vagy törökösebb névben talán a *nádor* szó van. — HELTAInál (XVI. r.) egy gepida király neve: *Nadari.*
169. *Lomhár :* első tekintetre a lomha szó nyelvújítási továbbképzésének látszik (a *lajhár* analógiájára). A "Buridán' *lomhárja*" mint magától értetődő kifejezés szerepel Muzarion. Új folyam I. füz. 1833. 34 (jelentése tehát 'szamár, öszvér' lenne), de a szótárak nem ismerik. Mivel azonban bolgár vitézről van szó, az ossiáni *Lámhor, Lormár, Lumhári* (Kaz. M. 7. 102, 7. 103, 7. 142 stb.) szn és hn-kkel is kell számolnunk.
187. *gyűrűit :* a páncél könyökvédő, mozgékony gyűrűit
189. *azonban :* azonközben
192. *holottan :* ott, akkor rögtön
213. *rozzanva :* összeesve, összelapulva
228. *Mirza* már az Árpád-korban előfordul szn-ként *Mirsa, Mirse, Mirsus, Mirza* alakokban (KOVÁCS N.). Vö. még SCHWANDTNER I. 808. *Miircza*, moldvai tartomány (Oláh M.), I. 831. *Murza* tatár vezér. Nem valószínű, hogy az iráni *mirza* 'úr', ill. 'herceg' szót használná Vörösmarty.
247. *meg' :* l. III. 57.
256. *kisérteni :* (meg)próbálni, kísérelni
262. Laborczán és Antipater neje vö. TASSO: A megszabadított Jeruzsálem: Tankréd a leütött sisakról megismeri Klorindát.
263. *Ellent hány :* l. III. 84.
282—283. *halálos Képzeletét :* a meghalásra vonatkozó elképzelését (hogy t. i. feláldozza magát Ármánynak)
283. *szín-csalta :* a látszattól megcsalt

337. *a' haza' színén :* a haza képén, arcán, a haza lelkében; bár a régiségben a *szín* fényt is jelentett, (NySz.), értelme ez is lehetne: a haza fényén
351. *nyögdel :* keservesen sóhajt, sír, jajong
363. *szakadólag :* leszakadva
365—369. vö. II. 303—309. OSSIAN: Karrik-Thura. Kaz. M. 7. k. 14. l. JAKABFI
385—388. Ete megöli Izácsot oly módon, mint Idomeneus Aisyestest. Ilias XIII. 437—442. LOÓSZ 16.
439. *Cseter :* a ZF 1825. *Csetir* változat világosan mutat a szláv eredetre ('négy'). — Némi „magyarosítás"-t talán a (volt) Nyitra megyei *Cseterke* hn is elősegített.
440. *Hilka :* ZF 1825. Helka. Ez feltehetőleg a *Helenka* rövidülése, ahogy az *Ilka* az *Ilonkáé*. A *H+Ilka* összetétel is elképzelhető, vö. *Irkun — Hirkun* stb. Számba jöhet még a szl. *Halka* név is. Igaz ugyan, hogy az *Ilka* s a *Halka* is női név, de e tekintetben e korban korántsincs még megállapodott gyakorlat (vö. *Dalma, Mezirka* férfineveket, sőt a HD-ban — II. 235 — *Emőke* is férfi).
462. *Azir :* egyrészt lehetne az *Azariás* ~ *Aziriás* rövidülése. De valószínűbb az *Azor* ~ *Azur* i-s alakja, mint *Zamur* ~ *Zámir*. *Azor* a neve pl. P. Szentmiklóssy A. Berta c. novellájában (Hébe 1824.) egy tatár vitéznek. Aranyos—Rákosi SZÉKELY Dierniász-ának (Hébe 1825.) egyik hőse: *Yzira*.
463. *Mekira :* e nyilván keletieskedő névre analógiaként megemlíthetjük Pap Gábor: Hasszán vagy a' kívánságok szigete c. novellájában (Hébe 1823.) előforduló *Mekrán* hn-et.
464. *Simon :* az említett cár neve (l. II. 39). L. még „Történeti források" c. fejezetünket.
468. *azonban :* l. III. 189.
527. *Tanais :* l. I. 198.
530—536. vö. OSSIAN: Kárthon. Kaz. M. 6. k. 207—208. l. JAKABFI
547. *el is végezte magában :* el is döntötte, el is határozta magában
589. *Bellerophon :* görög mondai hős neve
620. *agg :* aggódik, gyötrődik, törődik (l. II. 642)
652. *Szilárk :* ismeretlen eredetű név (? a *Szilárd* változata)
655. *Kaldori :* vszleg a *Káldor* (vö. A két szomszédvár) „elgörögösített" változata. Ez Kunits: Szedecziás-ából (1753.) való s a *Chaldaeus* (> ném. Chaldäer) > *Kaldor* magyarítás szülötte (Nyr. 31. 170). Virág B. már köznévként használja (vö. pl. Poétai munkái. 1863. 84. 86). ZF 1825. *Kalderi*
656. *Dalain :* ? talán a *dal* szóból. Vö. *Dalma* (VII. 658.) és HD II. 213 *Éneki*
685. *Kalpi :* talán az AN.-i *Culpun* szn (41, 53 f.) vagy *Culpe* (43. f.) név hatott, bár ezt erősen vitathatóvá teszi a ZF 1825. *Kalpe* alak. Ez utóbbi viszont a *Calpe* földrajzi névre utal (csúcs Gibraltár mellett), melyet az ókori írók sokat emlegetnek, de Tasso is (A megszabadított Jeruzsálem IV. 6, XV. 28 stb.). *Turibán :* alighanem a *turbán* szóból, bár ZF 1825. *Turibin* van.

692. *Emőr :* a régi magyar *em* 'anya' szóból kicsinyítő *-ő* és a kedvelt nyelvújítási *-r* végződéssel. Meglepő a ZF 1825. *Emár* alak, mely feltehetőleg a keleties *Omár* változata. Vö. erre *Umár* bolgár király Dug. Et. 17.

699. *kaczér :* erkölcstelen, aljas

710. *Bugaró :* Dug. Et 17. emleget 843-ból egy *Bogori* nevű bolgár királyt (vö. Vámbéry: A magyarok eredete 68: *Boghor* egy bolgár fejedelem neve). — A másik vonal a „tatár" *buka, buga,* melyet a korabeli források (PRAY, RÉVAI, GYARMATHY stb.) ismételten összevetnek a magyar *bika* szóval (l. még EtSz. is). Czuczor: Augsburgi ütközet (Aurora 1824.) — mely egyébként is erősen hatott egy-egy név *végső* kialakulására a ZF-ban — egy *Buga* nevű parancsnokot szerepeltet (IV. én. 98. l.). *Buga + r + ó* szabályos alakulat lenne. A leginkább közeli forma: *bugara* (a *bogár* kárp. ukrán változata: EtSz.) — a legkevésbé valószínű.

711. *Kalló :* vagy a múlt század elején még köznyelvi (CzF.) *kall* ige származéka, vagy a *Kálló, Káló* hn van sz-ként alkalmazva (és kissé „elbolgárosítva"). ZF 1825. *Krallin* l. VII. 13.
Lemerki : ? távoli utalásként megemlíthetjük az E. Sósnál számozatlan lap) előkerülő *Lamor* nevet, annál is inkább, mert e név Ossziánnál is megvan, Kaz.M. 7. 101. ZF 1825. *Lemerka*

718. *Molkob :* a szl. moloko 'tej' szóval van összefüggésben.

Negyedik ének

52—62. A gyűlés összehívása, mint az Iliasban II. én. 91—101. LOÓSZ 9.

83. *Notaras :* Konst. Porph.-nál történeti görög személy. A művet Vörösmarty történeti forrásai (de a napi sajtó is pl. H. s K. Tud. 1825. 56) sűrűn emlegetik. M 1833. IV. 182. *Nataras.* Sőt Fábián Gábornak Vörösmartyhoz írt 1825. ápr. 9-i levelében (CZAPÁRY 248) már jelképes értelemben is. ("a komárommegyei vén Notarász . .") Notaras felszólalása emlékeztet Nestoréra. Ilias II. 336. s. kk. LOÓSZ 10.

102. *Lerkü :* ZF 1825. *Lerka :* mindkét formában ismeretlen eredetű név, de kapcsolatban állhat a VI. 157. *Ilerki* névvel.

103. *Temere :* a régiségben van *Temerad, Temer*pataka hn, ill. szn (KOVÁCS N.). Befolyással lehetett az ossziáni *Temora* (vö. az ilyen nevű ciklust Kaz. M. 7. k.), talán a *Tamara* (Per. Szakadár 185) név is. Vö. még *Temoron* X. 205.

104. *Peleus :* a görög mondában Achilles atyjának neve

150. *Lamias :* Dug. Troja XV. fej. külön foglalkozik a gyermekrabló és gyermekevő *Lamia*-val. De előfordul Virág B. Poetai Munk.-ban is (1822. 21, 75) *Lamia* név. A *Lamias* talán ennek „hímnemű" alakja.

210. *Visszavonó :* pártoskodó, villongó

223. *meg kell térni nevünknek :* vissza kell szereznünk jó hírnevünket

225. *egyben :* azonnal, rögtön, tüstént

247. *agg :* elvonás az *aggó = aggódó* szóból

257. *megfogva :* (még) visszafogva, akadályozva (is)
270—322. A holtak eltemetésének kötelessége Homérosznál: Iliász VII. 40—432. XXIII. 49—53. XXIII. 71—74. Loósz 13.
285. *gombja :* feje
289. *Kárel :* a döntő hatást az elnevezésben bizonyára a Kazinczy Ossián-fordításában szereplő *Karil* bárd gyakorolta (Fion-ghal II. Kaz. M. 6. k. 46. l.), de részben az alakváltoztatásban, részben magyar személyre való alkalmazásában szerepe lehetett, hogy *Kára* egy kun törzs neve Konst. Porph. szerint (id. Dug. Et. 29), ill. hogy ugyancsak Dugonicsnál *Kárel* a *Karelia = Karjela* változataként szerepel. Csengery szerint a táltos alakjának kiformálásában a homerosi Kalchasnak is volt hatása (Csengery 154).
354. *Csongor :* ez a régiségben gyakori hn és szn az újabb korban először Kazinczynál (A vak lantos c. novellában) fordul elő Chongor alakban (vö. EtSz, továbbá Vty Akad. kiad. I. k. 720). Itt Velek fia.
Velek : An.-nál (19, 20, 50 stb. f.) Árpád követe Mén-Maróthoz, Bihar vára meghódítója: ezt a nevet őrizte meg a Fehér megyei *Veleg* községnév (Pais).
383. *valamint :* amilyen
399. *Csomb :* elvonás a *Csombor* névből l. VIII. 231.
420. *födözetlen :* ruhátlan, meztelen
432. *tündéres enyelgést :* tündérekre jellemző játszadozást, l. I. 191. A *tündér* fő jelentése még ekkor is az, hogy alakját, helyét, tetszés szerint, gyorsan változtatja, hogy változékony, *tünékeny*, állhatatlan (Erdélyi P. 173). Vörösmarty egyik korai balladájában a *Csák*ban eredetileg a tündér mint *tünőlány* szerepelt. Vty Akad. kiad. I. 745. l. még VII. 39.
433. *tartasz el :* tartasz vissza
452. *egyben :* l. IV. 225.
477. *fékesen :* kötőféken
492. *felén :* kétféleképpen értelmezhető: *a)* (Árpád) oldalán, egyik felén, *b)* ellenfelén
512. *reánk :* iránt unk
532—533. Hadúr kardja intésére reszket a világ, mint Zeus szemöldökére: Ilias I. 528—529. Loósz. 13.

Ötödik ének

9. A bodrogi pórnép lázadása vö. Aen. VII. 473—540. Csengery V.
48. *Szakadár :* maga a szó nyelvújítási, de Perecsényi Nagy László már 1802-ben szn-ként használja (Szakadár). Teslér 1823. márc. 1-i Vörösmartyhoz írt levelében idéz belőle (Czapáry 156.). Vö, még *Szakadát* nevű hn a völgységi járásban: Egyed 47. Jelentése nem 'eretnek', hanem kb. '(vízesésként) zúduló, rohanó'.
50. *reá nyögtek :* l. III. 351.
60. *iratos szövevényt :* képes, festett szövetet
71. *ülének :* lakomáztak

180. *mi* (nem így): mennyire (nem így)
196. *a jelentést kimutatja, holottan :* a látványt megmutatja, mire rögtön
262. *Ikámor :* KOVÁCS N. tud egy középkori *Icomerius* nobilisről, ebből meg lehetne magyarázni. Egy ilyen magyarázatot támogat a ZF 1825. *Ikámer* alakja is.
267. *Hirkun :* legvalószínűbbnek az látszik, hogy az AN.-nál (56. f.) szereplő *Urcun, Vrcun, Ircun*dium h-val ejtett alakja. Vö. Ilka ~ Hilka. De tekintetbe jöhet *Ircano* fejedelem (TASSO: A megszab. Jeruzsálem XX. 32) és *Hircanus* herceg és püspök (SZÉKELY Chron. 70/v, 73/v).
284. *Illi :* talán az *Illés* név változata *(Illu* alak kimutatható), talán a PAIS-nál (Hülek a.) idézett török *Ilik ~ Ilig* 'fejedelem' szó van benne. Vö. még Dug. Et. I. 388: *Illin* egy kisázsiai „magyar" királyfi neve.
285. *Bekiró :* a XVII. század elejéről ismeretes *Bekir* nevű temesvári pasa, de nagyon is kérdéses: volt-e erről Vörösmartynak tudomása. — Valószínűbb, hogy a *Bukuró* (l. III. 108) változata, efféle hangrendi átrendezésre már eddig is sok példát láthattunk. A ZF 1825. *Bekira* alakja azt sem zárja ki, hogy a THURÓCZVnál (SCHWANDTNER I. 48) előkerülő *Bereka* — női név — metathézissel való átalakítása: *Bereka* > *Bekera* > *Bekira*.
Bogumil : Szép János: A' magyaroknak constanzinápoli táborozások . . .-ban (1821.) *Bongumil* a „Tolmács" neve, aki *patarénus*, s ez a *bogumilok* szektájának másik elnevezése.
287. *Kolombár :* bár a latin *columba ~ columbarium* kézenfekvő lenne, a 'bolgár—szláv harcosnak Vörösmarty aligha adta ezt a nevet. — Esetleg a szlávosnak érzett *kolompár* szó lehet az alap. A szó ugyan német eredetű, s 'lakatos, üstfoltozó iparos' jelentése volt (vö. Simai: Vég tagokra szedett Szó-Tár 1809. 123: Kolompár „laminarius faber", l. még Nyr 7. 105); e foglalkozást általában nem magyarok űzték. (Az Ormánysági Szótárban 'sátoros cigány, kóbor cigány' jelentése is van.) — Esetleg a név a Vörösmarty korában is előforduló *Kolumbán* (főleg papi, szerzetesi) név változata.
288. *mi időn :* (a)mikor
298. *Irkun :* az AN.-i *Urcun — Vrcun — Ircundium* (49., 56. fej.) szó lehet benne. Vö. *Hirkun* V.267.
303. *Hogy :* minthogy
306. *Báta :* l. III. 159.
315. *Hircsut :* feltűnő, hogy a régiségben (l. KOVÁCS N.) *Hyrchout, Hyrichou* szn, ill. hn-ek vannak. KNIEZSA szerint (A magy. nyelv szláv jöv. szavai I. 218) olvasata ugyan *hürcsüt*, s a *hörcsög* előzménye, de ezt Vörösmarty vagy forrásai nem tudhatták. A szó egyébként valóban szláv eredetű. Nem hagyható figyelmen kívül a *hirsutus* ('torzonborz')-ból való származás sem. Bél Mátyás (Hungariae antiquae et novae Prodromus. Norimbergae. 1723. 4.) s nyomán mások szerint e névvel illették a szkítákat. A ZF 1825. *Hircsutesz* ennek görögösített formája.

320. *Tárkony :* régi magyar közszó, egy ürüm-féle fűszernövény neve (NySz., CzF. stb.). Szn-vé tételében Vörösmartyt befolyásolhatta a gyakori Tárkány. Vö. még *Tárkon* p szta a dombóvári járásban: EGYED 52.

322. *Oláp :* alighanem az AN.-nál (8. fej.) szereplő *Oluptulma* első része szerepel benne. Annál is inkább, mert AN. 15. fej.-ben a *Tulma* külön — az *Olup*-tól elválasztva — is előfordul. Ebben az esetben különös viszont a Z[F] 1825. *Olák.*

355. *halálgond érte ülőjét :* a halál gondolata megérintette lovasát

361. értsd: annak (a sok mennykőcsapástól már) kormos tetejét sok villám éri ropogva

424. *Báluz :* PRAY (Ann. 273) szerint a frankok az avarokat „apud *Balus*ium" (Baluz mellett) győzték le. Talán még közelebbi analógia SZÉKELY Chron. 14/v, 49/v: *Baleus* „babiloniai király". De vö. ZF 1825. *Bralecz* (szl. 'sziklácska')
Imér : vszleg a régi hn és szn *Ilmér* (Ürmény) változata, ez pedig *Ilemér, Elemér* alakokra megy vissza (EtSz. MNy 25. 178). Vö. még *Imur* (Döbrentei G.: A' kenyérmezei diadal. Aurora 1822.) és *Imeriosz* híres görög rétor (IV. sz.), továbbá *Emhér* Kaz. M. 7. k. 298.

432. *Eddin :* elképzelhető, hogy Vörösmarty ezúttal a germán mitológiából merített. SZÉKELY is Urpan helyett előbb *Odin, Odron* alakot szerepeltetett (RMKtár 1. 112). Ismerve azonban a kor névalkotó eljárását, nincs kizárva, hogy Fábián Gábornak már kéziratban ismert Hafiz-a (Hafiz Persa Költő' Diványaiból Gházelák 's Töredékek. Pesten, 1824.) hatott a költőre. Itt ilyen nevek, név-elemek vannak: Schems *eddin* Muhamed (Előbeszéd XIV), „Emad*eddin* Mahmudnak" (152, 164). Vö. még Dug. Et. 281—282 „perzsiai magyar király"-ait: Azz*eddin*, Kotb*eddin* stb. Az *eddin* különben máig élő arab név(elem). L. még Czuczor: Ausburgi ütközet (Aurora 1824. 76): *Eden* vezér.

434. *Szemiringa :* a Z[F] 1825. *Szemirenka* változat birtokában (amíg konkrétabb analógia nincs) meg lehet kockáztatni azt a feltevést, hogy a *Szemirámis, Szömér* × *Kinga*-féle nevek kombinációja. Szép Jánosnál (A' magyaroknak constatzinápoli táborozások . . . Pesten, 1821) *Szemele* a thébai király lánya.

444. *Kelde :* bizonyára a krónikákban Attila—Árpád őseként szereplő *Keled* ~ *Keleed* szó van benne

452. *Rolló :* az egyébként szintén ismeretlen *Rollán* (VIII. 430) változata. ZF 1825. *Rollin*

454. *Boncsik :* a ma is használt *Bencsik* név változata. ZF 1825. *Broncsek*, ez kétségkívül szláv (szlovák) név.
Záka : bizonyos, hogy a *Zákó* (X. 442.) változata. Dug. Et. 102 egy jász vitéz neve. Talán a *Zákány* hn-ből való elvonás.

455. *Rutuf :* ismeretlen eredetű név

470. *azonban :* l. III. 468.
Íno : a görög mitológiában egy királylány neve

482. *Melitta :* a görög mitológiában ismert *Melissza* név változata, krétai királylány, a mézgyűjtés feltalálója. Különös, hogy az

ZF-ban Alexis anyja is *Melitta* (VIII. 70.). A *Melissza* kedvelt női név a szentimentális költészetben.

kikeletkori nappal : tavaszi napon

522. *Nándor :* Nándorfehérvár, Belgrád

554. *Preheszka :* feltehetőleg a szl. *prohaszka* ('séta') mintájára

555. *Kornyik :* többféle tőhöz is kapcsolható, bizonyosan szláv név.

571. *délesti :* (késő) délutáni

577. *elődi :* (sorban, rangban) első

580. *Izár :* vagy az *Iza* > *Izár* képzés eredménye, vagy az *Izács* változata (II. 41.)

584. *selleget :* serleget

612. Az *igátlan* ökör mint áldozati állat vö. Iliász X. 293. VI. 93. Loósz 14.

624. . . . mint havas éjszakai jégtömb, vö. . . . mint a' jégszobor a' rengetegekben . . . Ossián: Temora VI. Kaz. M. 7. 295. Kiss F. 26.

Hatodik ének

9. *jövevény :* az idegenből jött (vö. Dug. Et.-ban Etele a „jövevény").

25. *csupa :* csupán

34—44. az áldozati lakoma leírása vö. Iliász I. 458—472. VIII. 507—509. VIII. 558—561.

40. *megelégedvén :* éhüket-szomjukat kielégítvén

47—52. Kárel énekének kezdete vö. Ossian: Fion-ghal. II. Kaz. M. 6. k. 46. l. Karil a gyászdalok énekese. Jakabfi.

55. *Csatár :* régi szn és hn (vö. pl. Tud. Gyüjt. 1822. XI. 11.) a nyelvújítás korában helytelenül látják benne a *csata* + *r* elemeket. Vty-nál a *Salamon*-ban (1821.) szerepel *Csatás* 'ifjú vitéz'.

56. *Habilán :* emez osszián hangzású név (vö. pl. *Hidallán* Kaz. M. 7. 101 stb.) alighanem az ún. beszélő nevek közül való, s a. m. *habi lány*. Erre a ZF-ből idézni lehet: *Mahamis*, *Halmilakó* stb. Analógia Dugonicsnál is bőven akad, pl. *Nagyhabi* („Etelének kórmányosa"), *Széplaki* (Etelka Karjelben). — Érdekes viszont, hogy P. Horvát Endre Árpád-jának (1831.) Szókalauz-ában *Habitány* mint „környéki [= dunántúli] szó" = 'minden, amit a szél a habok között partra hajt'.

65. *Bendegucz :* a krónikákban Attila apja. Itt természetesen csak a név azonos. Vörösmarty történelmi olvasmányaiban léptennyomon találkozhatunk vele, az irodalmi előzmények közt szerepel pl. P. Horvát Endre: Zirc emlékezeté-ben (1815.) is.

67. *Apor :* ősrégi magyar szn. Thuróczy már a bizánci kalandozások vezérei között emlegeti.

86. *nyugovó :* értelmezése lehet *a)* nyugodt, békés; *b)* nyugati, nyugatra fekvő

91—96. „üregbeli sárkány" hasonlat vö. Iliász XXII. 93—97. „kőlyukban lakó sárkány" Loósz 19.

112. *Emeza :* nyilván az *Emesa* szó helytelen olvasata (*emesa* ~ *emese* = 'emse'. E névvel találkozhatott Vörösmarty Dugonicsnál is (Et., 53: *Emesa)*, MÁNDYnál is 69. *Emezsa)*. Bessenyei: Buda tragédiájában van *Emézia.*
Bimba : bizonnyal a *bimbó* szó alakja.
139. *fenyérünkön :* a fenyér itt kb. 'sztyep' értelemmel bír. Vö. ÉrtSz.
157. *Kelendi :* a *Kelen*(föld) változata, HELTAInál is (XII. r.)„*Keléndföld*" van
206. *üreglő :* üreges
226. *Huron :* a *húron* indián törzsi név már a XVIII. századtól a vadság, barbárság fogalmával kapcsolódott egybe. Ebben az értelemben szerepel Dayka Gábornak I. Ferenc koronázására írt versében (Dayka Versei Buda. 1833. 109). Ebben az értelemben használja Csokonai a verssel foglalkozó levélbeli megjegyzésében (HARSÁNYI—GULYÁS: Cs. V. M. Össz. M. II. 750—751). Vörösmarty esetleg a *Hunor* név átalakítását látja benne.
228. *Üláma :* ? kapcsolatban lehet talán az *ulema* 'iszlám jog- és hitoktató' szóval.
232. *Kevergő :* „beszélő név", esetleg befolyásolhatta a *kabar* népnév is.
233. paizsdöngetés a sereg összehívására HD I. 126. II. 15. 201. Döbrentei Gábor: A' kenyérmezei diadal. Aur. 1822. 135—136. A harcosokat összehívó paizsdöngetés Ossianból való. Fion-ghal I. Kaz. M. 6. k. 5. l. — Fion-ghal II. Kaz. M. 6. 33. l. — Kuchullin. Kaz. M. 6—248. — Darthúla Kaz. M. 6. 272. — Karrik-Thúra Kaz. M. 7. 16. — A lórai csata. Kaz. M. 7. 147. 148. — KISS F. 18.
235. *a' döntő szittya magyarság :* l. I. 702.
256. *Hubara :* bizonyára a *Huba* név továbbképzése, olyan — formai — analógiák hatására, mint *Kaba—Kabar*, ill. *Szem—Szemere*
257. *Remilin :* ismeretlen eredetű név
irányzott : tartott, támadt
264—265. vö. Iliász IV. 134. (Vályi Nagynál) CSENGERY 154.
280. l. VI. 233.
330—361. vö. Ossian: Fion-ghal. Kaz. M. 6. k. 207—208. l. KISS F. 17—18.
390. *levergődvén :* (szárnycsapdosással) leereszkedvén
394. *futamó :* futosó, ide-oda futó
412. *Olna :* aligha véletlen a rokonhangzása az Ossián-i *Ojna* névvel (Kaz. M. 7. k. *Ojna-Morul* ciklus).
412. *Zongor :* régi, tör. eredetű magy. szó (vö. Beszt. és Schlägl. Szój. „grifalco: zongor", MNy X. 298). Régóta családnév a Dunántúlon is, meg — mint arról Rumy a Tud. Gyüjt. 1823. XI. 55-ön beszámol — Székelyföldön is. Vörösmarty is már 1823-ban használja: *A hamis lányká*-ban egy fiatal szerelmes neve (első fogalmazásban: Damon!), vö. Vty Akad. Kiad. I. 4. 653. Vö. még Kisfaludy S.: Gyula szerelmében (1825.) *Zongor* Gyula I. 52. A *zongora* szóval nincs semmi kapcsolata!
415. *Orozda :* bizonytalan eredetű név

416. *égig emelték :* égbe vitték fel
417. *Szellem :* a szó, mint köznév Kaz. Osszián-ford. Glossarium-ában mint új szó szerepel. Vörösmarty bizonyára innen vette.
471. értsd: inkább vállalom az átkot, lemondok örök életemről
472. *Mint :* semmint
479. *vissza tünének :* újra előjöttek
508. *Nem szenvedte ezen látást :* nem bírta elviselni ezt a látványt.
638. *Andalodott :* elgondolkodó, elmerengő; vö. I. 373.
639. *Tomboli :* hangutánzó név a *tombol* igéből. Vö. a népmesék táltosát, a kentaurt, Tasso, Zrínyi eposzaiban szereplő lovakat, (BODÁNYI ARANKA: Ete és Hajna epizódja Vörösmarty Zalán futásában. Bp. 1908. 14—15.)
656. *érdeklő :* nagyon (szomorún) érintő
688. *borzadva :* borzasan, összeborzolva, vö. V. 451.

Hetedik ének

13. *Omilyák :* szláv *'mil'* 'kedves' szóból alkotott igenév. Viselője is szláv.
Krallin : e szláv harcos neve feltehetően a sz. *Kral* 'király' szó származéka. ZF 1825-ben *Kalló* neve volt (III. 711).
21. *tótság;* Vörösmarty az AN.-tól használt „sclavi" (szlávok 9. kk. f.) megjelölést fordítja e szóval.
24. *Ellenben látszóbb :* Szemben (átellenben) láthatóbb
29. *fölvára :* felső vára. 29—55. Árpád paizsán a honfoglalás előzménye; vö. Dugonicsnál ezüst kelyhén a zománcképeket az előidőkből. WALDAPFEL IMRE: Jegyzetek a Zalán futásához. ItK 1939. 264. — Aeneas paizsán a római történelem kiváló alakjai Aen. VIII. 626—731. KISS E. 95. CSENGERY V. 153. Dug. Et. II. 151—157. a Lehel kürtjén levő képeket hosszasan és részletesen leírja.
34. *Benn :* t. i. a pajzs közepén
39. *Tündér :* suhanó, szálló, helyét gyorsan változtató vö. I. 191, IV. 420.
51. *Szobor :* bár Kaz. Osszián-ford. Glossarium-ában szerepel: 'Oszlop, Statua' jelentésben, — inkább a *Zobor* (I. 50) más olvasata.
52—53. értsd: aki művészi kézzel fogván ehhez a műhöz, összeállította úgy, hogy kemény legyen, de ne nagyon nehéz
55. *képes :* ami képet ábrázol: vésett
65. *Gothusok :* gótok, Vörösmarty itt az isten kardjának *Attila* kezében, a gótok és Róma elleni csatákban vitt véres szerepére céloz.
89. *Csupor :* nem a mai népnyelvi szó. *Csupor* szn már a középkorban is van (EtSz.). Vörösmarty találkozhatott vele Döbrentei: A kenyérmezei diadal (Aurora, 1822.)-ban is, ahol *Csupor* Miklós erdélyi vajda szerepel.
96. *Leo :* ismeretes név az ókorban (vö. pl. I. 110.)

Léda : a görög mitológiából ismert név (Zeus főisten hattyú alakjában csábította el; *ez* a Léda nem volt vak.)

115. *Kaba :* bár van ilyen — ismeretes — hn., alighanem a rossz olvasaton alapuló, A. R. SZÉKELYnél is így szereplő *Chaba* [= Csaba] alak ez, de lehet elvonás a *Kabar*-ból, vagy a Dug. Szitty. I. 117-en szereplő *Kabád* persa király nevéből is. Női név! *Kadárta :* a dunántúli *Kádárta* hn után, de hathatott a *Kádár* név, vagy az a *Kadar* törzsnév, mely PRAY Ann. 67. mint „Bendeguez" fiainak törzse szerepel.

115. *Búvár :* a középkor óta van rá adat (NySz.), de aXVIII. század, végén felkapott szó lesz (bizonyára az *-ár* végződés miatt) de elsősorban 'kutató, kereső' értelemben (NyUSz.); itt sem vízbemerülőt jelent.

126. *előd i :* első, elől álló, első sorbeli l. V. 577.

129. *vas szegletet ütvén :* vas-erős sarkot alkotván

131. *Bogács :* ez a Bogács bizonyára az I. 295-ben *Bogát*nak, a II. 637-ben *Bogács*nak nevezett vezér, Bulcsú apja.

142. *lövetek :* mint az előbb (VII. 120.) a lövedékek: kivetett kopják

147. *Áres :* a görög-római mitológiában közismert név (a háború istene)

148. *Püramos :* Pyramusnak — az ókori mondavilágban ismert tragikus szerelmesnek — nevét alkalmazza itt Vörösmarty.
Peleus : a görög mondában Achilles atyja.
Pindár : Pindaros híres görög költő (i. e. VI—V. sz.) nevéből a görög-latin végződés szokásos elhagyásával.

149. *Pürhos :* a „pyrrhusi győzelem" kifejezésben fennmaradt ókori (i. e. III. sz.) görög király (Pyrrhos) neve.
Leander : a kedveséért a Helleszpontosz-t (a Dardanellákat) éjente átúszó, görög mondabeli szerelmes neve.

150. *Runov : Runo*falva (volt) Bereg megyei község nevéből (LIPSZKY) is eredhet, de lehet önálló alkotás a *runo* 'gyapjú' szl. szóból. Vö. még Osszián ban: *Ryno, Rúna* (Kaz. M. 7. 37. kk, 7. 88).

155. *két szélről :* két szél, szárny felé, irányában, a két szélre, szárnyra

157. *Ilerke :* talán kapcsolatba hozható a *Lerki—Lerku* (IV. 102) névvel. ZF 1825. *Ilerka ;* vö. Imér ~ Meron (III. 166)

177. *Kármel :* a bibliából ismert hn vszleg csak a végső forma kialakulásában játszott közre. Az indító forma az osszián i *Karmál, Kormál, Kormul, Kármor, Gormul, Garmalin* stb. lehetett (Kaz. M. 6. 53 kk., 7. 40 kk., 90 kk., 7. 102, 109 stb.). Ilyen asszociálás mellett szól a ZF 1825. *Krommil* (és VII. 192. *Krommel)* is, vö. Kaz. M. 6. 30, 87, 7. 169. *Kromla, Kromlin.* M. 1833. *Kámel* (s. h.?)

183. *Kemer :* Kémer hn van; de mint kiindulópont, számba jöhet a különféle krónikákban Attila rokonaként szereplő *Keme*, aki PRAYnál (Ann. 67.) „Kadusá"-val egy törzsből való; AN.-nál 57. fej.) *Kemej* hn van. Ebben az időben ismert volt a *kmer* népnév is. De gondolhatunk egy *Ikamor* > *Kamor* > *Kemer* leszármazásra is, mint Lerku ~ Ilerki.
Iffim : ismeretlen eredetű (de törökös hangzású) név

184. *Tuba :* vszleg elvonás az ossziáni *Tubár* névből (Kaz. M. 7. 17); a magyar népnyelvben ugyan *tuba* (tubica) szó van, GYARMATHY (Vocab.) 'Galamb'-nak értelmezi. Ennél valószínűbb analógia a középkorból ismert *Tyba, Thyba, Tybo* szn (vszleg a *Tibold* változata). Vörösmarty forrásai (pl. HORV. Á. 35—36) emlegetik Magóg *Thubál* nevű testvérét; lehet elvonás ebből is. A bolgár harcos neve ZF 1825-ben a kétségkívül sokkal szlávosabb *Traha* [? > draha].

185. *Ehebrán :* ?

186. *Korhón :* talán a *karha — karhán* régi méltóságnév (PAIS Horka a.) rejlik benne, esetleg az ossziáni *Karchár* is hatott (Kaz. M. 7. 133). ZF 1825. *Kovron*

209. *Hali :* a hn- ihletre mutat, hogy Vörösmarty egy Stettnernek írt levelében (1825. dec. 12.) Horvát Istvánra hivatkozva okleveles hn-ket közöl a filiszteus-jász azonosítás kapcsán, köztük szerepel *Hali* (CZAPÁRY 205).
Rovó : nyilván a *ró* > *rovó* köznyelvi szó.

211. *csalatását :* megcsalatását, csapdába ejtését (hogy ti. a színleg megszaladó magyarok a fő erőhöz csalták)

214. *Kotróni :* LIPSZKY ismer *Kottorani — Kotorani* hn-eket, melyek a *Kottori—Kotori—Kotriba* nevekkel állnak kapcsolatban (*Kotróni* görög harcos!). De, bármilyen fantasztikus is mai elképzeléseink szerint, — legvalószínűbb, hogy a nevet Vörösmarty a korban közismert, sokat emlegetett (vö. pl. H. és K. Tud. 1825. I. 167 stb.) *Kolokotroni* görög politikus nevéből vonta el.

217. *Corynthos :* a Peloponnezoszt Görögországtól elválasztó egykori földszoros neve.

218. *Várkon :* bizonyára a *Várkony* hn-ből (esetleg az AN-i *Vrcun* [= Örkény] is hatott).

219. *Talabor :* Baróti Kisd. Szót²-ban: *talabor* 'terepélyes, terepes. Vörösmarty ismert szóként használja Fábián G.-hoz írt 1829. szept. 17-i levelében (CZAPÁRY 271). De a Tisza egyik kárpát-aljai mellékfolyója is *Talabor,* s volt *Talaborfalu* nevű község is.

229. *elbúsulva :* elsötétülve, elkomorulva (nem 'elszomorodva')

247. *Orontes :* egy szíriai folyó (Nahr el Asi) görög neve

275. *osztály :* „hadosztály", nagyobb sereg-rész

308. *Izárfi Lebő :* Izár (V. 580.) fia, *Lebő,* bár a korabeli szótárak (Kisd. Szót., Kassai: Szókönyv) emlegetnek egy *leb* főnevet, melyet a *lebeg* igével hoznak összefüggésbe, inkább a Per. Szakadár-ban szereplő *Lebed* (205: lapp név), vagy a Dugonicsnál (Cserei 52, Jólánka II. 182) szereplő *Lebék* változata. Vö. még *Lebel* (Kaz. M. 7. Glosszárium), mint Barczafalvi szava 'Gyenge szellő' jelentésben.

313. *Etel :* Volga (l. II. 318.)
Dárda : aligha a köznév, inkább a (volt) Baranya megyei Dárda község neve van benne.

315. *sítt :* sírt, visított

350. *fútta :* fúvása, iránya

352. értsd: visszafordul s a futással mérgesen fölhagy
360. *Bokros :* a köznévi szó személynévként alkalmazva.
Emő : a régi magyar *em* 'anya' szó kicsinyített formája, azaz 'anya, anyóka' (EtSz). Vö. *Emese, Emőr* (III. 692), *Emőke* (HD II. 235.)
372. értsd: közéjük vetette magát és véget vetett harcuknak
373. *Beri :* származhatik akár a *Bér*, akár a *Bere* hn-ből. Figyelemre méltó azonban, hogy Vörösmarty a Stettnerhez írt 1825. dec. 25-i levélben (CZAPÁRY 205): a *Berhida* nevet így elemzi: *Berhida*; a Priszkos Rhétornál előforduló *Berihosz* névből Szabó Károly is egy Beri-tőt von el (Kisebb. tört. Munkái I.[2] 49. 1. jegyz.). Itt nőnév. Görög?
Hoterron : csak éppen megemlítjük, hogy PRAYnál (Dissert. 44) Hoterus egy dán király neve. Itt görög harcos.
374. *Loposa :* a korabeli szógyűjteményekben (pl. Kriza: Erdélyi Tájszótár [1926.]) ismeretes egy *loposza* 'pöfeteg' jelentésű szó. — Vörösmarty azonban görög alakjának bizonyára görög nevet akart adni.
380. *Fókás :* Phokas bizánci császár (602—610) neve. Konst. Porph. alapján a korabeli történeti munkákban sokat emlegetik s rövidesen magyarosan: *Fókás* alakban, sőt Dug. Szitty. II. 110. egyszerűen *Fóka* lesz.
382. *Argos :* görög város, ill. alapítója fiának neve („Árgus-szem")
398. *Balia :* ilyen alakú török hn van, de kérdéses, tudott-e róla Vörösmarty. Könnyebben megmagyarázható a *Bolya* hn-ből, de ez AN.-nál (24. f.) *Biuia.*
399. *Eli :* vagy elvonás az *Éliás*-ból (sőt SZÉKELY Chron. 26/v: *Eli* „Sidoknak biroia"), vagy — ami valószínűbb a PRAY-tól emlegetett *Elli* hun fejedelem neve szerepel (Dissert. 11). Vö. még V. 284. *Illi*
Terelő : a *terel* ige köznyelvi származéka sz-ként alkalmazva.
412. *ellent vete :* ua. mint *ellent hány* (l. III. 84. és VII. 408.)
418—449. Zoárd kegyelmet adna Orontesnek, de Tas megöli a görögöt. Vö. Iliász VI. 37—65. Menelaos kegyelmet adna Adreostosnak, de Agamemnon megakadályozza.
460. *Kara :* a török *kara* a. m. 'fekete'
465. *lekerüle :* lekanyarodott, elkanyarodott Vö. VII. 367. VII. 348. stb.
473. *lapokban :* l. I. 364.
480. *Imány :* bár magyar vitéz, a legközelebbi analógia Fábián G.: Hafiz Perzsa Költő . . . (Pesten, 1824, 148—149), itt *Imam* szn szerepel. EGYEDnél *Inán* puszta a dombóvári járásban(52). *Iman* szn-re l. MNy. 26. 393.
Rohanó : köznyelvi szó szn-ként
Bara : vszleg a többfelé is előforduló (egyébként szl. eredetű: MELICH: A honfoglaláskori Magyarorsz. Magy. Nyelvtud. Kézikönyve I/6. 1925. 171—172) *Bara* hn alapján
481. *Sugár :* köznyelvi szó szn-ként (jelentése: 'sudár').
482. *Gál :* e kun vitéz — bizonyára hn-sugallat alapján — keresztény

nevet (Gallus) kap. De vö. Ossziánnál Fion-*Ghál*, és *Gaul* (Kaz. M. 6. 1—130).

483. *Tivadar :* már a középkorban gyakori név (l. SZAMOTA-ZOLNAI: Magy. Okl. Szót.), a *Theodor*(us) névből (Thyodor > Tivodor > Tivadar). A korban újból kedvelt név lesz, vö. pl. Kisfaludy K.: Viszontlátás. Aurora 1824.

486. *Macedó Niketas :* makedóniai Nikitas. A nevet sokszor idézik ez időben Konst. Porph. alapján; szerepel szépirodalmi művekben is, többek közt Döbrentei: Nándor-Fejérvár (Aurora 1823.), Czuczor: Ausburgi ütközet (Aurora 1824. 82.) stb.

512—521. A Kadosára vonatkozó hasonlatot vö. Iliász XVII. 109—113. XI. 547—555.

509. *Elemér :* vitatott eredetű, de régi hn és szn *Ilmer-Ilemer* alakban. A XIX. században előbb vezetéknév volt. Főleg azt tartják számon, hogy Kisfaludy K. Csalódásokjában (1828.) szerepel, de már Dugonics Csereijében (1808. 18) „Svatoplug unokája" *Elemir*. A nyelvújítás — talán nem is helytelenül — az *elem* 'élet' szóval kapcsolta össze.

524. *Lüsimachos* (Lysimachos): Nagy Sándor vezérének, majd Thrákia, ill. Makedónia királyának (i. e. IV—III. sz.) neve.
Arkas : Arkádia mondai alapítója, Zeus fia

530. *Mürtil* (Mürtilosz v. Mürszilosz): több ókori görög (mondai és valóságos) személy neve. A rokokó költészet egyik kedvelt neve, vö. Vörösmarty: *Myrtill* és *Daphne* 1823.

533. *Tündár* (Tyndareos): a görög mitológiában spártai király, Léda férje.
Datames : Kappadókia ókori kisázsiai perzsa tartomány egyik satrapájának görög neve (i. e. IV. sz.).

534. *kivüle* t. i. azon a téren kívül, ahol Und harcolt

552. *Vizsga :* vizsla, vizsláló, szemfüles
Lükurg (Lykurgos) : ókori mondai és történeti személyek neve, utóbbiak közül Vörösmarty vszleg az i. e. IX. sz.-ban élt híres spártai törvényhozóra gondolt.

553. *Piram* (Pyramus): ugyanaz mint Püramos VII. 148.
Belizár (Belisarios): híres hadvezér a kelet-római birodalomban (VI. sz.). A név Vörösmarty korában a szépirodalomból is ismert Marmontel regénye s magyar fordításai nyomán (Zalányi Péter Belizarius . . . Kolozsvár 1773, Daniel István: Belisarius . . . Kolozsvár 1776.)

562. *Merion* (Merionész): egyik híres görög hős neve a trójai háborúban. *Merő* (III. 166.) ZF 1825-ben *Meron* volt.
Perikles : a kiváló görög államférfi és hadvezér (i. e. V. sz.) neve van egy görög harcosra ruházva.

563. *Zina :* itt görög férfinév! (a *Zénó* változata?)

564. *tétova :* erre-arra, szerte, vö. II. 17., II. 145.

568. *Ámos :* bizonyára az ószövetségi próféta neve. Már a HD-ban is van *Ámék* (II. 235.), később pedig az említett Stettnerhez intézett levélben (1825. dec. 12.) *Ámos* is a jász, azaz „filiszteus" nevek közt van felsorolva — Horvát István nyomán. A VIII.

453. K_1-ben *Álmos* van, azaz *Ámos* és *Álmos* befolyásolták egymást.
568. *Ipar :* nem a nyelvújítási *ipar* közszó, hanem a A. R. SZÉKELY (II. rész)-ben szereplő *Ipor* név. Ez török szó, nem elvonás az *iparkodik*-ból.
Dalma : bár a *dal-ma* értelmezés sem elképzelhetetlen, valószínűbb az elvonás a *Dalmad* hn-ből — l. még *Dalmand* puszta EGYEDnél (52) — vagy a *dalmahodik* 'testesedik, kövéredik' tájszóból. A szó így Vörösmarty alkotása, — de hathatott a *Talmat* besenyő törzs név (PRAY. Ann. 324. Dug. Szitty. I. 190).
602. *holottan :* mire ott, holis, vö. II. 598.
629. *állatva :* állítva
655. *Nem szólhatsz vala :* nem szólhattál volna
657. *sor :* sors, sorsfordulat
668. *Nem csökkent :* nem csüggedt
678. *nem nyugszik ezennel :* nem elégszik meg ezzel
679. *ösztöni :* l. II. 521.
693. *cseleinkre kevély :* cselvetéseinkre fittyet hány
701. *azonban :* egyszersmind, ugyanakkor
732. *Nikephor(os) :* ismert görög (és pravoszláv) név, több bizánci császár is viselte. Ismételten emlegetik Vörösmarty forrásai is (vö. pl. Dug. Szitty. II. 110).
734. *hüledező :* lassan kihűlő
736. *Alkes :* mondai görög név. Dug. Troja-ban *Alceus* alakban (Sthenelus társaságában) ismételten előfordul.
760—765. vö. az ifjabb Kyrost, aki védtelen fejjel ment a csatába. Xenophon: Anabasis. WALDAPFEL IMRE: Jegyzetek a ZF-hoz. ItK 1948.
776—780. vö. Aeneis XII. Turnus 896—897 követ ragad Aeneasra. KISS E. 95. Hasonló motívum Iliász VII. 264—266. LOÓSZ 15

Nyolcadik ének

1. *a' szigetek lakozói :* a görögök (egy része)
8. *ugyan :* bizony
41. *Perion :* a szó a görög *Pelion* változata lehet. Ez egy magas görögországi hegyvonulat neve. (Az *Osszá*hoz hasonlóan ez is jelkép lett „Osszát és Peliont dobál"). Vö. I. 118.
46. *Szörnyen :* szörnyként, kísértetként
56. *Pelias :* görög mitológiai személy neve (ő küldi Jasont az aranygyapjúért) K_1: *Cimon* [= Kimon, Miltiadész atyja]. — Kj VIII. 90. (áth.) Hermesz.
62. *Alexis* (görögösen Alexios): több bizánci császár neve. K_1 Pyglóta, a VIII. 118. K_1-ben viszont *Philót* [= Philotasz, tiszt Nagy Sándor seregében].
63. *puszta :* l. I. 426.
64. és kk. Alexis könyörgése Árpádhoz vö. Lykaon könyörgése Achilleshez. CSENGERY 156.

70. *Melitta :* vö. V. 482. ott Zalán egyik feleségének a neve. K_1 (áth.) *Pylota,* ez a Pylos görög városnévből képzett szó (mint „helóta"). Ugyanaz a név a VIII. 90. K_1-ben már mint férfinév szerepel.
84. *Menj be :* ti. a had közé
90. *Medon :* a homéroszi eposzokban Odüsszeusz házának tagja — K_1 *Peliasz* (bizonyára ua. mint *Peleasz)*
Dáres : ókori görög történetíró neve. K_1 *Pylota*
91. *Araxes :* egy perzsiai és örményországi folyó görög neve
93. *Klonios :* a trójai háborúban több harcos (így a beotiaiak vezérének) neve. K_1 *Lamiasz—Lamiász* (vö. IV. 150).
94. *Nikátor :* Szeleukosz-nak, Nagy Sándor egyik vezérének melléknéve, a. m. győző.
96. *Lükaon :* mondabeli arkádiai király, valamint Priamosz trójai király egyik fiának neve.
123. *Bias :* a „hét görög bölcs" egyikének neve (i. e. VI. sz.)
K_1 *Memnon* (a trójai háború egyik szereplője)
127. *Timon :* két híres görög embernek (az embergyűlölő athéni T-nak és egy szkeptikus-szatirikus költőnek, filozófusnak) is neve.
137. *haszonra :* saját használatára
143. Árpád . . . mint *mennykövező isten* ment. Vö. Iliász 477—479. Agamemnont Zeushoz, Poseidonhoz hasonlítja. Loósz 18.
161. *Dombai :* gyakori magyar családnév, a *dombó* közszó, majd hn-ből. Vö. HD *Domby*
163. *Ricsek :* a szláv harcos neve talán a Lipszkynél szereplő *Ricska* (Sopron m.) hn-ből. Vö. még *Rucsuk* II. 75. K_1 *Jamvel* [?]
171. *Csiszár :* régi név 'fegyverkovács' jelentésben (EtSz.)
177. *Halmilakó :* nyilván a zeneiség játszott szerepet e beszélő név megalkotásában.
194. *Honnosait :* honfitársait
215—216. *élet Vesztegető :* életvesztő
216—218. Hadúr megmenti az istenes Undot, mint Venus Parist és Aeneast. Iliász III. 373. V. 311. Loósz 14.
228. *Omba :* régi magyar szó, az *omb* továbbképzése. *Omb. Ombud* (Ombód), *Ombus* nevek gyakoriak a régiségben. *Omba* név a *Kont*-ban is előfordul már változatként (Vty Akad. Kiad. II. 297.)
229. *Villán : Villány* hn-ből (vö. Várkon, Gárdon stb.), bizonyára hatott a *Villám* is (III. 160).
231. *Csombor :* régi és tájnyelvi (szláv eredetű) szó 'mentha pulegium', ill. 'thymus' jelentésben (EtSz.) — Már a régiségben is előfordul szn-ként. Per. Szakadár-ban (229) egy tiszt neve: *Csombor.*
236. *Hibó :* bolgár vitéz. Talán a *Hubó* változata, Mándy ezt a *Hubá*-ból eredezteti (70). Esetleg a Baróti Szabó (Kisd. Szót.²)-ban előforduló *Hibók,* 'pocsolya' szóval van kapcsolatban (l. MTsz.). Ennek ellent látszik mondani a K_1 *Hibin* alakja, mely talán a *Hibbe* hn-vel van kapcsolatban.
253. *lecseng :* csengve leesik
259. *agyatlan :* agyartalan, vö. még *agyas*
279—375. A hősök bemutatkozása, származásuk, családfájuk elmondása

homéroszi hagyomány. Így az Iliász VI. énekében Diomedes kérésére Glaukos mondja el eredetének történetét, a legendás Bellerophontestől való származását (119—211).

291. *bíbor ölelte :* a császári család tagja volt.

314. *Lisander* (Lysandros): híres spártai hadvezér (i. e. V. sz.) neve

315. *Theodósia :* a *Theodosius* név (több római császár viselte) nőnemű formája.

327. *Széplak :* Dugonics: Etelka Karjelben (Jeles történetek 1794—95.) az egyik hős: *Széplaki.* EGYEDnél *Széplak* puszta a völgységi járásban(!). Vö. még *Széplak* (1828.). Kazinczynál: „Szelama, szóról szóra Széplátó vagy fellegvár". M. 6. k. XXIII. l. *Nemibonta :* ismeretlen eredetű női név. Ossziánban van *Némi* női név (Kaz. M. 7. 147). — Esetleg beszélőnév: *nemi*(leg) + *bonta ;* a második tag tájszó 'tarka, hóka, hódos, foltos' (P. Horvát E. Árpád. Szókalauz), azaz: 'nemileg visszás, kevert' lenne.

332. *Erő :* az ismert köznév szn-ként. K_1: *Öröm*

350. *Mahamis :* „ma hamis" (t. i. ál-alakban van), beszélőnév.

361. *Elme :* vszleg nem a mai közszó, hanem az *Elem* (s Elemér) változata. Per. Szakadár 197. részletesen foglalkozik vele.

366. *Esztora :* vagy az Eszter név régi Esztera (Esztora) alakja van benne, vagy a Szatmár megyei *Esztró*, rég. *Esztoró* hn-ből (EtSz.) van alkotva.

370. *Jóla :* már HD-ban van Domby *Jola ;* vö. még *Jolához* 1822. Kiválasztásában hathatott a *Jólánka*, esetleg a Per. Szakadárban (243) szereplő *Jóle*, egy amazon neve; a Herkulest megszelídítő nő Tassónál is *Jole* (A megszab. Jeruzsálem XVI. 3). K_1 *Jolta* (vö. Kádár és Kadarta)

371. *Alember :* al-ember, azaz „alacsony, kicsiny ember", gyermek. Analógiául szolgálhatott a Dug. Szitty. I. 105 „etimológiája", mely szerint Balambér a. m. *Bal-ember*, az ő nyomán Kereszturi József is „sinister homo"-nak fordítja (De Hungarorum origine. 1814. 14—15).

381. *ellent tartván :* valamit védekezésül maga elé tartván

384. *erdei :* erdei vad, vadállat

390. *Phaäton :* a görög mitológiában a napisten (Heliosz) fia

411. *ugyan :* pedig, bizony

412. *azonban :* azonközben, akkor, l. III. 468.

427. *Lirmek :* bolgár; talán a *Lemerki* (III. 711) változata(? Lemerki > Lermeki > Lirmek).

430. *Kermeli :* bolgár; vszleg a *Kármel* változata, l. VII. 177.
Radován : bolgár. A *Radván(y)* szláv eredetű név változata. Horv. Magy. nemz. 68 a régi nemzetségek között cseh eredetűnek jelzi. Bizonyára hatott a Szigeti veszedelem *Radivoj* neve is. K_1 *Budovány* (szl. kb. 'épület') M 1833. *Radováz*
Rollán : bolgár. Bizonyosan összefügg a *Rolló* névvel (V. 452). Mint esetleges analógiára utalhatunk Kotzebue révén ismert *Rolla* névre *(Rolla* halála: ford. Benkő József 1807.). A megfelelés szabályos lenne, vö. Zákány ~ Zákó ~ Záka (X. 442). K_1 *Rollek*

520—521. *Félelem, Átok*: allegorikus megszemélyesítések, részben kísérlet egy magyar mitológia megteremtésére, részben a felvilágosodás eposzainak mitológiát racionalizáló hagyománya (pl. Bessenyeinél, Pálóczi Horváthnál). Efféle allegorizáló mitologizálás nyomai már a VII. 546, 573—574-ben is („ínség S szörnyű halálkínok járván vele"), de itt még kisbetűvel írja Vörösmarty.

522. *növevényes :* növényes, növény lepte

526. *Kül :* kívül

539. *Zűrzavar :* l. VIII. 520—521.

542. *borzas :* borzbőrből való

581—582. a magas égi leányok vö. a Hórákkal. Iliász V. 749. CSENGERY V.

Kilencedik ének

5. *vérképeinek :* véres képeinek, vö. I. 317. II. 457. *kietlen :* kellemetlen, csúnya, csúf

10—11. *urára hanyatló Alpárnak :* a már veszendő Alpár (mező) ura ellen *(a hadakozik valakire* szokatlan vonzat továbbhalad a 12. sorban is). Vö. még IX. 177.

19. *al mezején :* alul, a síkon elterülő részén

37—38. *Délnek völgye . . . Dél' völgyében :* alig leplezett utalás Perczel Etelka lakhelyére. Vö. még *Délsziget, Helvilához*

43. *nyugtos :* nyugtató, nyugalmat adó

69. *láz :* talán a *lázadó* csonkítása, emellett szól Kazinczy megjegyzése (Osszián Glosszárium): „Láz. — Gyökere a *fellázadtnak*", — talán tájszó 'ijesztő', 'madárijesztő' jelentésben, amire Dug. Jólánka I. 175 és a MTsz utal.

91. *idétte :* idején

100. *fölverek :* megverek

107. *csapodárkodik :* csapongva játszik

162. *botján :* kelevézén

318. *előbb kele :* előbbre haladt, jutott, került

327. *nyomorúl :* nyomorultul

Tizedik ének

36. *belső szekerére :* a tábor belsejében levő szekérre

63. *Berinka :* talán *Berénke* hn (szlovák *Berinka :* LIPSZKY) van benne.

64. *Tivaró :* bolgár. Nem elképzelhetetlen, hogy a *Tiv(ad)ar* + *ó* eljárás alapján jött létre (vö. Hábador—Hábor Zenő—Zenedő az *Áldozat*ban, ill. a *Széplak*ban). K_1 *Tuvaró Rohem :* bolgár. Ismeretlen.

65. *Ronka :* az óbolg.-ban *ronka* a. m. kéz. LIPSZKYnél egy Komárom megyei „praedium" neve.

126—130. Árpád mint „tengereit járó isten . . .” vö. Iliász II. 477—479. Agamemnon Poseidonhoz hasonlítva: Lóósz 18. A képre emlékeztet Aen. I. 124—126. is. Kiss E. 101—102.
128. *tüneményesen elcsap :* mint tünemény felcsap s eltűnik
170. *föllázadtak :* fölhevültek, föllelkesültek
189. *fölélvén :* föléledvén
205. *Temoron :* legkézenfekvőbb az Osszián-i *Temora*-val való kapcsolat (Kaz. M. 6. k. XXIII. l. és az ilyen nevű ciklus uo. 7. k.). De hathatott rá a *Temere* is (IV. 103.).
292. *Ocskó :* e bolgár vitéz neve a szl. *oko* 'szem' kicsinyített alakját tartalmazza. Lehetséges, hogy a költőt kedves barátjának, jogásztársának *Hucskó* Simonnak (Vty Akad. Kiad. I. 533, 567) neve is befolyásolta.
300. *Derna :* a szl. *derna* ('pázsit') hn-ben is gyakori (Lipszky Biharból kettőt is említ). Figyelembe vehető azonban a Dierna (= Orsova) hatása is: vö. Dierniász (A-R. Székely, Hébe 1825. — Sebestyén Gy. II. 373—374). — K_1 *Vrbna* cseh-szlovák kb. 'füzes'.
308. *fetrengett :* ide-oda vetődött (a kéz rángásait követve)
309. *Rányi :* a K_1 *Hrányi* alakja szláv (szlovák) nyelvi kiindulásról tanúskodik ('játékos'). Magyarosított formája, a *Rányi* talán a *Rényi* hatására. Ez utóbbi egyik kedvelt neve a kornak, vö. Kisfaludy K.: Barátság és szerelem (Aurora 1823.), Pap Gábor: Szelenczey Júlia (Hébe 1824.) stb.
311. *Dorminolik :* az *-ik* végződés szláv, de lehet, hogy Vörösmarty a Dug. Szitty. II. 265. *Torminelek* (többes számú) tatár népnév alapján alkotta meg a nevet.
Kempi : bolgár vitéz. Neve talán a HD II. 235 *Komp* változata. Érdekes e név végső kialakulása. K_1 *Mlady* (cseh-szlovák 'fiatal'), majd áth. *Cselka* szl. 'méhecske' (vö. még a (volt) Trencsén megyei *Cselko*szabadja), aztán 3. változatként *Villi!*
322. *Xenophon :* a híres ókori görög történetíró (i. e. V—IV. sz.) neve
392. *Inda :* bizonyos, hogy nem a növénytani kifejezés. Vszleg a hasonló erdélyi hn alapján. Különben *Inda* férfinév már 1287-ből ismeretes (Kovács N.) Vörösmartynál az *Emmihez* (1821.) c. versben az Ida női név előzetes változatként szerepel *Inda*, vö. még *Idához* (1821.) Vty Akad. Kiad. I. k. 583, 584.
394. *Vihar :* bár a népnyelvben korábban is meglehetett, Vörösmarty közvetlen forrása (Kazinczy Osszián ford. Glosszárium) helyesen utal Comeniusra, mint első előfordulásra. Ekkor kétségkívül új szó, szn-ként is. Vö. *Vihadar* I. 723.
438. *Thoás :* Dug. Troja-ban 3 ilyen nevet viselő személy is van.
442. *Zákó :* a *Zákány* (V. 454.) változata (mint Rollán ~ Rolló)
449. *Faragó :* az ismert köznév szn-ként
464. *Osztályban :* csoportban, csapatban
473. *imez :* ez (t. i. Árpád)
506. a holtak miatt medréből kicsapó Tiszát vö. a homéroszi Skamanderrel. Csengery 155.

521. *Görögrév :* az etimológia AN.-nál is (39. fej.), l. „Történeti források" c. fejezetünket.
538. *Bakó :* ősi család- és hn, eredeti jelentése 'mészáros'. Van azonban egy 'sulyok, kalapács' jelentésű *bakó* szó is, Vörösmarty inkább erre gondolhatott (EtSz.). A név már . HD II. 171. is.
539. *Csabai :* szabályos képzés a *Csaba* hn-ből
542. *Balator :* magyar (!) vitéz neve. Aligha a *Balaton* név kapta meg a kedvelt, ősi hangzású *-or ~ -ur* végződést (vö. Talabor, Zongor, Káldor stb.). Valószínűbb, hogy a (volt) Temes megyei *Balát* vagy a *Baláta ~ Balata* (LIPSZKY) hn-ek a kiindulópont.
551. *Téti :* szabályos képzés *Tét* hn-ből, — noha ez AN.-korában *Tühüt(üm)* volt.
552. *Konka :* szláv harcos, nevét összefüggésbe lehetne hozni a szláv *kony* 'ló' szóval, de elképzelhető, hogy a Priszkosz Rhétornál olvasható *Chonchas* névvel van dolgunk. Ezt PRAY (Dissert. 37.) közvetíthette, bár ő *Csonka*-nak olvassa. — Vö. még Dug. Szitty. I. 169—170: *Kunka* „kiderita" király.
573. *Karadó :* a magyar történet forrásaiban sűrűn szerepel egy *Kharaton ~ Caratone* nevű hun vezér. Kereszturi József (De Hungarorum origine. 1844. 14—15) PRAYra hivatkozva „brachium praebens"-nek, „kar-adó"-nak fordítja.
Televér : vagy beszélő név („tele vér"), vagy „magyarított" formája a HD *Kelevér*-jének (II. 388).
646. *Halecz :* a szláv harcos nevében bizonyára a *Halic—Halics* földrajzi név van. Csokonai eposz-tervében is szerepel *Hálitz* (SEBESTYÉN II. 316). E. Sósnál viszont egy folyó neve *Halis*. *Halecz* a fehérvári Erzsébet-liget régi neve (FÜRST A.: Vörösmarty és Székesfehérvár. 1904.).

Történeti források

Ebben a fejezetben arra az anyagra vetünk egy pillantást, melyből Vörösmarty a *Zalán futása*, ill. a honfoglalás történeti igényű *adatait* merítette, kitérvén természetesen arra: hogyan szelektálta a rendelkezésére álló forrásanyagot, hogyan és miért részesítette előnyben egyik vagy másik felfogást s végül, de nem utolsósorban, hogyan módosította, alakította a forrásanyagot a maga művészi céljainak megfelelően. Nem irodalmi-műfaji *mintákkal* foglalkozunk tehát — e vonatkozásban egyes motívumokra a konkordanciák során tettük meg a szükséges észrevételeinket —, de a „történeti források", kifejezést sem a mai értelemben használjuk. Azt tekintjük történeti forrásnak, amit Vörösmarty — korának általános történetszemléletét követve — annak tekintett, függetlenül attól: mennyi azokban a forrásokban a mondai-irodalmi, történettudományilag nagyon is kétes vagy egyenesen hamis elem.

E szempontból tekintve, megállapítható, hogy a *Zalán futása* mint honfoglalási eposz számára Vörösmarty forrásul szinte kizárólag Anonymus gesztáját, illetőleg az azt nagyon szorosan követő VIRÁG BENEDEK: Magyar századokját használta. Főleg az előbbi ad a honfoglaló magyarság törzsi-katonai szervezetéről, az új haza földrajzi,

települési, politikai viszonyairól, a honfoglalási harcokról a legteljesebb — noha persze korántsem minden tekintetben hiteles képet. Bár a névanyag felmérése azzal a tanulsággal szolgált, hogy Vörösmarty ismerte a középkor és a XVI. század egyéb krónikásait, történetíróit is, hogy bizonyára átlapozta SCHWANDTNER Scriptores Rerum Hungaricarumának egészét, leginkább az Anonymus (és Virág) adta kép- és eseménysorozat ragadta meg figyelmét. Semmi sem mutat rá, hogy *ekkor* közvetlenül merített volna a XIX. század első két évtizedének Virág mellett legnépszerűbb két történetírójából: Fessler A. I.-ból és Budai Ézsaiásból (FESSLER: Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen, első két kötete 1815-ből, BUDAI É'SAIÁS: Magyar Ország Históriája. Debrecen, 1811.). A *Zalán futásá*ban azonban felbukkannak olyan történeti vagy mondai mozzanatok, adatok is, melyek az említett két alapforrásban nem szerepelnek. Ezeket Vörösmarty elvben a közvetlen történeti forrásokból is meríthette, de sokkal valószínűbb, hogy közvetve merítette olyan kevert műfajú művekből, mint Dugonics, Peretsényi Nagy, Etédi Sós „regényei", illetőleg „drámái", melyeknek — a szépirodalmi szöveget sokszor meghaladó mértékű — jegyzetanyaga teljesen történetírói igényű. Ilyen motívumok például: a honfoglaló magyarok harci taktikája: a színlelt megfutamodás, majd bekerítő visszafordulás (l. VII. 159—164 és 295 kk.; ennek eredeti lelőhelye: BÖLCS LEÓ: A hadi taktikáról XVIII. fej. Vö. PAULER GYULA—SZILÁGYI SÁNDOR: A magyar honfoglalás kútfői. 1900, 3—10. Bölcs Leó művének 1783-ból való magyar kiadása: KOLLÁR FERENC: Historiae jurisque publici Regni Hungariae Amoenitates. Vindobonae, 1783, 20—44). — Ezek közé tartozik többek között a csodaszarvas mondája (II. 615—624), az istenkardja története (VII. 34—50) stb. E motívumok felhasználása annál érdekesebb, mert Vörösmarty ugyanakkor mellőz egyes, AN.-nál szereplő mondaepikai motívumot, így a fehér ló mondáját, vagy a turulmadár mitológiáját; ez utóbbi vonatkozásban *Álmos* nevének etimológiájára sem tér ki. Az itt említett motívumok lelőhelyével a későbbiekben foglalkozunk. — Általában azonban a kelet-európai, balkáni politikai, társadalmi, katonai viszonyokra vonatkozólag — mint mondottuk — a *Zalán futása* vagy AN.-t és VIRÁGot követi — vagy a képzelet terméke, illetőleg azon korbeli személyek, események önkényes összekapcsolása.

Anonymus évszázadokon át lappangó gesztáját Bél Mátyásnak 1745 októberében kelt előszavával Schwandtner János György adta ki 1746-ban a Scriptores Rerum Hungaricarum c. nagyszabású forráskiadvány I. kötetében, „Anonymi Belae regis notarii Historia Hungarica de septem primis ducibus Hungariae . . ." címmel. A Névtelen Jegyző latin nyelvű műve ezután számtalan kiadásban lát napvilágot, 1747-ben Kassán 3, Kolozsvárt 2 kiadásban jelenik meg, s van kiadása 1752-ből (Kassa), 1769-ből (h. n.), 1772. és 1773-ból (Kassa stb.). Fordítása Vörösmarty koráig kettő jelent meg: a Lethenyei Jánosé Pesten 1790-ben és Mándy Istváné Debrecenben 1799-ben. Mindkét műről az előzőkben szóltunk már. Lethenyei fordítása nehézkesebb, szolgaibb, viszont Mándynál józanabb a kommentálásban, magyará-

zatokban (a történetíró — Engel Krisztián — ezért részesíti előnyben Mándyval szemben. L. Danielis Cornides Vindiciae Anonymi . . . editae, auctae a J. Christiano Engel, Budae. 1802, c/3 2. Praefatio). Mándynál már erősen érződnek a Dugonics-iskola nyelvészeti, történeti „eredményei": a címbeli (Magyar) *Sunád* is a *Notarius* „fordítása" kíván lenni, *Usubu* (a. m. *Ősbő :* PAIS) pedig „Uccubú", mert „igen tréfás és vig ember vala" (46. l. *c)* jegyz. De *Uszubú* már Dug. Et. I. 2. is „ama *tréfás* Vezér".). Ugyanakkor viszont a „princeps"-nek kétségkívül szerencsésebb a *vezér*-rel való fordítása, mint a Lethenyei-féle „Hertzeg", s egész sereg név olvasata (ill. utánolvasata): *Bojta, Atilla, Lehel* és *Zalán* (!) — maradandóbbnak, — ha nem is mindig helyesebbnek — bizonyult, mint a megfelelő Lethenyei-féle *Vayta, Athila, Leel* és *Szálán.*

Nincs semmi közvetlen bizonyíték arra, hogy Vörösmarty akár az egyik, akár a másik fordítást használta volna, de ismerni bizonyára ismerte őket (a Tud. Gyűjt. korabeli cikkei sokszor idézik is), s esetleg ellenőrzésként szem előtt is tartotta. A közvetlen forrás kétségkívül a latin Anonymus s majdnem bizonyosan a Schwandtner-féle kiadás volt. Az alábbiakban szemléltetésként mi is ezt az Anonymus-kiadást s mellé a Lethenyei-féle fordítás szövegét adjuk. Ez utóbbit elsősorban annak érzékeltetésére: hogyan hangzott Anonymus szövege magyarul a XVIII. század végén, s milyen magyar nyelvi köntösben juthatott el a magyar honfoglalási eposz szerzőjéhez.

Vörösmarty meglehetősen ragaszkodott ugyan AN. adataihoz — mondtuk az imént —, de ehhez hozzá kell tennünk, hogy valójában igen kis részét használta fel Anonymus adatainak. Vörösmarty irodalmi művet alkotott, nem történetet írt. Mint alább látni fogjuk, AN. adatszerű hatása főleg az I. ének visszatekintő részleteiben, a magyar és kun vezérek haditetteire való utalásokban, a honfoglalás egyes mozzanatainak — korántsem teljes és Anonymuséval időrendben korántsem egyező — felsorolásában mutatkozik. Megvan AN.-nál a görög és bolgár segítség kérése, megérkezése is, de AN. a segédcsapatból egyetlen nevet sem említ — ezek és jellemük Vörösmarty invenciói.

Vörösmarty a művészi igazságnak rendeli alá az — anonymusi értelemben vett — történeti igazságot. A műeposz művészi igazsága megkívánja egy központi emberfeletti hős és egy központi, döntő ütközet szerepeltetését. Ismeretes, hogy a honfoglalás műve részütközetek, lépésről lépésre tett területszerzések útján történt, e csaták nagy részében Árpád személy szerint nincs is jelen. Vörösmarty úgy oldja meg e feladatot, hogy időben és térben összevonja az eseményeket, s ezeket a két ellenfél: Árpád és Zalán köré tömöríti. Így lesz például a Zalán által Árpádhoz indított *két* követjárásból *egy* (sőt a Mén Maróthoz intézett üzenet egy része — AN. 20. fej. — is átkerül a Zalánnak küldött üzenetbe). Ezért válik csupán utalássá a felvidéki, bihari, erdélyi harcok története — s marad el teljesen minden, ami a Dunántúl, a Dráva—Száva köze meghódításával, a balkáni kicsapással kapcsolatos. AN. Mén-Marót végső behódolását az alpári csata (31. fej.) *után* mondja el (51. fej.), Vörösmarty, utalás-

képpen, mar *előtte* beszámol róla: az alpári ütközet így a honfoglalás központi, döntő ütközete, záró akkordja lesz, Árpád és Zalán személyes részvételével — noha erre AN. mindössze *egy* fejezetet szentel. Magának Zalánnak sem nagyon kiemelkedő a szerepe AN.-nál, az alpáriütközet után pedig végleg eltűnik a geszta-író figyelemköréből.

Ezzel kapcsolatban újra felvetődik részben az eposz címének, részben a Katona József ajánlásában említett „Zalán *első* futása" kifejezés (l. 341.) értelmezésének s még tovább: „Zalán futása" helyének a kérdése. AN. (38. fej. vége) ezt mondja Árpád hadmozdulatairól (Pais Dezső fordításában): „Árpád vezér és nemesei pedig az egész hadsereggel elindultak a *Zagyva folyótól* és a *Tetétlen*hegy mellett ütöttek tábort egészen a Tiszáig. Azután a *Tisza partján tovább vonulva, Alpár homokjára érkeztek.*" Ezzel szemben a következő (később teljes egészében idézett) 39. fejezet azt mondja, hogy Zalán *Titelről* indult, s a két sereg már „egymás közelében éjszakázott" s a csata — úgy vehető ki — *másnap* reggel kezdődött. Titel és Alpár légvonalban is több mint 200 km. Nyilvánvaló, hogy ezt Zalán és serege egy nap alatt nem tehette meg. Igaz, Anonymus egy szóval sem említi, hogy a nagy csata „Alpár homokján" zajlott.le, de a következő 40. és 41. fejezetben olyan útirányt rajzol, mely ezt erősíti meg. „A diadal után Árpád vezér meg vitézei *innen* tovább vonulva" a Körtvélytó-mocsárig s a Gyümölcsény-erdőig (mindkettő *Szeged* környékén), illetve *(Puszta)szer*-ig vonultak. „Aztán pedig . . . *innen* előnyomulva egészen *Titel*ig mentek." A diadal után! — A már Zalán futása első kidolgozásának tekinthető „Árpád' győzödelme a' *Titeli sikon*" tehát *nem* Alpárt, hanem Titelt jelölte meg a központi ütközet színhelyéül. Zalán *második* futása? Aligha. Egyrészt AN. titeli csatáról sem beszél, a második futás, ha ilyenről beszélni lehet, Bolgárfejérvár alatt történt. De ebben Árpád itt *nem* szerepel. („Akkor Árpád vezér meg főemberei . . . elhatározták, hogy sereget *küldenek* Salán vezér miatt a *Dunán át Bolgárfejérvár ellen*") De azon túl, hogy a csata „Zalán miatt" történt, Zalán sem játszik benne szerepet. Zalán két futásának elmélete a „Dux Bulgarorum" kifejezés helytelen applikációján alapult. Anonymus sohasem nevezi Zalánt e néven: így emlegeti azonban *Keanus Magnus*-t (l. névmagyarázatunkban *Reán* alatt), Zalán ősét, továbbá azt a vezért is, akitől Zalán segítséget kér (38. fej.), és aki Bolgárfejérvár alatt Zalán segítségére sietett. Ez utóbbi vezér AN.-nál egyszer „consanguineus Salani ducis", azaz Zalán rokona (41. fej.), máskor olyan, akinek Zalán az „avunculus"-sza, azaz anyai nagybátyja (42. fej.). Nos, a Nándorfejérvár alatti csatában *ez a vezér* futott — Zalánról ott szó sem esik: „*Bolgárország vezére* látva, hogy övéi a csatában a rövidebbet húzzák, *futásnak eredt* . . . berohant Fejérvár városába" (Pais ford.). — LETHENYEI e szakaszokban hűen követi AN.-t, MÁNDY viszont meglepő önkényeskedéseket követ el: a 41. fej.-ben azt mondja, hogy „a' Bolgárok vezére a' Zalán Vezér *testvére*", sőt a *b)* jegyzetben hozzáteszi: „Ennek *Simon* vala neve" (!), s a 42. fej.-ben újból megerősíti, hogy „Simon *Vezér* . . . szaladt . . . Belgrádba".

Egyrészt tehát a Nándorfejérvár alatt futó bolgár vezér személyét illetően két-három személyt is összekevernek (Zalán — egy névtelen vezér, Zalán rokona — Simeon), másrészt pedig Zalán nagybátyja ennek a futó vezérnek, azaz Zalán „a valóságban" idős férfi! Figyelemre méltó, hogy Vörösmarty nem használja fel ezt a motívumot, de érthető is, hiszen Árpád ellenfele nem lehet egy megöregedett fejedelem. Meg aztán akkor el kellett volna maradnia az V. ének szép jelenetének Ino, Melitta és Zalán között (473—566). Egyébként Vörösmarty számára a Dux Bulgarorum nem fontos, hiszen csak az alpári csata után van szerepe.

Árpád és az egész mű felfogására sokkal jelentősebb az, hogy Vörösmarty semmiféle formában, még célzásként sem használja fel az AN.-nál ismételten előkerülő *fehér ló mondáját*. És ezt nemcsak a honszerző hős fejedelemnek emberfölöttien központosított nagysága magyarázza, hanem az a művészi-karakterológiai logika is, hogy a kard és nyílt vitézség révén hont szerző fejedelemmel nem lenne összeegyeztethető ez a ravasz, csalárd eljárás. HORVÁTH Á. is nagyon hangsúlyozza, hogy a fehér ló mondája „nem egyéb, mint Nemzeti történeteink' elő adásának költeményes czifrázása, és ugyan azért hónyi Íróban elvétve botsánandó" (290). Árpádnak nem a léprecsalás a *jogcíme* : Vörösmarty, akárcsak AN. is, ismételten a hun rokonságra, Attila örökére hivatkozik. Kétségkívül eposzibb jogcím.

Ami az eddigiekben VIRÁG hatását illeti — nem térve ki az AN.-szal *egyező* motívumokra — nyilván tőle ered az, hogy Árpád követei Zalánt az „Alpári *vár*ban" találják meg (16). Vö. „. . . olly szomorú csendes most *vára*" (I. 37) stb. — A fehér ló mondának a csírája VIRÁG-nál megvan ugyan, de a Magyar századok írója határozottan tagadja a kölcsönös *ajándékozás*nak üzlet- vagy becsapás jellegét (19. jegyz.). Ő sem mondja meg egyébként, hogy hol folyt le a döntő ütközet, csak annyit jelez, hogy Árpádék „a' Tiszához siettek", Zalán pedig „Tételből" indult el. A második futás nála egészen elhalványodik, hiszen arról beszél, hogy 34 napot töltenek Pusztaszeren a magyarok (nem üldözik tehát Zalánt), majd ezután indítanak hadat — Bulcs, Lehel és Botond vezérlete alatt — „*Bulgária fejedelme* ellen, ki Zalánt segítette". Ez „vér szerint való attyafia Zalánnak", de nem is „fut": adót fizet és fiát zálogba adja (21—22). Ez a fejedelem tehát nem azonos Zalánnal, de valószínűleg Simonnal sem, akit Virág sohasem nevez Zalán vérrokonának, sem fejedelemnek, hanem „*Mészia királyának*".

Az is figyelemre méltó: mért válik Zalán és az alpári csata eposzi szerepűvé Vörösmarty művében. Gelo (Gyalu) vagy Mén Marót ellenfélnek van akkora, ha nem különb, mint Zalán, AN. is jóval több figyelmet és helyet szentel nekik. Mén Marót különösen alkalmas lett volna egy lovagi eposzban ellenfélül, a környezet és a történet regényessége (Mén Marót végül leányát adja Zoltánnak, Árpád fiának) szinte önként kínálkozott egy lovagi eposz keretéül. Vörösmarty azonban helyesen látta meg nemcsak azt, hogy az ország központi részének meghódítása a történelmi Magyarország földrajzi viszonyai között döntőbb jelentőségű, mint bármely perifériális területe, másrészt

hogy Zalánnak — AN. által „igazolt" — szövetkezése egyes külföldi hatalmakkal eposzi méretű haderők felsorakoztatására és szembeállítására ad alkalmat, továbbá hogy AN. alapján Árpád személyes részvétele elsősorban az alpári ütközetben bizonyítható. Azonkívül Vörösmarty klasszikus hősi eposzt akar írni, ezért még túlzottan is kerül minden regényes, szerelmi mozzanatot a főhős, Árpád esetében. (Egyébként az *Árpád Zalán ellen* c. töredék amellett szól, hogy Vörösmarty kezdettől fogva Zalánt jelölte ki Árpád ellenfeléül.) — VIRÁG még jobban elkülöníti Mén Marót történetét a tulajdonképpeni honfoglalástól. Rövid utalás után csak 903-ban tér vissza hozzá (a honfoglalás kezdete VIRÁG szerint 894). Erre az időpontra helyezi a bihari vezér elleni hadjáratot, akkor adja lányát az akkor 6 éves Zoltánnak (31 kk.).

AZ AN. és VIRÁG adatain való változtatás tehát túlnyomórészt helyesen szolgálja az eposz művészi koncepcióját. Kevésbé sikeres ez *Huba*, illetőleg *Szabolcs* esetében. AN.-nál éppenúgy, mint VIRÁGnál Huba Zuárddal és Cadusával a felvidéki harcokat vezeti, Vörösmartynál viszont karját vesztett öreg (s ugyanakkor kiskorú gyermeke van), aki otthon ül a Bodrog-közi szálláson. Helyébe *Szabolcs* lép, noha Szabolcs (Előd fia) AN. — s a történettudomány — szerint is elsősorban a nyírségi („szabolcsi"), bihari csatákban jeleskedett (19—29. fej.), a két alak történeti szerepe tehát érdemtelenül elhalványul.

Az alábbiakban — a *Zalán futása* időrendjében — rámutatunk a fontosabb adatszerű egyezésekre és eltérésekre Vörösmarty és AN., illetőleg VIRÁG között.

I. 20—22. Árpád genealógiája AN. 3. fej.-ében. Vörösmarty költői indítékú módosításaira nézve l. e fejezetben a VIII. 361—367-hez adott magyarázatunkat.

I. 31. *Bulcsú* . . .

AN.-nál Bulcsú meglehetős későn — igaz: a sorsdöntő 39. fejezetben — lép csak fel, mint zászlótartó. Az események és személyek művészi célú kiemelése és koncentrálása Vörösmartynál már itt elkezdődik.

Bulcsú — s vele együtt *Lehel* (meg a Zalán futásából hiányzó *Botond*) szerepe „történeti" szempontból sok kérdést vet fel. A kegyetlensége miatt *Vér-bulcsú*nak is nevezett vezért Ottó német császár a 955-i augsburgi vesztett csata után akasztatta fel (Lehellel együtt). Nem valószínű tehát, hogy már a honfoglalás csatáiban is részt vett (hacsak nincs szó két külön, azonos nevű személyről, illetve személyekről), apja is valószínűleg nem Bogát, hanem *Kál* volt. AN. az ellentmondást úgy oldja fel, hogy Bulcsú és Lehel felakasztását az Inn melletti, 913-i csata idejére teszi (PAIS, ERDÉLYI P. 61).

VIRÁG minden további nélkül azonosítja a különböző korokban előkerülő Bulcsút (Lehelt és Botondot). Együtt vitézkednek a honfoglalási harcokban, majd a 903-i győztes augsburgi ütközetben (Liutprand nyomán). Beszámol VIRÁG — Cedrenus alapján — *Bulusudes* (azaz Bulcsú) konstantinápolyi kalandjáról (színlelt megkeresztelkedéséről), s hozzáteszi: „Ez a vitéz, de szerencsétlen kapitány, *Bulcsu* [felismeri tehát a két név azonosságát — Szerk.] elő jő még", — és

előjő 955-ben, amikor Regensburgnál Lehellel együtt az akasztófán végezte életét (39, ill. 43 l).

Különös sors jut *Bulcsú*nak Dugonicsnál: ő azonosítja *Borsu*val (*Borssal*!), s fejcsóválva állapítja meg, hogy „egy embert több emberre osztottak a szorgalmatlan emberek", s azt vallja, hogy Bulcsú Lehellel együtt Taksony idejéig élt, s azonos a 955-ben felakasztott vezérrel (Et. I. 47).

Figyelemre méltó, hogy Vörösmarty — feltehetően AN. nyomán — szerepelteti Bulcsút és Lehelt a honfoglalási harcokban, a kétes hitelű *Botond*nak viszont nem ad helyet — egy név erejéig sem. Eposzában mindössze egyszer utal rá — közvetve, mint „Kulpon magzatjá"-ra (I. 572; vö. AN. 41. fej.).

I. 35. "Alpár' messze terült síkján . . ."

Vörösmarty tehát Zalán várát Alpár síkjára helyezi, AN.-nál *Tetel* (Titel) Zalán székhelye, onnan vonul Alpár mezejére (l. 38. f.), ugyanakkor viszont Árpád követei ismételten „Alpár homokján" találják meg Zalánt (l. 30., 38. fej.). Az ország politikai helyzetéről egyébként AN. (11. fej.) a következőképpen számol be: az ország

"primo fuisset terra Athilae regis, et mortuo illo praeoccupassent *Romani* principes terram *Pannoniae*, usque ad danubium vero collocavissent pastores suos. Terram vero, quae iacet inter *Thisciam* et *Danubium*, praeoccupavisset sibi *Reanus magnus dux Bulgariae*, avus *Salani* ducis, usque ad confinium Ruthenorum et Polonorum, et fecisset ibi habitare *Sclavos* et *Bulgaros*. Terram vero, quae est inter *Thisciam* et *silvam Igfon*, quae iacet ad *Erdeuelu* a fluvio *Morus* usque ad fluvium *Zomus*, praeoccupavisset sibi dux *Morout*, cuius nepos dictus est ab Hungaris *Menu-morout*, eo, quod plures habebat amicas, et terram illam habitarent gentes *Cozar* qui dicuntur. Terram vero, quae est a fluvio *Morus* usque ad castrum *Vrscia* praeoccupavisset quidam dux nomine *Gaad*, de *Bundyn* castro egressus adiutorio Cumanorum ex cuius progenie *Ohtum* fuit natus . . ."

„a' melly főld elébb is *Athila* Királynak földe vóltt-volna, és az ő hóltta-után el-foglaltákvólna a' Romai Fejedelmek *Pannonia* földét, és a' *Dunáig* helyheztették-vólna a' magok Pásztorit. Azt a' földet pedig, a' melly a' *Tisza*, és *Duna* köztt fekszik, Magának el-foglalta-volna *Reán*, Bolgár Országnak Nagy Hertzege, Szálán Hertzegnek az Öreg Attya, egészlen az Orosz, és Lengyel Határ szélekig, és abban laktatta a' Tótokat, és Bolgárokat. Azt a' földet pedig, a' melly a' *Tisza*, és az *Igfoni* érdő-között vagyon, és *Erdeuleu* [!] Erdély mellett fekszik *Maros* vizétől fogva *Szamos* vizéig, magának el-foglalta *(Morout) Marót* Hertzeg, a' kinek Onokáját a' Magyarok *(Menu-Morout) Mén-Marótnak* nevezték, mert több Szeretői voltanak néki; és, hogy azt a' földet bizonyos Nemzetek laknák, kik *Kozároknak* mondatnak. Azt a' földet pedig, a' melly *Maros* vizétől-fogva *(Urscia) Orsova* Váráig vagyon, el-foglalta-vólna némelly *Glaad* [!] névű Hertzeg, a' ki a

Kunoknak segítségével *(Bundyn) Vidin vagy Bodon* Várából jött-ki, a' kinek Nemzetségéből Származott *Ohtum* . . ." (LETH. 14—15.)

I. 47. "A' rohanó magyarok jőnek hírt hozni uroktól", . . .

AN. valóban beszél arról, hogy Árpád időnként követeket küld Zalánhoz, beszámol neki addigi hódításairól, s egyre beljebb tolja birtoklási területének határait: előbb a Bodrog, majd a Sajó, aztán a Zagyva lesz a határ. Vörösmarty természetesen összevonja az eseményeket, egyeseket előre hoz, mint láttuk, de alapjában e sorok tükrözik leginkább AN. hatását. Még e követségek bosszantó jellege ('Hírt ad harczairól azt mondva, hogy én is örüljek Boldog előmentén' I. 69—70) is megtalálható AN.-nál, sőt Mén-Marót szájába adva, leleplezi Zalán „baráti előzékenységének" (. . . 'ezért *engedtem* birni Sajónál, 'S Zagyva' lementében a' gazdag földet, ezért volt Mindenem olly készen hadi szükségére' . . . I. 65—67) valódi okait is. Az idevonatkozó Anonymus-részletek: a 30., ill. 20. fejezetben.

I. 48—49. ". . . mint küzdött gyáva *Gelo*val·

A szörnyű Tuhutum, Nyirségen mint vala harcza"

A „gyáva Gelo", az erdélyi *Gyalú* (LETH. *Gelő*), az „oláhok és szlávok" (Blasii et Sclavi) vezére, róla AN. a 24—27. fejezetben szól, mindvégig lekicsinylően. Az Almás folyó melletti csatában a Tuhutum (LETH.: *Tehetem*) vezette sereg legyőzi, majd a menekülő Gelót megölik.

A nyírségi harcok egy részét képezik a Gelo és Mén-Marót elleni hadjáratnak. Ebben — mint utaltunk rá — Tas, Szabolcs és Tuhutum (LETH.: *Tas, Szabolts, Tehetem*) volt a vezér; Tuhutum nyírségi harcairól AN. 22. fejezete számol be.

I. 50. „Méni Marót milly sorsra jutott;"

Bár a Mén-Marót (LETH.: *Men Marót*) elleni hadjárat — mint az imént láttuk — AN.-nál már a 20. fejezetben elkezdődik (de a 28. fejezetben abbamarad), azt, hogy „milly sorsra jutott", csak az 51. fejezetből: az alpári, sőt már a dunántúli és szlavóniai harcok *után* tudjuk meg. Ekkor az *Usubu és Veluc* (LETH.: *Uszubu, Velek*) vezette sereg elől a bihari vezér elmenekül várából az Igfon-erdőbe. A vár ostroma 12 napig tart, de győzelemmel végződik.

I. 50—51. „. . . a' büszke Zobornak,

Mint vete dárdával rohanó nagy Kádosa véget:"

Erről AN. 37. fejezete szól. *Zobur* nyitrai vezér, „a csehek hercegének kegyelméből". A Nyitra melletti nehéz csatában *Zuard, Cadusa,* és *Huba* végre menekülésre készti az ellenséget, Zoburt pedig Kadosa lándzsával megsebesíti (de nem „vet neki véget"), Zobort harmadnapra a róla elnevezett hegyen felakasztják.

I. 52. „. . . mit tett Nyitránál karja Szabolcsnak,"

Említettük már, hogy AN. szerint *Szabolcs* a Nyitra-menti csatákban nem vett részt, Vörösmarty *Huba* helyett szerepelteti.

I. 53. „Tátra' magas bérczén Bors mint ságulda hadával;"

Az AN.-nál (34. fej.) szereplő „száguldó" Bors képe Vörösmartynál ketté válik. Itt csak a harcos Bors szerepel, majd később — erősen módosítva — a szarvas-csalogatta Bors képe is előtűnik (IV. 404—470).

"et cum equitarent iuxta fluvium *Gron*, cervus fuga lapsus ante eos, cacumina montium ascendit, quem *Borsu* celerrimo cursu persecutus, ictibus sagittarum in vertice montium interfecit, et tunc *Borsu* . . . in memoriam duxit, ut ibi castrum construeret." (34. cap.)

„és mikor a' *Garam* vize mellett lovagolának egy szarvas el-futván előttök, a' hegyek' tetejére felment, a' kit *Bors*, igen sebes nyargalással űzvén, a' hegyeknek bértzén, nyílak' sebesítésével megölt. És akkor körűl nézvén Bors azon hegyeket, fel-tette magában, hogy ottan egy Várat epitene;" (LETH. 37.)

I. 72—84. Árpád becsmérlése Zalán részéről, Attilától való leszármazásának kétségbevonása, majd fenyegető követség küldése. Ez AN. két fejezete (a 14. és 38.) alapján alakult ki Vörösmarty művében. Zalán ugyanis kétszer küld fenyegető követséget: előbb a még gyöngének képzelt betolakodóhoz s a görög—bolgár segítségnek csak reményében, másodszor a már jelentős sikereket elért nép vezéréhez, de egyben a ténylegesen megérkezett segédcsapatoktól bátorságra kelve. Természetesen AN.-nál Árpád is kétszer üzen vissza. (Az első válasz során küldi a 12 fehér lovat, a második során már hivatkozik a Zalántól kapott vízre és fűre is.) Vörösmarty a kettős követséget egybe fogja — I. 246—291 — (bár Kladni — I. 258 — is utal rá, hogy második követségben jár ott: „'S a követ *új hírrel* hozzád küldetve Zalántól"), de a kétféle helyzetet Zalán lelkében tükrözteti. Míg ugyanis a Kladni vezette küldöttség Árpádnál jár, megérkezik a görög—bolgár segítség. Előbb 'már kezdé sajnálni, hogy olly fenyegetve beszélett' (I. 98), később 'bánná, hogy Kladni szavát nem tette vadabbá' (I. 128) — AN. így számol be a görög—bolgár segítség megérkezéséről és Zalán második követségéről:

XXXVIII. RÉSZ.
A' GÖRÖGÖKNEK
ÉS BOLGÁROKNAK HADARÓL.

Interea Dux Salanus, dum intellexisset potentiam et facta Hungarorum, timuit, ut ne aliquando iracundia ducti, eum expellerent de regno suo. Tunc inito consilio suorum, misit legatos suos ad Imperatorem *Graecorum*, et Ducem *Bulgarorum*, ut sibi auxilium darent causa pugnae contra Ar-

„Az alatt, mikor meg-értette-vólna *Szálán* Hertzeg a' Magyaroknak hatalmokat, és illy erős Tetteiket, nagyon félt, ne hogy valaha, megharagudván, ki-vernék őtet Országából. Akkor azért tanátsot tartván az Övéivel; Elküldötte követit a' Görögök Tsászárához, és a' Bolgároknak

pad, ducem Hungarorum. Imperator Graecorum, et Dux Bulgarorum, magnum exercitum *Salano* Duci miserunt, qui cum ad Ducem Salanum pervenissent in illo loco; qui dicitur *Tetel*, factum est gaudium magnum in curia Ducis, secundo autem die, Dux *Salanus* et sui nobiles, inito consilio, miserunt legatos ad Ducem *Arpad* dicendo, ut terram eorum dimitteret, et ad natale solum repatriare inciperet. Qui, cum ad Ducem *Arpad* pervenissent, ac mandata *Salani* Ducis ei dixissent, Dux *Arpad* et sui nobiles aegre ferentes, sic per eosdem legatos, Duci *Salano* remandaverunt: *Terram, quae inter Danubium et Thysciam iacet, et aquam Danubii, quae a Ratispona in Graecium descendit pecunia nostra comparavimus tunc tempore, quando novi fuimus, et pro pretio ei misimus duodecim albos equos, et caetera, ut supra. Ipse etiam laudans bonitatem terrae suae, misit unam farcinam de herbis sabulorum Olpar, et duas lagungulas de aquis Danubii. Unde praecipimus Domino vestro Duci Salano, ut dimissa nostra terra, celerrimo cursu terram Bulgarorum eat, unde proavus suus descenderat, mortuo Athila Rege atavo nostro ; si autem hoc non fecerit, sciat, nos in proximo tempore contra eum dimicaturos.* Legati vero hoc audientes, accepta licentia, tristi vultu ad ducem *Salanum* properaverunt. Dux autem *Arpad* et sui nobiles egressi, de fluvio *Zogea*, cum omni exercitu castra metati sunt, iuxta montem *Teteuetlen* usque ad *Thysciam*, deinde venientes per crepidinem *Thysciae*, usque ad *sabulum Olpar* pervenerunt. (38. cap.)

Hertzegéhez, hogy adnának ő néki segitséget, a' Magyarok' Herzeget [!] Árpád-ellen-való hartzra. A' *Görögöknek* Tsászára tehát, és a' *Bolgárok* Hertzege Szálán Hertzegnek nagy Hadat küldöttek, a' kik, mikor *Szálán* Hertzeghez, arra a' helyre melly *Tételnek* mondatik, el-érkeztek-vólna, nagy öröm lett a' Hertzeg Udvarában. Másod' napon pedig, *Szálan* [!] Hertzeg, és az ő Fő-Emberei, tanátsot tartván, Követeket küldöttek *Arpád* Hertzeghez, mondván: Hogy az ő földjöket hagynáel, és a' maga Szűletése földére, 's — honnyába menne viszsza. A'kik, midön *Arpád* Hertzeghez eljutottak-vólna, és a' *Szalán* Hertzeg' parantsolatit ő néki meg-mondották-vólna; Árpád Hertzeg, és az ő Fő-Emberi, nehéz szívvel vévén, ugyan azon követek által, *Szálán* Hertzegnek, ekképpen viszsza parancsoltak: „Ama földet, a' melly a' *Tisza*, és *Duna* között [!] fekszik; és a' *Dunának* vizét, a' melly *Ratisbonából*, a' Görög Országba le mégyen; a' mi pénzünkön meg-vettük akkor-időben, mikor még ujjak voltunk, és azoknak árában küldöttünk néki, tizenkét fejér lovakat, és egyebeket; a' mint oda fellyebb . . . C. XIV. O [= Ő] pediglen, meg-ditsérvén földjének jóságát, küldött egy kötetet az *Alpári* homokok' fűvéből, és két palaszkotskát a *Dunának* vizeiből. A' honnét is Parantsollyuk, a' Ti Uratoknak, *Szálán* Hertzegnek! hogy, elhagyván a' mi földünket, Sebes futással lódúllyon a' Bolgárok földjére, a'honnan, az Én Nagy Atyámnak, *Aihila* [!] Királynak hóltta-után, az ő Nagy Attya ide szállott; Ha pediglen ezt nem tselekedéndi, tudgya-meg azt:

Hogy mi, a' legközelebb időben ő ellene Hartzra kelni-fogunk." A' követek pedig ezt hallván, és engedelmet vévén, szomorú ábrázattal *Szálán* Hertzeghez sietének. *Arpád* Hertzeg pedig, és az ő Fő-Emberei, a' *Zagyva*-vizétől az egész Haddal kijövén, Tábort jártak a' *(Teteutlen) Tetétlen* hegy mellett éppen a' Tiszáig; azután a' Tisza partján menvén, az *Alpári*-homokig el-érkezrek [!]." LETH. 40—41.

Itt kell kitérnünk a görög és bolgár segítség kérdésére. Az AN.-idézetből láthatjuk, hogy az „Imperator Graecorum" és „Dux Bulgarorum" küld sereget Zalán megsegítésére. AN. tehát nem említ neveket. Mellőzve most azt a — valóban történeti — kérdést: beavatkozott-e akár a görög, akár a bolgár uralkodó a magyarságnak az itt lakó népekkel, itt létrejött állami alakulatokkal való harcába, nyilvánvaló az, hogy a későbbi történetírás egyszerűen behelyettesítette AN. kifejezéseibe az egykorú történeti neveket. Láttuk, hogy MÁNDY már azonosítja a Zalánt személyesen segítő „bolgár vezér"-t *Simon*-nal, VIRÁG pedig — szokása ellenére nem utalva forrásra — már így beszél a segítségnyújtásról: Zalán, „félvén ne talám egész országból kivettetnék; *Leo (sapiens)* görög császártól, és *Simeon Mesziában* bolgár *királytól* segédet kért 's nyert a' magyar fejedelem ellen" (20).

Vörösmarty átveszi ezt az adatot VIRÁGtól. Sthenelos „Constantin dús várából" való követ „pihegő mellén czímét hordozza *Leó*nak" (I. 110, 114—115), majd azon hadakról szól, „Mellyet külde *Simon*, bolgárok' büszke *királya*" (II. 29). De arra éppenúgy mint VIRÁGnál, utalás sincs, hogy *Simon* azonos lenne a „bolgár vezér"-rel, illetve hogy személyesen is részt vett volna a honfoglalási harcokban.

I. 147. „És már Zagyva vizét érék,"

Az első követség idején Árpád a *Sajó* mellett van, a második követség alkalmával Árpád táborát AN. is a Zagyva mellé teszi, (bár Vörösmartynál 'Még egy napi útat Tettenek a sikon' a követek a Zagyván túl: I. 148—149, de vö. I. 286. ‚mint leltél bennünket Zagyva vizénél,')

I. 179—245. A magyar sereg hadi szemléje. Az itt előforduló vezérek, harcosok mind szerepelnek AN.-nál. A 6. fejezet beszámol a vérszerződésről:

„Quorum VII. virorum nomina haec fuerunt: *Almus* pater *Arpad*. *Eleud* pater *Zobolsu*, a quo genus Saac descendit. *Cundu*, pater

„A'melly hét Férfiaknak ezek vóltak a' neveik: *(Almus) Álmos*, az *Árpád* Attya; (Eleud) Eleőd, a' *(Zobolsu) Szabotls* [!] Attya,

Curzan. Ound pater *Ete*, a quo genus *Calan* et *Colsoy* descendit. *Tosu* pater *Lelu. Huba* a quo genus *Zemera* descendit. Septimus *Tuhutum*, pater *Horca*, cuius filii fuerunt *Gyyla* et *Zombor . . .*" (6. cap.)	a'kitől származik a' *(Saac) Tsák* nemzete. *(Cundu) Kund*, a' *(Curzan) Tsürsz* Attya. *(Oundu) Und*, az *Ethe* Attya, a kitől száll alá a' *Kálán* és *(Colsoy) Koltsay* Nemzetsége. *(Tosu) Tas, (Lelu)* a *Lehel* Attya. *Huba*, a' kitől származik *(Zemera)* a' *Szemere* Nemzete. Hetedik *(Tuhutum) Tehetem* a' *Horkának* az Attya, a'kinek Fia vóltak *(Gyyla) Gyula*, és Zombor . . ." LETH. 9.

I. 207—208. „*Kund* nyargalt ezután csapatit térítve fiával, A' haragos Csörszszel."

Kund vezért AN. nem szerepelteti a honfoglalási harcokban, megemlíti ugyan a vérszerződésről szóló 6. fej.-ben, de legközelebb csak a 46. fej.-ben esik róla szó. Vörösmarty talán a tétlenségre kárhoztatott *Huba* helyére lépteti (vö. még VII. 128, X. 7).

I. 215. „. . . 's még négyet [ti. ezret] Bojta vezérlett,"

Az itt feltűnő névvel idéznünk kell a vezérek egy másik csoportját, akik eredetileg kunok és az oroszok szövetségesei lévén, Kiev meghódolása után csatlakoztak a magyarokhoz. A hét kun vezér nevét AN. már a 8. fejezetben is felsorolja, de mi a 10. fejezetből idézzük:

„*Ed, Edumen, Etu, Bunger* pater *Borsu, Ousad* pater *Ursuuru, Boyta* a quo genus Brucsa descendit, *Retel* pater *Oluptolma . . .*" (10. cap.)	„*Ed, Edumen, Ete (Bunger) Böngér* a' *(Borsu) Bors'* Attya, *(Ousad) Ótsád* az *Ursur'* Attya, *(Boyta) Bayta*, a' kitől származik, a' *Bruksa* Nemzete, és *Rétel* az Oluptulmának az Attya." (LETH. 13)

I. 296—297. *Ete.* Anonymusnál két *Ete* is szerepel, az egyik apja Ónd, a másik sokszor *Et* (Etu) néven is. Ennek már fia is van: *Eudu.* (Őd; 47. fej. PAIS.) A mi *Eténk* (Ónd fia) AN.-nál nem jelentős személy, csak később lett nevezetes Csongrád földvárának alapításáról (40. fej.). A két Etét a „források" — köztük VIRÁG is — gyakran összekeverik.

I. 214. „gyors nyilú *Tarczalt*"

Bár Tarcal csak egyszerű „miles cumanus", kun közkatona, mégis mint „igen serény vitéz" fontos feladatokat végez AN.-nál (vö. 14—17. fej.). Ő kémleli ki az új haza földjét (más krónikákban *Kusid* végzi ezt). Vörösmarty ebben a feladatban nem szerepeltethette, így lett a kun vitézből kitűnő nyilazó. Hogy Tarcal a Bodrog-közi csatában Csorna kezétől esik el, természetesen Vörösmarty leleménye.

I. 218—299. „Tast, 'S rettenetes fiait: *Hábort*, 's a' kürtösen ékes Úti Lehelt?"

AN.-nál (l. 6. fej.) Tasnak csak Lehel a fia, *Hábor* Vörösmarty alkotása. Meg is hal a Bodrog-közi csatában Viddin dárdájától (III. 443—445). Ugyancsak a költő leleménye Lehel gyermekkorának képe (I. 300—319).

I. 335—338. *Huba* története.

„Susadalnak rettegetője,
Büszke Kiónál a' kúnoknak vítta csoportit,
És a mély fenekű Ungnál leütötte Laborczot."

Susdal és Kió (Kiev) meghódításáról AN. a 7—10. fej.-ben számol be, ugyancsak értesít (13. fej.) arról, hogy Laborc Hung várának ispánja volt, akit Álmos vezér katonái menekülés közben elfogtak és *felakasztottak*. Az események során *Huba* külön nincs megemlítve. Természetesen az is Vörösmarty leleménye, hogy Huba e harcok során karján nyíllövéstől súlyosan megsebesült (I. 352).

I. 488. és 508 „. . . más honnodban Volgán túl . . ."

Anonymus a magyarok történetét Scitiában („Dentumoger"-ban, azaz a Don-Tanais melletti vidéken) kezdi. Már Álmos is itt született (3. fej.). Hajna tehát gyermekkorát nem tölthette a „Volgán túl", hiába hogy „gyermek kora nem rémlett el eszében" (I. 504). Lehet azonban, hogy Vörösmarty VIRÁG kronológiáját fogadja el; eszerint *Almus* 884-ben jött ki Ázsiából, s a pusztákon át vándoroltak „Etil vagy Volga vizén általkelvén" (I. 6—7.).

I. 572. „Böngérnek véréből-e vagy a' hős
Tasnak nemzetiből? Kulpon' magzatja, vagy Undé?"

Az itt felsorolt vezérekkel már találkoztunk, genealógiájuk is ismert, *Kulpon* (Kölpény) azonban itt kerül elő először. AN.-nál (először 41. fej.) csak mint Botond apja szerepel. Vörösmarty is csak ezen a jogcímen említi.

I. 675—678. Zámirról s Hubának rajta aratott győzelméről AN. nem tud.

II. 25—252. A bolgár és görög segédcsapatok érkezéséről AN. 38. fej. szól. Valamennyi itt felsorolt hős, neve, jelleme, sorsa Vörösmarty leleménye.

II. 318—320. Darvas „az ősz táltos, kit . . . *Etel vize mellől* Csendes rejtekiből Álmos táborba idézett . . ."

Darvast tehát még Álmos, s esetleg még a honfoglalás előtt hívta el Etel (a *Volga*) vize mellől. De — mint Hajna esetében (I. 488) láttuk — bármilyen ősz is a táltos, történetileg elképzelhetetlen. Ármány esetében persze jogos az az állítás, hogy „bömbölve hagyá Volgán túl régi lakását" (II. 263), hiszen ő „*Rémisten*".

II. 487. kk. „Hogy megdőle Kió, Álmos' harczára . . ."

Az itt következő, történelmi utalás AN.-t (9—10. fej.) követi. Itt mondja el, hogyan hódoltak meg a kievi, orosz (Ruthenus) és kun vezérek Álmosnak. Ebbe a harcba — történetileg is hitelesen — beleillik Laborczánnak, a magyarokhoz csatlakozott orosz ifjúnak alakja. AN. ugyanis azt mondja, hogy az oroszok közül sokan csatlakoztak Álmoshoz, s vele Pannóniába jöttek. — Érdekes Dugonics

tévedése; őnála ugyanennek a történetnek a hőse *Latorca*, így természetesen a két folyót is összekeveri, *Ung* helyett viszont *Und*-ot mond (Et. I. 153).

II. 600—604. Bors győzelme Dobor fölött. Arról, hogy Bors egészen a Tátráig, a lengyel határig kiterjesztette Árpád hatalmát AN. 18. fej. szól. Később Bors csatlakozik a Nyitra és Zólyom környéki harcokat vezető Zuard, Kadusa és Huba vezérekhez, s velük vitézkedik (34. fej.), de *Dobor* AN.-nál nem szerepel. Leverésében mintha a Borsot vezető szarvas lenyilazásának képe játszott volna közre.

II. 615—624. Bulcsú zászlóján a csodaszarvas mondája és a vérszerződés „vannak bele szőve arannyal". — Ez utóbbi AN. 6. fej. A csodaszarvas mondája viszont AN.-nál nem szerepel, Vörösmarty azonban sok forrásban hozzáférhetett Kézainál (I. f. 3. §.), THURÓCZY-nál (II. k. 53. fej.), HELTAIban (X. rész) stb, sőt már Jordanes krónikájában is (24. fej.), de megvan Priszkosznál is (vö. MORAVCSIK GYULA: A csodaszarvas mondája bizánci íróknál. EPhK 1914. 262), esetleg más közvetítéssel. L. még IPOLYI ARNOLD: Magyar Mithológia II. k. 241; Kézai Simon Mester Magyar Krónikája. Ford. Szabó Károly. Pest 1862. Magyarország történeti forrásai. III. füz. 8 l. 7. jegyz. — Vörösmarty legvalószínűbb közvetlen forrása Dug. Szitty. I. 106—109.

III. 125. *Tarcal* halála. Figyelemre méltó, hogy Tarcal, akit AN.-nál Árpád Ónd és Ketel mellé adott a Zalánhoz küldött követségbe — a föld kikémlelése végett (14., 15., 16. fej.), már a róla elnevezett hegytől visszafordul, és többé nem kerül elő AN.-nál, sőt a gesztaíró megjegyzi róla, hogy a maga személyében magvaszakad (15. fej.). Hitelesnek hat tehát, hogy az alpári csata idejére Vörösmartynál már meg is hal.

Később (IV. 264) Tarcallal együtt *Edömért* is hiába keresik az élők között, az ő halála (III. 190—195) is indokolt „történetileg", mert a délborsodi, hevesi csaták után (32. fej.) őt sem említi többé AN.

I. 354. „Csongor, magzatja Veleknek."

AN. nem szól Velek fiáról (de utódai közt megemlíti *Torda* püspököt: 19. fej.).

IV. 404—470. Borsot egy tündér szarvas-ünő képében csalogatja. Vö. AN. 34. fej. idézve I. 53. kapcsán.

IV. 474. kk. Az itt kezdődő harci előkészület sok eleme megvan AN. — alább idézendő — 39. fej.-ében: pl. hogy a lovakat kéznél tartják (477. sor), hogy Árpád imát mond (486. sor), majd beszédet tart (541—547), és hogy általában egyik tábor sem alszik (V. 470. kk.).

V. 520—523. Zalán menekülési terve veresége esetére, AN. 39. fej.-ben a menekülés tényleges formájaként szerepel.

VII. én. Megkezdődik a döntő csata. AN.-nál csak egyik mozzanata a honfoglalásnak, itt idézzük az erről szóló 39. fejezetet:

Caput XXXIX. *De egressu Salani ducis contra Arpadium Ducem.*

Dux autem *Salanus*, cum adiutorio *Graecorum* et *Bulgarorum*, egressus de *Tetel* furiata mente, per ammonitionem suorum, contra ducem *Arpad* equitare coepit. Et dum uterque exercitus, ad invicem prope pernoctassent, neuter eorum dormire per totam noctem ausus fuit, sed equos sellatos in manibus tenendo pernoctaverunt. Mane autem facto, ante auroram, utraque pars se ad bellum praeparavit. Dux vero *Arpad*, cuius adiutor erat dominus omnium, armis indutus, ordinata acie, fusis lacrimis dominum orans, suos confortans milites, dicens: *O Scythici! qui per superbiam Bulgarorum, a castro Hungu vocati estis Hungarii, nolite oblivisci propter timorem Graecorum gladios vestros, et amittatis vestrum bonum nomen, unde strenue et fortiter pugnemus contra Graecos et Bulgaros, qui assimilantur nostris feminis, et sic timeamus multitudinem Graecorum, sicut multitudinem feminarum.* Hoc audito milites sui multum sunt confortati, statimque *Lelu* filius *Tosu* tuba cecinit, et *Bulsuu* filius *Bogar*, elevato vexillo, in prima acie contra *Graecos* pugnaturi, venire coeperunt, et commixta est utraque acies hostium ad bellum, et coeperunt pugnare acriter inter se, et, dum totus exercitus ducis *Arpad*, accessisset pugnaturus contra Graecos, plurimi interficiebantur de Graecis et Bulgariis. Praedictus vero dux *Salanus*, cum vidisset suos deficere in bello, fuga lapsus est, et pro salute vitae *Albam Bulgariae* properavit.

XXXIX. RÉSZ.

SZÁLÁN HERTZEGNEK ARPÁD HERTZEG ELLEN VALO KI-KELÉSÉRŐL.

Szálán Hertzeg pedig, az övéinek biztatásából, néki dühödött szívvel ki-jövén *Tételből* a' Görögöknek 's Bolgároknak segítségével Arpád Hertzeg ellen kezdett lovagolni. És midőn mind a' két Had közzel egymáshoz éjjeltek vólna, nem mert egygyike-is egész éjjel alunni, hanem a' felnyergeltt lovakat kezeken tartván, émetten tőltötték az éjtszakát. Reggelre kelvén, Hajnal előtt, mind a' két rész magát a' hartzra készítette. Árpád Hertzeg pedig (a' kinek segítője vala a' Mindeneknek Ura) fel-fegyverkezve el-rendelvén Seregét, és könyhúllatva imádván az Urat, vastagítá Vitézit, mondván: „Oh Szittyaiak, a' kiket a' Bolgároknak kevélysége, *Hung*-Váráról, Hungároknak nevezett, el ne felejtsétek a' Görögöktől való félelem miatt fegyveriteket, 's el ne veszejtsétek jó hireteket, neveteket; azért serényen, és erőssen hartzollyunk a' Götögök [!], és Bolgárok ellen, a' kik hasonlók a' mi Aszszonyinkhoz, és úgy féllyünk a' Görögök sokaságától, mint az Aszszonyoknak sokaságától." Ezt hallván az ő Vitézi nagyon meg-bátorodtak, és mindjár a' Thas fia, Leel megfúvá a' tábori Trombitát, és a' *Bogár fia* [Ez a' *Bogár* alább *Bogátnak* nevezteti. — * alatt jegyz.], *Bults* fel-emelvén a' Zászlót, hogy az első Seregben megviaskodnának, a' *Görögök* ellen menni kezdének, és őszve keveredett mind a' két Ellenségnek Serege a Hadba, és erőssen kezdének egymással vijnia, és mikor *Arpádnak* egész Hada

Görögökkel való vialdalra [!] eléállott vólna, igen sokan megölettetének a *Görögök* és *Bolgárok* közzűl. Mikor látta vólna pedig az elébb mondott *Szálán* Hertzeg, hogy az Övéi fogynak a' hartzon, elszaladott, és hogy életét megmenthesse, *Bolgár Fejér-Várba [Most Nandor Fejér-Vár : — * alatt jegyz.]* sietet [!]"

VII. 34—50. Árpád pajzsa, rajta az istenkardja megtalálásának, Attila hóditásainak képe. Mint említettük, AN. nem ismeri ezt a mondát, de Vörösmarty korában számos forrásban olvasható volt. Így MATTHIAS BEL: Adparatus ad historiam Hungariae . . . Posonii, 1735. (I. 3., 120), PRAY (Annales . . . I. 114.) Calanus (Attila XIII. fej.) alapján és PRISZKOSZRA hivatkozva (In Excerptis p. 33.) részletesen foglalkozik vele. Ugyancsak idézi JORDANEST (De rebus Geticis cap. 35.), akinél megvan már a pásztor által való megtalálás motívuma is. A magyar történetírásban fontos lelőhely NICOLAI OLAHI . . . Hungaria et Atila (Vindobonae 1763. II. 107. Ca. III. 4. §.) — Mindezekre l. IPOLYI ARNOLD: Magyar Mithológia II. k. 2. kiad. Bp. 1929. 266—267, továbbá HELLER BERNÁT: Isten kardja. Etnográfia 1912. 323—342.

Meg kell még említenünk, hogy Vörösmarty közvetlen forrásaként két munka kínálkozik leginkább. Az egyik FESSLER: Attila König der Hunnen. Breslau. 1806. 138—140. Fessler azonban egyrészt *Odin* kardjáról beszél (A.-R SZÉKELY átvette tőle ezt a germán mitológiai nevet, l. Névmagyarázatok a. V. 432), másrészt az istenkardja történetét felvilágosult szemlélettel mint Attila által kitervelt „politikai" fogást beszéli el. Felfogásban közelebb áll Vörösmartyhoz Dugonics (Et. I. 156., 36. jegyz.), ahol arra is történik utalás, hogy Attilától az istenkardja Árpád birtokába került (vö. *Zalán futása* VII. 61—71).

VII. 159—164. A kitérő és bekerítő harcmodor; majd megismétlődik Árpád parancsára 295 kk.

VII. 313. *Izárfi* szintén „Etel' árján túl" töltötte gyermekkorát. L. erre vonatkozólag a Hajnával s Kádár táltossal kapcsolatban e fejezetben mondottakat (I. 488, II. 318.).

VII. 434—440. Zoárdnak későbbi Görögországba költözéséről, „elfajzásáról" AN. is beszél a 45. fej.-ben. Itt arról van szó, hogy *Zoárd* Kadosával együtt egy balkáni betörés során meghódítja a bolgár és macedon földet, s eljutnak görög földre is:

,Et *Zuardu* in eadem terra duxit sibi uxorem, et populus ille, qui nunc dicitur *Sobamogera*, mortuo duce *Zuard*, in *Graecia* remansit, et ideo dictus est *Soba* secundum

„*Zoárd* osztán, azon á [= a'] földön, magának Feleséget vett; és az a' Nép, á [= a'] melly mostan *(Soba Mogera) Soba-Magyarnak* mondarik [!] *Zoárd*, fö

graecos, id est *stultus populus*, quia mortuo domino suo, viam non dilexit redire ad patriam suam." (45. cap.)

Vezérjének, hóltta-után, *Görög* Országban meg maradott; Azértis mondatott pedig á *Görögök* nyelve szerint, *Soba* az az: bolond-Népnek, mert Ura meg-halván, nem kivánkozott viszsza térni a' maga Hazájába." LETH. 48.

Érdekes, hogy Vörösmarty az AN. által emlegetett „Csaba magyarja "sokat vitatott kérdést teljesen mellőzi (talán mert elfogadja a *soba* = *csoba*, azaz 'ostoba' etimológiát), s Zoárd lépését csak mint egyéni hűtlenséget tekinti. A *Sobamogera* kifejezés értelmezésére l. PAIS 110.

VIII. 361—367. Vörösmarty már korábban említette Zoárd és Kadosa leszármazását, hogy ti. *Hülek* fiai, de Hülek pontos kivoltát itt mondja el. Az eposz alapján egy ilyen leszármazási táblázat alakul ki:

Erő + Nemibonta ⟨ Hülek + Esztora > Kadosa, Zoárd
Elme + Ügek > Álmos + ? > Árpád

A táblázatból világos, hogy e leszármazás és az eposz kronológiája között ellentmondás van. Ha ugyanis Hülek Árpádnak *nagyanyjáról* való nagybátyja, akkor Kadosa és Zoárd *Álmos* unokatestvérei, és nem lehetnek eposzban fiatal emberek („nyalka Zoárd" stb.). Persze az sem lenne célravezető, ha Vörösmarty más krónikákat követve Ügeket nem Álmos apjává, hanem nagyapjává tenné meg, hiszen — feltéve, hogy Hülek így testvére Álmosnak — a Kadosa—Zoárd-vonal genealógiájába még több ágat kellene beiktatni.

Honnan ered Vörösmarty félreértése? Nyilván AN.-ból. A Névtelen a 33. fejezetben azt mondja: „Dux *Arpad* . . . principes et ductores constituit duos filius *avunculi sui* Hulec", azaz *Hülek Árpád nagybátyja*, eszerint tehát Árpád és Zoárd meg Kadosa unokatestvérek. — Nem ilyen világos azonban a 7. fej., ahol a birtokos névmás esetleg Álmosra is érthető: „*Almus* Dux filius Vgek . . . una cum uxore *sua* et filio *suo* Arpad, et duobus filiis Hulec *avunculi sui*, scilicet Zuard et Cadusa . . ." A legutolsó „sui" szerint tehát *Hülek Álmos nagybátyja*. (Így vehető ki Pais fordításából is.) VIRÁG „hűen" követi AN. félreérthető vonatkoztatását, s valószínűleg Álmosról mondja, hogy Hülek "ü annyáról való báttya" —, de Árpádra is érthető (7). Vörösmarty tehát egyrészt elfogadja azt, hogy Hülek *Árpád* nagybátyja, a leszármazási vonal viszont arról beszél, hogy *Álmos* nagybátyja.

Még feltűnőbb — de ezúttal aligha tévedésről van szó —, hogy Vörösmarty nem követi AN. 3. fej.-ét *Árpád nagyszüleinek* genealógiájában. AN. a totemnemzést, a turul-mondát erősen enyhített formában ugyan, de mégis megemlíti („*quasi* veniens eam gravidavit"). Azt pedig határozottan állítja, hogy *Ügyek felesége Emes* (Emesu) volt, nem pedig *Elme*. Álmos feleségéről, Árpád anyjáról

Vörösmarty egyáltalán nem beszél, holott AN. a következő 4. fej.-ben megemlíti, hogy Álmos „egy igen nemes vezérnek a leányát" vette el. *Emes(e)* nevét Vörösmarty talán az *emese* ~ *emse* kapcsolat miatt, talán fonetikai okokból cserélte fel az *Elme* névvel. Ezzel egyben elvetette az igazolható „magyar mitológia" egyik fontos elemét is (l. ROHEIM GÉZA: A kazár nagyfejedelem és a turul-monda. Etnográfia 1917. 77. kk.).

Vörösmarty e vonatkozásban inkább VIRÁGot követte, aki ugyancsak hallgat a totem-nemzésről és Emesről is, sőt még az *Álmos*-etimológia sugallatát is kerülve *Álmust* mond (5). A hiányzó nőalakok helyébe így Vörösmarty szabadon alkothatta *Elmét*, *Esztorát*, ahogy persze az ő költői alkotása *Erő* és *Nemibonta* is.

VIII. 372. „*Csepel*' árnyai közt . . ." Kadosa itt már e néven nevezi az ismert Duna-szigetet, pedig AN. 44. fej. szerint Árpád csak az alpári ütközet *után* vonult a „nagy sziget"-re, rendezkedett ott be, vitette oda ménesét s tette meg főlovászmesternek *Sepel* nevű „igen okos kun embert", kiről — állítja AN. — a sziget nevét kapta.

IX. 91. *Munkács* és *Ung* megszerzése. AN. az előbbiről a 12., az utóbbiról a 13. fej.-ben szól. Mindkét helynévvel kapcsolatban etimológiai következtetést is levon: *Munkács* nevét a *munka* szóból származtatja (valószínűleg helyesen), *Ung* — *Hung*, illetőleg *Ungvár* — *Hungvár* a *Hungarus* szülője lenne — de itt AN. téved.

X. 221. Viddin = Bodony. Ezt az etimológiát Vörösmarty — mint a nevek vizsgálata során láttuk — nem AN.-ól vette, hanem vagy Dugonicstól vagy a LETHENYEI-fordításból. Természetesen Árpádnak a magyar—bolgár rokonsághoz fűzött ezzel kapcsolatos megjegyzései is Vörösmarty korának felfogását tükrözik.

X. 341—343. Bojta halála. Megfigyelhető, hogy az eddig elesett magyar vitézek vagy költött alakok *(Hábor)*, vagy pedig Anonymus első fejezeteiben szerepelnek *(Tarcal, Edömér)*. *Bojta* (tkp. *Vajta*: PAIS) az első, aki az alpári csata után is élő, szereplő hős AN.-nál (vö. 47. fej.), de a 30. fej.-ben neve: *Voyta* (u. így LETHENYEInél a 47. fej.-ben *is)* — így elképzelhető, hogy Vörösmarty nem azonosította a két név viselőjét. *Kadosa* is súlyosan megsebesül a Vidinnel vívott viadalban (VIII. 435—453), nem is tud résztvenni a csata későbbi küzdelmeiben, de Zuárd öccsét azzal biztatja: „de azért meglátsz a' harczokon engem" (X. 51.), s nem is halt meg, mert fontos szerepe lesz a *Glad* elleni és balkáni harcokban (AN. 44, 45. fej.).

X. 521. „. . . a' kiveszett görögök' hírére *Görögrév*."

A Tiszán át való menekülés, a Tiszába veszés s *Görögrév* etimológiája AN. nevezetes 39. fej.-ének végén:

"Graeci vero et *Bulgari* timore *Hungarorum* percussi, viam quam venerant oblivioni tradiderunt, fuga lapsi pro salute vitae, *Thysciam*, pro parvo fluvio reputantes, transnatare volebant, sed quia talis timor et terror irruerat

"A' *Görögök* pedig, és a' *Bolgárok*, a' Magyaroktól való félelem miatt el-réműlvén, az útat is, a' mellyen jöttek, el-felejtették; és hogy életöket meg-tarthassák, elfutván, és a' *Tiszát* kitsin viznek vélvén, által úszni akarják vala;

super eos, ut propter timorem Hungarorum, fere omnes in fluvio *Thysciae* mortui sunt, ita, quod aliqui vix remanserunt, qui Imperatori eorum mala salutis nuntiarent, unde locus ille, ubi *Graeci* mortui fuerunt, a die illo usque nunc *Portus Graecorum* nuncupatur."

de mivelhogy olly nagy félelem, és ijjedés rohant reájok, hogy a' Magyaroktól való féltekben majd majd mindnyájan a' *Tiszába* haltak, úgy hogy aléig maradtakmeg némellyek, a' kik a' veszedelemről Tsászárjoknak hírt mondanának. A' honnét-is az a' hely a' hol a' Görögök a' *Tiszába* haltak, attól a naptól fogva, mind e' mostanig, Görög Révnek hivattatik." LETH. 41—42.

Mint látható, Vörösmarty éppen nem vette át azt a motívumot, hogy a görögök a Tiszát kis pataknak nézték, ellenkezőleg: költői módon kihasználta a *mély* vízbe szorulást, az abban való halálos vergődést és pusztulást (X. 501—515). — Vörösmarty itt is közelebb áll VIRÁGhoz (26), akinél Zalán katonái eltévesztik az utat, és „midőn a' Tiszán általuszni törekednek vala, elborítattak a' víztől".

X. 661. „. . . miglen *Nándor*hoz elére"

Hogy Zalán vesztett csatája után Nándorfehérvárba (Bolgárfejérvárba) menekült, arról AN. 39. fej. szól. Ezért nem lehetett azt a — kétségtelenül eposzibb — megoldást választani, hogy Árpád a csatában, párviadalban öli meg ellenfelét, ezért kellett vitézség, bátorság dolgában *Schediosz*nak és *Viddin*nek Zalán elébe kerülnie. Zalánnak ilyen felfogása már az *Árpád Zalán ellen* c. töredékben is megtalálható.

A Zalán futásának verselése

Már a kortársak és Vörösmarty első méltatói (Toldy, Erdélyi) kiemelték az eposz hexametereinek rendkívüli zengzetességét. A Zalánnal Vörösmarty a metrum legjobb magyar művelőjévé emelkedett.

Melyek a tényezői ennek a rendkívül szépen folyó verselésnek?

A század elején még meglevő prozódiai bizonytalanságot már kétségtelenül nem találjuk meg a Zalánban. Így nincs benne elisio — ezt Vörösmarty azelőtt sem kedvelte —, a *h* teljes értékű mássalhangzó minden helyzetben — sehol sem „közös" hang többé mint Baróti Szabónál, Rájnisnál, a zárhang és réshang kapcsolata (muta cum liquida) néhány alább ismertetendő kivételtől eltekintve, mindig meghosszabbítja a szótagot.

Ezzel szemben Vörösmarty a *'s* kötőszót változatlanul nem tekinti teljes értékű mássalhangzónak, ez mássalhangzó előtt legtöbbször nem hosszabbítja meg a szótagot. Versláb végén ez kevésbé zavar, hiszen ott skandálás közben is megáll a versmondó, és a kötőszót már a következő szóval együtt ejti; pl.:

— ∪ ∪|— ∪ ∪| — —|— —|— ∪ ∪|—∪

Észre vevé Ete, 's Hajnáját elvonta előle. (IX. 297.)

Ilyen eset a fentin kívül még 12 fordul elő az eposzban: I. 602. III. 8. 726. V. 128. VII. 451. 768. VIII. 44. 535. 587. IX. 71. 349. X. 34.

Sokkal gyakoribb az, amikor a versláb belsejében található a mássalhangzótorlaszt Vörösmarty felfogása szerint nem okozó *'s* kötőszó. Nem kevesebb mint 161 ilyen helyzetet találunk az eposzban: I. 79. 265. 329. 354. 373. 389. 480. 501. 699. 700. II. 27. 155. 168. 169. 234. 248. 295. 379. 438. 440. 500. 522. 544. 555. 579. 596. 634. III. 18. 82. 83. 125. 141. 154. 201. 282. 304. 355. 364. 366. 388. 396. 432. 433. 485. 497. 567. 583. 596. 597. 648. 685. 689. 715. IV. 31. 64. 108. 110. 127. 164. 180. 184. 197. 211. 229. 239. 248. 303. 305. 322. 345. 372. 379. 390. 397. 485. V. 50. 82. 226 252. 268. 270. 333. 355. 384. 431. 549. 557. 615. 649. VI. 88. 140. 183. 341. 422. 466. 510. 526. 539. 554. 561. 628. 725. VII. 72. 152. 228. 296. 347. 370. 436. 482. 553. 580. 617, 701. 738. 742. 773. 800. 804. VIII. 30. 150. 180. 232. 276. 310. 356. 382. 397. 463. 482. 560. 570. IX. 5. 287. 336. 348. X. 6. 17. 47. 96. 164. 169. 187. 191. 231. 248. 302. 338. 342. 345. 356. 362. 363. 370. 458. 503. 516. 525. 547. 584. 622. 645.

A Baróti Szabó Dávid hirdette licenciák közül megmarad még az *n* határozói ragnak nemegyszer hosszú mássalhangzóként való értékelése a versben. Erre kevés példánk van:

— ∪ ∪| — —|— —| — —|— ∪ ∪|— —

'S Zagyva lementében*(n)* a' gazdag földet, ezért volt (I. 66.) Ilyen esetek: I. 342. tized évében(*n*) II. 303. vizenyős lápokon(*n*), V. 655. haragos hangon(*n*) VI. 235. Száguldó lovakon(*n*)

Más szóvégi mássalhangzó is meghosszabbodik néha a versben a szokástól és kiejtéstől eltérőleg: Így IX. 168. Hajna te szép örö-

— ∪ ∪| — ∪∪
— — | — ∪∪|— — | — ∪ ∪|— —

mem(*m*) VI. 280. Elszórt tagjaikat(*t*), és IX. 368. Hogy ti bekösse-

|— — | — ∪ ∪|— —|— —|— —|— ∪ ∪|— ∪

tek(*k*), és . . . X. 236. Megtelepítendek(*k*) e' boldog földön örökre . . .

Találunk még néhány példát arra is, hogy Vörösmarty a zárhang és réshang kapcsolatával (muta cum liquida) záródó szótagot a latin példa és a Baróti Szabó-féle prozódia örökségeként rövidnek veszi:

— ∪ ∪| — ∪ ∪| — —| — ∪ ∪| — ∪ ∪| — —

Mellyre odáḫb, meg odább röppen, 's szeme még az ök*r*ön van:

— ∪ ∪| — ∪∪|— ∪∪ |— —| — ∪ ∪|— ∪

(VII. 242.) Kadosa még Meriont, 's Peri*kl*est kergette halálra. (VII. 562.)

Preheszka nevének kezdő mássalhangzói sehol sem képeznek

— |— ∪ ∪| — ∪

torlaszt, így az állandó jelzős szerkezetben: lángfürtü *Pr*eheszka: X. 13. 316. 523. 526. 560. 618. és más kapcsolatokban is: X. 311. 543. 588.

A magánhangzókkal kapcsolatos általánosan elfogadott licenciák közül Vörösmarty bőven él azzal, mely megengedi, hogy a költő

a *de* kötőszót hosszúnak vegye. A verssor belsejében ilyen csak egyszer fordul elő (X. 368.), de a verssor elején rendkívül gyakori: I. 107. 274. 475. 500. 513. 634. 649. 692. 696. 725. 745. 788. 838. II. 23. 134. 193. 316. 416. 462. 476. III. 87. 154. 212. 236. 259. 313. 321. 346. 365. 401. 517. 716. IV. 73. V. 144. 519. 607. VI. 292. 711. 718. 721. VII. 125. 273. 280. 354. 366. 492. 495. 610. 646. 698. 756. 791. VIII. 41. 73. 116. 145. 150. 175. 180. 234. 247. 325. 338. 341. 353. 359. 374. 386. 428. 444. 479. 517. 549. 568. 584. IX. 101. 256. X. 13. 196. 267. 338. 350. 381. 386. 435. 573. 608. 648.

Hasonlóképpen a *ha* kötőszót is többször veszi hosszúnak a sor elején: I. 525. 636. II. 233. VIII. 16. A sor közben csak egyszer: I. 707. A *te* névmás hosszú a sor elején: I. 641. III. 674. VII. 764.

A *ti* szintén többször hosszú, és ezt helyesírásilag is jelöli némelykor: így III. 327. Tí kaczagányos apák . . . IX. 199. „Hah! nyomorult férgek, ki hozott ide títeket is még? X. 119. „Hősök vagytok-e még? tí vagytok-e . . . Ezzel szemben a szótag ugyan hosszú, de helyesírásilag

— ∪ ∪

rövid i-t találunk: VII. 259. Ti pedig . . .

Két esetben a szóvégen az i személyragot, ill. többes szám jelet is hosszúnak vette, vagy ha nem, akkor egy tribrachyst (∪ ∪ ∪) kell feltételeznünk a hexameter közepén:

— ∪ ∪| — ∪ ∪|— ∪ ∪|— ∪ ∪| — ∪ ∪ | — ∪

Mennyköve meg nem üti magasan fog az állni, 's merően. (III. 82.)

vagy |∪ ∪ ∪|

— ∪ ∪ | — ∪ ∪| — ∪ ∪|— ∪ ∪| — ∪ ∪| — ∪

A' sereg oszlani kezd, sorai szakadozva bomolnak, . . . (VIII. 546.)

vagy |∪ ∪ ∪ |

Az elsőnek idézett sorban Gyulai Pál üti alakot közöl (ÖM 1884—85. II. k. 54), de ilyent a Vörösmarty életében megjelent kiadások közül egyikben sem találunk.

A többszótagú rövidhangú szavak esetében Vörösmarty az első szótagot gyakran hosszúnak veszi (vö. HORVÁTH JÁNOS: Rendszeres magyar verstan 1951. 90.)

Így főleg a *fejedelem* szónál és főként a verssor elején: így: I. 239 255. IV. 269. VIII. 466. más helyzetben: IV. 58. Más többszótagú

— ∪ ∪ |—

szóban is találkozunk ezzel a prozódiai licenciával: X. 579. *Se*regeken

—|— ∪ ∪ — —| — ∪ ∪|— ∪ ∪ |——| — ∪ ∪| ——|

dúló keze . . . VII. 609. Víg a' *ma*gyaroké, szomorú a' hellasi népé

— —|—∪ ∪| — —| ——| — ∪ ∪|— —

II. 194. Kíméletlen urak' kényétől nyo*mo*rodottak . . .

Hasonló okokból nyúlik meg a többszótagos nevek első tagja: *Ka*dosa (VII. 535. 560. 636. 651. VIII. 319. 379. 403. 419. 438. 446. 442. X. 36. 55. 142.) Ragozott alakban már rövid az első szótag:

|— ∪ ∪| |— ∪ ∪|

rohanó Kadosát VIII. 428. előbb Kadosának VII. 552.) I. 51-ben *Ká*dosa alakot is találunk. Az első szótag hosszú külön helyesírási

jelölés nélkül görög nevekben is: *E*paminonda (II. 118.) Heliodoros (II. 195. 250. VII. 722. a görög ejtésnek is megfelelően!)

Igen gyakori még a két magánhangzónak diftongusként való felfogása és egy hosszú szótagként való kezelése:

— ∪ ∪| — —| — —| — —| — ∪ ∪| — —

'S földeket, és félénk nép*ei*nek félve parancsol (I. 112.)

——| — ∪ ∪| — ∪ ∪| — —| — ∪ ∪| ——

Illattal viselős ibolyák nyílnak ki töv*eik*nél, (IX. 152.)

Hasonló diftongizálás: I. 508. ős*ei*m' honnában, I. 594. Titkos ohajtás*ait* most . . ., II. 275. veszedelmes ut*aik*ra, II. 616. Láb*aik*nak alatta . . ., III. 64. láb*aik*nak alóla, III. 241. Kardj*aik*nak fennyen hangzik . . ., IV. 392. seb*eib*ől, V. 103. álképe*it* a', V. 485. anyák' át*kait* gyönyörébe keverten . . ., VI. 30. Rémült hölgy*eik*hez hogy . . ., VI. 301. láb*aik*ra lecsordul. VI. 490. 'S rajta sz*emeit* megnyugtatván . . ., VII. 543. körm*eit* fene mérge . . ., IX. 26. Bodrogköz' ur*air*ól, IX. 111. lemenő napj*ain*kra . . ., IX. 263. boldog napj*aim*nak . . ., IX. 322. megfogta kez*eiv*el, X. 193. rohanó nép*ei*nek előtte. X. 229. harcz*ai*ban elaljasodottak.

A nevek használatában a versmértéknek megfelelően néha ingadozást találunk. Izács általában így szerepel, de két helyen (II. 41. 574.): Izacs. Antipater nevét Vörösmarty görögösen Antipat*é*rnek veszi, de latin módra nem jelöli az é-t: IV. 78-ból világos: Hogy hős Antipater oda lett . . . Érdekes, hogy az *sk* nem képez torlaszt a Skamander szóban: III. 590. A' ki Skamandernek . . .

— — | — ∪ ∪ | — — | — ∪ ∪ | — —

Végül meg kell említenünk, hogy a Zalán futásában is található egy hétszótagú sor (heptapodia):

— ∪ ∪| — —| — ∪ ∪| — —| — —| — ∪ ∪| — ∪

Mindenikét fegyverneke távolról léptetve követte (VIII. 270.)

Így tehát licenciákkal — ha nem is olyan mértékben, mint a régebbi művekben — a *Zalán futásá*ban is elég gyakran találkozunk. Az eposz zengzetessége tehát nem ezeknek a költői szabadságoknak az elkerüléséből adódik.

Négyesy László (A mértékes magyar verselés története. Bp. 1892. 172—182.) felveti a sor szerkezetének problémáját. Összehasonlítja más korabeli költők (Czuczor, P. Horváth Endre) verssoraival Vörösmarty hexametereit, és megállapítja, hogy ez utóbbiak semmiképpen sem gazdagabbak daktilusokban, mint az előbbiek. A különbség nem a nagyobb mérvű daktilusosságban van, hanem abban, hogy Vörösmarty változatosabban él a metrum adta lehetőségekkel, mint kortársai. A hexameter 32 lehetséges változata közül Vörösmarty 16-ot használ, úgyhogy a több spondaeus vagy a több daktilus, a ritmus lassítása vagy gyorsítása a tartalmat festi alá zeneileg. Négyesy statisztikai számításai kimutatják, hogy Vörösmartynál a szélső esetek — a tisztán daktilusi, ill. spondeusi sorok — gyakorib-

bak, mint más költőknél, a lehető alakok közül a szebbeket, a hangzatosabbakat választja. Így Vörösmarty a lassúbb és a gyorsabb ritmusú sorok váltogatásával kontraszthatásokat is elér; „ugyanannyi vagy kevesebb daktilussal is nagyobb változatosságot fejt ki, mint más költők." Négyesy példáit szemléltetően egészítik ki PÉCZELY LÁSZLÓéi (Verstan-esztetikai kérdések. Pécsi Ped. Főisk. Évkönyve 1959—1960. 136—137.) Péczely még hozzáteszi a daktilusi, ill. spondaeusi lábakkal való sorkezdés művészi hatásra való felhasználását, valamint a spondeusi és daktilusi lábak szimmetrikus elhelyezkedésének hatásosságát egyes sorokban. E szimmetriával bizonyos monotonia is együttjárhat, amelyet Vörösmarty művészien elkerül, a szimmetrikus verslábelhelyezés viszonylagos ritkaságával. (NÉGYESY: i. m. 176.)

Ha mégis előfordulnak szimmetrikus sorok, ezeket Vörösmarty hangulatfestő funkcióval tudja ellátni, pl. I. 181.

— ∪ ∪| — —| — ∪∪|— — | — ∪ ∪|—∪

Nyest kaczagány ing vállaikon; kard, dárda halállal

HORVÁTH JÁNOS hozzáteszi (Rendszeres magyar verstan 1951. 94.): „Némelyek azonban (Így Kaziczy: Lev. IV. 68. VII. 433.) még azt is megkövetelik, hogy az ötödik lábnak csak utolsó szótagja kezdhessen új szót (pl. „égi homályban"), második szótagja azonban ne; vagyis tiltották a „négy syllabáju rekesztést" (sorzárást). S csakugyan pl. a Zalán futása első 270 sora közül ily értelemben hibás mindössze 14 találkozik (pl. „Engem is, a nyugalom napján, illy *év hoza* fényre.")"

NÉGYESY (i. m.) arra is rámutat, hogy Vörösmarty kapcsolatba hozza a versmértékkel a mondatok szerkezetét is: az értelmi szakaszok és a ritmusi szakaszok sok esetben harmóniában vannak egymással. A költő sokszor pihenőt enged a sor végén, vagy 2—3 hexametert egy mondattal fűz össze. Az interpunkciók elosztása igen arányos és a metrumba simuló.

Vörösmarty hexameterei hangzatosságának, zenéjének egyik tényezője a hangsúlyok elosztása, ugyanis sok helyen az értelmi-logikai hangsúly egybeesik a hosszú szótagra eső nyomatékkal, pl. I. 482.

⏝ ∪ ∪| ⏝ —| ⏝ ∪ ∪| ⏝ —| ⏝ ∪ ∪| ⏝∪

Hajna te futsz, oh *H*ajna, kiért *el*hagytam az ékes

Hasonlóképpen nagy művészettel alkalmazza a sormetszetet is, többször az értelmi hangsúlynak és a művészi hatásnak megfelelő szabadsággal.

Négyesy és nyomán a többi kutató (Gáldi, Tóth D., Péczely) is hangsúlyozza, hogy Vörösmarty hexametereinek zengzetességét nem lehet pusztán verstani mérésekkel megmagyarázni, hanem csak a tartalmi és a stilisztikai tényezőkkel való együttes vizsgálat segítségével: „A tartalom hangulata, a dictio szépsége, s a verselés dallama oly szorosan összefogóznak, hogy nem tudhatni, közös hatásukból mi illeti az egyik alkatrészt, mi a másikat, csak az bizonyos, hogy egymás hatását kölcsönösen hatványozzák, s ha az összetétel egyik

tényezőjét elvesszük, megszűnik az egész szépség." (NÉGYESY i. m. 181).

A Zalán szövegének kialakulási történetét GÁLDI LÁSZLÓ vizsgálta (Vers és nyelv. Nyelvünk a reformkorban 1955. 535—548). Szerinte Vörösmarty hexameterekben gondolkodott, ill. a hexameter versízeiben. Javításai az *Árpád győzedelme a' Titeli síkon*tól a végleges alakig jórészt ilyen versízekben (metszettől metszetig terjedő szakaszokban) történnek, a javítás folyamán ezeknek újakkal való felcserélésével tette sorait tartalmilag, stilisztikailag vagy metrikailag tökéletesebbekké.

Fordítások

Francia :

La défaite de Zalán. Az előhang prózai fordítása a köv. kiadványban: Le 8 décembre 1900. Fête du centennaire du poète hongrois Michel Vörösmarty présidée par M. Sully-Prudhomme de l'Académie française. Conférance de M. A. de Bertha. Paris, Plon, 1900. 12—13.

Részletek az eposzból a köv. kiadványban: Un poète hongrois — Michel Vörösmarty 1800—1855. Par I. Kont. Paris, Rudeval. 1903. A Zalán irodalomtörténeti és tartalmi elemzése: 10—17. Prózai fordítások: Prière d'Árpád — Árpád imája, a IV. ének 479—540. sorainak fordítása, Le sacrifice — az áldozat az V. ének 635—703. sorok fordítása.

La fuite de Zalán. Az első énekből a Hajna-epizód fordítása a köv. antológiában: EUGÉNE BENCZE: Les grands poètes hongrois du XIXe siècle. Paris, La renaissance du livre, 1937. 78—80.

Német :

A *Zalán futásá*nak egyes jeleneteit már röviddel a mű megjelenése után megkísérelték átültetni német nyelvre. Az első kísérlet — úgy látszik — Mailáth Jánosé volt, fordítása nem jelent meg, de kézirata megvan a MTA kézirattárában: M. Irod. Régi és újabb írók m. 4^{r} 90. sz. jelz. a. Címe: Haina (Zalán's Flucht. I. Gesang. Vers 384—507.) A végl. kiadás sorbeosztása szerint az I. ének 390—501. sorait adja vissza. A fordítás kézirata egy kolligátumban van, melyet TOLDY FERENC: Magyar költemények idegen nyelven címen kötöttek be. 56. verson a fordításokról készült jegyzékben ez olvasható: Hajna* Mailáth. A fordítás a 43 rv-n és a 44 rv-n, kettőbe hajtott íven, vízjele bordázott, egyik lapon IS, a másikon CROS RECEST betűk vehetők ki. — Vörösmarty nem volt megelégedve ezzel a fordítással. Stettnerhez 1827. aug. 23-án írt levelében ezt írja: „Paziazi tegnap volt nálam, 's mutatta Majlát levelét, 's Hajna fordításának töredékét. Nyomorúlt munka, elijeszt magamtól. „Ha a' Magyar verseimben kedvet találhat, a' nyelvnek köszönheti, mellynek bája valamennyire hatalmamban volt." Igy itéltem magamról, mikor a' fordítást olvastam; de Paziazi mondja: hogy sokkal jobban fordítható, 's a' Dominusz

csak ugy kutyafuttában csinálta verseit, mint én e' levelet. Általában száz ezerszer inkább Tretter kezei közé, mint Majláthéba; de ezt ő nem fogja tudni." (MTA Vty Lev. CZAPÁRY 220.)

Egy másik fordítás-kísérletről Bajza Józsefnek Schedelhez 1829. november 15-én Pestről írt levelében olvashatunk: „Képzeld magadnak, Dr. Ufer, ki a mint Kisfaludy mondja, nem is ért jól magyarul, a Vörösmarty Zalánjának felét németre fordította s valami folyóirásban akarja közleni: [Kisfaludy] Károly azt mondja, hogy a fordítás igen rosz. Vörösmarty pedig haragszik." (Bajza ÖM 6. k. 301).

Teljes német fordítása az eposznak:

Zalans Flucht. In deutscher Übertragung herausgegeben von Georg Kosztka. Halle a/d Saale, 1900. 212 l. Bibliothek der Gesammtkultur des In- und Auslandes. 1419—1421. XXX.

Olasz

La rotta di Zalano. Traduzione dall' Ungherese di Silvio Gigante. Fiume, 1901. A Zanutel. Canto I. 46 l.

Gigante az első éneket fordította le, a többi rész fordítását további öt füzetben ígérte, de ezek nem jelentek meg. A fordításról az EPhK 1911-es évfolyama kritikát közöl Kara Ferenc tollából (1911. dec. 35. évf. 10. füzet 818—819). A bíráló megállapítja, hogy Vörösmartynak inkább líráját kellene lefordítani. Gigante túlságosan nagy feladatra vállalkozott, Vörösmarty ragyogó nyelvét nem képes adekvát módon tolmácsolni, s a választott versforma — a versi sciolti — nem alkalmas Vörösmarty méltóságteljes hexametereinek visszaadására. Ezzel szemben a bíráló dicséri Gigante sikerült bevezető tanulmányát az eposzról.

Orosz

Az 1956-ban megjelent orosz nyelvű Vörösmarty-antológia előszavában Malichina részletesebben ismerteti az eposzt, de részleteket nem fordít belőle. Az eposz orosz címe: Бегство Залана. Михай ВЁРЁШМАРТИ: ИЗБРАННОЕ. МОСКВА, 1956. 11—13. l.

Román

Az 1958-ban megjelent román nyelvű Vörösmarty-antológia előszava ismerteti az eposzt és az előhang egy részét román fordításban közli. Vörösmarty: Opere alese. În romîneşte de Veronica Porumbacu. Prefaţa. Gaál Gábor. Fuga lui Zalán. Az előhang 11 sorának román fordítása 5—7. l.

Képzőművészeti ábrázolások

A *Zalán futásáról* először az 1828. évre kiadott Aurorában jelentek meg illusztrációk. A képekre Zádor 1827. szeptember 28-án már

felhívja Kazinczy figyelmét, és a következőket jelenti be: „1. Kladni' követsége Árpádnál (czímkép) metsz. Dworczack. 2. Hajna' fürdése. metsz. Rahl. 3. Ete a' tűznél. V. Ének 111—112. 1. metsz. Kovátsch. 4. Laborczán és Antipater' neje és 5. Hajna a' sebesedett Ete mellett, metsz. Hoffmann. Mind Clarot S. rajzolatai után." (KazLev 20. 363.) Kazinczynak tetszhettek a képek, mert Toldynak 1827. december 21-én írt levelében „irigykedve" ír a szép Hajnáról. (KazLev 20. 432).

Az 1828-ra kiadott Aurora elején valóban megtalálható a Zádor jelezte öt kép. A „Rezek, magyarázatja" részben minden egyes képhez az eposz megfelelő részletét idézik.

1. Az Aurora címlapja mellett: Kladni követsége Árpád előtt. A kép alatt: Clarot del.[ineavit] = rajzolta. Dworzáck sc.[ulpsit] = véste. Aláírva: Zalán' futása I. Ének. A „Rezek, magyarázatjá"-ban idézve: I. 270—288.

2. Hajna fürdése a Bodrogban, fenn szivárványon a Délszaki Tündér paripáján. Aláírva: Zalán' futása I. Ének. Nincs feltüntetve a rajzoló és a vésnök neve, Zádor fenti leveléből tudjuk, hogy az előbbi Clarot, az utóbbi Rahl volt. A „Rezek' magyarázatjá"-ban idézve: I. 432—447.

3. Laborczán amint a viadalban leüti Antipater nejének sisakját, és meglátja ennek szépségét. Aláírva: Zalán' futása III. Ének Clarot del. M. Hoffmann sc. A „Rezek' magyarázatjá"-ban idézve: III. 262—276.

4. Ete a tűznél a holtakkal borított csatatéren. Aláírva: „Zalán futása V. ének. Clarot del. Kovatsch sc. A „Rezek' magyarázatjá"-ban: V. 217—221. idézve.

5. Hajna beköti a fa alatt pihenő és megsebesült Etét. A háttérben Tomboli. Aláírva: Zalán' futása. VI. Ének. Clarot del Hofmann sc. A „Rezek magyarázatjá"-ban idézve: VI. 678—715.

A képekhez kapcsolódó szövegek ZF 1825-höz igazodnak, annak lapszámaira hivatkoznak. Eltérés csak annyi, hogy a 2. sz. képnél, az idézetet záró sor végén vessző helyett pont és két gondolatjel található.

Ezeket a rézmetszeteket azután Vörösmarty a M 1833. II. kötetébe, a *Zalán futása* második kiadásába is felvette, kivéve azt, amely Laborczánt és Antipater nejét ábrázolja. A képek aláírása ugyanaz, mint az Aurorában, csak az ének számának jelölése elől elmarad a Zalán' futása, mint magától értetődő.

E rézmetszeteknek számos újabb kiadása van, legjobban hozzáférhetők a Lukácsy—Balassa-féle kiadványban és jelen kiadásunkban.

A *Zalán futásá*ról Grünwald Bélának négy modernebb felfogású képe található a Remekírók képes könyvtára (szerk. Radó Antal) c. sorozatban megjelent Vörösmarty-kiadásban: Vörösmarty Mihály Munkái. Bevezetéssel ellátta Gyulai Pál. Budapest, Lampel 1906. II. k. Epikai költemények.

Az első kép aláírása: Régi dicsőségünk . . . A költőt ábrázolja, amint egy tó mellett áll sziklás hegyes parton, hajnalodásban. (7.)

A második kép aláírása: S mosta sugár derekát . . . (I. é. 432.) Hajna fürdése. (19. l.)

A harmadik kép alatt ez áll: A nyihogó paripák s hősök keveregve forogtak. (II. 673.) Az előtérben sötét lombos fa, alatta sötét kopjás lovas vitéz, a háttér világos, benne vágtató kopjás sereg. (50.)

A negyedik kép a hatodik ének egy jelenetét ábrázolja (639). Aláírva: A síphangra lejött tündér ló, Tomboli, búsan. Az előtérben Hajna, előtte Tomboli, a háttérben a légben szétomló Délszaki Tündér. (125. l.)

Újabb illusztráció az eposz egyik jelenetének BORBÉLY GYÖRGY: Hajna Szerelme c. füzetében (Alsólendva 1914.) a 24. l. mellett Gőbel Árpád szénrajza: Hajna beköti Ete sebeit. A kép alá írva: „... sietek bekötöm sebeit leves uti füvekkel." (VI. 712.)

Szövegváltozatok

I. ének

Az I. ének **1—34.** sora az előhang, melyet Vörösmarty később írt, barátai buzdítására, ennek kéziratát Stettner Györgyhöz 1824. szept. 29-én írt levelében találhatjuk meg (l. előbb. 346), ez tehát nincs meg sem K_1-ben, sem K_2-ben. Az alábbiakban ennek a főszövegtől eltérő alakjaira Lev. Stettner jelzéssel utalunk. Az előhang az 1829. évi Muzárionban is megjelent (l. előbb 330), ennek eltérő alakjait az alábbiakban Muzárion jelzéssel tüntetjük fel.

1. Lev. Stettner. ZF 1825. Muzárion M 1833. dicsőségünk hol Muzárion homályban!
3. Lev. Stettner *fénynyel* fellegek és Muzárion Fénnyel
4. Lev. Stettner *bús* Muzárion lebegnek,
5. Muzárion vagyon a' ki Lev. Stettner ZF 1825. Muzárion eresztvén
6. Lev. Stettner *a' rivadó*
7. Lev. Stettner *'s*
8. Lev. Stettner népe [jav. ebből: *képe*]
9. Muzárion *al*h fordúlnak
10. Lev. Stettner *öl*dösi Muzárion dicsőség
12. Lev. Stettner *gy*ermekek'
13. Muzárion Engem is a nyugalom' napján illy év hoza fényre,
14. Lev. Stettner *már* ZF 1825. Muzárion M 1833.előbb,
15. Lev. Stettner *szépségén epedő szerelembe merülve mulattam,* szépségén [jav. ebből: *szépségét*]
16. Lev. Stettner Muzárion cserélvén Lev. Stettner *'s*
17. Lev. Stettner ZF 1825. Muzárion M 1833. eget, Lev. Stettner *h*asztalanúl
18. ZF 1825. m*u*lván Muzárion múlván M 1833. m*u*lván, Lev. Stettner [E sor hiányzik.]
19. Lev. Stettner *Még is* erőt érzek:
20. Lev. Stettner *k*épzel*'* tek meg diadalmas Muzárion Ügekről
21. Lev. Stettner *'s* a' Lev. Stettner ZF 1825. Muzárion fiáról
22. Lev. Stettner *Oh hon*n, *meghallod e szómat,*

ZF 1825. *Oh* hon*n*! M 1833. hon*n*! Muzárion meghallasz e engem

23. Lev. Stettner *'s* nagyratörő tehetősb fiaid hallgatnak e *engem?* Muzárion tehetősb*b* hallgatnak e
24. Lev. Stettner *El*jön az éj,
25. Lev. Stettner *e*lnyugszik, s *e' nagy* föld lesz nyoszolája;
26. Lev. Stettner *f*ölver gondja. *Derülő* Muzárion elm*u*lt
27. Lev. Stettner *l*elkem előtt lobogós *Daliák*, és *harczi vezérek* ZF 1825. Muzárion kop*j*ák, M 1833. kopiák,
28. Lev. Stettner *verdesik a' fegyvert;* villog dörög a hadi *tájék.* (környék) Muzárion *V*illog,
29. Lev. Stettner Látom elől *buzogányos* Apák, és ifju leventák Muzárion Látom elől ZF 1825. Muzárion leventák
30. Lev. Stettner *száguldó paripán* Muzárion vagy *é*lni.
31. Lev. Stettner Bulcs*u*, Muzarion Zaszlódat
32. Lev. Stettner [Nincs bekezdés.] *O* hát [A margóra írva.] *H*alljátok ti hazának gyermeki szómat. ZF 1825. *Oh*
33. Muzárion már,
34. Lev. Stettner *h*arczok' Lev. Stettner ZF 1825. Muzárion *ü*dőhöz.

*

35. K_1 Alpár' ⟨*hánykódó homokin*⟩ messze terült síkján *szomorodva tekinget* ZF 1825. M 1833. ter*ü*lt
36. K_1 *a'* fejedelmi
37. K_1 *b*irtoka, olly csendes most
38. K_1 alacsony [jav. ebből: *szom*] hanyatlik ZF 1825. *Diszlését* alacson
40. K_1 *j*ámbor szomszédnak *teljes örömmel*
41. K_1 *s*züntelen v*í*gságnak zajától
43. K_1 *é*s
44. K_1 *e*lréműlt hölgyek, sz*i*vetlen férfiak [utána K_1-ben áth. vessző]
45. K_1 *h*arcz' K_1 ZF 1825. M 1833. vitézek.
47. K_1 *a'* rohanó *M*agyarok ZF 1825. *M*agyarok uroktól
48. K_1 Árpádtól, mint [jav. ebből: *mind*]
49. K_1 *a'* Nyírségen harcza ZF 1825. harcza.
50. K_1 m*e*lly sorsra jutott
51. K_1 *m*int *vad* [jav. ebből: *nagy*] Kadosa ZF 1825. véget.
52. K_1 Elmondák mit Szabolcsnak
53. K_1 Tátra' magas bérczét Bors *millykép járta hadával.*
54. K_1 *Mint* telepedtek meg boldog k*é*nyökre Sajónál ZF 1825. k*é*nyökre
55. K_1 Zagyva *sebes* vize mellékén, ZF 1825. Zagyva' *sebes* vize'
56. K_1 *p*artjain, és felhőbe *merült fás* Mátra [jav. ebből: *Fátra*] tövénél.
57. K_1 's merre ömlik, K_1 ZF 1825. M 1833. arany fövenyet
58. K_1 *'s* a kis [jav. ebből: *nagy*]
59. K_1 *m*int jártak tábort diadalt *ü*dőnk*é*nt ZF 1825. *ü*dönként

60. K_1 meszsze
61. K_1 tája felé, *'s zuhogó Zagyvának mentiben, a' nagy*
62. K_1 *t*éreken elbúsúl [jav. ebből: *elnémul*], könnybe merülnek. ZF 1825. kö*n*nybe
63. ZF 1825. rezegve.
64. K_1 *m*egmeg zördűl dühemelte kezében;
65. K_1 „A hálátlan! . . . birni ⟨*Sajót és* ;⟩ Sajónál,
66. K_1 Zagyva lementében
67. K_1 *m*indenem K_1 ZF 1825. *nagy* szükségére,
68. K_1 *b*üszke boszontson
69. K_1 harczairól, azt *o*rüljek
70. K_1 *b*oldog
71. K_1 *n*épeivel, csattog
72. K_1 *J*övevény! . . . mi Árpád
73. K_1 *h*ányja rokonnak
74. K_1 Mondja! holott nevelte
75. K_1 's Oroszlán, *T*igris *volt durva szülője* ZF 1825. vagy tigris *volt durva szülője.*
76. K_1 Hah! . . . de miért epedek? Menj *U*rához
77. K_1 *n*emtelen meg *Ch*ladni nevemben
80. K_1 *a'* csendes *Bodrog* hullámit [Jav. ebből: *vizeit*] nyomni hadával.
81. K_1 Mert ön [jav. ebből: *en*] népemmel, K_1 ZF 1825. *G*örög, és *B*olgári sereggel
82. K_1 *r*ajta ütök, 's leverem, *hogy még egy sem* marad, a' ki
83. K_1 *t*ársai'
84. K_1 *A*pjának [jav. ebből: *Apjától*] nagy ZF 1825. *A*pjának, ZF 1825. M 1833. Zalán öreg
85. K_1 *h*arczaiból legyengült ZF 1825. legyengűlt
86. K_1 *k*éső *V*énségén béke követ lett [jav. ebből: *volt*]
87. K_1 ZF 1825. M 1833. ősz*ű*lt
88. K_1 *h*ajfürtét lesímítva ZF 1825. M 1833. elő áll.
89. K_1 üzenet *közben* fejedelme parancsát
90. K_1 *'s* vetvén *illy szókra buzog ki* ZF 1825. M 1833. *i*gy
91. K_1 Árpád ZF 1825. seregek fejedelme,
92. K_1 *i*lly Reánnak, M 1833. tőlünk unokája
93. K_1 *'s* én, a' béke követ fenyegetve beszéljek e *véle?*
94. K_1 *Mérgében nem szóla* Zalán. [K_1-ben pontosvesszőből jav.] *Int,* [jav. ebből: int] 's *Kladni megindúl.*
95. K_1 Mint a *csendesedő* tenger,
96. K_1 *h*ű
97. K_1 *f*élelem, szivébe.
98. K_1 beszélett, ZF 1825. beszélett.
99. K_1 a' rohanó *M*agyarok' harczát *forgatta fejében* ZF 1825. *M*agyarok' eszébe
100. K_1 *és* iszonyú
101. K_1 *a'* győző
102. K_1 ⟨*o*⟩ O ⟨*fejedelmi*⟩ *sorsdulta* Zalán lassuk már a' te csatáid M M 1845—48. l*á*ssuk [s. h. K_1 ZF 1825. és M 1833. alapján jav.]

103. K_1 *szűkűlt*
104. K_1 a' nagy erőnek karjaival [jav. ebből: *harczaival*]
105. K_1 *f*ölkél ele*j*be ZF 1825. ele*j*be,
106. K_1 *h*a terűl el . . .
107. K_1 [új bekezdésben] De ki siet hozzád *Alpár fejedelme*, heves dél'
108. K_1 *t*ájairól? *Ö*römet arcza, *menése.*
109. K_1 ragyogva
[E sor után a K_1-ben ez következik:]
városi életnek ⟨*jeleit hordozza*⟩ *jele látszik képe vonásán,*
110. K_1 *és* ⟨*Románnak*⟩ Leónak,
[E sor után a K_1-ben áth. sorok következnek:]
⟨*A' fejedelmi Zalán megörűlt láttára; 's* {*serényen*}, *szelíden*⟩
⟨*a' kit kelet*⟩
⟨*a*⟩
111. K_1 A' ki *keletre* ⟨*hajolt*⟩ *tömény földet, 's* nagy tengereket bír;
[E sor után a K_1-ben áth. sorok következnek:]
⟨*Kísérői közűl*⟩
⟨*Szteneloszt (a'* [jav. ebből: *igy*] *követ így hivaták)*⟩
⟨*Constantin vár*⟩
⟨*Szteneloszt (a' követ)*⟩
⟨*Constantin várból jött Szteneloszt (a' követ ez volt)*⟩
ZF 1825. bir, ZF 1825. M 1833. viszontságok'
112. [E sor K_1-ben nincs meg.] ZF 1825. népének
113. K_1 *A' fejedelmi* Zalán *segedelmet* vára keletről,
[E sor után K_1-ben áth. sor következik:]
⟨*mellyet már rég kért. Megörült most*⟩
114. K_1 Constantin dús mellől,
[E sor után a K_1-ben áth. sorok:]
⟨*A' követet látván megörült. Stenelosz pedig, és több*⟩
⟨*társai,* {*nagy*} *mind Városiak, közelebbre jutának.*⟩
115. K_1 megorült; Stenelosz
[E sortól kezdve K_1-ben (59/r-v) részben a tintával írt sorok alatt, részben sorok közt irónnal írt sorok olvashatók. E sor alatt irónnal azonos szöveg:]
A követet látván megörült : Stenelosz pedig illőn
116. K_1 *m*eghajtotta fejét, kipihent 's *i*gy szola Zalanhoz
[Alatta K_1-ben irónnal:]
meghajtotta fejét, kipihent, 's igy szóla Zalánhoz
117. K_1 Küldi [Idj. n.] vezérem K_1 ZF 1825. Császárom,
[E sor után K_1-ben két sor közt irónnal:]
Küldi köszöntését Császárom, küldi vezérem
118. K_1 *A Thesszali Bazil,* Alpár' fejedelme tenéked
[K_1-ben ez a sor rá van írva a következő irónnal írt és áth. sorra:]
⟨*A' zajogó tenger mellől Alpár*⟩
119. K_1 Haemus*z'* bérczeiről Oetáról, a' nagy Olymp*ról*
[K_1-ben e sor részben rá van írva a következő, irónnal írt sorra]

A' Thesszali Bazil, Alpár fejedelme tenéked
[Majd áth. (tintával írt) sor:]
⟨*A' zajogó tenger mellől*⟩
[Ez alatt az áth. sor alatt irónnal:]
⟨*A'*⟩ *A' zajogó tenger, Peneosz, 's Sztrimon vize mellől*

120. K_1 Peneosz, 's Sztrimon
[Ez K_1-ben rá van írva erre az irónnal írt, áth. sortöredékre:]
⟨*Haemusz' bérczeiről* —⟩ ZF 1825. M 1833. Peneos,

121. K_1 Gyültek Görögök *Bolgárok egyesleg*
[K_1-ben ez a sor a következő, irónnal írt sorra van ráírva:]
Haemusz' bérczeiről, Oetáról, a' nagy Olympról
ZF 1825. Görögök,

122. K_1 Tisza habjai merülnek
[K_1-ben ez a sor a következő irónnal írt sorra van ráírva:]
A' zajogó tenger ⟨*mellől*⟩, *Peneosz, 's Sztrimon vize mellől*
[Majd utána irónnal írt áth. sortöredék:]
⟨*Gyültenek a' hősök,*⟩

123. K_1 *még* az este
[K_1-ben ez a sor a következő irónnal írt sorra van ráírva:]
Gyültek bajnokaink : görögök bolgárok egyesleg
[A sor után irónnal írt áth. sorok:]
⟨*Már Duna mentében jőnek*⟩
⟨*'S még naphunyta előtt*⟩

124. K_1 serényen
[K_1-ben e sor a következő irónnal írt sorra van ráírva:]
⟨*'s*⟩ *Hol Tisza habjai a' mély árku Dunába szakadnak*

125. K_1 *'s* nyugtalan álmát. [Idj. n.]
[K_1-ben a következő, irónnal írt sorra ráírva:]
még nap hunyta előtt tábort nyugtatnak, az este
ZF 1825. után, álmát"

126. K_1 *Ekkép* szóla; Zalán eloszl*a*
[K_1-ben ráírva a következő, irónnal írt áth. sorra:]
⟨*Árnyaival pedig eljőnek*⟩
[A sor után, sorközben irónnal írt, tintával áth. sor:]
⟨*árnyai köztt pedig eljőnek földedre serénnyen,*⟩

127. K_1 a' bajos aggodalom, *'s k*ezdett
[Utána K_1-ben irónnal írt, tintával áth. sor:]
⟨*'s nyugtalan éjed után meghozzák hajnalod' álmát.*⟩
[Utána K_1-ben áth. sortöredékek:]
⟨*és báná, hogy*⟩
⟨*'s báná, hogy a*⟩

128. K_1 *é*s báná', hogy Kladni' szavát

129. K_1 ezuttal,

130. K_1 *m*ennyire m*e*lly
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*égett tudni,*⟩

131. K_1 *'s* kikkel

132. K_1 *m*ert

133. K_1 ⟨*A'*⟩ De Sztenelbsz

134. K_1 ⟨*a*⟩ *b*ajnoki

135. K_1 's mert *ítélte,* [jav. ebből: *itélvén]* K_1 ZF 1825. *B*olgárt
136. K_1 *s*zégyenből szólott, [jav. ebből: *szólt*] 's a' *S*pártai *Ramneszt* ZF 1825. *S*pártai
137. K_1 *b*ölcs kormányu [áth. a vessző az *ú*-n] *Bazílt, Phociont,* az Olympi Phi*lóktest* [jav· ebből:] *cleofát,* [?] ZF 1825. kormány*ú*
138. K_1 *e*mlegeté, fattyú *Kálát,* 's a' *Sztrímoni* Viddint ZF 1825. Csernát;
139. K_1 ⟨*Aztán*⟩ Monda *tovább bizttan :* mind bátor, válogatott nép ZF 1825. M 1833. bátor válogatott
[Utána K_1-ben áth.:] ⟨*és noha elny*⟩
140. K_1 *é*s noha
141. K_1 ⟨*érte*⟩ *a'* lator értted erősen. [Idj. n.] ZF 1825. értted *erősen''* M 1833. értted örömmel''
[Utána K_1-ben ez a sor van:]
Igy szólván [jav. ebből: *szólott*] ⟨*nyugalomra*⟩ *enyhet, 's nyugtot ment venni* [jav. ebből: *tenni*] ⟨*ve*⟩ *sietve*
142. K_1 eredvén,
143. K_1 *meszsze* kinézegetett, ⟨*Bolgária, és Görögország*⟩ s' a' váltságára [jav. ebből: *ments*] jövendő
144. K_1 *h*ősöket ZF 1825. számlálta *örömmel.*
145. K_1 ezenközben
146. K_1 a' Tisza *m*éllékén, búsan, merűlve;
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*mert érzék veszedelmeiket, 's rémültek' előre*⟩
⟨*a' győztös seregek' rendébe szólni kevelyen*⟩
⟨*a' rohanó magyarok' képében szóla kevélyen.*⟩
⟨*Máy ottan*⟩
147. K_1 ⟨*e*⟩ És már Zagyva vízét érék, omolva
148. K_1 Tiszába *merűl.* Még ⟨*fél*⟩ két napi útat
149. K_1 *t*ettenek hallák ⟨*zúgni*⟩ meszsze zajogni
150. K_1 *a'* rohanó
151. K_1 ⟨*Egy*⟩ Meszsze a' ⟨*Mátra*⟩ Zagyvai sikság [jav. ebből: *sikján]*
ZF 1825. M 1833. *Z*agyvai
152. K_1 ⟨*Dél kelet*⟩ Napkelet és dél tája ZF 1825. *D*él'
153. K_1 *d*omborodó halmok ⟨.....⟩ 's a' ⟨*kékes Mátrai bérczek*⟩ távolb ⟨a'⟩ *M*átrai bérczek ZF 1825. *M*átrai
[Utána K_1-ben áth.:]
⟨*látszanak a'*⟩
⟨*látszanak*⟩
154. K_1 *h*amvas latszanak érni
155. K_1 sebesen villogva
156. K_1 [A sor elején áth.:] ⟨*a' rohanó Magyarok,*⟩ [az utolsó szó ebből jav.: *seregek*] 's *árvizként* ZF 1825. vizárként
157. K_1 *a'* dobogó magasban,
[Utána áth. sor:]
⟨*Árpád, a' győztös seregek fejedelme,*⟩
158. *e*gy K_1 ZF 1825. vállán

159. K_1 *r*endítő
[Utána áth.:] ⟨*a' fényes*⟩
160. K_1 Ősei harczából világ*la* ZF 1825. Ősei' világolt. M 1833. világolt
161. K_1 *és* könnyű ⟨*sisak*⟩ süveg M 1833. ormán
[Utána áth. sorok:]
[*Igy állott*⟩
⟨*Termete nagy,*⟩
162. K_1 *m*int Ügeké, szép *A*pjáé, nagy termete, *'s teste* M 1833. *Ű*geké, ZF 1825. M 1833. szép apjáé,
163. K_1 ⟨*a kön*⟩ *könnyen* mozdúl a' fegyverrel, karjai, válla
164. K_1 *m*int ⟨*a' köz*⟩ a' Mátra tető, erősek
[E sor után áth. sorok:]
⟨*Így állt meg komolyan, 's intett, és nyomban elálltak*⟩
⟨*a' rohanó seregek,*⟩
167. K_1 *a'* rohanó *seregek.* vész
168. K_1 *l*assú vaszaj. ZF 1825. megszűnt
169. K_1 A'⟨*a'*⟩fegyver többé
[E sor után áth.:]
⟨*'s fűszálként*⟩
⟨*'s álla kemény hegygyel*⟩
170. K_1 *'s* dárda, lobogó ⟨*Zászlók*⟩ büszkén az ég*nek.*
[E sor után a K_1-ben a következő sor:]
Árpád, a' győző seregek' fejedelme pediglen
171. ZF 1825. *M*agyar K_1 *még egyszer néz óva körűl, 's* ⟨*jelt adott hadának azonban*⟩ *megszállani jelt ád*
172. K_1 ⟨*Hátrább állapodik*⟩ [1]
⟨*Helyt mutat egy*⟩ [2]
Hátrább lépve megáll, [3] és sátort üttet az ormon.
[Utána áth. sorok:]
⟨*A' hadi rend bomlik*⟩
⟨*'s töstént bomlanak a' hadi rendek,*⟩
⟨*'s Már bomol a' hadi rend :*⟩
⟨*Áll a' szép sátor,*⟩
173. K_1 ⟨*Álla*⟩ Kél pirosan ⟨*mint szép sátora*⟩ mint a' hajnal, szép sátora, *f*emlő
174. K_1 *g*azdag rojttal *nyolcz* [jav. ebből: *négy*] rézdárdára ZF 1825. M 1833 réz dárdára
[Utána K_1-ben áth.:] ⟨*Ő pedig*⟩
175. K_1 bükk ⟨*lombjára lerakván*⟩ árnyékába *huzódván*
[Utána áth. sorok:]
⟨*fegyvereit,*⟩
⟨*nézi merész hadait, 's büszkén ver keble szívétől.*⟩
⟨*Jobbra,*⟩ ⟨*Lelke vidulni k*⟩
176. K_1 *n*ézi lelkébe öröm *száll.*
177. K_1 *a'* mint ⟨*vér*⟩ *harczáról lehető diadalmira gondol.*
[Utána áth. sorok:]
⟨*Rettenetes*⟩
⟨*A' rohanó Kadusát*⟩

⟨*Jobbra terült nyolcz száz*⟩
⟨*És közben telepednek*⟩
178. K_1 *E' közben* száguldva
[Utána áth. sorok:]
⟨*Népeiket. Legelől rohanó Kadusával iramlott*⟩
⟨*egy könnyű dandár. Nagy vállaikon sújt nyuszt kaczagány*⟩
179. K_1 *bátor*
180. K_1 *dárdával* rohano Kadusának vezérle.
181. K_1 *Nyuszt* kaczagány ing vállaikon. *K*ard, dárda, halálos
[Utána áth. sorok [a **182.** sor helye]
⟨*fegyvereik, s mint a' szél könnyen iramlik.*⟩
⟨*zivatarként vágtat ez a' csata téren*⟩
183. K_1 *fegyvereik, rohanások* vad ⟨*fergeteg*⟩ tengerek árja.
[Utána áth. sorok:]
⟨*Már megszáll*⟩
⟨*Jobbra*⟩
⟨*A domb jobb*⟩
⟨*Mindennél i*⟩
⟨*Legszörnyebb pedig*⟩
184. ZF 1825. *H*adnagy,
185. K_1 ⟨....⟩ Lába villám volna, *azonkép* ZF 1825. villám *lenne*
186. K_1 *járja*
[Utána K_1-ben a következő sorok olvashatók:]
's a' hova megy, meg kell ott vágására nyomodni
ellenségének, ⟨*ha*⟩ *ha ezer seb száll is eréig.*
⟨*Teste sovány,*⟩ *Karja tömött csontos, 'a hoszszú mint Tátra' fenyője,*
[Utána áth. sortöredék:] ⟨*Súlyos*⟩
187. K_1 Nincs sok [jav. ebből: *nagy*] fegyverrel terhelve; de
[Utána áth.:] ⟨*ép és bonthat*⟩
188. K_1 bőrt ⟨*hordott hátán és messze világló*⟩ hordoz 's struczcz
tollas ZF 1825. strucz tollas M 1833. strucz, tollas
189. K_1 *dárdát* ⟨{*és sisakot,*} *könnyű*⟩ 's görbe
190. K_1 *sátorokat*
[Utána áth. sor:]
⟨*Balra Zoárd, a' nyugtalan, elmés nyalka Zoárd áll*⟩
⟨*népeivel*⟩
191. K_1 hadát ⟨*sebes árvízként*⟩ deli is,
[Utána áth. sor:]
⟨*Nyugtalan elmével, és könnyű testtel,*⟩
192. K_1 ez, tettiben, egyre
ZF 1825. tettiben:
[Utána K_1-ben áth.:] ⟨*változtatja, majd űz*⟩
193. K_1 ⟨*vált*⟩ változik, a' csata téren,
[Utána áth. sor:]
⟨{*Kártevő*} *Ártalmas, mert gyakran azont, ki harczi nyomásán.*⟩
194. K_1 kártévő;
195. K_1 *m*egfordultában,

196. K_1 széparczu
197. K_1 *k*it hazája. ZF 1828. M 1833. hazája:
198. K_1 alszik.
199. K_1 maradékai: *k*ardja fejenél,
200. K_1 Lábain*a*l *nagy* pajzsa dárdái [jav. ebből: *dárdáji*] kor*ű*le.
201. K_1 meg nem *mozdítja*
[Utána áth. sor:]
⟨'s fényeiken nem örűl szeme {már vetekedve zuhognak} mély álomba merülve.⟩
202. K_1 *é*s nem örűl szeme fényeiken. *P*usztítva ZF 1825. M 1833. fényeiken. *P*usztítva
203. K_1 *⟨a'⟩ h*amvain a' viharok *⟨ő nem hall :⟩* nem hall ő: alszik örökké.
204. K_1 *⟨A'⟩* De úton
205. K_1 Árpád' harczaiban. *Kadosának kedve követni*
[Utána a következő, részben áth sorok:]
⟨lőn, {mert} mivel ő legfőbb gyönyörét⟩
lön ; minthogy harczolni kívánt, lön kedve Zoárdnak,
⟨mert látá,⟩
⟨Kadosa' példáján, 's mert nem volt nyugta, 's szerencsét⟩
⟨vélt idegen földön⟩
nyugtalan elme miatt, harczért, 's mert ritka szerencsét
várt idegen földön : neki ezt csoda álma mutatta.
⟨Most sátort üttet, s megyen Öccse után Árpádnak elejbe,⟩
206. K_1 Most sátort *üttet ; 's megyen Árpádhoz Kadosával* [jav. ebből: *Kadosának utána.]*
207. K_1 Kund *⟨szállott⟩* nyargalt ezután ZF 1825. fiával
208. K_1 *a'* haragos Csörszszel, *m*int két *K*riváni ZF 1825. *K*ríváni
209. K_1 a' bérczek'
210. K_1 *⟨T⟩ t*ermeteik
211. K_1 paripáik szín*ben egyenlők* ZF 1825. M. 1833. szín*re* ZF 1825. hasonlók MM 1845—48. paripáik, [ZF 1825. M 1833. alapján a vesszőt töröltük.]
212. K_1 *gő*gösen
[Utána áth. sor:]
⟨Pudra zörög nagy hátaikon,⟩
213. K_1 *Puzdra zörög nagy hátaikon, buzogány kezeikben,*
214. K_1 *és lobogó gerelyek ⟨kengyelnél l⟩ kápánál lóra csatolva.*
215. *⟨Bojta⟩ ⟨Husz⟩ ⟨Hatvan⟩*
⟨{....}⟩ Tizszer ezer volt ez,⟩ Negyven ezer volt ez s még *⟨{kettőt} tízet⟩* négyet Bojta vezérlett [jav. ebből: *hoz...*] ZF 1825. M 1833. vezérlett.
216. K_1 Bojta ki *harcznak* [jav. ebből: *hadnak . . .*] örülni.
218. K_1 *v*olna K_1 ZF 1825. M 1833. örülni
219—221. [K_1-ből hiányzik.]
222. K_1 *Sátorokat veret éjszakról, 's fejedelme felé megy.*
223. K_1 Végre *⟨daczos⟩* fehér paripán lassan *léptetve*
[Utána áth.:] *⟨Und, ütközeten őszült⟩*

224. K_1 borult Ügeknek
[Utána áth.:] ⟨*'s Álmosnak,*⟩
225. K_1 *'s A'* jeles
226. K_1 méltóság, *'s* harczi
227. K_1 *h*oszszas ZF 1828. M 1833. Hoszszas
K_1 ZF 1825. *ü*dők'
228. K_1 Rettenetes *T*igris
[Utána áth. sorok:]
⟨*karjaiban villogva po*⟩
⟨*karjaiban rézfogta szekercze pörög,*⟩
229. K_1 *karjában* [jav. ebből: *karjaiban*] *rézfogta szekercze* pörög, 's
230. K_1 *f*ügg balról, *h*oz *tíz* [jav. ebből: *négy*] ezeret sik
[Utána áth. sor:]
⟨*A' győző seregek' fejedelme, dicséretes Árpád*⟩
231. K_1 ⟨*Mint*⟩ Hogy hordozza
[Utána áth. sorok:]
⟨*'s még jól birja, 's*⟩
⟨*'s még jól birja magát,*⟩
232. K_1 *'s* még K_1 ZF 1825. *b*irja; K_1 ifj*u* szíkra
233. K_1 Ezt hogy *meg látá* Árpád telepedni: szelíden
234. K_1 Monda: Vitéz öreg,
235. K_1 *h*arczaimon.
236. K_1 *b*ajnoka ⟨*'s*⟩ most bajnoktársom, örömmel
237. K_1 *l*átlak ⟨*harczaimon*⟩ [1] ⟨*ezen halmon*⟩ [2] hősim közt*t* [3].
ZF 1825. M 1833. közt*t*: K_1 Jőj pihenni. [Idj. n.]
238. K_1 kivid*a*mulván, ZF 1825. kivídámulván
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*Fejedelem :*⟩
⟨*Oh nincs ollyan erőm, millyen*⟩
239. K_1 [Idj. n.] Fejedelem, még *b*ardot
ZF 1825. Fejedelem! [Idj. n.]
240. K_1 *e'* [jav. ebből: *a'*] karok. ZF 1825. M 1833. karok;
K_1 *Á*m ollyan erőm ZF 1825. hajdan
241. K_1 *de*
[Utána részben áth. sorok:]
⟨*de mégis*⟩
⟨*de füleimnek meg*⟩
⟨*és*⟩ *még örömest nézek villongó kardokat, és bár*
242. K_1 *a'* fene ütközetek életemet [jav. ebből: *éltemet immár*] csak
[Utána áth. sorok:]
⟨*földet hagyhassak, mellynek bő drága gyümölcse :*⟩
⟨*Gyermekimet, fiam' fiait táplálja szüntelen,*⟩
243. K_1 *v*érem gyermekeimnek
244. K_1 *kész vagyok*, és nem *rettegek* haláltól. [Idj. n.]
245. K_1 tősténT K_1 ZF 1825. elejbe.
[Utána K_1-ben áth. sor bekezdésben:] ⟨*Ekkép gyűltenek a' hősök*⟩
246. K_1 ⟨*'s*⟩ Ekkor járult ⟨*küldötte Zalánnak*⟩ hű Kladni

247. K_1 *t*ársaival, 's ⟨*iszonyodva te*⟩ [1] ⟨*látván a'*⟩ [2] a' tábornál K_1 ZF 1825. kön*n*ybe borúla
248. K_1 [Idj. n.] *O* mi igen más ez, [jav. ebből: *nép*], mint ⟨*nemzetem*⟩ *félénk* népe Zalánnak.
[Utána áth.:] ⟨{*O*} *Milly is*⟩
249. K_1 *O* mi hasonlatlan ⟨*csata*⟩ lesz az ütközet, így szólt. ZF 1825. M 1833. *Óh*
251. K_1 bátorodott, *'s biztatta* barátit,
[Utána áth. sor:] ⟨*és mene a' sátor*⟩
252. K_1 *'s* ment parduczos K_1 ZF 1825. Árpád
253. K_1 *a' győző* fejedelme vezérivel
[Utána áth. sor:]
⟨*Följutván nagy alázattal s*⟩
254. ZF 1825. M 1833. imigy K_1 szólt
255. K_1 [Idj. n.] Fejedelem, ki ⟨*valóságban* [jav. ebből: *való*{*képen*}]⟩ vitézséggel mínt hírre, ZF 1825. vagy
256. K_1 *k*it feöldünk nagy
[Utána áth. sor:] ⟨*szólhat e itt szabadon*⟩
257. K_1 *n*incs e előtted?
[Utána áth. sor:] ⟨*'s ment e, ha úgy szól a'*⟩
258. K_1 *'s* a' követ, új Zalántól ZF 1825. hírrel, hozzád
259. K_1 *m*ent e, ha ⟨*akkép szól, a' mint fejedelme kívánja?*⟩ *fejdelmének híven mondja parancsát* [Idj. n.]
260. K_1 [Idj. n.] Szólj ZF 1825. M 1833. bizvást," K_1 a' győző seregek fejedelme,
261. K_1 ⟨*F*⟩ *t*őlem, 's hősimtől, követ, és hű szolga, ne féljen; ZF 1825. „Tőlem, 's M 1833. „Tőlem, ZF 1825. M 1833, hősímtől követ,
262. K_1 *f*éljen ZF 1825. M 1833. „Féljen K_1 bátor. [Idj. n.] ZF 1825. M 1833. MM 1845—48. bátor" [K_1 alapján kitettük a pontot.]
263. ZF 1825. M 1833. imigy
264. K_1 [Idj. n.] A' fejedelmi ZF 1825. *F*ejedelmi M 1833. *Fej*delmi K_1 Zalán neked, Árpád küldi parancsát
265. K_1 *h*ogy
266. K_1 a' csendes *Bodrog* hullámit
267. K_1 *m*ert önnépével [Jav. ebből: *népemmel,*] görög, és bolgári *hadakkal* ZF 1825. *G*örög, és *B*olgári
268. K_1 *r*ajtad⟨,⟩ üt
269. K_1 *t*ársai romlását Volga vizéhez. [Idj. n.]
270. K_1 Mint ⟨*a' sivó kölykös oroszlánok*⟩ fene kölyk*ö*s oroszlánok'
[Utána áth.:] ⟨*Zúdul a tábor*⟩
271. K_1 Zúg a' ⟨*hős ta*⟩ hős tábor, csillogva zörögve
272. K_1 *a'* rohanó csapatok. *Száz sas* szem halálra [Jav. ebből: halál*os*]
273. K_1 Alpár embereit, szörnyet [jav. ebből: szörnyen] halnának *ezerszer ;* [Utána áth. sorok:]
⟨{*de*} *de, hogy*⟩
⟨*de bátorságban vannak, 's*⟩

274. K_1 *de* nincs ⟨*sérelmök,*⟩ bántások, 's hogy félelmök *se lehessen*
275. K_1 Árpád ⟨*hadszegő*⟩ hadkötöző
276. K_1 *Csend, iszonyú mély csend kezd mostan lenni* ⟨*körülök*⟩ *közöttlök*
277. K_1 *'s* ⟨{*igy*} *a'*⟩ *a'* szól.
[Utána a K_1-ben ez a sor:]
Tisztes öreg, menj el tösténi, és mondd meg Uradnak :
[Majd áth. sorok:]
⟨*hogy, m*⟩
⟨*A' fejedelmi Zalánt, Árpád nem kérdezi többé,*⟩
⟨*meddig járhasson birodalmán, hős Etelének,*⟩
⟨*A' hajdanta dicső Etelének hős unokája*⟩
⟨*Árpád*⟩
⟨*Őse' kövér földét meddig*⟩
278. K_1 [Idj. n.] A' fejedelmi Zalánt Árpád ZF 1825. többé
279. K_1 *m*erre hadával;
281. K_1 *m*erre
[Utána a köv. sor így alakul:]
282. K_1 ⟨*ősi hazát, melly maradékainak*⟩ nem, megszerzi erővel
*ő*si hazát, ha különben nem, *kész víni erővel*
[ez utóbbi aláhúzva Vörösmartytól]
283. K_1 ZF 1825. a' Görögöt, 's *B*olgárt
284. K_1 *é*s hogy Volgánál vesztünknek lenne, [jav. ebből: *legyen*],
285. K_1 *b*átran te *pedig* [áthúzatlan változat] azonban menj ⟨*gyorsan*⟩ el *U*radhoz;
286. K_1 ⟨*'s*⟩ ⟨*ment*⟩ mondd *el* [áthúzatlan változat] meg mint Zagyva vizénél
[Utána áth. sorok:]
⟨*'s még tán szólani fogsz mikoron meglátod* [jav. ebből: *meghallod*] *Uraddal*⟩
⟨*áldott tériteken pusztító fegyvereinket*⟩
⟨*'s még tán szólani fogsz mikoron megzörrenik áldott*⟩
⟨*téreteken*⟩
287. K_1 *'s* még meghallod ⟨*Uraddal*⟩ eminnen
288. K_1 *a'* zúgó hangját. [Idj. n.]
[Utána áth. sorok:]
⟨*Megfélemlének*⟩
⟨*Megfélemlének im*⟩
289. K_1-ból hiányzik. ZF 1825. tábor nagy
290. K_1 ⟨*Igy végzé.*⟩ *Megfélemle ezen* Alpárnak ⟨*gyáva*⟩ régi követje
291. K_1 *é*s a' hírrel *nagy búsan el*indúlt: ZF 1825. *h*írrel
292. ZF 1825. M. 1833. Árpád a' K_1 seregek fejedelme *azonban*
293. K_1 ⟨*G*⟩ Lóra K_1 ZF 1825. M 1833. öszsze
[Utána K_1-ben áth.:] ⟨*bajnokokat, kik más*⟩
294. K_1 *h*ősöket a megb*i*rt földekről.* [A folytatás *-gal utalva rá, egy papírlapocskán a K_1 77/r-v-n található] ⟨*szép fegyverűbül*⟩ gyors nyilu Tarczalt ZF 1825. Hősöket a' megb*i*rt
295. K_1 's *A*pját jó kedvü Bogátot ZF 1825. Bogácsot,

297. K_1 a' hadban,
298. K_1 Borsot is [jav. ebből: , *és,*] kellet híniok és Tast [**298.** sor után a K_1-ben a következő részben áth. sorok találhatók a 77. v-n:]
'S rettenetes fiait + ⟨*Barna Bogátot*⟩
⟨*'s magzatját Bulcsot* [a *B* v-ből jav.] *Haragos Böngért is Edömmel*⟩
⟨*A' nyilazó Tarczalt még kell vala híni*⟩
⟨*és Borssal, ki viselni szokta* [jav. ebből: *szokâ*] *a' nemzeti Zászlót*⟩
⟨*Hadzavaró* [a *z* kból jav.] *kaczagányos Etét, ki erőre hatalmas*⟩
⟨*a' hadban, lelkére* [jav. ebből: *szép*s*]* *nagyobb, szépségre legelső*⟩
⟨*a' nyilazó Ta*⟩
⟨*Kéll vala híni nyilas Tarczalt, Tast {'s a kürtivel} a' fene képűt*⟩
⟨*'s rettenetes fiaiat.*⟩ [Itt végződik a papírlapocska.]
[Folytatólag a 65 v-n:] Tast, a' fene képűt
⟨*és rettenetes fiait, kiknek neve : Zord, Leel és Kund.*⟩
299. K_1 's fiait *Szombort,*
300. K_1 ⟨*K*⟩ úti *Leelt* szült anyja, ⟨*'s kinek jó*⟩ Meótis
ZF 1825. *A*nyja
[A sor után K_1-ben áth.:] ⟨*szántából e*⟩
301. K_1 *h*abjainál,
302. K_1 *z*engedező
[A köv. 2, ill. 3 sor *- alatt betoldva]
303. K_1 gyermek gondtalan jára ⟨*ligetben*⟩ virágos
[Utána áth. sor:] ⟨*réti füvek' zöl*⟩
304. K_1 völgyeken, és hegyeken, ⟨*'s patakok' hulláma' fejénél*⟩ *folyamok sásülte fejénél.*
[Majd a követk. áth. sorok:]
⟨*Őr*⟩
⟨*A' hangos Böngért, Uszubut, 's {a' bárdos} nagy bárdu Botondot,*⟩
⟨*'s atyját {vad} hős Kulpont, még kell vala híni Bogátot.*⟩
⟨*és a'*⟩
⟨*több fiatal deli hősökkel*⟩
⟨*és a' mind*⟩
⟨*Legfőképen Etét, a'*⟩
⟨*és több hirkereső ifjat, így mindennek előtte*⟩
⟨*hadzavaró kaczagányos Etét, ki erőre hatalmas,*⟩
⟨*bátorságra nagyobb,*⟩
⟨*bátorságra nagyobb,*⟩
⟨*bátorságra nagyobb,*⟩
⟨*a' hadban, lelkére nagyobb, szépségre legelső.*⟩
[Majd elválasztó vonal alatt a köv. áth. sorok és áthúzatlan sor:]
⟨*Nővén a csecsemő*⟩

⟨*Serdült a csecsemő*⟩
⟨*A' csecsemő serdült, sípjával enyelge vidáman*⟩
⟨*Anyja ölén,*⟩
⟨*a' hűvös erdőkön, tarkálló réti fövekben,*⟩
⟨.....⟩
Sziklák öbleiben [jav. ebből: *öbleivel*] *'s bájos* [jav. ebből: *lányos*] *sípjával enyelgve.*

305. K_1 ⟨*'s ének*⟩
⟨*'s kellemes énekeket mondott any*⟩
⟨*'s énekeket mondott anyjáról, a' tavi tündér*⟩
⟨*'s*⟩ Anyját

307. K_1 *hajnal*⟨*ok arczának, 's a' es*⟩ arany-hajszálainak, a' csillagi fénynek

308. K_1 és a' szép hold' ⟨*holdi világnak*⟩ sugarának.

309. K_1 játékai: látván
[Utána áth.:] ⟨*vivó*⟩

310. K_1 ⟨*v*⟩ versenyes bátyja kezében
[Utána áth.:] ⟨*a csengő fegyvert,*⟩

311. K_1 *a'* ragyogó fegyvért, ZF 1825. M 1833. megkezdte K_1 kivánni
[Utána áth.:] ⟨*'s kéré a' tün*⟩

312. K_1 *'s* már délczeg paripán ⟨*kardo* [1] *kap* [2] *vad kardot emelgete ; kopját* [3]⟩ *vas* kardot *emelgete* 's kopját

313. K_1 *szórt*, 's nyilakat, 's ⟨*buzonyokkal*⟩ *rézbuzogánynyal készülgete* harczra,

314. K_1 's kéré a *tündért*, ' hogy
ZF 1825. keménynyé. [s. h.]

315. K_1 ⟨*a' sípot*⟩
sípja szelíd hangját. ⟨*Megbúsúlt a tavi tündér*⟩ (1)
Búsult, ⟨*de meg adta szavára*⟩ (2)
de nem állhata ellent, (3)
[Utána áth.:] ⟨*a' tündér*⟩

316. *a'* tündér, 's ⟨*harsány*⟩ hadi kürtté lett
[Utána áth. sorok:]
⟨*Most iszonyú harsogva zeneg vér,*⟩
⟨*Rettenetes*⟩

317. ZF 1825. *es*

318. K_1 dörgésként ⟨*zengő 's*⟩ (1) ⟨*végig hat*⟩ (2) zeng táborokon mezőkön

319. K_1 emel, ⟨*és szivet*⟩ majd szívet aláz a bajnok ajakról.
A K_1-ből és a ZF 1825-ből hiányzik a **320—323.** sor. A főszöveg **319.** sorának megfelelő sor után ez áll:
Második Ének
[majd áth. sor.:]
⟨*Bodrogköz szigetén {hol} egyedűl áll a'*⟩

320. M 1833. valának,

322. M. M. 1845—48. arczainak [M. 1833. alapján javítva.]

324. K_1 Bodrog köz szigetén

325. K_1 *honnja* felé, ZF 1825. felé egyedűl K_1 derékon

326. K_1 Zölden alól [jav. ebből: *alúl]*; pusztán, 's fölülről ZF 1825. alól,
327. K_1 Ticze
328. K_1 *b*alja felől; özönnel.
329. K_1 Összse kerülnek utóbb, ⟨*'s hullámot emelve*⟩ keskeny szegletre 's zuhogva ZF 1825. M 1833. Össze kerülnek
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*{h..} elhagyják a' szép hegyet,*⟩
330. ⟨*El*⟩ *h*agyják el táját a' ⟨*Helmeczi hegynek*⟩ a' délre
331. K_1 ⟨*a' l*⟩ szép hegynek: *kiesebb* ligetit, 's ⟨*vizülte vidékét.*⟩ *vízlepte határát.*
M 1833. lapályát,
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*Itt a' harczban előszültek sebeikre kevélyek*⟩
332. K_1 bajnokok, ⟨*és meg*⟩ a' kik
[Utána áth.:] ⟨*némelly őrcsapatok*⟩
333. K_1 Álmos harczaiban *gyengűltek*, csendesen élnek.
334. K_1 Itten Elem [jav. ebből: *Előd]* ⟨*itt*⟩ Csákány,
[Utána áth.:] ⟨*Egy kis hajláson*⟩
335. K_1 Itt⟨*en*⟩ a' hegyvégen Hubának,
[Utána e sorok:]
Egynek ama' ⟨bátor, bölcs⟩ fejedelmi vitéz, 's bölcs Hét magyarokból
kik honnszerzésért indultak víni Nyugotra.
336. K_1 Ez, *ki merész hajdan*, Susadalnak rettegetője M 1833. rettegetője
337. K_1 *b*üszke Kiovnál a *K*únoknak *verte* csoportit
ZF 1825. Kiovnál a' *K*únoknak
338. K_1 *é*s a' Laborczot,
339. K_1 *n*yugton van most ⟨*nagy*⟩ fegyverei köztt *és* [áthúzatlan változat] 's majd ZF 1825. M 1833. köztt,
340. K_1 gyermekeit, majd viszsza sohajt *ü*dőkre,
ZF 1825. *ü*dőkre.
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*mellyekben még birta kezét, most jobbja könyökben*⟩
⟨*nem hajlik ; mert Ungvárból egy*⟩
⟨*Nézi szegen függő kardját, szép tegzét, 's a téli puzdrát*⟩
⟨*a' sok somfa gerelyt, dárdát, és vasfejü buzgányt*⟩
⟨*széltében téres paizsát, de utána, könyökben*⟩
⟨*{karja} jobbja sebes nyiltól át lévén verve nem indúl.*⟩
341. K_1 Kis ⟨*Csaba a' hősnek szemfénye,*⟩ Bodor, *egy kedves gyermek hősünknek utolsó* ZF 1825. M. 1833. Bodor a' ZF 1825. legutólsó
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*nyolczadik évü fia, birkózik néha*⟩
342. K_1 *gyermeke*, most *heted* évében enyelegve
343. K_1 *n*éha az ⟨*nehéz* [jav. ebből: *réz*] *kardját*⟩ *érczkardot* 's pajzsát MM 1845—48. *ősi* [s. h.]
344. K_1 *majd* fáradságos

345. K_1 *b*uzgányát, fenyíti, [jav. ebből: *fenyítvén*]
M 1833. fenyíti
[Utána K_1-ben áth. sor:] ⟨*Szóba ered fiatalb nénjével*⟩
346. K_1 ⟨*jő*⟩ *m*egy meg viszsza kereng, ZF 1825. M 1833. viszsza
M 1833. tekintvén
347. K_1 M 1833. Gyenge [Idj. n.] K_1 már, ⟨*és*⟩ *'s* még *nem* birod
348. K_1 *k*ardot, 's még ideget [jav. ebből: *ijjat*] pengetni ⟨*kezeddel*⟩
madárra,
349. K_1 *o* mikor én olly [jav. ebből: *nagy*] nagyra növök! majd
ZF 1825. *O*h
[Utána K_1-ben áth.:] ⟨*'s karddal is elhajtom*⟩
350. K_1 *'s* tőletek űzöm,
351. K_1 *m*ert is, lásd, édes
352. K_1 *egy mérges bajnok jobbját* meglőtte [jav. ebből: *átlőtte*]
nyilával.
[Utána áth.:] ⟨*A' kedves csacsogót*⟩
353. K_1 Így szólott; ⟨*hév*⟩ csókkal fogadá
[Utána áth. sor:]
⟨*atyjának pedig arcza derült, 's könny csilloga rajta.*⟩
354. K_1 *a*tyja K_1 ZF 1825. könny
355. K_1 tovább ⟨*, és ma*⟩. *O* néni, nekem volt [Idj. n] ZF 1825. „*O*h
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*volt egy szép kis tegzem, i*⟩
⟨*szép kis arany tegzem,*⟩
356. K_1 *egy szép kis tegzem.* Aranyos volt *íja, 's ideggel*
ZF 1825. M 1833. h*u*rja
357. K_1 *O*lly szépen ⟨*pengett*⟩, hangzott, mint a' ⟨*csalogány' szava*⟩
ligetesti [az „esti" jav. ebből: *árnyi*] madárszó
ZF 1825. madárszó
358. K_1 *v*olt nyilam is ⟨*hozz*⟩ sebes és *fénylő* a' déli sugárként.
[Utána áth.:] ⟨*Mind oda adtam Kolmának,*⟩
359. K_1 *Kolmának* vittem lőne; de *Kolma*
360. K_1 *nem lőhet* [jav. ebből: *hozhat*] vadakat, meszsze az erdőn.
ZF 1825. M 1833. meszsze ZF 1825. erdőn
[Utána K_1-ben áth.:]
⟨*és szép*⟩
⟨*'s a' nyi*⟩
a **360.** sor után a K_1-ben még ez a sor:
Nem érhettünk [jav. ebből: *értünk . . .*] *oda, pedig hárman*
is mentünk.
[A sort Vörösmarty félig bekarikázta.]
361. K_1 A' *tegzet* mindig ⟨*meghozza 's a'*⟩ viszi, és meghozza magá-
val, ZF 1825. mindég
362. K_1 *a'* nyilat szól.
363. K_1 ⟨*Kolma*⟩ *Bajna* te, mért búsúlsz? ⟨*nem azért e, hogy*⟩
szemeid mért vannak elöntve.
ZF 1825. elöntve?
364. sor K_1-ből és ZF 1825-ből hiányzik.
365. K_1 ⟨*El* [jav. ebből: *Nem*] *búsulsz e azért*⟩ *Táncsak* azért búsulsz

hogy nyilammal?
ZF 1825. *Oh*
[Utána áth. sorok:]
⟨*Vagy, mikor a' ligeten jártál, tán völgyi füvekben*⟩
⟨*Csuszva kigyó*⟩
⟨*Csuszva gon*⟩
⟨*csuszó*⟩
⟨*lappangó*⟩

366. K_1 *v*agy tán a' ligeten jártodban ⟨*csuszva megéré*⟩ (1) ⟨*kurta kígyónak*⟩ (2) cs*u*szva megér*é* (3)
ZF 1825. M 1833. cs*u*szva

367. K_1 ⟨*lábadat a' mérges kígyó*⟩ (1) *l*ábadat a' mérges kígyó? (2)
O Kolma, ne busulj,
[Utána áth.:] ⟨*a' kígyót*⟩

368. K_1 *é*n a' kurta k*í*gyót ⟨*megölöm majd bottal elérvén*⟩ bottal kergetve *levágom*;
[Utána áth.:] ⟨*vagy*⟩

369. K_1 *é*s ha kívánod, ez

370. K_1 bár: hozok

371. K_1 *a'* vadon erdőből, *H*attyút ⟨*vízülte mezőkről*⟩ (1) ⟨*vizlepte mezőkről*⟩ (2) ⟨, *vagy kolcsagot*⟩ (3) a vízi lapályról, (4)

372. K_1 *'s* tollaiból gyönyörű pártát ⟨*kötni*⟩ *szép* szőke hajadra.
[Idj. n.] ZF 1825. *szép* szőke hajadra" M 1833. hajadra"
[Utána K_1-ben áth.:] ⟨*Boldog*⟩
[A K_1-ben itt a következő sor jön:]
A' gyermek nyájas kedvében imígyen enyelge.

373. K_1 deli *Kolma*, *'s*

374. K_1 *g*ondjaiból, ⟨*'s*⟩ öccsét szorítván. [jav. ebből: szorít*á*]
ZF 1825. M 1833. öccsét
[Utána K_1-ben áth. sor:] ⟨*Ősz Huba e' közben fölkél,*⟩

375. K_1 *Aztán könnyű fehér* fátyolt
[Utána tollpróba ⟨*m ma*⟩, majd. áth. sorok:]
⟨*mint a' zöld*⟩
⟨*Ijjat vett, és*⟩ [Mellettök: 2 (második füzet)]

376. K_1 *f*ölkelt, 's tegezét ⟨*pendítve*⟩ zörrentve megindult
[Utána áth. sorok:]
⟨....⟩
⟨*Hagyjatok o ti kemény hősök*⟩
⟨*Bajnokok*⟩
⟨*Atyja, szives gondos jó atyja {leánya} leányi szerelmét*⟩
⟨*tudta 's nem ellenzé, hogy {néha magányosan a'} menjen néha magányba*⟩

377. K_1 *O kik szokva kemény hadhoz,* ⟨*és*⟩ *kik szokva hadaknak*
[Utána áth.:] ⟨*vagytok zengtéhez,*⟩

378. K_1 *harsány hangjához vagytok*, nagy lelkű [jav. ebből: *szívű*] vezérek, [jav. ebből: *vitézek,*]
[majd áth.:] ⟨*en hagyjatok*⟩

379. K_1 *h*agyjatok ⟨*eltérnem*⟩ egy kissé *eltérnem* harczi mezőről,
[Utána áth. sorok:]

⟨'s mig a' [jav. ebből: ti] táborban⟩
⟨'s mig a táborokon vad enyészet szendereg, és⟩
380. K_1 's mig nagy ZF 1825. M 1833. mig halálnak,
381. K_1 és
382. K_1 hadd a' szép szerelemnek
[Utána áth.:] ⟨Tán nem méltatlan⟩
383. K_1 ölébe simítja
384. K_1 a' ⟨{meg}fáradt hőst, 's még több tettekre hevíti.⟩
fene harczokból tépetten viszsza ⟨szebb⟩ jövő hőst
ZF 1825. M 1833. viszsza
385. K_1 ⟨'s a⟩ szűz ⟨szűz méhbe⟩ méhébe fogad,
K_1 ZF 1825. M 1833. közt honnjának
386. K_1 nagy kín közt, 's ZF 1825. M 1833. közt, K_1 kinnal leszakitja
387. K_1 ⟨a' fölserdül{tet}ifjat,⟩ (1) ⟨a' fölserdültet, ha⟩ (2) a' serdült ifjat, (3) ha hazája kikéri ⟨halálát.⟩ veszélyét ZF 1825. serdült
388. K_1 O illy áldott hölgy méltó a' sorba kerülni, ZF 1825. M 1833. kerülni,
389. K_1 ⟨melly⟩ (1) ⟨melyben⟩ (2) hol nagy
390. K_1 [Bekezdés nélkül.]
391. K_1 mint viszi ⟨sírva⟩ nyögve vadász' ⟨gerelyét⟩ dárdáját a sebes őzfi.
392. K_1 ⟨Teljes⟩ teljes fényében ragyogott még a'
393. K_1 minden fűszálon gyönyör, élet lenge; de Kolma
[Utána áth. sor:]
⟨nem látá ezeket; mert nem látha⟩
394. K_1 mind K_1 ZF 1825. keresé földet, 's K_1 üzve szemével.
[Utána áth. sorok:]
⟨haj de Etét sem az ég,⟩
⟨'s haj de [a „de" ebből jav.: se az] Etét [jav. ebből: eget] se égen, ég föld {nem látathatta} meg nem⟩
⟨Haj de se föld, se az ég⟩
395. K_1 ⟨'s⟩ ég, 's föld ZF 1825. M 1833. kellő;
[Majd áth. sortöredékek:]
⟨Meg⟩
⟨Durva tövis⟩
⟨O tövisek,⟩
396. K_1 Meg ne vakarjátok K_1 ZF 1825. M 1833. lábait átkos
397. K_1 tüskék, ⟨'s⟩ ti hajoljatok, ifju virágok
398. K_1 's gyenge füvek deli Kolma',
399. K_1 ⟨O 's t se⟩ (1) ⟨Bodr⟩ (2) folyj lassan Bodrog föveny ágyad csendes ZF 1825. M 1833. lassan Bodrog
[Utána K_1-ben áth.:] ⟨fris szellő halk{k}al fuss⟩
400. K_1 halkva [Jav. ebből: halkan] erdőkön ⟨gyors⟩ langy ZF 1825. M 1833. erdőkön langy
401. K_1 ⟨hogy meg lombjaikat megzörrentvén, hogy⟩ hogy teli lombjaikat zörrentvén föl ne zavarjad
a' deli lányt, ⟨mik⟩ mikor hősét óhajtja szivében,

ZF 1825. Megne ZF 1825. M 1833. hős fira

402. K_1 ⟨*es* [jav. ebből: *'s*] *és* ⟨*mást*⟩ minden⟨*t*⟩ mást meszsze felejt; ⟨*és*⟩ [jav. ebből: *'s*] *'s o*

[Utána áth. sortöredék:] ⟨*Haza*⟩ ZF 1825. *oh*

403. K_1 *m*elly csillogva leszállsz [jav. ebből: *lejtsz*] az egeknek fénykebelé*b*ől,

M 1833. leszál*sz*

404. K_1 *a'* hév nap tüzes arczáról, *o* el ne se*t*étítsd ZF 1825. nap tüzes se*t*étítsd

[Utána K_1-ben áth. sor:] ⟨*Kolma' szelíd képét,*⟩

405. K_1 *Kolma'* szelíd *testét,* melly MM 1845—48. hónál. [K_1 ZF 1825. M 1833. alapján és az értelem szerint is vesszőt tettünk.]

[Utána K_1-ben áth. sor:]

⟨*szebb a' hajnalnál, 's mint ennek csillaga olly szép*⟩

406. K_1 *s*zebb a' ⟨*kék égnél*⟩ *H*attyúnál, 's csillaga olly ZF 1825. szép.

407. K_1 gyengén ⟨*teli szép arczát,*⟩ hajadon képét, ⟨*'s*⟩ piros ajk*a'* ⟨*fehérét,*⟩ virágát

ZF 1825. piros ajkai*t, állát,*

[a K_1-ben itt ez a sor következik:]

melly, mint rózsa nyilik, s bájlólag [a „lag" ebből jav.: *n zeng]* ⟨{*zeng f*} *fényes*⟩ (1) ⟨*fényes*⟩ (2) *hangzik ezüstként,*

[Az egész sor Vörösmartytól aláhúzva]

408. K_1 *h*ogy

409. K_1 ⟨. . .⟩ *nézze kökény szemeit ; s gyönyörű két arcza' világát*

ZF 1825. *Lássa kökény szemeit, 's gyönyörű két arcza' világát,*

410. K_1 *h*ogy bajait *ennek* láttára

[Utána áth. sor:] ⟨*és érte akár melly bajt*⟩

411. K_1 's é*r*te magára, ZF 1825. M 1833. é*r*te

[Majd K_1-ben áth. sorok:]

⟨*hogy szava énekké váljék szeretője' fülében,*⟩

⟨*'s csókja pedig legyen édesb a' tejnél, 's hegyi méznél*⟩

⟨*Itt áll*⟩

⟨*Csendesen és lesimulva*⟩

412. K_1 hab. *Kolma* közelget

[Utána áth.:] ⟨*Tegze, nyilával már*⟩

[Majd ez az áthúzatlan sor következik:]

Tegze hever már, és nyila ; 's könnyű leple ⟨*levetve*⟩ *az árnyon*

[Újra áth. sortöredék:] ⟨*a' fűben*⟩

[Majd ez az áthúzatlan sor következik:]

ő pedig áll delin, és pusztán, mint déli sugárfény,

413. K_1 *'s meglátván lebegő képét a vizben, imígy szól :* ZF 1825. vizbe

[Utána K_1-ben áth. sor:] ⟨*Csendes özön te csak elkever*⟩

414. K_1 Csendes [Idj. n.] mellett ⟨*te csak*⟩ csillogva kerengő, [jav. ebből: kereng*ve*]

415. K_1 *jőnek, meg mennek nyughatlan habjaid :*

ZF 1825. Jő meg K_1 ZF 1825. *oh* bár

416. K_1 *a' tisza* ⟨*habjához*⟩ mélyéhez vinnék el [jav. ebből: *bús*] képemet: ottan
[Utána áth. sortöredék:] ⟨*látná meg*⟩
417. K_1 *látná a' ⟨bajnok, 's⟩ ragyogó bajnok, 's* megörülne: *továbbá*
418. K_1 *látná* ⟨*'s*⟩ megkezdene szánni magában. ZF 1825. M. 1833. megkezdene
419. K_1 *'s* jőne serényebben, ⟨*hogy*⟩ (1) ⟨*hozzám*⟩ (2) mint jő (3) de gonosz vagy ⟨*nékem*⟩ özönvíz. ZF 1825. M. 1833. özönviz,
420. K_1-ben utána áth. sorok:
⟨*elfutsz, 's⟩*
⟨*'s kissel alább sűrű bokrot vetsz a' magas égnek,⟩*
⟨*és rengő fűszalt, 's rád hajló parti virágot.⟩*
421. K_1 *'s* kissel alább lengő [az *l r*-ből jav.] fűszált, és ⟨*tarka*⟩ parti virágot
422. K_1 *bokrokat*
423. K_1 *De csak* menj, majd
424. K_1 szép *'s megfog nyugtatni ölében.* ZF 1825. M 1833. kebelében. [Idj. n.] MM 1845—48. kebelében [Az előző kiadások alapján kitettük a pontot, az értelem szerint az idézőjelet.]
425. a K_1-ben nincs [Voltaképpen ennek és a köv. sornak a **412.** sor utáni áthúzatlan sorok felelnek meg.] ZF 1825. M 1833. Ekközben
426. a K_1-ben nincs ZF 1825. M 1833. meszsze delin, és
427. K_1 *E' közben* Bodrogba leszállt, *'s* még
428. K_1 *látszék, ⟨mig folya* [jav. ebből: *mint*]⟩ a' ⟨*mint*⟩ habból, melly kerité
[Utána áth. sortöredék:] ⟨*teste fehére pedig*⟩
429. K_1 *'s* hajnalként futa *szét a' pir* deli teste' fehérén
430. K_1 teli czombjait ZF 1825. éré
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*'s melly gyengén vala* [jav. ebből *fed*] *födve,⟩*
431. K_1 ⟨*'s*⟩ pajkosan
432. K_1 *'s* mosta meghajla ⟨*szelíden*⟩ *fejével*
433. K_1-ben a sor a következőképpen alakult:
a' deli lány, 's szép kis tenyerét ⟨*megtöltve szelíden*⟩
⟨*a' sietö*⟩
⟨*gyenge nyakát*⟩
⟨*a sietö habokkal képét {mosogatta} meghányta 's nyakát is*⟩
lemeritve szelíden
434. K_1 a' sietö habokat képére, *'s* nyakára ⟨*emelte.*⟩ locsolta
[Utána áth. sortöredék:] ⟨*Fürte pedig*⟩
435. K_1 *Haja pedig megbomla, 's* ⟨. . .⟩ (1) ⟨*nyíló*⟩ (2) *szabad* fürtökben
[Utána áth. sorok:]
⟨*Válla' haván, téjszín karján,⟩*
⟨*hóválla*⟩ (1) ⟨*hószín*⟩ (2)
436. K_1 *tiszta fehér* vállán, kárján, és a'
437. K_1 *melly*
[Utána K_1-ben az áth. sorok bekezdésben:]

⟨*Ekkoron alkonyr*⟩
⟨*Ekkoron alkonyodott már*⟩
439. K_1 és a' láng szinbe borítván [jav. ebből: *borított.*]
ZF 1825. M 1833. láng szinbe
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*általadá*⟩
⟨*'s földeket, és vizeket*⟩
⟨*szárazat, és vizet általadott*⟩
440. K_1 általadott *földet,* ⟨*'s*⟩ *vizet a'* hüvös
441. K_1 ⟨*Hös*⟩ Ekkor *szép* csillagi
[Utána áth. sorok:]
⟨*jött egy szép tündér, a' hajnal gyermeke, s könnyű*⟩
⟨*felleget*⟩
⟨*szálltában levegőt, {'s} híg fellegeket hasogatva*⟩
442. K_1 *a' hajnal' deli* gyermeke K_1 ZF 1825. M. 1833. tündér,
443. K_1 ⟨*'s*⟩ *mint könnyű* felleg szállván [jav. ebből: szállott] a' híg levegőben
[A K_1-ben itt áth. sorok következnek:]
⟨*Díszes arany haja pedig tündöklött, és {szórva terült el} és gyenge ruháján ;*⟩
⟨*nyuszt kagánya körül, melly {'s} szinte kaczagánya kőrével*⟩
⟨*melly mint*⟩
⟨*lenge szelek' szárnyán maradozva utána huzódék* [jav. ebből: huzódott]⟩
⟨*s Csont*⟩
⟨*Jobbjában*⟩
444. K_1 haja, 's a ⟨*kék*⟩ (1) ⟨*zöld*⟩ (2) ⟨*kaczagánya körével*⟩ (3) kaczagánynyal (4)
445. K_1 *l*enge húzódék ZF 1825. huzodék,
446. K_1 *Jobbja* felől aranyos hüvelyével *villoga* kardja. ZF 1825. kardja,
447. K_1 ⟨*és*⟩ *é*s vala *s*ipja kezében
448. K_1 ⟨*a*⟩ *természet' csoda hangjaival megtöltve : az ékes*
449—451. A K_1-ben nincs
449. ZF 1825. fekvék vala
452. K_1 *száju madáréval,* csalogány, ⟨*és csíz*⟩ (1) [jav. ebből: csízke] ⟨*czinke*⟩ (2) 's pintyőke (3) szavával,
[Utána áth.:] ⟨*a' rett*⟩
453. K_1 elsiető
454. K_1 *'s* kölykeiért oroszlány durva zajával,
455. K_1 *m*ellybe [jav. ebből: mell*yet*] ha fútt, *ijedelmes* volt, vagy gyenge, *'s* varázsló
456. K_1 *m*elly elállítá [jav. ebből: elállít*ott*] a' ⟨*föld*⟩ (1) ⟨*szárazon élő*⟩ (2) ⟨*földön élállót*⟩ (3) gyorsan iramlót (4)
[A **456.** sor után K_1-ben áth. sorok:]
⟨*bármilly állatot, és*⟩
⟨*'s a' nyugvót*⟩
457. K_1 *'s* állott mozdított, szándéka ⟨*irányzá*⟩ vezérlé,
458. K_1 *Mit tegyen a' deli lány?* rémülve, pirulva *kiszállván* [jav.

ebből: kiszáll *a'*]
[Utána áth. sortöredék:] ⟨*hullám*⟩
459. K_1 Bodrog habjaiból, *szedi* íját.
460. K_1 *és* [jav. ebből: *meg*]
461. K_1 *a'* vizet
462. K_1 ⟨*M*⟩ Melle még; ⟨*'s*⟩ csak
463. K_1 *szép* emlői körül, ⟨*azt lebben*⟩ azt MM 1845—48. emelői [s. h.]
464. K_1 *a' pajkos* szellő, 's le le *kapja*, ha érheti, *fátylát.*
465. K_1 elmenne, *'s* maradna,
466. K_1 *de* a síp; hangja *elállja*
467. K_1 ⟨*Kolma*⟩ *teste egész* ⟨*tetemét.*⟩ *erejét* Áll most, ⟨*nézi*⟩ 's
468. K_1 *a'* fiatal tündért. Az alá száll, ⟨*még illatot és díszt*⟩ (1) ⟨*bibori színnek*⟩ (2) 's gyenge szivárvány (3)
[Utána áth. sortöredékek:]
⟨*ád a tájaknak,*⟩
⟨*hagyván*⟩
469. K_1 *festődik* valamerre megyen, paripája *nyomától.*
[Utána tollpróbák: ⟨*man*⟩ ⟨*mma*⟩, és áth. sorok:]
⟨*hintvén mindenüvé, a'* [jav. ebből: hol] *tér levegői határon*⟩
⟨*kellemeket hagyván {a' híg levegői határon}* (1) *{valamerre menék szelet hajt}* (2) *valamerre megy a levegőben* (3)⟩
ZF 1825. elejbe.
470. K_1 — e sor után áth. sorok:
⟨*ő pedig {a' sípot megfúván} állapodik 's a'*⟩
⟨*ő pedig állva halandóknak földére*⟩
471. K_1 *me*lly, mikor halandók *szép* földére lelépett (1) *földire lépett* (2)
[áthúzatlan változat, aláhúzva Vörösmartytól, majd fölé írva:]
472. K_1 *fényesen,* az égen. [jav. ebből: *égben*]
473. K_1 Már közel [jav. ebből: *közelére]* ért: mosolygó
ZF 1825. mosolygó;
474. K_1 *fél* víg, hold éjeli képe,
475. K_1 *de* piros és kellő. 's már nem birhatva [jav. ebből: bírha*tta*] szerelmét ZF 1825. M. 1833. bírhatva
476. K_1 *nyájasan ált* ölelé állót
477. K_1 *'s* ⟨*szűz hevesült*⟩ rózsás szűz
[Majd áth.:] ⟨*Fel . . .*⟩
478. K_1 gyönyörködvén *az ölelt szép lányon,* örömmel
479. K_1 *és* boldogsággal tele volt; kifejle ⟨*öléből*⟩
[Utána áth. sortöredék:] ⟨*a' deli lány, és*⟩
480. K_1 deli *Kolma*
[Utána a K_1-ben áth. sorok:]
⟨*megtartá, 's kedves* (1) *édes* (2) *hangon*⟩
⟨*gyengén megt*⟩
⟨*karja után nyulván*⟩
481. K_1 gyengén viszsza voná, 's ⟨*panasz*⟩ édes szólt.
[Utána áth. sor:]

⟨*Kolma, kiért oda hagytam szép hajlékomat*⟩
482. K_1 [Idj. n.] *Kolma* te futsz? *o* [jav. ebből: *ah*] *Kolma*, kiért
483. K_1 ⟨*dél*⟩ *h*ajlékot dél fényes
484. K_1 *f*ölkeresém Kaukáz [a *K C*-ből jav.] üregében az agg szelek atyját,
485. K_1 *h*ogy
486. K_1 *a'* gyönyörű túl
[Utána áth.:] ⟨*és ut*⟩
487. K_1 *o* ki után annyit [az *a* jav. ebből: *olly*] bujdostam, *Kolma*, te futsz e?
[Utána áth. sortöredék:] ⟨*Míg tanais hullámainál*⟩
488. K_1 Míg *vad* honnodban
489. K_1 *szédelgél* atyámnál
490. K_1 *t*artózván, mint
[Utána áth. sortöredékek:]
⟨*nem*⟩ ⟨*Karjaimat*⟩
⟨*Arcomtól nem iszonykodtál*⟩
491. K_1 *n*em futtál, MM 1845—48 enyelgve [Kettőspont K_1 ZF 1825. alapján.]
492. K_1 szép tündér fi mikor viszsza [Idj. n.]
493. K_1 *o*h ha *hozz nékem csillagot,* [Idj. n.] és én ZF 1825. hozz nékem csillagot''''
[Utána K_1-ben áth.:] ⟨*mentem*⟩
494. K_1 *l*assan [jav. ebből: *látva*] elindul*ván* [jav. ebből: *meg*-indul*tam*] csendes nyugtában atyamnak
495. K_1 csillaga' szikrát ⟨*örömmel*⟩ vettem őrozva
496. K_1 *M*ig lejuték, [jav. ebből: le*jövék*,] megnappalodott,
[Utána áth. sor:] ⟨*és én sirva jövék hozzád*⟩
497. a K_1-ben és ZF 1825-ben nincs meg.
498. K_1 ⟨*'s*⟩ *s*irva jövék hozzád, tepedig deli *Kolma*, szelíden MM 1845—48. szel*i*den [K_1-ben hosszú *í*, a versmérték is ezt kívánja.]
[Utána áth. sortöredék:]
⟨*rám néztél, így szólva*⟩
499. K_1 *t*örléd sajnálva ne *s*írjak.
[Utána a K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*De látván a'*⟩
500. K_1 e sor után K_1-ben áth.: ⟨*mérges*⟩
501. K_1 *e*lbúsúla, [jav. ebből: elbúsúl*t*,] s ⟨*haragos*⟩ boszús
502. K_1 mert ⟨*nemzőm'*⟩ haragos
503. K_1 *e*lfeledél e *Kolma*, ölemtől? [Idj. n.]
504. K_1 *Kolma, kinek* gyermek kora ⟨*már csak rémle fejében*⟩
[jav. ebből: *szivében*,] nem rémlett el *egészen* eszében
505. K_1 *emlékezett még a'* ⟨*tündérről*,⟩ *multakról, s* monda: *ki* érttem
[Idj. n.]
506. K_1 *i*lly tündér, *halljad :* azon kor
[Utána áth. sorok:]
⟨*melyet* {*mondottál*} (1) {*mondasz*} (2) *imént mondasz vala*, (3) *Volga vizén túl*⟩
⟨*hátramaradt a' vad honnban*⟩

507. K_1 *m*ellyet mondál, ⟨*'s*⟩ játékunk, 's ⟨*gyenge*⟩ konnyü
508. K_1 hátra a' ⟨*vad*⟩ ősöm' honnjában Volga ZF 1825. ősöm' honnjában,
509. K_1 *Most* [jav. ebből: *Itt*] fölserdültem. *H*idegek már énnekem,
510. K_1 Karjaid, ⟨*o tündér.*⟩ és Ölelésedet is megtíltja szerelmem.
[Utána áth. sor:]
⟨*Tudd*⟩ (1) ⟨*mert tudd (e' titkot csak néked mondo*⟩ (2)
511. K_1 ⟨...⟩ Mert tudd, *Kolma'* szivében
512. K_1 olly ékes ⟨*nem*⟩ *nincs* mint te, ⟨*'s*⟩ vadabb mint gyenge szerelmed
513. K_1 *d*e szép, ⟨*'s*⟩ jólelkű, ZF 1825. harzban
514. K_1 *a'* ki *H*azát ⟨*szerzend*⟩ (1) szerzend (2) ⟨*karjával*⟩ e'
[Utána áth. sortöredék:]
⟨*kis testvérimnek, 's nekem*⟩ [tollpróba: ⟨*manduco*⟩]
515. K_1 *és*
516. K_1 a' *vesztünkre* jövő ⟨*romlás*⟩ *dúlásnak* enyészetes árját.
[Idj. n.]
517. [K_1-ben e sor után áth. sortöredék:] ⟨*Ekkor míg*⟩
518. K_1 [Idj. n.] Igy *vesztél* haragoddal, *A*tyám, ZF 1825. M. 1833. *igy*
519. K_1 számkivetéseddel bússá fiad élete *napját!* ... [áthúzatlan változat] folytát [Utána áth. sortöredékek:]
⟨*O deli*⟩
⟨*O soha bár szép csillagodat*⟩
520. K_1 ne ⟨*kerestem*⟩ ragadtam
[Utána áth. sor:]
⟨*bár soha e' kínos földet bús lábam meg ne tapodja.*⟩
521. K_1 *o* bár lábom
522. K_1 lett [jav. ebből: *van*] is? ⟨*Mért tart az egekkel*⟩ Haj [jav. ebből: *Vagy*] mért nem
[Utána áth. sortöredék:]
⟨*földdel tengerrel végnelkül*⟩
523. K_1 földi lengedező ⟨*füst?*⟩ szél?
524. K_1 ⟨*a*⟩ Mért
525. K_1 *h*a örömem nincs⟨*en*⟩, reményim?!
526. K_1 'S *Kolma!* ki enyíthetsz szánsz e
527. K_1 hősöd [jav. ebből: hősök]
[Utána áth. sor:]
⟨*nemzetedet? Tudd : a' felhők, 's dörgések is engem uralnak*⟩
528. K_1 *n*emzetedet? Tudd: ⟨*há . . . a'*⟩ *villám,* 's fellegek
[Majd áthúzott sorok:]
⟨*én evvel beborithatom*⟩
⟨*éji setétséggel beborithom én a' tiszta verőfényt*⟩
529. K_1 *t*iszta
[Utána áth. sorok:]
⟨*és kényemre parancsolok a' légen*⟩
⟨*és kényemre vihart záport*⟩
⟨*'s fergeteg, és zápor {nekem enged a' le} enged nekem a' levegőben*⟩

530. K_1 *és* parancsolok a' ⟨*ködnek, 's*⟩ *híg* tengeri gőznek
531. K_1 viszlek
532. K_1 *m*elly kék [jav. ebből: *fény*] áll a' *légnek déli határán* ZF 1825. utóljan
[Utána K_1-ben áth. sortöredékek:]
⟨*'s födve van a' holddal,*⟩
⟨*a' halovány hold*⟩
533. K_1 *'s* a' teli tetőűl;
534. K_1 *b*enn ékes *ezüst*
[Utána áth. sor:]
⟨*'s mint a' tajtékzó Tanais*⟩
535. K_1 *v*annak, 's ⟨*több teremek*⟩ (1) bő teremim (2)
536. K_1 *O* szép *Kolma*, jer el. *K*aromon hordozlak odáig,
537. K_1 *o*tt [az *o 's*-ből jav.] pedig ⟨*én, 's te*⟩ (1) ⟨*a'*⟩ óhajtó (2) ⟨*szívemen*⟩ (1) ⟨*ölemen*⟩ (2) szivemen (3)
538. K_1 *'s* palotám, mint ⟨*a' liget*⟩ (1) ⟨*szívünk lassu verése*⟩ (2) a' *fagyos éjszaki* [jav. ebből: éj*jeli*] tenger (3) ZF 1825. palotánk, mint *a' fagyos éjszaki* tenger.
M 1833. *n*elküli
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:]
⟨*O {...} jer*⟩
539. K_1 *ép deli* tagjaidat
[Utána áth sor:]
⟨*s gyenge ruházattal takarom*⟩
540. K_1 ⟨*'s*⟩ *tiszta fehér köddel* takarom, 's *szép hajnali* ⟨*fénnnyel.*⟩ *színnel*
MM 1845—48. *h*adi gyenge ruhákkal. [s. h. ZF 1825-ben helyesen: habi]
541. K_1 *'s Majd ha lefoly*
[A sor többi része hiányzik.]
542. K_1 ⟨*'s*⟩ Díszes
543. K_1 szép K_1 ZF 1825. körűlünk,
544. K_k *'s* zengeni örömektől, [jav. ebből: *örömtől*] és szerelemtől.
[Utána áth. sorok:]
⟨*O jer, {....} hajlik az este {,és} {kezd barnulni homálya}* (1) *immár barnulnak az ormok.* (2)⟩
⟨*nincs sok űdő késnünk.*⟩
545. K_1 ⟨*O jer szép*⟩ Jer, piros 's szép ⟨*barna*⟩ szőke hajadra.
546. K_1 *Immár hajlik az est,* 's szomorún *barnulnak az ormok.*
[Utána áth. sor:]
⟨*Vagy mind hasztalan! Ah egyedűl megtérjek e' Kolma?*⟩
547. K_1 hasztalanúl *fáradtam? N*incs e
548. K_1 menjek? 's hova menjek *Kolma*, jősz? [Idj. n.] MM 1845—48. jősz? [s. h. miatt kimaradt az idj.]
549. K_1 Igy szólt [jav. ebből: szólott] ⟨*epedő szemeit*⟩ (1) ⟨*szomorú*⟩ (2) esdeklő (3) képét szegezvén [jav. ebből: *szegezve]*
550. K_1 *és* ⟨*még*⟩ állott
551. K_1 aggódott: sajnálta szívében
552. K_1 *a'* szomorú tündért, *'s*

553. K_1 *A' barnúló tájt,* s *környét* ijedezve tekintvén [jav. ebből: *tekinté*]
554. K_1 *száz meg* ZF 1825. M 1833. árnyék,
555. K_1 *és mint álmodozó halóványan*
556. K_1 *menne, de* ⟨*a'*⟩ két ⟨*szép*⟩ tűz szem kötözötten, ⟨....⟩ (1) ⟨*'s lába meredten*⟩ (2) ⟨*'s jó tehetetlen*⟩ (3) tartja helyében (4)
557. K_1 ⟨*tartja*⟩ *késli* siralmával,
558. K_1 Áll mint gyermek nem
[Utána áth. sortöredék:] ⟨*Ekközben z*⟩
559. K_1 zendűl. ZF 1825. zendűl, K_1 És Kolma ⟨*eminnen*⟩ nevéről ZF 1825. és Hajna, nevéről
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Kolma*⟩
560. K_1 *férfias,* egyre
[Utána áth. sor:]
⟨*Kolma, zeneg hegyen* [jav. ebből: hegyek] *és völgyön, százszorta kiáltva*⟩
561. K_1 ⟨*K*⟩ *Kolmát* zeng *Kolmát* a' pusztai térség.
[Utána áth. sor:] ⟨*Ekkor viszszatekint a' lány,*⟩
562. K_1 Viszsza *hírtelen*
[Utána áth. sor:]
⟨*hirtelenebb a' lelki kívánatnál, 's jógondolatoknál*⟩
563. K_1 *hirtelenebb* a' szellőnél, ⟨*'s napfényi*⟩ *és déli sugárnál.*
[Utána áth. sor:]
⟨*Kolma pedig megörült, 's kezdett*⟩
564. K_1 ⟨*Kolma*⟩ Ezt, hogy ez észrevevé, megörült,
565. K_1 *és* öccsét, ⟨*a könnyen iramlott*⟩ elejébe szokelni,
[Utána áth. sorok:]
⟨*melly mint játszadozó bárány, szökdösve feléje*⟩
⟨*jött {szaporán} 's tele lévén már mondással nénje kezéhez*⟩
566. K_1 *furta magát* [aláhúzva], *'s* pihegő mellből édesdeden így szólt: M 1833. MM 1845—48. szólt; [K_1 és ZF 1825. alapján kettőspontot tettünk, az értelem is ezt kívánja.]
567. K_1 Nénike hol voltál O *milly* utánad?
568. K_1 *egy szép bajnok* jött *'s* az látni, *'s* utánad
569. K_1 *jár* [jav. ebből: *jött az*] az szólítva, *de Kolma*
[Utána áth. sortöredék:] ⟨*mondhatnád e ki*⟩
570. [A K_1-ből hiányzik.]
571. K_1 *tudhatnád e,*
[Utána áth. sorok:]
⟨*hozzánk jött? {Tuhutum fia e, vagy Kul} Böngér fia e, vagy széki Szalóké*⟩
[*Vagy Veleké, vagy az ősz Undé,*⟩
⟨*jött hozzánk? Böngérnek véréből e, vagy a' vad*⟩
⟨*Tasnak véréből, fia Kulponnak vagy az {agg} ősz öreg Undnak:*⟩
⟨*Nem tudod úgy e? de várj meg mondom: termete szálas*⟩
572. K_1 *jött hozzánk?* véréből e,
573. K_1 Tasnak ⟨*véréből*⟩ nemzetiből? *fia Kulponnak,* vagy az *istenes* Und*nak?*

574. K_1 úgy e? de várj megmondom: termete *szálas*, ZF 1825. M 1833. várj meg mondom:
575. K_1 *k*épe ⟨*piros*⟩ fehér, haja sárga, ruh*a*ja setétes
576. K_1 *'s b*ojtos kaczagánya K_1 ZF 1825. vállán
577. K_1 ⟨*Tiszta*⟩ *Hódsüvegén* kocsag' lobogó reng [jav. ebből: *van*]
578. K_1 *p*ajzsa közepében [jav. ebből: közepé*re*] aczélból
[Utána áth. sortöredék:]
⟨*verve kemény sasnak*⟩
579. K_1 ⟨....⟩ *v*erve *r*öpűlő sas látszik, ⟨*Tigrisre rohanni.*⟩
's vad *T*igrisi kölykek
[Utána áth. sortöredék:] ⟨*Kardja nagy*⟩
580. K_1 ⟨....⟩ Mindene nagy: vasa [jav. ebből: *nagy a'*] nagy, dárdája nagy, ⟨*o maga is nagy*⟩ (1) ⟨*és lova*⟩ (2) ő maga is nagy (3)
[Utána áth. sorok:]
⟨*Méne futós, mint nyúl, ő gyors, ...*⟩
⟨*nagy lova is*⟩
581. K_1 futós, mint maga [jav. ebből: *magos*], mint az evet gyors
582. K_1 Könnyen jár, [jav. ebből: *száll,*] *és kél*, deli minden mozdulatában
583. K_1 ⟨*Tég*⟩ És tudak*va*, téged ⟨*keres*⟩ vár, utánad
[Utána áth. sor:]
⟨*Véled e már ki lehet? Ete hős, fia istenes Undnak?*⟩
584. K_1 Véled e már? Ete *ez*, K_1 ZF 1825. M 1833. MM 1845—48. Undnak. [Az idj. elmaradása s. h.]
585. K_1 *E'* közben haza érkeztek. *Később*ben
586. K_1 *m*eg tért Szömér, Ete hadzavaró hős,
587. K_1 Ősz Huba, *a' bajnok pedig állt künn várva reájok.*
588—600. A K_1-ből e sorok hiányoznak, helyettük a következő, részben áth. sorok találhatók:
Mostan együtt vannak, 's Ete igy szól, Kolma reá néz:
Erdőn, és ligeten jártunk deli Kolma, utánád
merre valál, ⟨sem az⟩ hogy nem tudtunk [jav. ebből: *tudhattunk*] ⟨*lelni nyomodra.*⟩ *nyomaidra találni*
O lány, én sietőn jöttem, 's kell mennem azonnal
hol maradál ⟨ro szerelmem⟩ te, szerelmemnek rövidíteni napját?
A deli Kolma nehéz szivből igy válaszol erre:
⟨*O ne neheztelj*⟩
⟨*O bajnok, ne neheztelj rám*⟩
Hős, te az én gyönyörőm, ne neheztelj, nem maradék én
⟨*tudva szerelmednek renyhén rövidíteni napját.*⟩
⟨*Nem hanem a' csendes Bodrognál késtem az estét*⟩
⟨*Várván, és onnan jövök*⟩
tudva szerelmednek napját röviditni, hanem, lásd [jav. ebből *csak*]
⟨*Bodrognál kés*⟩
Bodrognál késtem, 's onnan jövök édes örömre.
Kolma, szelíd szavain megörült 's igy szólvala a hős:

O deli Kolma, ki lelkemnek [jav. ebből: *szivemnek*] *vagy*
örömre hozója,
⟨tégedet⟩
mért vannak szép emlődön megbontva ruháid?
A' lehajolt ág bonta e meg futtodban az erdőn;
vagy hüvösen lebegő szellők a' puszta vidéken?
Nem szólott, hanem ártatlan vérszínre [a-re *be*-ből jav.]
pirúlván
⟨arcz, {helyre tevé} öszszetevé leplét, 's a hős képére
[a *-re be*-ből jav.] *epesztvén⟩*
⟨tiszta szemermében szemeit kebelére simula⟩
⟨A' bajnok pedig e' boldogságában imígy szólt:⟩
Kolma szedé leplét, 's a hős arczára epesztve
tiszta szemérmében szemeit, kebelébe [jav. ebből: *karjára*]
símúla.

ZF 1825. [E sorok helyett a köv. sorokat találjuk:]
Mostan együtt vannak, 's Ete igy szól, Hajna reá néz:
„Erdőn és ligeten járlunk, deli Hajna utánad,
Merre valál, hogy nem tudtam nyomaidra találni?
Oh lány! én szaporán jöttem, 's kell mennem azonnal:
Hol maradál te szerelmemnek rövidíteni napját?"
A' deli Hajna nehéz szűből igy válaszol erre:
„Hős! te az én gyönyöröm, ne neheztelj, nem maradék én
Tudva szerelmednek napját rövidítni; hanem lásd
Bodrognál késtem, 's onnan jövök édes örömre."
Hajna' szelid szavain megtelt a bajnok örömmel,
'S rég vágyó szemei csillagként rajta nyugodtak.
Hogy pedig a' szövevényt mellén megbontva találá,
Könnyü mosolygással hozzá igy szóla szerényen:
„Oh deli Hajna, ki szivemnek vagy örömre hozója,
Mért vannak szép emlődön megbontva ruháid?
A' lehajolt ág bonta-e meg futtodban az erdőn,
Vagy hüvösen lebegő szellők a' puszta vidéken?"
Nem szólott a' lány, hanem elhalt arcza pirulván
Össze kapá szövetét, 's a' hős' arczára epesztve
Tiszta szemérmében szemeit, kebelére símúla.

601. K_1 ZF 1825. Illy *teljes* boldogságában *hős Ete igy szólt:*
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨{O} A' mikor adta Hadúr Isten⟩
⟨O bizony⟩
⟨Engem ugyan boldoggá tészsz deli Lánya Hubának.⟩
602. K_1 *O* [Idj. n.] alkota, *⟨földre,⟩* 's látnom
603. K_1 adta [jav. ebből: *hagyta*] hadúr *Isten* földét, világát.
604. K_1 *és*
605. K_1 *'s* lábamnak [jav. ebből lábomnak] szerencsét
607. K_1 *mert* jősz, képzeletemhez
608. K_1 *mint* mezőn *⟨tova tőled iramlok,⟩* távol vagyok innen
609. K_1 *most* pedig *itt ölemet melegítvén* [jav. ebből: melegí*ted*]
édes [jav. ebből: *kedves*] *öleddel*

ZF 1825. *ártatlan* szerelemmel
610. K_1 *gy*orsítod szívem
611. K_1 örömemet
[Utána áth. sor új bekezdés nélkül:]
⟨*Ekkoron a' hajlék már meg vala rakva*⟩
612. K_1 ZF 1825. M 1833. MM 1845—48. MM 1847. hájlék'
[s. h. K_1-ben hajlék javítottuk]
[E sor után áth. sortöredék:] ⟨*hársfa serény*⟩
613. K_1 *gy*enge asztal.
614. K_1 *'s* egy sült Őz borjú
615. K_1 *hoszszas* ezüst talon; *m*ert dús vala, ősz Huba *bajnok*,
616. K_1 szőnyegeket hoza, bőven *A*ranyt,
617. K_1 még K_1 ZF 1825. M 1833. kardját, K_1 *b*írta Kiovból.
ZF 1825. M 1833. *b*irta, ZF 1825. Kióvból.
[Utána áth. sor:] ⟨*és hoza fegyvert is, nagy rézsisakot*⟩
618. K_1 *és*
619. K_1 *f*egyvereit: ⟨*nagy dardáját*⟩ lobogós gerelyét, *'s* nagy
620. K_1 *s*astollas *süvegét*, melly mind függesztve ⟨*szegekre*⟩ soronként
621. K_1 önnön K_1 ZF 1825. M 1833. köz*t*
622. K_1 edény közepén mécs *v*illoga, *'s l*elket
623. K_1 *é*bresztő *bor is elhozaték* ⟨*kerek*⟩ *szép* bükfa kupákban
[A K_1-ben itt ez a sor következik:]
's csínos aranyban [a *-ban* jav. ebből: *csesz,*] *mint kikinek tetszése kivánta.*
624. K_1 *és* szóra ⟨*tanultak.*⟩ figyelve.
625. K_1 *I*gyen ⟨*laktak ezek.*⟩ laktanak ők. ége ⟨*szivében*⟩ (1)
⟨*fejében*⟩ (2) szivében, (3)
[Utána áth. sorok:]
⟨*a' közelitő harcz*⟩
⟨*és iszonyú gondot támasztott képzeletének*⟩
⟨*a' közelitő harcz, 's deli Kolma szerelme, 's homályos*⟩
⟨*távolban gyötrő sejtéssel látta veszélyét.*⟩
626. K_1 *és* fejét, *mint meszsze homályos*
627—629. [A K_1-ből e 3 sor hiányzik, helyette ez áll:]
völgyeken a' hadakat, sejté közelítni veszélyét.
Ez alatt K_1-ben zárójelben a sorok közé írva: *(Ármány ada gondot)*
628. ZF 1825. M 1833. sira*d*almas
631. K_1 *válik* társaitól, ⟨*és*⟩ es sorba ⟨*?futa? fura? szura?*⟩ (1)
tekinte [jav. ebből: *pillanta*] (2) szemével,
ZF 1825. M 1833. szemével.
[Utána áth. sortöredék:] ⟨*melly keseredve m*⟩
632. K_1 *m*elly ⟨*Kol*⟩ mikoron *Kolmára*
633. K_1 *szép* ZF 1825. M 1833. bor*u*lni.
634. K_1 vevé *bajnok* Huba, s monda: Vitéz Und [Idj. n.]
635. K_1 ront*e* hatalma?
636. K_1 Ha *bátran* szerelemmel akarsz mulatozni, hadakra
637. K_1 *g*ondolj, harczzárta lakunkra, *magunkra.*
[Utána áth. sor:]

⟨*Ott a' gyáva szegen függnek most fegyverim :*⟩
638. K_1 *O* mért gyengűlt tud
639. K_1 *h*ogy csatában
640. K_1 *Büszke* Laborcz szolgájának azt.
641. K_1 *'s bátorságos* erővel.
642. K_1 menj, *és* hozz örömet ⟨*rég nyugvó*⟩ posztító fegyvereimmel
[Majd áth. sortöredékek:]
⟨.....⟩
⟨*nyugva szegen függnek*⟩
643. K_1 *o*tt függnek hajdan *harczomnak* fényei: válaszsz. [E sor után utaló csillag: a **644—650.** sor a lap versoján olvasható elválasztó vizszintes vonalak közt.]
644. K_1 a' gyermek, ⟨*el*⟩ megbúsúlt, *és szóla sevényen :*
645. K_1 [Idj. n.] Oh de *A*tyám nekem; *é*n hát
646. K_1 *a'* hüvös heverészszek e naponnan? [jav. ebből: *naponként*]
647. K_1 *v*agy csak *ököllel, 's* kurta parittyával ⟨*hajigálják e*⟩ birkozzame?
648. K_1 *é*n ⟨*szemüket mind, mind kiverem*⟩ fejüket hajgálva
649. K_1 *d*e ha torkomat, *ott* [jav. ebből: *ugye,*] *vesz* [jav. ebből: *vész*] [Utána áth. sortöredék:] ⟨*'s ott veszek*⟩
650. K_1 *testem,* 's ⟨*azt hollók*⟩ *éh* madarak *hordják el* puszta mezőbe. [Idj. n.]
651. K_1 Andalodásából [a *ból ban*-ból jav.] *H*ős Ete, *'s gondos*
652. K_1 *e*lgyengűlését szégyelvén [jav. ebből: *szégyenlve*], ⟨*könnybe merűle*⟩ 's fényleni kezde
653. K_1 *tüz*szeme⟨*i*⟩ fegyvereit *füg*ve Hubának ZF 1825. Hubának,
654. K_1 ⟨....⟩ *t*itkos búját, *m*eg érzé, de ⟨*kevély*⟩ kemény vala lelke ZF 1825. M 1833. meg érzé,
655. K_1 *b*üszkébb panasznál
656. K_1 *n*éki Hubának.
657. K_1 Harczban [Idj. n.] *H*ős, ohajtod
658. K_1 Hogy ⟨*meghozz*⟩ kedvet hozzak pusztító
659. K_1 te [jav. ebből: *de*] pedig ⟨*magad itt deli Kolma*⟩ hősök szikrája,
660. K_1 *m*egjövök bajnok *A*pádnak, [jav. ebből: *Árpádnak*] [Utána áth. sortöredék:] ⟨*győzhetlen, mint*⟩
661. K_1 *r*ajta dicsőség
[Majd áth. sortöredék:] ⟨*villámló koszorú*⟩
662. K_1 ⟨*csillámát hozom el*⟩ szép sugarát hozom el, *hogy tudj harczolni Atyadként.* [Idj. n.]
663—680. sorok a K_1-ben hiányoznak.
670. ZF 1825. M 1833. Kisdedet a'
681. K_1 az ajtóban [a *-ban nál*-ból jav.] ⟨*szép csendes*⟩ halovány fénynél
682. K_1 ⟨*kis*⟩ megjelenék
683. K_1 ⟨*Tiszta fehér vala köntöse*⟩ ⟨*És*⟩ Lant vala *jobbjában,* ⟨*ibolyás koszorúcska fejében,*⟩ (1) ⟨*kővel kirakatva, 's aranynyal.*⟩ (2) *gallyal koszoruzva, 's* virággal
ZF 1825. Lant vala baljában, *gyengén beborítva* virággal,

[Utána áth. sor:] ⟨*Tiszta fehér ruha szines*⟩
684. K_1 fehér kék derékon.
685. K_1 *é*s rozsás koszorucska fején. Most [jav. ebből: *Meg*] pengeti lantját
[Utána áth. sortöredékek:]
⟨*Meszsze kinéz a'*⟩
⟨*'s dallani a' multakról szép csillagi fénynél :*⟩
⟨*'s dallani kezd*⟩
⟨*A' liget....*⟩
⟨*szélnek eredt hajjal ke*⟩
⟨*ejbe meríti szemét 's kezd dallani hangos ajakkal :*⟩
⟨*'s szélnek eresztve haját*⟩
⟨*'s hangos ajakkal kezd*⟩
[közben tollpróbák: *maros magyaros majd mond magyar mód mufti* szavak többször leírva.]
ZF 1825. koszorúcska
686. K_1 *'s* hangosan, és tisztán [áth. nélküli változatként:] *kezd ott künn dallani : zendül.* (1) kezd dallani; *mellyre kizendül* (2) [a (2) változatot Vörösmarty aláhúzta]
ZF 1825. kezd *ott* künn
687. K_1 *a' ⟨liget, és⟩* lenyudodt ⟨*'s*⟩ erdő⟨*k*⟩, viszsza *felelnek :*
688. K_1 [Idj. n.] *O* legyetek liget, és sik tér szavaimra ⟨*nyugodtak*⟩ vigyázók.
ZF 1825. M 1833. liget,
689. K_1 *'s* mig fuvalmak.
690. K_1 [E sor után a K_1-ben áth. sor:]
⟨*hirtelen {eltünnek} elröppen*⟩
[Tollpróbák: *maqueme, mantus* négyszer]
691. K_1 *h*irtelen illan, mint ⟨*tekerődő*⟩ 1 ⟨*szakadott gyors fellegek {árnya} árja*⟩ (2) mint felhők sebes *a*rnya tavasz*kor* (3)
692. K_1 De az ⟨*nagy*⟩ erőseknek kor
693. K_1 *ke*llemivel nem ⟨*jutnak*⟩ (1) ⟨*fogy*⟩ (2) romlanak el: (3) ⟨*mara*⟩ szép
694. K_1 ⟨*hinten*⟩ *hi*ntvén
695. K_1 Huba gyermekei közt*t* ⟨*csendlepte*⟩ hegyháti lakában,
ZF 1825. M 1833. közt*t*,
696. K_1 *de* ⟨*hajdan*⟩ [a *h via*-ból jav.] rettentő volt ⟨*kardjával gyors paripáján,*⟩ hajdan viadal*j*a mezőkön,
697. K_1 *r*ettentő
698. K_1 *O* sik tér vigyázók. [Idj. n.]
699. K_1 Hős Ete ⟨*gerjedezett*⟩ gyúladozott
700. K_1 *l*ett nagy ⟨*sz*⟩ lelke gyermekre, 's dalára.
701. K_1 ismét és ⟨*monda*⟩ dalla tovább *is*. ZF 1825. tovább *is :*
[Utána áth. sorok:]
⟨*Békén vagytok e o döntő Magyarok? {nem keltek e} mit alusztok*⟩
⟨*Békén vagytok e, ti döntő Magyarok*⟩
702. K_1 [Idj. n.] Nyugton vagytok e, *ti* Döntő *M*agyarok⟩
ZF 1825. *M*agyarok?

703. K_1 *nem rezeg* a' buzogány, *tegez*, és
704. K_1 *a'* tenger melléke felől, ⟨*s' ti alusztok az ernyo*⟩ ti mezőkön,
705. K_1 *sátorok alapjaiban* heverésztek, *haj*
706. K_1 *a'* hajnal, világát,
[Utána áth. sorok:]
⟨*vagy ha ugyan látják, mikor*⟩
⟨*vagy kelnek, de nyiló szemeik pusztítva találják téreiket*⟩
⟨*vagy*⟩
707. K_1 Keltek e *már*⟩ *ha* későn keltek, bár [jav. ebből: *haj*] hunyjon el *ismét*
[Utána áth. sorok:]
⟨*bús szemetek, pusztítva leszen környéktek, az édes*⟩
⟨*Hölgyek*⟩
708. *bús*
[E sor után K_1-ben áth. sorok:]
⟨*A' tenger dühödő szélvészit hozva magában* [jav. ebből: *magával*]⟩
⟨*mint egy sziklai rém, jő Baltom' erős fiai, Láhi*⟩
709. K_1 ⟨*a'*⟩ A' tenger magával [jav. ebből: *magában*]
[Utána a K_1-ben áth. sorok:]
⟨*mint fene rém, egy*⟩
⟨{*Ad*} *mint komor éjjek jő, mint rém, Bed' erős fia Zámir*⟩
710. K_1 *mint* egy *sírbeli* ZF 1825. M 1833. *sírbeli*
K_1 Baltom erős fia Zámir,
711. K_1 *már* éjben, széllel (1) ⟨,⟩ özönnel (2) [áthúzatlan változatok] evezve
712. ZF 1825. nászádja, **714.** ZF 1825. Partját, borongva, **715.** ZF 1825. nép elszórja **718.** ZF 1825. M. 1833. Báltom' **720.** ZF 1825. egyenlőn. **721.** ZF 1825. nászádja **723.** ZF 1825. M. 1833. *in*kább **732.** ZF 1825. M 1833. [Idj. n.] **733.** ZF 1825. M 1833. szakasszák, **738.** ZF 1825 hova lészsz *most?* **739.** ZF 1825. Megrobbant nászádod az *alsó* szikla' fokában, M 1833. Megrobbant **743.** M 1833. hajóstúl, **747.** ZF 1825. kezével. **749.** ZF 1825. elölve, **756.** ZF 1825. hajómat; **758.** ZF 1825. M 1833. bújsz is: **772.** ZF 1825. M 1833. fegyver rongyok, **774.** ZF 1825. M 1833. Megént **778.** ZF 1825. setétségét **779.** ZF 1825. M 1833. tudnál, veszteglení Zámir!" **786.** ZF 1825. M 1833. szive, **787.** ZF 1825. üdővel, **790.** ZF 1825. *M*agyarok' **803.** ZF 1825. besetétel M 1833. besötétel **804.** ZF 1825. se **809.** ZF 1825. honnja' **821.** ZF 1825. M 1833. hold, **826.** ZF 1825. öledbe, **830.** ZF 1825. szólva búcsúza

II. ének

1. ZF 1825. Már *is rezge az* éj, 's eljött **4.** ZF 1825. sajdítva **8.** ZF 1825. M 1833. koldús bot, **10.** ZF 1825. *A*lpári **17.** ZF 1825. M 1833. őket, **21.** ZF 1825. üdő, **27.** M 1833. somdardákkal **32.** ZF 1825. M 1833. előttök; **38.** ZF 1825. bizodalma, *reménye*,

39. ZF 1825. *B*olgárok' **40.** ZF 1825. *G*örögök **49.** ZF 1825. *C*sernának **61.** ZF 1825. *C*serna! **62.** ZF 1825. M 1833. magas karcsú, **66.** ZF 1825. M 1833. *ig*y **70.** ZF 1825. nyomorúltab*b*an. **73.** ZF 1825. S **74.** ZF 1825. Tarnov **75.** ZF 1825. K*e*bár, **76.** ZF 1825. L*e*m*á*k **78—85.** [E sorok hiányzanak ZF 1825-ből.] **86.** ZF 1825. *G*örögök' **109.** ZF 1825. M 1833. Közt*ö*k **111.** ZF 1825. Ne*á*nder, **112.** ZF 1825. M 1833. Lüsipos: **113.** ZF 1825. M 1833. Hősök ZF 1825. voltak **114.** ZF 1825. M 1833. Jártas*a*k ZF 1825. *ü*dőben, **133.** [Új bekezdés ZF 1825-ben és M 1833-ban] **134.** ZF 1825. *M*agyarok' **135.** ZF 1825. gör*ö*k **137.** MM 1845—48. h*í*vó [s. h. lesz, a metrum rövid i-t kíván, így is van ZF 1825-ben.] **141.** ZF 1825. *ü*dő! **144.** ZF 1825. M 1833. Athéne **145.** ZF 1825. M 1833. b*i*r, **149.** ZF 1825. fegyver viselője **154.** ZF 1825. M 1833. Heli*k*on' **157.** ZF 1825. rettegi *tenni* **159.** ZF 1825. M 1833. Athéne **163.** ZF 1825. *ü*dőn **165.** ZF 1825. M 1833. közt*ö*k, **169.** ZF 1825. M 1833. komorán **173.** ZF 1825. *G*örög közt*t* M 1833. közt*t* **175.** ZF 1825. M 1833. közt*ö*k ZF 1825. *Sp*artai M 1833. sp*a*rtai **179.** ZF 1825. futással; **180.** ZF 1825. ugrál. **182.** ZF 1825. saskeselyű szárny. **185.** ZF 1825. *S*pártai **186.** ZF 1825. M 1833. kezében, **190.** ZF 1825. M 1833. MM 1845—48. MM 1847. t*a*jékát [Öröklődő sajtóhiba lesz, a metrum is *á*-t kíván, az értelem is.] **194.** M 1833. nyómorodottak. **195.** ZF 1825. M 1833. Heliodóros. **206.** ZF 1825. M 1833. közt*t*. **207.** ZF 1825. M 1833. M*í*ló **210.** ZF 1825. M 1833. Dölfösen, **211.** ZF 1825. k*é*nyeiben, **213.** ZF 1825. M 1833. paripák, ZF 1825. alattok; **214.** ZF 1825. M 1833. megt*ü*zve **220.** ZF 1825. kik*é*lni; **225.** ZF 1825. M 1833. *A*zsia' **236.** ZF 1825. M 1833. tudódnék férfi **239.** ZF 1825. M 1833. Nyájasan, MM 1845—48. t*í*tkon [s. h. ZF 1825. M 1833. titkon] **242.** ZF 1825. M 1833. őr-angyal, **243.** ZF 1825. Dárdáit *meghajtva* **245.** ZF 1825. M 1833. Philo **246.** ZF 1825. *B*olgárival **247.** ZF 1825. *Sp*artai M 1833. sp*a*rtai **258.** ZF 1825. M 1833. vólt. **259.** ZF 1825. *ü*dőben **261.** ZF 1825. *M*agyarok' **262.** ZF 1825. morogva, **265.** ZF 1825. M 1833. hegyét. *F*ellegdárdája' **268.** ZF 1825. honn*j*a **272.** M 1833. ord*i*t, ZF 1825. M 1833. *zu*zza, **275.** ZF 1825. utakra. **284.** ZF 1825. *M*agyarok' **289.** ZF 1825. M 1833. sz*ü*rkankós **296.** ZF 1825. *M*agyarok **300.** MM 1845—48. L*á*sudott [ZF 1825. M 1833. alapján javítottuk.] **303.** ZF 1825. M 1833. Közt*t*, **304.** ZF 1825. M 1833. megránd*u*lt **318.** ZF 1825. *T*áltos **319.** ZF 1825. M 1833. idézett. **322.** MM 1845—48. szól: [A szövegben mindenütt múlt idő, ZF 1825. és M 1833-ban szólt: ez lesz a helyes. MM 1845—48-ban s. h.] **342.** ZF 1825. örök*ké*.''— **350.** ZF 1825. *T*áltos **352.** ZF 1825. *ü*dőre **355.** M 1833. ör*ü*ltet, **357.** ZF 1825. *ü*dőre, **377.** MM 1845—48. fölött*i* [s. h. ZF 1825-ben és M 1833-ban helyesen: fölölti] **380.** ZF 1825. *T*áltosra **385.** ZF 1825. *T*áltoshoz **386.** ZF 1825. M 1833. szemközt*t*, **389.** ZF 1825. M 1833. ért*te*. **392.** ZF 1825. megént **394.** ZF 1825. besetétedjék **397.** ZF 1825. sül*l*eszd **401.** ZF 1825. M 1833. *Ö*rözzék árnyékai; **402.** ZF 1825. M 1833. *in*ség

409. ZF 1825. *T*áltosra **420.** ZF 1825. M 1833. im*i*gy **423.** ZF 1825. M 1833. közt*i* **426.** M 1833. sz*ü*telen **428.** ZF 1825. *ü*dőre **429.** ZF 1825. elóltom. **431.** ZF 1825. *T*áltos **435.** MM 1845—48. r*e*mei, [s. h. ZF 1825-ben M 1833-ban rémei, a metrum is ezt kívánja.] **443.** ZF 1825. *ü*dőre **445.** ZF 1825. M 1833. felleg-dárdája, **446.** ZF 1825. *T*áltos **449.** ZF 1825. szomorodj e' létel' utóljáu. **453.** ZF 1825. elejte; **456.** ZF 1825. *K*utigúr **457.** ZF 1825. *M*agyarok' **472.** ZF 1825. szu*nn*yadozott, **478.** ZF 1825. szu*nn*yadjon, **479.** ZF 1825. szu*nn*yadnak **482.** ZF 1825. inség: M 1833. inség. **485.** ZF 1825. M 1833. villám, **486.** ZF 1825. M 1833. Élet adó ZF 1825. árv*i*z. **487.** ZF 1825. Kiór, **496.** ZF 1825. M 1833. ért*te* **499.** ZF 1825. árván. **500.** ZF 1825. M 1833. veszett hervadt **501.** ZF 1825. M 1833. s*i*rjába **504.** M 1833. *Ü*tközetek **511.** M 1833. képe **512.** ZF 1825. M 1833. s*i*rba már. M 1833. már **514.** ZF 1825. azu*l*ta **519.** ZF 1825. *M*agyarok' **520.** ZF 1825. tőle; **526—540.** [E sorokat Vörösmarty eredetileg mint önálló lírai darabot írta meg 1820-ban *Az életgyűlölőnek kettős panasza* egy részeként. Vty Ak. Kiad. I. k. 157—158. 566. l.] **530.** ZF 1825. *ü*dőben? **531.** ZF 1825. M 1833. jutandónak, **532.** ZF 1825. kötn*i* **535.** ZF 1825. M 1833. gyönyörűje; el **543.** ZF 1825. M 1833. menendő" **553.** ZF 1825. kör*ű*l **555.** M 1833. s*i*r' **564.** ZF 1825. M 1833. kék. **565.** ZF 1825. M 1833. szélét. **577.** MM 1845—48. *munkája'* halálán: [ZF 1825. és M 1833. mátkája' alakot ad. Ez logikusabb, erre javítottuk. Gyulai kiadásaiban is így olvasható.] **584.** ZF 1825. M 1833. Öccse **590.** ZF 1825. M 1833. közt*t* **593.** M 1833. kép*ü*, **606.** ZF 1825. M 1833. kitünnek **613.** ZF 1825. Játszadoz *a'* széllel, **617.** ZF 1825. M 1833. s*i*kján ősz hó fuvatok közt*t* **618.** ZF 1825. M 1833. d*i*sztelen **621.** ZF 1825. *M*agyar: **622.** ZF 1825. közt*t* M 1833. közt*,* **635.** M 1833. lovának' **636.** ZF 1825. ezu*l*ta **637.** ZF 1825. M 1833. is a' jó kedvü Bogács kél **643.** ZF 1825. *i*gy **646.** ZF 1825. erődet! **648.** ZF 1825. „Tévedsz **649.** ZF 1825. Laborczánt: **651.** ZF 1825. M 1833. közt*t.* **660.** ZF 1825. uto*l*ján **663.** ZF 1825. M 1833. lován, **664.** ZF 1825. előkelt: **674.** ZF 1825. M 1833. Itt is,

III. ének

4. ZF 1825. C*s*erna **12.** ZF 1825. *M*agyarok, **15.** ZF 1825 hatalma; **17.** ZF 1825. C*s*erna **24.** ZF 1825. A' *M*agyarok. **31.** ZF 1825. z*u*gva **32.** ZF 1825. *B*olgár. **34.** ZF 1825. *M*agyarok' **39.** ZF 1825. K*e*bárt bajnok **44.** ZF 1825. M 1833. azonban **50.** M 1833. szívós **65.** ZF 1825. bes*e*tétedik **67.** ZF 1825. M 1833. Bo*d*or, Bűs **72.** ZF 1825. *B*olgár. **75.** ZF 1825. kalapja; **76.** ZF 1825. *Ő* **77.** ZF 1825. A' *B*olgárra **78.** ZF 1825. ujra, M 1833. im*i*gy **82.** [ÖM 1884—85-ben Gyulai Pál üt*i* alakot közöl a metrum miatt, de ilyen egyik változatban sem fordul elő.] **84.** ZF 1825. *B*olgárnak, **85.** M 1833. v*i*táját, **87.** ZF 1825. M 1833.

köztök ZF 1825. Cserna **89.** ZF 1825. kinjában, **94.** ZF 1825. M 1833. fölszabadítlak, **98.** ZF 1825. Cserna' **99.** ZF 1825. Cserna' **101.** ZF 1825. Cserna, **105.** ZF 1825. elejbe **108.** ZF 1825. Bukovot, Mezirkát, **109.** ZF 1825. elejbe; de Cserna **111.** ZF 1825. elejbe **113.** ZF 1825. Cserna' **114.** ZF 1825. Cserna **117.** ZF 1825. Tarnov, **119.** ZF 1825. Cserna **123.** ZF 1825. Cserna' **124.** MM 1845—48. karját [ZF 1825. M 1833. kardját alakot közöl, ezt kívánja az értelem is.] **131—142.** [E sorok hiányzanak ZF 1825-ben.] **132.** M 1833. népe **139.** M 1833. vért háton **142.** [ÖM 1884—85-ben Gyulai Pál haragok miatt alakot közöl, ezt sem a metrum, sem a variánsok nem igazolják.] **157.** ZF 1825. Bolgár' **166.** ZF 1825. Meronnak; **167.** ZF 1825. Nedorol **170.** ZF 1825. szomorú Lammák **172.** ZF 1825. Bolgár **175.** ZF 1825. Bolgár' **176.** ZF 1825. M 1833. bamúlva ZF 1825. Bolgár **178.** ZF 1825. Bolgár, **180.** ZF 1825. M 1833. szavaidban harczi is **186.** ZF 1825. Bolgárnak **188.** ZF 1825. Bolgár; **196.** ZF 1825. M 1833. igy **197.** ZF 1825. üdőben. **206.** ZF 1825. Görögök' **216.** ZF 1825. M 1833. kirándúl **219.** ZF 1825. Görögök **221.** ZF 1825. se **227.** ZF 1825. M 1833. boszontja **229.** ZF 1825. Lemákra **233.** ZF 1825. Lemák **239.** ZF 1825. Csernával **243.** ZF 1825. Cserna' nyakánál: M 1833. nyakánál: **247.** ZF 1825. És gyalog *is hevesen harczol. Tüzesedve bevágtat* **248.** ZF 1825. Csernát **258.** ZF 1825. M 1833. köztt **262.** M 1833. és MM 1845—48. hölgy; [ZF 1825. hölgy, az értelem is csak veszőt kíván.] **267.** ZF 1825. Ifju: **278.** ZF 1825. A' feleség féltő Görög, M 1833. feleség féltő **289.** ZF 1825. M 1833. szivétől. **293.** ZF 1825. lángja elalszik. **306.** ZF 1825. igy **314.** ZF 1825. Itt *se csaló* örömek **315.** ZF 1825. búnak sem **319.** ZF 1825. leventa **320.** ZF 1825. teste sebét, M 1833. testi' sebét, **324.** M 1833. követni **326.** ZF 1825. M 1833. birják **327.** ZF 1825. M 1833. Ti **340.** ZF 1825. *jobb* fiaidnak, **343.** M 1833. Ünd' **349.** ZF 1825. M 1833. arboczként **351.** ZF 1825. M 1833. útánad, **353.** ZF 1825. Bolgár, **357.** ZF 1825. Cserna' **358.** ZF 1825. Bolgár; **363.** ZF 1825. elejbe **364.** ZF 1825. M 1833. jol **366.** ZF 1825. hátrálnia, **367.** ZF 1825. szellem-képet. **368.** ZF 1825. iszonyúbban ütődik elejbe, **371.** ZF 1825. bár, **379.** ZF 1825. kezében, **384.** MM 1845—48. menését [ZF 1825. és M 1833. alapján, továbbá az értelem szerint kitettük a pontot.] **386.** ZF 1825. ki hallik **389.** ZF 1825. M 1833. húll **391.** ZF 1825. vérés **396.** ZF 1825. tudja, **400.** ZF 1825. Cserna **401.** ZF 1825. M 1833. legrettenetesbb ZF 1825. Haemosi bajnok. M 1833. bajnok **402.** ZF 1825. M 1833. Mintha **403.** ZF 1825. M 1833. köztt **404.** ZF 1825. Etéhez **405.** ZF 1825. M 1833. össze **411.** ZF 1825. Es **412.** ZF 1825. határból, **417.** ZF 1825. M 1833. kaczagánya **419.** ZF 1825. besetétül **423.** ZF 1825. M 1833. csillámlo **428.** ZF 1825. M 1833. zivatar igy **439.** ZF 1825. Csetirt *'s hevesen* letaszitja **440.** ZF 1825. Helkát, **442.** ZF 1825. Bolgárok M 1833. bolgárok **454.** ZF 1825. M 1833. Megfordúl noha **457.** ZF 1825. M 1833. értted?" **459.** ZF 1825.

M 1833. Mintha **461.** ZF 1825. tör zuz; **474.** ZF 1825. *u*jra **475.** ZF 1825. M 1833. szándékzik **483.** ZF 1825. idézze, **498.** ZF 1825. Harczol Cserna *is itt ;* **499.** ZF 1825. *G*örögök' **501.** ZF 1825. M 1833. harcza **510.** ZF 1825. M 1833. Lehelnek, **516.** ZF 1825. *B*odrogi ZF 1825. M 1833. *t*ajék. **517.** ZF 1825. *M*agyarok' **523.** ZF 1825. M 1833. szava: **530.** ZF 1825. M 1833. többé **535.** ZF 1825. száll. **539.** ZF 1825. *Í*dai **540.** ZF 1825. M 1833. élet-társ, *i*gy **542.** ZF 1825. kilátszott, **543.** ZF 1825. M 1833. homálya. **544.** ZF 1825. M 1833. *L*átta közel **553.** ZF 1825. *i*gy **554.** ZF 1825. ele*j*be, **555.** ZF 1825. *i*gy **556.** ZF 1825. M 1833. Viddin ama' rettentő is **557.** ZF 1825. Izá*csunk*, **560.** ZF 1825. M 1833. hadunkkal" **562.** ZF 1825. „Cserna ! **566.** ZF 1825. M 1833. ruhánkat" **567.** M 1833. haragját; **571.** ZF 1825. felejtve. **573.** MM 1845—48. fiiak, [s. h.] **574.** ZF 1825. Izács' **579.** ZF 1825. *M*agyarok. **582.** ZF 1825. M 1833. magaddal" **583.** ZF 1825. M 1833.vidéken **587.** ZF 1825. Cserna **588.** ZF 1825. Cserna **591.** ZF 1825. M 1833. egyed*ül* **594.** ZF 1825. ki halának. **595.** ZF 1825. ellen. **597.** ZF 1825. látni, **598.** ZF 1825. M 1833. *i*gy **599.** ZF 1825. Csernának húsz katon*a*ja **600.** ZF 1825. közt, 's igy Cserna. M 1833. közt*t*, **601.** ZF 1825. *G*örögöt **606.** M 1833. akárv*a*n **607.** ZF 1825. Cserna? **609.** ZF 1825. ki" M 1833. ki. MM 1845—48. ki. [Idj. n. s. h.] **610.** ZF 1825. Cserna: **612.** ZF 1825. *ü*dős **613.** ZF 1825. közt*t* M 1833. közt, **615.** ZF 1825. M 1833. setéten" **626.** ZF 1825. Cserna' **631.** ZF 1825. M 1833. világon" **633.** ZF 1825. harcza **635.** ZF 1825. nyomunkba : **639.** ZF 1825. *Í*dai **642.** ZF 1825. M 1833. b*i*zván **643.** ZF 1825. M 1833. Hidd sokan **647.** ZF 1825. M 1833. is" **650.** ZF 1825. Cserna' **655.** ZF 1825. Kalderit, **656.** ZF 1825. M 1833. öccsével, **659.** ZF 1825. hanyatlott **660.** ZF 1825. M 1833. öccse, **661.** ZF 1825. M 1833. b*i*zván **673.** ZF 1825. enyím, s*i*rjon enyím lesz; M 1833. s*i*rjon **674.** ZF 1825. M 1833. porodba" **675.** ZF 1825. ele*j*be M 1833. sisakját **677.** ZF 1825. Csernára **680.** ZF 1825. *B*olgár ZF 1825. M 1833. leh*u*nyna, **681.** ZF 1825. ut*o*lsó; **683.** ZF 1825. A' feleség féltő *G*örögöt M 1833. feleség féltő ZF 1825. M 1833. b*i*rja **685.** ZF 1825. Kalp*e*, Turib*i*n **686.** ZF 1825. *G*örögöt **687.** ZF 1825. *G*örög, **689.** ZF 1825. Kalp*e*, Turib*i*n **691.** ZF 1825. Cserna, Emár, ki utána ker*ü*lve *kemény*en M 1833. ker*ü*lve **693.** ZF 1825. M 1833. *I*gy **699.** ZF 1825. Cserna' **701.** ZF 1825. Cserna' **706.** ZF 1825. M 1833. al*i*g, **708.** ZF 1825. M 1833. helyettem" **709.** ZF 1825. Szánta; M 1833. Szánta: **711.** ZF 1825. *K*rallint, és büszke Lemerk*a*' **713.** ZF 1825. *I*sten. **714.** ZF 1825. M 1833. B*i*zzál, ellen" **716.** ZF 1825. Cserna **719.** ZF 1825. Csernához **720.** ZF 1825. Cserna **724.** ZF 1825. *G*örögökhöz, **727.** ZF. 1825. szavával. M 1833. szavával **730.** ZF 1825. M 1833. vitézivel ZF 1825. *G*örögöktől **731.** ZF 1825. 'S k*é*nyét ZF 1825. M 1833. dölfösen **734.** ZF 1825. *G*örögök ZF 1825. M 1833. találván **735.** ZF 1825. M 1833. fegyvereit, **736.** ZF 1825. M 1833. lelvén szomorún **737.** ZF 1825. Cserna' **738.** ZF 1825. M 1833. *u*tnak

740. ZF 1825. M 1833. elállo*t*; **742.** ZF 1825. Elvesze *mérgétől a' fűbeli kurta kigyónak.* M 1833. bánat szerzette **734.** ZF 1825. M 1833. *i*gy **744.** ZF 1825. M 1833. almafa tőnél: **750.** ZF 1825. M 1833. magával. **752.** ZF 1825. kön*n*y

IV. ének

9. ZF 1825. honn*j*a **13.** ZF 1825. *M*agyarok' ZF 1825. M 1833. ijesztett. **16.** ZF 1825. M 1833. közt*t* **19.** ZF 1825. M 1833. alvót. **22.** ZF 1825. M 1833. merűlve. **25.** ZF 1825. Cserna **27.** ZF 1825. M 1833. *H*ah! **28.** ZF 1825. M 1833. örültem? **30.** ZF 1825. M 1833. lássad" **37.** ZF 1825. M 1833. közt*t* **39.** ZF 1825. M 1833. haza földre **43.** ZF 1825. *B*odrogi **46.** ZF 1825. M 1833. megmerték **48.** ZF 1825. Cserna, **50.** M 1833. közelítni ZF 1825. M 1833. erőhöz **52.** ZF 1825. M 1833. rend*d*el: **55.** ZF 1825. szel*é* **59.** ZF 1825. M 1833. Ossavidéki **60.** ZF 1825. M 1833. Szemközt*t*, s h*a*túl **65.** ZF 1825. Bolgárok, 's *G*örögök M 1833. Bolgárok, 's görögök **69.** ZF 1825. M 1833. megoszlik, **70.** ZF 1825. M 1833. azért valamennyi vagyon mindennek **73.** ZF 1825. M 1833. De fejedelmi Zalán te **74.** ZF 1825. *M*agyarra, M 1833. magyarra, **82.** ZF 1825. M 1833. járnak" **85.** ZF 1825. M 1833. te vezéri Philó bölcs **86.** ZF 1825. *G*örög közt*t* M 1833. közt*t* **87.** ZF 1825. M 1833. hatalmát, **88.** ZF 1825. *S*pártai Hermest. M 1833. Hermest. **92.** ZF 1825. M 1833. im*e*nt **93.** ZF 1825. Csernának **94.** ZF 1825. vissza *verődött*, **97.** ZF 1825. M 1833. mindez **102.** ZF 1825. Lerk*a'* **110.** ZF 1825. M 1833. hull*a*mai. **116.** ZF 1825. nevelé*k*, **117.** ZF 1825. M 1833. te bölcs **125.** ZF 1825. el*e*jbe szaladni. **126.** ZF 1825. M 1833. munkát" **131.** M 1833. előtte; **132.** ZF 1825. M 1833. *N*ataras, **143.** ZF 1825. ut*o*lsó MM 1845—48. d*i*szes [A metrum hosszú *i*-t kíván, ZF 1825-ben és M 1833-ban így is van.] **144.** ZF 1825. M 1833. azontúl" **146.** ZF 1825. *G*örög, ZF 1825. M 1833. közt*t*; **149.** ZF 1825. Csernának **152.** MM 1845—48. harcz vezérek [s. h.] **157.** ZF 1825. Cserna **160.** ZF 1825. Cserna **162.** ZF 1825. M 1833. s*i*rján közt*t*. **163.** ZF 1825. M 1833. kivánja" **164.** ZF 1825. M 1833. kardja kezével **167.** ZF 1825. Cserna: MM 1845—48. termet*ű* [s. h.] **170.** ZF 1825. M 1833. mégy" **171.** ZF 1825. *G*örög **175.** ZF 1825. Csernára ZF 1825. M 1833. ki tenni **176.** ZF 1825. M 1833. ellenségi*n*k **177.** ZF 1825. M 1833. közt*t*, ZF 1825. pörünket, **179.** ZF 1825. eloltom" **183.** ZF 1825. *Í*dai **186.** ZF 1825. M 1833. *i*gy ajakkal. **192.** ZF 1825. *ü*dő **195.** M 1833. v*í*vok ZF 1825. jőjön" **196.** [E sor ZF 1825-ben nincs meg.] **198.** ZF 1825. Cserna **200.** ZF 1825. M 1833. búmra vitézlő **201.** ZF 1825. *G*örögök? **210.** ZF 1825. Zalánért" **211.** ZF 1825. ki ment ZF 1825. M 1833. előlök. **213.** ZF 1825. *M*agyaroknak el*e*jbe, **214.** ZF 1825. Philó; **216.** ZF 1825. M 1833. szeme fénye **217.** ZF 1825. v*i*lágát **219.** ZF 1825. M 1833. fenekéből: **221.** ZF 1825. M 1833. *I*gy **223.** ZF 1825.

nevünknek' M 1833. nevünknek', **228.** ZF 1825. találjam" **230.** ZF 1825. fegyvert paripát **233.** ZF 1825. M 1833. Kladni szomorgó **235.** ZF 1825. M 1833. Zalán M 1833. unókája **236.** ZF 1825. *F*ejedelmi ZF 1825. M 1833. Zalán fuss **243.** ZF 1825. M 1833. *s*irni **244.** ZF 1825. M 1833. *S*irni **545.** ZF 1825. *M* 1833. *S*irni **247.** ZF 1825. M 1833. elestét" **254.** ZF 1825. Meghitt **257.** ZF 1825. megfogyva **258.** ZF 1825. M 1833. *u*tba **259.** ZF 1825. M 1833. vegyíti; **261.** ZF 1825. *B*odrogi **262.** ZF 1825. M 1833. közöttök. **269.** ZF 1825. leventák, **272.** ZF 1825. Ędőmérnek **275.** ZF 1825. M 1833. *i*gy **277.** ZF 1825. Kiovnál **278.** ZF 1825. M 1833. *I*sten **282.** ZF 1825. M 1833. *s*irba **284.** ZF 1825. M 1833. *s*irba **287.** ZF 1825. M 1833. falára" **289.** ZF 1825. *T*áltosa **292.** ZF 1825. *A*lla **302.** ZF 1825. M 1833. egykor" **306.** ZF 1825. M 1833. *d*ardáját **307.** ZF 1825. M 1833. ütközet értők. **309.** ZF 1825. M 1833. tovább ti **310.** ZF 1825. Úgy de ZF 1825. M 1833. tanácsos*ob* **312.** ZF 1825. M 1833. *I*stennek **315.** MM 1845—48. takarja [Kitettük a vesszőt ZF 1825 és M 1833. alapján.] **317.** ZF 1825. Bodrogköz **321.** ZF 1825. ut*o*lsó ZF 1825. M 1833. csatával" **323.** ZF 1825. *Ü*lt **325.** ZF 1825. Dárda csapás fájdalmassan **328.** ZF 1825. *I*gy *ű*lt M 1833. *I*gy **330.** ZF 1825. eszében, **335.** ZF 1825. M 1833. csodáit: **336.** ZF 1825. *I*gy **337.** M 1833. Ébred ZF 1825. Hadúrnak, **348.** ZF 1825. *I*sten! M 1833. *I*sten ZF 1825. M 1833. engem **349.** ZF 1825. M 1833. azonkép. **351.** ZF 1825. M 1833. veszszen" **352.** ZF 1825. M 1833. *I*stennek **358.** ZF 1825. M 1833. ajakkal; **360.** ZF 1825. *U*jra **363.** ZF 1825. ut*o*lsó, **368.** ZF 1825. legut*o*lszor leventa, **370.** ZF 1825. Ójjon **371.** ZF 1825. M 1833. ülőknek" **377.** ZF 1825. M 1833. utamban" **382.** ZF 1825. ut*o*ján **389.** M 1833. jelentett **392.** ZF 1825. sebéből. **401.** ZF 1825. M 1833. zúg ropog **408.** M 1833. kisünőnek **409.** ZF 1825. növésű **413.** ZF. 1825. M 1833. szemközt *t* **418.** ZF 1825. M 1833. nyakamból" **421.** ZF 1825. M 1833. *E*jszaki **435.** ZF 1825. Görögök' *csufjára* **443.** ZF 1825. fénnyel **446.** ZF 1825. lészsz, *ha karomból vissza botsátlak*" **452.** M 1833. vonz*a* **458.** ZF 1825. M 1833. szégyen, **477.** M 1833. Paripák **480.** ZF 1825. M 1833. határit, **482.** M 1833. tábort. **484.** ZF 1825. képz*é*sekkel üdőben, **487.** ZF 1825. M 1833. tarkúló **493.** ZF 1825. És ZF 1825. M 1833. fölny*u*lni **495.** ZF 1825. *M*agyarnak, **498.** ZF 1825. M 1833. hírnek **499.** ZF 1825. M 1833. Álmos **502.** ZF 1825. éjjeli *tigist*" **504.** ZF 1825. M 1833. hírből **511.** ZF 1825. haragját, **512.** ZF 1825. M 1833. szavunkkal" **513.** ZF 1825. M 1833. *í*gy M 1833. viszontag; **516.** ZF 1825. *s*irdomb" M 1833. *s*irdomb." **521.** ZF 1825. könnycsepje **522.** ZF 1825. honnja' **523.** ZF 1825. M 1833. Értetek, **524.** ZF 1825. M 1833. értetek **525.** ZF 1825. M 1833. isten-urától. **539.** ZF 1825. *M*agyar **547.** ZF 1825. falánál" **548.** ZF 1825. engede *néki*.

4. ZF 1825. M 1833. öléből. **6.** ZF 1825. Fölfödözöm **8.** ZF 1825. Harczait; **11.** ZF 1825. *M*agyart **17.** ZF 1825. *B*odrogköziek **25.** ZF 1825. M 1833. utána. **28.** ZF 1825. gyenge *hidon* **36.** ZF 1825. ‚Haj! **38.** ZF 1825. Lányamat, a' *gyönyörű* Hajnát, fene latrok' ölében" **41.** ZF 1825. M 1833. cselédi, **42.** ZF 1825. *A*pa, hov*a* **49.** ZF 1825. meg" **58.** ZF 1825. M 1833. Hoszszu **62.** ZF 1825. M 1833. *tü*ntek; **63.** ZF 1825. *s*etéten. **64.** ZF 1825. M 1833. ölelvén, **65.** ZF 1825. M 1833. hölgy tarkás partján, **66.** ZF 1825. barát*j*ait **67.** ZF 1825. honn*j*a' **76.** ZF 1825. M 1833. hős; **77.** ZF 1825. t*í*por **79.** ZF 1825. el*e*jbe, **82.** ZF 1825. M 1833. virág-pártáját **83.** ZF 1825. Illyen féle, **90.** ZF 1825. M 1833. legelőbb, **94.** ZF 1825. hajolva, **101.** ZF 1825. M 1833. szóla mosolyga, **102.** ZF 1815. M 1833. szólni, mosolygani **103.** ZF 1825. álképét **105.** ZF 1825. alu*d*ták **107.** ZF 1825. megént **112.** ZF 1825. *K*ríváni **113.** ZF 1825. levent*á*k. **115.** ZF 1825. alu*d*t **117.** ZF 1825. M 1833. és, ZF 1825. szörny*ü*! **118.** ZF 1825. M 1833. visz*s*za **119.** ZF 1825. M 1833. közt*t*ök **136.** ZF 1825. *B*olgár, **142.** ZF 1825. M 1833. d*i*sztelen **144.** ZF 1825. el *téged* előlünk. **149.** ZF 1825. éri" **161.** ZF 1825. útat" **168.** ZF 1825. M 1833. kivoná **170.** ZF 1825. M 1833. K*i*njától **173.** ZF 1825. Szu*n*nyadj MM 1845—48. megál*t* [s. h. az előző kiadásokban helyesen: megáld] **175.** ZF 1825. hevíti" **176.** ZF 1825. M 1833. alján. **177.** ZF 1825. M 1833. Társaival 's a' **179.** M 1833. vezérét **182.** ZF 1825. röpült **186.** ZF 1825. levent*á*k. **192.** ZF 1825. *B*olgárt, **209.** ZF 1825. M 1833. fogyaszsza" **218.** ZF 1825. M 1833. magasra. **219.** ZF 1825. M 1833. tetemét fej nélkűl **224.** ZF 1825. C*s*erna **226.** M 1833. halálát. **230.** ZF 1825. M 1833. hi*j*ába **233.** ZF 1825. legut*o*lsó **234.** ZF 1825. C*s*erna, **235.** ZF 1825. kezében. M 1833. kezében.. **243.** ZF 1825. mutatgat, **249.** ZF 1825. *B*olgár, **251.** ZF 1825. C*s*erna **254.** ZF 1825. *ü*dő? **257.** ZF 1825. C*s*erna' futását" **260.** ZF 1825. M 1833. egyenest; **262.** ZF 1825. Ikám*e*rt, **263.** ZF 1825. C*s*ernának el*e*jbe **265.** ZF 1825. M 1833. urának. **266.** ZF 1825. C*s*erna' **274.** ZF 1825. C*s*erna' **277.** ZF 1825. C*s*erna **282.** ZF 1825. *Bujj*atok **283.** ZF 1825. bes*e*tétedjék **285.** ZF 1825. Bekirát **288.** ZF 1825. mi *ü*dőn **292.** ZF 1825. *B*olgárt **294.** ZF 1825. ölében **298.** ZF 1825. M 1833. lováról. **300.** ZF 1825. M 1833. Elhideg*ű*lt **302.** ZF 1825. *j*o **303.** ZF 1825. Hogy' **304.** ZF 1825. a' *büszke M*agyarság, **308.** ZF 1825. M 1833. közt*t* **310.** ZF 1825. *B*olgárt **317.** ZF 1825. elvágá *Hircsutesz' orrát,* **319.** ZF 1825. *B*olgár, **322.** ZF 1825. Olá*k*nak **324.** ZF 1825. Olá*k* **327.** ZF 1825. M 1833. hanyatlott. **330.** ZF 1825. *M*agyarok **332.** ZF 1825. *B*olgárság. **334.** ZF 1825. M 1833. máskor **338.** ZF 1825. M 1833. fegyver ropogás, ver. **339.** ZF 1825. alu*d*tak, **341.** ZF 1825. [Új bekezdés.] C*s*erna M 1833. Csorna **345.** ZF 1825. *I*sten, **348.** ZF 1825. C*s*erna M 1833. Csorna **352.** ZF 1825. M 1833. nyomában. **359.** ZF

1825. M 1833. kelevéz' **360.** ZF 1825. *T*átrai **363.** ZF 1825. közepében, **364.** ZF 1825. *ü*dők' **366.** ZF 1825. M 1833. *m*ig **367.** ZF 1825. C*s*erna **368.** ZF 1825. *B*olgár, **373.** ZF 1825. levent*a* **376.** ZF 1825. lakoznak" **377.** ZF 1825. C*s*erna: **384.** ZF 1825. meg" ZF 1825. M 1833. választ **386.** ZF 1825. M 1833. kölykek, **392.** ZF 1825. urunkat" **394.** ZF 1825. lelkek, M 1833. lelkek' **395.** ZF 1825. C*s*erna, **397.** ZF 1825. C*s*ernát, **398.** ZF 1825. M 1833. el*á*lélt **401.** ZF 1825. *B*olgárnak **419.** ZF 1825. előttem" **421.** ZF 1825. M 1833. sokáig, **422.** ZF 1825. h*u*rral **423.** MM 1845—48. szörny*ű* [A versmérték rövid ü-t kíván, így is van ZF 1825-ben. Ennek alapján jav.] **424.** ZF 1825. *B*rálecz Imerrel **431.** ZF 1825. *ü*dősebb **434.** ZF 1825. Szemir*e*n*k*a **435.** ZF 1825. C*s*erna' **440.** ZF 1825. M 1833. vasáv*á*l, **441.** ZF 1825. *B*olgárnak: **452.** ZF 1825. Boll*i*nnak szúrja **453.** ZF 1825. M 1833. Dárdáját; **454.** ZF 1825. B*r*oncs*e*k' agyát, **458.** ZF 1825. C*s*erna **464.** ZF 1825. *B*olgárság **467.** ZF 1825. *ü*dő **481.** ZF 1825. ele*j*be **483.** ZF 1825. M 1833. Ossa **484.** ZF 1825. M 1833. *g*örög országból **485.** ZF 1825. átk*á*t **500.** ZF 1825. *ü*dőben, **522.** ZF 1825. alája" **528.** ZF 1825. verőfény. **535.** ZF 1825. az*u*lta, **539.** ZF 1825. M 1833. hitettek. **542.** M 1833. h*i*ja **544.** ZF 1825. *ü*dővel **546.** ZF 1825. szemérmem" **556—561.** [E sorok hiányoznak ZF 1825-ből.] **557.** M 1833. el hagyták **569.** ZF 1825. M 1833. fa rakásból, **577.** ZF 1825. M 1833. Szemköz*tt*, **580.** ZF 1825. *T*áltos **588.** ZF 1825. *T*áltos' M 1833. *Ű*gy **589.** ZF 1825. szakálával **593.** ZF 1825. *T*áltosok' **599.** ZF 1825. *u*lta **603.** ZF 1825. M 1833. kelének. **625.** ZF 1825. *T*áltos, **630.** ZF 1825. M 1833. Hadúr **635.** ZF 1825. *Gátlóink*, valamint **636.** ZF 1825. 's valamint *juhaink* vasainkkal *elesnek*. **637.** ZF 1825. őket" **638.** ZF 1825. M 1833. *i*gy **644.** 1825. *Sárga* fejét **650.** ZF 1825. K*ö*nny **658.** ZF 1825. M 1833. üvöltvén: **659.** ZF 1825. t*ü*zzel **660.** ZF 1825. M 1833. szikla-tetőin **666.** M 1833. üvöltés **667.** ZF 1825. M 1833. Alpárnak meg **668.** ZF 1825. nép, **669.** ZF 1825. *B*olgárság,

VI. ének

1. ZF 1825. *T*áltosok, **5.** M 1833. *Ü*zik, **13.** ZF 1825. M 1833. v*i*g **15.** ZF 1825. ut*o*lszor **17.** ZF 1825. se **20.** ZF 1825. M 1833. imád*t*ak. **25.** M 1833. től*ű*nk, **31.** ZF 1825. fegyver" **37.** ZF 1825. M 1833. közt*t*. **38.** [E sortól kezdve a **187.** sorig terjedő rész megjelent az 1824. évi Aspasiában. Az Aspasia szövegében ő és ű helyett mindenütt ő-t és ű-t találunk, ezt az eltérést a továbbiakban külön nem tüntetjük fel.] **40.** Aspasia megelégedvén buzd*i*tó **41.** Aspasia *e*ggymást, **42.** Aspasia legelőbb Kárel **43.** [E sor az Aspasiában nincs meg.] **45.** Aspasia h*u*rján, **46.** Aspasia meszsze ének: Aspasia ZF 1825. ajk*á*ról [A **46.** sor után az Aspasiában egy sornyi hely kimarad.] **47.** Aspasia szomorú emléke Aspasia

ZF 1826. *üdőnek.* **48.** Aspasia [E sortól kezdve a sorok előtt nincs idj.] *étkes* enyészet, **49.** Aspasia viszsza, letüntöd **50.** Aspasia *Ah* valahányszor zendülve **51.** Aspasia Könny ZF 1825. „Könny **52.** Aspasia „szomorú emléke az ősi *üdőnek!*" ZF 1825. *üdőnek*" **53.** Aspasia [Új bekezdés.] kezdé, 's telének. **54.** Aspasia tovább is. Aspasia ZF 1825. M 1833. *Mindenik* ZF 1825. tovább *is*: M 1833. *így*: **55.** Aspasia [Új bekezdés.] Csatárnak **56.** Aspasia [A sorok előtt ezután nincs idj.] **57.** Aspasia szálát *gyengén nőtt* völgyi virággal; **58.** Aspasia *Fűrteidet* bocsátván **59.** Aspasia ereszted. **61.** Aspasia Elszorják **63.** Aspasia örülni; **64.** Aspasia *Haj!* rövid, fény . . . **65.** Aspasia *nem* **66.** Aspasia ZF 1825. *Kutigúr?* Aspasia ő szép **67.** Aspasia lovagol, sebesen vágtatva. *haddval.* **68.** Aspasia *nagy* mén alatta. **69.** Aspasia fejéről. **70.** Aspasia *Hoszszú* sörény sörényét **72.** Aspasia *szep ül,* **73.** Aspasia örülvén **75.** Aspasia meszsze előre *röpül* szemével. [Idj. n.] ZF 1825. szemével" **76.** Aspasia [Új bekezdés] *sik* **77.** Aspasia lováról **79.** Aspasia vitéz! ha *jéles* Csabának **80.** M 1833. *fija* **81.** Aspasia Habil*ant* lehessen: [Idj. n.] ZF 1825. lehessen" ZF 1825. lehessen" **82.** Aspasia *elöszült Hős,* **83.** Aspasia ó elmarado*l*

84—87. [Az Aspasiában csak e három sor.]

'S vég örömem veled elröppen vénségem' utoljan?
De Csaba gyermeke vidd, vidd őt teremidbe, 's szeressed,
Olly hős légy, 's emberséges, mint bátor Apád volt,

85. MM 1845—48. *hirű* [A versmérték rövid ü-t kíván. Így van ZF 1825-ben és M 1833-ban. Javítottuk.]
86. M 1833. *fija,*
88. Aspasia *igy* a bajnokok' anyja, öledben. [Idj. n.] ZF 1825. öledben"
89. Aspasia *Igy* az öreg, *és*
90. Aspasia Leve*ré*
91. Aspasia [Itt két sor:]

'S bajnok Apornak adá, *'s őt hajlékába vezette*
Zengett benn az öröm. De közel vala szörnyü haraggal

92. Aspasia *A' gőgös Kutigúr, Sárkány,* ZF 1825. *Kutigur,* sárkány **94.** Aspasia a' nap*ot, és rettentőn* röpdös **95.** Aspasia összekoczogván, **96.** Aspasia Bendegucz a' haraggal. [Idj. n.] ZF 1825. haraggal" **97.** Aspasia [Nincs új bek.] *'S most* oda ZF 1825. örömed szép **98.** Aspasia ijedelmek fellege száll le **100.** Aspasia Merted e' hát így szól, 's a' csarnok reszket alatta, **101.** Aspasia Merted e' gyáva fiú megelőzni **102.** Aspasia ZF 1825. kivesznek. M 1833. kivesznek **104.** Aspasia téged' elejthet. [Idj. n.] ZF 1825. elejthet" **105.** Aspasia M 1833. Aport. *Harcz* **106.** MM 1845—48. *szive* [A metrum hosszú *i*-t kíván, így is van Aspasiában, ZF 1825-ben és M 1833-ban. Javítottuk.] **107.** Aspasia *türhette* ellen. **108.** Aspasia karját, **109.** Aspasia vagy e **110.** Aspasia *Atyát* **111.** Aspasia Hogy ki*k*iáltson **112.** Aspasia szerelmét ZF 1825. M 1833. „Menj kérd **114.** Aspasia vagy, *kérj,* **115.** Aspasia Habilánt; **116.** Aspasia Apornak. [Idj. n.] ZF 1825. Apornak" **117.** Aspasia [Új bekezdés, egy sor kimarad.] daliát, **118.** Aspasia ZF 1825. *Kutigúr;* Aspasia

haragját . . . **119.** Aspasia csavárják **121.** Aspasia Barna, **122.** Aspasia Rejtett mennyköveit, *hegyet, erdőt eggybe hasítván.* ZF 1825. alatta, **123.** Aspasia [Egy sor kimaradt, új bekezdés.] szomorú emléke az ősi *üdőnek!* ZF 1825. *üdőnek!*" M 1833. *időnek!*" **124.** Aspasia Habilán, **125.** Aspasia mellett. ZF 1825. *ül* **126.** [E sor nincs meg az Aspasiában.] **127—128.** Aspasia Csendes volt a' víz, *szél nem fodrozta, 's lenyugvó Szinén játszadozott a' csillagok' égi sugára.* **129.** Aspasia körülök **130—134.** [E sorok nincsenek meg az Aspasiában.] **131.** ZF 1825. M 1833. hatalmat. **132.** M 1833. *tűndökétes* **133.** ZF 1825. bagolylyal, **134.** ZF 1825. nyugalom' közepett **135.** Aspasia *'s így* zeng szava **136.** Aspasia ZF 1825. vidéked. **138.** Aspasia csördülni? **139.** Aspasia *Nem* Bendegucz a' ki **140.** Aspasia, *Jőj*, vígy el szaporán vígy el váradba, 's nyugaszsz meg.[Idj. n.] ZF 1825. „Jőj vígy el szaporán, meg" M 1845—48. „Jőj, *vigy* [Minden előző kiadásban hosszú *i.*] **141.** Aspasia *Igy* mene, sérjével; **142.** Aspasia *Kutigúr* mérgedve kiáltoz Apornak ZF 1825. *Kutigúr*, **143.** Aspasia hölgyestől öt, ha nem áll-meg elejti **144.** Aspasia kivillámlik *nagy kardja kezében.* **145.** Aspasia Apor hova lenne? — megáll, 's hölgyére borul*ván*, **146.** Aspasia *így szól* neki, veszni maradsz e ZF 1825. M 1833. Hölgyem **147.** Aspasia Itt velem? **148.** Aspasia is [Idj. n. k. n.] ZF 1825. is" **149.** Aspasia *Kutigúr fegyvert* vete ZF 1825. *Kutigúr* **150.** Aspasia kopja hatalma. **151.** Aspasia *rezgőn* a' földben elállott. **153.** Aspasia Hős vagy e, vagy lator? a' *fegyvertelen ellen erősen* **154.** Aspasia *Fegyverkezve sietsz. De ne örvendj vszsza megy a' vas,* **155.** Aspasia És iszonyú *Tigris szivedet megnyitja hegyével.* ZF 1825. velődig" **156.** Aspasia *es* viszsza veté *e' kis nyelü* kopját. **157.** Aspasia katonája, **159.** Aspasia ZF 1825. *Kutigúr*, Aspasia ellenök . . , **160.** Aspasia *bús* Habilán. Oda l*ett szép* férjed' elejté **161.** Aspasia ZF 1825. *Kutigúr* ZF 1825. *Öt* **162—170.** [E sorok az Aspasiában nincsenek meg.] **165.** ZF 1825. *fullad*, **169.** M. 1833. *ferjed*, **170.** ZF 1825. *Kutigúr* **171.** Aspasia Indúl . . . *Haj* későn, jut. **172.** Aspasia *fajdalma* **174.** K_1 [A K_1 alábbi sorai a kézirat végén (**118**/v) betoldásként szerepelnek.] [Idj. n.]

⟨*Élt Csaba még*⟩
Még *a*kkor nem ⟨*folyt*⟩ *h*unyt Csatárnak
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Hallá*⟩
Aspasia ekkor, Csatárnak M 1833. nem hányt

175. K_1 Aspasia *hállá*, 's átkozta *tevőjét.*
176. K_1 „Mért rázzátok *erős* szelek áll,
Aspasia rázzátok, *erős* szelek,
177. K_1 Gyenge
178. K_1 Aspasia ZF 1825. viharok zöld
179. K_1 Áll törzsök, *k*eserűség nedvei Aspasia törsök, *k*eserűség'
180. K_1 vén gyökerét, ⟨*hogy még éljen, s {lássa} láthassa miként hal*⟩ (1) ⟨*és disztelen*⟩ (2) ⟨*de virágai*⟩ (3) hogy disztelenül ⟨*még e'*⟩ fölnyuljon az égbe . . . (4)
Aspasia fölnyuljón az égbe. ZF 1825. M 1833. disztelenül
181. K_1 *Oh Csaba, oh Hu*bilán ti Aspasia *O Csaba, O* Habilán ti

182. K_1 *t*örzsöknek? *h*ova Aspasia Törzsöknek? *k*agytatok [Idj. n.] MM 1845—48. M 1833. engem? [Az idézőjelet ZF 1825. alapján tettük ki.]
[K_1-ben itt e sor következik:]
Hah! ⟨karom⟩ ha bosszút vártok, mért nincs szikrája koromnak?
[A **182.** sor után az Aspasiában még egy sor következik:]
Hah! ha boszút vártok, mért nincs szikrája koromnak?
183. K_1 Igy szólott ⟨*keseredve*⟩ (1) ⟨*reszketve*⟩ (2) *borzadva,* (3)
K_1 Aspasia keserve.
184. K_1 De hadak *I*stene siralmát.
Aspasia hadak *I*stene lelke' siralmát.
185. K_1 Csúfos éltét Aspasia *e*ltét
186. K_1 Rajta *ü*tött tüzével
[A K_1-ben ez után még a következő két sor áll:]
Ön katonái veték testét férgeknek elejbe,
's fegyvereit dühös Armánynak barlangja benyelte.
[A K_1 szövege eddig tart.]
[Az Aspasiában e sor után még a köv. két sor olvasható:]
Ön katonái veték testét keselyüknek elejbe,
'S fegyvereit dühös Armánynak barlangja benyelte.
187. Aspasia *ü*dőnek!" M 1833. időnek! [Idj. n.] [Eddig tart az Aspasiában közölt részlet.] **203.** ZF 1825. M 1833. hadakról **204.** ZF 1825. örömzaj" **211.** ZF 1825. M 1833. szavamat daliák, **217.** ZF 1825. M 1833. engem; **221.** ZF 1825. el*e*jbe **224.** ZF 1825. M 1833. vezérek" **235.** ZF 1825. *M*agyarság. **253.** ZF 1825. el*e*jbe, **264.** MM 1845—48. üngén [ZF 1825. és M 1833. alapján kitettük a kettőspontot.] **267.** ZF 1825. M 1833. MM 1845—48. MM 1847. dárdája nyelét [Az összes kiadásokból hiányzik ahiányjel.] **273.** ZF 1825. M 1833. közt*t* indít. **277.** ZF 1825. M 1833.*i*gy **278.** ZF 1825. ügyünkben" **279.** ZF 1825. M 1833. szólott: *H*orkanva M 1833. megált*t* **281.** ZF 1825. *T*ündér **301.** ZF 1825. tapodó la*k*aikra [s. h. l. a Hibák jegyzékét ZF 1825. 246. l.] **306.** ZF 1825. M 1833. el*ő*b, mondhassad, **307.** ZF 1825. M 1833. A' bőszült. 'S **311.** ZF 1825. kezével" M 1833. kezével." **317.** ZF 1825. M 1833. patakába szorongó **322.** ZF 1825. ful*l*adva kezére" **323.** ZF 1825. *A*pák' **330.** ZF 1825. [Új bekezdés.] *A*tyák! **338.** ZF 1825. *A*tyám, leventá*k*, **339.** ZF 1825. karja, **340.** ZF 1825. M 1833. visz*s*za **341.** ZF 1825. M 1833. *I*sten' **344.** ZF 1825. szemével. **353.** ZF 1825. M 1833. hegyek, **354.** ZF 1825, hegy, elsü*l*led üregbe M 1833. hegy, **359.** M 1833. fi*j*a **360.** ZF 1825. M 1833. után, **361.** ZF 1825. vezére" **363.** ZF 1825. dali*a*k, **366.** ZF 1825. *Ő*t ZF 1825. M 1833. megcs*u*szna, **377.** ZF 1825. e*t*őtte. [s. h. l. a Hibák jegyzékét: ZF 1825. 246. l.] **382.** ZF 1825. puha *fű*re tapodván. **387.** ZF 1825. A' lehajolt ágak *rángatták vissza fejével.* **388.** ZF 1825. M 1833. fülének. **389.** ZF 1825. *v*ijjogtak **394.** ZF 1825. el*e*jbe, **395.** ZF 1825. M 1833. fenn hogy **396.** ZF 1825. M 1833. közt*t* **399.** ZF 1825. atyám. MM 1845—48. sz*í*vemnek [A metrum rövid i-t kíván, így van ZF

1825-ben, ennek alapján jav.] **406.** ZF 1825. M 1833. róka fiaknak? **408.** ZF 1825. M 1833. férgek lakozása **410.** ZF1825. *N*emtő, **415.** ZF 1825. M 1833. látván forrásos **417.** M 1833. Ött **419.** ZF 1825. elne **420.** ZF 1825. *ü*dőkön **427.** ZF 1825. M 1833. könyü **428.** ZF 1825. hogy' **434.** ZF 1825. kivitte. **437.** ZF 1825. könyített **442.** M 1833. *szi*nü **449.** ZF 1825. *T*ündér **455.** ZF 1825. föl. **464.** M 1833. hajlodozott **475.** ZF 1825. világot" **478.** MM 1845—48. sürű [s. h. a metrum rövid ü-t kíván, így van ZF 1825-ben és M 1833-ban. Javítottuk.] **485.** M 1833. *i*gy **486.** ZF 1825. *N*emtő? **488.** ZF 1825. anyádhoz" **490.** ZF 1825. *i*gy monda *azontul :* M 1833. *i*gy **492.** ZF 1825. Nem de M 1833. fi*j*a **496.** ZF 1825. b*i*sztatsz **498.** ZF 1825. ivével" **499.** ZF 1825. *T*ündér: **502.** ZF 1825. elűzlek" **503.** ZF 1825. *N*emtő: **506.** ZF 1825. M 1833. alvót" **508.** ZF 1825. *T*ündér, **513.** ZF 1825. *T*ündért: **515.** ZF 1825. anyámhoz" **517.** ZF 1825. „Látd e **519.** ZF 1825. ezentúl" **520.** ZF 1825. *N*emtő: **523.** ZF 1825. anyámhoz" **524.** ZF 1825. *T*ündér. **525.** ZF 1825. *N*emtő **530.** ZF 1825. M 1833. köz*tt* **538.** ZF 1825. nyomor*ult* **541.** ZF 1825. M 1833. szemköz*tt*, ZF 1825. uto*l*só **543.** ZF 1825. s*ü*lledni **549.** ZF 1825. *ü*dőre Hadurnak" **556.** ZF 1825. *T*ündér, ZF 1825. M 1833. köz*tt*, **562.** ZF 1825. élet" **568.** ZF 1825. s*i*rj, **569.** ZF 1825. s*i*rj, **573.** ZF 1825. M 1833. ég, MM 1845—48. szavától [Kitettük a kettőspontot ZF 1825. M 1833. és MM 1847. alapján.] **577.** ZF 1825. M 1833. arczát: **579.** ZF 1825. *T*ündér *i*gy M 1833. *i*gy **580.** ZF 1825. M 1833. engem" **581.** ZF 1825. M 1833. s*i*pjába **584.** ZF 1825. M 1833. eloszolt a' **590.** M 1833. fi*j*án ZF 1825. M 1833. hatalma; **595.** ZF 1825. *T*ündér. **599.** ZF 1825. M 1833. föl **601.** M 1833. fi*j*a' **603.** ZF 1825. M 1833. S*i*rva **606.** M 1833. szülöttét **611.** M 1833. fi*j*áért, **616.** M 1833. fi*j*a, fi*j*a **622.** ZF 1825. *e*letre **626.** ZF 1825. honn*j*ába **628.** ZF 1825. M 1833. világ vesztig **632.** ZF 1825. *T*ündért **635.** ZF 1825. kö*nn*ybe **637.** ZF 1825. *T*ündérnek **639.** ZF 1825. M 1833. s*i*phangra **653.** ZF 1825. M 1833. *i*gy **654.** ZF 1825. *T*ündér hagya hát oh Tomboli nékem? M 1833. hát oh Tomboli **655.** ZF 1825. *I*sten **659.** ZF 1825. érettem *hevesen* **661.** ZF 1825. szivemnek **667.** ZF 1825. szálljon" **668.** ZF 1825. ele*j*be ZF 1825. M 1833. bor*ú*lt **675.** ZF 1825. *I*stennek ZF 1825. lehajlik. **687.** MM 1845—48. Lábáit [s. h. ZF 1825-ben M 1833-ban helyesen.] **689.** ZF 1825. M 1833.lehajlik. **690.** M 1833. MM 1845—48. aluvék *h*aja [A ZF 1825-ben levő alakot közöltük: aluvék. Haja Így logikusabb.] **700.** ZF 1825. M 1833. éj*t*szaka **705.** ZF 1825. M 1833. kebelén hűs **713.** ZF 1825. álom" **714.** ZF 1825. M 1833. *I*gy **720.** M 1833. Hubának, **724.** ZF 1825. aranyszált" M 1833. aranyszált'. **727.** ZF 1825. M 1833. tü*r*dér **734.** ZF 1825. megőrzött" **735.** ZF 1825. M 1833. *I*gy **741.** ZF 1825. M 1833. köz*tt*. **742.** ZF 1825. M 1833. társ*ai*val

4. ZF 1825. Görög, és *B*olgár, **8.** ZF 1825. M 1833. *I*gy kedve*d*tlen **9.** ZF 1825. *ü*dőt **10.** ZF 1825. M 1833. mor*o*lva **12.** ZF 1825. M 1833. l*a*ngfürtü Preheszka. **13.** ZF 1825. M 1833. ivével. **16.** M 1833. *U*gy **21.** ZF 1825. *T*ótság **22.** ZF 1825. *A*lpári **29.** M 1833. pais*z*ot, Kióvnak **31.** ZF 1825, M 1833, *Al*mos' **35.** M 1833. mer*ő*ben **38.** ZF 1825. M 1833. Hunnok' **40.** ZF 1825. S*i*rva **42.** ZF 1825. M 1833. Igy **44.** M 1833. kebelők **48.** ZF 1825. *ü*dőig **51.** ZF 1825. M 1833. [Új bekezdés] **53.** M 1833. nehezlő **54.** ZF 1825. M 1833. belseje vas **68.** ZF 1825. R*ó*mának **70.** ZF 1825. előtte. **73.** MM 1845—48. h*i*mes [A versmérték hosszú *i*-t kíván, ZF 1825. alapján jav.] **77.** ZF 1825. nyilosok **82.** ZF 1825. M 1833. s*u*lylyal **83.** M 1833. *Es* **96.** ZF 1825. M 1833. szülöttét. **102.** MM 1845—48. s*i*etett [s. h. ZF 1825-ben, M 1833-ban helyesen.] **104.** ZF 1825. M 1833. *Í*gy **110.** ZF 1825. nyíl, **114.** M 1833. dárdavetéssel. **126.** ZF 1825. *M*agyarság. **144.** ZF 1825. *Ig*y **145.** ZF 1825. Cs*e*rnának **149.** MM 1845—48. Pürr*h*ös, [s. h. ZF 1825. M 1833. Pürhos, alakot ad.] **156.** ZF 1825. *S*pártai **157.** ZF 1825. M 1833. Izacs' ZF 1825. M 1833. l*ő*n, ZF 1825. Ilerk*a*, **167.** ZF 1825. Ilerk*á*nak **172.** ZF 1825. uto*l*szor: **177.** ZF 1825. *Krommil* öcsém vezetője M 1833. K*á*mel **178.** ZF 1825. le" **182.** M 1833. fi*j*ával, **184.** ZF 1825. vállas *Traha* **186.** ZF 1825. nyakon Kov*r*ont, **187.** ZF 1825. M 1833. Hasztalanúl, ZF 1825. sietett *Krommil*, ZF 1825. M 1833. vitézit. **188.** ZF 1825. M 1833. remegők, **192.** ZF 1825. *Krommil* **194.** ZF 1825. M 1833. futókkal. **197.** ZF 1825. *A*sszony M 1833. asszony **199.** ZF 1825. Hogy *szét* tépetvén **202.** ZF 1825. hegyével" **206.** ZF 1825. *Krommil* **212.** M 1833. f*é*nyítő **213.** ZF 1825. nagy erőű **215.** ZF 1825. M 1833. Szemközt*t* **217.** ZF 1825. M 1833. Corinthos. **229.** ZF 1825. *S*pártai **242.** ZF 1825. M 1833. van. **243.** ZF 1825. M 1833. *Ig*y **249.** ZF 1825. *M*agyarok' **264.** ZF 1825. örökké" **269.** ZF 1825. tart, **274.** ZF 1825. 'S fog*szikorító* [s. h. l. Hibák jegyzékét ZF 1825. végén] **280.** ZF 1825. *G*örögök' **295.** ZF 1825. Szóla „Hülek-nek **300.** ZF 1825. uto*l*só **302.** ZF 1825. őket" **303.** M 1833. *Ig*y **312.** ZF 1825. azonnal" **316.** ZF 1825. M 1833. Izár ordítva, **327.** ZF 1825. Apja ör*ű*lt K_1 or*ű*lt **330.** ZF 1825. *ü*dőben. **331.** ZF 1825. M 1833. öccse, **337.** ZF 1825. M 1833. hadának, **338.** ZF 1825. csapni" **340.** ZF 1825. elzárodtak **343.** ZF 1825. Csörsz-büszke fiával M 1833. fi*j*ával **344.** ZF 1825. M 1833. szemközt*t* ZF 1825. Görögnek, **346.** ZF 1825. M 1833. szemközt*t* **350.** ZF 1825. M 1833. *ál* **353.** ZF 1825. *G*örögök közt*t* M 1833. közt*t* **374.** ZF 1825. L*e*posát, **395.** ZF 1825. M 1833. villám sebesen **404.** ZF 1825. M 1833. megkívánt **406.** ZF 1825. szemközt*t*, M 1833. szemközt*t*. **408.** M 1833. Orontos. **416.** ZF 1825. *M*agyar, **419.** ZF 1825. képpel, *nyomorúlt*, illy **422.** ZF 1825. víni; **423.** ZF 1825. e kardot, **426.** ZF 1825. kivánnád,

427. ZF 1825. **M** 1833. Szép *görög* országban neked **428.** ZF 1825. adnék" **435.** ZF 1825. Szép *görög* országban, **437.** ZF 1825. *német*től. M 1833. *német*től, **438.** M 1833. *fi*jának **448.** ZF 1825. haljon" **451.** ZF 1825. M 1833. Teste lehulltában **454.** ZF 1825. M 1833. Zoárdnak, **455.** ZF 1825. M 1833. szelídebben „Baliát arczúl. M 1833. *k*inlódik **458.** ZF 1825. jött" **467.** M 1833. szól*i*tva **470.** ZF 1825. siessünk" **479.** ZF 1825. feküsznek. M 1833. feküsznek **480.** M 1833. Fekszik, Imány, **482.** ZF 1825. *K*ún **484.** M 1833. *fi*jának. **488.** M 1833. vállper*c*zét **489.** M 1833. *fi*ja' **494.** ZF 1825. *G*örög **504.** ZF 1825. M 1833. és *R*ettenet, és *B*ú, **505.** ZF 1825. M. 1833. *R*omlás **507.** ZF 1825. látva merészen **508.** ZF 1825. csatázván; **515.** ZF 1825. *A*lpári onnan" **518.** M 1833. iszony*i*tva **529.** M 1833. *fi*jai, **530.** ZF 1825. *A*thénei **531.** M 1833. egészen **533.** M 1833. vasának, **543.** ZF 1825. körm*é*t **546.** ZF 1825. A' *G*örögök. ZF 1825. M 1833. *I*nségek, **550.** ZF 1825. M 1833. sisak, és MM 1845—48. ölőnek. [a pont: s. h. a régebbi kiadásokban nem szerepel.] **560.** ZF 1825. *M*agyarság **561.** ZF 1825. *H*ellasi M 1833. nép*é*t. **567.** ZF 1825. M 1833. utána. **570.** ZF 1825. M. 1833. utána **572.** ZF 1825. *G*örögöt ZF 1825. M 1833. vala **573.** ZF 1825. M 1833. *I*nség **587.** ZF 1825. M 1833. Mégis **592.** ZF 1825. M 1833. rohanni, **601.** ZF 1825. *M*agyar, **607.** ZF 1825. M 1833. p*a*nczél **609.** ZF 1825. *M*agyaroké, *H*ellasi **611.** ZF 1825. M 1833. pedig ádáz **612.** ZF 1825. M 1833. adván fölkelt, **625.** ZF 1825. leventák M 1833. leventek **627.** ZF 1825. *G*örögöt, **628.** ZF 1825. *A*thénei **631.** ZF 1825. *ü*dőnként **639.** ZF 1825. *G*örög' **641.** M 1833. *ű*gy **644.** ZF 1825. M 1833. hajlék **650.** ZF 1825. Ál nyil*u* [s k. l. Hibák 246. l.] közt*t*, lepattan" M 1833. közt*t*,

651. K_1 [Folyamatosan a főszövegnek megfelelő I. **711.** sor után. A lap tetején 13 füzetszám.] dicsekedve;

652. K_1 ⟨*nagy lelkét illy szóval adá az*⟩ *Így felel elszánt nagylelkűn* az *A*thenei bajnok:
ZF 1825. *A*thénei ZF 1825. M 1833. bajnok.

653. K_1 [Idj. n.] Volnának, mint [a *t d*-ből jav.] ⟨*hajdan üdön*⟩ hős *E*leink, erősek

654. K_1 's őket

655. K_1 ⟨*Igy*⟩ *n*em szólhatsz vala [jav. ebből: nem szólhat*nál*] így hanem ⟨*a hideg*⟩ elfáradva ledőlvén [jav. ebből: ledől*nél*]

656. K_1 ⟨*'s*⟩ *v*érbe bor*u*lt rokonid heverne

657. K_1 hadaink, erőssé

658. K_1 Még is győzni rem*e*nylész

659. K_1 özönölve legördűl, [jav. ebből: le*fordul*]
M 1833. legördúl,

660. K_1 Mondd hogy vagy,

661. K_1 *r*ettegj; súlyos ⟨*volt*⟩ vala, halálos. [Idj. n.]
[Utána K_1-ben áth. sor:] ⟨*Igy felel, a' sisakot,*⟩

662. K_1 *Í*gy sisak*a*t, fejébe
[Utána a K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Indúl a' Hőssel*⟩

663. K_1 *és* MM 1845—48. tekintetű [A metrum rövid *ü*-t kíván, így is találjuk K_1-ben, ZF 1825-ben és M 1833-ban. Ezek alapján jav.] K_1 hőssel.

665. K_1 E sor K_1-ben áth. sorokban így alakul:
⟨El huzza {'s merész ifjú} nagy árboczait rengetvén úgy viszi, 's égvén⟩
⟨tagjai⟩
⟨huzza, {....} merész lánggal⟩
⟨huzta {merész ifjú nagy szíve csatára buzogván} magával, erős ifjú nagy szíve {hevülvén} tüzelvén⟩
⟨'s nyugtalanúl⟩

666. K_1 *és* mene [jav. ebből: ment] nyugtalanúl

667. K_1 Látta *Bazil,*
[Utána a K_1-ben áth. sortöredék:] *⟨Elszáná, hogy⟩*

668. K_1 Nem csökkent; vezetvén

669. K_1 *h*ol vala közbe

670. K_1 *n*epével segíté

671. K_1 *'s* merre

672. K_1 *⟨a'⟩* vett merészen
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨Constantín várnak⟩
⟨A' Fővárasiak vannak {mellette} vele, 's lobogva⟩
⟨jön. Játszik zászlójok hímes⟩
⟨szegdeli⟩

673. K_1 A' *Fő*várasiak csillogva, zörögve ZF 1825. M 1833. zörögve

674. K_1 ZF 1825. M 1833. körűl, K_1 *V*árasi zászló

675. K_1 *'s* a' *bátor* lobogása

676. K_1 tündöklésséel, e' had

677. K_1 *Mindent elmozdít, 's* egyesűlt

678. K_1 a' ritkább de *Bazil* ezennel

679. K_1 *még* [Alatta áth. sortöredék:] *⟨Ti kiket⟩*

680. K_1 ZF 1825. M 1833. *Constántín*várnak lakozói, K_1 ti *büszke* leventák ZF 1825. leventák, K_1 [Idj. n.]

681. K_1 csupa gyú parasztok,
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨ti pedig a'⟩
⟨kik ha kimozdulnak⟩
⟨kik szilajon nővén okosan nem képesek űzni⟩
⟨harczaikat, ti pedig nagy⟩
⟨{K} és a legragyogóbb várnak lakozói, ti ellenök úgy mint ellenök egy hős⟩
⟨latrok⟩

682. K_1 *k*ikre ti legragyogóbb ZF 1825. M 1833. ti legragyogóbb
K_1 lakozói vitézűl,

683. K_1 *c*sapjaitok,

684. K_1 vagytok, azok legyetek *⟨példával,⟩* hadbontó tettel, erővel. [Idj. n.]
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] *⟨Igy szólván⟩*

685. K_1 *Í*gy dicsőség

686. K_1 *l*ángja akart *lázadni* vezérök.
[Utána a K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Elfeledék a' harcz puh*⟩
687. K_1 életi *kényt* koczka helyet a' ZF 1825. *kényt*
688. K_1 *r*ettentő [Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*Így menvén*⟩
⟨*Így maga Baziliosz sokakat leteríte ;*⟩
689. K_1 *Ekkor Baziliosz* Viddinhez tére, ki helyben
690. K_1 *m*int
691. K_1 Ehhez *imígy* járult, szavával ZF 1825. M 1833. járúlt;
[Utána a K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Viddin, minket*⟩
692. K_1 Rettenetes Viddin még állasz e? látod az álnok [Idj. n.]
693. K_1 *e*llenség kevély, ⟨*'s vissza taszítván*⟩ és nincs bekerülve ZF 1825. M 1833. bekerülve,
694. K_1 veszélyt hoz [Idj. n.] ZF 1825. hoz"
695. K_1 a' *nagy Haemoszi Viddin* ZF 1825. *H*aemosi
696. K_1 Csalfa vezér szavaidra [Idj. n.]
697. K_1 *m*ert vagy 's beszédid; MM 1845-48. hi*h*etők [K_1 ZF 1825. hitetők alakot adnak, ez logikusabb. Javítottuk.]
698. K_1 igazgasd
699. K_1 ő, 's ⟨*egyenest*⟩ valamerre
700. K_1 *a'* harczok rendét, 's *iszonyú* szava ád ⟨? *heves ?*⟩ tüzes ösztönt
701. K_1 melly *csalfa ; de gyenge 's erőtlen* [Idj. n.] ZF 1825. azonban"
702. K_1 [E sor után K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Viddin erős*⟩
703. K_1 vádolsz, te erősök' csillaga, engem. [Idj. n.] ZF 1825. erösök'
704. K_1 Haj de ZF 1825. Haj! M 1833. Haj;
705. K_1 erre üdő, hatalmám ZF 1825. üdő, [Utána K_1-ben áth. sortöredék:]
⟨*Menj el azért no*⟩
706. K_1 hát [Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*és ha dicsőséges diadalmát nyerheti dárdát*⟩
707. K_1 *'s* rettenetes lator*nak*,
708. K_1 Majd [jav. ebből: *Meg*] ha dárdád
709. K_1 Megbékélsz tudom és had*a*mnak [Idj.n.] ZF 1825. hadunknak"
711. K_1 *d*árdáját magasan, *m*int *s*etétből
712. K_1 Megszabadúlt lélek, melly⟨*en*⟩ ⟨*az*⟩ ott csikorogva ⟨*hevervén*⟩ tünődik
713. K_1 lelöketve; de végre ki zúdul '
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*Fölveri a' ropogó sziklát, {'s} bele öltözik, és*⟩
714. K_1 Fölveszi a' gyanánt *van* ZF 1825. M 1833. gyanant
715. K_1 *'s* a' mint ⟨*végig megy*⟩ szörnyűkép világon
[E sor után — Vörösmartytól aláhúzva — e sor következik:]
Hegy, völgy megrendűl, 's az eget beborítja homálya
716. K_1 Nap csillag beborúl 's alatta, ZF 1825. M 1833. alatta.
717—718. sor a K_1-ből hiányzik.
719. K_1 *U*gy M 1833. *Úgy* K_1 Viddin erős népet biztatva: utána ZF 1825. biztatva

720. K_1 *a'* fene K_1 rohantak
[Utána a K_1-ben áth. sorok:]
⟨*Most fejedelmi Zalán sem késik előbbre rohanni*⟩
⟨{*Leng*} *Bús lángú szem*⟩
⟨*Kard villog jobbjában*⟩
⟨{*Villámlik*} *Bús szeme gyenge suga*⟩
721. K_1-ben [bekezdés nélkül] keze' *sulyát*
722. K_1 *a'* görögökre ZF 1825. *Görögökre* K_1 ZF 1825. M 1833. Heliodorral
723. K_1 szembe várta be *félbe* sietvén (1) ⟨*szaladván*⟩ (2)
724. K_1 *mint* ⟨*sza*⟩ nap előtt, vagy az út pora
725. K_1 *Ugy* futa; szaporan halála. ZF 1825. halála.
726. K_1 Rája *gerelyt* vete, *gyors rohanót a' Szittya vezérlő*
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Melly veszketve*⟩
727. K_1 *melly* levegői *középen*
728. K_1 *'s mint* villám megüté, Heliodóroszt
729. K_1 bukott; *r*éműlt
731. K_1 *ott* termett a' Szittya vezér, 's ⟨*nyakon*⟩ sziven Neandert
732. K_1 És ⟨*n*⟩ Nicefor' karját ⟨*le*⟩ ragyogó elejté
733. K_1 *E*kkor ⟨*közttök*⟩ Heliodor ZF 1825. M 1833. Heliodor K_1 vérthányva közökbe
734. M 1833. *Ők* K_1 bor*u*ltak ZF 1825. M 1833. bor*u*ltak,
[Utána K_1-ben áth. sortöredékek.]
⟨*és a' réz pánczél*⟩
⟨*és háta szörnyen csörgött*⟩
735. K_1 ⟨*'s*⟩ Nagy összecsörögvén
736. K_1 Termetes Alc*e*szt *P*árduczos Árpád
[Utána a K_1-ben áth. sorok:]
⟨*Három rét paizsát lehasítván*⟩
⟨*és legelőbb kitöré kárdját őrjásnyi kezéből*⟩
⟨*Három rét paizsát lehasítván*⟩
737. K_1 Rettentő [jav. ebből: retten*etes*] vala ez nézésre. *F*ejében
738. K_1 *v*assisakon *magasan* rezgett
739. K_1 *t*alpig ⟨*vasban*⟩ vasban nyilása
740. K_1 *'s* mintha teremtve,
741. K_1 *u*gy jött fénytelenűl iszonyú előtte
742. K_1 Mint ⟨*havas éjszaki*⟩ hideg éjjeli
743. K_1 Szörnyü halál ⟨*fej volt csontból*⟩ koponyát mutatott *csoda* fényes ezüstből
744. K_1 lát*a*, *iszonyodva* szökött meg
745. K_1 *a'* hadi mén; de ülője, *dicséretes Árpád az Isten erőse, nagy Árpád*
A *dicséretes* szó áthúzatlan, s Vörösmarty aláhúzta]
746. K_1 ⟨*ráhajtja, 's iszonyú*⟩ ráhajtotta serény emelvén
747. K_1 ⟨*Némán*⟩ Rémületes némán
748. K_1 ⟨*vad*⟩ *nagy* görög buszkén ZF 1825. *G*örög,
749. K_1 [bekezdés és idj. nélkül] Halni sietsz e
750. K_1 Tégedet e [jav. ebből: *én*] karddal
751. K_1 *mért* ember, ki*t pajzsom alatt a'*

752. K_1 *Kénkövi pokloknak ne vetettem volna tüzébe.*
[E sor után K_1-ben a következő sorok vannak:]
Fuss el azért ; ha az élet még szép, 's kedves előited
hogy ⟨siralom⟩ ma siralma ne légy ,'s örökös csúfsága
hadadnak,
[Idj. n.] ZF 1825. pokolra'' M 1833. szóllott
753. K_1 *⟨Erre nemes lelkű Árpád illy válasz adó volt :⟩* (1)
Erre felelt *a' szittya vívók* fejedelmi vezére (2)
754. K_1 Esztelen illy [Idj. n.]
755. K_1 bábot
756. K_1 *d*e ki
757. K_1 *v*assal ne *⟨sok⟩* bő
758. K_1 *d*urva kinevet mikoron
759. K_1 Gyáva ha bátor rajtad
760. K_1 Lomha tevére [jav. ebből: tevék] való
761. K_1 p*a*nczél, *'s* szabadon homlokom' a' nyílt
762. K_1 *a'* könnyű *⟨sisakot⟩ süveget, 's* mikor
[E sor után K_1-ben áth. sortöredék:] *⟨tágas eget, 's⟩*
763. K_1 föld színét utolszor, ZF 1825. M 1833. utolszor;
764. K_1 *t*e pedig fejedet vaslapba borítván
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] *⟨hogy mellytől rettegsz⟩*
765. K_1 *'s* rettegsz riasztál [Idj. n.]
[E sor után K_1-ben a köv. Vörösmarty által aláhúzott változat következik:]
mellyel ijesztgettél, szemköztt félsz nézni halállal ;
ZF 1825. riasztál''
766. K_1 *I*gy iszonyún; érte
767. K_1 karjából, 's
768. K_1 *b*aljában szörnyű
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨Ellensége pedig már nem {lágy} szo⟩
769. K_1 szóval; hanem kardja
770. K_1 *f*ényes rettenté, 's *a* kelevézt *is*
771. K_1 *m*ellyel ütött egyszerre
772. K_1 állt; de *⟨paizsát⟩* hamar paizsára *⟨le {vill}⟩* (1)
⟨csattant⟩ (2) *levillant* (3)
773. K_1 ketté *⟨hasogatta⟩* szaggatta
774. K_1 *h*ol sebes *e*le *⟨s elűl⟩ miatt l*ehasadt
775. K_1 *é*s nagy M 1833. el*é*jbe K_1 legördűlt
776. K_1 Alc*e*sz hátrafutott ZF 1825. réműlten, fölfoga
M 1833. réműlten, fölfog*va*
777. K_1 *o*ltalmúl egy kődarabot, mely *⟨kormosan állott⟩* földbe
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] *⟨a' sikon, hol⟩*
778. K_1 *á*lla
779. K_1 erőszakkal kiveté *[rég⟩* fü*⟨be⟩ nőtte* köréből (1) *helyéből* (2)
[(1) és (2) egyaránt áthúzatlan változat]
780. K_1 *é*s Árpádra löké;
781. K_1 *⟨szik⟩ k*ő Izárfi *⟨Lebőnek⟩* lovának
782. K_1 *g*yenge ledőlt reszketve süvöltvén

783. K_1 a' hoszszú harcz' mérge [jav. ebből: *már*] boszont*ván*
784. K_1 *e*llene ment, 's iszonyú csapkod*ta halálrasietvén*
[Utána K_1-ben áth. sortöredékek:] ⟨*szikrát hánya*⟩
⟨*csattoga*⟩
785. K_1 Alczes pánczélán, ⟨*és nagy lószőr*⟩ sisakos feje
[„Alkes' pánczélán" kellene, de egyik kiadásban sincs aposztróf.]
786. K_1 csattoga, 's szikráz*ott rettentő* kardja, 's ⟨*ragyogva*⟩ (1) ⟨*'s lehullott*⟩ (2) lefügött (3)
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*hullott szerte*⟩
787. K_1 rongyosan ⟨*a*⟩ Alczeszről a vasruha vállban *elosztva :*
788. K_1 Ő még ⟨*harczola vas karját az*⟩ a' hegyetört hiába
789. K_1 *m*ellyet visszza kapott; kiálta
790. K_1 *v*as elel űzte halálát;
791. K_1 ⟨{*d*} *Végre*⟩ *d*e mentségre *felé* nem
792. K_1 *ő* is ⟨*meg*⟩ lankada [jav. ebből: lankad*t*] már, 's bús vége
⟨*homályba merité*⟩ közelge setéten,
793. K_1 A' *rohanó nagy szittya vezér* rést *lelve* nyakánál
ZF 1825. *M*agyar [Utána a K_1-ben áth. sorok:]
⟨{*mell*} *markolatig bedőfé kardját tág torka'*⟩
⟨*a ragyogó kardot*⟩
794. K_1 ⟨*markol*⟩ (1) ⟨*mell fölött*⟩ (2) *m*arkolatig (3) ragyogó
795. K_1 Alczesznek *t*östént minden ⟨*viadalma*⟩ *mozdúlata megszünt*
796. K_1 omló csörögve
797. K_1 *'s* véres kiröpűlt ZF 1825. M 1833. torkából
800. K_1 *a'* ki szinte, ⟨*'s köze*⟩ (1) ⟨*lovát elvesztve*⟩ (2) 's közel kísérte vezérét (3)
801. K_1 ⟨*En*⟩ *Aztán megnyitván sisakát,* bámulva
802. K_1 *r*ettenetes *ü*lt,
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*'s vérrel nyilt szemeit*⟩
803. K_1 's vérbe *meredt* szemeit, 's így szóla ⟨*vitézi körében*⟩ hadának előtte:
804. K_1 [Idj. n,] Nem hirdet, ZF 1825. M 1833. *h*írdet.
805. ZF 1825. Láttátok; K_1 alakja,
806. K_1 *m*ost alacson*y* itt [jav. ebből: *és*], leszállott
[Utána a K_1-ben áth. sor:]
⟨{*Bátran*} *Rajta tehát ki ki bátrabban vigye harczba*⟩
807. K_1 *m*ert [jav. ebből: *s*] buta rémülésbe mer*ü*lt, 's nagy *erője* lecsökkent.
808. K_1 tehát kiki csapásit
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Ellensége*⟩
809. K_1 Ellensége, ha bár ⟨*na*⟩ eget éris büszke fejével
810. K_1 *'s* lábával ZF 1825. lábával poklokra tapod; K_1 féljen
811. K_1 mellyet *ragyogó* kardjával el*önthet*
812. K_1 *'s* csontból betörhet.
813. K_1 hatalmat. [Idj. n.] ZF 1825. hatalmat"
814. K_1 *I*gy erős had
815. K_1 *és* mene *rettentő* ⟨*fegyverrel*⟩ képpel ZF 1825. képpel, K_1 M 1833. vágyván

[K_1-ben folytatólagosan, ének megjelölés nélkül a főszövegnek megfelelő VII. **815.** után.]

1. K_1 [bekezdés nélkül]
szigetek lakozói csapatba [jav. ebből: *csoportba]* verődvén
[Utána a K_1-ben áth. sorok:]
⟨*Megszánták feleik' vesztét*⟩
⟨*megszánták szaladó feliken*⟩
2. K_1 *a'* szaladó előre
3. K_1 *'s* állt és ⟨*szörnyű*⟩ harsány egyenlőn
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Krantor*⟩
4. K_1 Kallimachoz Krantor,
5. K_1 Alcesz fegyveri mellett
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨{*öszsz*} *rája halálos igérettel készül*⟩
6. K_1 öszsze készültek
7. K_1 alkuval a' Crétai bajnok ZF 1825. Krétai M 1833. alkuval;
8. K_1 [Idj. n.] Most kerítjük.
9. K_1 csak bajtárs vellem [jav. ebből: *ellen]* ellene
10. K_1 ⟨*Majd*⟩ En vonulván
[K_1-ben utána áth. sor.:]
⟨{*Lőj*} *Vesd ki halálos kopjádat,*⟩
12. K_1 rátörök én karddal, te
[K_1-ben utána áth. sorok:]
⟨*víj vele férfiasan,* {*'s így majd ha el*} *ha imígyen ketten elejtjük.*⟩
⟨*fegyvereit ketten*⟩
13. K_1 támadd meg *jobbról,* 's
14. K_1 így dicsővé
15. K_1 *'s* ketten megosztjuk
16. K_1 Ha pedig ⟨*ő téged*⟩ (1) ⟨*engem*⟩ (2) engemet ő (3) ⟨*? tere ? teve ?*⟩ leterítve csüggedj
17. K_1 jőj meg,
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*én is, előbb*⟩
18. K_1 én szint úgy,
19. K_1 rajta az eleti
20. K_1 ⟨*a' szom*⟩ gyászba megyek, 's melléd lerakom *bús* éltem alakját [Idj. n.]
ZF 1825. alakját" M 1833. alakját,"
21. K_1 ⟨*'s*⟩ *I*gy elfogadá ⟨*a' híre. . .*⟩ *veszedelmes igértét*
M 1833. ajánlást,
22. K_1 *'s bá*tran elindultak jó remélvén
23. K_1 is, és ⟨*erőst*⟩ a' [jav. ebből: *az*]
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Nagy tehetőst leszakasztja*⟩
24. K_1 sokkal erősebbet ⟨*vet*⟩ ronthatja
25. K_1 *égnek* földnek urát ⟨*kihagyták*⟩ vedűl elhíni felejték.
26. K_1 *ő*ket lenyomta

[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*és fiatalságok*⟩
27. K_1 *'s* elhervadt
28. K_1 *t*ettök ZF 1825. Tettök;
29. K_1 Meltó
30. K_1 Krantor 's hajítá [jav. ebből: *kilökte*]
31. K_1 *kopját, ⟨nem⟩* el sem a paizs alját
32. K_1 *⟨megfurván⟩* érintvén Árpádnak *⟨övén reszketve megállott⟩* (1) övét megütötte hegyével (2) ZF 1825. M 1833. *E*rintvén,
[K_1-ben utána áth. sortöredék:] ⟨*Onnan*⟩
33. K_1 ZF 1825. M 1833. Krantor K_1 Kallimachosz
34. K_1 rohant, hogy *⟨együtt ronthasson társa vasával⟩* (1) *bajtársát pártolja*, de töstént (2)
[K_1-ben utána áth. sortöredék:] ⟨*szemre vevék azalatt*⟩
35. K_1 *é*szre vevék *⟨őket⟩*. L*e*el 's Krantórra ZF 1825. M 1833. Krantorra
36. K_1 *á*llban buzogányával, *⟨hogy az egyben elájúlt⟩* megkoczczana
[K_1-ben utána áth. sor:]
⟨*{'s} halva* [jav. ebből: *nyogve*] *hanyatt fordult, 's foga*⟩
37. K_1 *v*éres lefordult,
38. K_1 *a'* rohanó ifjú; kopját,
[E sort a K_1-ben ez a sor követi:]
melly fáradtan jött, 's gyengülve [jav. ebből: gyengén] *bemerűle övébe* [jav. ebből: *ügyébe*],
39. K_1 *m*egragadá, és viszsza veté *⟨delí⟩* gyors Kallimachoszra.
40. K_1 *m*ent nagy [jav. ebből: *kis*] kopja ⟨, *de*⟩ halálos M 1833. rette*n*es
41. K_1 *d*e bal szeme fényén
[K_1-ben utána áth. sortöredék:] ⟨*ráfeszitvén le*⟩
42. K_1 *⟨dőlt szállt zúgott⟩* érte 's *fejét megfurta*, legott a' bajnok elájúlt
M 1833. *h*ajnok MM 1845—48. velőig [s. h. előző kiadásokban velőig]
43. K_1 *'s* nyögve
44. K_1 Ezt ⟨*m*⟩ látván gyors Kallimachosz megrette*ne*,
[Utána K_1-ben ez a sor követk.:]
's futott de Krántor árnyéka harczra hivá
[Majd áth. sortöredék:]
⟨*Kallimachosz látván*⟩
[Majd **44.** sor újból e változatban:]
Ezt látván gyors Callimáhosz megrettene, 's már is
45. K_1 *f*ordítá *ménét*, de setétlő gyászos
46. K_1 *s*örnyen elejbe ⟨*ren*⟩ bor*u*lt ⟨*árnyéka*⟩ *C*rantornak vérjele, árnya,
ZF 1825. M 1833. Krantornak
47. K_1 's viszsza! nyögé, haj Callimachosz menj víszsza bosszulni. ZF 1825. M 1833. boszúlni"
48. [K_1-ben e sor nincs meg, helyette a következő szöveg olvasható:]
Érző keble megindulván, noha féle, vitézül

elszáná erejét, 's Árpádra szökeltete viszsza
a' hoszszú kelevézt ⟨*széles mel*⟩ *tágas mellére szegezvén.*

49. [K_1-ben a következő két sor felel meg neki:]
Árpád sem nyugodott azalatt ; ⟨*hanem*⟩ *a' szikla darabbal,*
mellyet emelt Alcesz, főben sujtotta, holottan

50. K_1 *a' sisakot* betöré, ⟨*hóml*⟩ és izzadt homloka csontját
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*És leesett töstént*⟩

51. K_1 Kallimachosz leborult *'s* kezéből
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Igy esett*⟩

52. K_1 ⟨*'s a'*⟩ *'s* lelke kidőlt velején lassu *riadással* enyész *el*

53. K_1 *Igy ez* egymasnak kivesztek

54. K_1 *'s* mellyet elérte halálok.

55. K_1 lóra *szökellt, 's*

56. K_1 *és* leveré *Cimont, Peneosz melléki Lisandert*
ZF 1825. léveré koponyáját M 1833. le veré koponyáját

57—60. [K_1-ből hiányzik]

61. K_1 Népe, körűl, mint ⟨*tenger*⟩ a' zugva csatázott
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Most a' gyenge*⟩
MM 1845-48. Népe [K_1-ben ZF 1825-ben, M 1833-ban vessző utána, ez logikus. Kitettük.]

62. K_1 a' gyenge *Pyglótát,*

63. K_1 *a'* ki midőn maradt 's nyaka melle födetlen

64. K_1 *fegyverit* elejbe letérdelt ZF 1825. elejbe

65. K_1 *és* siralom mosván ajakát illy ⟨*szokra*⟩ *szóra nyitotta.*
ZF 1825. M 1833. ejte.

66. K_1 [Idj. n.] Nagy százszorta ⟨*vitézebb*⟩ *dicsőbb* vagy
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*vagy, hozzád*⟩
ZF 1825. M 1833. vagy,

67. K_1 *és hatalommal* merészlek
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Nem jöttem seregedre gonosz*⟩

68. K_1 én meg: [pontosvesszőből jav.]

69. K_1 *mert* szivemnek

70. K_1 Tempe kies ⟨*mezején*⟩ völgyen szült engem ⟨*Olympi*⟩
az árva Melitta ⟨*Pylóta*⟩

71. K_1 *ott* találván [jav. ebből: találta*k*]

72. K_1 *harczba,* szülőmnek
ZF 1825. M 1833. szülőmnek.

73. K_1 napomnak
[K_1-ben utána áth. sortöredék:] ⟨*majdha erősödnek*⟩
ZF 1825. M 1833. könyörülj

74. K_1 *majdha erősbűlök,* hű vitézíd ZF 1825. üdőm

75. K_1 *harczainak,* fegyvert *hordok, szűnetlen* [jav. ebből: *'s követ*] utánad

76. K_1 *'s* megfizetek eszemmel. [Idj. n.]
ZF 1825. eszemmel"

77. K_1 *Igy* fiú, ⟨*és*⟩ siralommal

78. K_1 *a'* véres Árpád

79. K_1 [Idj. n.] Haj! nyomorult! ⟨*téged*⟩ inkább volna vagy

80. K_1 ⟨*Nappalodon*⟩ (1) ⟨*léted után*⟩ (2) léted után (3) a' sír nyugodnál
81. K_1 élén
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*hol minden roml*⟩
82. K_1 hol kérsz e
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*Még is menj be tehát seregem meg* [jav. ebből: *mert*] *bántani nem fog*⟩
⟨*De ne remélj,*⟩
83. K_1 Hasztalanúl *de te* még *se* Árpádnak előtte
84. K_1 akarsz seregem fog [Idj. n.]
ZF 1825. fog"
85. K_1 [Új bekezdésben] Erre folállt vonódván
86. K_1 *a'* rohanó hadak érczsora között megállott ZF 1825. M 1833. köztt
87. K_1 [E sor után K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Ment mint*⟩
88. K_1 A' sziget ifjait, ⟨*'s*⟩ és kiket ellentállva
89. K_1 *m*int buzoganynyal
90. K_1 Általa ⟨*Hermesz*⟩ nagy *Peliasz*, 's az *olümpi Pylota ledőlnek*
ZF 1825. *S*partai M 1833. spartai
91. K_1 magzatja Leo, *és*
92. K_1 ⟨*öszsze*⟩ *a'* beszakadt mellből vérét [jav. ebből: *vért*] M 1833. fekedetve
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨{*Nem*} *sem nagy erő*⟩
⟨*Tégedet a' nagy erő, Lamiász nem mente, se téged*⟩
⟨*Viszsza futó*⟩
93. K_1 téged *Lamiasz* nem haláltól
94. K_1 kulsőd, fény lepte Nicator
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Mind Lehel*⟩
96. K_1 *A' kürtös bajnok* szaladó *Licion*ra rohanván
97. K_1 *v*állban vasastól.
98. K_1 *és* maga jajgatva, *cs*örögve lefordúlt.
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*Ennek pej ménét hímes nyereg ülte,*⟩
99. K_1 alatta *sebes* pej ⟨*mén*⟩ kancza
[Utána K_1-ben áth. sorok.:]
⟨*'s homlokban csillag jele és szilaj*⟩
⟨*homlokban csillag jellel, 's*⟩
⟨*csillaggal ragyogó, {'s aranyos hím} 's bibor takaróval*⟩
100. K_1 *cs*illagos,
101. K_1 *h*ímes arany szálak valának
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*a' tavasz*⟩
102. K_1 *a'* szép képezvén, *'s gyenge virágit*
103. K_1 elfogta [jav. ebből: *megf*ogta] Lehel, meg látta
104. K_1 *s*úlyos fegyver*rel* (1) [áthúzatlanul:] alatt (2) ⟨*gyalog állani*⟩ bajosan
105. K_1 *v*ágtata, 's általadá,
106. K_1 *l*óra *fől* is 's gyenge *Pylótát*

[Utána áth. sortöredék:] ⟨{*a'*} *általadá Kárel*⟩
107. K_1 a' seregek sora közt*t* ZF 1825. M 1833. közt*t* K_1 *B*átyja kezénél
108. K_1 ⟨*A'*⟩ *h*agyta nyugódtan
109. K_1 *h*arczi szekeren volt *I*stenhez ZF 1825. *I*stenhez
110. K_1 járult [jav. ebből: járul*ván*] most szólt ⟨*Lebő*⟩ ifjabbik
111. K_1 [Idj. n.] Bátya! te azt hogy a' *nagy I*stent ZF 1825. *I*stent,
112. K_1 *á*ld az tégedet, [az *-et* jav. ebből: *s értt*] és értt*e*d a' nemzetet áldja ZF 1825. M 1833. értt*e*d.
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Még is most*⟩
113. K_1 *C*sak most ⟨*hallgass ra*⟩ nézz ide, *é*s sietö
114. K_1 hogy őrözd
115. K_1 ⟨*a' diadalmas Hős, seregink fejedelmi vezére.*⟩ (1) *a'* rohanó seregek' fejedelme dicséretes Árpád (2)
117. K_1 ⟨*huzza*⟩ *v*er szivem a' had után: veszedelmek szelleme huzza. [Idj. n.] ZF 1825. huzza"
118. K_1 [bekezdés nélkül]
Ezt mondván a' [jav. ebből: *ott*] *nagy* fegyvert 's *Philótot*
119. K_1 ZF 1825. M 1833. öröm könnyel K_1 ZF 1825. M 1833. öccsének K_1 utána,
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*szólna, de az könnyű fuvalomként nyargala viszsza*⟩
⟨*'s a' harczok' közepébe merült*⟩
120. K_1 szólna; de ⟨*a' szélnél*⟩ szélvésznél viszsza
121. K_1 *'s* a' harczok közepébe mer*ü*lt. Ott meszsze
122. K_1 fegyverrel sok *ü*dőig ütött, *és vagdosa bátran :* ZF 1825. *ü*dőig
123. K_1 Megsebz*é* *M*emnont, *N*yakszirten vágta Phil*e*mont,
124. K_1 *é*s *fogas* Áreszszel leverte: *de végre*
125. K_1-ből e sor hiányzik.
126. K_1 *ő*tet hadi ⟨*Roszsz*⟩ sor
[Utána a K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Jött egy erős bajnok*⟩
127. K_1 *O*szszavidéki megszurta derekon
128. K_1 *n*agy öszsze szakasztá
130. K_1 *j*ó lova; mert bal [jav. ebből: *jobb*] nyil ⟨*érte*⟩ (1) [jav. ebből: *járta*] (2) ⟨*járta*⟩ (3) érte (4) keményen
131. K_1 *I*gy ezek⟨*et*⟩ itt egyszerre *lefordulván* a' földre zuhantak
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Nagy zajjal sok büszke*⟩
ZF 1825. M 1833. egyszerre *lefordulván*
132. K_1 barátait egyben:
133. K_1 [Idj. n.] Társaim, rohanni
134. K_1 ⟨*szinte*⟩ *g*yenge
135. K_1 *f*egyvereink nyomják a' lehullnak [Idj. n.] ZF 1825. lehullnak"
136. K_1 *I*gy
137. K_1 *f*egyvereit megtartsa *magának.*
138. K_1 [bekezdés nélkül]

Árpád ekkoron a' előtte [jav. ebből: *elejb*] ragyogván
139. K_1 nem sejté mi rémült
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*Nagy Bulcsú gyönyörű Zászlóját vitte magosban*⟩
141. [E sor helyén K_1-ben következő két sor van:]
⟨*ma*⟩ *vitte* magas karral; *rémitő képe' halotti*
⟨*sze*⟩ *szinbe hozott mindent.* Lehel is bal részen erősen
142. K_1 *h*arczolván
143. K_1 *'s* mint *I*sten, ment közben erősebb
ZF 1825. M 1833. *I*sten,
144. K_1 Földi halandóknál a' győző *P*árduczos Árpád
146. K_1 *f*osztják a' *G*örögök ZF 1825. *G*örögök, K_1 ellent
M 1833. ellent.
147. K_1 *f*ájdalom szemében
[Utána a K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Ott termett*⟩
148. *é*s oda villámlott oda legottan
[K_1-ben itt az alábbi két sor következik:]
Szétveti a' csapatot, ló, ember hullik előtte,
Már teteméhez jut vérmocskos Izárfi Lebőnek
149. K_1 ⟨*az*⟩ Megfélemle Timon, ⟨*'s készült*⟩ sietett szökelni
[Utána a K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*de czombját elvágta*⟩
150. K_1 *d*e mikor immar
151. K_1 *v*iszsza Árpád, *'s kedves bajtársa fejénél*
152—154. [K_1-ben e három sor helyén — az előbbi sor folytatásaként — ez áll:]
egy kissé szomorodva megállt, 's így szóla : vitézül
Harczoltál gyors férfi ; de mért, haj! mert nem eredtél
harczom után : ottan téged nem bánthata senki [jav. ebből: *semmi*].
⟨*fegyv*⟩ *Most ki lesz olly ügyes a' hadi végzést vinni, ki gyorsabb*
fegyvert adni nekem, vagy kész oda adni lovát is,
mint te ki Ung mellett odadád lovam ottan elesvén.
De forog a' hadi vész : az erőset jót, az okost is
elviszi kegyetlenül ; ⟨de⟩ ti ⟨őt⟩ pedig most viszsza vigyétek
hogy ne örüljön az ellenség szép harczi vasának.
Igy szólván meg előbbre rohant, 's rémülten omoltak
a' görögök, rohanása előtt. De Bazil ezt látva merészel
152. M 1833. haragja
153. ZF 1825. *G*örögök
155. K_1 *e*llene jött számos ⟨*seregével*⟩ (1) ⟨*nép*⟩ (2) népnek
156. K_1 *'s* a'
157. K_1 [Nincs új bekezdés.] Viddin szörnyű rontott,
158. K_1 *ő* maga ösvényt
159. K_1 *'s* a' helyökből.
160. K_1 Und népe' rontotta:
162. K_1 *v*olt
163. K_1 *n*yillal ölé *Jamvelt,* 's rohanó ⟨*Jamvelt*⟩ magas [jav. ebből: *sebes*] Illit elejté
164. K_1 *s*omnyelü kopjával ⟨*jobb arczát*⟩ leszegezvén hatalmát

165. K_1 Viddin dárdája leverte
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*Készült már tegezét fogván*⟩
166. K_1 szinte gerelyét ⟨*rá markát*⟩ izmos markába szoritá;
[Utána a K_1-ben áth. sortöredékek:] ⟨*Későn vette*⟩
⟨*Ágyékát, az a'*⟩
167. K_1 Ágyékát, annak dárdája veszélyesen érte ZF 1825. M 1833. MM 1845—48. *A*gyékát, [s. h. K_1-ben áth. és áthúzatlan változatban ismételten: *A*gyékát,]
168. K_1 ⟨*'s hol*⟩ *m*ellyre *hanyatt* fordúlt fájdalmas sietvén
ZF 1825. *hanyatt* sietvén',
169. K_1 ⟨*a'*⟩ *'s* döngött
170. K_1 tova ⟨*zúgott 's*⟩ ment,
171. K_1 Csiszárt, *és Elemet*, 's oldalt megszurta
172. K_1 ⟨*Csom*⟩ Vámost, 's
174. K_1 szintelenűl elestek ⟨*utána*⟩ *azonnal*
175. K_1 ⟨*Ő*⟩ Népe rontó vala, 's *tompa* morajjal
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Zúga merész fejj*⟩
176. K_1 *m*int az ölő ⟨*had*⟩ szél vész ⟨*nyargal*⟩ (1) ⟨*öl*⟩ (2) küzdöttenek (3) a' magyar ellen
ZF 1825. *M*agyar M 1833. ellen
177. K_1 Ő még ⟨*Hegy*⟩ Halmilakót fiastól
178. K_1 *a'* ki sebében
179. K_1 Viddin
180. K_1 rontotta, 's ⟨*hatalmas*⟩ *ki*csuszván
[Utána K_1-ben áth. sor:] ⟨*Kézzel agyon sujtván őt is nagy*⟩
181. K_1 csak sérté; de ⟨*hatalmas kézzel*⟩ *s*ulyos
182. K_1 *őt* is sujtá ⟨*Nagy*⟩ Viddin, lováról
183. K_1 fejénél
184. K_1 *'s* ⟨*lelkét*⟩ lelkével bocsátá
185. K_1 halomba;
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*'s Bátorodott szűvel ment a' veszedelmek' elejbe*⟩
⟨*Égre sohajtván, és Istent védelmi*⟩
186. K_1 *'s* nem réműlt veszedelmének *elejébe* ⟨*vetődni*⟩ rohanni.
187. K_1 lovát, nagy [jav. ebből: *'s*] fegyvere világolt
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*Most ugyan őt az enyészet erős koczkája levetné*⟩
⟨*'s Viddin előtt éltét végső bus napja találná;*⟩
⟨*de hogy*⟩
188. K_1 *'s M*entében K_1 ZF 1825. *I*stent,
189. K_1 Isten, [Idj. n.] alatt ⟨*?ha ?*⟩ ég
ZF 1825. ég,
190. K_1 föld megrendűlnek, kegyes *I*stene *a' Magyarnak*
191. K_1 öreg' *harczát*, ifju
192. K_1 vitézűl,
193. K_1 *és* ha lelkének [jav. ebből: *lelkemnek*] ez
ZF 1825. *ójjad*
194. K_1 *h*onnosait, vér*lepte* fejénél. [Idj. n.]

ZF 1825. fejénél"
195. K_1 *I*gy K_1 ZF 1825. *I*sten
196. K_1 *'s* rá intett
197. K_1 *l*ett az öreg, ⟨*'s nepét biztatva, megy*⟩ mene gyorsan elő keze [jav. ebből: , *mint*], szíve buzogván,
198. K_1 *k*it ZF 1825. hogy' K_1 meg láta
199. K_1 *jó*
200. K_1 *s*züntetvén elejébe kerűlt, 's így szózatot [jav. ebből: *szólt*] ejte
201. K_1 [Idj. n.] Bajnok öreg téged hoz ⟨*téged*⟩ előmbe halandót
202. K_1 Véled e, hogy mig erős *baltád*
203. K_1 *d*árdám ⟨*elé*⟩ vége homályba
204. K_1 háromszoros [jav. ebből: *harmad*] életet
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*még is előbb hogy sem tagomat*⟩
⟨*'s mindenik éltedben két emberi*⟩
205. K_1 *'s* élted' mindenikén két ember ⟨*ér*⟩ szelleme
206. K_1 *mind elkergetném* az üres levegőbe, 's előbb mint
207. K_1 *h*ozzám érne [jav. ebből: *érhetnél,*] ⟨*porban fetrengene tested*⟩ vasad, *rongygyá szaggatva* hevernél
ZF 1825. hevernél"
208. K_1 *I*gy ZF 1825. szólott, K_1 közelgete *szörnyen*
209. K_1 *és* neki mint egekben.
210. K_1 *m*egcsattant fénylett, *'s romlásra sietvén*
211. K_1 Viddin kétszer rásujta [jav. ebből: *rávitte*] halálos
ZF 1825. M 1833. rá sujta
212. K_1 *d*árdával, *'s* kétszer *I*sten,
ZF 1825. *I*sten;
213. K_1 a' *B*olgár sisakot megvágta *keményen*
ZF 1825. *B*olgár' *keményen,*
214. K_1 *és* külső lapját lehasítátá, *m*ellyre
ZF 1825. lapjat
215. K_1 *h*átrált a' *B*olgár ZF 1825. *B*olgár,
216. K_1 *v*esztegő dárdát, *melly* árbocz
217. K_1 Zúgva ⟨*hajolt*⟩ leszállt
218. K_1 Isten erős viszsza veté 's
219. K_1 ⟨*Un*⟩ Und mikor ütést ⟨*látá,*⟩ hallá lesuhanni,
220. K_1 *m*egrettent; ZF 1825. Megrettent; K_1 ütését
221. K_1 *m*érgében megrázkodott, bevárni
222. K_1 ⟨*Másodszor*⟩ *h*ogy, kit előbb gúnyolt,
223. ZF 1825. dárdáját, K_1 zúgott
224. K_1 *b*ámuló katonái, nyomát *villogva* követték. ZF 1825. M 1833. *B*amuló
225. K_1 elpusztult meg helyre javítá
226. K_1 's a' *B*olgár népnek *biztabban*
228. K_1 *'s* ott Omba fejét ⟨*ketté*⟩ megtörte ütéssel
229. K_1 hanyatlott
230. K_1 ⟨*Ottan*⟩ Rajta pajzsa' vasával.
231. K_1 élte virágát,

[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Balra*⟩
233. K_1 *r*eggeli ⟨*gyenge*⟩ tiszta sugár ⟨*ékes*⟩ tündöklött gyenge korában;
234. K_1.. *de* ZF 1825. M 1833. tan*u*lt K_1 lefolyni
235. K_1 *'s* őt K_1 ZF 1825. *B*olgárhoz
236. K_1 leütötte Hib*i*nt, harmadszori. s*u*lylyal,
ZF 1825. Hib*i*nt ZF 1825. M 1833. s*u*lylyal,
237. K_1 *r*á vak szeme táján
ZF 1825. M 1833. vak szeme'
238. K_1 alá *fordult*, 's megszü̇nt *bús* harcza
239. K_1 Még is erőt nyert [jav. ebből: *nyervén*], és ⟨*ismét*⟩ Viddinnek elejbe vetődött
ZF 1825. elejbe
240. K_1 *'s széles övét érvén* megvágta *hatalmas erővel*
[Utána a K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Őt pedig észre vevé*⟩
ZF 1825. Viddinnek; M 1833. Viddinnek,
241. K_1 *de* vas *szálain ott nem ment át biztos ütése,*
ZF 1825. M 1833. MM 1845—48. panczélon [Minthogy az összes változatokban így van, meghagytuk a szokatlan alakot.]
242. K_1 őt vevé ⟨*Viddin, 's úgy mozdult*⟩ 's a' s*u*lyos dárda hegyével
243. K_1 ⟨*tompora' o*⟩ Viddin ⟨*megszúrá mély*⟩ megszúrá táján:
244. K_1 *'s* monda kevély szűből illy *gúnyos* szókra fakadván.
245. K_1 [Idj. n.] Féreg hát téged ⟨*neked*⟩ kellett e megölnöm,
246. K_1 *á*m erődet
248. K_1 ⟨*és*⟩ *'s* tévelygő *madarak fognak* (1) keselyű *fog ehes* (2) *gyomrokba* temetni.
[a (2) áth. nélkül a sor fölé van írva, a sor többi részét a *madarak*-tól kezdve Vörösmarty aláhúzta]
ZF 1825. jő"
249. K_1 szörnyen imígy szólott ; ZF 1825. M 1833. imígy
250. K_1 szivét, *'s* keserű
[Utána; áth. sortöredék:] ⟨*Mint az es*⟩
⟨*szakad*⟩
251. K_1 Mint ⟨*az*⟩ lobogó oroszlán
252. K_1 *r*á zúg *'s villongó* karddal *megcsapja* sisakat.
MM 1845—48. sisakját [Kitettük a pontot ZF 1825. alapján.]
253. K_1 [E sor után K_1-ben áth. sor:]
⟨*'s Most, mint a' vad rém, melly*⟩
254. K_1 *'s* most
255. K_1 *é*gre bor*u*lt M 1833. Égre K_1 villám *'s* fergeteg
256. K_1 ⟨*gy*⟩ *gyászos* [a *gy* ebből jav.: *vagy*] alakja kitolja
257. K_1 ⟨*é*⟩'s ⟨*szikrázó*⟩ (1) iszonyu (2) szemmel világba.
258. K_1 ZF 1825. M 1833. *I*gy K_1 Viddin; K_1 sisakját; [utána áth. vessző.] [K_1-ben ott ez a sor következik:]
a' nagy darda hegyén, 's sietőleg [jav. ebből: *rette*] *nyomta fejébe ;*
259. K_1 pedig, mint a' körmetlen agyatlan oroszlán
260. K_1 ⟨*elfuta*⟩ megfuta kard nélkűl ⟨*elrémült*⟩ [jav. ebből: *megréműlt*] hátráló társait int*vén*,

261. K_1 *h*ogy fegyvert ⟨*adjon*⟩ kapjon; *de* nyomán erősen
[K_1-ben itt az alábbi két sor következik:]
futtatván ménét, 's a' kik közelíteni mertek
Dalma felé, rettentőleg meg viszsza riasztá,
262. K_1 *'s* mintha egyébbel *most* nem volna csatája csak arra
263. K_1 ⟨*tört*⟩ *z*úga, űzé szóval dárdával ijesztő
265. K_1 *j*óval 's ⟨*küzd*⟩ csavarogva
[E sor után K_1-ben áth. sorok:]
⟨{*Ekköz*} *Már ekkor Kadosával egy alsikon vala Dáresz*⟩
⟨*Már ekkor Schediosz* [az *Sch* jav. ebből: *Kados*] *Kadosával el álla egyenlő*⟩
⟨*puszta mezőn*⟩
266. K_1 [bekezdés nélkül] az *A*thenai ZF 1825. *A*thénei
267. K_1 *t*ávol al síkon,
[Utána a K_1-ben áth. sortöredékek:] ⟨{...} *nőtt Szilfa*⟩
⟨*szilfasor, és*⟩
⟨*kelt magasan*⟩
⟨*szilfasor*⟩
⟨*hárssal elegy*⟩

268. K_1 *a'* remegő levelű *hárs* közt*t* szép szílfa viritott
[K_1-ben utána áth. sortöredékek:]
⟨*'s szine vegyültével játék*⟩
⟨*'s állott*⟩
ZF 1825. levelő *hárs* közt*t* M 1833. közt*t*
269. K_1 *'s* változatos a' nap:
270. K_1 *m*indenikét *fegyverviselője* követte *lovával*
271. K_1 ott a' két ⟨*diadalra törő*⟩ nagy erő közel ért [jav. ebből: *állt*] egymáshoz azonkép,
272. K_1 *m*int az meszsze borongva ko*d*ében
273. K_1 *v*égre nagyot ⟨*csattan*⟩ lobban, 's végig megy égi *világon*,
274. K_1 *h*ol rohanása ⟨*előtt*⟩ előtt felhői setét*e*
[Utána a K_1-ben áth. sorok:]
⟨*'s fergeteg, és moraj*⟩
⟨*és mikor eldörrent, némúl a' fergeteg, és zaj*⟩
275. *é*s mikor ő dörög *ott, a' szélvész hangja lenémúl*
276. K_1 rohanásra, *de* ⟨*elsőbb*⟩ *bajnok*
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Kadosa*⟩
277. K_1-ből ez a sor hiányzik
278. K_1 *t*ársához *i*me' szava *hangzott :*
ZF 1825. M 1833. *i*me' MM 1845—48. *í*m e' [A versmérték rövid i-t kíván, így van az előző kiadásokban. Javítottuk.]
279. K_1 Már [Idj. n.] kijöttél
280. K_1 Hadd [jav. ebből: *Hagyd*] ⟨*tudnom*⟩ halljam nemed ágait
ZF 1825. *G*örög,
281. K_1 *h*ogy, ha levághatlak [jav. ebből: *ledönt*] tudjam megmondani, mit tett
282. K_1 *f*egyverem, és mi ⟨*dicső*⟩ jeles halálod
283. K_1 ⟨*U*⟩ Vagy *I*sten — ZF 1825. *I*sten,

284. K_1 ⟨*és*⟩ *m*eg mondom ZF 1825. M 1833. tudd ZF 1825. utánam, M 1833. utánam.
285. K_1 *a'* ki megöl, *n*oha K_1 ZF 1825. M 1833. *m*ig
286. K_1 *k*arjaim, verőfényt. [Idj. n.] ZF 1825. verőfényt"
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Igy szólott, de*⟩
287. K_1 Ezt mondá, de [jav. ebből: ?*szomor?*] amaz
288. K_1 [Idj. n.] Nem *m*ig
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:]
⟨*Kéteny*⟩ (1) ⟨*Kéntelen*⟩ (2)
289. K_1 *sz*óval *ü*dőt; *de* ZF 1825. *ü*dőt. K_1 lángolsz
290. K_1 utolját. ZF 1825. utóljját.
[Utána a K_1-ben áth. sor:] ⟨*Engem Athene nevelt, de*⟩
291. K_1 *A*tyámat ölelte
292. K_1 *m*int ezen 's
293. K_1 *d*olgoknak nyomait, *se azok hírére* nem aggok.
294. K_1 Athene nevelt, ⟨*'s onnan lett mindenem : ottan*⟩
ott láttam az ősi dicsőség
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*ősi nevem volt*⟩
295. K_1 *r*omjait és
296. K_1 *A*tyám, mikor ⟨*izmosod{ott}ék karom*⟩ izmosodám mind
297. K_1 *a'* dőlt 's *több* lángot szivemben
298. K_1 ⟨*es*⟩ *gyors kopját ada*, és tanuljak
299. K_1 ⟨*ott*⟩ *é*s maga
300. K_1 *a'* fegyver, elh*u*nyt
301. K_1 *ő*sinknek, *h*írre vezérlett. ZF 1825. M 1833. *h*írre
302. K_1 Hej *M*agyar! a' ki ZF 1825. Magyar, K_1 Mara*t*onra lenézett
303. K_1 *a'* nagy *A*thénei ZF 1825. *A*thénei
304. K_1 *e*hhez, melly ⟨*rohanó*⟩ ma vitéz veszendő
305. K_1 Tízezer meghajta ⟨*vitézül*⟩ vasával
306. K_1 *'s* szárazon és a' *P*erzsa ZF 1825. *P*ersa
307. K_1 Most Marathon ⟨*sikján*⟩ mezején a' gyavák nemzete tévelyg
308. K_1 *'s* régi Athéne, ⟨*bomolván*⟩ ledőlvén,
309. K_1 a' falak, lakók erkölcse
310. K_1 rémítve *szalaszthatsz*,
311. K_1 *v*agy visz*s*za valame*l*y *kény*, ZF 1825. *kény*,
312. K_1 egyedűl, végső nyavalyában, atyám él,
313. K_1 *ez*t is azo*l*ta tudom letevék s*i*rjába ZF 1825. azulta, ZF 1825. M 1833., s*i*rjába
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*A' ki egyéb kedves vala, barna leánya*⟩
314. K_1 L*y*sandernek,
315. K_1 *v*ettem, ⟨*az ékes*⟩ az ártatlan Theodosia
316. K_1 *szű*ltével, örökre
[Utána K_1-ben áth. sortöredékek:] ⟨*Nincs gyöngy*⟩
⟨*Nincs tán a' ki*⟩
317. K_1 nincs ⟨*otthon*⟩ többé K_1 ZF 1825. se tőled
318. K_1 *n*em retteg Schedios*z*, is. [Idj. n.]
[Utána K_1-ben új bekezdésben áth. sor:]

⟨*Erre* {*legott*} *felel a' hős ifjú,* {'*s*} *így szóla viszontag :*⟩
ZF 1825. is"
319. K_1 szólt
[Utána a K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨{*K*} *Melly boldogtal*⟩
320. K_1 [Idj. n.] *O* bajnok' boldogtalanúl ZF 1825. M 1833. bajnok K_1 élet
321. K_1 *n*apjaiban, ⟨*ha*⟩ 's szerencséd
322. K_1 *h*ogy ne [jav. ebből: *ha*] legyen, jutandasz
323. K_1 *v*agy *s*írva fakadjon
324. K_1 *I*sten. ⟨{*ha*}*jobban kedvelve*⟩ kegyesen letekíntve megáldott.
ZF 1825. M 1833. *I*sten
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*De halld most nememet. Kadosának*⟩
325. K_1 De hallld *most* nemem' 's ősmerj ZF 1825. M 1833. ősmerj
327. K_1 sokáig
328. K_1 zúgó liget [jav. ebből: *Hajnal berek*] alján férfi ruhában
329. K_1 *gy*akran űze [jav. ebből: *űzött*] gyakorta csatákba
330. K_1 *m*ent kardja
331. K_1 *m*int *az ölő villám,* ⟨*'s hadakat fordíta,*⟩ 's bús harcza
veszélyeit űzte
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Igy tölté*⟩
332. K_1 ⟨*Igy*⟩ A' *deli kedves Öröm egy* termetes tündér
333. K_1 *ő*t K_1 alakban
334. K_1 *'s* titkon
335. K_1 szűz; de szivét tünődés
336. K_1 *'s* látni előjött ⟨*kedves*⟩ *nyájas* alakban MM 1845—48. díszes ZF 1825. M 1833. díszes [ez utóbbiak alapján *í*-re jav.]
337. K_1 *'s* ⟨*gyermeki*⟩ (1) ⟨*ifjú*⟩ (2) *gyermeki* (3) *szépséggel* [jav. ebből: *szépségben*] ⟨*köz*⟩ mosolyogva
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*De Nemiboníta futott, a' férfi* {*a' gyerm*} *tekintete lelkét*⟩
338. K_1 futott, a' ⟨*gyermekes*⟩ férfias K_1 ZF 1825. utálván
340. K_1 Már *keleten* föltünt ⟨*keleten a' szép*⟩ a' hüs csillag,
341. K_1 *d*e hamar alakját
342. K_1 *é*s beborult a' ⟨*lány*⟩ szűz mégtevede
[Utána a K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Már tova*⟩
343. K_1 *I*gy bujdosnék megláta
344. K_1 ⟨*egy*⟩ *e*gy sietö ki ⟨*kezében*⟩ fejével
345. K_1 *c*sillagot úton
346. K_1 szólt
347. K_1 [Idj. n.] Ég szüze,
[Utána a K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Szánj meg : az éj m*⟩
348. K_1 kérsz szándékom tartja megadni [Idj. n.] ZF 1825. megadni"
349. K_1 *Erre Örröm, most* gyenge szólt
[E sor után K_1-ben áth. sorok:]
⟨*A' Hold lánya vagyok, 's füveket szedek itten atyámnak*⟩
⟨*'s éji sugárt köt*⟩

⟨'s viszsza megyek töstént föltenni az éj koszorúját⟩
350. K_1 [Idj. n.] A' Hold ZF 1825. M 1833. engem,
351. K_1 virágot
352. K_1 's Megtérek töstént éj koszorúját;
353. K_1 De ha megadni
354. K_1 Jer haza ⟨*kíser*⟩ viszlek, ⟨*most*⟩ 's megkoszorúzlak *ez* éji virággal [Idj. n.]
ZF 1825. virággal"
355. K_1 *I*gy éj koszorúját
357. K_1 ⟨*esdekelő*⟩ sajdító szivvel ⟨*leborult*⟩ (1) ⟨*bolygott,*⟩ (2) leborúlt (3) rebegve
ZF 1825. szivvel
358. K_1 [Idj. n. Ég szüze oh könyörűlj, vedd, éj koszorúját [Idj. n.]
ZF 1825. M 1833. Ég' szüze MM 1845—48. Ég' szüze, [Az idj. elmaradt, pedig kell, mert a sor végén záró idézőjel. Pótoltuk.]
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*Akkor Öröm kegyesen megváltoztatta alakját*⟩
⟨*s monda : leány téged fogadásod adott ide*⟩
359. K_1 ellenzé, 's ⟨*megváltoztatta*⟩ *meg* viszsza cserélte alakját
360. K_1 *'s mit* tündér ölébe
[Utána a K_1-ben áth. sor:]
⟨*Ettől szülte szelíd Elmét, {egy} szép arczu Hülekkel*⟩
361. K_1 ZF 1825. szűlte K_1 leanykát
362. K_1 ⟨*{a} és Hos*⟩ *és bajnok* Hüleket, 's meghalt *szép* ifju korában MM 1845—48 MM 1847. ifjú [s. h. az előző kiadásokban rövid *u* van, a metrum is ilyent kíván.]
363. K_1 Álmost hadat
364. K_1 a' győző Párduczos Árpád M 1845—48. eredett, [A vessző indokolatlan, K_1-ben, ZF 1825-ben M 1833-ban nincs is meg; töröltük.]
[Utána a K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*a' ki elől villo*⟩
365. K_1 *a'* ki ⟨*hadat vezet, és*⟩ elől csattog 's Alpárt rettenti ⟨*vasával*⟩ (1) hadával (2)
366. K_1 nőtől
367. K_1 Zoárdot
368. K_1 *'M*ink mint fergetegek járunk a' puszta mezőben.
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*az szalad, és kerget, magam űzök szüntelen, és még*⟩ ⟨*a'ki*⟩
369. K_1 *'s* meszsze
370. K_1 *H*ölgyem, deli, tiszta tekintetü Jolta ZF 1825. Jolta,
[Utána a K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*a'ki és vadakat nyi*⟩
371. K_1 's anyja ⟨*'ölén*⟩ körűl játszó kis gyermekem, ékes Alember
372. K_1 *k*ik *c*sepel árnyai közt*t* Duna
ZF 1825. M 1833. közt *d*una'
373. K_1 Varnak karral, 's ⟨*váró*⟩ szomorú
[Utána a K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*De a'*⟩
374. K_1 De fut [jav. ebből: *foly*] üdőnk ZF 1825. üdőnk,
K_1 tartalak, *indulj*

[K_1-ben utána egy sor, majd áth. sortöredék:]
Rettentő vasadat mérd öszsze vitézi vasammal,
⟨A' [jav. ebből: *'s a*] *hadak' Istene lát,⟩*
375. K_1 igazán ⟨*sort*⟩ (1) ⟨*cseré*⟩ (2) vet hadak *I*stene: víjunk
[Idj. n.]
376. K_1 *I*gy vasát, *m*int ⟨*delszaki*⟩ (1) *délszaki felhő* (2)
[áthúzatlan változat] *villám* (3),
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*jött amaz is, 's csattogva* {*búsan*}⟩
377. K_1 *j*ött ⟨*amaz is*⟩ hatalommal az is, ⟨*'s rontó fény csilloga kardján.*⟩ 's fenn villoga, csattoga kardja
378. K_1 *De csak* csapásit,
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*mert sebesebben járt ifjúi kezében aczéla.*⟩
379. K_1 K*á*dosa o*l*döklő kezeit most öszsze
380. K_1 ⟨*és*⟩ *r*ettentőn felé; *de serényen* elugrik
381. K_1 Schedios*z*, halálát
382. K_1 a' [jav. ebből: *de*] mint *hátra* szökik megakad ⟨*bal*⟩ (1)
[jav. ebből: *jobb*] bal (2) lába, 's lebotlik
M 1833. lebotlik,
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*még is hirtelenül*⟩
383. K_1 *még is* hirtelenül segíti
[K_1-ben utána áth. sortöredék:] ⟨*'s áll iszonyú képpel*⟩
384. K_1 *'s* bántott *é*rdeiként előáll
385. K_1 hevét és csapását.
386—388. K_1-ből e három sor hiányzik.
389. K_1 lovásza
390. K_1 *a'* nyilazó szívos
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*gyors könnyü nyilat vete, hogy Kadosát leteritse, 's Urának*⟩
391. K_1 ⟨...⟩ *g*yors indított Kadosát remélvén
[Utána a K_1-ben áth. sortöredékek:] ⟨*véretlen*⟩
⟨*szép diadalt*⟩
392. K_1 *é*s rövidíteni
393. K_1 E*l*reppent a' nyi*l*a, de hibás vala ⟨*mente*⟩ *vétkes iránya*
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Épen emelt karral Schediosz*⟩
394. K_1 Schedios*z*,
395. K_1 *a'* veszsző berohant, ⟨*mélyen*⟩, *'s mell csontját érte* hegyével.
396. K_1 Ott tősténT hős karja: ⟨*setétbe bor*⟩ homalyba
ZF 1825. M 1833. hős karja,
397. K_1 *a*rczai, szorúlt: a' sebéből
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*'s oldalabb*⟩
398. K_1 *'s* bőven színén
399. K_1 [Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*dult maga ellen 's ott*⟩
400. K_1 *d*úla keblén, *U*rának
401. K_1 Schedios*z*t elhagyta:
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*lábáról, 's szörnyet csendűlt*⟩

402. K_1 *lábáról*, testén.
403. K_1 Kádosa, ⟨*bám*⟩ viszsza *ijedt*, 's mint bálvány álla helyében
[K_1-ben e sor után ez következik:]
megszüntette dühét, és megszüntette csatáját.
404. ZF 1825. *G*örögöt K_1 elesni
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*sirva sirna*⟩
405. K_1 *és* fájdalmai *közt*t ZF 1825. M 1833. köztt K_1 vére tavában
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*hozzá ment,*⟩
406. K_1 *k*önnyre hidegült ⟨*kezeit*⟩ jobbját megfogva ⟨*neki nyujtva*⟩ imígy szólt
407. K_1 [Idj. n.] ⟨*Hej*⟩ *I*gy *o* méltó [jav. ebből: *méltatlan*] jobb harczra, ⟨*elesned*⟩ kiveszned?
408—410. [E három sor helyén K_1-ben a következő szöveg van:]
Veszsz ha gonosz napodat ravaszúl így hozta szerencséd,
⟨*de mikor énekeink zendűlnek*⟩
411. [K_1-ben a következő két sor felel meg:]
de ha nyugalmunkban megzendűl a' hadi munka
jer dalainkba te is, 's vedd hírét érdemeidnek
412—413. [K_1-ben e két sornak a következő sor felel meg:]
mert lelked nagy erővel birt, ⟨*karod*⟩ *'s vasad a' hadi vészben*
414. K_1 *villámként ragyogott, és űzte halálos üdődet*
415. K_1 veszszeje
416. K_1 ⟨*é*⟩ *'s* bajviselő alázta. [Idj. n.] ZF 1825. alázta"
417. K_1 ZF 1825. M 1833. *I*gy K_1 ZF 1825. utolsó
418. K_1 *szép* bocsátá
418. és **419.** közt K_1-ben itt a következő áth. részlet következik:
⟨*Még ekkor {Dalmát} rettentőleg kergette vitézlő*⟩
⟨*Dalmát nagy Viddin, 's mellette zavartan omoltak*⟩
⟨*a' magyarok, rohanó Kadosát kívánva közökbe.*⟩
⟨*Lóra szökött a' Hős, 's mene*⟩
419. Kadosa lóra szökött, *'s dárdáját vette kezébe.*
[Utána áth. sor:] ⟨*'s a' mint fergeteges rohanással visz*⟩
ZF 1825. M 1833. szökik dárdát
420. *'s* a' mint viszsza serényen
421. K_1 Látja zavart ⟨*népét Viddinnek előtte*⟩ seregét bomolni
422. K_1 *l*átja Dalmat, ⟨*'s az*⟩ dühödött előtte,
[Utána a K_1-ben áth. sortöredékek: ⟨*Lelke nagyobb*⟩ ⟨*'s lelke biztosabb lesz*⟩
423. K_1 vasával
424. K_1 *'s* megy, mint fergetegek szárnyán *E*rőszak
425. K_1 *m*elly tőr, ⟨*elejt,*⟩ emel, ⟨*megaláz*⟩ vagy aláz 's mindent fölforgat *az úton*
426. K_1 Úgy [jav. ebből: *'s megy*] ⟨*és*⟩ megyen, *és* az ölő seregek' közepébe csapódik
427. K_1 *o*tt az dárdát; M 1833. Lirmeg
428. K_1 *de* ⟨*fogait*⟩ rohanó állja: le*hullik* előtte
429. K_1 *'s* homloka megtörvén velejét
430. [K_1-ben e sor csak két sorral később következik:]

Kermili, és *Budovány*, 's *Budoványnak gyermeke, Rollek*, M 1833. *Kármeli*, Radováz, Radováznak ZF 1825. *Rollek*,
431. [K_1-ben a **425.** sornak megfelelő sor után:]
Így ki *elejbe* rohan*t* elakarván utjait állni, ZF 1825. *elejbe*
432. K_1 halódik
433. K_1 szörnyű ⟨*zajgást*⟩ romlást gyanitván
434. K_1 hagyja *'s* ⟨*vitéz Kadosának*⟩ kinyult dárdával *elejbe* vetődik ZF 1825. *elejbe*
435. K_1 *'s* Most ⟨*mint vért*⟩ valamint forró
436. K_1 ⟨*öl*⟩ Öszsze megy ⟨*öldöklő körm*⟩ életölő
437. K_1 *Öszsze csap* a' két pusztitani *égvén*
438. K_1 mes*z*sze
439. K_1 *'s el* sem véti, ⟨*födött*⟩ (1) födött (2)
440. K_1 *dárda*: hegyével
441. K_1 szint*a*kkor
442. K_1 *dárdával* ⟨*czombját.*⟩ *Kadosát.* Bemegy a' vas Kadosa ⟨*czombján*⟩ jobbján
443. K_1 ⟨*'s*⟩ *m*egszegi kontöseit, oldala csontját
444. K_1 leszállott
445. K_1 *n*em tarthatta lováról
446. ZF 1825. Kadossa
447. K_1 *k*arjával dárdája ⟨*hajolt*⟩ legott lehajlott
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Viddin erős*⟩
448. K_1 kezéből
449. K_1 *'s* a' vas mellén; seb, *és a'*
450. K_1 *f*öldre ⟨*borulván is*⟩ borulta után vesztve *fölállott*
[Utána a K_1-ben áth. sorok:]
⟨*Melle szorúlását hamar eltüntetve felejté*⟩
⟨*'s új harczot forralt Kadosát*⟩
451. K_1 felejté
452. K_1 *'s* visz*s*za
453. K_1 *De hamar* ott termett
454. K_1 *és* új fegyverben [jav. ebből: *fegyverrel*] *bajvívó* Dalma,
455. K_1 *h*ármas *U*rokról.
456. K_1 ismét *szörnyű* harcz
457. K_1 Bolgárok 's rohanó *M*agyarok *egymásra dühödvén* ZF 1825. *M*agyarok
[K_1-ben itt ez a sor következik:]
De Kadosát védő katonái takarva kivitték
458. K_1 bőr paizsát borítván
459. K_1 ⟨*vitt a'*⟩ *a'* seregek közt*t* vitt 's ZF 1825. M 1833. közt*t*
[Utána K_1-ben a következő sor áll:]
Szörnyű Viddinnek megtartóztatta haragját
460. K_1 Viszsza csapott ZF 1825. M 1833. sólyom,
461. K_1 *e*lvesze M 1833. Elvessze K_1 elől ⟨*de*⟩ fiatalkor*i* ZF 1825. fiatalkor*i*
462. K_1 *'s* Óva K_1 ZF 1825. *B*olgár
463. K_1 meg lévén szaggatt*a*tva,
464. K_1 [bekezdés nélkül:]

Zalánt, lángfürtü Preheszka
465. K_1 *i*lly tüzelte
[Utána K_1-ben két üres lap (**96**/v és **97**/r) után **97**/v-n áth. sor:] *Fejedelem, mi talán csak jövénk*
466. K_1 [Idj. n.] Fejedelem, hozál ki
467. K_1 *'s* fegyvereink fényét ⟨*mutogatni gy*⟩ (1) ⟨*biztos*⟩ (2) mutogatni, (3)
468. K_1 *h*arcz már *régen zeng*, halálát.
469. K_1 [Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Elviszem a' vasat*⟩
470. K_1 *'s* elrohanok visz,
471. K_1 *'s szükségem* ZF 1825. népedre: K_1 kövessen. [Idj. n.] ZF 1825. kövessen"
472. K_1 *I*gy vele mint medvék barlangja,
473. K_1 *gy*ermeki, sugárzott
474. [E sor után K_1-ben áth. sorok:]
⟨*Balgatag, illy szókkal*⟩
⟨*Vad vagy mindenkor, 's kegyelem nin*⟩
475. K_1 [Idj. n.] Illy kívánsz e
476. K_1 ⟨*é*⟩*'s* hogy
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*Ám legyen, inségem hogy teljes számra verődjék,*⟩
⟨*De te rohanj bár és pusztítsd el*⟩
477. K_1 Ám legyen: poharát *kell innom* egészen.
478. K_1 nyugva *kerülni*,
479. K_1 *d*e Viddin szavával
480. K_1 *h*ogy mig
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*látandom*, {*k*} *ne*⟩
481. K_1 láthatom a' kerüljem
483. K_1 *d*árdáját lass*u*dni, ... mennem ⟨*előbbi*⟩ utána
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨{*napj*} *Jer te is és villám karodat forgassad* {*előttem*} *utánam*⟩
⟨*és rejtett dühödet*⟩
484. K_1 villám karoddal ⟨*szegd*⟩ nyisd útat [Idj. n.] ZF 1825. M 1833. villám kardoddal ZF 1825. útat"
485. K_1 *I*gy szól*tak*, merül*tek* ZF 1825. M 1833. *I*gy
486. K_1 *'s* most szörnyű *sokasággal* az
487. K_1 *ö*ldöklő szemközt*t* M 1833. MM 1845—48. *Ő*ldöklő [s. h. ZF 1825-ben Öldöklő ennek alapján jav.]
488. K_1 Zalán *'s vele szemben* népe Zoárdnak
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*Ment Thessáli Bazil, 's népét elhagyva merészebb*⟩
⟨*szándékkal mene rettenetes nagy Vid*⟩
489. K_1 *Ment* ⟨*fejedelmi*⟩ *Thessáli Bazil*, 's szemközt*t* vala Istenes Unddal ZF 1825. M 1833. szemközt*t*
490. K_1 *B*olgárok csillaga, ZF 1825. *B*olgárok' csillaga M 1833. csillaga
491. K_1 *'s* a' széllel rohanó *Dáresz*
492. K_1 *k*eltek egyszerre miként a' felleg esése
493. K_1 *r*engő *d*ardákkal ZF 1825. *M*agyarokra K_1 rohantak

494. K_1 *'s* Hangzott ég és föld, és ⟨*zugtak az éjjeles öblök*⟩ meszsze *oblök*
495. K_1 *'s Most* iszonyú *k*eppel ujra,
496. K_1 *'s* a' mint *és* sikra ⟨*vetődött*⟩ leszáll*ott*
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*megmozdult a föld*⟩
⟨*dél ragyogó fényét beborítá szörnyű homálya.*⟩
⟨*Ellene jött*⟩
497. K_1 's ellene Had *I*sten
498. K_1 megmozd*u*lt a' föld, sziklái ⟨*ropogva omoltak*⟩ (1) ⟨*remegve hasadtak*⟩ (2) remegtek alatt*ok* (3)
M 1833. alatta.
499. K_1 *'s* a' daliák
[Utána K_1-ben új bekezdésként áth. sortöredék:] ⟨*Oh most nyilj*⟩
ZF 1825. M 1833. *ű*lt.
500. K_1 rejtett *szikrája napomnak*
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*melly mult századokat {kiderítve mint} vezeted*⟩
501. K_1 *m*elly *mult századokat kiderítve lefestesz eszemben,*
ZF 1825. s*ü*lledve
502. K_1 *v*illanj látasd *I*steni karnak
[K_1-ben itt még a következő, részben áth. sorok állanak:]
mert minden népnek jó vagy rosz szelleme harczol,
és mikor a' rosz győz, leborúl szép napja, 's nevével
⟨*létele viszsza remeg, ha*⟩
elvész a' nemzet, csak tettei' ⟨*árnya*⟩ *hire marad fenn.*
503. K_1 [Új bekezdésben] Hadurnak
504. K_1 boszúját.
505. ZF 1825. M 1833. MM 1845—48. halván [K_1 és értelem alapján hall*v*án -ra jav.]
506. K_1 *d*árdáját,
507. K_1 még
508. K_1 nehéz ormát [a két szó jav. ebből: *nehézségét*] fölütötte fejével
505. K_1 szárnyai: *lába*
[Utána K_1-ben e sor áll:]
Országot tapodó tigris köröm : éktelen arcza
510. K_1 *e*mberevő *I*gy mászva:
511. K_1 *a'* föld megsü*l*ledt ZF 1825. megsü*l*ledt
512. K_1 *f*ölkele, 's ⟨*láng*⟩ vérlángú taraját ⟨*a' csillagos*⟩ magas égig emelte
513. K_1 pedig *életölő* gyomrában, ⟨*'s nyaka*⟩ szikla hasábok
514. K_1 ⟨*zörgöttek*⟩ *h*ánykodván mereven vas tagjai összse csörögtek
515. K_1 ⟨*Igy*⟩ *'s* Jobbik K_1 ZF 1825. M 1833. világolt
516. K_1 *Igy* fölemelkedvén már
517. K_1 *d*e mikor az villám kardját ZF 1825. M 1833. villám kardját K_1 lenyujtá
[Utána K_1-ben áth. sor:]

⟨*viszsza esett, 's a' {...} mélyen mint a' Kárpá(nak halma*⟩
518. K_1 *v*iszsza előbbre
519. K_1 *m*int valame*l*y a' sikföldre leomlik
520. K_1 *O*rjás volt a' *Rettenet,*
521. K_1 *m*egnehezűlt hogy mene, mes*z*sze
522. K_1 *a'* növevényes fa virág meg hervada
523—547. K_1-ből e sorok hiányoznak.
523. K_2 25/r. betoldás * jellel mindkettő; Félelem. [jav. ebből: *félelem.*]
524. K_2 *á*rnyékként ny*u*lt [jav. ebből: nyul*ott]* termete Sápadt
525. K_2 *é*s beesett ⟨*képén*⟩ arczán borzasztó ⟨*rém*⟩
526. K_2 *m*ert ZF 1825. M 1833. *l*atszatján
527. K_2 ingadozók, 's ⟨*hoszszabbak*⟩ magasabbak
⟨*T*⟩ Matra! ⟨*fenyőd{d}nél.*⟩ (1) *tetődnél.* (2)
ZF 1825. fenyőknél. M 1833. feny*ü*knél.
528. K_2 *I*gy v*ala*
529. K_2 *h*ol hamar ⟨*a' földnek*⟩ Alpárnak [fölé írva] határit
[E sor alatt áth.:] ⟨*kün maradott m...*⟩
530. K_2 *p*órokat,
531. K_2 Most ⟨*Ár*⟩ e' [jav. ebből: *a'*]
532. K_2 *'s* ⟨*tőle*⟩ *E*llenségei Alpárnak ⟨*rémül*⟩ rettegve [jav. ebből: retteg*tek*]
533. K_2 [A sor elején áth.:] ⟨*...A' nehezűlt*⟩
534. K_2 vezetők bátor meg nyomta
535. K_2 *m*elly tompán
536. K_2 [A sor elején áth.:] ⟨*Kürto*⟩
537. K_2 *n*em hallják
538. K_2 Átok
540. K_2 vezér⟨*e gyanánt a' nép*⟩ képen ⟨*magyarokhoz*⟩ futos a' magyarok⟨*hoz*⟩ közt
ZF 1825. *M*agyarok közt*t*. M 1833. közt*t*.
541. K_2 ⟨*Öl*⟩ Ölnyi ⟨*vörös*⟩ vasas buzogányt forgat *s*uhogatva kezében
542. K_2 *s*uveget daru tollat ZF 1825. M 1833. daru tollat,
543. K_2 hazugsággal ⟨*ho*⟩ igazság,
544. K_2 ⟨*'s*⟩ *n*yelve csalást *hirdet. I*gy jár ⟨*sz....*⟩ a szittya seregben
ZF 1825. M 1833. seregben
545. K_2 *t*étova remít, erre [jav. ebből: *egy*re] ZF 1825. ösztönöz*:*
[Az **545.** sor alatt áth.:] ⟨*'s bomlanak a' rendek*⟩
546. K_2 *a'* sereg⟨*ek megbomlanak*⟩ sorai*k* bomolnak ZF 1825. bomolnak.
547. K_1 *I*gy a' többi gonosz *sereg* is keveregve kiszállott
548. K_1 *'s a' legerősb* hősnek
549. K_1 De ⟨*jöve*⟩ közelíte Ármányt
[Utána K_1-ben áth. sor:] ⟨*Sziklanyakát a' kard ketté*⟩
550. K_1 a' kard a' mint nyakába
551. K_1 *é*s rengett környék; *de nagy* ördög
552. K_1 *t*agjait összedé *a' Rém, 's* még álla erősen,
[Utána K_1-ben áth. sor:] ⟨*'s ordított valamit 's magát*⟩

553. K_1 *'s* mintha nyitna ⟨*mesz*⟩ vad éjszakig a' [jav. ebből: *ég*] föld
554. K_1 *és* azon örvényes ⟨*torkából*⟩ torkokkal bőgne
555. K_1 *úgy* bőgött,
556. K_1 Köd dárdáját szét verte ZF 1825. M 1833. szét verte
557. K_1 *'s* hasztalanúl! ⟨*vastag*⟩ ismét vagdosta, [jav. ebből: *ketté*], hogy öszsze
558. K_1 *t*ermete. Öszsze *u*jra fölálla *merészen*
559. K_1 *'s r*ettenetes tagjai; *hangja⟨i⟩*
560. K_1 *f*olyvást zúga, *'s remegve futott a' bús had előtte.* MM 1845—48. rémíte [s. h. ZF 1825-ben M 1833-ban: rémíte]
561. K_1 ZF 1825. M 1833. *I*sten
562. K_1 's meszsze kinyult, *'s* viharos *tátrát karjával elérte.*
563. K_1 Ott ⟨*letöré*⟩ a' nagy
564. K_1 *és* emelé MM 1845—48. kaszások, [A vessző nem indokolt, K_1 ZF 1825. M 1833. nem tünteti fel. Töröltük.]
565. K_1 *f*énylenek
566. K_1 *r*ettenetes
567. K_1 *Repkede* már K_1 ZF 1825. M 1833. *I*stenre
568. K_1 *d*e mikor fejére
569. K_1 ⟨*a'*⟩ földbe morgása *e*állott
570. K_1 A' hadak *I*stene most ráhága, 's tiporta *keményen*
571. K_1 Ármány vas tagjai öszszeszakadtak
572. K_1 gördűltek *sziklái ;* de nyögve remegve
573. K_1 *'s négy* sarkai öszsze ropogtak
574. K_1 ⟨*Árm*⟩ A' Rémet pedig elhagyták ⟨*a' zugó*⟩ (1) *a nagy* (2) szárnya⟨*k*⟩i, ⟨*r*⟩*omlott*
575. K_1 termete. *Rettenet,* Átok
576. K_1 *'s* társaik *I*sten ZF 1825. M 1833. *I*sten K_1 futottak
577. K_1 Ő ⟨*magát*⟩ legutól *k*énnal ZF 1825. M 1833. *k*innal K_1 megind*u*lt
578. K_1 *'s* viszsza
579. K_1 harczok mezejét serényen
580. K_1 ⟨*és*⟩ *'s* ment diadalmával ⟨*nyugodalmas egébe*⟩ (1) *nyugodalma' lakába,* (2)
581. K_1 *o*tt kinyiták ⟨*szép*⟩ (1) ⟨*kegyes*⟩ (2) magas (3)
582. K_1 *m*egtörlék kezeit, *'s leszedék nagy fegyvere' súlyát* ZF 1825. térét.
583—584. K_1-ből e két sor hiányzik:
584. M. 1833. MM 1845—48. bocsátván [Kitettük a pontot ZF 1825. alapján.]
585. K_1 Vig lett *a'* ⟨*magas*⟩ *zajos* ég,
586. K_1 ⟨*csen*⟩ *'s* lassan világok
587. K_1 *e*zrede 's hüs [jav. ebből: *hüvös*] szellő
588. K_1 a' nyomor*ult* ZF 1825. nyomor*ult*

[Utána K_1-ben áth. sortöredékek:] ⟨*emberek egymással*⟩ ⟨*nemzetek*⟩ ⟨*egymással*⟩ ⟨*emberek egymással*⟩

589. K_1 *e*mberek viadallal ⟨*omoltak*⟩ (1) ⟨*omoltan*⟩ (2) omolván (3)
[Utána K_1-ben egy áthúzatlan és egy áth. sor áll:]
emberek ütköztek, egymás vérébe tapodván
⟨*csak maga nem nyugodott 's őtet vérökkel itatták*⟩
590. K_1 keseredve viselte [jav. ebből: *viselvén*] M 1833. fi ait
591. K_1 *a'* kiket ő szűlt, bocsátván
592. K_1 *n*em táplált egyiránt; ⟨*mos véröket itta*⟩ gözölgő
593. K_1 *m*ost, pora lett [jav. ebből: *lessz*] temetője sokaknak

IX. ének

1. K_2 A sor felett: Kilenczedik Ének.
A sor felett áth.: ⟨*Bús a' harczoknak folyamatja,* {*nem nem e'*}⟩ ⟨*kegyetlen ölések*⟩
⟨{*Bú*} *'s szörnyü halálképek*⟩
ütközetek folyamatja: *h*alálos
Az 1. sor alatt áth.: ⟨*Csattogat ércz sora k*⟩
2. K_2 A sor előtt áth. ⟨*D*⟩ *j*árja
3. K_2 benne, ⟨*veszett*⟩ (1) ⟨*kemény*⟩ (2) vitéz (3) seregek mind vesztig ⟨*tördösik*⟩ emésztik el egymást.
A **3.** sor alatt áth.:
⟨{*Rett*} *Retteg az elme*⟩
⟨*Hangja ijesztő a' fülnek, 's látása, ha látni*⟩
⟨*a' lélekben lehet, a' léleknek*⟩
4. K_2 Hangjától ⟨*a*⟩ fül
5. K_2 *K*edvetölő, ⟨*a' léleknek*⟩ (1) ⟨*a' vérképeknek*⟩ (2) vérképeinek (3)
Az **5.** sor alatt áth.: ⟨{*O kiket*} *El ne*⟩
6—8. K_2 *Nem hevem, a' dal' erős zengései hagynak el engem*
⟨*Hallani*⟩ *'s melly csata a' honnért ősinknek nem vala hoszszú*
[A **7.** sor alatt K_2-ben áth.:] ⟨{*Hall*} *Azt nekem látni*⟩
K_2 *Dallani azt énnekem, és másoknak hallani hoszszú*
ZF 1825. *Nem hevem, a' dal' erős zengései hagynak el engem,*
'S melly csata uj honnért ősinknek nem vala hosszú,
Dallani azt nekem, és feleimnek hallani hosszú.
9. K_2 elme; ⟨*mib*⟩ fárad⟨*tak azokban*⟩ (1)
va ⟨*csatázván*⟩ (2)
dicsőség (3)
A **9.** sor alatt K_2-ben áth.: ⟨*ösvényén véres* {*véres*} *riado*⟩
10. K_2 *v*érbe mezején ⟨*komoran tör*⟩
11. K_2 Alpárnak, *'s* rád büszke Philó, rád szűtelen Ármány
12. K_2 *'s H*aemosi ZF 1825. Haemosi Viddin
13. K_2 A sor elején bekezd. nélkül, áth.: ⟨{*El ne*} *O kik*⟩ vagytok, kik⟨*et énekem*⟩
14. K_2 ijedjetek:
A **14.** sor alatt K_2-ben áth.: ⟨*Nem mondom, mi* {*gy*} *csatát harcolt*⟩ ⟨*Mint romlott*⟩
15. K_2 mint ⟨*romlott hős ?kora ?*⟩ (1) ⟨*harczolt*⟩ (2) romlott nemzete (3)

16. K_2 *k*ardja alázta
17. K_2 *'s* el:
18. K_2 Bodrogköz' *gyönyörű* szigetébe ⟨*ragadnak*⟩
19. K_2 az, ⟨{*és*} *ormairól*⟩ enyelgés
20. K_2 *n*em láb⟨*áto*⟩, 's orm*á*n K_2 ZF 1825. M 1833. üvöltöz,
21. K_2 *é*s megürült éjben
22. K_2 Huba, ⟨{*hol*} *gyenge Szömér*⟩ fürge Bodor [fölé írva], ⟨*jártok*⟩
23. K_2 Kérdezitek; ⟨*mert*⟩ mert ⟨*szerte*⟩ meszsze ⟨*hagyám bujdos*⟩
24. K_2 Szömér *rettentő* Tűzima
25. K_2 *'S a'* ⟨*megdőlt*⟩ (1) *gyengült*⟩ (2) *Daliák?* Elmondom, *meg sem is állok,*
ZF 1825. *s*em
26. K_2 *m*ig nem *h*írdete*m* új örömét Bodrog köz urai*nak*.
ZF 1825. M 1833. *M*ig *h*írdetek urairól.
27. K_2 Hajna te főkép
28. K_2 ⟨*a'*⟩ szűz fodor haju Hubának
29. K_2 *m*ert te, midőn ⟨*ny*⟩ ⟨*alszom,*⟩ *pihenek*
30. K_2 *é*s köszönöd, hogy ⟨*rólad, 's arczodról,*⟩ szűz ajakidről, 's ⟨*szép*⟩ hajadről
A **30.** sor után K_2-ben áth.: ⟨*édes szózatot ejtettem*⟩
31. K_2 *é*des Etéről
32. K_2 *a'* ki *had*ban szépségre
33. K_2 megny*i*lni
34. K_2 *bí*boros ajkaidat, ⟨*hallom zendűlni*⟩ 's ⟨*boldog*⟩ füleim lágy hangj*ait* [jav. ebből: hango*dat*] érzik [jav. ebből: *ő*rzik]
ZF 1825. Bíboros M 1833. MM 1845—48. *B*iboros [ZF 1825. alapján hosszú *í*-t írtunk, Gyulai kiadásában is így van.]
35. K_2 Ekkoron a' ⟨*ragyogó*⟩ havazott ⟨*vall*⟩ karokat meglátom, az ⟨*áldott*⟩ égből
36. K_2 ⟨*szállt csillagszikra*⟩ isteni szem tiszta
A **36.** sor alatt áth.: ⟨{*Hév*} *Dél'nek vő*⟩ ⟨*Dél*⟩
37. K_2 Délnek ⟨*tája*⟩ völgye szivem titkának régi hazája
A **37.** sor alatt K_2-ben áth. sorok:
⟨*Ott is uralkodik a' ragyogó szemek égi hatalma*⟩
⟨*Haj! de nem olly kegyesek*⟩
⟨*Délnek völgyeiben*⟩ SS [tollpróbák]
⟨*Ott ragyog illy két szem ; de azok kegyetlen*⟩
⟨*Délnek völgyiben is ragyog* {*olly*⟩ *a' lány szép szeme, haj de búmon*⟩
⟨*nincs abban kegyelem,*⟩
⟨*nincs abban kegyelem, megöl*⟩
⟨*Délnek völgy*⟩
⟨*Ott is uralkodik*⟩ ⟨*Dél völgyében is a' szép lány szeme (nem kegyes) ill*⟩
38. K_2 vö⟨*ll*⟩lgyében illy ⟨*ragyogó*⟩ tüzes a' ⟨*deli*⟩ [{*a'*}-ból jav.] [a sor fölé írva] lány szép [a sor fölé írva] szeme ⟨*búmon*⟩ rajtam
ZF 1825. M 1833. Rajtam

39. K_2 *n*em is
40. K_2 igy? Megtérek Hajna *szemedhez.*
K_2-ben a **40.** sor után a főszövegben nem található áthúzatlan és áth. sorok:
Majd te ha hősöddel tieidhez viszsza vezetlek,
⟨bánatom éjében megjősz⟩
{Bánatomat k} ⟨A' komor⟩ Ismét eljősz, és ⟨nyugató⟩ repeső álmokkal elaltatsz
⟨{Elmond} Szólani fogsz, hogy ez életnél van jobb⟩
⟨{Tán biztatni} Altass bár, {'s mondd} és hogy van még jobb élet ezentúl⟩
⟨Mondd el előttem, 's szép ajakidnak meghiszem azt is⟩
⟨Elhiszem azt is szép ajakidnak, csak te beszéld el.⟩
⟨'s bár⟩ Altass ⟨bár⟩ bár, 's [*és*-ből jav.] *hogy még valahára vidám napot érek,*
Csak te beszéld, gyönyörű ajakidnak meghiszem azt is.
41. K_2 Hű [*Hűl*-ből jav.] *Talabor,* hogy *⟨semmire sem⟩* Hajna [ebből jav.: Hajnán*ak*] járt
42. K_2 [A sor elején áth.] *⟨Viszsza került⟩* Viszsza
43. K_2 Ősz és *csendes* ölében
44. K_2 *g*yermeki öszsze aludtak.
[K_2-ben e sor után áth.:] *⟨Ő tanakodva megállt⟩*
45. K_2 *⟨és⟩ 's* alva fekvék *⟨őket⟩* tetemét
46. K_2 hogy' ért *⟨Talabor,⟩* Szakadár
47. K_2 vette
48. K_2 [A sor elején áth. idj. n.:] *⟨Alszol⟩* Alhatol o Huba? *⟨Hát lányoddal⟩* sőt eszeddel [jav. ebből: eszed*től*]
48. és **49.** közt K_2-ben áth.: *⟨lányodat elvesztéd⟩* [jav. ebből: *elvesztett*]
49. K_2 *n*em kérded *⟨most már⟩* többé
50. K_2 *⟨kelj {'s}⟩* lásd hogy *⟨reggel van,⟩* (1) *⟨hajnalodik,⟩* (2) *reggeledik,* (3) nincsen. [Idj. n.]
ZF 1825. nincsen"
51. K_2 *⟨Monda⟩* fölrázá. *⟨{Ama} {Huba} Amaz ébrede, 's lassan emelvén* (1) *lassan emelvén* (2)*⟩* beszédét [A sor alatt áth.:] *⟨álomcsalta fejét⟩*
52. K_2 *é*s Hajnának *⟨utána⟩* utána
53. K_2 [A sor elején áth.:] *⟨{Ke} Ne nem lelé⟩* nem; ölében
54. K_2 is *⟨....⟩* emésztő ZF 1825. Mégis
55. K_2 *Tudta,* hogy égből jött, *⟨'s⟩ hive* képnek
[K_2-ben folytatólag 21/v-n áth. sorok:]
⟨És sietett a dúlt Bodrogköz tájira menni.⟩
⟨Gyermekeit még alva vivék a gyenge cselédek⟩
⟨Ő pedig a' gondos Szakaddárral előre sietvén⟩
{meszsze ható szemeit} (1) *{keresve ható szemeit}* (2)
⟨meszsze ható, szemeit hevesen jártatta tanyáján.⟩
⟨'s Már oda ért, 's Hajnát kérdezték gyermeki tőle⟩
56. K_2 [A sor előtt áth.:] *⟨Gy⟩* [E sor alatt áth.:] *⟨biztata mindeneket, k ik⟩*

57. K_2 [A sor elején áth.:] ⟨*m*⟩ égi remény hangján szivökhöz
58. K_2 és szavait, ⟨*ballagtak*⟩ szaladoztak utána. [vesszőből jav.]
59. K_2 sietvén
60. K_2 *meszsze* jártatta tanyáján
62. K_2 rohanásában ⟨*kikerülte*⟩ határát.
63. K_2 ⟨*Épen*⟩ Mindene ⟨*épen volt*⟩ viszszakerűlt, ⟨*M*⟩ hibáza ⟨{*lakából*} *belőle*⟩ ⟨*la*⟩ közülök
[A **63.** sor alatt K_2-ben áth. sorok:]
⟨*Ujra nagy aggodalom szállott lelkébe*⟩
⟨*'S éktelenűl állt az, 's*⟩
⟨*'s {ek} nélküle éktelenűl maradott hajléka, 's szomorgó*⟩
64. K_2 ZF 1825. *U*jra K_2 Hubának
65. K_2 nyugovék; meszsze bejárá
66. K_2 [Idj. n.] Hajna! ⟨*merész hangon többször sz*⟩ tüntél? [Idj. n.] [végleges a sor alá írva] mondá. [kérdőjelből jav.] Deli Hajna! [Előtte s utána idj. n.]
67. K_2 Szömér 's
68. K_2 jöve⟨,⟩ az; [a sor fölé írva]
69. K_2 *a'* előtt, ⟨*hadrontó Tűzima, Csakány*⟩ ösmert [a végleges sor alá írva] [A sor alatt áth.:] ⟨*'S a' nagy Elem*⟩ ZF 1825. M 1833. ösmert
70. K_2 [A sor elején áth.:] ⟨*A'*⟩ Jött [elé írva] ⟨*rettentő*⟩ hadrontó Tűzima,
71. K_2 [A sor elején áth.:] ⟨*végre*⟩ végtire [jav. ebből: vég*re*] Hubának [A sor alatt áth.:] ⟨*Félképét a' harcz*⟩
72. K_2 szikla [jav. ebből: *szirt*] az [jav. ebből: *le*] üdő vas karja letörte ZF 1825. üdő'
73. K_2 olly ő, ⟨*balról szem*⟩ rontva
74. K_2 látszott [jav. ebből: lát*ott*] éj ⟨*vala*⟩ üle [fölé írva]
75. K_2 vala [jav. ebből: *volt*] fele a' ⟨*harczokban*⟩ öszsze
76. K_2 [A sor elején áth.:] ⟨*Csak vállán 's csak*⟩ csak [jav. ebből: *az*]
77. K_2 *v*állain és
78. K_2 *v*iszsza *k*ajlékától; *h*armadszor
79. K_2 *n*em gyáván, — hátrála, ⟨*nyomában*⟩ (1) ⟨*ledöntvén*⟩ (2) ⟨*nyomába*⟩ (3) levervén (4)
80. K_2 ⟨....*négy*⟩ négy
81. K_2 kit ⟨*bánatok, és a'*⟩ [végl. a sor alá írva]
[A sor alatt áth.:] ⟨*félelem gond {öle,} nyoma, álmaiban úgy jött*⟩
82. K_2 gond [A sor alatt áth. sorok:]
⟨*Nem {kalpagja}* (1) *volt kápa* (2) *fején ; de halálos szálfa kezében*⟩
⟨*Evvel jött*⟩
⟨{*Mint kit a*} *a' napot óhajtá, és ellenségei jöttét*⟩
83. K_2 [A sor előtt áth.:] ⟨*hogy kik előtt*⟩ ellenseg' jövetét ⟨*ohajtja*⟩ (1) ⟨*nem rettegi*⟩ (2) ⟨*ohajtja szivében*⟩ (3) ⟨*nem rettegi* {'s ...} *szűben*⟩ (4) óhajtja szivében (5)
[A **83.** és **84.** sor között K_2-ben áth.:]

⟨'s mostani {emberek} bujdokló fiakat {fél szemmel} nézéssel is ölne⟩
⟨úgy jöve, és komoran fordu⟩
84. K_2 's ölne, [A sor alatt áth.:]
⟨úgy jöve, és {'s} komoran {err} nézett a' puszta lapályra⟩
85. K_2 nem kezében
86. K_2 úgy lapályra
87. K_2 társához, [jav. ebből: társához,] szeméből M 1833. köny
88. K_2 's [és-ből jav.] ⟨iszony⟩
89. K_2 [Idj. n.] Huba, hátra, ⟨fejön⟩ (1) ⟨korunknak⟩ (2) ⟨nagy⟩ az ádaz (3)
90. K_2 harczokat [jav. ebből: harczaikat] eltürtük,
91. K_2 Kiovnál ZF 1825. Kiovnál,
92. K_2 [A sor előtt áth.:] ⟨és⟩ Munkácsot [jav. ebből: munkáczok] azért csak
93. K_2 hogy előtt, ⟨haj!⟩ előtte
94. K_2 [A sor előtt áth.:] ⟨fus⟩ bujjuk ZF 1825. Bujjuk
K_2 's a napfényt nézni ne [jav. ebből: nem] merjük.
95. K_2 [A sor elején áth.:] ⟨Éltemet el nem unom⟩ ⟨Gyűlölöm életemet⟩ [a sor fölé] életemet; nem hogy
96. K_2 sem éjtszaka bánom ZF 1825. éjtszaka
97. K_2 ⟨hogy⟩ átkozom mellyben ⟨nyugalomr⟩a'
98. K_2 félre Hiszen még
99. K_2 [A sor elején áth.:] ⟨elbirom a' dárdát⟩ volna, [a sor fölé, jav. ebből: lenne] dárdát, ⟨'s bikabőr⟩ [végl. a sor alá] paizszsal [jav. ebből: paizsot is] ZF 1825. M 1833. volna az K_2 [A sor alatt áth.:] ⟨és vele, bár most jőjön, magam egy hadat űzök,⟩
100. K_2 és bár, ⟨most is elűzök⟩ megverek itt is
101. K_2 fegyverem ⟨is⟩ is. ⟨egy⟩ fiam ⟨azt viadalra kivitte⟩ elhordozta magával
102. K_2 egy fiam! és ⟨az is⟩ (1) ⟨haj! ott⟩ (2) ⟨az is⟩ (3) vele ⟨el⟩maradott
103. K_2 fölött ⟨.....hűsítő szelletek⟩
104. K_2 ⟨'s⟩ megrázzák fenekében
105. K_2 még, vénsége utolján ZF 1825. utolján
106. K_2 ⟨föl⟩dult hajlékában ⟨n jószág⟩ nincs semmije, semmije ZF 1825. M 1833. semmije, semmije
107. K_2 's szél. [Idj. n.] ZF 1825. szél"
108. K_2 ⟨Igy szólott,⟩ Elvégzé amaz a' hegy⟨ségnek⟩ hátnak végi [jav. ebből: régi] lakója ZF 1825. M 1833. lakója
109. K_1 megbúsúlt szavain, ⟨'s gondján is⟩
110. K_2 [Új bekezdés, idj. n.] bajtársam Tűzima romlunk.
111. K_2 's [jav. ebből: és] maradott ⟨késő⟩ egyebünk ⟨bús⟩ ⟨vén⟩ panasznál
112. K_2 Még is,
113. K_2 több az enyím százszor, ⟨fájdalma⟩ ZF 1825. enyím
114. K_2 az a'
115. K_2 [A sor elején áth.:] ⟨Én többször⟩ sem ⟨gyáván⟩ kell gyáván.

Iszonyódva ⟨*kezedtől*⟩ (1) ⟨*kitérnek*⟩ (2) tekintik (3) [A sor alatt áth.:] ⟨*futnak*⟩ ⟨*fut k*⟩ ⟨*És fut, ki*⟩

116. K_2 ⟨*S*⟩ *a'*

117. K_2 nincs, *s*irva kiáltsa [jav. ebből: kiáltso*n*] ZF 1825. M 1833. *s*irva

118. K_2 [A sor elején és végén idj. n.] apám! ⟨{*nin*} {*rút*} *gyilkos népnek*⟩ ocsmány férjnek [a sor fölé írva] keze fekszik ⟨*szik*⟩ ölemben ZF 1825. ölemben"

119. K_2 félhalva ⟨*boruljon*⟩ (1) ⟨*hajoljon*⟩ (2) ⟨*terüljön*⟩ (3) ⟨*hajoljon*⟩ (4) omoljon (5)

120. K_2 *a'* kerűljön az éjben. ZF 1825. kerűljön

121. K_2 [a sor előtt áth.:] ⟨*Én mi vagyok*⟩ élet,

122. K_2 ZF 1825. M 1833. közt*t* K_2 legelső

123. K_2 ⟨*most*⟩ *n*em lako*m*tól

124. K_2 kell, *é*s

125. K_2 szebbike, örömem nyomomból. [jav. ebből: nyomom*t*ól]

126. K_2 Álom K_2 ZF 1825. M 1833. hon*n*jából

127. K_2 [A sor elején áth.:] ⟨.... *'s bizva megindulok*⟩ utána [A sor alatt áth.:] ⟨{*Nem*} *Oh és* {*sehol*} *Hajna sehol, 's*⟩

128. K_2 [A sor előtt áth.:] ⟨*'s*⟩ Hajna*m*, sincsen

129. K_2 ⟨*'s egem az*⟩ *'s* a' heves, [a sor elé írva] [Idj. n.] MM 1845—48. nyilásai [s. h. az előző kiadásokban helyesen: K_2 ZF 1825. M 1833.: nyilalásai] ZF 1825. értte"

130. K_2 [Nincs új bekezdés.] hogy ⟨*az eb*⟩

131. K_2 ⟨*jött*⟩ *p*órcsapatok

132. K_2 ⟨*meg*⟩ öszsze Tűzima ⟨*bátran*⟩ ⟨*nem szólt*⟩ állott [A 132. sor alatt K_2-ben áth. sorok:]
⟨*a' szálfát emelé nem*⟩
⟨*Társainak semmit, szálfáját,* {*és*} *vette, megindult*⟩
⟨{*arra hol*} *a' nagy szálfával mene tüstént arra, 'hol egy vad*⟩
⟨*ordító csapatot látott közeliteni. Nem szólt*⟩
⟨*mostan is, a' szálfát emelé,* {*csak*} *csak, 's* {*nyomban elálltak*} {*hökkenve*} *zúgva megálltak*⟩
⟨{*a' dühödő remegő*} *a' dühödő pórok ; de azonban megtelik a' tér*⟩
⟨*és Huba elszáná* [jav. ebből: elszán*ván*] *erejét, illy szókra fakadván :*⟩
⟨*Végre, ha így kellett gonoszúl fordulni napomnak*⟩
⟨*még egyszer*⟩

133. K_2 *m*int kőszál semmit h*é*lyében

134. K_2 *'s* néze, hová ⟨*menjen,*⟩ üssön, kezével ZF 1825. M 1833. kezével.

135. K_2 *ü*dőt; *m*elly jött ZF 1825. *ü*dőt.

136. K_2 *a*rra zivatar hangján elejbe: ZF 1825. ele*j*be:

137. K_2 [Idj. n.] Ha*h*! ZF 1825. „Ha*h*! K_2 vártam, ⟨*csak*⟩ ⟨*csak*⟩

138. K_2 *szí*ves MM 1845—48. Sz*í*ves [K_2-ben, ZF 1825-ben, M 1833-ban hosszú í, a metrum í-t kíván, javítottuk.] K_2 [A sor alatt áth.:] ⟨*most meg látlak meglátlak,*⟩

139. K_2 ⟨'s⟩ *m*eglátlak, *meg!* 's e' [jav. ebből: *el*] *s*em eresztem
ZF 1825. *s*em
140. K_2 botommal [Idj. n.] ZF 1825. botommal"
141. K_2 [Új bekezdés.] *I*gy szólott, ⟨*rémülve*⟩ de azok zavaro*d*va
meg álltak, *a*zonban
143. ZF 1825. látá: ZF 1825. M 1833. bíztatta
144. K_2 *g*yermek⟨*e*⟩it, és ⟨*még ép*⟩ [A sor alatt áth.:] ⟨*régi hatalmának*⟩
145. K_2 szivének
146. K_2 *'s ugy* mutatá [jav. ebből: mutat*ván*]
147. K_2 *v*érmezején ⟨*a*{*z*} *nép' vezető*{*it*}*ket*⟩ verte Kióvn⟨*ák*⟩ál
Susadal ⟨*kicsapó*⟩ fejedelmít
ZF 1825. Kiovnál.
148. K_2 tiszteletes ⟨*vénsége*⟩ léte ⟨*nagyitá*⟩ (1) nagyitá (2)
[A **148.** sor után K_2-ben egy áthúzatlan sor, mely a nyomtatott alakokban nincs meg:]
(Tudjuk az illyen atyát mosolyogva tekinti az ég is)
149. K_2 *b*ánthatlanságát, 's vele Csákány és Elem ⟨*állott*⟩ ott volt
150. K_2 hegyen ⟨*állanak*⟩ a' rég [a sor fölé írva] mult századnak
⟨*vén*⟩ tölgyei ⟨*állnak,*⟩ (1) ⟨....⟩ (2) állnak (3)
[A **150.** sor alatt áth. sorok:]
⟨{*és*} *és . . . rendületlen* {*harczolnak*} *várják a'*⟩
⟨{*'s mellettök*} *'s a' morgó z*⟩
⟨*és mellettök alúl ibolyák, és gyenge szövésű*⟩
⟨*erdei . . . har*⟩
151. K_2 *'s* elvár*nak* zivatart villámot bátran, azonban
152. K_2 [A sorban ez olvasható áth.:]
⟨*harmatozott ibolyák nyilnak még rajt töveikre borultan,*⟩
[A végl. a sor fölé írva.] *i*llattal [jav. talán ezekből: illa*tokat*, illa*tot ad*] tövöknél ZF 1825. tövöknél,
153. K_2 *'s* alattok
154. K_2 *úgy* csaták győzői [A sor alatt áth.:] ⟨*És ha vad emberben*⟩
155. K_2 *a'* körül várván az erőszakot, *é*s ha
156. K_2 *e*llenségben
157. K_2 *m*egszűnék [jav. ebből: **megszánják**] ⟨*vala ott, őket;*⟩ vala itt;
ZF 1825. M 1833. Megszünnek
158. K_2 Jőnek [jav. ebből: *jöttek*] azok (1), elő (2), [át nem húzott változatok] tarthatja [jav. ebből: tarthatná]
159. K_2 Szidva, *ijesztve* ⟨*'s*⟩ kelevéze' ['s K_2-ben áth.]
160. K_2 *d*öfdösi a' közelítőket, *m*ajd áll
[A **160.** sor után K_2-ben áth.:] ⟨*és iszonyúbb*⟩
161. K_2 *'s* viszsza kerül ismét, 's ⟨*dühösebben*⟩ (1) ⟨*haragosban*⟩ (2) rontóbban (3)
[A **161.** sor után egy áthúzatlan sor K_2-ben, mely a kiadásokban nem szerepel:]
Gyül azalatt a' nép ; de ⟨*fogy a'*⟩ *szorúl a' pára lovában.*
162. K_2 Már ⟨*hatszor*⟩ ötször Tűzima
[A sor alatt áth.:] ⟨{*a'*} *gőzölgött a' vér, 's*⟩
163. K_2 vére *futott*, lefolyt [egymás fölé írt áthúzatlan változatok]

⟨'s⟩ két élet aludt ZF 1825. aludt

164. K_2 [Új bekezdés]

165. K_2 ⟨kardja⟩ jobbja. legottan

166. K_2 [A sor eredetileg:] ⟨*Még csak alig látá, már kardját* {?*vonta*?} *kiragadta*⟩, de elsőbb
[A sor fölé írva:] a' ragyogó kardot ⟨*hevesen*⟩ (1) markába (2) *ki*ragadta

167. K_2 ⟨{*A'*} *A' lágy*⟩ (1) ⟨*hév*⟩ (2) szólt (3) szerelem hangján ⟨*meg az ijedt Hajnához imígy szólt.*⟩ (1) a' szőke fodor haju lányhoz: (2)
ZF 1825. fodor haju

168. K_2 [Idj. n.] Hajna, te, szép örömem, ⟨*téged*⟩ harcz*unk* veszedelme ne érjen

169. K_2 *té*gedet

170. K_2 's várd be, míg [jav. ebből: vár*j* ⟨*meg*⟩] a' környék *lakozói* elesnek előttünk [Idj. n.] ZF 1825. *lakozói* előttünk" MM 1845—48. m*íg* [A metrum rövid *i*-t kíván, így van ZF 1825-ben, M 1833-ban. Javítottuk.]

171. K_2 elsem Tomboli ⟨*vágtata, ?de? elfuta tőle*⟩ tudta, mit érez

172. K_2 *meghajtotta* [jav. ebből: *megrázgatta*] gondolat *u*gy ment

173. K_2 *'s*

179. ZF 1825. M 1833. has*i*tja, **185.** ZF 1825. M 1833. rém*ü*lve **191.** ZF 1825. tér*i*teni: **195.** ZF 1825. *B*odrogközi **196.** ZF 1825. ut*o*lszor **198.** ZF 1825. M 1833. l*ö*n ZF 1825. M 1833. szólt keze, **199.** ZF 1825. M 1833. t*i*teket MM 1845—48. t*i*teket [ZF 1825. alapján *i*-re jav.] **205.** ZF 1825. meglatt*a*, **211.** ZF 1825. M 1833. beszédét: **214.** ZF 1825. leányod" **225.** ZF 1825. M 1833, elbám*u*lt **228.** MM 1845—48. 's így szól [ZF 1825. M 1833. *é*s így ez a helyes alak, a versmérték is így kívánja. Javítottuk.] **238.** ZF 1825. kiviszlek" **240.** M 1833. MM 1845—48. uráért. [Pont: s, h.] **245.** ZF 1825. *T*ündér, **246.** ZF 1825. M 1833. Isten, **259.** ZF 1825. M 1833. gyermek korom' **260.** MM 1845—48. k*i*vántam, [A metrum hosszú *i*-t kíván, így is van ZF 1825. M 1833-ban. Javítottuk.] ZF 1825. M 1833. ért*te*, **264.** ZF 1825. büntess" **274.** ZF 1825. M 1833. benne leányom **280.** ZF 1825. maradjon" **288.** ZF 1825. M 1833. közű*l* **289.** ZF 1825. M 1833. *így* **291.** M 1833. fi*j*a **292.** M 1833. fi*j*át **300.** M 1833. fi*j*a' MM 1845—48. alunni, [ZF 1825. M 1833. pontot ad; ez logikusabb. Javítottuk.] **308.** ZF 1825. sü*l*ledve, középen; **322.** ZF 1825. megfogta *keményen*, **325.** M 1833. h*u*zta **327.** ZF 1825. M 1833. nyomorul*t*, **330.** ZF 1825. M 1833. ölében. **333.** ZF 1825. éh*e*t, **337.** ZF 1825. M 1833. szálfáját, szálfája **339.** M 1833. fi*j*át, **341.** ZF 1825. *ü*dőd **344.** ZF 1825. d*a*rdát **346.** ZF 1825. ele*j*be" **348.** ZF 1825. M 1833. b*i*rják **353.** ZF 1825. M 1833. sebével. **356.** MM 1845—48. szel*i*den [A metrum hosszú *i*-t kíván, így is van ZF 1825-ben és M 1833-ban. Javítottuk.] **368.** ZF 1825. M 1833 ör*ü*ljön" **371.** ZF 1825. M 1833. előtte. **372.** ZF 1825. M 1833. *ű*zvén. **379.** ZF 1825. örülni" **381.** ZF 1825. *O* **384.** ZF 1825. *Á*lpár' **386.** ZF 1825. *M*agyar örülni"

1. [K_1-ben ez a főszöveg a VIII. ének végéhez csatlakozik ezzel a címmel:]
Utolsó Ének.
[Majd bekezdés nélkül:]
K_1 E' közben ⟨*hajlott*⟩ lassan verőfény
M 1833. verőfény,
2. K_1 *és* nyugatot lángja
3. K_1 *'s* még 's vérizzadással
4. K_1 *mérgesedett* daliák [jav. ebből: *hős*] egymást fene ⟨*vassal*⟩
búban emészték
[Utána K_1-ben áth. sor:] ⟨*Most fejedelmi Zalán*⟩
5—6. K_1-ből a két sor hiányzik
6. ZF 1825. nagy része, *'s futamló.*
7. K_1 [bekezdés nélkül]
Ment fejedelmi Zalán *'s* Kundot hadával
8. K_1 *'s A'* lobogós Csörszöt, vele *ment* a' *S*partai *Dárész*
ZF 1825. Spártai
9. K_1 *'s* mint kirepített [jav. ebből: kiröpített] nyíl haladott
hős népeket űzvén
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨{*Csak*} *A' két hadvezető állt még csak előttök :*⟩
11. K_1 *viszsza* csapott. *Rengett* a' sárga sisak *már*
[Utána K_1-ben áth. sortöredék: ⟨*és szomorú csengése h*⟩
12. K_1 *'s* bús fülébe;
13. K_1 Preheszka
14. K_1 ⟨*Vi*⟩ *A'* daliás Zalánról
15. K_1 *'s* fürge *N*yilazó Krallin veszszője
16. K_1 hős megbúsúlt lelke *hevülvén*
17. K_1 nép*e*t harsogva kiáltá.
[Utána K_1-ben áth. sor; ill. sortöredékek:] ⟨*Vitt fia*⟩
⟨*Akkor Dáreszszel harczolt fia, a' lobogós Csörsz*⟩
⟨{*'s sz*} *A' haragos Csörszöt*⟩
18. K_1 Akkor *Dáreszszel* harczolt fia, ⟨*'s viszsza riasztá*⟩ 's meg
meg akasztá
M 1833. fi*j*a,
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*a' rohanó népet.*⟩
19. K_1 Mint két ⟨*Ká*⟩ *Kriváni fenyőszál*
[Utána K_1-ben áth. sor:] ⟨*dárdáik magasan keltek*⟩
20. K_1 öszsze csapodván ZF 1825. *co*apódván [s. h. l. ZF 1825. Hibák 246. l.]
21. K_1 *e*gymást kezökben
[Utána K_1-ben áth. sor:] ⟨*A' lobogós Csörszöt nem tudta ledönteni Dáreszt,*⟩
22. K_1 ⟨*Dareszt*⟩ Nem *S*partai *Dareszt.*
ZF 1825. *S*pártai
23. K_1 *'s*A' lobogós Csörszöt nem tudta [irónnal a sor fölé írva.] ledönteni *Dáresz,* [Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Dáreszt*⟩

24. K_1 viszsza csapott ZF 1825. kimozdítá;
25. K_1 *és* megdöbbenté űzőt
26. K_1 *s*enkinek a' hátrála, csatá*ban*
27. K_1 *n*em hátrált népe *megindúlt,*
28. K_1 *'s* atyja' szavát hallá, *futa gyorsan, u*tána ⟨*dörögve*⟩ zörögve ZF 1825. *futa* ő is.
29. K_1 *Dáresz is a' suhogó dárdát fenyegetve viselte,*
[K_1-ben itt még a következő sor áll:]
és a' gyors' nyomain gyorsan mene büszke hadával
30. K_1 elért biztatta szavával
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*'s vad forgószél*⟩
31. K_1 *'s* végtelen körében
32. K_1 rohanó *Dáresz,* 's lángfürtü Preheszka
33. K_1 ⟨*rette*⟩ *v*íttak erőszak*kal, 's rettentő* harcz leve köztt*ö*k, ZF 1825. M 1833. v*í*ttak köztt*ö*k,
34. K_1 *'s v*íva is [jav. ebből: *'s*] ⟨*veszedelmes erővel*⟩ nagy
35. K_1 *m*int szelek indul*ván* ⟨*hullnak*⟩ elhullnak
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*'s a szomorú földet sárgás szőnyegbe serítik*⟩
36. K_1 szekerére bor*ulván*
37. K_1 ⟨*fáj*⟩ *s*inlődött sebein,
38. K_1 harczát jöve Zoárd *is*
39. K_1 *'s l*ágy testvér ⟨*szavait*⟩ hangon szólt
40. K_1 [Idj. n.] Bátya, te ⟨*dicső 's agg* [jav. ismételten ebből: *?vén?*] *korodban*⟩ dicsőség nélkül előttem
41. K_1 Lásd gonoszúl fordú*lt* szerencsénk
42. K_1 nincs 's k*é*nyedre pihenhetsz ZF 1825. k*é*nyedre
[Utána K_1-ben áth. sortöredék: ⟨{*és*} *Én pedig onnan*⟩
43. K_1 viszsza végnapom eljött [Idj. n.] ZF 1825. eljött"
[Utána K_1-ben áth. sor:] ⟨*Erre viszont* {*szomoru*} *mondá hős bátyja*⟩
44. K_1 szólt.
45. K_1 [Idj. n.] *O* mért *Ö*csém,
46. K_1 *m*ért nem *ássz,*
47. K_1 Menj, ⟨*'s*⟩ a' nagy *B*olgárt h*i*dd ZF 1825. *B*olgárt
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*vagy halj meg, 's velem élsz*⟩
⟨*ő ugyan életről többé nem tudna*⟩
48. K_1 *ő*tet *erős* dárdám leütötte [jav. ebből: *meg*ütötte]; de melle
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*'s pajzsával kikerült*⟩
49. K_1 *'s* pajzsa' halálát
50. K_1 *e*ngem
51. K_1 oldalamon; de *te még* meglátsz harczokon engem.
52. K_1 K_1-ből e sor hiányzik. ZF 1825. boszúját"
53. K_1 *I*gy szólott; ⟨*de*⟩ amaz is *már nem mulatozva* megind*u*lt
54. K_1 *harczba hivá népét.* ⟨*és Tast elhítta segédül*⟩ [Ezt a félsort áthúzta Vörösmarty, és nem írt helyébe mást. K_1-ben e sor után (**101**/v és **102**/r-n is egy sor) két oldalról bekeretezve a főszöveg X. **80.** sorának megfelelő „Tas

hátul" kezdetű rész következik, 11 sor, majd a főszöveg X. **55**-nak megfelelő résszel folytatódik, kissé más sorrendben. Alább a változatokat a főszövegnek megfelelő sorrendben adjuk, de utána [ ]-ben megadjuk 1—11-ig terjedő számozással a K_1-ben bekeretezett rész sorrendjét is.]

55. K_1 *Mentek. Erőtelenül* ⟨....⟩ hátrál vala Kadosa népe
ZF 1825. M 1833. népe.
56. K_1 szorították.
57. K_1 *Már* Viddin itt; *hanem* a' seregekhez
58. K_1 *m*ent hol a' *győzetlen* párduczos Árpád
ZF 1825. M 1833. leg-előre,
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*rémítette Bazílt*⟩
⟨*dúla oroszlánként, és rémítette*⟩
59. K_1 *k*üzd vala, 's a' seregek *rémülve* bo*ml*ottak előtte
MM 1845—48. előtte [s. h. MM 1847-ben ki van téve a pont.]
60. K_1 Ő ⟨*elment*⟩ oda ment; a' *Hős*
61. K_1 *'s* a' rohanó *B*olgár ele*j*be vetődött
ZF 1825. ele*j*be
62. K_1 ott *iszonyú* hangon kiáltá
63. K_1 *'s* véres kardjával, ⟨*valamerre csatázott*⟩ levetette Barinkát
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*megritkult a' nép, 's*⟩
⟨*viszszanyomult a' nép, s űző duhe nyomban elállott.*⟩
64. K_1 ⟨*É*⟩ *é*s *T*uvarót, ⟨*'s*⟩ 's *R*óhemet K_1 ZF 1825. se*b*ével.
ZF 1825. Tuvarót
65. K_1 nevű, *B*olgár tisztben ZF 1825. *B*olgár
66. K_1 *a'* nagy termetre ruhára hasonló
67. K_1 *'s* bár erős; de termett
68. K_1 szág*u*ldani
69. K_1 *a*rra csapott; „⟨*m*⟩ Viddint nyomorul*t* te, kiáltod.
ZF 1825. nyomoru*l*t
70. K_1 hatalmát [Idj. n.] ZF 1825. hatalmát"
71. K_1 *I*gy Zo*a*rdot
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*öszszetöré rojtos*⟩
72. K_1 *'s* rojtos letöré. *'s* mind csalódva
73. K_1 *h*ogy Viddin Zoárd is.
74. K_1 *'s* hitte; de nem réműlt;
75. K_1 *m*érgében, ugratván ⟨*megvágta*⟩ megszu*r*ta
ZF 1825. megszu*r*ta
76. K_1 *s*ebbel szivének
77. K_1 megszünt 's fejével
[Utána K_1-ben e sor áll:]
's nagy csörrenve ledőlt a' véres földre lováról
78. K_1 Rajta örömbe [jav. ebből: *örőm, ze*] merült
79. K_1 *a'* bolgár sokaság, 's ⟨*fegyvert mozdíta boszúlni*⟩
rémülten elálla. ⟨*csatája*⟩ *Zoárd most*
[K_1-ben itt a következő sorok következnek:]

⟨Nyalka Zoárd les⟩
⟨Földre szökött, 's Ronkát pusztítva⟩
Földre szökött, 's Viddint gondolván, szedni kivánta
Fegyvereit ; de reá kopjákat vetve rohantak
némelly bolgarok, 's itt bús harcz támada közttök
Sok leborult még a' holt mellett, sokra sebet szórt
a' haragérte Zoárd, 's tüzesedve kiálta hadának
„A' legerősb Bolgár leesett, mit féltek előbbre
ugrani bajnokaim. Rám ⟨számos⟩ hegyezett kopja sereg száll,
főjetek, és e' vészt karotok kergesse le rólam,
mig leszedem vasait, 's testét az ebekre hagyandom.
Igy szólott 's heves ütközetet támasztva szavával,
's a' közelítőket maga megcsapdosva fogyasztá.

80. K_1 [K_1-ben a **80—84.** sor kétféle megfogalmazásban is szerepel. Vö. a X. **54.** sorhoz adott jegyzetünkkel. A következőkben az összehasonlítás alapjául a második fogalmazás szolgál, — (K_1-ben 102/v-n és 103/r-n) — utána teljes egészében — s az említett bekeretezett részben 101/v-n elfoglalt sorrendjét is jelezve [ ]-vel — az első fogalmazást is adjuk.]

K_1 vigyázott
Tas hátúl szemesen minden mozgásra vigyázott, [1]
ZF 1825. M 1833. vigyázott.

81. K_1 *'s* merre állott
's merre kevergő nép csüggedve vezértelen állott [2]

82. K_1 ott termett tösténT, hatalmát
ott termett tösténT, és közbe vetette hatalmát [3]
[Majd áth. sorok:]
⟨Szinte nem is tuda most hova menni, körűle⟩ [4]
⟨Az éktelen Armány⟩ [5]

83. K_1 Szinte [jav. ebből: *Most*] nem is menni holottan
Szinte nem is tuda most hova menni, holottan ijedve [6]

84. K_1 *A*rmány lelkétől a' nép
Armány lelkétől több részről engede a' nép. [7]
Ezt mikor igy habzott, megszólította Zoárd, és [8]
[Majd áth. sorok:]
⟨{és} 's hitta s illy [jav. ebből: *igy*]*⟩* [9]
⟨Evvel ment, {amaz is} 's ez most levetette előbbi haragját⟩ [10]
⟨Hítta segítségűl szomorún elrejtve boszuját.⟩ [11]
[Az utolsó sort Vörösmarty aláhúzta]

85. K_1 Még is vala *Daresz*

86. K_1 *'s* a' katonája K_1 M 1833. Preheszka, ZF 1825. Preheszka.

87. K_1 *h*ol [jav. ebből: *ki*] mikor

88. K_1 *v*itte feléje hadát. De *Bazil* a' várasi *Z*ászlót
ZF 1825. M 1833. Phíló

89. K_1 *s*zerte lobogtatván szaporán nyíl

90. K_1 *'s* gyujtogatá
[Utána a K_1-ben áth. sortöredék:] *⟨'s Most a' Rém⟩*

91. K_1 *'s M*ost *jöve zúgva* magyar *⟨népekre⟩ hősökre az elmetörő Rém*

ZF 1825. *M*agyarokra
92. K_1 *'s i*ngadozó fejjel alig *állhata* része,
93. K_1 *már* futa, 's viszsza ⟨*vonult*⟩ csavartcsatáját
94. K_1 a' *P*árduczos Árpád
M 1833. MM 1845—48.Árpád [Kitettük a pontot ZF 1825. alapján és az értelem szerint.]
95. K_1 [K_1-ből e sor hiányzik.]
96. K_1 ⟨*'s*⟩ Küzde,
97. K_1 *a'* rezgő tollat, 's ⟨*villámlott*⟩ tündöklött isteni kardja
98. K_1 *mint az erős napfény ; de midőn szemlélte* bomolni
99. K_1 *viszsza* futó *népét*, megfordította hatalmát
100. K_1 *és* keserű viszsza; ⟨*de őtet azonban*⟩ (1) *azonban* elérte (2)
101. K_1 *Rettenetes* Viddin, ZF 1825. szolította
[s. h. l. ZF 1825. Hibák 246. l.]
102. K_1 [Idj. n.] Futsz e vezér nyomorult [jav. ebből: nyomorúlt] vezére
103. K_1 eltemetem ⟨*szép*⟩ nevedet 's átjár
104. K_1 *t*esteden, és ⟨*szivedet*⟩ félénk hegyével [Idj. n.]
ZF 1825. hegyével"
105. K_1 *Í*gy szólott ⟨*iszonyún*⟩, 's *rengő* dárdáját szörnyen emelte
106. K_1 *Észre vevé hamar a' seregek vezetője, 's* ⟨*rohanva*⟩ *boszúltan*
K_2 el [*és*-ből jav.] Árpád
107—109. K_1-ből e három sor hiányzik.
107. K_2 *m*int aszszony szűlt ⟨*nem bátor*⟩ (1) ⟨*félelmes*⟩ (2) félékeny (3)
108. K_2 [A sor előtt áth.:] ⟨*Ő a'*⟩ megfordult, ⟨*iszonyú rohanással*⟩ látszott
[A sor alatt áthúzatlan sor, mely nincs meg a kiadásokban:]
Viddin előtt látszott rettentő két szeme' fénye.
109. K_2 És csak alig látszott, ⟨*már* {*csattoga*} *csattoga fegyvere*⟩ (1)
⟨{*meg*} *csattoga* {*vala*} *csilloga kardja,*⟩ (2)
amazon már csattoga kardja. (3)
110. K_1 *viszsza csapott, 's* Viddint megszédítette csapása
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Ő pedig ott*⟩
K_2 *Viszsza csapott 's* Viddint megszédítette csapása
111. K_1 *Í*gy fordúl [jav. ebből: *fordúlnak*] meg vihar, ⟨*'s*⟩ *a'* tengerek árja
K_2 tengerek árján
112. K_1 *í*gy meg, *'s a' rajta hatalmasan ingó*
K_2 *í*gy hatalma
113—115. [E három sor helyett K_1-ben ez áll:]
nászádot, magas árboczait, 's a' lenge vitorlát
tépdesvén töri rontja, vagy elfordítja futását
113. K_2 *m*int Viddin! fordult Árpád ZF 1825. Árpád.
114. K_2 dárdádat [jav. ebből: *dárdát*] sem birtad ⟨*meg sze*⟩ emelni fejére ZF 1825. *s*em birtad
115. K_2 elnémúlt; azonnal [E sor alatt áth.:] ⟨*már holtnak vélvén*⟩
116. K_1 *Nem késett Árpád, hanem a' seregekhez elérvén*
K_2 *'s* elért ⟨*Reszettek*⟩ (1) ⟨*Távoztak*⟩ (2) Reszkettek (3)

előle [jav. ebből: előtte]
117. K_1 *szóla magas hangon, ⟨é⟩'s ⟨reszkete minden előtte :⟩*
a' Rém futa meszsze szavától :
[Utána K_1-ben áth. sortöredékek:]
⟨Hősök vagyokt' e még, ti⟩
⟨Kik vagytok⟩
K_2 *a'* sanyarú [jav. ebből: sanyárú] Rémek, *⟨maga Armány veszkete⟩*
⟨'s r⟩ 's népét kergetni szünének,
118. K_1-ből hiányzik [de vö. **117.** sort.]
K_2 *igy*
119. K_1 [Idj. n.] Hősök vagytok e még, *tík* vagytok e kikkel ügeknek M 1833. *ti*
120. K_1 *gyermeke* Álmos *A*pám indult M 1833. fija,
121. K_1 most, *h*ah hol
122. K_1 Viszsza magyar, most viszsza velem vagy halni vagy ölni
ZF 1825. Magyar!
123. K_1 *m*erre vasam villog 's *⟨öldöklő⟩* hadat űző hangja sivítand.
[Idj. n.]
124. K_1 K_1-ben két sorból a következőképpen alakult:
⟨Rettentőleg imígy szólott,⟩ végig *harsant szava a' seregek*
*I*gy szólott 's *⟨harsogva futott bátor {szava} hangja⟩*
[K_1-ben utána még áth. sor:]
⟨'s a' seregek' sorait megjárta {hatalmas} töretlen erővel⟩
125. K_1 riadással *előbbre* nyomúltak
126. K_1 a' szaladók, *⟨és viszszaverék a'⟩ 's v*alamint
127. K_1 *l*ábbal tengereit, hullám *hányódik* előtte
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨'s szikra gyanánt szökik me⟩
⟨melly magasan dagadoz⟩
128. K_1 *m*elly *⟨magasan zuhog a' sz⟩* az üdős sziget *o*rma
fölött *zúdúlva ⟨megy el most⟩* (1) *csapong el* (2)
ZF 1825. üdős
129. K_1 's szirteket, *és* partot betemet *feneketlen* özönnel,
[Utána K_1-ben áth. sor:] *⟨igy mene Árpáddal hada⟩*
130. K_1 *Igy* mene Árpád *F*ejedelmi szavára
131. K_1 *⟨'s viszsza⟩* Megfúvá
132. K_1 *v*itte Bulcsú,*'s* most
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨viszsza csapott minden⟩
⟨mindenik arra tekint, mind a' kürtszóra⟩
133. K_1 *m*ind hevűl, *'s rettentőbb karral irányoz*
134. K_1 [új bekezdésben]
Már ekkor futa Isten elől a' *M*átrai
ZF 1825. *M*átrai
135. K_1 *T*östént merészség
136. K_1 fia, Csörsz előbbre
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] *⟨előbbre⟩*

ZF 1825. fia. M 1833. fija,
137. K_1 hozzajok emelte
138. K_1 bátrabb ⟨*csapatokba*⟩ viadalba
139. K_1 közöttök
140. K_1 A' bolgár ⟨*sokaság*⟩ harczot *türte* Zoárd is.
141. K_1 *és* kivivé előlök
142. K_1 hogy ⟨*riad*⟩ hallá
143. K_1 *a'* harsány kürtöt, ⟨*megemelte az ércz hegyű dárdát*⟩ (1) dárdát emelinte hevülten (2)
144. K_1 *'s* nem ezelőtt [jav. ebből: azelőtt], keseredve lehajtá [jav. ebből: lehaj*lott*]
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*karjait és arcát,*⟩
145. K_1 *b*üszke a' dárdára ⟨*csorognak*⟩ (1) ⟨*csorogvan*⟩ (2) csorogtak (3)
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*Bojta is a' tágas szekéren ba*⟩
ZF 1825. csorogtak.
146. K_1 [új bekezdésben] emelvén
147. K_1 *a'* magas 's igy ZF 1825. M 1833. *íg*y
148. K_1 [Idj. n.] *O* csak szerencsét
149. K_1 *'s* bajvívó karomon ⟨*vér*⟩ *B*olgárok' ZF 1825. *B*olgárok'
150. K_1 fogok o haj,
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*lesz mit örülni halálomnak*⟩
⟨*lesz, miért áldjanak*⟩
⟨*lesz, nem búsúlok*⟩
151. K_1 *'s* a' csata híre nevemnek [Idj. n.]
[K_1-ben utána áth. sor:]
⟨*áldani nem fog ezen nemzet, 's az utána jövendő.*⟩
ZF 1825. nevemnek"
152. K_1 és ⟨*fáradva*⟩ bágyadva
153. K_1 *b*ús szemeit; de Hadúr ⟨*megszánta vitézét*⟩ rá inte nagy égi kezével
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*'s lön, mint a kerés*⟩
⟨*sorsa lön, a' mit kért*⟩
154. K_1 *'s* sorsa kéré, a' [jav. ebből: *harcz*] harcz,
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Töstént*⟩
155. K_1 szem, se ⟨*nemünk zajogata*⟩ az agg ér *föl*
ZF 1825. érhet
156. K_1 *d*ll életi *C*sillag
157. K_1 onnan a' *H*ős Hadisten
158. K_1 Szállt [jav. ebből: *jött*] a' tiszta sugár [jav. ebből: *vékony*], vékony
159. K_1 *a'* ⟨*sűrű*⟩ levegőt, előtte
160. K_1 a' hős, ⟨*tagját*⟩ lelkét öröm, ösztön emelte
161. K_1 *'s* a' hangzat [jav. ebből: hangozat] halálát
ZF 1825. halálát;
162. K_1 *végre* beszállt a' ⟨*su*⟩ fény 's lakását

163. ZF 1825. M 1833. megnyílt
164. K_1 *é*s behegedt, *l*etemét 's merészség
165. K_1 Ismét ⟨*meg*⟩ látá a napot, *é*s napalatti világot:
[Utána K_1-ben áth. sor:] ⟨*'s a harczok morajá*t *bám*⟩
166. K_1 *l*átá a' szörnyű viadalt, 's *hallotta morogni*
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Nem késett*⟩
167. K_1 kapott, ⟨*kardját*⟩ és népe
168. K_1 *f*ényes aczélkardját, mer*ü*lve M 1833. örömben
169. K_1 *b*ámulatos rohantak
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*a' Fejedelmi Zalán' hadait pusztítani vágyván.*⟩
170. K_1 *I*gy
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*Hadvezető Árpád mene gyorsan* {*erős*} *jó lova hátán*⟩
⟨ *'s rettentő szeme, mint az erős nap' lángja világolt*⟩
⟨*'s szörnyü halál szikrát* {*szórt győztelen*} (1) *szórt győztelen* (2) *éle vasának*⟩
⟨*Párducza meszsze lebegve röpült a' bús szelek árján*⟩
⟨*És lova, tajt*⟩
⟨*Tajtékzó lova*⟩
171. K_1 ságulda ⟨*hatalmasan. A' jó*⟩ serényen: az izzó
172. K_1 *m*én tajtekzó alatta
[Utána K_1-ben áth. próbálkozás és sortöredékek:] ⟨{*é*} *'s m*⟩
⟨{*és*} *'s megdöbbentve hagyá a' földet*⟩
173. K_1 *é*s földet döbbentve vivé ⟨*a' szörnyü*⟩ (1) ⟨*gyors lába*⟩ (2) ⟨*szittya*⟩ (3) fejedelmi (4) hatalmat
174. K_1 Ő pedig *ü*lt, ⟨*iszonyú*⟩ (1) ⟨*haragos*⟩ (2) daliás (3)
⟨*orczával előre hajolván*⟩ képén nagy lelke kitünvén
175. K_1 *r*ettentő nap *lángja* világolt
176. K_1 *'s* mint K_1 ZF 1825. M. 1833. villám,
177. K_1 meszsze r*ö*pült ⟨{*s*} *rezegő*⟩ suhogó
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*égre kelő*⟩
178. K_1 *'s F*enn
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Nem rémesb*⟩
179. K_1 egek' villáma, se ennél
180. K_1 *n*em rettentőbb a' ⟨*víznek*⟩ felhők
[Utána K_1-ben áth. sortöredék: ⟨*országok*⟩
181. K_1 mer*ü*lnek
182. K_1 m*e*rgében az *éhes* oroszlán
184. K_1 Melly magasan ⟨*csattog*⟩ suhog szelek közt*t*,
ZF 1825. köztt,
185. K_1 *'s* a' morajos felhő*k*be merűl; Ott
186. K_1 *v*illámot és ⟨*lecsap a'*⟩ sziklás
187. K_1 A' *F*ejedelmi ságulda, ⟨*'s vitéz*⟩ (1) s ⟨*omolt a' nép*⟩ (2) omoltak (3)
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*nép valamerre*⟩
188. K_1 *a'* népek csapott. ⟨*Viddin maga döl*⟩ *m*aga dölfösen állott
ZF 1825. M 1833. dölfösen
189. K_1 *r*ettenetes Viddin, *'s Bulcsút rongálta levervén*

M 1833. fölélvén.

190—192. [E sorokkal K_1-ben a következő sorokat lehet összevetni:]

a' zaszló ormát, s vállát is vérre hasítván
szinte reménylé már, hogy az ékes nemzeti Zászlót
elveszi, néki rohant, 's a' fát rángatta kezéből
[Utána K_1-ben a következő sorok állnak még:]
Fájdalom, és szégyen gyúladt nagy Bulcsu szivében
és belső elszánásból így szóla magának :
Haj! ⟨ugyan⟩ mi nehéz ez Bulcsú, neked ennyi gyalázat
jusson e harczodból [jav. ebből: harczokból]? *Idegen kéz*
birja kezedből
a' nemzet ⟨i⟩' kincsént. Nem, nem soha annyira nem jut.
Inkább itt vele a föld nyeljen el engem örökre.
Igy gondolt keseredve boszút, és viszsza ragadta
nemzeti zászlóját ; de hamar neki dőle viszontag
⟨'s izmos erős karral⟩
⟨'s megölelte⟩
és zászlója' ⟨f⟩ nyelét Viddin derekára szorítván
áltölelé, hogy megcsörrent nagy fegyvere testén
⟨és csak alig pihegett⟩
⟨Viddinnek⟩
és csak alig pihegett a' szörnyü nyomásnak alatta.
Eközben Stenelosz hoszszú kelevéze hegyével
Bulcsut irányozván sebesen jöve jó lova' hátán
's őt ⟨haragos⟩ már meszsze kemény hangú szidalommal ijeszté.
Ekkor Bulcsú vivó társát kibocsátja [jav. ebből: kibocsátva,]
⟨'s⟩ ragadván
a' mocskolt zászlót ⟨hátra⟩ szomorún hátrála ; de Viddin
kardot ránta megént, 's nagy erővel csapkoda hozzá
⟨Már Zászlója' felét⟩
Bulcsu serény ⟨lábbal kerülte⟩ kézzel kiütötte csapásait.
A nagy
Bolgár megnem szünt, és gőgösen űzte ⟨vasával⟩, riasztá
már zászlója' felét lehasítván [jav. ebből: lehasítá]
⟨'s várta veszélyét⟩ hitte veszését.

190. ZF 1825. M 1833. Bulcsúra MM 1845—48 MM 1847. Bulcsura [A versmérték hosszú ú-t kíván, ezért az első két kiadásban szereplő alakot tartottuk meg.]
193. K_1 népének előtte,
ZF 1825. népének
194. K_1 *k*it *H*aemoszi Viddin,
ZF 1825. *H*aemosi
195. K_1 *rettentő* szive vonula. MM 1845—48. vonúla [MM 1847-ben vessző van.]
196. K_1 ismét a' ⟨*bo*⟩ vak tűz szikrája ⟨*csapott rá*⟩ *lepé meg*
197. K_1 *'s* lelke tünődött.
198. K_1 [Idj. n.] Viddin, Viddin. erőd bátorodasod
ZF 1825. „Viddin!,

199. K_1 *m*elly veszedel*m*eddel
200. K_1 *a'* lemenő most bajnok⟨*i karod*⟩ (1) ⟨*lelked*⟩ (2) eszedből? (3)
201. K_1 döbbenn*i szivemnek*, ZF 1825. döbbenn*i szivemnek*.
[Utána K_1-ben áth. sort:] ⟨*a' kit előbb seregek*⟩
202. K_1 *a'* ki seregek ⟨*sem*⟩ nem állni!
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Jőj jőj*⟩
203. K_1 *O* szállja viszsza megént szivemnek
ZF 1825. megént szívemnek:
204. K_1 én, ⟨*'s*⟩ nem *síró* gyenge leányka
205. K_1 Nem, hanem a' ⟨*daliás*⟩ bajnok Temoronnak [jav. ebből: Temo*hornak*] *nemzete* Viddin,
[Utána K_1-ben áth. sor:] ⟨*rettentőbb másnál, rettentőbb*⟩
206. K_1 *a'* kit lenne ⟨*vitez*⟩ (1) ⟨*dicsőbbé*⟩ (2) vitézebb (3)
[Utána K_1-ben áth. sortöredékek:] ⟨*általa*⟩
⟨*A' Bolgár sokaság*⟩
207. K_1 *m*inden
208. K_1 *a' B*olgár sokaság . . . Jőj⟨*j*⟩ hát csak büszke *vezér* te!
MM 1845—48. MM 1847. sokaság . . . [Az első két kiadás alapján három pontot tettünk.] ZF 1825. lator te,
209. K_1 ⟨*tég*⟩ jőj, maradjon. [Idj. n.] ZF 1825. maradjon"
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨{*Igy*} *Hasztalanúl így szólt, és a' hadi csalfa szerencse*⟩
⟨*játszva vivé szavait,*⟩
210. K_1 szólt, ⟨*s' Stenelosz' ménére f*⟩ 's az üres
211. K_1 ⟨*csa*⟩ *sz*ozatival
212. K_1 Ő ⟨*pedig*⟩ szaporán *S*tenelo*sz* ménét *elkérve*, reá ült,
213. K_1 *t*arta pajzsot, hatalmát
214. K_1 *m*elly nyugodott ⟨*hüvelyében*⟩ a' czifra hüvelyben
215. K_1 *most B*olgártól *napra* hozatván ZF 1825. *B*olgártól
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*a' porok' é*⟩
216. K_1 ⟨*a' porfellegek' éjjeleit*⟩ síva röpült, 's a' por levegőt csillogva hasítá
[Utána K_1-ben áth. sortöredékek:]
⟨*öszsze csap a' két hős mint erd*⟩
⟨*Mint mikor ég*⟩
[vö. X. **225.** sorral]
217—254. K_1-ből és ZF 1825-ből e sorok hiányoznak — Ezek a bolgár—magyar rokonságot hirdető sorok először M 1833-ban jelennek meg.
217. M 1833. *V*iddint
220. M 1833. hevéből.
227. M 1833. neked
241. M 1833. szégyen,
255. K_1 *m*int zendűlvén öszsze csap Ég föld
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*a' rémült levegőn zivatar száguldoz üvöltve,*⟩
256. K_1 ⟨*é*⟩*'s* a' csak villám⟨*ok*⟩' fénye deríti
[Utána K_1-ben ez a sor áll:]

melly ⟨*el*⟩ *végig lobog* ⟨*viharon*⟩ (1) *a levegőn*, (2)
⟨*'s csattogva*⟩ *'s gyujt és öl ezerszer*
[Majd utána áth. sor:] ⟨*Itt pedig a' sziklás uregekből*⟩

257. K_1 elmohosult ⟨*elrejtett üreg*⟩
258. K_1 *a'* zivatar, 's vele fölharsog ⟨*éjszínes özönnel*⟩ nagy tengered,
o föld,
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Tengered,*⟩
259. K_1 *és* egyszerre ⟨*kelet*⟩ világ' meghasadozván (2)
[áthúzatlan vált.:] meghasadoznak (1)
260. K_1 ⟨*'s*⟩ völgy, és hegy remeg a' [jav. ebből: *és a'*] nap,
hold, és csillagok ⟨*ingnak*⟩ inognak,
261. K_1-ben e sor helyén a következő áth. sorok állnak:
⟨*Illy iszonyú harczczal megyen a' két bajnok is összze*⟩
⟨*mint ha világ vesztét vinné, kiki, nagy hatalommal*⟩
⟨*egymást*⟩
⟨*Összze es*⟩
⟨*Illy szörnyű*⟩
ZF 1825. M 1833. erőszak:
262. K_1 *Úgy itt* a két hős egymást ⟨*rongálva csatázott*⟩ *rongálni*
sietvén
ZF 1825. eredvén, M 1833. eredvén.
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*mint ha világ vesztést vinnének zúgva szivökben*⟩ (1)
{*romlást*} (2) {*vinné kiki*} ⟨*magokban*⟩
{*vesztét*} (3)
⟨*rettentő képpel*⟩
⟨*öszszecsap, és iszonyú fejeik*⟩
263. K_1 *rettentő képpel* [jav. ebből: *képen*] megy*en össze* halálos
erővel
264. K_1 *és* csattog,
265. K_1 meszsze kivillámlik, ⟨*'s*⟩ haragos szikrái lehull*nak*.
[Utána K_1-ben áth. sortöredékek:]
⟨*De nem is olly es*⟩
⟨*De nem is.*⟩
266. K_1 harczát
[Utána K_1-ben áth. sort:] ⟨*De nem tartós harcz*⟩
267. K_1 erősök
268. K_1 *k*arjai K_1 ZF 1825. M 1833. közt
269. K_1 ⟨*é*⟩*'s* véröket, csatáznak
271. K_1 's azt nagy *csengéssel* középen.
272. K_1 a' ⟨*bőrközepet*⟩ bőrtömetet,
273. K_1 *m*egszegvén bemerűl [a 'be' jav. ebből: *egy*]; ⟨*'s Árpád*⟩
de nagy Árpád sérvtelenűl van,
274. K_1 Viszsza Viddin sisakára
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*Ennél szörnyebben Istennek mennyköve se csap*⟩
⟨*Ennél szörnyebben mennykő nem csap le, nem a' hegyekről*⟩
275. K_1 *s*zörnyebbűl
276. K_1 *n*em súlyosb

277. K_1 *a'* sisak, koponyája:
278. K_1 *v*as agy velejébe, M 1833. *a'* életerő
279. K_1 *é*s hidegen Viddin feje
280. K_1 *m*int hajlik Haemosz' tetején a' ⟨*szálfa*⟩ díszes *I*harfa,
281. K_1 *m*ellyet ⟨*alig pihegő*⟩ hasztalanúl sok *ü*dőig
ZF 1825. *ü*dőig
282. K_1 *f*ejszések; ⟨*de*⟩ 's ⟨*most*⟩ környűl ültek [jav. ebből: ült*enek*]
283. K_1 *t*engernek zivatarja vadan, ⟨*'s*⟩ megrázza ⟨*tetőben,*⟩ tövéig
284. K_1 ⟨*é*⟩*'s* ott
285. K_1 *I*gy el *B*olgárok Viddin ZF 1825. *B*olgárok'
286. K_1 *r*ajtad az öszsze csörömpölt
[Utána K_1-ben áth. sort:] ⟨*'s Büszke merő nyakadon*⟩
287. K_1 *é*s bátran szüvedet halálod M 1833. *E*s
[Utána, új bekezdésben, áth. sor:]
⟨*Árpád fejedelmi Magyar tova*⟩
288. K_1 *M*agyar tova men*t*, *'s folytatta csatáját*
ZF 1825. Magyar
289. K_1-ből e sor hiányzik.
290. K_1 népere Zalánnak
291. K_1 *m*int lecsapó *S*ólyom vitt
292. K_1 Ocskó' [jav. ebből: *A*cskó] fejét vasával
293. K_1 *Ocsko* legott bor*u*lt, és ⟨*lelke kiszállott.*⟩ vére leomlott
294. K_1 vállalta *magára*
295. K_1 és nyilazott; szerencse,
296. K_1 ⟨*'s vég*⟩ el*r*eppen*t* meszsze suhanván
297. K_1 *g*yengén
298. K_1 de ⟨*nem*⟩ vitéz Bojtára ⟨*nem ér el*⟩ hiába
299. K_1 ⟨*a'*⟩ szórta nyilát, *a'* [jav. ebből: *ne*] bús még nem *jött vala rája*:
300. K_1 lecsapott *Vrbnára*,
301. K_1 *n*agy vadúl [jav. ebből: vad*an*] Ezt Bojta fülénél
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*vágta hatalmasan*⟩
302. K_1 *b*alról támadván megvágta, 's midőn *az* [sor vége]
303. K_1 *m*egfordúlt *z*úgván
304. K_1 *j*óval előbb hogy sem botját Bojtára *lehuzná*
305. K_1 *m*ár hős beveré ⟨*jó*⟩ kardjának aczélát
306. K_1 *I*gy megölelte keserves
307. K_1 *K*injában ⟨*földet*⟩ *porait* rágván.
308. K_1 *f*etrengett, ZF 1825. M 1833. Fetrengett, MM 1845—48. MM 1847. Fe*l*rengett, [bizonyára sajtóhiba; a K_1 és az első kiadások adta alak felel meg jobban az értelemnek. Ezt az alakot tüntettük fel.]
309. K_1 's *H*ányit
310. K_1 *'s* czifrás nyergéből lebukott ⟨*Alpár füvére.*⟩ ez *az ősi füvekre*
311. K_1 *Igy* vesze Dorminolik, 's *Mlady* ⟨*Cselka*⟩ *Villi* Preheszka' fiával M 1833. *fi*jával
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*gyors Kve*⟩
312. K_1 kit, mikoron
313. K_1 visszavetett lesujtott

[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*köldöke' {tájában, sértvén} gombjánál behasítván*⟩
⟨*Ment azután, hol nagy zajjal Kund víva Zalánnal*⟩
⟨*'s A'*⟩ ⟨*fia*⟩

314. K_1 ZF 1825. leventák
315. K_1 *v*íttanak egymás közt*t*. Zalánnal ZF 1825. M 1833. közt*t*.
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Tassal Dáresz*⟩
316. K_1 Csörszszel *Dáresz, Lángfürtü*
317. K_1 ⟨*Tas*⟩ *nagyra törő* Tassal, kík mint éjszak
ZF 1825. M 1833. Vissza verő
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*szele*⟩
318. K_1 *e*rdeje zugva *ropogva*
319. K_1 *e*gymás közt*t* iszonyú ⟨*viadallal*⟩ *riadással* harczokat űztek
ZF 1825. M 1833. közt*t*
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Már oda ért, 's*⟩
320. K_1 rohant, *'s Dáresz'*
321. K_1 *e*llene jött *M*acedo ZF 1825. *M*acedó
322. K_1 *Dáresz* testvére, *'s* dsidával
323. K_1 hóna ⟨*alatt*⟩ körűl megszúrta; de
324. K_1 *v*iszsza jobb [jav. ebből: *bal*] karját könyökben
325. K_1 *'s* nem szünvén keblébe veré a kardot: amannak
326. K_1 *t*este legott *e*lesett, 's nyájas ⟨*deli képe' fehérén*⟩ képére halál *ü*lt,
327. K_1 ⟨*gyász*⟩ *b*ús tengerre. [Vörösmartytól aláhúzva:] *világtalan éjjel.* az ektelen *éjjel*
329. K_1 *gy*enge [jav. ebből: gyeng*én*] fejét, 's *„Dáresz, Dáresz!"* kétszerte kiáltá.
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Még nyelvén lebegett*⟩
330. K_1 , 's ajakán [jav. ebből: aj*k*án] testvére'
331. K_1 *h*angjai
332. K_1 *I*gy fájdalma' ⟨*szurta*⟩ hevíté
333. K_1 *n*épe körűle ⟨*süvöltve*⟩ (1) ⟨*mor*⟩ (2) ⟨*sivítva*⟩ (3) süvöltő (4)
[Utána K_1-ben áth. sor:] ⟨*a' sisakos görögök Dáreszt*⟩
334. K_1 ⟨*hang*⟩ *t*orkokon a görögök *Dáreszt* ZF 1825. *G*örögök
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*Harcza' hevében hogy hallá ezt Spártai Dáresz*⟩
⟨*Csörsznek előle kitért 's vágtatva odább mene hol már*⟩
⟨*vérében feküdött öccsét bús vége takarta.*⟩
⟨*Nem várt, nem szólott, könny nem futa bánatos arczán*⟩
⟨*{Csa} de szive síra,* [jav. ebből: sír*t*,] (1)
{'s haragos lelkén föl . . . ?ra? ?va?} (1)
's boszút ordított lelke {'s szemében} (2) *'haragja* (3)⟩
⟨*Mind a' népe között álló Bojtára mutattak,*⟩
⟨*arra rohant,*⟩
335. K_1 kiker*ü*lte csatáját
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Jött, mint*⟩
336. K_1 Mint *az ölő* nyíl jött, 's ⟨*haj!*⟩ öccsét haj! halva találta.
ZF 1825. M 1833. öccsét
337. K_1 ZF 1825. könny K_1 arczán

338. K_1 *de* szive haragja
340. K_1 Arra rohant, ⟨*'s*⟩ az ZF 1825. rohant:
341. K_1 juta, és [ebből jav.: *'s*] ⟨*nagy mellét megszurta vasával*⟩ (1) oldalt megszurta *keményen* (2)
342. K_1 szivvel ⟨*meghajlott*⟩ (1) ⟨*meg hajlott*⟩ (2) tösténT eldőle (3), ZF 1825. szivvel
343. K_1 *bús* merűlt. ⟨*Isten*⟩ És
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*viszsza vevé sugarát, melly most reszketve borongván*⟩
⟨*égbe röpült, 's mint a' szakadó húr*⟩
⟨*mint szakadó*⟩
⟨*mi hangzott,*⟩
344. K_1 viszsza vevé zenge miként
345. K_1 *a'* panaszos *hurja,*
346. K_1 ⟨*égbe röpült*⟩ (1) égbe *borongott* (2) a' kínnal
347. K_1 [bekezdés nélkül]
A' Thessali Bazil balszárnyát ⟨*vitta*⟩ (1) űzte ⟨*vasával*⟩ (2) nagy *Árpád,* (3)
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*és Undról sietett*⟩
348. K_1 *'s* már harczába *vegyülni,*
349. K_1 *hogy* kezöket leverje
350. K_1 *de* szomorú jött ⟨*hozzá*⟩ Bojta'
351. K_1 *'s* a'⟨*z*⟩ győző *Dáreszt* bús
352. K_1 Ekkor megfordúlt, 's ⟨*szaporán*⟩ (1) ⟨*szomorún*⟩ (2) *bíztatván* (3) szóla Lehel*nek*: ZF 1825. Lehelhez: [M 1833-ban és MM 1845—48-ben pontosvessző van, a kettőspont logikusabb, a kézirat és az első kiadás alapján helyreállítottuk.]
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Oh Úti Lehel*⟩
353. K_1 ⟨*Nem*⟩ [Idj. n.] Hallod e zajt szép Tasnak
[MM 1845—48. MM 1847. *a* s. h.: többi kiadásban ki van téve az aposztróf.]
[Utána a K_1-ben ez a sor áll:]
hallod e azt, melly Bojta felől füleimbe csapodik?
354. K_1 zaj *ez* Bojtának ottan.
355. K_1 népet, *'s* verd viszsza ölőjét. [Idj. n.] ZF 1825. ölőjét"
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Monda, 's Lehel*⟩
356. K_1 *'s röpült* a' hős, szépkürtű gyermeke Tasnak
357. K_1 *Lógni* hagyá
358. K_1 *'s* dárdát vett jobbjába; de a' [jav. ebből: *de*] hadi
359. K_1 *megfúvá*
360. K_1 *hangja,* 's az el [e két szó jav. ebből: *a' le*] csüggedt emelte [jav. ebből: ⟨*emelték*⟩]
361. K_1 *tősténT* iszonyú*bb* hárcz támada: hallák;
362. K_1 *a'* kürtös 's bizva
363. K_1 *Dáresz* is közűlök
364. K_1 *hogy* Lehel győztösen [jav. ebből: győsztösen] üsse.
365. K_1 Öszsze megy a' két hős. ⟨*Dáresznek mellire {sz} roppan*⟩ *Dáresz* téveszti *csapását* [Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*és az üres levegőbe* [jav. ebből: *légbe*] *döfi.*⟩

366. [K_1-ből hiányzik, de vö. az előbbi áth. sort] ZF 1825. M 1833. érczhegye
367. K_1 Lehel *Dáresz* ⟨*mellének*⟩ paizsának
368. K_1 *és* üti; kezéből.
369. K_1 *Ekkoron* őt *Dáresz*, mint *ölyv* [jav. ebből: ölü] *a' gyenge galambot*
370. K_1 *űzte*, szomorún ⟨*néztek a szittya leventák.*⟩ harczoltak Bojta' vitézi,
371. K_1 *'s* már
372. K_1 *m*elly mint *bús* Lehelre; de
ZF 1825. M 1833. mennykő, csattana
273. K_1 *viszsza* szökik jó *fürge* K_1 ZF 1825. leventa,
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*fogja az ember ölő buzogányt,*⟩
374. K_1 és ⟨*buzogányt vesz{i}*⟩ (1) buzogánynyal csap (2) *Dáresz* mellére holottan
375. K_1 a' panczél *megnyilt*, ⟨*'s széles melle{t ontja ki}* bőre *fehér*⟩ (1) 's vastag ⟨*n*⟩nyaka' bőre feherlett (2)
376. K_1 Ottan, (előbb, hogysem, leszállna,)
[Utána K_1-ben áth. sor:] ⟨*dúlt az erős buzogány*⟩
377. K_1 *érte* csontját ⟨*roppantva*⟩ döbbentve
378. K_1 *Dáresznek* dárdája [jav. ebből: dárdáját] leszállt;
ZF 1825. M 1833. leszállt*t*,
379. K_1 *m*int Lehelnek
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*szinte közép tájon hol minden súlya kifáradt.*⟩
380. K_1 magáról
381. K_1 *de Dáreszt* végső *órája elérte*, *lefordult*,
[Utána K_1-ben áth. sort:] ⟨*'s bajnoki büszke nyakát*⟩
382. K_1 [K_1-ből hiányzik.]
383. K_1 *'s zörgő* fegyvereit,
384. K_1 Lehel arczát irányba⟨*n*⟩,
385. K_1 *és* meg is érte, *'s* piros [jav. ebből: *sebe*] vérét bőrére kion*tá* [jav. ebből: kiont*ván*]
386. K_1 *de* Lehel gondola, harczolt
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Dáresz hőseivel*⟩
387. K_1 ZF 1825. M 1833. is melly
388. K_1 *fürge* lovát. ⟨*lerogyott*⟩ Megrogygyant az, 's nem *birta* ülőjét.
ZF 1825. M 1833. Megrogygyant
389. K_1 ZF 1825. elejbe
390. K_1 *a'* sisakos 's *kankós* tótok Zalánnal
ZF 1825. *G*örögök, s' *T*ótok
391. K_1 Ellenben *leesett* Bojtának csatázott
392. K_1 Zalán, ⟨*'s*⟩ és üstökös ⟨*A*⟩ Indát
393. K_1 *f*öldre koponyáját ⟨*egybe*⟩ összse hasítván
394. K_1 ⟨*s*⟩ Megkergette *szurta* hogy K_1 ZF 1825. Vihart,
395. K_1 *ö*szsze
396. K_1 álla [jav. ebből: áll*t*] ; de jöttek
397. K_1 *m*int 's *A*pja merész Kund

398. K_1 *m*egronták a' kört tágúlást
[Utána K_1-ben ez az áthúzatlan sor áll:]
Ott a' bátor Kund megtartoztatta Preheszkát
399. K_1 Zalánnal,
[Utána a K_1-ben áth. sor:]
⟨*De Csörsz {megbontá maga is a'}* (1) *megbontott maga egy* (2) *csapatot,*⟩
400. K_1 ⟨*De*⟩ Csörsz csapatot ⟨*megbonta*⟩ maga
401. K_1 *d*ardáját *dühösen.* tőle ⟨*remegve*⟩ ; de nyomban
ZF 1825. Dárdáját *hevesen.*
402. K_1 *s*záguldott
403. K_1 *d*árdáját. meszsze bement, ⟨*és meg*⟩ 's megf*u*rta veséjét
ZF 1825. M 1833. megf*u*rta MM 1845—48. veséjét
[Kitettük a pontot ZF 1825. és M 1833. alapján.]
404. K_1 ⟨*A' nyilazó*⟩ *Bús* Krallin leborúlt. *I*ján meg⟨*p*⟩ *p*atana h*u*rja
ZF 1825. M 1833. h*u*rja.,
[Utána K_1-ben sortöredékek:]
Bús
⟨*{és a} 's megzörrent {va} teljes puzdrája*⟩
⟨*és zörgött ragyogó puzdrája*⟩
405. K_1 *'s* döltében *zörgött* ragyogó puzdrája *nyilakkal*
406. K_1 fölötte
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*Bolgár eb, te ugyan*⟩
⟨*Tót eb, kutya, téged sem fognak rettegni vitézink*⟩
⟨*sőt téged nem is, a' nyilakat, kik gyáva szívednek*⟩
407. K_1 [Idj. n.] *Tót kutya* tőled remegni,
408. K_1 *sőt* nyíltól, melly szívedet őrzé. ZF 1825. M 1833. nyíltól
MM 1845—48. szivedet [K_1 ZF 1825 M 1833. szívedet,
a metrum is ezt kívánja: javítottuk.]
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*Most nyilazó kezedet hamuvá oszlatja halálod*⟩
⟨*és nem lesz, ki dicsérhessen ; mert nemzeted elvész*⟩
⟨*még ma ; reád pedig a' pusztának férgei*⟩
409. K_1 ⟨*És*⟩ Jó híred sem ⟨*mert*⟩ lesz; *k*und gyermeke ⟨*megvert,*⟩
győzött
410. K_1 ⟨*é'*⟩*s* gyors leszeg*te.*
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*De nem is*⟩
411. K_1 lesz ki *d*ícsérhessen;
412. K_1 *még* ma; jőnek
413. K_1 ⟨*e*⟩*'s* tagjaidat 's *nyorult* iszszák, [Idj. n.]
ZF 1825. iszszák"
414. K_1 *I*gy szólván ⟨*tova vitte*⟩ fölemelte *L*eventa
ZF 1825. leventa,
415. K_1 *'s* ment oroszlán
416. K_1-ből hiányzik.
417. K_1 sietvén
418. [K_1-ben ez a sor így alakult:]
⟨*jó paripán*⟩ (1)

⟨*járt fejedelmi*⟩ (2) ⟨*ment Thessali Bazil*⟩ (3)
*j*ára vezéri Philó, (4) 's a réműlt népeket inté
[Utána áth. sortöredékek:] ⟨*Viddin*⟩
⟨*jó paripán szaporán*⟩

419. K_1 serény lov*a'* *hátán*
420. K_1 *'s hol* Viddin' népét, ⟨*The*⟩ 's a'
421. K_1 *n*épeket
422. K_1 *h*arczra tüzelte, ⟨*és*⟩ 's
423. K_1 a' ⟨*hadakat*⟩ sorokat mind*elnyargalta*, ⟨*csapatját*⟩ hadához
424. K_1 *m*ent a' ⟨*nem*⟩ városi MM 1845—48. MM 1847. vár*asi* [s. h.]
425. K_1 közepett *tüzesedve* ragyogván
[Utána K_1-ben áth. sortöredékek:] ⟨*Harczot kezde*⟩
⟨*Harczola*⟩
427. K_1 *S*teneloszt, ki vezéri *Bazilnak* eljbe
ZF 1825. elejbe
428. K_1 *f*utva sietett kelevézét feszítvén [jav. ebből: feszítve]
429. K_1 utána ⟨*hasítá*⟩ (1) ⟨*levágta*⟩ (2) leszegte (3)
430. K_1 *g*yenge nyúlszívű K_1 ZF 1825. Görögnek.
[Utána a K_1-ben a következő át nem húzott sor:]
Ezt a' föld' színén dobogó nagy méne tiporta.
[ZF 1825-ben e sor után a következő sor olvasható:]
Ezt a' föld' színén dobogó nagy méne tiporta.
[E sor után K_1-ben áth.:] ⟨*Árpád még Zákot*⟩
431. K_1 ZF 1825. *Ő pedig* öldöklő K_1 rólok.
432. K_1 Szüntelen *Z*ászlót vasával
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*ott szorosan sisakos paizsos görög*⟩
⟨*ott sisakos paizsos görögök*⟩
433. K_1 *o*tt szorosan
ZF 1825. *G*örögök MM 1845—48. megálltak [Az összes többi változatban pont van. Kitettük.]
434. K_1 *Z*aszlót *Thessali Bazillal*
435. K_1 *Á*rpádnak megcsattan*t* kardja közöttök
436. K_1 *mint mikor a' mennykő csattan*, rémülten oszoltak
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*'s a' Zászlós Zákó remegett, 's égett vala marka.*⟩
437. K_1 *'s* a' zászló
438. K_1 leverte ⟨*Philot*⟩ Thoaszt; *Á*rpád a sztr*i*moni Zénot.
ZF 1825. *St*imoni [s. h.] M 1833. *S*trimoni
439. K_1 *É*s Notaraszt, ZF 1825. M 1833. Notarast. *A*nnak
440. K_1 *v*állát fogait ⟨*ki*⟩ megtörve agyában
441. K_1 zuhantak
442. K_1 Zákóra [jav. ebből: Zákót] a' zászló
443. K_1 *t*artójára [jav. ebből tartóját] ⟨{....} *megüté vak*⟩ csapott.
táján
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*hogy tösként szédülve borúlt nyergére : közel ment*⟩
⟨*akkoron, és szörnyű szemmel két félre tekintett*⟩

⟨*a fejedelmi vezér. Kivevé a' Várasi Zászlót*⟩
444. K_1 *h*ogy tőstént nyergére borult szedűlt feje csüggvén
ZF 1825. M 1833. szédűlt
445. K_1 *e*kkoron vezette.
446. K_1 rohant szörnyű tekintvén
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*a' Zászlót kivevé, 's Bulcsnak nyujtotta, hogy a' nép*⟩
⟨{*köztt*} *lássa, 's tünő*⟩
447. K_1 *a'* zászlót kiálta
448. K_1 *h*ogy végig ⟨*hallék*⟩ (1) ⟨*hangzott*⟩ (2) ⟨*hangzott a'*⟩ (3)
rengett (4) seregén *nagy* hangja szavának
449. K_1 *és Bulcsúnak* adá, tartja közöttök
450. K_1 a' *Zászlót* megláták gyors hadí népek
451. K_1 *k*ik követék Undot kik
452. K_1 *m*ind magasan ⟨*lobogó*⟩ ragyogó rohantak
453. K_1 *m*egréműlt görög és előttök
ZF 1825. *G*örög,
454. K_1 A' *B*olgár ⟨*nyakasabb*⟩ makacsan karja
ZF 1825. *B*olgár
455. K_1 *i*rtogatá tűz ⟨*a' sárga*⟩ (1) a' sárga (2) kalászok'
456. K_1 ⟨*szép*⟩ *d*ús sorait, vagy erős fejszés ⟨*árnyas erd*⟩ (1) *szál* (2)
völgybeli fákat (3) [(2) és (3) áthúzatlan, Vörösmartytól
aláhúzott vált.:] töves erdei fákat
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*A' ki korán kimegyen, 's fiatal mogyorókat*⟩
457. K_1 berekbe
458. K_1 ⟨*'s a'*⟩ *h*ol fiatal fáit [jav. ebből: *fákat*] szaporán vagdossa,
459. K_1 *s*zemköztt lenyugszik, ZF 1825. M 1833. köztt
[Utána K_1-ben áth. sort:]
⟨*már végig hoszszú sorokon*⟩
460. K_1 *m*ár hoszszan *l*eterítve van a' ⟨*táj*⟩ *hüvös* erdei tájék
[Utána K_1-ben ez a sor áll:]
meszsze terítve van a' tájék lenyesett fa halommal.
461. K_1 *'s bátor* katonái
462. K_1 Bolgárok seregét; ⟨*kik végre futásnak eredtek*⟩ (1)
de megűzé *P*árduczos Árpád (2)
463. K_1 ⟨*a' görögök hadait,*⟩ Ellensége' hadát 's most ketté válva
veszendő
[Utána áth. sortöredék:] ⟨*osztályban harczolt*⟩
464. K_1 ⟨*fejj*⟩ osztalyban ⟨*harczolt*⟩ gyengén Zalánnak
[Utána K_1-ben áth. sor:] ⟨*Ő maga Dáresznek kat*⟩
MM 1845—48. Zalánnak [ZF 1825. és M 1833. alapján
kitettük a kettőspontot.]
465. K_1 ⟨*ön*⟩ *Dáresz* népeit ő vele a' harcz' *lángja* kizárta,
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*Itt pedig a' fejedelmi magyar kergette Tiszának.*⟩
⟨*pártjaihoz*⟩
466—467. K_1-ből e két sor hiányzik.
468. K_1 magyar *villogva* szalasztá ZF 1825. *M*agyar

469. K_1 *a'* réműlt a' *V*árasi
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*Nem várták karját,* {*szemeit rettegve'*} *rémültek nézni szemébe*⟩
470. K_1 Megfordúla *Bazil* kétszerte; ⟨*hogy*⟩ de a'
471. K_1 nem a' *nagy*
472. K_1 *v*illámló szemeket, ⟨*'s daliás had*⟩ (1) ⟨*daliás*⟩ (2) daliás *komoly* arcza' hatalmát.
473—474. [K_1-ben e két sornak ez a sor felel meg:]
A' rohanó seregek' fejedelme utána kiáltott :
474. ZF 1825. Megszűntette
475. K_1 [Idj. n.] Gyáva, ZF 1825. Gyáva
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*Így vagy* [jav. ebből: *megy*] *e jó példával elől?*⟩
⟨*most legelőbb megfutsz? de szaladj bár, a' Tisza árja*⟩
⟨*nyeljen*⟩
476. K_1 *f*utsz most, ⟨*és bátran*⟩ *oh nyomorúlt, 's* nem vitézűl
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*Fuss bár, hát fuss ; de tiporjon el a' seregek'*⟩
477. K_1 *b*ár hát fuss; ZF 1825. fuss;
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*és véres hab alatt Tisza pontyai*⟩
478. K_1 's a' ⟨*csendes*⟩ véres Tisza szüveddel.
479. K_1 *m*ert nem seregek⟨'⟩nek előtte ragyogni'
ZF 1825. ragyogni"
480. K_1 *I*gy szólt *a' nagy hős* hogy [jav. ebből: *meg*] megfordítsa futását,
481. K_1 *m*ert igen
[Utána K_1-ben áth. sortöredékek:]
⟨{*ment*} *ment a' gyáva vezer*⟩
⟨*hallá e' szavakat*⟩
482. K_1 *m*ent a' *gyáva* vezér, égen
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*melly leszakad,*⟩ ⟨*s' a kék síkon* {*téren*} *szikrázva enyészik*⟩ (1) ⟨*'s szomorú fénnyel szikrázik*⟩ (2)
⟨*Így futa, 's tajtekzó ménét hök*⟩
⟨*melly leszakad, 's gyengén* {*kitünő*} *szikrázó feny*⟩
483. K_1 *m*elly halovány ⟨*tűzzel*⟩ lángjának fénye kialszik
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*Ekkor kopjákat vete rájok* {*p*} *Párduczos Árpád*⟩
⟨*Ekkoron a' rohanó Magyarok*⟩
⟨{....} *Igy futa mindenik búsúlt vezetővel*⟩
⟨*Igy futa, és*⟩
485. K_1 megállt. ⟨, *mert körűle rohanva*⟩ Örvényesen ingott
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*a' lába alatt*⟩
486. K_1 ⟨*a'*⟩ Lábainál a' víz. *R*emegő arnyéka ZF 1825. víz
487. K_1 *l*átszott mély fenekén; de
488. K_1 a' *r*eműlt
489. K_1 *b*ódúlásokban, 's nem volt, ki megójja haláltól ZF 1825. megójja

490. K_1 magyarok riadása dörömbölt
ZF 1825. *M*agyarok'
491. K_1 Mint ⟨*morgó*⟩ rontó zivatar, jöttek csillogva, *döbögve* ZF 1825. M 1833. zivatar,
492. K_1 *'s* mérges előttök
493. K_1-ből hiányzik, helyén áth. sorok:
⟨*Árpád is hüvelyébe veté*⟩
⟨*'s a parton szaladók*⟩
⟨*mellyektől*⟩
494. K_1 ⟨*'s*⟩ Holtakkal Tisza árja
495. K_1 Árpád is ⟨*kopját*⟩ véres taszítá
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*'s kopjákkal rontott rájok*⟩
496. K_1 *és* dárdát ragadott, 's ki *löké Thessáli Bazilra.*
497. K_1 volt, ⟨*mint men*⟩ a' mennyire majd nem
ZF 1825. M 1833. majd nem
498. K_1 ⟨*húsz*⟩ *h*úsz lélekzet alatt: a'
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*elfuta, mint {sz} villám, és hatát érte Bazílnak*⟩
⟨*ott a' rézlapokat betöré háta gerinczén*⟩
⟨*állt reszketve*⟩
499. K_1 *e*lfuta, mint ⟨*villám*⟩ (1) ⟨*a' szél*⟩ (2) villám (3)
's lecsapott [más szóból jav.] derekára *Bazílnak*
500. K_1 helyében:
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*a' víznek szöktette lovát, és jó lova nyögve*⟩
501. K_1 *a'* víznek
502. K_1 *a'* hű
[Utána K_1-ben áth. sortöredékek:] ⟨*hátában daliás Ar*⟩
⟨*Hátában {....}*⟩
⟨*Háta' közén*⟩
503. K_1 *e*nnek háta közén a' dárda, ⟨*szemét elfogta*⟩ 's befogta
[Utána K_1-ben áth. sort:] ⟨*Most minden részről*⟩
504. K_1 *b*ús szemeit. utána [jav. ebből: *a' mély*]
505. K_1 *a' meg*vert seregek, mer*ü*ltek
506. K_1 *két* részről 's ⟨*vér*⟩ gyászszínbe borulván
507. K_1 *a'* letiport itatta
ZF 1825. *G*örögök'
508. K_1 örvény közepén elűle
509. K_1 *s*ok lemaradt elhány*t*a sisakját,
510. K_1 *'s* ⟨*a' . . .*⟩ *k*üzdött a' habbal; leh*u*zta
511. K_1-ből hiányzik, helyén áth. sorok:
⟨*és Másokat a' nyilak, és daliák' kopjái elérvén* [jav. ebből: elér*tek*]⟩
⟨*halva terültek el a' habokon. Ij dárda, paizs rongy*⟩
⟨*és fénylő sisakok, 's lo*⟩
512. K_1 lehajtok
513. K_1 ⟨*vérengző*⟩ *v*érbe 's ⟨*fénylő*⟩ bőrös ter*ü*ltek
514. K_1 az élő

[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*Jaj hangzott az*⟩
⟨*Hasztalanúl sokan Istenöket kérlelve kiálták*⟩
⟨*a' kit előbb káromlottak, 's hitszegve gyalázván*⟩
⟨{*Minden*} *Jaj halszo* [jav. ebből: *hangzo*]⟩

515. K_1 kiáltás ZF 1825. kiáltás:
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Zengett a'*⟩

516. K_1 Zengett a' ⟨*megakadt*⟩ dagadó 's partjai viszsza
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*Zengett a' levegő, és viszsza morogtak az öblök*⟩
MM 1845—48. MM 1847. partjai [s. h.]

517. K_1 [bekezdés nélkül]
Még Thessali Bazilt sietö vitte;

518. K_1 *a'* szárazhoz elért [ebből jav.: *szárazra kiért*], 's lerogyott párája

519. K_1 sulyát

520. K_1 *n*yögve

521. K_1 ⟨*Itt lőn hol*⟩ Ez lett ZF 1825. Görögök' K_1 ZF 1825. M 1833. görög rév.

522. K_1 [bekezdés nélkül]
⟨*Még ekkor*⟩ Ekközben K_1 ZF 1825. osztály.

523. K_1 lángfürtű

524. K_1 álltanak, és az erőt ⟨*verték*⟩ nyomták
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨{*Mene*} *Példájokra merész szűvel mene a' nyomorúlt nép*⟩

525. K_1 Alpár bús

527. K_1 Ez, hogy *gyenge fiát* (1) [majd. áth. nélküli változatként:]
sarga Zobort (2) ⟨*a' s*⟩ *a'* ⟨*sar*⟩ *véres harczi mezőben*
ZF 1825. M 1833. köztök,

528. K_1 *n*em látá *a' többi között*, fene

529. K_1 *d*urva szivén, 's *iszonyú* dühhé szivének
[Utána K_1-ben áth. sortöredékek:]⟨*vér habzott*⟩
⟨*Szerte futott, ordítva*⟩

530. K_1 hadi tőre [jav. ebből: *kar*] kezében

532. K_1 Sokszor ⟨*megmordult*⟩ mennydörgő szava zengett [jav. ebből: *hangzo*] a' hadi zajban
M 1833. zajban.
[Utána a K_1-ben áth. sor:]
⟨*Hol vagytok, ki* {*gyermek*} *az én fiamat*⟩

533. K_1 [Idj. n.] Hol vagytok, kik elöltétek, ZF 1825. kikelöltétek [s. h.]

534. K_1 *h*ol ti ⟨*merész népek?*⟩ *pogány* ebek? oh
ZF 1825. M 1833. álltok.

535. K_1 *h*ogy fiamnak? [Idj. n.] ZF 1825. ecsapott [s. h.]
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*Rettentőleg imígy ordított, ellene még is*⟩
⟨*bátran* {*elő álltak*} *jöttek elő Bojtának*⟩

536. K_1 Igy ordíta, *r*eá elhúnyt

538. K_1 *Hasban* szúrta

[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*és egyben*⟩
539. K_1 ⟨*é*⟩*'s* fültövön átjárta egeszen
540. K_1 *h*ősi tösténT
541. K_1 *'s* testeiken *dobogó menek* vágtatva
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*Nem* {*türé*} (1) *láthatta* (2) {*nemes*} (2) *vitéz* (3) *Balatór*⟩
542. K_1 t*ü*rte nyugalmasan. *I*ndult
ZF 1825. M 1833. nyugalmasan. *I*ndúlt,
543. K_1 *m*int 's ⟨*rá vága ; de szörnyü haraggal*⟩ arczúl támadta
Preheszkát,
544. K_1 vághatta [jav. ebből: *vagdosta;*] de öszsze
[Utána K_1-ben áth. sortöredékek:]⟨*dombi var*⟩
⟨*parti varázsrajként*⟩
545. K_1 Parti ⟨*v*⟩ darázsrajként rázugtak az ifjak ⟨*az első*⟩ azonnal
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*ketté vágta fejét*⟩
546. K_1 *és* leverék *hevés apjokról, majd közbeszorítván* ZF 1825.
*ü*dősbik
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*a' legerősb megcsapta nyakát.*⟩
547. K_1-ben e sornak a következő három sor felel meg:
vágták, és szúrták. Végtére ledőle közöttök
A legüdősb megvágta nyakát, ⟨*és öccse segítvén*⟩ *a másik erősen*
arczúl csapta 's szemét *kardjával* örökre *kioltá.*
548—549. K_1-ből hiányzik.
550. K_1 Szint' *e*kkor vesztére jövén *ezt vállon ütötte*
ZF 1825. *ü*dősbet
551. K_1 *r*éz [jav. ebből: *nagy*] buzogányával ⟨*, de kerülő megőrzé*⟩
⟨*nagy*⟩ (1) gyors (2) Téti; de ⟨*öccse*⟩ viszsza kerülvén
[Utána K_1-ben áth. sortör.:] ⟨*egy ki nagyon gyors volt,*⟩
552. K_1 *a'* testvérekből *egy igen* ⟨*gyors*⟩ vad, Komka ⟨*nevéről*⟩
n*e*vű *fi*
553. K_1 ⟨*és*⟩ *gyors* Tétit hátúl ZF 1825. M 1833. Közt*t*
554. K_1 A' gyors [jav. ebből: *nagy*] Téti hajolt, ⟨*mint egy*⟩ valamint
555. K_1 *h*ajlik középen
556. K_1 Még is és viszsza suh*a*ntván ZF 1825. M 1833. suh*a*ntván,
557. K_1 *k*etté Konkának; *de* hamar
558. K_1 *k*örbe
559. K_1 *úgy* szúrá mellét, hogy ⟨*tösténT*⟩ szornyet halva lefordúlt
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Most iszonyú 's*⟩
560. K_1 harcz rivadása közöttök
561. K_1 *T*igris kölykekre rohan*ván*
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*öl, pusztít . . . az*⟩
562. K_1 *ö*l pusztít
563. K_1 ⟨*és*⟩ *'s* nyomban előrohan a' *T*igrisnő, 's híme, holottan
564. K_1 ⟨*reng*⟩ Körmeik és l*a*ngolva szakasztják
565. K_1 ⟨*Ke*⟩ *r*eng a' K_1 M 1833. az erdő ZF 1825. erdő.
566. K_1 *I*gy küzdött fiait védvén lángfürtü Preheszka
M 1833. f*i*jait

567. K_1 *'s* Meszsze hoszszú tőre ragyogván
[Utána K_1-ben áth. sortöredékek:] ⟨*rettentő*⟩
⟨*rettenté a' környéket*⟩
⟨*bajnoki szíveket is*
rémített⟩
568. K_1 *r*ettentő rohanása ⟨*hatalmas.*⟩ halálos
569. K_1 *A*lpári Zalán ZF 1825. *A*lpári
570. K_1 *fegyvereit forgatta;* de ⟨*most megvillana köztök*⟩ (1)
már alig állhata ⟨*kundnak előtte*⟩ (2)
népe (3)
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*A paizsos Döntő, véget* [jav. ebből: *kit*] *hoza*⟩
571. K_1 Kundnak ⟨*é*⟩'s a lobogós Csörsznek ⟨*és Tas nepet egyre*⟩ (1)
's fene Tasnak előtte fogyaszták (2)
[Utána K_1-ben áth. sor:] ⟨*Jött most a' paizsos Döntő*⟩
572. K_1 harczolt *teljes* erővel
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*De most megvillant* {....} *dárdával, előbbre nyomulván*⟩
⟨*a' paizsos Karadó.*⟩
573. K_1 bátran
574. K_1 *a'* paizsos közöttök ZF 1825. kőtorony,
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*égre kelő*⟩
575. K_1 *s*omnyelü dárdáját ⟨*bajosan*⟩ sebesen forgatva ⟨*közöttök.*⟩
fejöknél
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*Töstént a' hadaró testvérek széllel oszoltak*⟩
⟨*öldölkő kezeit vágyván kikerülni, nem ótták,*⟩
⟨*már egymást hanem a' szabadabb térségre futottak.*⟩
576. K_1 *K*elevér, vitéznél
577. K_1 *a'* ki szivének.
578. K_1 *t*agjaihoz képest. ⟨*Nem is álla* {....}⟩ *K*i sem is tért senkinek és a⟨*z*⟩
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*ütközetek sorain tov*⟩
ZF 1825. képest;
579. K_1 *s*eregeket dúló keze *minden részre követte*
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*Tétova szaguldott, ölt,* {*üzött*} (1) {*tipr*} (2) *üzött* (3)
végre ledőlvén alatta⟩
⟨*a' fáradt ló, vitte g*⟩
⟨*megdőlvén a' ló, gyalog állt a' sikra csatázni*⟩
⟨*s bajnokokat tiprott*⟩
580. K_1 emelintett *büszke* fejével
581. K_1 *é*s paizsán alakja
582. K_1 *a'* kit K_1 ZF 1825. Kiovnál.
583. K_1 *I*gy mene nyugtalanúl *dulván* a' *hős seregek* közt*t*
ZF 1825. csapotok közt*t*: M 1833. közt*t*:
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Vérrel festve*⟩
584. K_1 *d*árdáját ruháját ZF 1825. M 1833. vér, és
585. K_1 gyalog men*t*, [sor vége]

ZF 1825. M 1833. 's döntő
586. K_1 's orjás küzdött.
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*Igy ide is {rémes} rettőleg*⟩
587. K_1 Igy jött kinyujtá
588. K_1 hoszszú
589. K_1 két fiait borultak ZF 1825. M 1833. borúltak.
590. K_1 Ott ugyan⟨,⟩ az [jav. ebből: *a'*] kit dárdája' *hatalma*
ZF 1825. M 1833. ledőlvén,
591. K_1 élve testvér ⟨*bús*⟩ tört
592. K_1 's lassan alóla
593. K_1 agyékon szurva lesujta
594. K_1 még egy szakadva
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*véres bús szemmel*⟩
595. K_1 vért tőrével ⟨*K*⟩ Televérhez
596. K_1 *a'* negyedikre rohant, 's *mellét*
598. K_1 holt megcsapta ⟨*derékon*⟩ *középen*
599. K_1 dárda nyelét,
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*Másodszor hozzá csapa ismét*⟩
⟨*Másodszor kápájához csapa*⟩
600. K_1 de ⟨*serenyen*⟩ hatalmas ütését
601. K_1 föltartá ⟨*K*⟩ Televér 's viszsza rohanván
602. K_1 megragadá kardját kitekerte kezéből.
603. K_1 magával
604. K_1 mint viszi héja' fiát, ⟨*vagy*⟩ 's keselyű a' *gyenge* galambot.
ZF 1825. M 1833. visszi
605. K_2 *a'*
606. K_1 K_2 hátra
607. K_1 szünteleníl ragadá széles mellére szorítván
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*De közelíte {vad indúlattal} vadan, 's már félig halva dühében*⟩
⟨*a' rohanó atya, 's ordított Televérnek* [a *T K*-ból jav.] *utána.*⟩
⟨*'s szóra*⟩
K_2 szünteleníl ragadá széles ZF 1825. szorítvan.
609. K_1 somfa gerelyt, melly *a' nagy hőst* lábszáron
K_2 somfa ütötte. M 1833. ütötte
611. K_1 földbe csapá⟨,⟩ nagy erőszakkal hogy azonnal elájult.
K_2 föld be
612. K_1 Rá⟨*tiprott* [jav. ebből: *taposott*]⟩ tapodott azután 's dühében
[K_1-ben utána e sor olvasható:] *és fajdalmában, mert égett lába sebétől*
[K_2-ben is megvan ez a sor igy:]
és fájdalmában ; mert égett lába sebétől,
ZF 1825. Rá, [s. h.] K_2 ZF 1825. dühében
613. K_1 K_2 O mért kelle K_1 ⟨*neked szom*⟩ szegény K_1 K_2 atya nemzened ZF 1825. M 1833. kelle atya [K_1-ben nincs új bekezdés.]
614. K_1 K_2 hős K_1 léted [jav. ebből: *élted*]
615. K_1 K_2 hogy fiaid K_2 látnád

616. K_1 Gyilkolsz [jav. ebből: gyilkos]
K_2 Gyilkolsz
617. K_1 *'s* haj! *meghalt* fiadat *fene* tőröd viszsza nem adja!
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨Még alig csak alig rántotta ki⟩
⟨A' Győző Televér rád⟩
K_2 *'s* haj! elhúnyt fiadat *fene* tőröd viszsza nem adja.
618. K_1 *⟨Baljos⟩* Jött némúlt kinban [jav. ebből: kinnal] szaporán
K_2 [Új bekezdés] kinban langfürtü Preheszka
619. K_1 K_2 *'s* már K_1 feküdt; K_1 K_2 viszsza tekintvén
620. K_1 oltalmát keresé. *A kopját ⟨rázva⟩* (1) *⟨huzva kitépte⟩* (2)
tépve kihuzta (3)
K_2 oltalmat keresett [jav. ebből: oltalmát keresé] *⟨A'⟩* Gerelyét
621. K_1 nagy *⟨láb⟩* szárcsontjából; de hegyes *⟨tőrével⟩ kardjával*
K_2 nagy
622. K_1 ellensége, 's kinyilt hónát meg*⟨szúrta⟩ vágta*,
K_2 ellensége, megszurta,
623. K_1 mélyen elült *⟨vasa vérében, s gyötrötte keményen.⟩* (1)
a' vas *⟨testében⟩. csontjában Mellyre szivében* (2)
K_2 mélyen Szurni
624. K_1 *elbúsúlt a' hős*, mint *⟨sértett erdei⟩* sértett erdei,
K_2 még
625. K_1 méreggel veri lángagyarát, 's öli marja vivóit.
K_2 méreggel öli marja vivóit,
626. K_1 *Igy* Televér *búsúlva rohant*, megölelte *Preheszkát*
K_2 úgy megölelte *⟨Preheszkát⟩* derékon
627. K_1 *⟨ott⟩* vérengző a' földre *⟨borúlván⟩* (1) lenyomta (2)
[jav. ebből: levágta]
[Utána K_1-ben áth. sorkezdet:] *⟨el⟩*
K_2 vérengző
628. K_1 ott *⟨torkát hol⟩* hangos
629. K_1 *⟨ma⟩* fojtogatá, *⟨maga is végét közeliteni látván⟩* (1)
's iszonyú kinzással elölte aléltán (2)
[Utána K_1-ben áth. sortöredéke:] *⟨megdőlt ő maga is⟩*
⟨megdőlt⟩
K_2 fojtogatá,
630. K_1 *⟨megdőlt a⟩* Földre K_2 földre
631. K_1 Bámult a' sokaság *⟨harczán.⟩*, 's *borzadva* megálla
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] *⟨Hallá a'⟩*
632. K_1 A' Fejedelmi megállni
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨gyors szaladásnak eredt. Kevesen vérezve törő⟩
K_2 megállni
633. K_1 vérző szűvel Utána *⟨remegve⟩* (1) *szöketve* (2)
K_2 vérző szivvel
634. K_1 csak
[Utána K_1-ben áth. próbálkozások, majd sorok:]
⟨Ő⟩ (1) *⟨A'⟩* (2)
⟨Már nyugaton félig lemerűlt a' {gyenge} (1) *sárga* (2) *verőfény*

⟨*a gyilkos földön, 's vizeken reszketve borongott*⟩
⟨*sárga sugára, 's örült*⟩
⟨*gyenge sugára {ledőlt,} ez csaták terén reszketve borongott*⟩
K_2 csak vitézek
635. K_1 [bekezdés nélkül] lemerült
636. K_1 K_2 *e'* gyilkos K_1 borongott
637. K_1 K_2 *'s* szálla K_1 alkony K_2 ZF 1825. alkony. M 1833. alkony,
[Utána K_1-ben áth. sortöredék:] ⟨*A' zugó*⟩
638. K_1 Árpád *is megtért már* a' zúgó Tisza mellől,
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*'s a' mint jöve sebes vágtatva*⟩
[K_2-ben a lap alján tovább utaló szóként:] *'s a' mit*
639. K_1 *'s* a' mit jő sebesen, szaladását látja Zalánnak.
K_2 *'s* Zalánnak
640. K_1 A' ki, miként *a' fénye veszett bús csillag alászáll*
[Utána K_1-ben áth. sor:] ⟨*'s disztelenül {...} fut éjben*⟩
K_2 A' ki, miként *a' fénye vesző bús csillag alászáll*
's disztelenül szomorú zajjal fut végig az éjen,
vagy mint ⟨*terhesedett*⟩ *gyors felhő szalad a' szélvésznek előtte*
641. K_1 *'s disztelenül, szomorú zajjal, fut végig az éjen,*
K_2 *m*elly feketén, utána,
642—643. K_1-ben e két sornak ez a sor felel meg:
úgy mene, 's várait, és földét megvédni felejté
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*A' rohanó seregek' fejedelme serényen utána*⟩
⟨*vágtata, 's vitte vasát,*⟩
642. K_2 *úgy sötét* [jav. ebből: setét] ZF 1825. *Úgy*
643. K_2 *'s* gazgad
644. K_1 *Párduczos Árpádot* nagy erő K_2 ⟨'⟩ serényen
ZF 1825. *M*agyart
645. K_1 K_2 *vágtata,* K_1 vasát ⟨*rettentő*⟩ öldöklő
[Utána K_1-ben áth. sor:] ⟨*volt a' nagy síkon mély*⟩
646. K_1 ⟨*Egy*⟩ *M*ár közel ért, *letiporta Zalán' két régi vitézét*
Már közel ért, *letiporta Zalán két régi vitézét,*
a' ki magát gátúl elejébe vetette uráért.
Ő ezeket hamar elrontván [jav. ebből: *elrontá*] *tova vágtata*
köztök ;
647. K_1 és K_2-ből hiányzik
648. K_1 *d*e legelől *jó* paripán vezerlő
[Utána K_1-ben áth. sortör.:] ⟨*'s mind inkább sűrűdött*⟩
K_2 *d*e legelől futa *jó* paripán a' *gyenge* [jav. ebből: *gyáva*]
649. K_1 ⟨*s*⟩ *'s* futta körűl *védő* kört K_2 *'s* sötétség
650. K_1 Ekkor⟨*on*⟩ elállt ⟨*'s harsogva kiálta Zalánnak :*⟩ (1) Árpád;
's *így szólt* harsogva kiáltván (2)
K_2 [Új bekezdés.] *Á*rpád kiáltott
651. K_1 [Idj. n.] Alpárnak fejedelme megállj,
[Utána K_1-ben áth. sortöredékek:] ⟨*Vajmi*⟩ (1) ⟨*Nem te valál*⟩ (2) ⟨{*B*} *Más harczot*⟩
K_2 [Idj. n.] fejedelme *M*egállj?

652. K_1 *Büszke követséggel te nekem más harczot igértél.*
[Utána K_1-ben áth. sor:]
⟨*Hah! de tudom már hogy szó vala*⟩
[K_2-ben e sor hiányzik.]
653. K_1 *Ám* fuss bár tudom, ⟨*téged sem fognak uralni*⟩ többé
K_2 *Ám* fuss bár;
654. K_1 mezejét [jav. ebből: mezej*én*], se füvét
[Utána K_1-ben áth. sorok:]
⟨*Majd gazdag telekén jövevény hős nemzetem űl le* (1) [az 'űl le' alatt és fölött áth. próbálkozások:] {*elend*} (2) {*ülend*} (3) {*elend*} (4)⟩
⟨*édesölű nőkkel, 's fiakat*⟩
⟨*édes ölű nőkkel, 's boldog gyer*⟩
⟨*E' nemzet pedig, a'*⟩
K_2 ⟨'⟩ sefüvét marhát.
655—657. K_1 *Majd e' dús téren megszáll hős nemzetem* ⟨*édes*⟩ *a' hó keblű* ⟨*szemérmes*⟩ *hölgyekkel, 's ivadékok boldog üdőt* [jav. ebből: üdő*ket*] *ér a'* [jav. ebből: *és*] *ki megemlekezik hadainkról, 's áldja nevünket*
655—656. K_2 ⟨*Nemzetem,*⟩, Bajnokaim, 's az erős fiak anyjai, *barna szemű szép aszszonyok, és lánykák* fognak telepedni meződön.
657. K_2 Rajta tenyészend *a'* nemzet, *'s valahára megáldja a' szerzők' neveit ; csata' hősi! megáldja nevünket.*
ZF 1825. állít"
658. K_1 *Igy* szólott, ⟨*döbbenve*⟩ *a*maz
K_2 [Új bekezdés.] Igy szólott; *a*maz
659. K_1 *még* hallá, 's ⟨*dobogó szive*⟩ (1) vert szive *mellén.*
⟨*döbbenve tovább szágulda*⟩ (2)
szörnyű dobogással (3)
K_2 *még* keblén
660. K_1 Meg sem is áll*t, az* [jav. ebből: *mig*] *egész*
napokon futtatva (2)
⟨*éjen nyargalva bolyongván*⟩ (1)
vágtatva szaladván (3)
[A (2) és (3) egyaránt áthúzatlan. Utána áth. sortöredék: ⟨*még ki sem ére határából*⟩
K_2 álla, ⟨*egész napokon*⟩ kevés haddal [fölé írva] ⟨*végre*⟩
661. K_1 *h*onnja határaitól, miglen Nándor⟨*t végre*⟩ elére [jav. ebből: elér*te*]
hoz ⟨*búsan*⟩
[Utána K_1-ben áth. sortöredékek:]
⟨*'s viszsza könnyüs szemmel nézett*⟩
⟨*'s könnybe borúlt*⟩
⟨*'s Alpár*⟩
⟨*'s könnybe merűlten es*⟩
K_2 *h*onnja' elére ZF 1825. Honnja'
662. K_1 K_2 *'s* búba K_1 K_2 ZF 1825. M 1833. merülten

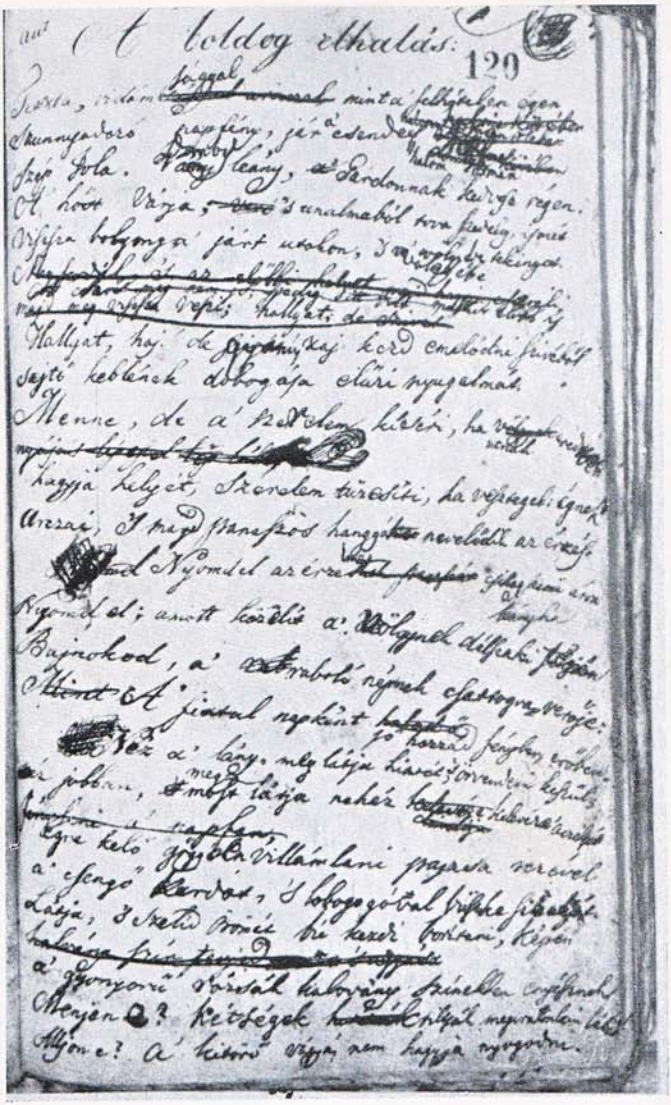

1. *A hűség diadalma* első kiadásának (K_1) *A' boldog elhalás*nak első lapja. (OSzK 943/Oct. Hung. 120/r)

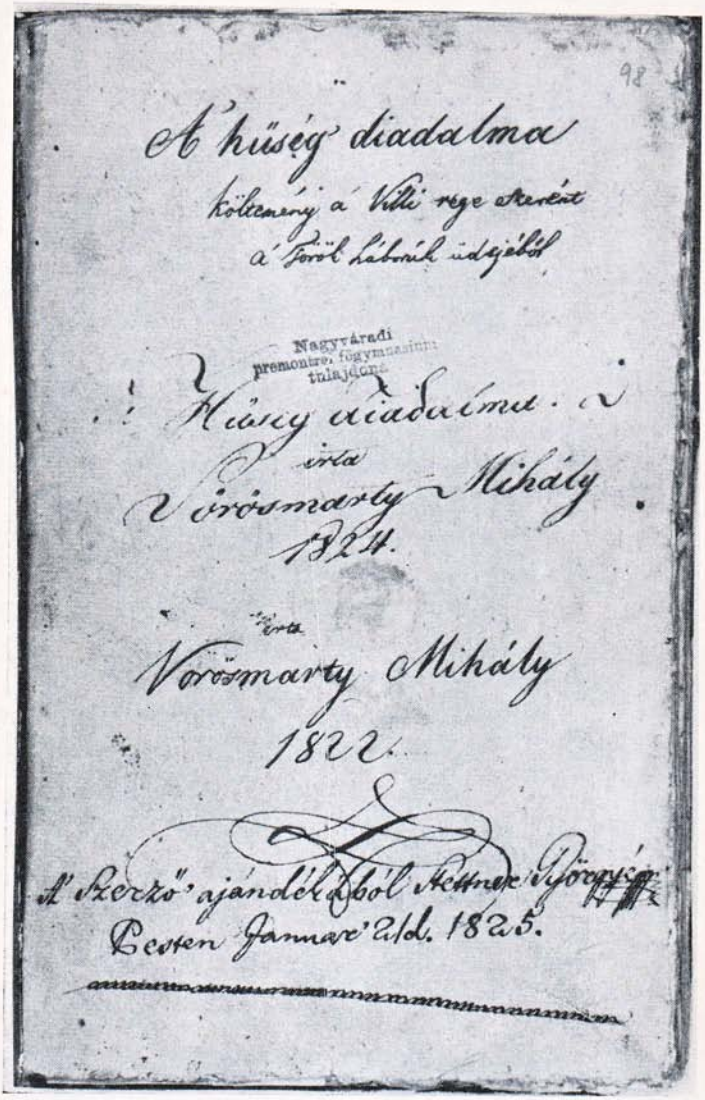

2. *A hűség diadalma* második kidolgozásának (K_2) címlapja. (MTA LK II. 98/r)

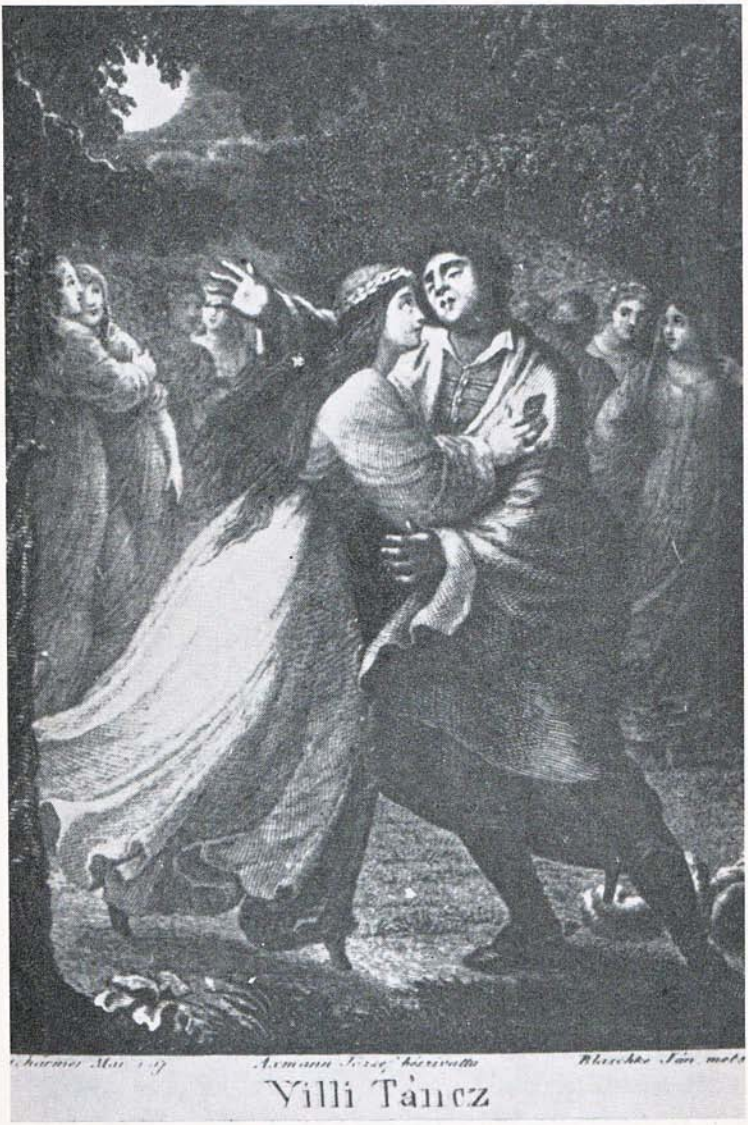

3. Schärmer Márton rézkarca Mailáth János *Villi Táncz* c. elbeszéléséhez az 1822. évi Aurorában

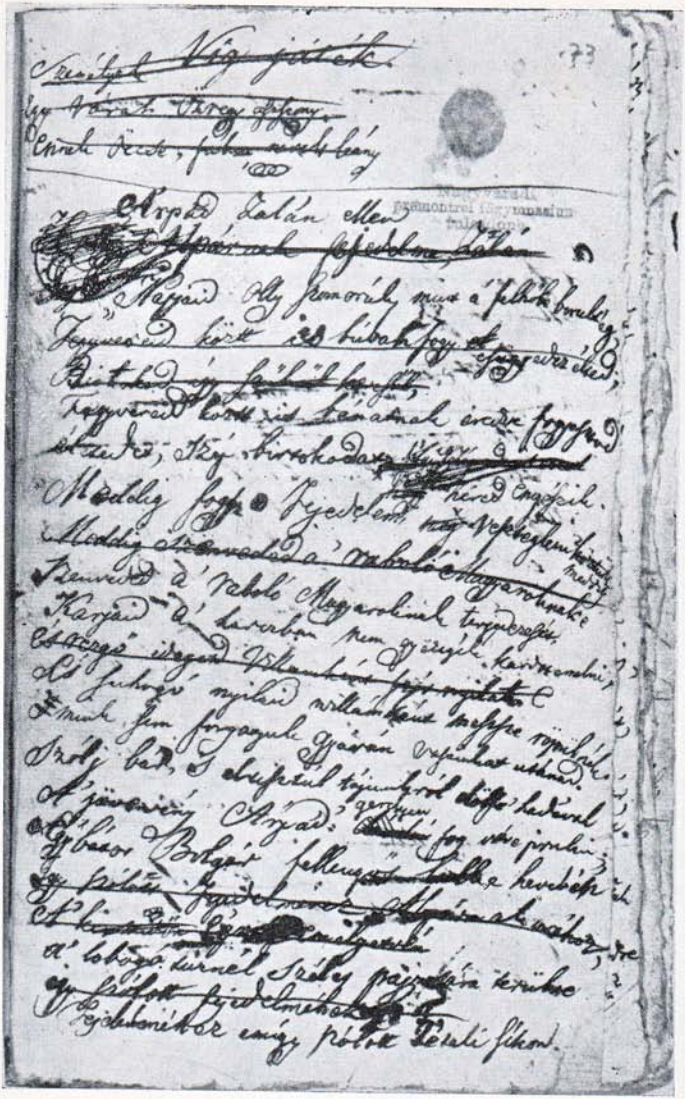

4. Az *Árpád Zalán ellen* c. töredék első lapja. (MTA LK II. 73/r)

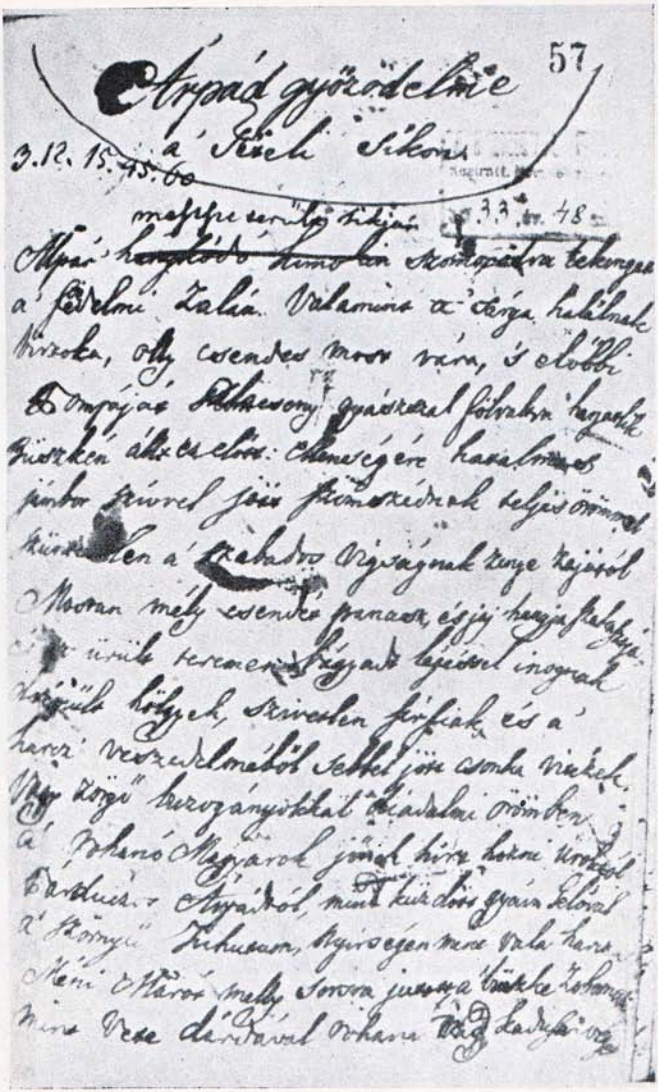

5. A *Zalán futása* első feldolgozásának — *Árpád győzödelme a' Titeli síkon* (kiadásunkban K_1) — első lapja, az első ének 35—51. sora, (OSzK Kézirattár 943/Oct. Hung. 57/1)

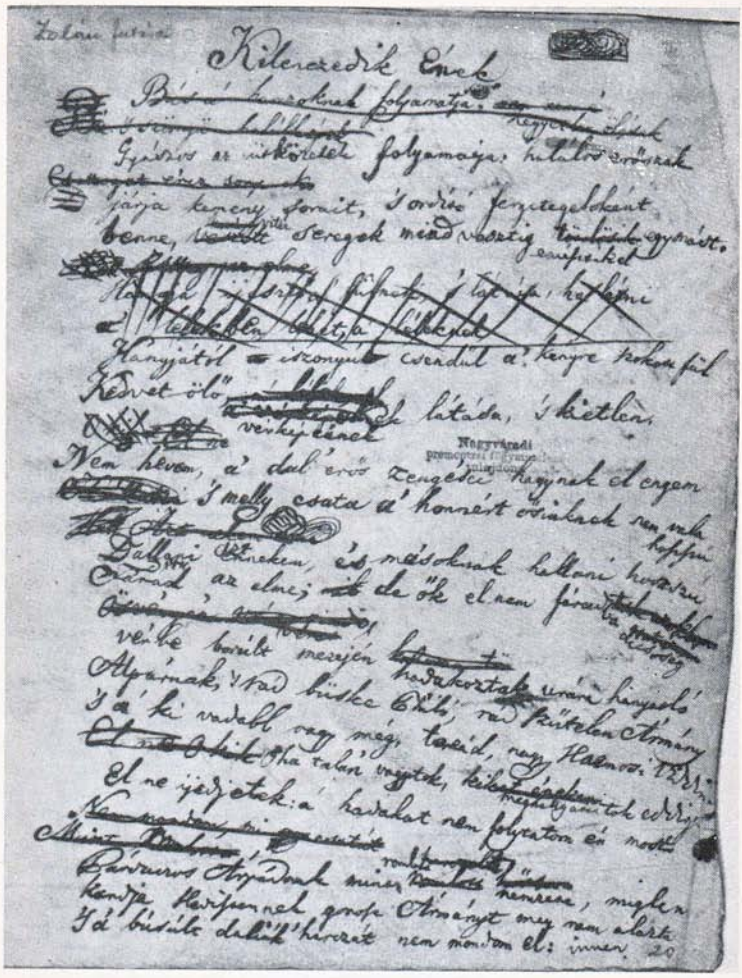

6. Az *Zalán futásának* az Akadémián őrzött kéziratából az első lap. (MTA Vty Elb. K. 20/r) A IX. ének 1—17. sorának megfelelő részlet.

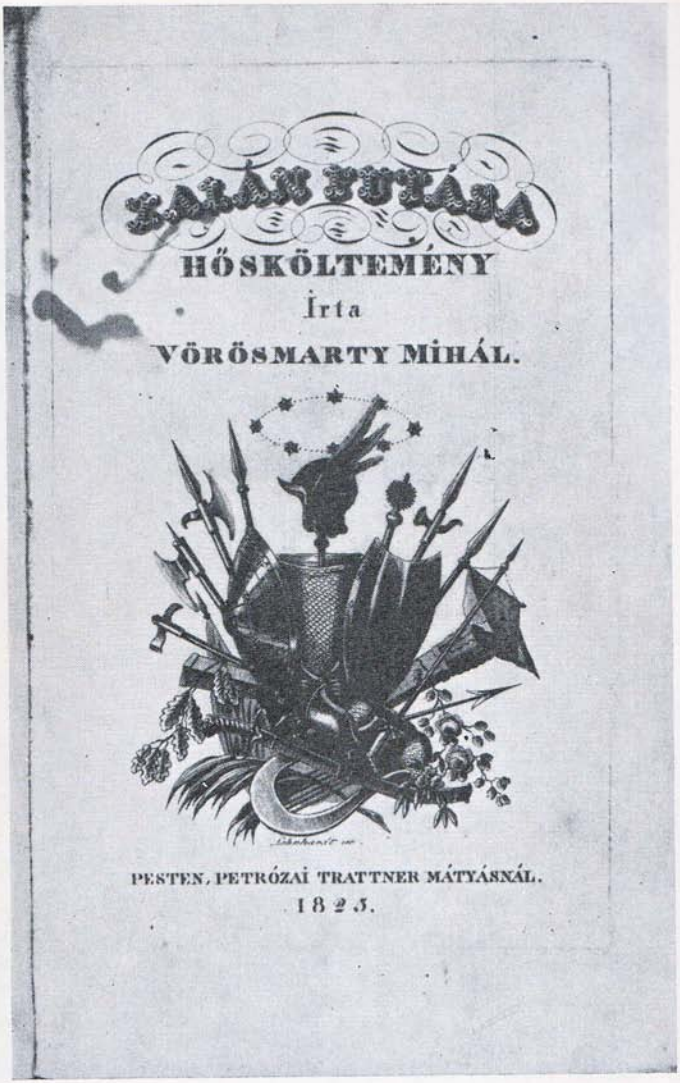

7. A *Zalán futása* első, 1825. évi kiadásának címlapja. Kisfaludy Károly rajza után készült

8. Rézkarc az 1828. évi Aurorából Clarot rajza után. Kladni Árpád előtt. *Zalán futása* (l. é. 270—288.)

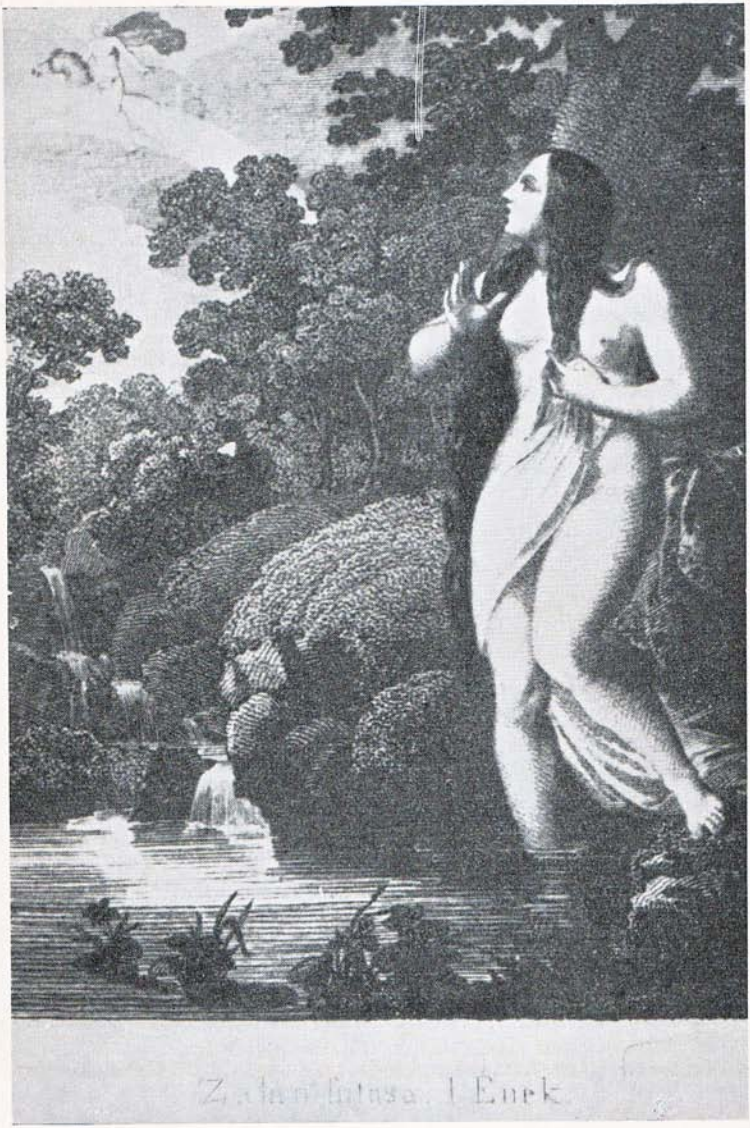

9. Rézkarc az 1828. évi Aurorából a *Zalán futása* I. énekének 432—447. sorához

10 Rézkarc az 1828. évi Aurorából a Zalán futása III. énekének 262—276. sorához

11. Rézkarc az 1828. évi Aurorából a *Zalán futása* V. énekének 217—221. sorához

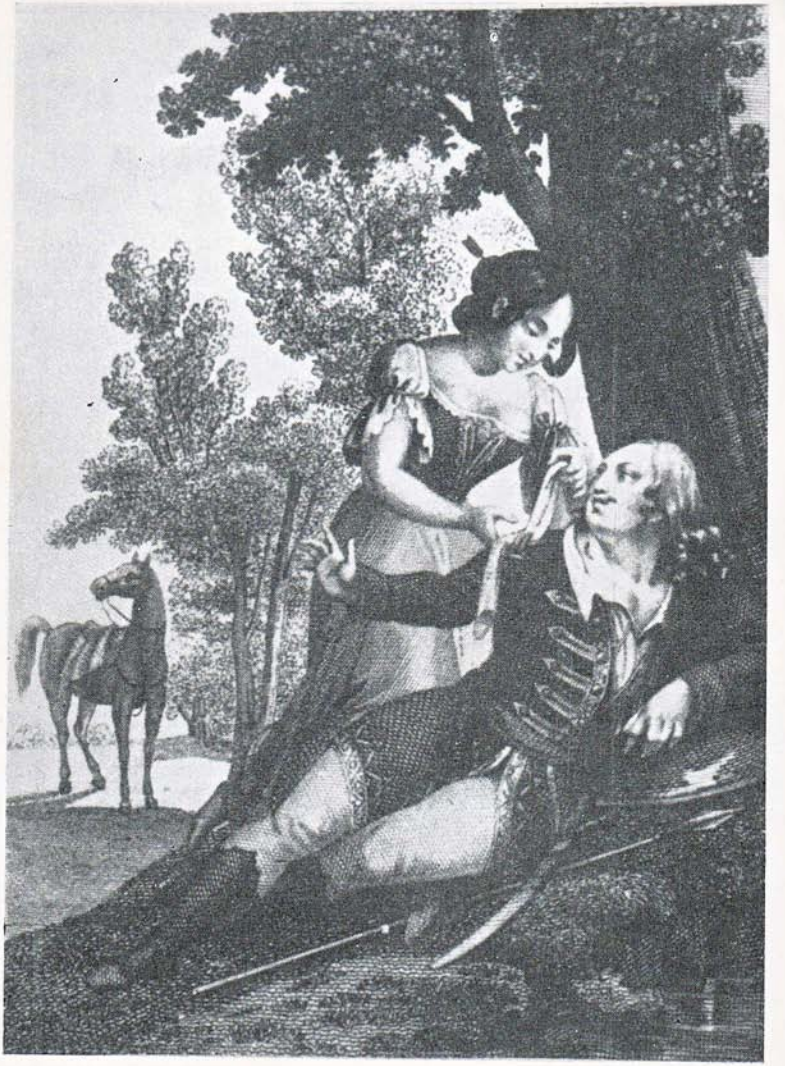

12. Rézkarc az 1828. évi Aurorából a *Zalán futása* VI. énekének 678—715. sorához

TARTALOM

A' hűség' diadalma 5
Árpád Zalán ellen 45
Zalán' futása 49
Jegyzetek 231
Rövidítések 233
Egyéb jelölések 238
A' hűség' diadalma 240
Kéziratok 240
Megjelenés 241
A mű szövegforrásai 242
A kéziratok helyesírási sajátosságai 244
Keletkezés, fogadtatás, utóélet 244
A hűség diadalmának forrásai, konkordanciák 249
Verselés 257
Szövegváltozatok 258
Árpád Zalán ellen 325
Kézirat 325
Megjelenés 325
Szövegváltozatok a kéziratban 326
Zalán' futása 328
Kéziratok 328
Megjelenés 330
Helyesírási sajátosságok 331
A Zalán futása keletkezésének története 334
Megjelenés, fogadtatás 342
A Zalán futásának utóélete 380
Magyarázatok, konkordanciák 384
Történeti források 420
A Zalán futásának verselése 438
Fordítások 443
Képzőművészeti ábrázolások 444
Szövegváltozatok 446

ME Központi Könyvtára
MISKOLC

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó igazgatója

*

Szerkesztésért felelős
DR. DOLMÁNYOS ISTVÁNNÉ

*

Műszaki szerkesztő
DR. BRÓDY LÁSZLÓNÉ

*

A kézirat beérkezett: 1962. XII. 28
Példányszám: 1500
Terjedelem: 34.75 ív + 12 melléklet

*

63.56490 Akadémiai Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bernát György

80-F1